

ЕВРАЗИЙСКИЙ ОБЗОР 2020: ЭКОНОМИЧЕСКИЕ, СОЦИАЛЬНЫЕ И ПОЛИТИЧЕСКИЕ ПЕРСПЕКТИВЫ ЕВРАЗИИ

Под редакцией: Вакур СУМЕР | Женгизхан ЖАНАЛТАЙ | Суат БЕЙЛУР | Омірбек КАНАЙ

ЕВРАЗИЙСКИЙ ОБЗОР 2020:

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ, СОЦИАЛЬНЫЕ И ПОЛИТИЧЕСКИЕ
ПЕРСПЕКТИВЫ ЕВРАЗИИ

ПОД РЕДАКЦИЕЙ

Вакур Сумер
Женгизхан Жаналтай
Суат Бейлур
Омірбек Канай

ЕВРАЗИЙСКИЙ ОБЗОР 2020: ЭКОНОМИЧЕСКИЕ, СОЦИАЛЬНЫЕ И
ПОЛИТИЧЕСКИЕ ПЕРСПЕКТИВЫ ЕВРАЗИИ

Под редакцией

Вакур СУМЕР

Женгизхан ЖАНАЛТАЙ

Суат БЕЙЛУР

Омирбек КАНАЙ

ERI Books No: 23

ISBN 978-601-7805-21-0

Издано Евразийским научно-исследовательским институтом (ЕИИ) Международного турецкого-казахского университета им. Ходжи Ахмеда Ясави
Адрес: Алмалинский район, ул. Маметова 48, 050004, г. Алматы, КАЗАХСТАН

Тел: +7(727) 279 97 94 Факс: +7 (727) 279 24 26

<http://eurasian-research.org> • e-mail: info@eurasian-research.org

© Евразийский научно-исследовательский институт (ЕИИ) Международного турецкого-казахского университета им. Ходжи Ахмеда Ясави, 2021 г.

Все права защищены. За исключением краткого обзора в рецензиях, данную книгу или любую ее часть не разрешается воспроизводить, хранить в поисковой системе или передавать в какой бы то ни было форме или каким бы то ни было способом, электронным, механическим, фотокопирующим, записывающим и (или) иным без предварительного разрешения издателя.

Реализуется Евразийским научно-исследовательским институтом

Адрес: Алмалинский район, ул. Маметовой 48, 050004, г. Алматы, КАЗАХСТАН

Компьютерный набор текста произведен

Отпечатано в Казахстане типографией

1-ое издание: Апрель 2021 года, г. Алматы

Мнения, высказанные в данном издании, представляют собой точку зрения авторов и не обязательно отражают официальную позицию Института.

ПОСВЯЩЕНИЕ
*Нашим любимым семьям
за их бесконечную поддержку
и понимание.*

СОДЕРЖАНИЕ МАЗМҰНЫ

ПРЕДИСЛОВИЕ / КІРІСПЕ	8
ВСТУПЛЕНИЕ / АЛҒЫ СӨЗ	10

ГЛАВА 1. ПОЛИТИЧЕСКОЕ И ЭКОНОМИЧЕСКОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО СТРАН ЕВРАЗИИ: МЕЖДУНАРОДНЫЕ И РЕГИОНАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ

1 БӨЛІМ. ЕУАЗИЯ ЕЛДЕРІНДЕГІ САЯСИ-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ЫНТЫМАҚТАСТЫҚ: ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЖӘНЕ АЙМАҚТЫҚ АСПЕКТІЛЕР ...	13
МЕЖДУНАРОДНЫЕ ПОЛИТИЧЕСКИЕ СОБЫТИЯ И СОТРУДНИЧЕСТВО МЕЖДУ РЕГИОНАЛЬНЫМИ ВЛАСТЯМИ И МЕЖДУНАРОДНЫМИ ОРГАНИЗАЦИЯМИ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ САЯСИ ОҚИҒАЛАР ЖӘНЕ АЙМАҚТЫҚ БІЛІК ПЕН ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҰЙЫМДАР АРАСЫНДАҒЫ ЫНТЫМАҚТАСТЫҚ.....	15
• Деятельность Турции в области публичной дипломатии в Казахстане Түркияның Қазақстандағы қоғамдық дипломатия бойынша шаралары...	17
• Отношения между Европейский Союз и Казахстаном: расширенное партнерство в действии Еуропалық одақ-Қазақстан қатынастары: кеңейтілген серіктестік	23
• Взаимодействие науки и политики: COVID-19 Ғылым мен саясаттың өзара байланысы: COVID-19 мысалы	29
• Деятельность Турции в сфере публичной дипломатии в Кыргызстане Түркияның Қырғызстандағы қоғамдық дипломатия бойынша шаралары.	34
• Пиррова победа Синдзо Абе над коронавирусом Синдзо Әбенінің коронавирусқа қарсы «пирикалық жеңісі»	41
• Путь Узбекистана к расширенному партнерству с Европейским Союзом Өзбекстанның Еуропалық одақпен Қатынастары: Кеңейтілген Серіктестік Бағытында	47
• Крайне правые партии на западном конце Евразии: пример Эстонии Еуразияның батыс қиырындағы оңшыл партиялар: Эстония мысалы.....	53
• Потенциальные последствия пограничного спора Китая и Индии Қытай-Үндістан шекарасындағы қақтығыстың ықтимал салдары.....	59
• Взаимодействие Европейского Союза с Кыргызстаном: краткий обзор Еуропа Одағының Қырғызстанмен қарым-қатынасы: қысқа шолу.....	65
• Примирие западных устремлений и восточных симпатий: пример Молдовы и Гагаузии Батысқа бет бұру мен Шығыс симпатиясының үйлесімі: Молдова мен Гагаузия мысалы	71

СОТРУДНИЧЕСТВО В МЕЖДУНАРОДНОЙ ТОРГОВЛЕ

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ САУДАДАҒЫ ЫНТЫМАҚТАСТЫҚ	77
• Анализ тенденций в структуре экспорта Турции за последние годы Түркияның экспорт құрылымының соңғы жылдардағы үдерістеріне шолу.....	79
• Торговое соглашение между США и Китаем: временное или постоянное? АҚШ-Қытай сауда келісімі: уақытша ма, тұрақты ма?.....	85
• Последние изменения в экспорте из Центральной Азии в Китай Орталық Азия елдерінің Қытайға экспортындағы соңғы өзгерістер	92

• Будущее глобализации Жаһандандудың болашағы	99
• Анализ взаимной торговли между Казахстаном и Узбекистаном Қазақстан мен Өзбекстан арасындағы екіжақты сауданы талдау	106
• Торговые отношения Казахстана в Евразийском экономическом союзе: изменения в автомобильном секторе Қазақстанның Еуразиялық экономикалық одағы аясындағы сауда қатынастары: Автокөлік саласындағы оң өзгерістер	112
• Анализ экономического сотрудничества между Россией и Таджикистаном Ресей мен Тәжікстан арасындағы экономикалық ынтымақтастық туралы талдау	117
СОТРУДНИЧЕСТВО В ТЕХНОЛОГИЧЕСКИХ ВОПРОСАХ	
ТЕХНОЛОГИЯЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕР БОЙЫНША ҰНТЫМАҚТАСТЫҚ	125
• Искусственный интеллект и современные приложения: примеры из стран Центральной Азии Жасанды сана және оның қазіргі қолданымы: Орталық Азия елдерінен мысалдар	127
• Геополитика против технологий: кейс Huawei Технологияға қарсы геосаясат: Huawei мысалы.	133
СОТРУДНИЧЕСТВО ПО ВОПРОСАМ МИГРАЦИИ	
КӨШІ-ҚОН САЛАСЫНДАҒЫ ҰНТЫМАҚТАСТЫҚ	141
• Выгоды и издержки от международной миграции для отправляющих и принимающих стран Жіберуші және қабылдаушы елдер тұрғысынан халықаралық көші-қонның пайдасы мен зияны	143
• Текущие события и тенденции в миграционных потоках в Европе Еуропаға көші-қон ағынының үрдістері мен қазіргі ахуалы.	150
• Новый рубеж в социальных денежных переводах: передача информации и знаний Әлеуметтік аударымдарда жаңа белес: Білім мен тәжірибе аударымы.	156
СОТРУДНИЧЕСТВО В ВОПРОСАХ БЕЗОПАСНОСТИ И ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКИ	
ҚАУІПСІЗДІК ЖӘНЕ СЫРТҚЫ САЯСАТ САЛАСЫНДАҒЫ ҰНТЫМАҚТАСТЫҚ ...	161
• Концептуальная дискуссия "потомков" и "родственных общин" во внешней политике Турции Түркияның сыртқы саясатында «бауырластар» және «туыс қауымдастықтар» туралы тұжырымдамалық пікірталас	163
• Гендер и разоружение: повышение вовлеченности женщин Гендер және қарусыздану: әйелдердің қатысуын арттыру.	169
• Обзор политики Турции в отношении балканских стран Түркияның балқан саясатына шолу.	176
ВЫБОРЫ В ЕВРАЗИЙСКОМ РЕГИОНЕ	
ЕУРАЗИЯДАҒЫ АУМАҒЫНДАҒЫ САЙЛАУЛАР	183
• Оценка предвыборной среды в Молдове Молдованың сайлау алдындағы ахуалын бағалау	185

• Таджикистан: первые выборы без оппозиции и начала переход власти Тәжікстандағы оппозиция қатыспаған алғашқы сайлау және жаңа билік транзиті	192
• Сложный выбор Молдовы: европейская или евразийская интеграция Молдованың қиын таңдауы: еуропалық немесе еуразиялық интеграция	198
ГЛАВА 2. ЭКОНОМИКА СТРАН ЕВРАЗИИ	
2-ТАРАУ. ЕУАЗИЯ ЕЛДЕРІНІҢ ЭКОНОМИКАСЫ	205
ФИНАНСОВЫЙ БАЛАНС И ФИНАНСОВЫЕ РЫНКИ	
ҚАРЖЫЛЫҚ БАЛАНС ЖӘНЕ ҚАРЖЫЛЫҚ НАРЫҚТАР	207
• Бюджетная система Узбекистана: этапы развития и текущие реформы Өзбекстанның бюджет жүйесі: даму кезеңдері мен қазіргі реформалар	209
РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ СТРАН ЕВРАЗИИ	
ЕУАЗИЯ ЕЛДЕРІНДЕГІ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДАМУ	215
• Специальная экономическая зона “Туркестан”: достижения и возможности «Түркістан» арнайы экономикалық аймағы: жетістіктер мен мүмкіндіктер	217
• Влияние COVID-19 на экономику Кыргызстана COVID-19-дың Қырғызстан экономикасына әсері	223
• Влияние COVID-19 на туристическую индустрию Узбекистана COVID-19-дың Өзбекстанның туризм саласына әсері	228
• Влияние COVID-19 на экономику России COVID-19-дың Ресей экономикасына әсері	233
ЭНЕРГЕТИЧЕСКИЕ РЫНКИ И ПРОМЫШЛЕННЫЕ СТРУКТУРЫ	
ЭНЕРГИЯ НАРЫҚТАРЫ ЖӘНЕ ӨНДІРІСТІК ҚҰРЫЛЫМДАР	239
• Иранская ядерная сделка: последние события Иранның ядролық келісімі: соңғы оқиғалар	241
ГЛАВА 3. ТРАНСПОРТИРОВКА И ЛОГИСТИКА ЭНЕРГИИ В ЕВРАЗИЙСКОМ РЕГИОНЕ	
3 БӨЛІМ. ЕУАЗИЯ АУМАҒЫНДАҒЫ ЭНЕРГИЯ КӨЛІГІ ЖӘНЕ ЛОГИСТИКА	249
РАЗВИТИЕ В ТРАНСПОРТНОЙ ИНФРАСТРУКТУРЕ	
КӨЛІК ИНФРАҚҰРЫЛЫМЫНДАҒЫ ДАМУ	251
• Обзор нового транспортного коридора Китай-Кыргызстан-Узбекистан Қытай-Қырғызстан-Өзбекстан жаңа көлік дәлізі туралы шолу	253
• Ирано-китайские отношения в рамках возможного нового соглашения на 25 лет Ықтимал жаңа 25 жылдық келісім шеңберінде Иран-Қытай қатынастары	260

ГЛАВА 4. СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКИЕ И СОЦИАЛЬНО-КУЛЬТУРНЫЕ АСПЕКТЫ СТРАН ЕВРАЗИИ

4-БӨЛІМ. ЕУАЗИЯ ЕЛДЕРІНІҢ ӘЛЕУМЕТТІК-САЯСИ ЖӘНЕ

ӘЛЕУМЕТТІК-МӘДЕНИ СИПАТТАРЫ 265

СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ

ӘЛЕУМЕТТІК-САЯСИ ДАМУ 267

- Социокультурная инфраструктура Туркестанской области
Түркістан облысының әлеуметтік және мәдени инфрақұрылымы 269
- Изменение этнического разнообразия в Казахстане в 2010-2020 гг.
2010-2020 жылдар аралығында Қазақстандағы этникалық
әртүрліліктің өзгеруі 274
- Как пандемия меняет жизнь города: пример Туркистана?
Пандемия жағдайындағы қала өміріндегі өзгерістер:
Түркістан қаласы мысалында 279

СОЦИАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЕ РАЗВИТИЕ

ӘЛЕУМЕТТІК-МӘДЕНИ ДАМУ 285

- Достижения и недостатки в переводе казахской литературы
на иностранные языки
Қазақ әдебиетін шет тілдеріне аударудағы жетістіктер мен кемшіліктер . 287
- Общая тюркская история является общим наследием турецкого мира
Ортақ түркі тарихы – түркі әлемінің ортақ мұрасы 294
- Проблема недоверия к вакцинам в Казахстане
Қазақстанда вакцинаға сенімсіздік білдіру мәселесі 300
- Историческая и интеллектуальная основы международной мобильности
студентов
Халықаралық студенттік ұтқырлықтың тарихи-зияткерлік
инфрақұрылымы 305
- Казахская диаспора в Иране и программа “нурлы кош”
Ирандағы қазақ диаспорасы және «нұрлы көш» бағдарламасы 312
- Международные рейтинговые системы университетов
Университеттердің халықаралық рейтинг жүйелері. 318
- Переход Узбекистана на латинский алфавит и извлеченные уроки
Өзбекстанның латын әліпбиіне көшу үдерісі және тәжірибесі. 323
- Как решить проблему квалификационного дефицита:
пример Пакистана
Біліктілік тапшылығының мәселесін қалай шешуге болады:
Пакистанның мысалы 330
- Культура как ресурс мягкой силы
Жұмсақ күш ретінде мәдениет 336

ПРЕДИСЛОВИЕ КІРІСПЕ

Эпидемия COVID-19, начавшаяся в 2020 году, распространилась на все сферы нашей жизни по всему миру и принесла много изменений. Подводя итог, можно сказать, что экономические структуры стран, особенно их системы здравоохранения, и их отношения с другими странами проходят серьезное испытание. В ходе этого процесса миллионы людей пострадали по-разному. Мы вместе отслеживаем, к каким последствиям приведут проведенные исследования по вакцинации в ходе развития этого пандемического процесса. В этот период, когда мы пытаемся адаптироваться к новым нормальным обстоятельствам жизни в условиях эпидемии, в Евразийском регионе продолжают происходить многие изменения, от экономики до политики, от транспортных проектов до социальных проблем. Среди этих важных событий можно выделить возможные последствия отношения нового президента США Байдена к Китаю для мировой экономики, политические изменения в Молдове, Украине и Грузии, укрепление дипломатических и экономических связей между Европейским союзом и странами Центральной Азии.

С другой стороны, из-за эпидемии COVID-19 показатели и исследования стран региона привлекают внимание в образовательном процессе, проводимом на онлайн-платформах. Кроме того, хотя транспортные проекты Китая и стран Центральной Азии были сорваны из-за эпидемии COVID-19, можно предсказать, что они будут реализованы относительно быстро. В этом контексте прогнозируется, что инициатива «Шелковая виза» между Казахстаном и Узбекистаном может положительно развиваться в постэпидемический период.

Изучение всех этих событий, имевших место в течение года, академиче-

2020 жылы басталған COVID-19 індеті, бүкіл әлемдік деңгейде біздің өміріміздің барлық саласына әсер етіп, өзімен қоса көптеген өзгерістерді алып келді. Нақтап айтқанда, елдердің денсаулық сақтау жүйелерінен бастап, экономикалық құрылымы мен басқа елдермен құрған қарым-қатынастары үлкен бір сынақтан өтіп жатқанын айта аламыз. Осы үдеріс барысында миллиондаған адам түрлі жолдармен уайымға түсті. Біз, жүргізіліп жатқан вакцинация зерттеулерінің осы эпидемия үдерісінің қалай өрбуіне қатысты қандай нәтижелер алып келетінін бірге бақылап отырмыз. Эпидемия жағдайында жаңа қалыпты өмір шарттарына осы бейімделу кезеңінде, Еуразия аймағында экономикадан саясатқа, көлік тасымалы жобаларынан бастап әлеуметтік мәселелерге дейінгі көптеген өзгерістер де орын алуда. АҚШ-тың жаңа президенті Байденнің Қытайға деген көзқарасының әлемдік экономикаға ықтимал әсерін, Молдова, Украина және Грузиядағы саяси өзгерістерді, Еуропа Одағы мен Орталық Азия елдері арасында нығайып келе жатқан дипломатиялық және экономикалық байланыстарды, осы маңызды өзгерістердің қатарында атап өтуге болады.

Екінші жағынан, COVID-19 індетіне байланысты онлайн платформалар арқылы өткізіліп жатқан білім беру үдерісінде аймақ елдерінің көрсеткіштері мен зерттеу жұмыстары да назар аудартарлық. Сонымен қатар, Қытай мен Орталық Азия елдері арасындағы көлік жобалары COVID-19 эпидемиясы салдарынан зардап шексе де, салыстырмалы түрде тез жүзеге асырылуда. Осы тұрғыда Қазақстан мен Өзбекстан арасында қолға алынған «Жібек жоллы визасы» бастамасы эпидемиядан кейінгі кезеңде оң нәтижелер береді деген болжамдар бар.

ми, посвятившими себя изучению региона Евразии, в значительной степени способствует предоставлению аналитической и достоверной информации читателям, экспертам и лицам, принимающим решения, которые интересуются регионом. В этом контексте я хотел бы поздравить редакторов, писателей и весь коллектив института, особенно Вакура Сүмера директора Евразийского научно-исследовательского института, которые внесли свой вклад в подготовку книги, которая будет издана в шестой раз в этом году под названием серии «Евразийское обозрение».

Профессор, доктор Мухиттин Шимшек
Председатель Попечительского совета
Международного Казахско-Турецкого
Университета Ходжа Ахмет Ясауи

Жыл бойы орын алып жатқан барлық оқиғалардың Еуразия аймағы зерттеулеріне ден қойған мамандар тарапынан талдануы, аймаққа қызығушылық танытқан оқырмандар, мамандар және шешім қабылдаушыларға, аналитикалық және сенімді сараптамаларға қол жеткізуіне айтарлықтай үлес қосуда. Осы орайда, «Eurasian Outlook» сериясы бойынша биыл алтыншысы басылып отырған қолыңыздағы кітаптың әзірленуінде еңбегі сіңген Еуразия Ғылыми-зерттеу институтының директоры Вакур Сүмер бастаған редакторларға, сарапшы мамандар мен бүкіл институт қызметкерлеріне құттықтауымды білдіргім келеді.

Профессор, доктор Мухиттин Шимшек
Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық түрік-қазақ университетінің
Өкілетті кеңес төрағасы

ВСТУПЛЕНИЕ АЛҒЫ СӨЗ

Мы, как Евразийский исследовательский институт (ЕИИ), представляем нашим читателям сборник еженедельных публикаций в форме электронного бюллетеня, которые мы подготовили, анализируя текущие события в сферах экономики, безопасности, международных отношений, образования и других социальных вопросах, касающихся евразийского геопространства, с 2015 г. Анализ в формате электронного информационного бюллетеня, одна из наших традиционных публикаций, проливает свет на проблемы, которые необходимо решать в широкой перспективе, «держит руку на пульсе» текущих проблем в евразийском регионе. Благодаря этой функции наши аналитические статьи привлекают внимание читателей. Помимо исследователей ЕИИ, наш анализ готовится с участием других специалистов в этой области и адресован как широкому кругу студентов, интересующихся региональными исследованиями, так и экспертам и ответственным лицам, принимающим решения. Таким образом, информация, которую мы производим, достигает широкой аудитории, способствует созданию научной литературы и помогает формулировать политические рекомендации.

Несомненно, самой важной проблемой 2020 года стала пандемия коронавируса (COVID-19), охватившая мир. Пандемия COVID-19, которая распространилась практически на все аспекты нашей личной жизни в разных странах, от экономики до политики и на индивидуальном уровне, принесла множество нововведений и изменений в нашу жизнь, начиная с нашего образа жизни. Мы пытаемся привыкнуть к новым нормам условий жизни, навязанным этой эпидемией, которая все еще сохраняет свои позиции. В этом контексте, рассма-

Еуразия ғылыми-зерттеу институты (ЕҒЗИ) 2015 жылдан бері, Еуразия аймағына қатысты экономика, қауіпсіздік, халықаралық қатынастар, ғылым-білім және басқа да әлеуметтік мәселелер бойынша күн тәртібіндегі маңызды оқиғаларды қамтитын апталық электронды бюллетень жариялап, оқырмандардың назарына ұсынып келеді. Біздің дәстүрлі басылымға айналған электронды бюллетень талдауларымыз, Еуразия аймағында орын алып жатқан ағымдағы мәселелерді баса назарда ұстаумен қатар, кең ауқымда қаралуы тиіс тақырыптарды да зерделейді. Осы ерекшелігімен де талдауларымыз оқырмандардың жоғары қызығушылығына ие болуда. Талдауларымыз ЕҒЗИ зерттеушілерімен қатар, өз саласындағы сарапшы мамандардың да үлес қосуымен әзірленіп, аймақ зерттеулеріне қызығатын студенттер, мамандар және шешім қабылдаушы тұлғалардың сұранысына бағытталған. Осылайша, дайындалған мәліметтер кең аудиторияға тарап, ғылыми әдебиеттерге де өз үлесін қосып, саяси ұсыныстардың дайындалуына да септігін тигізуде.

2020 жылдың аса маңызды мәселесі, бүкіл әлемді шарлаған коронавирус (COVID-19) індеті болғаны сөзсіз. Әлемнің барлық елінде экономикадан бастап саясатқа дейін, жеке адам өмірінің барлық қырына әсер еткен COVID-19 эпидемиясы, өмір сүру салтымыз бен тұрмысымызға да көптеген жаңалықтар мен өзгерістер енгізді. Қазіргі таңда да өзінің өзектілігін жоғалтпаған бұл індеттің бізге таңып отырған жаңа қалыпты өмір сүру шарттарына үйренуге тырысудамыз. Осы тұрғыда біз оқырмандарымызға, эпидемияны түрлі қырынан қарастырып, оның жағымсыз салдарымен қатар, салыстырмалы түрде жағымды жақтарына да қатысты зерттеулерімізді ұсынамыз. Бір жылға жуық

тривая различные аспекты пандемии, мы предлагаем читателям свою оценку относительно положительных и отрицательных последствий, которые она создает. Помимо COVID-19, главного вопроса мировой повестки дня в течение почти всего года, вы можете ознакомиться с политическими событиями в Восточной Европе, отношениями между Центральной Азией и Европейским союзом, текущим состоянием торговых отношений между США и Китаем, инновациями в онлайн-образовании и многими другими темами в нашей книге «Eurasia Outlook 2020: экономические, социальные и политические перспективы в Евразии».

Эта книга является шестой в нашей серии книг Outlook, и ее основная цель - предоставить достоверный анализ, опирающийся на строгие академические исследования событий, происходящих в евразийском регионе. ЕИИ вносит свой вклад в научную литературу благодаря возможностям, предоставляемым пребыванием в регионе, в основном по вопросам экономики, финансов, энергетики, транспорта, международных отношений, политики, безопасности, окружающей среды и аналогичных проблем.

Книга «Eurasia Outlook 2020: экономические, социальные и политические перспективы в Евразии» состоит из четырех глав. Первая часть включает в себя статьи о различных политических изменениях с особым фокусом на политическом и экономическом сотрудничестве стран Евразии, с анализом результатов выборов и подробной информацией по текущим проблемам - от дипломатии до безопасности. Во второй части представлен страновой и секторальный анализ на основе оценки двусторонних и региональных экономических политик этих стран с учетом экономических и финансовых структур и межгосударственных отношений в области энергетики. Третья глава не только дает информацию о новых проектах в области транспорта в евразийской ге-

уақыт бойы әлемнің басты күн тәртібіне айналған COVID-19 мәселесінен бөлек, Шығыс Еуропадағы саяси өзгерістер, Орталық Азия мен Еуропа Одағы арасындағы қарым-қатынастар, АҚШ пен Қытай арасындағы сауда қатынастарының қазіргі жағдайы, онлайн білім берудегі жаңашылдықтар және басқа да көптеген тақырыптағы зерттеулердің толық нұсқасын біздің «Eurasia Outlook 2020: Еуразиядағы экономикалық, әлеуметтік және саяси перспективалар» кітабымыздан оқуға болады.

Outlook кітап сериясының алтыншысы болып жарыққа шығып отырған бұл еңбектің басты мақсаты – Еуразия аймағындағы оқиғаларды ғылыми тұрғыдан аналитикалық талдау арқылы сенімді анализдер ұсыну. ЕҒЗИ-ның осы аймақта орналасуы артықшылығының арқасында институттың зерттеу аясына кіретін экономика, қаржы, энергетика, көлік тасымалы, халықаралық қатынастар, саясат, қауіпсіздік, экология және т.б. тақырыптар бойынша қатысты әдебиетке өзіне тән үлесін қосуда.

«Eurasia Outlook 2020: Еуразиядағы экономикалық, әлеуметтік және саяси перспективалар» кітабы төрт бөлімнен тұрады. Бірінші бөлім Еуразия елдерінің саяси және экономикалық ынтымақтастығына, сайлау нәтижелерін талдауға және дипломатиядан бастап қауіпсіздікке дейінгі өзекті мәселелер туралы егжей-тегжейлі ақпаратпен ерекшеленетін әртүрлі саяси өзгерістер туралы мақалалардан тұрады. Екінші бөлімде елдердің экономикалық және қаржы құрылымдары мен энергетика саласы бойынша басқа елдермен қарым-қатынастары ескеріле отырып, елдер жүргізген экономикалық саясаттың екіжақты және аймақтық көріністерін бағалау арқылы жалпы және салалық негізде талдаулар келтірілген. Үшінші бөлімде Еуразия аймағындағы көлік тасымалы және логистика саласындағы жаңа жобалар туралы ақпарат беріліп қана қоймай, сонымен қатар, бұл үдерістің елдердің экономикасы мен сауда байланыстарына

ографии, но и раскрывает влияние этих процессов на экономику и торговые отношения стран. В последний раздел включена разнообразная аналитика по основным проблемам социально-политического и социокультурного развития в странах региона.

Выражаем огромную благодарность Председателю Попечительского совета Университета Ахмеда Ясави, профессору, доктору Мухитину Шимшеку за доверие и постоянную поддержку, которые он оказывал нам в нашей работе. Кроме того, мы хотели бы поблагодарить весь коллектив Института, который внес свой вклад в подготовку публикации данного сборника. Наконец, мы хотим, чтобы эта книга была полезна студентам, экспертам, лицам, принимающим решения на разных уровнях, и нашим читателям, интересующимся такого рода исследованиями.

Вакур Сүмер
Женгізхан Жаналтай
Суат Бейлур
Омірбек Канай
Алматы, 2021

әсері де сипатталады. Соңғы бөлімде аймақ елдеріндегі саяси-әлеуметтік және мәдени-әлеуметтік үдерістердің белді мәселелері жөнінде жазылған түрлі талдаулар енгізілген.

Ахмет Ясауи университетінің Өкілетті кеңес төрағасы, профессор, доктор Мухитин Шимшекке институтқа деген сенімі мен шексіз қолдауы үшін алғысымызды білдіреміз. Сондай-ақ, электронды бюллетенді дайындау кезінде еңбегі сіңген бүкіл Институт ұжымына алғыс айтамыз. Және де осы кітаптың аймақ зерттеулеріне қызығушылық танытатын студенттерге, сарапшы мамандарға, түрлі дәрежедегі шешім қабылдаушы тұлғаларға және оқырмандарымызға пайдалы болуына тілектеспіз.

Вакур Сүмер
Женгізхан Жаналтай
Суат Бейлур
Омірбек Канай
Алматы, 2021

**ГЛАВА 1.
ПОЛИТИЧЕСКОЕ И ЭКОНОМИЧЕСКОЕ
СОТРУДНИЧЕСТВО СТРАН ЕВРАЗИИ:
МЕЖДУНАРОДНЫЕ И РЕГИОНАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ**

**1-ТАРАУ.
ЕУРАЗИЯ ЕЛДЕРІНДЕГІ САЯСИ-ЭКОНОМИКАЛЫҚ
ЫНТЫМАҚТАСТЫҚ: ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЖӘНЕ
АЙМАҚТЫҚ АСПЕКТІЛЕР**

**МЕЖДУНАРОДНЫЕ ПОЛИТИЧЕСКИЕ СОБЫТИЯ И
СОТРУДНИЧЕСТВО МЕЖДУ РЕГИОНАЛЬНЫМИ
ВЛАСТЯМИ И МЕЖДУНАРОДНЫМИ ОРГАНИЗАЦИЯМИ**

**ХАЛЫҚАРАЛЫҚ САЯСИ ОҚИҒАЛАР ЖӘНЕ АЙМАҚТЫҚ
БИЛІК ПЕН ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҰЙЫМДАР АРАСЫНДАҒЫ
ЫНТЫМАҚТАСТЫҚ**

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ТУРЦИИ В ОБЛАСТИ ПУБЛИЧНОЙ ДИПЛОМАТИИ В КАЗАХСТАНЕ ТҮРКИЯНЫҢ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ҚОҒАМДЫҚ ДИПЛОМАТИЯ БОЙЫНША ШАРАЛАРЫ

*Динара Талдыбаева**

Сегодня наряду с жесткой силой страны в своей внешней политике активно применяют мягкую силу. Как известно, жесткая сила основана на использовании военной, экономической или политической силы. Концепция мягкой силы, впервые представленная Джозефом Найом в 2004 году, используется как альтернативный инструмент, позволяющий достичь желаемых целей путем воздействия на другую сторону с помощью культурных, социальных и различных политических ценностей. Этот тренд стал распространяться в связи с развитием информационных технологий и усилением влияния негосударственных акторов на мировую политику. Помимо классической дипломатии, публичная дипломатия охватывает всю деятельность государства по созданию положительного восприятия и отношения в общественном мнении другой страны. В этой связи можно сказать, что после 1990 г. Турция также активно использовала инструменты публичной дипломатии.

Этот анализ рассматривает турецкую публичную дипломатию в Казахстане, а также ее инструменты и институты. Как известно, установление публичной дипломатии и ее эффективное применение во внешней политике требуют институциональной и финансовой поддержки со стороны государства. В данном контексте анализ годовых гуманитарных бюджетов и потоков помощи Программы Глобальной Гуманитарной Помощи (ГГП) можно в какой-то мере рассматривать в качестве инструмента измерения

Қазіргі таңда мемлекеттер өз сыртқы саясатында қатты күшпен қатар, жұмсақ күшті де белсенді түрде қолдануда. Қатты күш, әскери, экономикалық немесе саяси күш қолдануға негізделетіні белгілі. Ал жұмсақ күш, термин ретінде Джозеф Най тарапынан алғаш 2004 жылы қолданысқа енгізіліп, қарсы тарапқа мәдени, әлеуметтік және түрлі саяси құндылықтардың көмегімен ықпал етіп, қалаған мақсатқа қол жеткізуді ұсынатын балама бір құрал ретінде қолданылады. Бұл үрдіс, ақпараттық технологиялардың дамуы және үкіметтік емес ұйымдардың әлем саясатындағы рөлінің артуынан туындап отыр. Осы орайда, қоғамдық дипломатия, бір мемлекеттің дәстүрлі дипломатиясына қосымша қоғамдық пікірінде оң көзқарас пен пікір қалыптастыруға қарсы бағытталған барлық шараларды қамтиды. Осы шеңберде, Түркияның да 1990 жылдан кейінгі кезеңде қоғамдық дипломатия тетіктерін белсенді түрде қолданысқа енгізгенін айтуға болады.

Бұл мақалада, Түркияның Қазақстандағы қоғамдық дипломатиясы және қолданатын тетіктері мен құрылымдары қарастырылады. Баршамызға мәлім, қоғамдық дипломатияның қалыптасуы мен сыртқы саясатта тиімді қолданылуы, мемлекет тарапынан ұйымдастыру мен қаржылай қолдауға зәру. Осы себептен, мемлекеттердің жылдық гуманитарлық көмекке бөлетін бюджеттерін талдайтын «Жаһандық гуманитарлық көмек» (ЖГК) бағдарламасының нәтижелерін әртүрлі елдер жүргізетін қоғамдық дипломатияның тиімділігін көрсететін өлшем ретінде қабылдауға болады.

* Докторант, Евразийский научно-исследовательский институт, Казахстан.
dinarataldybayeva@gmail.com

эффективности публичной дипломатии, проводимой многими странами.

Общая географическое пространство с конфликтными регионами, такими как Ближний Восток и Кавказ, обусловило то, что Турция является не просто региональным игроком, но также и государством, которое имеет право голоса на международной арене. Сегодня невозможно представить снятие напряженности в конфликтных регионах без содействия Турции, в то время как положительный имидж страны в мире растет с каждым днем. Кроме того, согласно докладу ГГП, Турция занимает первое место в мире по расходам на гуманитарную помощь, которые составляют 8,4 млрд долларов. Страна держала этот рекорд три раза подряд. Согласно докладу, за Турцией следуют США с 6,6 млрд долларов и Германия с 2,9 млрд долларов [Отчет о глобальной гуманитарной помощи, 2019]. Если посмотреть на место Турции в рейтингах с исторической точки зрения, то видно, что правительственные расходы на гуманитарную помощь сирийским беженцам в стране составляют одну из основных причин высоких показателей в рейтинге. В то же время, хотя доля расходов на гуманитарную помощь беженцам значительна, она не перекрывает важности турецких стипендий для иностранных студентов, программ академической мобильности, расходов на языковые центры, а также финансирования различных культурно-образовательных организаций.

Первым во внешней политике Турции на институциональном уровне публичную дипломатию стал применять Офис общественной дипломатии. Офис общественной дипломатии был создан на основании Циркуляра премьер-министра № 2010/3, опубликованного в Официальном вестнике № 27478 30 января 2010 года [Ресми Газет, 2010]. В 2018 году Офис изменил свое название на Министерство общественной дипломатии. С тех пор он продолжает работать при Управлении по связям с обществен-

Аймақтық келіспеушіліктер жиі орын алатын Таяу Шығыс пен Кавказ сияқты аймақтармен ортақ географиялық аймақты бөлісіп орналасуы Түркияның тек аймақтық ойыншы емес, сонымен қатар ғаламдық деңгейде өзіндік пікірі бар мемлекет болуына мүмкіндік тудыруда. Қазір келіспеушіліктер орын алып отырған аймақтарда Түркияның қатысуынсыз қақтығыстардың шешілуін ойлаудың өзі қиын және жалпы Түркияның әлемдегі оң имиджі күн өткен сайын артып келе жатқанын да атап өту қажет. Сондай-ақ, ЖГК есебі бойынша Түркия, ЖҰІӨ 8,3 млрд долларын гуманитарлық көмекке жұмсау арқылы әлем елдері арасында алғашқы орынға ие. Түркия, осы рекордты үш жыл қатарынан қорғап келе жатыр. Есептегі мәлімет бойынша, Түркиядан кейін 6,6 млрд доллармен Америка Құрама Штаттары және 2,9 млрд доллармен Германия орын алған [Жаһандық гуманитарлық көмек туралы есеп, 2019]. Тарихи тұрғыдан Түркияның тізімдегі алған орындарына қарайтын болсақ, соңғы жылдардағы көрсеткіштердің артуының басты себептерінің ішінде Түркия үкіметінің сириялық босқындардың гуманитарлық мұқтаж-дықтарын қамтамасыз ету мақсатында жұмсаған қаражаты деп атап көрсетуге болады. Қанша дегенмен гуманитарлық көмектер ішінде босқындарға жұмсалған қаржының көлемі айтарлықтай көп болса да, нәтижесінде Түркияның көптеген елдерге шетелдік студенттер үшін бөлінетін гранттар, академиялық ұтқырлық бағдарламалары, тіл орталықтары, көптеген мәдени және білім беру мақсатындағы шараларды қаржыландыру сияқты көмектеріне айтарлықтай теріс әсер етіп жатқан жоқ.

Түркияның сыртқы саясатында қоғамдық дипломатия институционалды деңгейде алғаш рет Қоғамдық дипломатия үйлестіру басқармасы тарапынан жүргізіле басталды. Үйлестіру басқармасы, Ресми газеттің 30 қаңтар 2010 жылғы № 27478 жарық көрген 2010/3 Премьер-министр шешімімен құрылған

ностью при президенте, которое было создано «для укрепления бренда Турции» указом президента от 24 июля 2018 года [В управлении по связям Администрации президента Турции, 2018]. Министерство координирует деятельность турецкой общественной дипломатии. Администрация президента Турецкой Республики, Министерство иностранных дел Турецкой Республики, Министерство культуры и туризма Турецкой Республики, Управление по делам соотечественников за рубежом и родственных общин (YTB), Турецкое агентство по международному сотрудничеству и развитию (TIKA), Институт Юнуса Эмре, Турецкая корпорация радио и телевидения (TRT) и Агентство Анадолу (AA) также проводят деятельность в области публичной дипломатии Турции.

Как первая страна, признавшая независимость Казахстана, Турция, которая применяет политику мягкой силы с начала 1990-х годов, стремится укрепить отношения с Казахстаном. Среди государств Центральной Азии Казахстан является стратегическим партнером Турции и одной из ключевых стран, влияющих на общее восприятие Турции в регионе. По этой причине взаимоотношения до сегодняшнего дня развиваются на высоком уровне. Что касается количества взаимных визитов на высоком уровне между Казахстаном и Турцией в области дипломатии, во время своего президентства с 1991 года Первый президент Казахстана Ельбасы Нурсултан Назарбаев в общей сложности посетил Турцию 24 раза. Действующему президенту Казахстана Касым-Жомарту Токаеву еще предстоит нанести официальный визит в Турцию. В то же время турецкая сторона нанесла 21 официальный визит в Казахстан на уровне президента и министров [Министерство иностранных дел Казахстана, 2019].

Сотрудничество между Казахстаном и Турцией, особенно в области образования и культуры, также может оказать положительный эффект на публичную

болатын [Ресми газет, 2010]. 2018 жылдан бастап Қоғамдық дипломатия бөлім басқармасы деген атпен, «Түркия маркасын арттыру» деген мақсатпен құрылған және 24 шілде 2018 жылғы Президент әкімшілігінің жарлығымен құрылған Байланыс басқармасы қарамағында өз жұмыстарын [Түркия Республикасы Президент әкімшілігі Байланыс басқармасы, 2018]. Басқарма Түркияның қоғамдық дипломатия шараларын үйлестіру жұмыстарын атқарады. Түркияның қоғамдық дипломатия бойынша шаралары сонымен қатар Т.Р. Президент әкімшілігі, Т.Р. Сыртқы істер министрлігі, Т.Р. Мәдениет және туризм министрлігі, Т.Р. Шет елдегі түріктер және туыс қауымдастықтар басқармасы (YTB), Түрік Ұнтымақтастық және үйлестіру агенттігі (TIKA), Юнус Эмре институты, Түркия Радио телевизия мекемесі (TRT), Анадолу агенттігі (AA) сияқты мекемелер тарапынан да жүргізіледі.

Қазақстанның тәуелсіздігін таныған алғаш мемлекет болудан бастап Түркия, 1990 жылдардың басынан бері жүзеге асырып келе жатқан жұмсақ күш саясаты арқылы Қазақстанмен арадағы қарым-қатынастарын нығайтуды мақсат етеді. Орталық Азия мемлекеттері арасында Қазақстан, Түркияның стратегиялық серіктесі және жалпы аймақтағы Түркияға қатысты көзқарасқа ықпал ететін маңызды мемлекеттердің бірі. Осы себептен қазірге дейін екіжақты қатынастардың жоғары деңгейде дамып келе жатқанын атап өту қажет. Дипломатиялық сала бойынша Түркия мен Қазақстанның өзара жоғары деңгейдегі сапарларын атап айтатын болсақ, 1991 жылдан бүгінге дейін Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев президенттік мерзімі бойынша Түркияға жалпы 24 рет сапар жасаған. Қазақстан Республикасының қазіргі Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев болса, қызметіне кіріскен уақытан бастап қазірге дейін Түркияға ресми сапар жасамады. Түркия тарапынан Президент және Премьер-министр дең-

дипломатию. В связи с этим в 1992 году Турция запустила «Великий студенческий проект», предлагая стипендии студентам в рамках УТВ. Согласно статистике системы управления информацией высшего образования, количество казахстанских студентов, обучающихся в Турции в 2018-2019 учебном году, составляет 2191 человек [Официальный сайт Департамента высшего образования, 2018]. Международный казахстанско-турецкий университет имени Ходжи Ахмета Ясави, который является давним и постоянным инструментом отношений между двумя странами в области образования, был учрежден межправительственным соглашением между Казахстаном и Турцией 31 октября 1992 года [Университет Ахмеда Ясави, 2020]. По данным на 2018-2019 учебный год, по программам университета обучались 10030 студентов, а количество студентов из тюркского мира и родственных общин составляло 1372 человека [Университет Ахмеда Ясави, 2020].

Если рассмотреть масштаб интересов институтов, которые проводят турецкую общественную дипломатию в Казахстане, то можно заметить, что офис ТИКА в Нур-Султане занимается подготовкой специалистов, стажировками, обменом опытом и предоставлением книг и оборудования казахстанским университетам и больницам, а Институт Юнуса Эмре играет активную роль в продвижении турецкого языка и культуры.

Миссия Института Юнуса Эмре – улучшать отношения Турции с различными общинами мира. Кроме того, он делает акцент на расширении узнаваемости, надежности и репутации на международной арене, чтобы таким образом содействовать увеличению числа людей, считающих себя друзьями Турции. Институт начал свою деятельность в Казахстане, когда открыл свой офис в Нур-Султане в 2010 году. Стоит отметить, что на данный момент Казахстан является единственной страной в Центральной Азии, в которой работает филиал Ин-

гейінде Қазақстанға жалпы 21 ресми сапар жасалған [Қазақстан Сыртқы істер министрлігі, 2019].

Қазақстан және Түркия арасында әсіресе білім және мәдениет саласындағы ынтымақтастық қоғамдық дипломатияға оң әсерін беруде. Осы орайда 1992 жылдан басталған Ұлы студент жобасы (Büyük Öğrenci Projesi) және кейіннен Шет елдегі түріктер және туыс қауымдастықтар басқармасы (УТВ) шеңберінде студенттерге гранттар ұсынуға. Жоғары білім туралы ақпаратты басқару статистикасы бойынша, 2018-2019 оқу жылында Түркияда білім алып жатқан қазақстандық студенттер саны 2 191 [Жоғары білім беру басқармасының ресми сайты, 2018]. Білім беру саласы бойынша екі ел арасындағы қарым-қатынастардың тамыры терең және тұрақты бір тетігіне айналған Қож Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті 31 қазан 1992 жылы Қазақстан мен Түркия арасында қол қойылған мемлекетаралық келісім бойынша құралған болатын [Ахмет Ясауи университеті, 2018]. 2018-2019 оқу жылы көрсеткіштері бойынша 10 030 студент білім алуға, оның 1 372-сі түркі әлемі мен түркітілдес қауымдастықтардан келген студенттер [Ахмет Ясауи университеті, 2018].

Түркияның Қазақстандағы қоғамдық дипломатиясын жүргізетін мекемелерді іс-шаралар аясына қарай зерттеп қарағанымызда, ТИКА Нұр-Сұлтан қаласындағы Үйлестіру басқармасы, мамандардың біліктілік арттыруы, тәжірибелерден өтуі және практика алмасу, Қазақстандық университеттер мен ауруханаларды кітап және тағы басқа құрал-жабдықтармен қамтамасыз ету сияқты мәселелерге басымдық берсе, Юнус Эмре институты көбіне түрік тілі мен мәдениетін таныстыру бойынша белсенді рөлге ие.

Әлемнің түрлі аймақтарындағы қоғам мен Түркия арасындағы қатынастарды дамытумен айналысатын және Түркияға дос адамдардың санын арттыру

ститута Юнуса Эмре, аффилированного с Фондом Юнуса Эмре. С момента открытия Институт Юнуса Эмре развернул широкую деятельность по организации обучения турецкому языку, турецких летних школ, курсов турецкого народного танца, курсов стрельбы из лука и т. д. Кроме того, программа обучения прикладной культурной дипломатии также предоставляет возможности студентам в рамках деятельности Института Юнуса Эмре. Доклад института от 2018 года показывает, что его деятельность в Нур-Султане с точки зрения масштаба и цифр улучшилась за годы. Это говорит о том, что Турция постепенно добилась прогресса в своей публичной дипломатии в Казахстане [Деятельность Института Юнуса Эмре, 2018].

Изучение ежегодных отчетов о деятельности ТИКА за 2004-2016 годы показывает заметное увеличение масштаба и количества мероприятий и мер содействия по сравнению с предыдущими годами, что способствует укреплению имиджа Турции как друга. К примеру, в 2017 году в Казахстане была запущена Программа поддержки здоровья матери и ребенка. Эта программа успешно содействует сокращению числа младенческих смертей в стране. Турецкая публичная дипломатия проводится не только на уровне двусторонних отношений, но и в рамках таких институтов, как Парламентская ассамблея тюркоязычных стран (TurkPA), Международная организация тюркской культуры (TURKSOY) и Международная тюркская академия, которые придают огромное значение ценностям тюркских народов.

Подводя итог, Турция наращивает усилия по совершенствованию публичной дипломатии после 2010 года и усилила влияние мягкой силы во многих частях мира, особенно в странах, с которыми она за многие годы установила хорошие отношения. В этой связи можно отметить, что Турция осуществляет деятельность по линии публичной дипломатии в дружественном Казахстане

арқылы Түркияның халықаралық аренада танымалдылығын, сенімділігін және беделін арттыруды мақсат еткен Юнус Эмре институты 2010 жылы Қазақстан Нұр-Сұлтанда өзінің орталығын ашып, қызметін бастады. Осы орайда, Юнус Эмре қорына қарасты институттың Орталық Азия мемлекеттері арасында әзірге тек Қазақстанда ғана ашылғанын атап өту қажет. Ашылған күннен бастап түрік тілін үйрету, түрік тілі жаз мектептері, түрік халық билері курстары, мергендік курстары және т.б. сол сияқты көптеген іс-шаралар өткізуде. Сонымен қатар, Юнус Эмре институты аясында «Мәдени дипломатия практикалық білім бағдарламасы» да білім алушыларға мүмкіндік беруде. Юнус Эмре институтының 2018 жылғы есебін зерттеп қарағанда, Нұр-Сұлтанда өткізіліп жатқан іс-шаралардың көлемі мен саны жағынан жыл өткен сайын артып келе жатқанын байқауға болады. Бұл да Түркияның Қазақстанда жүргізіп жатқан қоғамдық дипломатиясындағы бірте-бірте ілгерілеп келе жатқанын көрсетеді [Юнус Эмре институтының іс-шаралары, 2018].

Келесі бір маңызды ұйым болып табылатын ТИКА-ның 2004-2016 жылдар арасында атқарылған шаралар бойынша есебін алсақ, алдыңғы жылдарға қарағанда іс-шаралар мен көмектердің саны айтарлықтай артқанын байқалады және Түркияның дос мемлекет имиджінің нығаюына мүмкіндік тудыруда. Мысалы, 2017 жылы Ана мен бала денсаулығын қолдау бағдарламасы (ACSAF) Қазақстанда қолданысқа енгізілді. Осы бағдарлама елдегі сәби өлімінің азаюына айтарлықтай үлесін қосуда. Түркияның Қазақстандағы қоғамдық дипломатиясы тек екіжақты деңгейде қалып қоймай, түркітілдес халықтардың ортақ құндылықтарына маңыз беретін Түркітілдес елдердің Парламенттік ассамблеясы (ТүркПА), Түркі мәдениеті халықаралық ұйымы (ТүркСОЙ) және Халықаралық Түркі академиясы сынды мекемелер аясында да жүргізілуде.

в рамках двустороннего и многостороннего сотрудничества.

Источники:

В управлении по связям Администрации президента Турции (2018). О нас. Доступен по адресу: <https://www.iletisim.gov.tr/turkce/kurum-hakkinda>. Дата обращения: 20.01.2020.

Деятельность Института Юнуса Эмре (2018). Доступен по адресу: https://nur-sultan.yee.org.tr/sites/default/files/yayin/2018_faaliyet_raporu_rev_0111-db.pdf. Дата обращения: 10.02.2020.

Министерство иностранных дел Казахстана (2019). Состоялся визит премьер-министра Мамина в Турцию. Доступен по адресу: <http://mfa.gov.kz/content-view/-1293?fbclid=IwAR3wsM4ZN6rgCeCGVBMRdX6qLDVOjIwSvW2skSk8p1JfVqxYAfOGJnl54M>. Дата обращения: 18.01.2020.

Отчет о глобальной гуманитарной помощи (2019). Отчет о глобальной гуманитарной помощи 2019. Доступен по адресу: <http://devinit.org/wp-content/uploads/2019/09/GHA-report-2019.pdf>. Дата обращения: 22.01.2020.

Официальный сайт Департамента высшего образования (2018). Количество иностранных студентов по национальности. Доступен по адресу: <https://istatistik.yok.gov.tr/>. Дата обращения: 18.01.2020.

Ресми Газет (2010). Доступен по адресу: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2010/01/20100130-19.htm>. Дата обращения: 20.01.2020.

Университет Ахмеда Ясави (2020). История. Доступен по адресу: <https://www.ayu.edu.tr/tarihce>. Дата обращения: 15.01.2020.

Университет Ахмеда Ясави (2020). Цифры. Доступен по адресу: <https://www.ayu.edu.tr/sayilar>. Дата обращения: 15.01.2020.

Қорытындылай келе, жалпы Түркия қоғамдық дипломатиясын дамыту жұмыстары 2010 жылдардан кейін жылдам ілгерілеп, жақсы қарым-қатынас құрған мемлекеттерден бастап әлемнің көптеген нүктесінде жұмсақ күшінің ықпалын арттырып жатқанын айтуға болады. Осы тұрғыда, Түркияның өзіне дос мемлекет деп санайтын Қазақстанда да іс-шараларды екіжақты және көпжақты ынтымақтастықтар арқылы жүргізіп жатқаны байқалады.

Дереккөз:

Ахмет Ясауи университеті (2020). Университет тарихы. Сілтеме: <https://www.ayu.edu.tr/tarihce>. Қаралған уақыты: 15.01.2020.

Ахмет Ясауи университеті (2020). Сандар. Сілтеме: <https://www.ayu.edu.tr/sayilar>. Қаралған уақыты: 15.01.2020.

Жаһандық гуманитарлық көмек туралы есеп (2019). Жаһандық гуманитарлық көмек туралы есеп 2019. Сілтеме: <http://devinit.org/wp-content/uploads/2019/09/GHA-report-2019.pdf>. Қаралған уақыты: 22.01.2020.

Жоғары білім беру басқармасының ресми сайты (2018). Азаматтығына қарай студенттер саны. Сілтеме: <https://istatistik.yok.gov.tr/>. Қаралған уақыты: 18.01.2020.

Қазақстан Сыртқы істер министрлігі (2019). Қазақстан Үкімет басшысы Асқар Маминнің Түркияға сапары. Сілтеме: <http://mfa.gov.kz/kz/content-view/-1293?fbclid=IwAR3wsM4ZN6rgCeCGVBMRdX6qLDVOjIwSvW2skSk8p1JfVqxYAfOGJnl54M>. Қаралған уақыты: 18.01.2020.

Ресми газет (2010). Сілтеме: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2010/01/20100130-19.htm>. Қаралған уақыты: 20.01.2020.

Түркия Республикасы Президент әкімшілігі Байланыс басқармасы (2018). Біз туралы. Сілтеме: <https://www.iletisim.gov.tr/turkce/kurum-hakkinda>. Қаралған уақыты: 20.01.2020.

Юнус Эмре институтының іс-шаралары (2018). Сілтеме: https://nur-sultan.yee.org.tr/sites/default/files/yayin/2018_faaliyet_raporu_rev_0111-db.pdf. Қаралған уақыты: 10.02.2020.

ОТНОШЕНИЯ МЕЖДУ ЕВРОПЕЙСКИМ СОЮЗОМ И КАЗАХСТАНОМ: РАСШИРЕННОЕ ПАРТНЕРСТВО В ДЕЙСТВИИ ЕУРОПАЛЫҚ ОДАҚ-ҚАЗАҚСТАН ҚАТЫНАСТАРЫ: КЕҢЕЙТІЛГЕН СЕРІКТЕСТІК

*Альбина Муратбекова**

1 марта 2020 года, вступило в силу новое Соглашение о расширенном партнерстве и сотрудничестве (СРПС) между Европейским союзом (ЕС) и Казахстаном. СРПС стал основным документом, лежащим в основе отношений между ЕС и Казахстаном, сделав Казахстан первой и единственной страной в Центральной Азии с повышенным уровнем партнерства с ЕС. Принимая во внимание, что Казахстан является крупнейшим торговым партнером ЕС в регионе, а ЕС является основным торговым и инвестиционным партнером Казахстана, реализация СРПС, несомненно, является важной вехой в отношениях между ЕС и Казахстаном.

До вступления в силу СРПС, отношения между ЕС и Казахстаном регулировались Соглашением о партнерстве и сотрудничестве (СПС), которое было подписано в январе 1995 года и вступило в силу в июле 1999 года. СПС представляло собой всеобъемлющий документ с девятью главами и 100 статьями, который был направлен на установление политического диалога и институциональной основы для консолидации демократии, а также на поддержку завершения перехода Казахстана к рыночной экономике путем поощрения торговли и инвестиций [Кембаев, 2014]. Первоначальное соглашение было заключено на 10 лет с автоматическим ежегодным продлением.

Поскольку отношения между ЕС и Казахстаном значительно продвинулись, а СПС успешно исполнялось, со временем стороны осознали потребность в обновлении взаимоотношений, чтобы соответ-

2020 жылдың 1 наурызында Еуропалық Одақ (ЕО) пен Қазақстан арасындағы Кеңейтілген серіктестік және ынтымақтастық туралы келісім (КСЫК) күшіне енді. Осылайша, КСЫК ЕО мен Қазақстан арасындағы қатынастардың негізін қалаушы құжатқа айналды. Аталмыш құжаттың күшіне енуі нәтижесінде Қазақстан ЕО-мен серіктестіктің жоғары деңгейіне жеткен Орталық Азиядағы алғашқы және жалғыз мемлекет болды. Қазақстан ЕО-ның аймақтағы ең ірі сауда серіктесі және ЕО Қазақстанның негізгі сауда-инвестициялық серіктесі екендігін ескере отырып, КСЫК-ның жүзеге асырылуы, сөзсіз, ЕО-Қазақстан қарым-қатынасындағы маңызды кезең болып табылатынына көз жеткізуге болады.

КСЫК күшіне енгенге дейін, ЕО-Қазақстан қарым-қатынастары 1995 жылы қаңтарда қол қойылып, 1999 жылы шілде айында күшіне енген Серіктестік және ынтымақтастық туралы келісіммен (СЫК) реттелген еді. Тоғыз тараудан және 100 баптан тұрған жан-жақты құжат ретінде СЫК саяси диалог пен демократияны нығайтудың, сондай-ақ, сауда мен инвестицияны ілгерілету арқылы Қазақстанның нарықтық экономикаға көшуіне қолдау көрсетудің институционалдық базасын құруға бағытталған еді [Кембаев, 2014]. Бастапқы келісім жыл сайын автоматты түрде жаңару шартымен 10 жылға жалғасатын болатын.

ЕО-Қазақстан қатынастары жан-жақты дамып, СЫК сәтті жүзеге асы-

* доктор, Евразийский научно-исследовательский институт, Казахстан.
albina.muratbek@gmail.com

ствовать происходящим политическим и экономическим изменениям. В итоге, 27 июня 2011 года, в Брюсселе стартовали переговоры о новом соглашении; в то же время был создан Совет по сотрудничеству между ЕС и Казахстаном в качестве высшего механизма взаимодействия между двумя сторонами. Общие усилия привели к подписанию СРСП 21 декабря 2015 года в Астане. Далее, с мая 2016 года на временной основе выполнялось две трети СРСП. Когда все государства-члены ЕС и Парламент Европы ратифицировали СРСП, соглашение 1999 года потеряло силу, и с 1 марта 2020 года СРСП стало единственным документом, который определяет отношения между ЕС и Казахстаном [Европейский парламент, 2017].

В сравнении с СПС, так называемое соглашение нового поколения, которое обеспечивает правовую основу по 29 главным направлениям взаимодействия состоит из преамбулы, девяти частей, 287 статей и ряда приложений. Основной целью СРПС является углубление и укрепление политических, торгово-экономических связей между ЕС и Казахстаном, а также определение широкого спектра новых направлений сотрудничества, таких как наука и образование, инновации и зеленые технологии, транспорт и логистика, энергетика и охрана окружающей среды.

В соглашении уделяется приоритетное внимание расширению политического диалога, который способствует более глубокому уважению демократических принципов, верховенства закона, надлежащего управления и основных прав и свобод человека как основных ценностей, продвигаемых ЕС. По сравнению с СПС, в котором упор делался на экономические предпочтения, новое соглашение фокусируется на усилиях по построению политического партнерства и практическому содействию реформам в Казахстане. СРПС также направлено на улучшение условий для более тесного регионального сотрудничества, кото-

рылғандықтан, тараптар туындаған саяси және экономикалық өзгерістерге сәйкес келу үшін қатынастарды жаңарту қажеттілігін түсінді. Нәтижесінде 2011 жылғы 27 маусымда Брюссель қаласында жаңа келісім бойынша келіс-сөздер басталып, екі тараптың өзара іс-қимылының ең жоғары тетігі ретінде Қазақстан-ЕО ынтымақтастық кеңесі құрылды. Ортақ күш-жігермен 2015 жылы 21 желтоқсанда Астана қаласында КСЫК-ға қол қойылды. 2016 жылдың мамыр айынан бастап КСЫК-ның үштен екі бөлігі уақытша қолданылатын болды. ЕО-ға мүше барлық мемлекеттер мен Еуропалық Парламент КСЫК-ны бекіткеннен кейін 1999 жылғы келісім күшін жоюып, 2020 жылдың 1 наурызынан бастап КСЫК ЕО мен Қазақстан арасындағы қатынастардың іргесін қалайтын жалғыз құжатқа айналды [Еуропалық парламент, 2017].

Саясаттың 29 негізгі бағыты бойынша құқықтық базаны қамтамасыз ететін жаңа келісім кіріспеден, тоғыз бөлімнен, 287 баптан және бірқатар қосымшадан тұрады. КСЫК негізгі мақсаты – ЕО мен Қазақстан арасындағы саяси, сауда-экономикалық байланыстарды тереңдету және нығайту, сондай-ақ, ғылым-білім, инновациялар және жасыл технологиялар, көлік және логистика, энергетика және қоршаған ортаны қорғау сияқты ынтымақтастықтың жаңа бағыттарын кеңейту.

Келісім ЕО-ның негізгі құндылықтары ретінде демократиялық қағидаларды, заң үстемдігін, тиімді басқаруды және адам құқықтары мен бостандықтарын құрметтеуге ықпал ететін саяси диалогты кеңейтуге басымдық береді. Экономикалық артықшылықтарға көбірек көңіл бөлген СЫК-мен салыстырғанда, жаңа келісім саяси серіктестік құруға және Қазақстандағы реформаларға іс жүзінде үлес қосуға бағытталған. КСЫК сонымен бірге Орталық Азияда тұрақтылықты сақтау мен қақтығыстардың алдын алу үшін маңызды болып табылатын тығыз аймақтық ынтымақта-

рое представляет важность для сохранения стабильности и предотвращения конфликтов в Центральной Азии. В этой связи, стороны планируют более тесное сотрудничество в области внешней политики и безопасности.

В экономической сфере, с мая 2016 года, стороны уже внедряют раздел СРПС «Торговля и предпринимательство». В частности, комитет по торговому сотрудничеству и подкомитеты по таможене, энергетике, транспорту, окружающей среде и изменению климата уже работают в рамках СРПС [Глебофф и Сейсембаева, 2018]. Кроме того, раздел об укреплении сотрудничества в регулировании технических барьеров в торговле и обеспечении прозрачности также будет способствовать дальнейшему сотрудничеству. Ожидается, что упрощение и гармонизация технических регламентов, стандартов и процедур по санитарным, фитосанитарным и ветеринарным вопросам, а также интеллектуальной собственности приведет к расширению двусторонней торговли и продвижению казахстанского экспорта в страны-члены ЕС. Кроме того, в главе о таможенном сотрудничестве представлены механизмы совершенствования таможенного законодательства и упрощения таможенных процедур. Еще одно существенное нововведение – это глава о государственных закупках, которая регулирует закупки, совершаемые только для государственных целей, а не для коммерческой продажи и перепродажи. Это будет способствовать более интегрированному сотрудничеству, поскольку предыдущее соглашение не содержало отдельного положения о государственных закупках. Кроме того, предоставление национального режима иностранным поставщикам при государственных закупках отражает аналогичное положение Всемирной торговой организации, поэтому оно называется «ВТО плюс» [Литер, 2020]. Данная часть была составлена в соответствии не только с членством Казахстана в ВТО, но и с его обязательствами в рамках Таможенного

стықтың жағдайларын жақсартуға бағытталған. Осыған байланысты, тараптар сыртқы саясат пен қауіпсіздік салаларында анағұрлым тығыз ынтымақтастық орнатуды жоспарлап отыр.

Экономикалық салада 2016 жылдың мамыр айынан бастап тараптар КСЫК «Сауда және кәсіпкерлік» бөлімін жүзеге асыра бастады. Атап айтқанда, КСЫК аясында Сауда бойынша ынтымақтастық комитеті және кеден, энергетика, көлік, қоршаған орта және климаттың өзгеруі жөніндегі кіші комитеттер жұмыс істейді [Глебофф және Сейсембаева, 2018]. Сонымен қатар, саудадағы техникалық кедергілерді реттеу бойынша ынтымақтастықты нығайту және ашықтықты қамтамасыз ету туралы тарау алдағы ынтымақтастыққа септігін тигізбек. Санитарлық, фитосанитарлық және ветеринарлық мәселелер бойынша, сондай-ақ, зияткерлік меншік саласындағы техникалық регламенттерді, стандарттар мен рәсімдерді жеңілдету және үйлестіру екіжақты сауданы кеңейтіп, Қазақстанның ЕО-ға мүше мемлекеттерге экспортын ілгерілетеді деп күтілуде. Бұған қоса, кедендік ынтымақтастық туралы тарауда кеден заңнамасын жетілдіру және кедендік рәсімдерді жеңілдету тетіктері қарастырылған. Келісімдегі тағы бір маңызды жаңалық – мемлекеттік сатып алу туралы тарау. Бұл тарау коммерциялық сату және қайта сату мақсатында емес, тек мемлекеттік мақсаттардағы сатып алуларды реттейді. Алдыңғы келісімде мемлекеттік сатып алу туралы арнайы ереже болмағандықтан, бұл ынтымақтастықты неғұрлым кешенді түрде қолдайтын болады. Сонымен қатар, мемлекеттік сатып алуды жүзеге асыру кезінде шетелдік жеткізушілерге ұлттық режимнің ұсынылуы туралы ереже Дүниежүзілік сауда ұйымының балама ережесіне сәйкес келгендіктен, бұл ереже «ДСҰ плюс» деп аталады [Литер, 2020]. Бұл бөлім Қазақстанның ДСҰ-ға мүшелігіне ғана емес, сонымен қатар Кеден одағы мен Еуразиялық экономи-

союза и Евразийского экономического союза.

Примечательно, что торговое сотрудничество между ЕС и Казахстаном демонстрирует стабильный прогресс, поэтому выполнение положений СРПС будет способствовать более эффективному и равноправному торговому сотрудничеству. В 2019 году, двусторонний товарооборот составил 31,3 млрд долларов, что составляет более трети всего торгового оборота Казахстана. Валовый приток прямых иностранных инвестиций из стран ЕС в 2005-2019 годах достиг 151 млрд долларов, что составляет примерно половину общего объема ПИИ в Казахстан. Действует около 20 крупных инвестиционных проектов стоимостью 9 млрд долларов, которые осуществляются совместно с европейскими компаниями [Литер, 2020]. Кроме того, в Казахстане действует более 4000 компаний с европейским участием и 2000 совместных предприятий [Тілеуберді, 2020].

Соглашение об изучении возможности переговоров по соглашению об упрощении визового режима для граждан Казахстана и ЕС, а также соглашение о реадмиссии, в случае его реализации будет очень полезным для поддержания сотрудничества на низовом уровне. Между тем, будучи страной с доходом выше среднего, Казахстан имеет право на получение финансовой и технической помощи от ЕС в рамках своих программ, где приоритет отдается проектам по наращиванию потенциала. Перспективы расширения сотрудничества во всех областях гражданских исследований и научно-технического развития, а также сотрудничества для повышения потенциала исследовательских организаций Казахстана обогащают академическое сообщество [EUR-Lex, 2016]. Стоит отметить, что в рамках самой популярной программы Erasmus +, финансируемой ЕС, казахстанским студентам и преподавателям было предоставлено около 2000 стипендий для обучения в Европе, в то время как европейские студенты по-

калық одақ алдындағы міндеттемелеріне сәйкес әзірленді.

ЕО мен Қазақстан арасындағы сауда ынтымақтастығы тұрақты дамып келе жатқанын атап өткен жөн. КСЫК ережелерінің орындалуы тиімді және тең құқылы сауда ынтымақтастығына әкеледі. 2019 жылы екіжақты тауар айналымы 31,3 млрд. долларға тең болды, бұл Қазақстанның жалпы тауар айналымының үштен бір бөлігін құрайды. 2005-2019 жылдары ЕО елдерінен тікелей шетелдік инвестициялардың жалпы ағыны 151 млрд. долларға жетті, бұл Қазақстанға құйылған тікелей шетелдік инвестициялардың жартысына жуығын құрайды. Еуропалық компаниялармен бірлесіп жүзеге асырылатын жалпы құны 9 млрд. доллар болатын 20-ға жуық ірі инвестициялық жоба бар [Литер, 2020]. Сонымен қатар, Қазақстанда Еуропаның қатысуымен 4 мыңнан астам компания және 2 мың бірлескен кәсіпорын жұмыс істейді [Тілеуберді, 2020].

Адамдар арасындағы байланыстар тағы бір маңызды жетістік болып табылады. Қазақстан мен ЕО азаматтары үшін виза рәсімдерін жеңілдету туралы келісім, сондай-ақ, реадмиссия туралы келісім бойынша келіссөздер өткізу мүмкіндігін қарастыру шарасы іске асырылған жағдайда жергілікті деңгейде ынтымақтастықты қолдауға септігін тигізбек. Сонымен қатар, табысы орташадан жоғары деңгейдегі ел бола отырып, Қазақстан әлеуетті дамыту жобаларына басымдық беретін бағдарламалар аясында ЕО-дан қаржылық және техникалық көмек алуға құқылы. Азаматтық зерттеулер мен ғылыми-технологиялық дамудың барлық бағыттарындағы ынтымақтастықты, сондай-ақ, Қазақстанның ғылыми-зерттеу субьектілерінің әлеуетін арттыру бойынша ынтымақтастықты кеңейту перспективалары академиялық қауымдастықты ынталандырады [EUR-Lex, 2016]. ЕО тарапынан қаржыландырылатын ең танымал Эразмус+ бағдарламасы ая-

лучили 800 стипендий для обучения в Казахстане [Ботеу, 2019].

Ожидается, что в результате согласованных рамок существующее сотрудничество между ЕС и Казахстаном будет расширяться и диверсифицироваться. В частности, предполагается, что положения об углеводородной энергии, возобновляемых источниках энергии, энергоэффективности и энергосбережении, которые применялись на временной основе, помогут развить и модернизировать посредством регуляторных реформ конкурентные, прозрачные и недискриминационные энергетические рынки в соответствии с передовой практикой. Примечательно, что поставки из Казахстана покрывают около 6% спроса ЕС на нефть и более 21% спроса ЕС на уран [EUR-Lex, 2016; Европейский парламент, 2017]. Кроме того, содействие защите окружающей среды и устойчивому развитию в энергетическом секторе окажет важное влияние на глобальные усилия по защите климата.

Резюмируя, СРПС обеспечивает основные правовые рамки, которые определяют условия сотрудничества на десятилетия вперед. В этой связи, подписание СРПС между ЕС и Казахстаном, первой страной в СНГ, показывает уровень вовлеченности и заинтересованности между сторонами. Это будет также примером для других государств региона, поскольку Кыргызстан, Узбекистан и Таджикистан находятся в процессе обновления своих соответствующих соглашений. Кроме того, возобновившийся интерес ЕС к региону Центральной Азии проявляется в инициативах по сотрудничеству в рамках новой Стратегии ЕС для Центральной Азии, принятой в 2019 году, которая способствует осуществлению сотрудничества посредством механизмов СРПС.

Источники:

Ботеу, Салтанат (2019). По словам европейского посланника, отношения между ЕС и Казахстаном развиваются совместно, обеспечивая модель для региона. Доступен по адресу: <https://astanatimes>.

сында қазақстандық студенттер мен оқытушыларға Еуропада білім алу үшін шамамен 2 мың грант бөлінгенін, ал еуропалық студенттерге Қазақстанда білім алу үшін 800 грант бөлінгенін айта кету керек [Ботеу, 2019].

Келісім аясында, ЕО мен Қазақстан арасындағы ынтымақтастық кеңейтіліп, әртараптандырылады деп күтілуде. Нақтырақ айтсақ, көмірсутекті энергия, жаңартылатын энергия көздері, энергия тиімділігі және энергия үнемдеу туралы уақытша қолданылған ережелер озық тәжірибелерге сәйкес бәсекеге қабілетті, ашық және кемсітусіз энергетикалық нарықтарды реттеуші реформалар арқылы дамытуға және жетілдіруге ықпал етеді деп күтілуде. Осы жерде айта кету керек, Қазақстаннан жеткізілімдер ЕО-ның мұнайға деген сұранысының шамамен 6%-ын және ЕО-ның уранға деген сұранысының 21%-ын құрайды [EUR-Lex, 2016; Еуропалық парламент, 2017]. Сонымен қатар, қоршаған ортаны қорғау мен энергетика саласындағы тұрақты дамуға жәрдемдесу климатты қорғаудың жаһандық шараларына маңызды әсер етеді.

Жалпы алғанда, КСЫК алдағы онжылдықтардағы ынтымақтастық шарттарын анықтайтын негізгі құқықтық базаны ұсынады. Бұл тұрғыдан алғанда, ЕО мен ТМД елдері арасында алғашқы болып Қазақстанның КСЫК-ға қол қоюы тараптардың өзара әрекеттестік пен мүдделілік деңгейін көрсетеді. Сонымен қатар, бұл аймақтағы басқа мемлекеттер үшін нұсқаулық бола алады, өйткені Қырғызстан, Өзбекстан және Тәжікстан тиісті келісімдерін жаңарту жолында екені белгілі. Бұған қоса, ЕО-ның Орталық Азия аймағына деген қызығушылығының артуы КСЫК тетігі арқылы ынтымақтастықты жүзеге асыруды көздейтін 2019 жылы қабылданған ЕО-ның Орталық Азия бойынша жаңа стратегиясындағы ынтымақтастық бастамаларынан айқын көрінеді.

com/2019/03/eu-kazakhstan-relations-evolving-cooperatively-providing-a-model-for-region-says-european-envoy/. Дата обращения: 20.03.2020.

Глебофф, Джордж и Әйгерім, Сейсембаева (2018). Казахстан предлагает разработать дорожную карту сотрудничества Казахстана и ЕС. Доступен по адресу: <https://astanatimes.com/2018/02/kazakhstan-proposes-developing-roadmap-for-kazakhstan-cooperation/>. Дата обращения: 20.03.2020.

EUR-Lex (2016). Соглашение о расширенном партнерстве и сотрудничестве между Европейским Союзом и его государствами-членами, с одной стороны, и Республикой Казахстан, с другой стороны. Официальный журнал Европейского Союза. Доступен по адресу: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:22016A0204\(01\)&from=EN](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:22016A0204(01)&from=EN). Дата обращения: 17.03.2020.

Европейский парламент (2017). Соглашение о расширенном партнерстве и сотрудничестве между ЕС и Казахстаном (резолюция). Доступен по адресу: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2017-0485_EN.html. Дата обращения: 20.03.2020.

Кембаев, Женис (2014). Партнерство между Республикой Казахстан и Европейским Союзом: проблемы и перспективы. Доступен по адресу: http://iep-berlin.de/wp-content/uploads/sites/2/2014/09/Paper_Kembayev.pdf. Дата обращения: 20.03.2020.

Литер (2020). Что дало партнерство Казахстана и Евросоюза. Разбор. Доступен по адресу: <https://liter.kz/31529-2/>. Дата обращения: 20.03.2020.

Тілеуберді, Мұхтар (2020). Отношения Казахстана и ЕС выходят на новый этап. Доступен по адресу: <https://www.euractiv.com/section/central-asia/opinion/kazakhstan-eu-relations-entering-a-new-stage/>. Дата обращения: 20.03.2020.

Дереккөз:

Ботеу, Салтанат (2019). Еуропа Одағы мен Қазақстан арасындағы қатынастар аймақ үшін үлгі болатын ынтымақтастық деңгейінде дамып келеді, дейді Еуропа елшісі. Сілтеме: <https://astanatimes.com/2019/03/eu-kazakhstan-relations-evolving-cooperatively-providing-a-model-for-region-says-european-envoy/>. Қаралған уақыты: 20.03.2020.

Глебофф, Джордж және Әйгерім, Сейсембаева (2018). Қазақстан Еуропа Одағы мен ынтымақтастығының жол картасын әзірлеуді ұсынады. Сілтеме: <https://astanatimes.com/2018/02/kazakhstan-proposes-developing-roadmap-for-kazakhstan-cooperation/>. Қаралған уақыты: 20.03.2020.

EUR-Lex (2016). Бір жағынан Еуропа Одағы мен оған мүше мемлекеттер арасындағы, екінші жағынан, Қазақстан Республикасы арасындағы кеңейтілген серіктестік пен ынтымақтастық туралы келісім. Еуропалық Одақтың ресми журналы. Сілтеме: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:22016A0204\(01\)&from=EN](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:22016A0204(01)&from=EN). Қаралған уақыты: 17.03.2020.

Еуропалық парламент (2017). Еуропа Одағы мен Қазақстан арасындағы кеңейтілген серіктестік және ынтымақтастық туралы келісім (қарар). Сілтеме: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2017-0485_EN.html. Қаралған уақыты: 20.03.2020.

Кембаев, Жеңіс (2014). Қазақстан Республикасы мен Еуропа Одағы арасындағы серіктестік: проблемалар мен перспективалар. Сілтеме: http://iep-berlin.de/wp-content/uploads/sites/2/2014/09/Paper_Kembayev.pdf. Қаралған уақыты: 20.03.2020.

Литер (2020). Қазақстан мен Еуропа Одағы серіктестігінің нәтижелері. Талдау. Сілтеме: <https://liter.kz/31529-2/>. Қаралған уақыты: 20.03.2020.

Тілеуберді, Мұхтар (2020). Қазақстан мен Еуропа Одағы қатынастарында жаңа кезең. Сілтеме: <https://www.euractiv.com/section/central-asia/opinion/kazakhstan-eu-relations-entering-a-new-stage/>. Қаралған уақыты: 20.03.2020.

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ НАУКИ И ПОЛИТИКИ: COVID-19 ҒЫЛЫМ МЕН САЯСАТТЫҢ ӨЗАРА БАЙЛАНЫСЫ: COVID-19 МЫСАЛЫ

Гульнар Надирова*

Люди склонны спрашивать у политиков и глав государств о причинах войн и политических кризисов, у врачей и ученых – о причинах вспышек пандемий и изменении климата, а у высших сил – о причинах природных катаклизмов. Существует несколько версий происхождения COVID-19, включая версию о его искусственном возникновении. Однако вряд ли сегодня кто-нибудь может обоснованно доказать хотя бы одну из этих версий. На данный момент всех врачей, ученых, политиков, а точнее, все жителей планеты Земля больше интересует нахождение самого эффективного средства борьбы с этим вирусом.

Можно сказать, что этот вирус подвигает проверку на прочность политико-экономические системы, здравоохранение, силы правопорядка, информационно-коммуникационные технологии, и, наконец, человеческие отношения и модели поведения. Крайне важно, чтобы было что-нибудь или кто-нибудь, чему или кому люди могли бы полностью доверять. Казалось бы, высококачественные научные исследования, надежные доказательства и данные должны дать стабильность и надежду на преодоление кризиса. Это происходит, когда правительства и политики слушают и слышат ученых, которые не придумывают подправленные доклады с ожидаемыми и политически предвзятыми, идеологизированными или коммерчески ангажированными заключениями, а представляют реальные результаты и обоснованные прогнозы. Однако взаимодействие между наукой, обществом, правительством и политикой поныне

Адамдар саясаткерлерден және мемлекет басшыларынан соғыстар мен саяси дағдарыстардың себептері туралы, дәрігерлер мен ғалымдардан – індеттер мен климаттың өзгеру себептері жайлы, ал құдіретті күштерден табиғи апаттардың себептері туралы сұрауға бейім. COVID-19-дың пайда болу себебі туралы бірнеше нұсқасы айтылуда, оның ішінде бұл індеттің жасанды жолмен жасалу ықтималдығы да бар. Алайда, бүгінгі күні бұл жорамалдардың біреуі де ақылға қонымды түрде дәлелденбеді. Қазіргі уақытта барлық дәрігерлер, ғалымдар, саясаткерлер, қысқасы, жер шарының бүкіл тұрғындары бұл вируспен күресудің тиімді әдістерін табуға көп күш салуда.

Бұл дағдарыс саяси және экономикалық жүйелердің, денсаулық сақтау құрылымдарының, құқық қорғау күштерінің, ақпараттық және коммуникациялық технологиялардың, сондай-ақ, адами қарым-қатынастар мен мінез-құлықтың беріктігін сынайды деп айтуға болады. Толығымен сенуге болатын бір нәрсенің немесе адамның болғаны өте маңызды. Жоғары сапалы ғылыми зерттеулер, сенімді дәлелдер мен мәліметтер дағдарысты жеңуге үміт беріп, тұрақтылықты қамтамасыз етуі қажет. Бұл нәтижеге жету үшін саяси тұрғыдан біржақты, идеологияға негізделген немесе коммерциялық тұрғыдан тиімді тұжырымдарға емес, нақты нәтижелер мен дұрыс болжамдар жасайтын ғалымдардың пікіріне құлақ асу керек. Алайда ғылым, қоғам, үкімет және саясаттың өзара байланысы әлі де ғылымды қалған-

* проф., к.и.н., Евразийский научно-исследовательский институт, Казахстан. gulnad@mail.ru

осуществляется на основе подчинения первой всем остальным. Как оказалось, многие годы ученые и эксперты здравоохранения указывали на неизбежность серьезной пандемии [INGSA, 2020]. Но либо из-за нежелания тратить на необходимые исследования, либо по причине недоверия к ученым или из-за существования других приоритетов правительства почти всех стран не оценили должным образом и проигнорировали эти предупреждения. Таким образом, в глобальном измерении мир не был готов к новой пандемии.

Возможно, прогнозы – это не самая сложная часть научной и практической деятельности. Чтобы убедить правительства, нужны инструменты для использования в чрезвычайных обстоятельствах, такие как эффективные пути установления транснационального сотрудничества в периоды кризиса и получения коллективных экспертных рекомендаций, технические решения и, наконец, устойчивые каналы коммуникации между наукой, обществом и политикой. И без того сложная ситуация для ученых усугубляется тем, что нет надежных данных о реальной распространенности вируса среди населения, степени выработки людьми иммунитета и сезонном поведении болезни. Кроме того, еще не изучены бессимптомные случаи распространения вируса, а поиск действенной вакцины или лекарства все еще продолжается.

Нужно признать, что в прошлом наука показала свой потенциал в диагностике и лечении SARS (тяжелый острый респираторный синдром), BSE (коровье бешенство), ящура, H1N1 (свиной грипп), EVD (вирус Эбола) и ряда других. Сегодня мы видим предпринимаемые по всему миру беспрецедентные усилия по борьбе с коронавирусом. Десятки проектов в специализированных лабораториях – VIDO-InterVac в Канадском университете Саскачевана, факультет иммунологии и микробиологии в Университете Копенгагена, команды в университетах Квинсленда и Оксфорда и другие – тестируют

дарына бағындыру негізінде жүзеге асырылады. Ғалымдар мен денсаулық сақтау саласының мамандары ауыр індеттің болатыны туралы бірнеше жыл бұрын-ақ ескерткен болатын [INGSA, 2020]. Бірақ қажетті зерттеулерге қаражат жұмсауға құлықсыздық немесе ғалымдарға деген сенімсіздік немесе басқа басымдықтардың болуы салдарынан барлық елдердің үкіметтері бұл ескертулерді елемеді. Нәтижесінде әлем жаңа жаһандық індетке қажетінше дайын болмады.

Болжамдар ғылыми-практикалық қызметтің ең қиын тұсы болмауы мүмкін. Үкіметтерді сендіру үшін дағдарыс кезінде халықаралық ынтымақтастық орнатудың тиімді жолдары мен ұжымдық сараптамалық кеңестер, технологиялық шешімдер, сондай-ақ, ғылым, қоғам және саясат арасындағы тұрақты байланыс арналары сияқты төтенше жағдайлар кезінде қолдануға арналған құралдар болу қажет. Вирустың халық арасында нақты таралу ауқымы, адамдардың иммунитетінің бейімделу дәрежесі және аурудың маусымдық сипаты туралы сенімді мәліметтердің болмауы ғалымдар үшін қазірдің өзінде қалыптасқан күрделі жағдайды одан әрі қиындатуда. Сонымен қатар, вирустың асимптоматикалық жағдайлары жеткілікті деңгейде зерттелмеген, бірақ бұл дерттің емін бірнеше ел қатар іздеу үстінде.

Өткен жылдары ғылым SARS (ауыр жедел респираторлық синдром), BSE (сиырдың құтырық ауыруы), FMD (аяқ және ауыз қуысы ауыруы), H1N1 (шошқа тұмауы), EVD (Эбола вирусы) және т.б. ауруларды анықтап, емдеу әлеуетін көрсетті. Бүгінгі таңда біз бүкіл әлемде коронавируспен күресудің бұрын-соңды болмаған қиындығына куә болып отырмыз. Мамандандырылған зертханаларда ондаған жоба жүзеге асырылуда. Мысалы, Саскачеван Канада университетіндегі VIDO-InterVac, Копенгаген университетінің иммунология және микробиология бөлімі, Квинс-

новые лекарства в ускоренном темпе. Аналогичные исследования проводятся в России в НПЦ «Фармзащита» [Юшков, 2020]. Исследовательские центры США приостановили все проекты, чтобы сосредоточить все усилия и финансирование на COVID-19. Десятки тысяч статей и отчетов о коронавирусе открыты для свободного доступа авторитетным академическим издателям в европейских странах [Лау, 2020].

Однако нельзя быть уверенными, что научный опыт полностью используется для обоснования решений, принимаемых правительственными органами. Примером такого пренебрежения мнением научного сообщества является, наверное, политика «стадного иммунитета», принятая британским правительством на первых стадиях пандемии. Суть этой политики заключалась в том, чтобы не принимать каких-то срочных мер, а позволить как можно большему количеству людей заболеть для выработки иммунитета [Диллендорф, 2020].

Теперь, когда страны и народы парализованы страхом, вызванным масштабом и скоростью распространения коронавируса, возникает уникальная ситуация, которая, по мнению ученых, требует мобилизации и вовлеченности намного более широкого сообщества, включая врачей-практиков, представителей академических кругов, политиков, экономистов, представителей средств массовой информации, управленцев и аналитиков. Вместе им нужно разработать теоретико-практические подходы к использованию научных данных, скорректировать политику на всех уровнях управления и обменяться опытом кризисного планирования и управления [Уолтнер-Тьюс, 2020].

Такие функции могла бы взять на себя Международная сеть правительственных научных консультаций (INGSA), созданная в 2014 году по инициативе Международного научного совета в Окленде, Новая Зеландия, в результате серии

ленд және Оксфорд университеттерінің командалары жаңа дәрі-дәрмектерді жедел қарқынмен сынақтан өткізуде. Ресейдің «Фармзащита» ғылыми-өндірістік орталығында да ұқсас зерттеулер жүргізіліп жатыр [Юшков, 2020]. АҚШ-тың ғылыми орталықтары бүтін күш-жігер мен қаражатты COVID-19-ға бағыттау үшін барлық басқа жобаларды тоқтата тұрды. Еуропа елдеріндегі беделді академиялық баспалар да коронавирус туралы он мыңдаған мақалалар мен баяндамаларға ақысыз қол жеткізу мүмкіндігін ұсынып отыр [Лау, 2020].

Алайда, ғылыми сараптама толығымен қарастырылып, мемлекеттік органдар тарапынан қабылданатын шешімдерді негіздеу мақсатында пайдаланылатынына сенімді бола алмаймыз. Ғылыми қауымдастықтың пікірлерін ескермеу мысалы ретінде індеттің алғашқы кезеңдерінде Ұлыбритания үкіметі қабылдаған «ұжымдық иммунитет» саясатын келтіруге болады. Бұл саясаттың мәні қандай да бір шұғыл шаралар қабылдаудың орнына иммунитетке ие болу үшін мүмкіндігінше көп адамның ауырып қалуына жол беру болды [Диллендорф, 2020].

Коронавирустың таралу ауқымы мен жылдамдығына байланысты елдер мен халықтардың көңіліне қорқыныш орнаған бүгінгі күнде ғалымдардың пікірі бойынша, тәжірибешілер, ғалымдар, саясаткерлер, экономистер, БАҚ өкілдері, басқарушылар және сарапшылардан құралған үлкен қауымдастықты жұмылдырылып, ортақ қатысуын қажет ететін ерекше жағдай туындады. Бұл адамдар бірлесе отырып ғылыми деректерді қолданудың теориялық және практикалық тәсілдерін жасауы қажет, сондай-ақ, үкіметтің барлық деңгейлеріндегі саясатты негіздеп, дағдарысты жоспарлау мен басқарудың тәжірибесімен алмасуы қажет. [Уолтнер-Тьюс, 2020].

обсуждений мировых лидеров науки из более чем 40 стран. Отличительными чертами INGSA являются развитие взаимодействия между результатами исследований и политикой; научные рекомендации, особенно в развивающихся странах; кризисный и аварийный анализ; поддержание прочных связей с различными научными и политическими сообществами в разных странах и между юрисдикциями по всему миру [INGSA, б.д.]. Не так давно INGSA запустил веб-сайт для определения механизмов, обеспечивающих эффективное использование доказательств в политике и практике – что было сделано хорошо, что было сделано плохо, и каковы были результаты и уроки [Росс, 2020]. Подобные сообщества ученых существуют и в других регионах мира, например, Государственный центр чрезвычайных ситуаций в области общественного здравоохранения ACEAH (ASEAN EOC) [Джаланте и др., 2020]. Более того, можно предположить, что присутствие ученых и специалистов в высших эшелонах власти, таких как Тайвань, где президент имеет докторскую степень Лондонской школы экономики, а вице-президент – известный эпидемиолог, объясняет, почему эта страна успешно справляется с пандемией COVID-19 [Леонард, 2020].

Научные предписания и политический выбор могут не совпадать. Однако те, кто принимает решения, должны быть полностью информированы обо всех результатах и рекомендациях научных исследований в различных дисциплинах, прямо или даже косвенно имеющих отношение к этой ситуации. Именно в таких случаях могут помочь инициативы, такие как INGSA, которые аккумулируют широкий спектр научных мнений. Более того, ответственные лица должны информировать население о причинах и мотивах своих решений и четко, с готовностью объяснять принимаемые стратегические и тактические шаги. Это превратит граждан их стран в подготовленных и дума-

Бұл үдерісті басқарып, үйлестіруді 40-тан астам елдің жетекші ғалымдарының белгілі салалардағы пікірталастарының нәтижесінде 2014 жылы Жаңа Зеландияның Окленд қаласында Халықаралық ғылыми кеңестің бастамасымен құрылған Мемлекеттік ғылыми кеңестің халықаралық желісі (INGSA) жүзеге асыруы мүмкін. INGSA-ның айрықша ерекшеліктері – зерттеу нәтижелері мен саясаттың өзара әрекеттесуін дамыту; әсіресе, дамушы елдерде ғылыми кеңестер; дағдарыс және төтенше жағдайды талдау; әртүрлі елдердегі әртүрлі ғылыми және саяси қоғамдастықтармен және бүкіл әлемдегі юрисдикциялар арасында берік байланыс орнату [INGSA т.ж.]. Жақында INGSA саясат пен тәжірибеде дәлелдердің тиімді қолданылуын қамтамасыз ететін тетіктерді, яғни ненің жақсы, ненің жаман жасалғанын, қандай нәтижелер мен сабақтар алынғанын анықтайтын веб-сайт ашты [Росс, 2020]. Осындай ғылыми қауымдастықтар әлемнің басқа аймақтарында да бар. Бұған мысал ретінде ASEAN Халық денсаулығын сақтау саласындағы төтенше жағдайлар жөніндегі қоғамдық орталығын (ASEAN EOC) атап өтуге болады [Джаланте т.б., 2020]. Сонымен қатар, кейбір елдерде ең жоғарғы лауазымды тұлғалардың арасында ғалымдар мен мамандар бар. Мысалы, Тайвань президенті Лондон экономика мектебінен PhD докторы ғылыми дәрежесін алған және вице-президенті танымал эпидемиолог болып табылады. Бұл елдің COVID-19 індетімен сәтті күресуіне өз септігін тигізбей қоймады [Леонард, 2020].

Қорытындылай келе, ғылыми кеңестер мен саяси шешімдер әрдайым бірібірімен сәйкес келе бермейді. Алайда, шешім қабылдаушылар осы жағдайға тікелей немесе жанамабай байланысты әртүрлі салалардағы ғылыми зерттеулердің бүкіл нәтижелері мен ұсыныстары жайлы толық хабардар болуы тиіс. Бұл жерде түрлі ғылыми пікірлерді жинақтайтын INGSA сияқты бастамалар көмектесе алады. Сонымен қатар,

ющих участников в этой битве за выживание.

Источники:

Джаланте Риянти, Шоу Раджиб и Де Вит Эндрю (2020). Повышение устойчивости к биологическим опасностям и пандемиям: COVID-19 и его последствия для Сендайской рамочной программы. Доступен по адресу: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S259006172030017X>. Дата обращения: 28.03.2020.

Диллендорф Евгения (2020). Коллективный иммунитет. Доступен по адресу: <https://novayagazeta.ru/articles/2020/03/16/84343-stadnyy-immunitet>. Дата обращения: 29.03.2020.

INGSA (2020). Международная сеть государственного научного консалтинга имеет все возможности для изучения ключевых вопросов, связанных с пандемией COVID-19. Доступен по адресу: <https://www.ingsa.org/covid/covid-featured/launch/>. Дата обращения: 28.03.2020.

INGSA (без даты). История. Доступен по адресу: <https://www.ingsa.org/about/>. Дата обращения: 28.03.2020.

Лау Джойс (2020). Кризис коронавируса вдохновил на беспрецедентные глобальные исследования. Доступен по адресу: <https://www.timeshighereducation.com/news/coronavirus-crisis-inspiring-unprecedented-global-research-effort>. Дата обращения: 28.03.2020.

Леонард Эндрю (2020). Тайвань побеждает коронавирус. Могут ли США сделать то же самое? Доступен по адресу: <https://www.wired.com/story/taiwan-is-beating-the-coronavirus-can-the-us-do-the-same/>. Дата обращения: 29.03.2020.

Росс Джон (2020). Советники по научной политике стремятся извлечь уроки в ответ на пандемию. Доступен по адресу: <https://www.timeshighereducation.com/news/science-policy-advisers-aim-learn-pandemic-response-lessons>. Дата обращения: 29.03.2020.

Уолтнер-Тьюс Дэвид (2020). Постнормальные пандемии: почему COVID-19 требует нового подхода к науке. Доступен по адресу: <https://steps-centre.org/blog/postnormal-pandemics-why-covid-19-requires-a-new-approach-to-science/>. Дата обращения: 29.03.2020.

Юшков Михаил (2020). В России презентовали препарат для лечения коронавируса COVID-19. Доступен по адресу: <https://www.rbc.ru/society/28/03/2020/5e7facaf9a7947758448a28c>. Дата обращения: 29.03.2020.

шешім қабылдаушылар стратегиялық және тактикалық қадамдарын айқын әрі оңай түрде түсіндіріп, халыққа өз қызметінің себептері мен мотивтері туралы ақпарат беріп отыруы керек. Мұндай көзқарас пен перспектива тиісті ел азаматтарының өмір үшін күреске барынша дайын болуын қамтамасыз етеді.

Дереккөз:

Джаланте Риянти, Шоу Раджиб және Де Вит Эндрю (2020). Биологиялық қауіп-қатерлер мен пандемияға қарсы тұрақтылықты арттыру: COVID-19 және оның Сендай формасының салдары. Сілтеме: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S259006172030017X>. Қаралған уақыты: 28.03.2020.

Диллендорф Евгения (2020). Табын иммунитеті. Сілтеме: <https://novayagazeta.ru/articles/2020/03/16/84343-stadnyy-immunitet>. Қаралған уақыты: 29.03.2020.

INGSA (2020). Мемлекеттік ғылыми кеңес берудің халықаралық желісі COVID-19 пандемиясымен байланысты негізгі мәселелерді зерттеуге ыңғайлы. Сілтеме: <https://www.ingsa.org/covid/covid-featured/launch/>. Қаралған уақыты: 28.03.2020.

INGSA (тарихы жоқ). Тарих. Сілтеме: <https://www.ingsa.org/about/>. Қаралған уақыты: 28.03.2020.

Лау Джойс (2020). Коронавирустың дағдарыс бұрын-соңды болмаған жаһандық зерттеулерге шабыттандырады. Сілтеме: <https://www.timeshighereducation.com/news/coronavirus-crisis-inspiring-unprecedented-global-research-effort>. Қаралған уақыты: 28.03.2020.

Леонард Эндрю (2020) Тайвань коронавирусты жеңіп жатыр. АҚШ дәл осылай жасай ала ма? Сілтеме: <https://www.wired.com/story/taiwan-is-beating-the-coronavirus-can-the-us-do-the-same/>. Қаралған уақыты: 29.03.2020.

Росс Джон (2020). Ғылыми саясат кеңесшілері пандемияға қарсы әрекет ету сабақтарын алады көздейді. Сілтеме: <https://www.timeshighereducation.com/news/science-policy-advisers-aim-learn-pandemic-response-lessons>. Қаралған уақыты: 29.03.2020.

Уолтнер-Тьюс Дэвид (2020). Қалыпты жағдайдан кейінгі пандемиялар: COVID-19 неге ғылымға жаңа көзқарасты қажет етеді. Сілтеме: <https://steps-centre.org/blog/postnormal-pandemics-why-covid-19-requires-a-new-approach-to-science/>. Қаралған уақыты: 29.03.2020.

Юшков Михаил (2020) Ресейде COVID-19 коронавирусын емдеуге арналған препарат ұсынылды. Сілтеме: <https://www.rbc.ru/society/28/03/2020/5e7facaf9a7947758448a28c>. Қаралған уақыты: 29.03.2020.

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ТУРЦИИ В СФЕРЕ ПУБЛИЧНОЙ ДИПЛОМАТИИ В КЫРГЫЗСТАНЕ ТҮРКИЯНЫҢ КЫРҒЫЗСТАНДАҒЫ ҚОҒАМДЫҚ ДИПЛОМАТИЯ БОЙЫНША ШАРАЛАРЫ

*Динара Талдыбаева**

Методы публичной дипломатии становятся все более важными для достижения государствами своих целей в соответствии с программами и стратегиями внешней политики. За последние 10 лет Турция также значительно продвинулась в сфере международных отношений, учредив новые институты и реструктурировав существующие. С этой точки зрения деятельность Турции в сфере публичной дипломатии, направленная на превращение Турции в региональную державу, началась в 1992 году с момента создания Агентства международного сотрудничества и координации Турции (ТИКА). После создания в 2010 году Министерства общественной дипломатии Турции, деятельность развивалась в рамках определенного метода и системы. Сегодня Турция осуществляет эффективную политику публичной дипломатии по отношению к общественному мнению других стран через различные учреждения, такие как Турецкая радио- и телевизионная корпорация, Управление по делам религий, Институт Юнуса Эмре, Управление по делам турок за рубежом и связанных с ними общин (YTB), и компания Turkish Airlines. Процесс внешней экспансии Турции, который начался в 1990-х, и активные многосторонние внешнеполитические тенденции выявили потребность в укреплении социально-культурных связей, особенно с Балканами и тюркскими республиками [Коджабайык, 2019]. После распада Советского Союза тюркские республики Центральной Азии обрели независимость, что позволило Турции инициировать деятельность в области публичной дипломатии в отношении

Мемлекеттердің сыртқы саясат күн тәртібі мен стратегияларына сәйкес кездеген мақсаттарына жетуінде қоғамдық дипломатия әдістерінің маңыздылығы күн өткен сайын арта түсуде. Бұл тұрғыда Түркия да соңғы 10 жыл ішінде халықаралық қатынастарында маңызды қадамдар жасап, жаңа институттар құрды және бұрынғыларын қайта құрылымдады. Түркияның аймақтық державаға айналу жолындағы, әсіресе, 1992 жылы басталған Түркияның Халықаралық ынтымақтастық және үйлестіру агенттігі (ТИКА) арқылы қоғамдық дипломатия бойынша шаралары 2010 жылы Түркияның Дипломатиялық кеңсесі құрылғаннан кейін белгілі бір әдіс пен жүйе аясында өрби бастады. Бүгінгі таңда Түркия ТИКА-мен қатар, Түркия радио және теледидар корпорациясы, Дін істері басқармасы, Юнус Эмре институты, Шетелдегі түріктер және ағайын қауымдастықтар басқармасы (YTB) және Түрік әуе жолдары сияқты түрлі мекемелер арқылы басқа елдердің қоғамдық пікіріне қатысты тиімді қоғамдық дипломатия саясатын жүзеге асыруда. Түркияның 1990-шы жылдары әлемге ашыла бастауы және сыртқы саясаттың көпжақты белсенді бағыттары, әсіресе, Балқан елдері және Түркі республикаларымен әлеуметтік және мәдени байланыстарды нығайту қажеттілігін көрсетті [Коджабайык, 2019]. Кеңес Одағының ыдырауы нәтижесінде Орталық Азиядағы түркі республикалары тәуелсіздікке қол жеткізгеннен кейін қысқа мерзім аралығында аймақтағы елдердің даму саясаттарына өз үлесін

* докторант, Евразийский научно-исследовательский институт, Казахстан.
dinarataldybayeva@gmail.com

стран региона под эгидой ТІКА. В этой статье будет рассмотрена публичная дипломатия Турции в Кыргызстане среди стран Центральной Азии, где существует подходящая инфраструктура для применения мягкой силы некоторыми региональными и мировыми державами.

Кыргызстан занимает важное место в региональной внешней политике Турции. Отношения между двумя странами начались, когда Турция как первый стран признавал независимость Кыргызстана 16 декабря 1991 года. Сотрудничество между двумя странами основано на общей истории, культуре, языке и религии. Более 100 соглашений и протоколов в области политики, торгово-экономических отношений, культуры, образования, военно-технической области обеспечивают правовую основу отношений между Турцией и Кыргызстаном [МИД Кыргызстана, 2018]. Основополагающими среди них являются Соглашение о вечной дружбе и сотрудничестве, подписанное в 1997 году, декларация «Турция и Кыргызстан: вместе к 21 веку», принятая в 1999 году, и Совместное заявление о создании Совета стратегического сотрудничества высокого уровня, подписанное в 2011 году. С начала установления дипломатических отношений президенты Кыргызстана 11 раз посетили Турцию, а президенты Турции 8 раз посетили Кыргызстан с официальным визитом [Кудаяров, 2018].

Деятельность Турции в области публичной дипломатии в Кыргызстане позволяет рассматривать Турцию в качестве страны-донора, которая предоставляет иностранную помощь Кыргызстану. Политические революции в Кыргызстане в 2005 и 2010 годах существенно повлияли на экономику страны и вызвали кризис в целом по стране. Помощь, предоставленная Турцией Кыргызстану в трудные времена, была тепло принята кыргызским обществом. В 2011 году после визита в Кыргызстан тогдашний премьер-министр Турции Реджеп Тайип Эрдоган предоставил стране 71 млн долларов финансовой

помощи. В этой статье будет рассмотрена публичная дипломатия Турции в Кыргызстане среди стран Центральной Азии, где существует подходящая инфраструктура для применения мягкой силы некоторыми региональными и мировыми державами. В этой статье будет рассмотрена публичная дипломатия Турции в Кыргызстане среди стран Центральной Азии, где существует подходящая инфраструктура для применения мягкой силы некоторыми региональными и мировыми державами.

Кыргызстан Турцияның аймақтық сыртқы саясатында маңызды орынға ие. Екі ел арасындағы қатынастар Түркияның 1991 жылы 16 желтоқсанда Кыргызстанның тәуелсіздігін алғаш таныған мемлекет болу мен басталды. Екі елдің ынтымақтастығы ортақ тарихқа, мәдениетке, тілге және дінге негізделген. Саяси, сауда-экономикалық, мәдени, білім беру, әскери-техникалық салаларды қамтитын 100-ден астам келісім мен хаттама Түркия мен Кыргызстан арасындағы қатынастардың құқықтық негізін қамтамасыз етеді [Кыргызстан CIM, 2018]. Олардың ішінде 1997 жылы қол қойылған «Мәңгілік достық пен ынтымақтастық туралы келісім», 1999 жылғы «Түркия мен Кыргызстан: ХХІ ғасырға бірге» декларациясы және 2011 жылы қол қойылған «Жоғары деңгейдегі стратегиялық ынтымақтастық кеңесін құру туралы бірлескен мәлімдеме» негізгі құжаттар болып табылады. Дипломатиялық қатынастар басталғаннан бері Кыргызстан президенттері Түркияға 11 рет, ал Түркия президенттері Кыргызстанға 8 рет ресми сапармен барды [Кудаяров, 2018].

Түркияның Кыргызстанға көрсетіп жатқан көмегі және іс-шаралары Түркияны донор мемлекет ретінде қабылдауымызға мүмкіндік береді. Кыргызстанда 2005 және 2010 жылдары болған саяси төңкерістер ел экономикасына айтарлықтай әсер етіп, бүкіл ел аумағында дағдарыс тудырды. Қиын-қыстау кезеңде Түркияның Кыргызстанға

помощи и списал внешний долг Кыргызстана на сумму 51 млн долларов [Лаумулин, 2012].

Агентство ТИКА начало свою деятельность в сентябре 1992 года под названием Бишкекский координационный офис программ. С момента начала работы в Кыргызстане в 1992 году по 2018 год, ТИКА реализовало 761 проект в различных областях, таких как инфраструктура, образование, здравоохранение, культурное сотрудничество, связь, реагирование на чрезвычайные ситуации и гуманитарная помощь. В числе этих проектов – 117 реализуются в области медицины, 166 образовательных, 180 других – в сфере инфраструктуры и услуг, 124 – в сфере экономической инфраструктуры и услуг, 80 проектов работают в области культурного сотрудничества и коммуникации, 40 проектов – в области водоснабжения и санитарии, 40 производственных и 14 проектов касаются реагирования на чрезвычайные ситуации и гуманитарной сферы [Агентство Анадолу, 2018]. По данным Координационного совета партнеров по развитию в Кыргызской Республике, Турция занимала первое место в 2007, 2009, 2010 и 2011 годах и второе место в 2008 году среди стран, оказывающих Кыргызстану официальную помощь в целях развития [Координационный совет партнеров по развитию Кыргызской Республики, 2019]. Помощь, предоставленная Турцией в период революции и напряженности в Кыргызстане, можно рассматривать как проявление публичной дипломатии. В последние годы одним из главных проектов ТИКА является государственная больница Кыргызско-Турецкой дружбы в Бишкеке, построенная при финансовой поддержке Турции. Больница площадью 11000 квадратных метров была построена в соответствии с международными стандартами. ТИКА также предоставила необходимое медицинское оборудование, чтобы больница лучше оказывала услуги [Отчет Турции о помощи в целях развития, 2019]. Центральная мечеть Бишкека, возведенная

көмөк көрсөтүүнү кыргыз журтшылдыгы жақсы қабылдады. 2011 жылы Кыргызстанға жасаған сапарынан кейін Түркияның сол кездегі Премьер-министрі Режеп Тайып Эрдоғанның елге 71 миллион доллар көлемінде қаржылық көмек көрсетуі және Кыргызстанның 51 миллион долларлық сыртқы қарызын есептен шығаруы [Лаумулин, 2012] осыған ең жақсы мысалдар бола алады.

ТИКА Үйлестіру кеңсесі, Кыргызстанда 1992 жылдың қыркүйегінде Бішкек бағдарлама үйлестіру кеңсесі атаумен өз жұмысын бастаған болатын. ТИКА 1992 жылы Кыргызстанда жұмыс істей бастағаннан бері 2018 жылға дейін инфрақұрылым, білім беру, денсаулық сақтау, мәдени ынтымақтастық, байланыс, төтенше жағдайлар және гуманитарлық көмек сияқты түрлі салаларда 761 жобаны жүзеге асырды. Бұл жобаларға 117 денсаулық сақтау, 166 білім беру, 180 басқа инфрақұрылым мен қызмет көрсету, 124 экономикалық инфрақұрылым мен қызмет көрсету, 80 мәдени ынтымақтастық пен байланыс, 40 су және санитария, 40 өндіріс, 14 шұғыл және гуманитарлық көмек жобасы кіреді [Анадолу Агенттігі, 2018]. Кыргыз Республикасы Даму бойынша серіктестердің үйлестіру кеңсесінің мәліметтеріне сәйкес, Түркия 2007, 2009, 2010 және 2011 жылдары Кыргызстанды дамыту бойынша ресми көмек көрсеткен елдер арасында бірінші орынға ие болса, 2008 жылы екінші орында болды [Кыргыз Республикасы Даму бойынша серіктестердің үйлестіру кеңсесі, 2019]. Кыргызстанда төңкерістер мен шиеленістер орын алған кезеңде Түркияның көмек көрсетуі қоғамдық дипломатияның бір бөлігі ретінде қарастырылуы мүмкін. ТИКА-ның Кыргызстандағы соңғы жылдардағы ең ірі жобаларының бірі – Түркияның қаржылық қолдауымен Бішкекте салынған Кыргыз-Түрік достығы мемлекеттік ауруханасы. Жалпы ауданы 11 мың шаршы метрді құрай-

по инициативе Турецкого фонда по делам религии в 2016 году, также является одним из значимых проектов в рамках турецкой публичной дипломатии. Мечеть вместимостью 20000 прихожан построена на участке площадью около 3,5 га [TDV, 2020].

Кроме того, Турция отремонтировала Караташский водный канал в Кыргызстане, чтобы предотвратить проблемы, связанные с наводнениями, распределением воды и потреблением воды в сельскохозяйственных целях в селах, где проживают кыргызские и узбекские граждане [TIKA Ежегодный отчет, 2019]. Износ части канала длиной 652 метра при всей его протяженности 3,2 километра вызвал наводнения. Перекрытия каналов часто закрывались для предотвращения наводнений, что приводило к обезвоживанию сельскохозяйственных угодий в селе Мирмахмудов (Узбекистан), что, в свою очередь, вызывало напряженность в отношениях между этническими группами в Ошском районе Кыргызстана. Восстановление этого водного канала принесло пользу не только Ошскому району Кыргызстана, но и установлению мира и взаимопонимания между братскими народами Центральной Азии в целом. Можно утверждать, что с помощью этих проектов Турции удалось выполнить задачу выработки и укрепления положительного восприятия страны за рубежом, что составляет одну из целей публичной дипломатии.

Образование – это еще одна область публичной дипломатии. Университет «Манас», который является совместным проектом Турции и Кыргызстана, представляет собой один из значимых примеров в этой сфере. Университет был учрежден в соответствии с соглашением, заключенным между правительствами Турции и Кыргызской Республики, об учреждении Кыргызско-турецкого университета «Манас» в столице Кыргызстана Бишкеке, которое подписано 30 сентября 1995 года в Измире. Компетентные органы обеих стран впоследствии одобрили

эту инициативу. Турецкого фонда по делам религии в 2016 году, также является одним из значимых проектов в рамках турецкой публичной дипломатии. Мечеть вместимостью 20000 прихожан построена на участке площадью около 3,5 га [TDV, 2020].

Сонымен қатар, Түркия Қырғызстандағы Караташ су арнасын қалпына келтіріп, қырғыз және өзбек азаматтары тұратын ауылдарда су басу, суды бөлу және ауыл шаруашылығында суды пайдалану мәселелерінің алдын алды [TIKA жылдық есебі, 2019]. Жалпы 3,2 км арнаның 652 метрлік бөлігінің тозуы су тасқынын туғызатын еді. Су тасқынының алдын алу үшін әдетте арна жабылып, Мирмахмудов ауылында (Өзбекстан) ауыл шаруашылығы алқабы сусыз қалатын, бұл өз кезегінде Қырғызстанның Ош облысында этникалық топтар арасындағы шиеленістердің күшеюіне себеп болатын еді. Бұл су арнасының қалпына келтірілуі тек Қырғызстанның Ош облысына ғана емес, сонымен бірге бүкіл Орталық Азиядағы бауырлас халықтардың татулығы мен түсіністігіне өз үлесін қосты. Осы жобалардың көмегімен Түркия қоғамдық дипломатияның мақсаты ретінде шетелде ел туралы оң көзқарасты қалыптастыру / нығайту мақсатына қол жеткізді деп айтуға болады.

Қоғамдық дипломатияның тағы бір маңызды бағыты – білім беру саласы. Түркия мен Қырғызстанның ортақ университеті болып табылатын Манас университеті бұл саладағы маңызды жұмыстардың бірі болып табылады. Университет 1995 жылы 30 қыркүйекте Измирде қол қойылған Түркия Республикасы мен Қырғыз Республикасы

соглашение, а учебный процесс в университете начался в 1997-1998 году [Кыргызско-турецкий университет Манас, 2020]. Университет принимает студентов из трех основных видов поставщиков. Кроме как из Кыргызстана, студенты приезжают учиться из других стран, особенно из Турции, тюркских республик и родственных общин. Общее количество обучающихся составляет 5684, а 6165 студентов на данный момент окончили университет [Кыргызско-турецкий университет Манас, 2019]. Помимо этого, в некоторых университетах Кыргызстана работают центры по изучению турецкого языка. Например, при Кыргызско-турецком университете «Манас» и Кыргызско-российском славянском университете действуют центры турецкого языка и культуры. И снова при поддержке ТИКА в Бишкекском гуманитарном университете открылся языковой центр. Кроме того, Турецкий образовательный центр при Посольстве Турецкой Республики в Кыргызской Республике помогает кыргызским студентам получить образование в Турции, организуя курсы турецкого языка. Более того, кыргызские студенты получают образование в университетах Турции по линии УТВ, что является важным инструментом мягкой силы Турции в области образования. Количество кыргызских студентов, обучающихся в вузах Турции в 2018-2019 годах, составило 1937 человек [Совет Высшего образования, 2020].

Подводя итог, с момента обретения Кыргызстаном независимости Турция продолжает оказывать помощь и поддержку стране через ряд инструментов публичной дипломатии. Деятельность ТИКА в Кыргызстане является одним из главных механизмов применения турецкой мягкой силы. Кыргызско-турецкий университет «Манас», который является успешным примером сотрудничества в области образования, также способствует подготовке высококвалифицированных специалистов и укреплению культурных связей между двумя страна-

үкіметтері арасындағы Қырғызстанның астанасы Бішкек қаласында Қырғызстан-Түркия Манас университетін құру туралы келісімге сәйкес құрылды. Екі елдің құзырлы органдары бұл келісімді мақұлдағаннан кейін 1997-1998 жылдары университетте оқу процесі басталды [Қырғыз-түрік Манас университеті, 2020]. Студенттер университетке үш негізгі көзден қабылданады. Қырғызстандық студенттермен қатар, әсіресе, Түркиядан, Түркі республикалары мен туысқан қауымдастықтардан және басқа да елдерден студенттер оқуға келеді. Университетте білім алып жатқан студенттердің жалпы саны – 5,684, ал осы уақытқа дейін бұл университетті бітірген түлектер саны – 6,165 [Қырғыз-түрік Манас университеті, 2019]. Бұдан бөлек, Қырғызстанның кейбір университеттерінде Түрік тілін үйрету орталықтары да бар. Мәселен, Қырғызстан-Түркия Манас университетінде және Қырғыз-Ресей Славян университетінде Түрік тілі мен мәдениеті орталығы жұмыс істейді. Тағы да ТИКА-ның қолдауымен Бішкек гуманитарлық университетінде тіл орталығы ашылды. Сонымен қатар, Түркия Республикасының Қырғызстандағы елшілігі жанында ашылған Түрік тілін үйрету орталығы қырғыз студенттеріне түрік тілін үйретіп, Түркияда білім алуға көмектеседі. Түркияның білім беру саласындағы жұмсақ күшінің маңызды құралы болып табылатын УТВ арқылы да қырғыз студенттері Түркияның жоғары оқу орындарында білім алуда. 2018-2019 жылдары Түркия университеттерінде оқыған қырғыз студенттерінің саны 1937 болды [Жоғары білім беру кеңесі, 2020].

Қорытындылай айтқанда, Түркия Қырғызстан тәуелсіздігінен бері әртүрлі қоғамдық дипломатия құралдары арқылы елге көмек көрсетіп келеді. Оның ішінде ТИКА-ның Қырғызстандағы қызметі өте маңызды. Білім беру саласындағы ынтымақтастықтың үздік мысалы болып табылатын Қырғыз-

ми. Называемый островом демократии в Центральной Азии, Кыргызстан является страной, где сосредоточено внимание разных держав, питающихся применять свою мягкую силу через различные каналы. В этой связи Турция занимает ведущее место со своей финансово-моральной поддержкой, оказываемой в рамках публичной дипломатии.

Источники:

Агентство Анадолу (2018). ТІКА реализовала 761 проект за 26 лет в Кыргызстане. Доступен по адресу: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/tika-kirgizistanda-26-yilda-761-proje-yi-hayata-gecirdi-/1243868>. Дата обращения: 19.05.2020.

Коджабайык, Хасан (2019). Меняющееся дипломатия. Публичная дипломатия и Турция, Евразийские исследования, 163-196. Доступен по адресу: <http://www.avrasyaetudleri.com/uploads/articles/55/7.pdf>. Дата обращения: 20.04.2020.

Координационный совет партнеров по развитию Кыргызской Республики (2019). Организация: ТІКА. Доступен по адресу: <http://www.donors.kg/ru/agentstva/90-tica>. Дата обращения: 12.05.2020.

Кыргызско-турецкий университет Манас (2020). История. Доступен по адресу: <http://manas.edu.kg/index.php/kurumsal/tanitim/tarih%C3%A7e>. Дата обращения: 14.05.2020.

Кыргызско-турецкий университет Манас (2019). Цифрами университет. Доступен по адресу: http://intl.manas.edu.kg/ru/%D0%BE%20%D0%BC%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%B5/ktmu_at_a_glance. Дата обращения: 14.05.2020.

Кудаяров, Каныбек (2018). Внешняя политика Турции в отношении Кыргызстана и ее влияние на отношения с Россией. Доступен по адресу: http://www2.ruh.ru/binary/2637221_18.1542281723.61574.pdf. Дата обращения: 25.04.2020.

Лаумулин, Мурат (2012). Турция и Центральная Азия. Доступен по адресу: <https://carnegieendowment.org/2012/10/22/ru-pub-49758>. Дата обращения: 20.04.2020.

Министерство иностранных дел Кыргызстана (2018). Законное основание. Доступен по адресу: <https://mfa.gov.kg/ru/-5e21841f4755f>. Дата обращения: 20.04.2020.

Отчет Турции о помощи в целях развития (2019). Медицинское оборудование больницы Кыргызско-Турецкой дружбы. Доступен по адресу: <https://www.tika.gov.tr/upload/2020/02/kyk%202018/TurkiyeKalkinma2018Web.pdf>. Дата обращения: 12.05.2020.

стан-Турция Манас университетінің де жоғары білікті кадрлар даярлауға және екі ел арасындағы мәдени байланыстарға қосқан үлесі зор. Орталық Азияның демократия аралы деп аталатын Кыргызстанды Түркияның қоғамдық дипломатия аясында қаржылық және рухани қолдау көрсету бойынша алдыңғы қатардағы ел екендігін айтуға болады.

Дереккөз:

Анадолу Агенттігі (2018). ТІКА Кыргызстанда 26 жылда 761 жобаны іске асырды. Сілтеме: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/tika-kirgizistanda-26-yilda-761-proje-yi-hayata-gecirdi-/1243868>. Қаралған уақыты: 19.05.2020.

Жоғары білім беру кеңесі (2020). Ұлтына қарай студент саны бойынша мәлімет. Сілтеме: <https://istatistik.yok.gov.tr/>. Қаралған уақыты: 15.05.2020.

Коджабайык, Хасан (2019). Дипломатияның өзгерген түсінігі. Қоғамдық дипломатия және Түркия. Евразия зерттеулері, 163-196. Сілтеме: <http://www.avrasyaetudleri.com/uploads/articles/55/7.pdf>. Қаралған уақыты: 20.04.2020.

Кудаяров, Каныбек (2018). Түркияның Кыргызстанға қатысты сыртқы саясаты және оның Ресеймен қарым-қатынасына әсері. Сілтеме: http://www2.ruh.ru/binary/2637221_18.1542281723.61574.pdf. Қаралған уақыты: 25.04.2020.

Қырғыз Республикасы Даму бойынша серіктестерді үйлестіру Кеңесі (2019). Мекемелер: ТІКА. Сілтеме: <http://www.donors.kg/ru/agentstva/90-tica>. Қаралған уақыты: 12.05.2020.

Қырғызстан Сыртқы істер министрлігі (2018). Құқықтық негіздер. Сілтеме: <https://mfa.gov.kg/ru/-5e21841f4755f>. Қаралған уақыты: 20.04.2020.

Қырғыз-түрік Манас университеті (2020). Тарихы. Сілтеме: <http://manas.edu.kg/index.php/kurumsal/tanitim/tarih%C3%A7e>. Қаралған уақыты: 14.05.2020.

Қырғыз-түрік Манас университеті (2019). Университет мәліметтері сандармен. Сілтеме: http://intl.manas.edu.kg/ru/%D0%BE%20%D0%BC%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%B5/ktmu_at_a_glance. Қаралған уақыты: 14.05.2020.

Лаумулин, Мурат (2012). Түркия және Орта Азия. Сілтеме: <https://carnegieendowment.org/2012/10/22/ru-pub-49758>. Қаралған уақыты: 20.04.2020.

ТІКА Іс-шаралар есебі (2019). Қырғызстан Караташ су каналының жөндеу жұмыстары. Сілте-

Система управления информацией Организации высшего образования (2020). Количество студентов по национальности. Доступен по адресу: <https://istatistik.yok.gov.tr/>. Дата обращения: 15.05.2020.

ТІКА Отчет о деятельности (2019). Кыргызстан. Восстановление водного канала Караташ. Доступен по адресу: <https://www.tika.gov.tr/upload/2020/02/T%C4%B0KA%20FAAL%C4%B0YET%20RAPORU%202019/TIKAFaaliyetRaporu2019Web.pdf>. Дата обращения: 12.05.2020.

Управление по делам религий Турции (2020). Мечети за границей. Доступен по адресу: <http://tdvcamiler.com/2016/02/18/kirgizistan-biskek-camii/>. Дата обращения: 18.05.2020.

ме: <https://www.tika.gov.tr/upload/2020/02/T%C4%B0KA%20FAAL%C4%B0YET%20RAPORU%202019/TIKAFaaliyetRaporu2019Web.pdf>. Қаралған уақыты: 12.05.2020.

Түркия Дін істері басқармасы (2020). Шет елдердегі мешіттер. Сілтеме: <http://tdvcamiler.com/2016/02/18/kirgizistan-biskek-camii/>. Қаралған уақыты: 18.05.2020.

Түркияның дамыту бойынша көмек көрсету есебі (2019). Қырғыз-түрік достық ауруханасының медициналық жабдықтылығы. Сілтеме: <https://www.tika.gov.tr/upload/2020/02/kyk%202018/TurkiyeKalkinma2018Web.pdf>. Қаралған уақыты: 12.05.2020.

ПИРРОВА ПОБЕДА ШИНЗО АБЕ НАД КОРОНАВИРУСОМ СИНДЗО ӘБЕНІНІҢ КОРОНАВИРУСҚА ҚАРСЫ «ПИРИКАЛЫҚ ЖЕҢІСІ»

*Асет Ордабаев**

В ноябре 2019 года японский премьер-министр Синдзо Абэ вошел в историю как человек, дольше всех пробовавший на посту премьера: он обошел Таро Кацура, бывшего премьер-министром в начале двадцатого века [Japan Times, 2019]. У Абэ были большие планы на 2020 год, поскольку страна должна была принимать Летние олимпийские игры, и премьер-министр надеялся, что поднимется национальный дух и станет возможным выполнить свое главное предвыборное обещание – изменение японской конституции, особенно в той части, которая касается пацифистской 9 статьи. Однако в планы Абэ вмешалась пандемия коронавируса, лишив его политического капитала. Хотя Япония сняла режим чрезвычайного положения на пять дней раньше запланированного и отделалась только 900 жертвами коронавируса, что можно считать невероятным успехом, Синдзо Абэ потерял популярность. Что вызвало такое падение его рейтинга и призывы к его отставке?

В целом историю Абэ можно назвать уникальной: обычно в тяжелые времена в странах с развитой демократией популярность лидеров находится на подъеме. Поддержка растет, так как люди сплачиваются чтобы противостоять общей угрозе. Что парадоксально, некоторые мировые лидеры, которые менее успешно выдержали битву с пандемией, наблюдают рост своей популярности. Тем важнее понимать, почему Абэ не получил дивидендов в результате своей успешной борьбы с пандемией.

К апрелю 2020 года Япония была единственной из стран G7, где панде-

2019 жылдың қарашасында Синдзо Абэ Жапонияның тарихына премьер-министрдің қызметін ең ұзақ атқарған саясаткер ретінде кіріп, бұл көрсеткіш бойынша XX ғасырдың басында үкіметті басқарған Таро Кацураны басып озды [Japan Times, 2019]. Сайлау алды науқаны кезінде халыққа Жапония конституциясын, әсіресе оның 9-шы пацифистік бабын қайта қарауды уәде еткен Абэ 2020 жылға үлкен жоспар құрды, оны іске асыру үшін ол сол жылы Жапонияда өтуі тиіс болатын Жазғы Олимпиада ойындары кезінде жалпыұлттық сана-сезімнің оянуына ерекше үміт артты. Алайда, коронавирустың пандемиясы Абэнің бұл жоспарын бұзып, премьер-министрді күтілген саяси капиталдан айырды. Жапония төтенше жағдайды мерзімнен бес күн бұрын аяқтағанына, елде коронавирустан тек 900 адамның ғана көз жұмым, бұл үлкен жетістік болып саналғанына қарамастан, Синдзо Абэ жапон халқы арасында өз беделін жоғалтып алды. Абэ рейтингісінің күрт төмендеуінің және оның отставкаға кетуін талап етудің себебі неде?

Жалпы алғанда, Абэнің бұл оқиғасы айрықша жағдайлардың қатарына жатқызуға болады. Әдетте, қиын кезеңдерде демократиясы дамыған елдерде көшбасшылардың беделі керісінше артады. Ортақ қауіп-қатерге қарсы тұру үшін бірлескен адамдар өз саяси басшыларына барынша қолдау білдіреді. Бір таңқаларлық жайт, Абэмен салыстырғанда пандемияға қарсы күресте анағұрлым төмен жетістіктерге ие болған әлем көшбасшыларының

* докторант, Евразийский научно-исследовательский институт, Казахстан. assetorda@gmail.com

мия COVID-19 не вызвала серьезных проблем. Это было странно, учитывая плотность населения и то, что первые сообщения о случаях заражения коронавирусом появились еще в середине января 2020 года. Однако 7 апреля власти были вынуждены ввести режим чрезвычайного положения. Это было вызвано растущим числом пациентов и страхом перед серьезными последствиями. Коронавирус подвергает более высокому риску пожилых людей, а в Японии около трети населения составляют люди старше 65 лет. Однако у Синдзо Абэ не было юридических полномочий вводить локдаун в стране по европейскому образцу. Поэтому он призвал граждан избегать контактов и ограничить посещение общественных мест, хотя народ это уже делал добровольно начиная с января. Кроме того, японцам характерны высокие стандарты личной гигиены, а также развитое опасение перед инфекционными болезнями, и общество уже соблюдало социальное дистанцирование и носило маски. Скорость распространения коронавируса в Японии была также снижена за счет культурных особенностей японцев, таких как практика поклонов вместо рукопожатий и отсутствие привычки ходить друг к другу, а также широко распространенное одиночество [Nippon, 2018]. Таким образом, японское общество не связывает успешность борьбы с пандемией с правительством Абэ.

Следующим негативным фактором, повлиявшим на популярность Синдзо Абэ, явился недавний политический скандал, который даже привел к тому, что японская оппозиция потребовала отставки премьер-министра. Скандал разгорелся вокруг главного прокурора Токио Хироми Курокавы, которого обвинили в участии в азартных играх во время чрезвычайного положения [Japan Times, 2020a]. Проблема в том, что Курокава имеет тесные связи с Абэ и являлся одним из основных кандидатов на должность генерального прокурора [Kyodo News, 2020]. Министр юстиции Масако Мори также подал в отставку, признав

рейтингісі өсіп жатқандығы байқалады. Осы себептен, індетке қарсы күрестен Абэ неге тиісті ұпай жинай алмағандығының себептерін түсіну қажет.

2020 жылы сәуірдің басына қарай Жапония COVID-19 індетіне қарсы күресті жүргізуде айтарлықтай қиындықтарға тап болмаған G7-нің жалғыз мемлекеті еді. Елдегі халық тығыздығының көрсеткішін және коронавирусты жұқтырғандар 2020 жылы қаңтардың ортасында-ақ тіркелгендігін ескеретін болсақ, бұл таңқаларлық жайт. Дегенмен 7-сәуірде билік елде төтенше жағдайды жариялауға мәжбүр болды. Бұған науқастар санының өсуі және үлкен зардаптардың алдын алу ұмтылысы ықпал етті. Коронавирустың қарт адамдар үшін қауіпті екендігі мәлім, ал Жапонияда халықтың үштен бір бөлігінің жасы 65-тен асады. Соған қарамастан, Синдзо Абэнің елді блоктаудың еуропалық моделін жариялауға заңды өкілеттігі болмады. Осы себептен, премьер-министр азаматтардан жақын байланыстан аулақ болуды және қоғамдық орындарға бармауды сұрады. Жапон халқы болса, қаңтардан бастап-ақ бұл шараларды өз еркімен орындауға көшкен болатын. Оның үстіне, жапон халқының арасында жеке гигиенаның стандарттары, жұқпалы аурулардан сақтанудың көрсеткіштері жоғары, осы себептен ол бірден әлеуметтік қашықтық сақтап, жаппай бетперде таға бастады. Жапонияда коронавирустың таралу жылдамдығы қол алысудың орнына иіліп сәлем беру, бір-біріне бару әдетінің болмауы, сондай-ақ кең таралған жалғыздық үрдісі сияқты жапондардың мәдени ерекшеліктерінің әсерінен де баяулағаны белгілі [Nippon, 2018]. Сондықтан да жапон қоғамы пандемияға қарсы күрестің табысты өтуін Абэ үкіметінің еңбегі ретінде санамайды.

Жақын арада орын алған саяси дау жапон оппозициясын премьер-министрдің отставкасын талап етуге дейін итермелеп, Синдзо Абэнің беделіне нұқсан келтірген келесі бір жағымсыз

ответственность за поступки своего подчиненного, но премьер-министр не принял отставку. Скандал с прокурором Токио дал еще один повод к разговорам о кумовстве, которое регулярно проявлялось в последние годы премьерства Абэ. К примеру, в 2018 году вспыхнул скандал по поводу подделки документов, касающихся продажи земли ультранационалистическому учреждению образования, связанному с Синдзо Абэ и его супругой Акие Абэ. Расследование показало, что сотрудники министерства финансов внесли изменения в 14 документов перед передачей их законодателям, расследовавшим сделку [OCCRP, 2018]. Этот скандал чуть не привел к отставке Абэ, но ему удалось убедить парламент в том, что ни он сам, ни его жена не были замешаны в продаже и фальсификации документов.

Кроме того, можно наблюдать всеобщую усталость избирателей от действующего премьер-министра. Синдзо Абэ правит Японией с 2012 года. Вначале он был энергичен и полон решимости придать резкий скачок японской экономике, провести реформы общественных отношений и повысить роль Японии в мировой политике, но сейчас нет той энергии, и отсутствие видимых результатов от реформ разочаровывает японцев. Правительству Абэ не удалось добиться устойчивого экономического роста, существенно увеличить долю иностранной рабочей силы и изменить положение женщин в обществе. Политическая элита поддерживала премьер-министра в надежде, что он пересмотрит конституцию и защитит Японию от растущих амбиций Китая. Либерально-демократическая партия, возглавляемая Абэ, даже поменяла внутренние правила, чтобы дать лидеру партии возможность занимать пост премьера более двух последовательных сроков. Однако Абэ не удалось добиться заметного успеха и по этим направлениям.

Усилия Синдзо Абэ по внесению изменений в конституцию в разгар пандемии коронавируса не привели к росту его популярности. С 2012 года Абэ находится в

фактордың қатарына жатады. Бұл дау Токио прокуратурасының басшысы Хироми Курокаваның төтенше жағдай кезінде құмар ойындарға салынғаны үшін айыпталуынан туындаған болатын [Japan Times, 2020a]. Елдің бас прокуроры лауазымына негізгі үміткердің бірі болған Курокаваның Абэмен тығыз байланыста болуы даудың басты мәселесіне айналды [Kyodo News, 2020]. Әділет министрі Масако Мори өзіне бағынышты болған бас прокурордың іс-әрекеті үшін жауапкершілікті мойнына алып, қызметтен кетуге ерік білдіргенімен, премьер-министр оның отставкасын қабылдамай тастады. Токио прокурорының дауы Абэ премьерлігінің соңғы жылдары жиі көрінген тамыр-таныстық туралы сөз қозғауға қосымша негіз берді. Мысалы, 2018 жылы Синдзо Абэмен және оның әйелі Аки Абэмен байланысы бар ультраұлттық білім беру ұйымына жер сатуға қатысты құжаттарды қолдан жасау туралы жанжал туындаған еді. Тергеу нәтижелері көрсеткендей, Қаржы министрлігінің қызметкерлері келісімнің жасалуын тергеген заң шығарушыларға тапсырылғанға дейін 14 құжатты өзгерткен [OCCRP, 2018]. Бұл дау Абэнің отставкаға кетуге мәжбүрлегенімен де, премьер-министр парламентті өзінің де, әйелінің де жер сатуға және құжаттарды қолдан жасауға қатыспағандығын сендіре алды.

Сонымен қатар, сайлаушылардың үкімет басында ұзақ жылдары үздіксіз отырған премьер-министрден шаршағандығын да байқауға болады. Синдзо Абэ Жапония үкіметін 2012 жылдан бері басқарып келе жатыр. Бастапқыда Абэ жапон экономикасын қарқындату, әлеуметтік қатынастарды реформалау және әлемдік саясаттағы Жапонияның рөлін арттыру ісінде жігерлік танытып, көп күш-қайрат жұмсады. Бүгінгі таңда Абэнің бұрынғы саяси қарқынының айтарлықтай бәсеңдеуі, нақты әрі нәтижелі реформаларды жүргізбеуі жапондықтардың көңілін қалдырды. Абэ үкіметі орнықты экономикалық өсімге,

поиске наилучшего варианта пересмотра конституции. В итоге Абе пообещал не трогать существующие два параграфа статьи 9, а лишь добавить новую, в которой было бы обозначено законное право Японии иметь силы самообороны. Это подразумевает, что даже после внесения данной поправки конституционный запрет на использование Японией военной силы во внешней политике будет оставаться в силе. Однако этот подход позволил бы легитимизировать существующее положение вещей. В данный момент Япония располагает наземными, морскими и воздушными частями, которые называются силами самообороны. Более того, страна занимает девятое место по военным расходам [SIPRI, 2020]. Однако внесение поправок в японскую конституцию является очень сложным делом. Во-первых, поправки должны быть поддержаны двумя третями обеих палат сейма и затем одобрены национальным референдумом.

В целом правительство пользуется поддержкой парламента, но результаты референдума сложно предсказать. Мнения по данному вопросу в опросах разнятся: опрос Asahi Shimbun выявил, что 65% настроены против внесения поправок в 9 статью, тогда как опрос Kyodo показал, что 51% высказываются за поправки [Asahi, 2020; Japan Times, 2020b]. За последние 70 лет после принятия конституции в японское общество глубоко проникла культура пацифизма, и оно по праву считает ее национальной ценностью и преимуществом во внешней политике. Однако растущие китайские амбиции и заявление Трампа о том, что США не будут платить за чью-либо безопасность дают Абе веские основания убедить японское общество подумать об обеспечении безопасности собственными силами. Однако до текущего момента его попытки обсудить будущее конституции оказали отрицательное воздействие на его имидж.

Таким образом Абе не удалось воспользоваться успехом борьбы Японии с пандемией, что сильно затрудняет его

шестелдік жұмыс күшінің үлесін айтарлықтай арттыруға, әйелдің қоғамдағы орнын өзгертуге қол жеткізе алмады. Премьер-министр конституцияны қайта қарап, Жапонияны Қытайдың өсіп келе жатқан амбицияларынан қорғайтынына үміттенген саяси элита оған қолдау білдірді. Тіпті Абэ жетекшілік ететін Либералды-демократиялық партия өз басшысына қатарынан екі мерзімнен артық премьер-министр болуға мүмкіндік беру үшін ішкі ережелерді де өзгертуге дейін барған болатын. Алайда Абэ бұл бағыттарда да айтарлықтай табыстарға жете алмады.

Синдзо Абэнің коронавирус пандемиясы кезінде конституцияны қайта қарау ұмтылыстары оның беделінің артуына алып келмеді. 2012 жылдан бері Абэ конституцияны қайта қараудың ең оңтайлы сәтін іздеуде. Ақыр соңында, Абэ күші жүріп тұрған 9-баптың екі тармағын өзгертпеуге, тек Жапонияға өзін-өзі қорғау күштеріне ие болудың заңды құқығын беретін жаңа тармақ қосуға уәде берді. Яғни, бұл түзетуден кейін де Жапонияның сыртқы саясатында әскери күш қолдануға конституциялық тыйым сақталатын болады. Алайда, бұл тәсіл ағымдағы жағдайды заңдастыруға мүмкіндік беретін еді. Қазіргі уақытта Жапонияда өзін-өзі қорғау күштері деп аталатын құрлықтағы, әскери-теңіз және әуе күштері бар. Сонымен қатар, ел әскери салаға жұмсалатын шығындар бойынша әлемде тоғызыншы орында [SIPRI, 2020]. Алайда жапон конституциясына түзету енгізу өте қиын. Өзгертулер алдымен Парламенттің екі палатасының да үштен екісінің қолдауына ие болып, кейін бүкілхалықтық референдумда мақұлдану қажет.

Жалпы алғанда, үкімет парламентте қолдауға ие болғанына қарамастан, референдум нәтижелерін болжау қиын. Бұл мәселеге қатысты сауалнамаларда бірізділік жоқ: Asahi Shimbun сауалнамасы халықтың 65% 9-бапқа өзгертулер енгізуге қарсы екендігін, ал Киодо-ның жүргізген сауалнамасы халықтың

предстоящие действия. Олимпиада теперь запланирована на 2021 год, когда ему, скорее всего, нужно будет уйти в отставку, а вторая волна коронавируса может помешать проведению конституционного референдума. Абе хочет оставить собственное наследие, став первым премьер-министром, внесшим поправки в послевоенную конституцию, но у него остается мало времени на осуществление этой исторической миссии.

Источники:

Asahi (2020). Опрос Asahi: 72% говорят, что Парламент не спешит с пересмотром Конституции. Доступен по адресу: [www.http://www.asahi.com/ajw/articles/13347656.com/ajw/articles/13347656](http://www.asahi.com/ajw/articles/13347656.com/ajw/articles/13347656). Дата обращения: 06.06.2020.

Japan Times (2019). Абэ обошел Таро Кацуру как самый долгий премьер-министром Японии. Доступен по адресу: <https://www.japantimes.co.jp/news/2019/11/19/national/politics-diplomacy/abe-ties-katsura-longest-serving-japanese-prime-minister/#.Xt9J-J4zY1I>. Дата обращения: 05.06.2020.

Japan Times (2020a). Генеральный прокурор Хиromу Курокава ушел в отставку из-за разоблачения азартных игр. Доступен по адресу: <https://www.japantimes.co.jp/news/2020/05/21/national/politics-diplomacy/prosecutor-hiromu-kurokawa-resigns>. Дата обращения: 05.06.2020.

Japan Times (2020b). Япония разделась по поводу добавления в конституцию статьи о чрезвычайном положении. Доступен по адресу: <https://www.japantimes.co.jp/news/2020/04/29/national/survey-japan-divided-emergency-clause-constitution>. Дата обращения: 05.06.2020.

Kyodo News (2020). Абэ подвергся критике из-за того, что прокурор, которого видели рядом с ним, ушел из-за азартных игр. Доступен по адресу: <https://english.kyodonews.net/news/2020/05/d7d113891997-breaking-news-cabinet-approves-prosecutor-kurokawa-resignation-over-gambling.html>. Дата обращения: 06.06.2020.

Nippon (2018). Не состоящие в браке Японцы сталкиваются с растущими препятствиями на пути к нему. Доступен по адресу: <https://www.nippon.com/en/features/c05601/japan%E2%80%99s-unmarried-masses-face-mounting-obstacles-to-matrimony.html>. Дата обращения: 05.06.2020.

OCGRP (2018). Премьер-министр Японии и его жена втянуты в скандал о кумовстве. Доступен по адресу: <https://www.ocgrp.org/en/daily/7793-japanese-prime-minister-and-wife-embroiled-in-cronyism-scandal>. Дата обращения: 05.06.2020.

51% түзетуді қолдайтындығын көрсетті [Asahi, 2020; Japan Times, 2020b]. Конституция қабылданғаннан бері 70 жыл бойы жапон қоғамы пацифизм мәдениетін терең бойына сіңіріп, оны ұлттық құндылық пен сыртқы саясаттағы басымдық деп санайды. Алайда Қытайдың өсіп келе жатқан амбициялары және Трамптың АҚШ бұдан былай басқа елдің қауіпсіздігі үшін шығын шығармайтындығы туралы мәлімдемесі Абэге өз қауіпсіздігін өзі қамтамасыз ету мәселесінде жапон қоғамын терең ойға сала алатын орынды дәйектерді келтіруге мүмкіндік берді. Бірақ бүгінгі күнде конституцияның болашағын талқылауға бағытталған Абэнің ұмтылыстары оның имиджіне нұқсан келтірді.

Соның нәтижесінде, Синдзо Абэ Жапонияның пандемияға қарсы табыспен жүргізген күрестен пайда шығара алмауы оның болашақтағы іс-қимылдарын қиындата түсірмек. Олимпиаданың өтуі 2021 жылға ауыстырылды. Келер жылы Абэнің өзі де отставкаға кетуге мәжбүр болатын көрінеді. Коронавирустың екінші толқыны конституциялық референдумға да кедергі келтіруі мүмкін. Абэ соғыстан кейінгі конституцияға түзетулерді енгізу арқылы Жапонияның алғашқы премьер-министрі ретінде артынан мұра қалдырғысы келсе де, бұл тарихи миссиясын атқарып шығу үшін оның еншісінде тым аз уақыт қалды.

Дереккөз:

Asahi (2020). Асахи сауалнамасы: 72%-ы Конституцияны қайта қарауға асықпайды. Сілтеме: [www.http://www.asahi.com/ajw/articles/13347656.com/ajw/articles/13347656](http://www.asahi.com/ajw/articles/13347656.com/ajw/articles/13347656). Қаралған уақыты: 06.06.2020.

Japan Times (2019). Абэ Жапонияның ең ұзақ уақыт қызмет еткен премьер-министрі болған Таро Катсураның қызмет мерзіміне тепе-тең келді. Сілтеме: <https://www.japantimes.co.jp/news/2019/11/19/national/politics-diplomacy/abe-ties-katsura-longest-serving-japanese-prime-minister/#.Xt9J-J4zY1I>. Қаралған уақыты: 05.06.2020.

Japan Times (2020a). Жоғарғы прокурор Хиromу Курокава құмар ойындарын әшкерелегені үшін қызметінен кетті. Сілтеме: <https://www.japantimes.com>

SIPRI (2020). Тенденции мировых военных расходов, 2019 г. Доступен по адресу: https://www.sipri.org/sites/default/files/2020-04/fs_2020_04_milex_0_0.pdf. Дата обращения: 06.06.2020.

[co.jp/news/2020/05/21/national/politics-diplomacy/prosecutor-hiromu-kurokawa-resigns](https://www.japantimes.co.jp/news/2020/05/21/national/politics-diplomacy/prosecutor-hiromu-kurokawa-resigns). Қаралған уақыты: 05.06.2020.

Japan Times (2020b). Жапония Конституцияға төтенше жағдай туралы ережені қосуға қатысты мәселеде екі ой арасында қалды. Сілтеме: <https://www.japantimes.co.jp/news/2020/04/29/national/survey-japan-divided-emergency-clause-constitution>. Қаралған уақыты: 05.06.2020.

Kyodo News (2020). Абэ өзіне жақын Прокурордың құмар ойындарына қатысты дауынан кейін қызметінен кетгені үшін сынға алынып жатыр. Сілтеме: <https://english.kyodonews.net/news/2020/05/d7d113891997-breaking-news-cabinet-approves-prosecutor-kurokawas-resignation-over-gambling.html>. Қаралған уақыты: 06.06.2020.

Nippon (2018). Жапонияның үйленбеген көпшілік халқы некеге тұрғанда кедергілерге тап болып жатыр. Сілтеме: <https://www.nippon.com/en/features/c05601/japan%E2%80%99s-unmarried-masses-face-mounting-obstacles-to-matrimony.html>. Қаралған уақыты: 05.06.2020.

OCCRP (2018). Жапония премьер-министрі мен әйелі кронизм жанжалына қанық болды. Сілтеме: <https://www.occrp.org/en/daily/7793-japanese-prime-minister-and-wife-embroiled-in-cronyism-scandal>. Қаралған уақыты: 05.06.2020.

SIPRI (2020). Әлемдік әскери шығындар тенденциялары, 2019. Сілтеме: https://www.sipri.org/sites/default/files/2020-04/fs_2020_04_milex_0_0.pdf. Қаралған уақыты: 06.06.2020.

ПУТЬ УЗБЕКИСТАНА К РАСШИРЕННОМУ ПАРТНЕРСТВУ С ЕВРОПЕЙСКИМ СОЮЗОМ ЎЗБЕКСТАННЫҢ ЕУРОПАЛЫҚ ОДАҚПЕН ҚАТЫНАСТАРЫ: КЕҢЕЙТІЛГЕН СЕРІКТЕСТІК БАҒЫТЫНДА

*Альбина Муратбекова**

В соответствии со Стратегией Европейского союза (ЕС) по Центральной Азии от 2019 года, Европейский совет инициировал переговоры по двусторонним соглашениям о расширенном партнерстве и сотрудничестве (СРПС) нового поколения с государствами Центральной Азии. СРПС, которое должно стать основанием для взаимодействия ЕС с регионом, будет основным инструментом двустороннего партнерства. Продвигая нормы ЕС с упором на ценности демократии, прав человека и верховенства закона, ЕС стремится к углублению взаимодействия со странами Центральной Азии в широком спектре вопросов. Считается, что посредством СРСП, ЕС будет стимулировать экономическую диверсификацию в регионе, а также будет способствовать взаимному доступу на рынок и сближению законодательства.

В настоящее время, Казахстан является первой и единственной страной в Центральной Азии с действующим СРПС, которое вступило в силу в марте 2020 года. Подписание СРПС с Кыргызстаном, переговоры с которым начались в декабре 2017 года и завершились в июле 2019, еще не состоялось [Внешнее действие ЕС, 2019]. Таджикистан обратился в ЕС с просьбой о начале переговоров по СРПС в ноябре 2018 года, но переговоры пока не начинались. Узбекистан, который официально начал переговоры в ноябре 2018 года, стремится завершить их в текущем году [Tashkent Times, 2020]. Новое соглашение заменит Соглашение о партнерстве и сотрудничестве (СПС), которое действует с июля 1999 года.

Еуропа одағының (ЕО) Орталық Азия бойынша 2019 жылға арналған стратегиясына сәйкес Еуропалық кеңес Орталық Азия мемлекеттерімен жаңа екіжақты Кеңейтілген серіктестік және ынтымақтастық туралы келісімдер (КСЫК) бойынша келіссөздер жүргізуге бастамашы болды. ЕО-ның аймақпен өзара іс-қимылының негізін құрайтын КСЫК екіжақты серіктестіктің басты құралы болады деп жоспарлануда. ЕО демократия, адам құқықтары және заң үстемдігі сияқты құндылықтар негізінде ЕО нормаларын насихаттап, Орталық Азия елдерімен ынтымақтастығын көптеген салаларда тереңдетуді көздейді. КСЫК арқылы ЕО аймақта экономиканы әртараптандыруға ықпал етумен қатар, өзара нарыққа қол жеткізуге және заңнаманы жақындатуға септігін тигізбек.

Қазіргі уақытта, Қазақстан 2020 жылы наурызда күшіне енген белсенді КСЫК-ға ие Орталық Азиядағы алғашқы және жалғыз ел болып табылады. Қырғызстанмен келіссөздері 2017 жылдың желтоқсанында басталып, 2019 жылдың шілдесінде аяқталғанымен, КСЫК-ға қол қою мәселесі әлі қарастырылуда [Еуропа одағы сыртқы істер қызметі, 2019]. Тәжікстан ЕО-дан КСЫК бойынша келіссөздерді 2018 жылдың қараша айында бастауын өтінгенімен, келіссөздер әлі басталмады. Ресми келіссөздерді 2018 жылдың қарашасында бастаған Өзбекстан процесті осы жылы аяқтауды мақсат етіп отыр [Tashkent Times, 2020]. Бұл оқиғалар 1999 жылдың шілдесінен бастап күшіне енген

* доктор, Евразийский научно-исследовательский институт, Казахстан.
albina.muratbek@gmail.com

В целях содействия процессу СРПС между ЕС и Узбекистаном, стороны провели пять раундов официальных переговоров в феврале, июне, сентябре и декабре 2019 и марте 2020 года [Европейская комиссия, 2019a; Tashkent Times, 2020]. Переговоры состоялись в трех рабочих группах по торговым, политическим и отраслевым вопросам. Хотя продолжающаяся пандемия поменяла планы относительно дальнейших встреч и отложила визит президента Мирзиева в Брюссель, стороны согласованно продолжают обсуждать положения соглашения в электронном формате, то есть работа по соглашению активно продолжается.

СРПС будет выгодно отношениям между ЕС и Узбекистаном по ряду аспектов. В частности, в соответствии со стратегией ЕС по поддержке региональных связей и созданию торговой среды по правилам Всемирной торговой организации (ВТО) ЕС поддерживает вступление Узбекистана в ВТО и Всеобщую схему преференций плюс ЕС (GSP+). Для ускорения вступления Узбекистана в ВТО стартовал новый проект стоимостью 5 млн евро, направленный на оказание технической поддержки процесса [Спутник, 2019]. В частности, ЕС намерен расширить информированность государственного и частного секторов по процедурам ВТО, выполнению требований по вступлению в ВТО, правилам ведения торговли, техническим барьерам и другим вопросам. Членство в GSP+ предоставит узбекским предприятиям преференциальный доступ на рынок ЕС с более низкими ставками или беспошлинно в зависимости от товара. По данным Министерства инвестиций и внешней торговли Узбекистана, GSP+ позволит стране беспошлинно экспортировать около 6200 товаров в ЕС. В настоящее время в рамках базовой системы GSP Узбекистан экспортирует 3000 товарных позиций беспошлинно и 3200 товарных позиций по сниженным ставкам. [РИА Новости, 2019]. Учитывая, что ЕС является четвертым по величине торговым партнером Узбекистана, всту-

Серіктестік және ынтымақтастық туралы келісімдердің (СЫК) орнына КСЫК жаңа келісімнің келгенін көрсетеді.

ЕО мен Өзбекстан арасындағы КСЫК процесін жеңілдету мақсатында та- раптар 2019 жылдың ақпан, маусым, қыркүйек және желтоқсан айлары мен 2020 жылдың наурызында бес рет ресми келіссөз өткізді [Еуропалық комиссия, 2019a; Tashkent Times, 2020]. Келіссөздер сауда, саяси және салалық мәселелер бойынша үш жұмыс тобында жүргізілді. Жүріп жатқан пандемия алдағы бірлескен кездесулердің жоспарларын өзгертіп, Президент Мирзиеевтің Брюссельге сапарын кейінге қалдырғанына қарамастан, та- раптар келісімдердің ережелерін электронды форматта талқылауды жалғастыруда. Сондықтан келісім бойынша жұмыстар қарқынды түрде жүргізіліп жатқандығын байқауға болады.

КСЫК ЕО мен Өзбекстан арасындағы қатынастарға бірнеше жағынан пайда әкеледі. Атап айтқанда, ЕО-ның аймақтық байланысты қолдау және Дүниежүзілік сауда ұйымының (ДСҰ) ережелеріне сәйкес сауда ортасын құру жөніндегі стратегиясына сәйкес, ЕО Өзбекстанның ДСҰ-ға кіруін және ЕО-ның Преференциялардың жалпы жүйесіне (GSP+) мүшелігін қолдайды. Өзбекстанның ДСҰ-ға кіруін жеделдету үшін процеске техникалық көмек көрсету мақсатында құны 5 млн. еуро болатын жаңа жоба іске қосылды [Спутник, 2019]. Атап айтқанда, ЕО мемлекеттік және жеке сектордың ДСҰ рәсімдері, ДСҰ-ға кіру талаптарын орындау, сауда талаптарына сәйкестік, техникалық кедергілер және басқа да мәселелер туралы хабардарлығын арттыруға ниетті. GSP+ мүшелігі өзбек кәсіпорындарына тауарға байланысты төмен тарифтермен немесе бажсыз жеңілдікпен ЕО нарығына қол жеткізуді қамтамасыз етеді. Өзбекстанның Инвестициялар және сыртқы сауда министрлігінің хабарлауынша, GSP+ ЕО-ға 6,2 мыңға жуық тауарды бажсыз экспорттауға

пление в ВТО и GSP+ принесет пользу Узбекистану, расширив его торговый портфель со странами-членами ЕС. Участие в GSP+ также поможет в корректировке торгового баланса Узбекистана с ЕС, поскольку по состоянию на 2019 год, экспорт страны в ЕС составлял всего 412 млн евро, что в семь раз меньше, чем 2823 млн евро импорта ЕС в Узбекистан. [Европейская комиссия, 20196]. Таким образом, через содействие вступлению страны в ВТО и GSP+ ЕС стремится расширить внутрирегиональную торговлю и инвестиционную активность в Узбекистане, одновременно способствуя сближению нормативных требований и соответствию правилам ЕС.

Кроме того, ЕС поощряет продвижение Узбекистана в вопросах защиты прав человека и основополагающих свобод всех граждан, обеспечения свободы прессы, отмены цензуры, освобождения политических заключенных и искоренения детского и принудительного труда [Европейский парламент, 2019]. Эти и другие вопросы, связанные с так называемыми нормами ЕС, обсуждаются в ходе заседаний Совета по сотрудничеству между ЕС и Узбекистаном и во время отраслевых переговоров по СРПС. ЕС также признал усилия нынешнего узбекского правительства по проведению амбициозных реформ, либерализации рынка и региональному сотрудничеству.

В целом, ЕС придает большое значение текущим структурным, административным и экономическим реформам в Узбекистане, что проявляется на уровне взаимодействия между Брюсселем и Ташкентом. ЕС реализует 25 проектов экономического и социального развития в Узбекистане с общим бюджетом 103 млн евро, в дополнение к 10 региональным проектам на сумму 33,5 млн евро. [РИА Новости, 2019]. Только в одном 2019 году, ЕС вложил 20,2 млн евро в три проекта: 10 млн евро на развитие навыков для улучшения ситуации с трудоустройством в селах; 5,2 млн евро на Многопартнерский трастовый фонд без-

мүмкіндік береді. Қазіргі уақытта базалық GSP жүйесі бойынша Өзбекстан 3 мың тауарды бажсыз және 3,2 мың тауарды төмендетілген мөлшерлемелер бойынша экспорттайды [РИА Новости, 2019]. ЕО Өзбекстанның төртінші ірі сауда серіктесі екендігін ескере отырып, ДСҰ мен GSP+-ке кіру ЕО-ға мүше мемлекеттермен сауда портфолиосын кеңейту арқылы Өзбекстанға пайда тигізеді деуге болады. GSP+ сонымен бірге Өзбекстанның ЕО-мен сауда балансын реттеуге де көмектеседі. Өйткені 2019 жылғы жағдай бойынша елдің ЕО-ға экспорты тек 412 млн. еуроны құрады. Бұл ЕО-ның Өзбекстанға экспорты – 2,823 млн. еуродан жеті есе аз [Еуропалық комиссия, 20196]. Демек, ЕО елдің ДСҰ-ға және GSP+-ке кіруіне ықпал ету арқылы аймақтық сауда мен Өзбекстандағы инвестициялық қызметті жандандыруға, сонымен бірге ЕО ережелерінің сақталуын ынталандыруға ұмтылады.

Бұдан басқа, ЕО барлық азаматтардың адам құқықтары мен негізгі бостандықтарын қорғау, баспасөз бостандығын қамтамасыз ету, цензураны жою, саяси тұтқындарды босату, балалар еңбегін қанау мен мәжбүрлі түрде еңбекке тартуға жол бермеу мәселелері бойынша Өзбекстанда қабылданған қадамдарды қолдайды [Еуропалық парламент, 2019]. ЕО нормаларына қатысты осы және басқа да мәселелер ЕО-Өзбекстан ынтымақтастық кеңесінің отырыстарында және КСЫК бойынша салалық келіссөздер кезінде талқыланады. ЕО сонымен қатар қазіргі Өзбекстан үкіметінің өршіл реформаларын, нарықты ырықтандыруды және аймақтық ынтымақтастық әрекеттерін мойындады.

Жалпы алғанда, ЕО Өзбекстанда жүргізіліп жатқан құрылымдық, әкімшілік және экономикалық реформаларға үлкен мән береді. Бұл Брюссель мен Ташкент арасындағы өзара іс-қимыл деңгейінде көрінеді. ЕО құны 33,5 млн. еуро болатын 10 аймақтық жобамен

опасности человека для региона Аральского моря; 5 млн евро на содействие процессу вступления Узбекистана в ВТО [Немецкая торговля и инвестирование, 2019]. Кроме того, Узбекистан участвует в проектах Erasmus+, Программе по управлению границами в Центральной Азии и Программе действий по борьбе с наркотиками в Центральной Азии. В рамках глобального ответа на продолжающуюся пандемию, ЕС выделил 36 млн евро на устранение гуманитарных, медицинских, социальных и экономических последствий в Узбекистане [UzDaily, 2020].

В последние несколько лет, Узбекистан проводил активную внешнюю политику как на региональном, так и на глобальном уровне. Что касается ЕС, то в ноябре 2017 года Узбекистан принимал встречу министров иностранных дел ЕС и Центральной Азии в Самарканде, где ЕС был представлен Федерикой Могерини, тогдашним верховным представителем ЕС по иностранным делам и политике безопасности и вице-президентом Европейской комиссии. Она также приняла участие в конференции по Афганистану под названием «Мирный процесс, сотрудничество в области безопасности и региональной взаимосвязанности», организованной в Ташкенте в марте 2018 года. Стоит отметить, что усилия Узбекистана в миротворческом процессе в Афганистане подчеркиваются на различных уровнях, и заинтересованные стороны признают, что поддержка Узбекистана способствует укреплению стабильности и безопасности в регионе. 28 января 2020 года, в ходе рабочего визита в Берлин, министр иностранных дел Узбекистана Абдулазиз Камиллов встретился с Хосепом Борреллом, сменившим Федерику Могерини. Частое взаимодействие на высоком уровне между Брюсселем и Ташкентом демонстрирует сильную ориентацию обеих сторон на укрепление существующих связей и продвижение более высокого уровня двустороннего партнерства.

қатар, Өзбекстанда жалпы бюджеті 103 млн. еуро болатын 25 экономикалық және әлеуметтік жобаны жүзеге асырғандығын атап өткен жөн [РИА Новости, 2019]. Тек 2019 жылдың өзінде ЕО үш жобаға 20,2 млн. еуро бөлді. Оның ішінде ауылдарда жұмыспен қамтуды жақсарту үшін біліктілікті дамытуға 10 млн. еуро; Арал маңындағы адам қауіпсіздігі жөніндегі көпжақты сенім қорына 5,2 млн. еуро; және Өзбекстанның ДСҰ-ға кіру процесін жеңілдету үшін 5 млн. еуро бөлінді [Неміс сауда және инвестиция, 2019]. Сонымен қатар, Өзбекстан Эразмус+ жобаларына, Орталық Азиядағы шекараны басқару бағдарламасына және Орталық Азиядағы есірткіге қарсы іс-қимыл бағдарламаларына қатысады. Дүниежүзілік пандемияға қарсы күрес аясында ЕО Өзбекстандағы гуманитарлық, денсаулық сақтау, әлеуметтік және экономикалық салаларға кері әсерді азайту үшін 36 млн. еуро бөлді [UzDaily, 2020].

Соңғы жылдары Өзбекстан сыртқы саясатта аймақтық және жаһандық деңгейде белсенді қатысуда. ЕО-ға қатысты айтар болсақ, 2017 жылдың қарашасында Өзбекстан Самарқанд қаласында ЕО-Орталық Азия сыртқы істер министрлерінің кездесуін өткізді. Аталмыш кездесуге ЕО атынан сол кездегі ЕО Сыртқы істер және қауіпсіздік саясаты жөніндегі Жоғарғы өкілі және Еуропалық комиссия вице-президенті Федерика Могерини қатысты. Ол сонымен қатар 2018 жылдың наурызында Ташкент қаласында өткен «Бейбітшілік, қауіпсіздік саласындағы ынтымақтастық және аймақтық байланыс» атты Ауғанстан жөніндегі конференцияға қатысты. Осы жерде Өзбекстанның Ауғанстандағы бітімгершілік шаралары әртүрлі деңгейде атап өтілетінін және мүдделі тараптар Өзбекстанның қолдауы аймақтық тұрақтылық пен қауіпсіздікті қамтамасыз етуге өз үлесін қосатындығымен келісетінін айта кету керек. 2020 жылы 28 қаңтарда Берлинге жұмыс сапары барысында Өзбек-

Иницируя СРПС со странами Центральной Азии, ЕС отвечает на серьезную критику Стратегии ЕС 2019 года по Центральной Азии, в которой инструментальный подход не был четко сформулирован. Соглашения СРПС позволяют ЕС взаимодействовать с регионом, претворяя намерения в жизнь. Соглашение, которое содержит рамки политического, социального, экономического сотрудничества и сотрудничества в области безопасности, укрепит двустороннее партнерство и упростит торговые отношения. Для Узбекистана, СРПС будет способствовать позиционированию нового имиджа страны, которая в последние несколько лет проводит комплексные реформы. Это также поможет увеличить инвестиционный потенциал Узбекистана и возможности для экономического роста. Таким образом, ожидается, что с реализацией СРПС взаимодействие между ЕС и Узбекистаном будет углубляться и диверсифицироваться на всех уровнях сотрудничества.

Источники:

Внешнее действие Европейского союза (2019). Информационный бюллетень. Соглашение о расширенном партнерстве и сотрудничестве между ЕС и Кыргызской Республикой. Доступен по адресу: https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/epca_factsheet.pdf. Дата обращения: 05.06.2020.

Европейская комиссия (2019a). Переговоры по торговому титулу Всеобъемлющего соглашения между ЕС и Узбекистаном. Второй раунд. 26-28 июня 2019 г., Брюссель (Бельгия). Совместный отчет. Доступен по адресу: https://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2019/october/tradoc_158406.pdf. Дата обращения: 05.06.2020.

Европейская комиссия (2019b). Генеральный директорат по торговле. Европейский Союз, Торговля товарами с Узбекистаном. Доступен по адресу: https://webgate.ec.europa.eu/isdb_results/factsheets/country/details_uzbekistan_en.pdf. Дата обращения: 05.06.2020.

Европейский парламент (2019). Рекомендация Европейского парламента от 26 марта 2019 г. Совету, Комиссии и вице-президенту Комиссии / Верховному представителю Союза по иностранным делам и политике безопасности по новому всеобъемлющему соглашению между ЕС и Узбекистаном (2018/2236 (INI)). Доступен по адресу: <https://www.europarl>.

станның Сыртқы істер министрі Абдулазиз Камилов Федерика Могеринидің орнына келген Жозеп Боррельмен кездесті. Брюссель мен Ташкенттің жоғары деңгейдегі тығыз өзара әрекеттестігі екі жақтың да байланыстарды кеңейтуге және екіжақты серіктестікті жетілдіруге баса назар аударатындығын көрсетеді.

ЕО Орталық Азия мемлекеттерімен КСЫК бағдарламаларын бастай отырып, тиімді тәсіл нақты тұжырымдалмаған ЕО-ның Орталық Азия бойынша 2019 жылға арналған стратегиясына қатысты көптеген сындарға жауап беруде. КСЫК ниеттерді іс жүзінде тәжірибеге айналдыру арқылы ЕО-ның аймақпен өзара әрекеттесуін қамтамасыз етеді. Саяси, әлеуметтік, экономикалық және қауіпсіздік салаларындағы ынтымақтастық шеңберін қамтитын келісім екіжақты серіктестікті нығайтып, сауда қатынастарын жеңілдетеді. Соңғы бірнеше жыл бойы жан-жақты реформаларды жүзеге асырған Өзбекстан үшін КСЫК жаңа имидж қалыптастыруға өз үлесін қосады. Сондай-ақ, келісім Өзбекстанның инвестициялық әлеуеті мен экономикалық өсу мүмкіндіктерін арттыруға көмектеседі. Сондықтан КСЫК-ның жүзеге асырылуымен ЕО мен Өзбекстан арасындағы өзара іс-қимыл барлық деңгейлерде тереңдеп, әртараптандырыла түспек.

Дереккөз:

Еуропа одағы сыртқы істер қызметі (2019). Ақпараттық парақ. Еуропа одағы мен Қырғыз Республикасы кеңейтілген серіктестік және ынтымақтастық туралы келісім. Сілтеме: https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/epca_factsheet.pdf. Қаралған уақыты: 05.06.2020.

Еуропалық комиссия (2019a). Еуропа одағы сауда атауы туралы келіссөздер - Өзбекстан - Кешенді келісім. Екінші тур. 26-28 маусым 2019, Брюссель (Бельгия). Сілтеме: https://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2019/october/tradoc_158406.pdf. Қаралған уақыты: 05.06.2020.

Еуропалық комиссия (2019b). Сауда жөніндегі бас директорат. Еуропа одағы, Өзбекстанмен тауарлар саудасы. Сілтеме: <https://webgate.ec.europa>.

europa.eu/doceo/document/TA-8-2019-0224_EN.html. Дата обращения: 05.06.2020.

Немецкая торговля и инвестирование (2019). Резюме. Годовая программа действий на 2019 год в пользу Узбекистана будет финансироваться из общего бюджета Союза. Доступен по адресу: <https://www.gtai.de/PRO201909275010>. Дата обращения: 05.06.2020.

РИА Новости (2019). Узбекистан и ЕС начинают переговоры по соглашению о расширенном партнерстве. Доступен по адресу: <https://ria.ru/20190204/1550327657.html>. Дата обращения: 05.06.2020.

Спутник (2019). Как Евросоюз намерен ускорить вхождение Узбекистана в ВТО. Доступен по адресу: <https://uz.sputniknews.ru/politics/20190716/12019435/Kak-Evrosoyuz-nameren-uskorit-vkhozhdenie-Uzbekistana-v-VTO.html>. Дата обращения: 05.06.2020.

Tashkent Times (2020). Узбекистан и ЕС активизируют переговоры по СРПС. Доступен по адресу: <http://tashkenttimes.uz/national/4920-uzbekistan-eu-to-step-up-talks-on-epsa>. Дата обращения: 05.06.2020.

UzDaily (2020). ЕС предоставляет Узбекистану 36 миллионов евро на борьбу с кризисом COVID-19. Доступен по адресу: <http://www.uzdaily.uz/en/post/56390>. Дата обращения: 05.06.2020.

eu/isdb_results/factsheets/country/details_uzbekistan_en.pdf. Қаралған уақыты: 05.06.2020.

Еуропалық парламент (2019). Еуропалық парламенттің 2019 жылғы 26 наурыздағы Кеңеске, Комиссияға және Комиссияның вице-президентіне / Одақтың сыртқы істер және қауіпсіздік саясаты жөніндегі Жоғарғы өкілі ЕС пен Өзбекстан арасындағы жаңа кешенді келісім (2018/2236 (INI)) туралы ұсынысы). Сілтеме: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2019-0224_EN.html. Қаралған уақыты: 05.06.2020.

Неміс сауда және инвестиция (2019). Қысқаша мазмұн. 2019 іс-қимыл бағдарламасы Өзбекстанның пайдасына Одақтың жалпы бюджетінен қаржыландырылатын болады. Сілтеме: <https://www.gtai.de/PRO201909275010>. Қаралған уақыты: 05.06.2020.

РИА Новости (2019). Өзбекстан мен Еуропа одағы кеңейтілген серіктестік келісімі бойынша келіссөздерді бастады. Сілтеме: <https://ria.ru/20190204/1550327657.html>. Қаралған уақыты: 05.06.2020.

Спутник (2019). Еуропа одағы Өзбекстанның ДСҰ-ға кіруін қалай жеделдетпекші? Сілтеме: <https://uz.sputniknews.ru/politics/20190716/12019435/Kak-Evrosoyuz-nameren-uskorit-vkhozhdenie-Uzbekistana-v-VTO.html>. Қаралған уақыты: 05.06.2020.

Tashkent Times (2020). Өзбекстан, Еуропа одағы ЕРПА бойынша келіссөздерді күшейтеді. Сілтеме: <http://tashkenttimes.uz/national/4920-uzbekistan-eu-to-step-up-talks-on-epsa>. Қаралған уақыты: 05.06.2020.

UzDaily (2020). ЕО Өзбекстанға COVID-19 дағдарысымен күресу үшін 36 миллион еуро бөледі. Сілтеме: <http://www.uzdaily.uz/en/post/56390>. Қаралған уақыты: 05.06.2020.

КРАЙНЕ ПРАВЫЕ ПАРТИИ НА ЗАПАДНОМ КОНЦЕ ЕВРАЗИИ: ПРИМЕР ЭСТОНИИ ЕУРАЗИЯНЫҢ БАТЫС ҚИЫРЫНДАҒЫ ОҢШЫЛ ПАРТИЯЛАР: ЭСТОНИЯ МЫСАЛЫ

*Женгизхан Жаналтай**

Последние 10 лет отмечены многими событиями, такими как мировой экономический кризис, миграционные потоки, эпидемии болезней и их последствия. Во многих странах мы являемся свидетелями отрицательного воздействия таких ситуаций на экономическую, политическую и даже социальную жизнь. Спустя несколько лет после мирового финансового кризиса 2008-2009 годов экономики продемонстрировали определенные показатели восстановления на макроуровне. Однако на индивидуальном уровне это улучшение недостаточно проявилось в повседневной жизни людей с точки зрения справедливого распределения доходов, что стало предпосылкой для значительных изменений в последующие годы. Ультраправые партии Европы начали формировать или усиливать свои структуры в начале 2010-х. Они добились значительного успеха в европарламенте и национальных выборах в 2015 году, сделав упор на экономические проблемы, стоящие перед обществом, в своей популистской, расистской, антисистемной и антииммигрантской риторике.

Движение пяти звезд (5 звезд), основанное Бeppe Гpилло и Джанpоpберто Казаледжо в Италии в 2009 году и возглавляемое Луиджи Ди Майо, и Национальная партия ралли (НПР), возглавляемая Марин Ле Пен во Франции, могут быть представлены как два разных примера. Движение 5 звезд, которое было основано после финансового кризиса, привлекло внимание своим дискурсом о том, что оно может предложить решение экономических проблем в стране, и

Соңғы 10 жылда жаһандық экономикалық дағдарыстар, көші-қон ағындары, эпидемиялық аурулар сияқты көптеген оқиғалар орын алып, бұлардың әртүрлі салдарға әкелгені мәлім. Көптеген елдерде осы жағымсыз жағдайлардың экономикадан бастап саяси және тіпті әлеуметтік өмірге дейін әсер еткенін көріп отырымыз. 2008-2009 жылғы әлемдік қаржы дағдарысынан кейін бірнеше жыл ішінде әлем елдері экономикасының макро деңгейде біршама қалпына келгені байқалды. Алайда, жекелеген деңгейде жағдайдың жақсаруы адамдардың күнделікті өмірінде кірістерді әділ бөлу тұрғысынан айтарлықтай көрінбей, алдағы кезеңдегі маңызды өзгерістердің хабаршысы іспеттес болды. Еуропада әсіре оңшыл партиялар 2010-шы жылдардың басында құрылып, күшейе бастады. Бұл партиялар өздерінің популистік, нәсілшіл, жүйеге және иммигранттарға қарсы мәлімдемелерінде қоғамның экономикалық мәселелеріне көбірек назар аудара отырып, 2015 жылы Еуропа парламентінде және ұлттық сайлауларда маңызды жетістіктерге жетті.

Бұған мысал ретінде 2009 жылы Италияда Бeppe Гpилло мен Джанpоpберто Казаледжо тарапынан құрылған және Луиджи Ди Майо жетекшілік еткен «Бес жұлдыз қозғалысы» (БЖК) мен Франциядағы Марин Ле Пен жетекшілігіндегі «Ұлттық майдан» партиясын (ҰМП) атап өтуге болады. Қаржы дағдарысынан кейін құрылған БЖК елдегі экономикалық мәселелерді шеше ала-

* магистр, Евразийский научно-исследовательский институт, Казахстан.
cengizhancnlt@gmail.com

успешно повысило количество голосов избирателей с 2% до 24% в 2012-2014 годах [Politico, 2020]. С другой стороны, консервативная НПР правого крыла, основанная в 1972 году, усилилась, включив экономические проблемы в классический националистический, направленный против Европейского союза и иммигрантов дискурс.

Деятельность ультраправых партий, особенно в период с 2010 до 2015 годов, окупилась на выборах 2015-2019 годов и начала активизироваться. В течение этого периода ультраправые партии Италии и Франции расширили электоральную базу и вошли в число ведущих партий. Эти события вдохновили крайне правых других стран Европы и привели к росту поддержки таких партий на разных уровнях по всей Европе. Таким образом, успех ультраправых быстро распространился в 2015-2019 годах, поскольку они активно затрагивали международные проблемы, такие как экономический спад в данный период и рост миграционных потоков из-за обострения гражданской войны в Сирии.

На основе этих результатов в академическом сообществе было проведено множество исследований причин роста ультраправых партий. Среди основных причин этого тренда – антииммигрантский дискурс и тот факт, что обычно во время экономического кризиса группы малообразованных сельских жителей с низким доходом голосуют за такие партии благодаря их обещаниям решить экономические проблемы [Льюис и Деол, 2017].

Пока Европа испытывала все эти пертурбации, влияние ультраправых в странах Балтии не было особо заметно, кроме как в Латвии. Казалось, что ультраправые течения, которые усилились в 2010-2015 годах и достигли пика политического влияния в 2015-2019 годах, не добрались до Эстонии и Литвы. Однако в Латвии созданная в 2010 году партия «Национальный альянс» добилась хо-

тындығы туралы пікірлерімен өзіне назар аударып, 2012-2014 жылдары 2%-дан 24%-ға дейін дауыс алып үлгерді [Politico, 2020]. Ал 1972 жылы құрылған консервативті оңшыл ҰМП болса классикалық ұлтшыл, Еуропа одағы мен иммигранттарға қарсы мәлімдемелеріне экономикалық мәселелерді де қосу арқылы одан әрі күшейе түсті.

Әсіре оңшыл партиялардың, әсіресе, 2010-2015 жылдардағы жұмысы 2015-2019 жылдар аралығында өткен сайлауларда өз жемісін беріп, алға баса бастады. Осы кезеңде Италия мен Франциядағы әсіре оңшыл партиялар өз электораттарын кеңейтіп, жетекші партиялардың біріне айналды. Бұл оқиғалар Еуропаның басқа елдеріндегі әсіре оңшыл партияларды шабыттандырып, бүкіл Еуропада осындай партияларға қолдаудың әртүрлі деңгейде артуына әкелді. Осылайша, 2015-2019 жылдары әсіре оңшыл партиялардың табыс толқыны тез өрістеді. Себебі олар аталмыш жылдардағы экономикалық құлдырау мен Сириядағы азаматтық соғыстың күшеюі салдарынан көші-қон ағындарының ұлғаюы сияқты халықаралық оқиғаларды қарқынды түрде қолға ала бастады.

Осы нәтижелер негізінде ғылыми қауымдастықта да әсіре оңшыл партиялардың өсу үрдісінің құрылымы мен себептері туралы көптеген зерттеулер жүргізілді. Бұл үрдістің негізгі себептері ретінде иммигранттарға қарсы мәлімдемелер мен экономикалық дағдарыс жағдайында халықтың экономикалық мәселелерін шешуге уәде беретін осы партияларға әдетте ауылдық жерлерде тұратын білім деңгейі мен табысы төмен топтардың сеніп, дауыс беруін атап өтуге болады [Льюис и Деол, 2017].

Еуропада осындай жағдайлар орын алып жатқан кезде, Латвиядан басқа Балтық жағалауы елдерінде әсіре оңшыл партиялардың ықпалы онша байқалмаған еді. 2010-2015 жылда-

рошего старта, набрав 7,8% голосов на своих первых парламентских выборах в том же году, не избежав популистских дискурсов в направлении правых консерваторов. На последующих парламентских выборах 2014 года результат голосования партии увеличился до 16,6%, но после включения в правительственную коалицию ее электоральная поддержка упала до 11% на парламентских выборах 2018 года. [Politico, 2020; Партии и выборы в Европе, 2020]. Одной из основных причин этого спада является тот факт, что вторая крайне правая партия «Кому принадлежит государство?», которая также вошла в политическую жизнь страны, отвлекла определенное количество избирателей от партии «Национальный альянс», особенно благодаря своим заявлениям об экономических реформах [Politico, 2020].

В случае Эстонии в марте 2012 года Мартом Хельме основана Консервативная народная партия Эстонии (КНПЭ), чтобы оставаться в том же европейском тренде. В отличие от Национального альянса Латвии эта партия не добилась заметных результатов в 2015 году на парламентских выборах и получила около 4% голосов [Politico, 2020]. В настоящее время КНПЭ руководит Мартин Хельме, сын Марта Хельме. Хотя партия не позиционирует себя как крайне правая, ее считают типичной партией крайне правого толка из-за ее дискурса. В 2019 году КНПЭ добилась крупного успеха благодаря примененным в предыдущие годы разным политическим стратегиям. Имея 17,8% поддержки избирателей на выборах в парламент, она вошла в коалиционное правительство с Центристской партией Эстонии во главе с Юри Ратасом. Члены КНПЭ возглавляют пять ключевых министерств из 15, в том числе Министерство финансов, Министерство внешней торговли и информационных технологий и Министерство внутренних дел [Уайт, 2019].

На политической сцене Эстонии Центристская партия и Эстонская партия ре-

ры күшейіп, 2015-2019 жылдары саяси ықпалдың шарықтау шегіне жеткен әсіре ағымдар Эстония мен Литваға жетпегендей болды. Алайда, Латвияда 2010 жылы құрылған «Ұлттық альянс» партиясы оңшыл консервативті бағыттағы популистік мәлімдемелер жасап, сол жылы өткен алғашқы парламенттік сайлауда 7,8% дауысқа ие болды. Келесі 2014 жылғы парламенттік сайлауда партияның дауыс беру нәтижесі 16,6%-ға дейін өсті, ал үкіметтік коалиция құрамына кіргеннен кейін 2018 жылғы парламенттік сайлауда электоралдық қолдау деңгейі 11%-ға дейін төмендеді [Politico, 2020; Еуропадағы партиялар мен сайлау, 2020]. Бұл құлдыраудың басты себептерінің бірі елдің саяси өміріне енген «Мемлекет кімге тиесілі?» атты екінші әсіре оңшыл партияның, әсіресе, экономикалық мәселелерге қатысты мәлімдемелер жасап, «Ұлттық альянс» партиясынан сайлаушылардың белгілі бір бөлігін өзіне тартып алуы болды [Politico, 2020].

Эстонияға келетін болсақ, Еуропадағы осындай үрдістен пайда табу мақсатында 2012 жылдың наурыз айында Март Хельме тарапынан Эстония консервативті халық партиясы (ЭКХП) құрылды. Латвиядағы «Ұлттық альянстан» айырмашылығы, бұл партия 2015 жылғы парламенттік сайлауда айтарлықтай нәтижеге қол жеткізе алмай, шамамен 4% ғана дауыс жинады [Politico, 2020]. Қазіргі таңда Март Хельменің ұлы Мартин Хельме жетекшілік етіп отырған ЭКХП өзін әсіре оңшыл деп санамаса да, жасаған мәлімдемелеріне байланысты әдеттегі әсіре оңшыл партия болып табылады. ЭКХП соңғы жылдары жүзеге асырған әртүрлі саяси стратегиялардың арқасында 2019 жылы үлкен жетістіктерге жетті. Парламенттік сайлауда 17,8% дауысқа ие болып, Юри Ратас жетекшілігіндегі Эстонияның «Орталық партиясымен» коалициялық үкімет құрамына енді. Сондай-ақ, бұл партияның мүшелері 15 министрліктің негізгі бесеуін, оның

форм, возглавляемая Кайей Каллас, уже много лет управляют страной как ведущие. Однако на парламентских выборах 2015 года электоральная поддержка двух других партий, Социал-демократической партии (СДП) во главе с Евгением Осиновским и консервативно-демократической партии «Исаама» во главе с Хелиром-Вальдором Сидером, снизилась с 25% и 19% соответственно до 15% и 10%, что значительно снизило их влияние. В этом отношении, хотя партии Ратаса и Калласа сохранили свои электоральные базы в 2015 году и позже, потеря влияния СДП и Исаамы создала разрыв. [Politico, 2020].

Между тем КНПЭ смогла заручиться значительной поддержкой среди сельских избирателей, которые считают, что их проблемы будут решены – это те, кто занимается сельским хозяйством, у кого низкие доходы и эстонские диаспоры, проживающие в соседних странах, таких как Норвегия и Швеция. Сделав упор на несправедливое распределение доходов и недостаток внимания к проблемам сел, КНПЭ получила поддержку сторонников Народного союза Эстонии, который был гласом сельскохозяйственных рабочих до 2012 года, когда он прекратил свою деятельность. С другой стороны, ожидается дальнейшее смещение избирательной поддержки в сторону КНПЭ от СДП и Исаамы. Более того, вероятно КНПЭ усилило свою зарубежную поддержку благодаря открытым за рубежом офисам и прямым контактам с сообществами диаспор в соседних странах [Якобсон и др., 2020]. Увеличив свою избирательную поддержку с 4% до 13% в 2015-2017 годах, КНПЭ удалось удержать ее на уровне 15%-20% в 2017-2019 годах [Politico, 2020].

КНПЭ придерживается другой линии, пользуясь разными дискурсами и выборными стратегиями, оставаясь в праворадикальных рамках. Партия пытается удерживать народную поддержку в течение более длительного периода, используя свой мировоззренческий подход,

ішінде Қаржы министрлігін, Сыртқы сауда және ақпараттық технологиялар министрлігін және Ішкі істер министрлігін басқарады [Уайт, 2019].

Эстонияның саяси сахнасында ұзақ жылдар бойы Эстония «Орталық партиясы» мен Кая Каллас бастаған Эстония «Реформа партиясы» жетекші партиялар ретінде ел басқарды. Алайда, 2015 жылғы парламенттік сайлауда қалған екі партияның – Евгений Осиновский жетекшілігіндегі «Социал-демократиялық партия» (СДП) мен Хелир-Валдор Сеэдер жетекшілігіндегі Isamaa (Отан) консервативті демократиялық партиясының электоралдық қолдау деңгейлері сәйкесінше 25% және 19%-дан 15% және 10%-ға дейін төмендеді. Бұл олардың ықпалын айтарлықтай азайтты. Осыған байланысты, 2015 жылы және одан кейін Ратас пен Каллас партиялары көрсеткіштерін ұстап тұрса да, қалған екі партияның ықпалын жоғалтуы олқылық тудырды [Politico, 2020].

ЭКХП өз мәселелері көтерілмейді деп санайтын ауыл тұрғындары, ауыл шаруашылығы қызметкерлері, табысы төмен адамдар және Норвегия мен Швеция сияқты көрші елдерде тұратын эстон диаспора топтары арасында айтарлықтай қолдауға ие болды. ЭКХП табыстың біркелкі бөлінбейтінін және ауылдық жерлерге назар аударылмайтынына көңіл бөліп, 2012 жылы өз қызметін тоқтатқан және ауыл шаруашылығы қызметкерлерінің дауысы болған «Эстония халықтар одағы» партиясының жақтаушыларының қолдауына ие болды. Екінші жағынан, СДП және Isamaa партияларынан да ЭКХП-ға дауыстар өтуі мүмкін деп күтілуде. Оның үстіне, ЭКХП шетелде ашылған кеңселер мен жақын маңдағы елдерде диаспора қауымдастықтарымен байланыс орнатудың арқасында шетелдік қолдау арта түсті [Якобсон және тб., 2020]. ЭКХП дауыс берушілердің қолдауын 2015-2017 жылдары 4%-дан 13%-ға дейін арттырғаннан кейін, 2017-2019 жылдары оны 15%-20% шамасында

который охватывает такие постоянные проблемы, как несправедливое распределение доходов, а не основанная на политическом оппортунизме поддержка во времена экономического кризиса. Очевидно, что ультраправые силы, которые набрали силу в Эстонии с такой повесткой дня, развиваются в другом русле, в отличие от Движения 5 звезд, которое быстро достигло пика популярности, но стало слабеть через несколько лет. С другой стороны, в такой стране, как Эстония, где доминируют либеральные и социально-демократические партии, появление ультраправых без заметных исторических предпосылок входит в число вопросов, требующих дальнейших исследований. Если взглянуть на текущую политическую ситуацию в Эстонии, то очевидно, что КНПЭ удерживает свою избирательную базу и даже имеет на 1,5% больше поддержки, согласно данным от февраля 2020 года. И напротив, партия премьера Ратаса, которая предпочла войти в коалицию с КНПЭ, а не Партией реформ, резко потеряла в поддержке, упавшей с 27% в 2019 году до 21% в феврале 2020 года [Politico, 2020]. Это снижение можно рассматривать как результат потепления отношения к крайне правым партиям. Войдя в политическую жизнь Эстонии быстро и надолго, КНПЭ создала лагерь среди избирателей. Это особенно заметно среди русскоязычного меньшинства, составляющего 22% населения, либеральных избирателей, которые противостоят воззрениям КНПЭ и проживают в основном в крупных городах, таких как Таллинн и Тарту, и тех, кто поддерживает КНПЭ [Поммеро, 2018].

Источники:

Дэвис Льюис и Сумит Деол (2017). Иммиграция и рост ультраправых партий в Европе. Доступен по адресу: <https://www.cesifo-group.de/DocDL/dice-report-2017-4-davis-deole-de-December.pdf>. Дата обращения: 24.04.2020.

Партии и выборы в Европе (2020). Латвия. Доступен по адресу: <http://www.parties-and-elections.eu/latvia.html>. Дата обращения: 16.06.2020.

ұстай алды [Politico, 2020].

ЭКХП әсіре оңшыл партия профилі аясында түрлі мәлімдемелер мен сайлау стратегияларын жасап, басқа бағытта қозғалады. Бұл партия экономикалық дағдарыс кезіндегі саяси оппортунизмге негізделген қолдаудың орнына кірістерді бөлудегі әділетсіздік сияқты тұрақты мәселелерге көңіл бөліп, халықтың қолдауын ұзақ уақытқа сақтауға әрекет жасауда. Эстонияда осы күн тәртібімен күшейген әсіре оңшыл күштер бірнеше жылға жарқ етіп шығып, кейін бәсеңдей бастаған БЖҚ сияқты партиялардан гөрі басқа жолмен дамып келе жатқанын көріп отырмыз. Екінші жағынан, Эстония сияқты либералды және социал-демократиялық партиялар басым күшке ие елде айтарлықтай тарихи тәжірибесі жоқ әсіре оңшылдардың гүлденуі әлі де зерттеуді қажет ететін өзекті тақырыптардың бірі болып табылады. Эстониядағы қазіргі саяси жағдайға көз жүгіртетін болсақ, ЭКХП өзінің электоратын сақтап қалуда және тіпті 2020 жылдың ақпан айындағы мәліметтерге қарағанда 1,5%-ға көп қолдауға ие. Керісінше, «Реформа партиясының» орнына ЭКХП-мен коалиция құруды жөн көрген Премьер-министр Ратастың партиясы көп дауыс жоғалтты. 2019 жылы 27%-ды құраған бұл көрсеткіш 2020 жылдың ақпан айында 21%-ға дейін төмендеді [Politico, 2020]. Бұл төмендеу үрдісін елдегі әсіре оңшыл партияларға деген оң көзқарастың нәтижесі деп санауға болады. ЭКХП Эстонияның саяси өміріне тез әрі тұрақты қадамдармен орнықты, сонымен бірге сайлаушылар арасында лагерлер құрды деуге болады. Мұны, әсіресе, халықтың 22%-ын құрайтын орыс тілді азшылық, сондай-ақ әдетте Таллин мен Тарту сияқты үлкен қалаларда тұратын ЭКХП көзқарастарына қарсы либералды сайлаушылар және ЭКХП-ны қолдайтындар арасында көруге болады [Поммеро, 2018].

Поммеро Изабель де (2018). Эстония наконец-то поддерживает своих этнических русских. Доступен по адресу: <https://www.dw.com/en/estonia-reaches-out-to-its-ethnic-russians-at-long-last/a-42680725>. Дата обращения: 16.06.2020.

Politico (2020). Опрос опросов. Голосование по всей Европе. Доступен по адресу: <https://www.politico.eu/europe-poll-of-polls/>. Дата обращения: 16.06.2020.

Уайт Эндрю (2019). Центр, EKRE, Правление Isamaa встречается с предложением министров. Доступен по адресу: <https://news.err.ee/927437/centre-ekre-isamaa-board-meets-unveil-coalition-deal-proposed-ministers>. Дата обращения: 16.06.2020.

Якобсон Мари-Лийс, Саартс Тынис и Лейф Калев (2020). Радикальное право через границы? Дело финского отделения EKRE. Доступен по адресу: https://www.researchgate.net/publication/339482105_Radical_right_across_borders. Дата обращения: 16.06.2020.

Дереккөз:

Дэвис Льюис и Сумит Деол (2017). Иммиграция және Еуропадағы радикал оңшыл партиялардың күшеюі. Сілтеме: <https://www.cesifo-group.de/DocDL/dice-report-2017-4-davis-deole-december.pdf>. Қаралған уақыты: 24.04.2020.

Еуропадағы партиялар мен сайлау (2020). Латвия. Сілтеме: <http://www.parties-and-elections.eu/latvia.html>. Қаралған уақыты: 16.06.2020.

Поммеро Изабель де (2018). Эстония өз этникалық орыстарына ұзақ уақыттан кейін көмек көрсетуде. Сілтеме: <https://www.dw.com/en/estonia-reaches-out-to-its-ethnic-russians-at-long-last/a-42680725>. Қаралған уақыты: 16.06.2020.

Politico (2020). Сауалнама. Еуропа бойынша сауалнама. Сілтеме: <https://www.politico.eu/europe-poll-of-polls/>. Қаралған уақыты: 16.06.2020.

Уайт Эндрю (2019). Орталық, ЭКРЭ, Исамаа Басқармасы ұсынылған келісімде министрлермен кездесуге қатысты. Сілтеме: <https://news.err.ee/927437/centre-ekre-isamaa-board-meets-unveil-coalition-deal-proposed-ministers>. Қаралған уақыты: 16.06.2020.

Якобсон Мари-Лийс, Саартс Тынис и Лейф Калев (2020). Радикал оншылдар шекараның артжағында ма? Экре Финляндия филиалының ісі. Сілтеме: https://www.researchgate.net/publication/339482105_Radical_right_across_borders. Қаралған уақыты: 16.06.2020.

ПОТЕНЦИАЛЬНЫЕ ПОСЛЕДСТВИЯ ПОГРАНИЧНОГО СПОРА КИТАЯ И ИНДИИ ҚЫТАЙ-ҮНДІСТАН ШЕКАРАСЫНДАҒЫ ҚАҚТЫҒЫСТЫҢ ЫҚТИМАЛ САЛДАРЫ

Омирбек Канай*

Пограничный спор, возникший 5 мая 2020 года вдоль линии фактического контроля (ЛАК) на границе Китая и Индии, двух самых густонаселенных стран в мире, снова усиливает существующую напряженность в отношениях между Пекином и Нью-Дели. В частности, 15 июня 2020 года произошло столкновение между военнослужащими двух сторон в долине реки Галван в районе Ладакх. Гибель 20 индийских и 43 китайских солдат в конфликте [India Today, 2020] – это первое подобное кровопролитие за последние 45 лет в приграничном регионе. По мере развития событий, в сентябре 2020 года после ряда встреч между высокопоставленными китайскими и индийскими чиновниками по пограничным вопросам стороны достигли консенсуса по снижению напряженности в приграничной зоне [China Daily, 2020]. Согласно соглашению, страны должны были отозвать свои военные части. Однако видно, что они не вывели войска и военное оборудование, которые они до этого доставили в регион. В течение пяти месяцев этот пограничный спор представляет угрозу не только для китайско-индийских отношений, но и для мира и стабильности в Азиатско-Тихоокеанском регионе, и неизвестно, как долго он еще продлится. Хотя маловероятно, что пограничный спор между Китаем и Индией перерастет в потенциальную широкомасштабную войну, скорее всего, будет непросто обеспечить мир и спокойствие в пограничной зоне в краткосрочной перспективе.

Если взглянуть на историческую подоплеку событий, то видно, что несконча-

Әлемдегі халық ең көп қоныстанған екі ел – Қытай мен Үндістан арасындағы нақты бақылау сызығы (LAC) бойында 2020 жылы 5 мамырда басталған шекара қақтығысы Пекин мен Дели қарым-қатынасындағы бұрыннан бар шиеленістің қайта күшеюіне себеп болды. Атап айтқанда, 2020 жылы 15 маусымда Ладах аймағындағы Галван өзенінің аңғарында екі тараптың әскерлері арасында қақтығыс болды. Шекаралас аймақта соңғы 45 жылда болған алғашқы қантөгіс салдарынан 20 үнді әскері мен 43 қытай әскерінің қаза табуы, Қытай мен Үндістан арасындағы қарым-қатынастың шиеленісуіне алып келді [India Today, 2020]. Қақтығыс толастамағандықтан, 2020 жылдың қыркүйегінде Қытай мен Үндістанның жоғары деңгейдегі лауазымды тұлғалары шекара мәселелері бойынша бірқатар кездесулер өткізгеннен кейін тараптар шекара аймағындағы шиеленісті азайту туралы ортақ пікірге келгенді [China Daily, 2020]. Келісім бойынша әскери бөлімдер аймақтан шығарылуы тиіс болсада, алайда тараптар бұған дейін кіргізілген әскери күштері мен әскери техникаларын кері қайтармады. Бес айға жуық уақыт бойы тек Қытай-Үндістан қатынастарына ғана емес, сондай-ақ, Азия-Тынық мұхиты аймағындағы бейбітшілік пен тұрақтылыққа қауіп төндіріп келген шекара дауы қаншаға созылатыны белгісіз. Қытай-Үндістан шекарасындағы даудың кең ауқымды соғысқа айналуы әзірге екіталай болғанымен, жақын аралықта шекаралас аймақтарда бей-

* магистр, Евразийский научно-исследовательский институт, Казахстан. kaztegin@hotmail.com

емый пограничный спор между Китаем и Индией восходит ко второй половине 20-го века. Пограничный спор между Китаем (Китайской народной республикой), образованным в 1949 году и Индией, возникшей в 1947 году, привел к китайско-индийской пограничной войне в 1962 году, наряду с тибетским вопросом. После войны страны вернулись к довоенным границам. Продолжавшиеся конфликты относительно суверенитета над приграничной зоной протяженностью более 120000 квадратных километров привели к различным пограничным спорам в 1967, 1975, 1987, 2013, 2014, 2015, 2017, и 2020 годах [Голдман, 2020]. Поэтому нерешенные приграничные проблемы между Китаем и Индией, которые имеют общую границу протяженностью приблизительно 2000 км, остаются наиболее чувствительным вопросом в отношениях между двумя странами. Следует отметить, что Пекин и Нью-Дели отказались принять предложение Вашингтона выступить посредником в различных диалоговых и консультационных механизмах, запущенных с мая 2020 года, что свидетельствует о том, что страны хотят решить приграничные конфликты самостоятельно, не превращая их в приграничную войну. Причины этому состоят в глобальной геоэкономической среде в целом и текущих торгово-экономических отношениях и стратегических приоритетах Китая и Индии, в частности.

С геоэкономической точки зрения, мировой экономический спад, особенно в последние несколько лет, замедлил рост экспортоориентированной экономики как Индии, так и Китая. Пекин стремился сосредоточиться больше на экономической деятельности после торговой войны между Китаем и Соединенными Штатами, которая завершилась торговым соглашением в пользу Вашингтона, тогда как Нью-Дели активизировал попытки спасти миллионы людей от бедности посредством экономического роста. К тому же очевидно, что негативные последствия вспышки коронавируса, начавшей-

битшілік пен тыныштықты қамтамасыз ету қиын сыңайлы.

Тарихқа көз жүгіртсек, Қытай мен Үндістан арасында жалғасып келе жатқан шекара дауы ХХ ғасырдың екінші жартысынан бастау алғанын көруге болады. 1949 жылы құрылған Қытай (Қытай Халық Республикасы) мен 1947 жылы құрылған Үндістан арасындағы шекара дауы Тибет мәселесімен қатар, 1962 жылғы Қытай-Үндістан шекара соғысына да себеп болды. Шекара соғысы аяқталған соң өздерінің соғысқа дейінгі шекараларына дейін шегінген екі ел арасында 120 мың шаршы шақырымнан асатын шекаралас аймаққа болған талас-тартыс 1967, 1975, 1987, 2013, 2014, 2015, 2017 және 2020 жылдары әртүрлі шекара қақтығыстарына ұласты [Голдман, 2020]. Сондықтан шамамен 2 мың шақырымдық ортақ шекарасы бар Қытай мен Үндістан арасындағы шешілмеген шекара мәселелері осы күнге дейін екі елдің қарым-қатынасындағы ең шетін мәселе болып қала беруде. 2020 жылдың мамырынан бастап әртүрлі диалогтар мен келіссөз тетіктерін қарастырған Пекин мен Делидің Вашингтонның араағайындық ұсынысынан бас тартулары қақтығыстарды шекара соғысына айналдырмай, өз араларында шешкісі келгендерін көрсетеді. Мұның астарында жалпы әлемдік геоэкономикалық ахуалмен қатар, әсіресе, Қытай мен Үндістанның қазіргі сауда-экономикалық қатынастары мен стратегиялық ба-сымдықтары жатар деуге болады.

Геоэкономикалық тұрғыдан алғанда, әсіресе, соңғы бірнеше жылдағы жаһандық экономикалық бәсеңдеу үрдісі Қытайдың да, Үндістанның да экспортқа негізделген экономикалық өсуін тежеді. Атап айтқанда, АҚШ-Қытай сауда соғысы Вашингтонға пайдалы сауда келісімімен аяқталған соң Пекин экономикаға тіпті де көбірек көңіл бөлуге тырысса, ал Дели экономикалық өсімді қамтамасыз ету арқылы миллиондаған адамдарды кедейліктен

ся в январе 2020 года и превратившейся затем в глобальную пандемию, еще более замедлили экономики Китая и Индии. Можно утверждать, что упомянутые выше воздействия геэкономической среды также представляют препятствие для эскалации двустороннего приграничного спора. При таких нежелательных экономических условиях возможная полномасштабная приграничная война между Пекином и Нью-Дели может нанести вред обеим странам. Кроме того, возможная приграничная война в Гималаях, которые представляют собой крупнейший горный массив с суровыми климатическими условиями, способна вызвать серьезную экономическую нагрузку для этих стран. Эта среда, обусловленная как текущими экономическими проблемами, так и коронавирусом, уменьшает вероятность того, что две страны развяжут широкомасштабную войну.

С точки зрения текущих торгово-экономических отношений между Китаем и Индией, эскалация пограничного спора между сторонами в потенциальную пограничную войну нанесла бы ущерб обеим странам. Как известно, Китай является крупнейшим торговым партнером Индии, в то время как Индия для Китая является девятым в мире по величине торговым партнером и основным торговым партнером в Южной Азии. В 2019 году объем двусторонней торговли между Китаем и Индией составил 85,49 млрд долл. В частности, экспорт Китая в Индию составил 68,37 млрд долл., а импорт из Индии был на отметке 17,13 млрд долл. [Министерство коммерции КНР, 2020]. По состоянию на декабрь 2019 года объем китайских инвестиций в Индии достиг 8 млрд долл. [Ли, 2019].

Потенциальная пограничная война может создать дополнительные проблемы для стратегических интересов как Пекина, так и Нью-Дели, поскольку она может привести к эскалации многих региональных вопросов. Для Китая потенциальная пограничная война с Индией может не только грозить безопасности

құтқаруға күш салуда. Сонымен қатар, 2020 жылғы қаңтарда басталып, кейін жаһандық індетке айналған коронавирустың жағымсыз салдары Қытай мен Үндістан экономикаларын одан әрі баяулатқаны анық. Геоэкономикалық ахуалдың салдары Қытай мен Үндістан арасындағы шекара дауларының өршуіне белгілі бір деңгейде кедергі болды деуге болады. Осындай қолайсыз экономикалық жағдайларда Пекин мен Дели арасында ықтимал шекаралық соғыс басталуы екі елге де зиян тигізуі мүмкін. Оның үстіне, Қытай мен Үндістан арасындағы ықтимал шекаралық соғыстың әлемдегі ең биік тау жұлгесі болып табылатын, климаттық жағдайы қиын Гималайда болу мүмкіндігі де үлкен экономикалық шығындарға әкеледі. Ағымдағы экономикалық мәселелермен қатар, коронавирустың салдарынан туындаған бұл жағдай екі елдің кең ауқымды соғысқа бару ықтималдығын азайтып отыр.

Қазіргі Қытай-Үндістан сауда-экономикалық қатынастары тұрғысынан алғанда, тараптар арасындағы шекара дауларының ықтимал шекаралық соғысқа ұласуы екі елге де залал келтіреді. Қытай Үндістанның ең ірі сауда серіктесі, ал Үндістан Қытайдың әлемдегі тоғызыншы және Оңтүстік Азиядағы ең ірі сауда серіктесі болып табылатыны мәлім. 2019 жылы Қытай мен Үндістан арасындағы екіжақты тауар айналымы 85,49 миллиард долларды құрады. Оның ішінде, Қытайдың Үндістанға экспорты 68,37 миллиард долларды құраса, Үндістаннан импорт көлемі 17,13 миллиард долларға тең болды [Қытай Сауда министрлігі, 2020]. 2019 жылғы желтоқсандағы жағдай бойынша Қытайдың Үндістанға салған инвестициясы 8 миллиард долларға жетті [Ли, 2019].

Қытай мен Үндістан арасындағы шекара дауының ықтимал шекаралық соғысқа айналуы Пекиннің де, Делинің де стратегиялық мүдделері үшін қосымша мәселелер тудыруы мүмкін. Се-

и стабильности в Тибетском регионе, но и обострить приграничные споры с Бутаном. Например, неслучайно известие о смерти этнически тибетского солдата индийской армии появилось во время китайско-индийского пограничного конфликта. Принимая во внимание, что на сегодняшний день около 100000 этнических тибетцев проживают в Индии и что в индийской армии служат солдаты тибетского происхождения, Пекин может также столкнуться с тибетской проблемой в возможной сино-индийской войне [Мукхопадхьяй, 2020]. Для Индии возможная пограничная война с Китаем ожидаемо обострит пограничные споры с Пакистаном и Непалом, которые находятся в хороших отношениях с Китаем. К примеру, в июне 2020 года, когда обострился китайско-индийский пограничный спор, возникли похожие пограничные конфликты между Индией и Непалом [Этиражан, 2020]. С другой стороны, возможная пограничная война между Китаем и Индией, которые являются членами Шанхайской организации сотрудничества, может нанести ущерб этой региональной организации безопасности.

Вкратце, в последние годы приграничные китайско-индийские конфликты участились, при этом Пекин и Нью-Дели активизируют усилия по увеличению своего глобального и регионального влияния в качестве двух крупных экономических держав. С этой точки зрения маловероятно, что пограничный спор между Китаем и Индией, которые рассматривают друг друга как соперников, может быть легко разрешен. Однако ясно, что Китай и Индия не вступят в большую войну, по крайней мере, в ближайшей перспективе. Тем не менее, стоит отметить, что в последние годы обе страны расширили различные транспортные инфраструктурные проекты в спорных зонах, находящихся под их контролем. В частности, проект Пекина по направлению воды реки Ярлунг Цангпо, которая течет из Тибета в Индию через Китай, а

беби Китай мен Үндістан арасындағы ықтимал шекаралық соғыс көптеген аймақтық мәселелерге де әкеліп соғатын болады. Қытай тұрғысынан алып қарағанда, Үндістанмен ықтимал шекара соғысы Тибет аймағындағы қауіпсіздік пен тұрақтылыққа қауіп төндіріп қана қоймай, сонымен қатар Қытай-Бутан шекара дауларын тудыруы мүмкін. Мысалы, Үндістан әскерінде қызмет еткен тибеттік сарбаздың қазасы туралы хабардың Қытай-Үндістан шекарасындағы қақтығыс кезінде пайда болуы кездейсоқ емес. Бүгінгі таңда Үндістанда 100 мыңға жуық тибеттік тұратынын және Үндістан армиясында тибеттік сарбаздар бар екенін ескере отырып, ықтимал Қытай-Үндістан соғысында Пекиннің Тибет мәселесіне де тап болуы мүмкін екенін болжауға болады [Мукхопадхьяй, 2020]. Үндістан тұрғысынан алып қарағанда, Қытаймен ықтимал шекара соғысы Қытаймен жақсы қарым-қатынастағы Пәкістан және Непалмен шекарасындағы дау-дамайды күшейтуі мүмкін. Мысалы, 2020 жылы маусымда Қытай мен Үндістан арасындағы шекара дауы күрделене түскенде, Үндістан мен Непал арасында да осындай шекаралық қақтығыстар орын алды [Этиражан, 2020]. Екінші жағынан, Шанхай ынтымақтастық ұйымына (ШЫҰ) мүше болып табылатын Қытай мен Үндістан арасындағы ықтимал шекаралық соғыс аймақтық қауіпсіздік ұйымы ретінде белгілі ШЫҰ-ға да зардабын тигізеді деуге болады.

Қорытындылай келе, соңғы жылдары Пекин мен Делидің де маңызы экономикалық күштер ретінде өздерінің жаһандық және аймақтық ықпалын арттыруға күш салуымен қатар, Қытай мен Үндістан арасындағы шекарада қақтығыстар жиілеп кеткенін атап өткен жөн. Осы тұрғыдан алғанда, бір-бірін бәсекелес санайтын Қытай мен Үндістан арасындағы шекара қақтығыстарына шешім табу оңай емес. Алайда, Қытай мен Үндістанның, ең болмағанда, қысқа мерзімде кең

затем в Индийский океан через Ганг, в Восточный Туркестан, может вызвать новую напряженность между двумя странами в предстоящий период. Таким образом, можно констатировать, что будущее приграничных споров между Китаем и Индией на определенном уровне будет зависеть от политико-экономических и стратегических приоритетов Пекина и Нью-Дели, а также от глобальной геэкономической и геополитической среды.

Источники:

China Daily (2020). Китай и Индия договорились отвести войска на границе. Доступен по адресу: <https://cn.chinadaily.com.cn/a/202009/23/WS5f6a9c34a3101e7ce9725f20.html>. Дата обращения: 28.09.2020.

Голдман, Руссел (2020). Пограничный спор между Индией и Китаем: объяснение конфликта. Доступен по адресу: https://www.nytimes.com/2020/06/17/world/asia/india-china-border-clashes.html?_ga=2.46828967.1085114606.1601918116-2017916340.1601918116. Дата обращения: 28.09.2020.

India Today (2020). Китай потерял 43 человека во время столкновения с Индией в Ладакхе: отчет. Доступен по адресу: <https://www.indiatoday.in/india/story/india-china-face-off-ladakh-lac-chinese-casualties-pla-1689714-2020-06-16>. Дата обращения: 28.09.2020.

Ли, Жане (2019). Как китайские Alibaba и Tencent делят индийских единорогов. Доступен по адресу: <https://qz.com/india/1767741/how-chinas-alibaba-and-tencent-are-divvying-up-indias-unicorns/>. Дата обращения: 29.09.2020.

Министерство коммерции КНР (2020). Внешняя торговля Индии и двусторонняя торговля между Китаем и Индией в январе-декабре 2017 г. Доступен по адресу: https://countryreport.mofcom.gov.cn/new/view110209.asp?news_id=67834. Дата обращения: 29.09.2020.

Мукхопадхьяй, Аника (2020). Напряженность между Индией и Китаем: смерть солдата привлекает внимание тибетцев в Индии. Доступен по адресу: <https://www.dw.com/en/india-china-tension-soldiers-death-puts-spotlight-on-tibetans-in-india/a-54913740>. Дата обращения: 30.09.2020.

Этиражан, Анбарсан (2020). Индия и Китай: как новая карта Непала разжигает старое соперничество. Доступен по адресу: <https://www.bbc.com/news/world-asia-52967452>. Дата обращения: 30.09.2020.

ауқымды соғысқа баруы екіталай екені анық. Десе де, соңғы жылдары екі елдің де бақылауындағы даулы аймақтарда түрлі көлік инфрақұрылымы жобаларын арттырғандары назар аудартады. Атап айтқанда, Пекиннің Тибеттен бастау алып Қытай арқылы Үндістанға, одан Ганг өзені арқылы Үнді мұхитына барып құятын Ярлунг Цанпо өзенінің суын Шыңжаңға бұру жобасы алдағы кезеңде Қытай мен Үндістан арасында жаңа шиеленісті тудыруы мүмкін. Сондықтан Қытай мен Үндістан арасындағы шекара дауларының болашағы алдағы кезеңде Пекин мен Делидің саяси-экономикалық және стратегиялық басымдықтарымен қатар, белгілі бір деңгейде әлемдік геоэкономикалық және геосаяси ахуалға байланысты болып қала бермек.

Дереккөз:

China Daily (2020). Қытай мен Үндістан әскери бөлімдерін шекара аймақтан шығаруға келісті. Сілтеме: <https://cn.chinadaily.com.cn/a/202009/23/WS5f6a9c34a3101e7ce9725f20.html>. Қаралған уақыты: 28.09.2020.

Голдман, Руссел (2020). Үндістан мен Қытай арасындағы шекара дауы. Сілтеме: https://www.nytimes.com/2020/06/17/world/asia/india-china-border-clashes.html?_ga=2.46828967.1085114606.1601918116-2017916340.1601918116. Қаралған уақыты: 28.09.2020.

India Today (2020). Ладакх Үндістанмен қақтығыста Қытайдан 43 адам қаза тапты: Report. Сілтеме: <https://www.indiatoday.in/india/story/india-china-face-off-ladakh-lac-chinese-casualties-pla-1689714-2020-06-16>. Қаралған уақыты: 28.09.2020.

Қытай Халық Республикасының Сауда министрлігі (2020). 2017 жылғы Үндістанның сыртқы саудасы және Үндістан-Қытай сауда көлемі. Сілтеме: https://countryreport.mofcom.gov.cn/new/view110209.asp?news_id=67834. Қаралған уақыты: 29.09.2020.

Ли, Жане (2019). Қытайлық Alibaba мен Tencent Үндістандағы үлкен фирмаларды қалай жаулауда. Сілтеме: <https://qz.com/india/1767741/how-chinas-alibaba-and-tencent-are-divvying-up-indias-unicorns/>. Қаралған уақыты: 29.09.2020.

Мукхопадхьяй, Аника (2020). Үндістан мен Қытай арасындағы шиеленіс: Сарбаздың өлімі Үндістандағы тибеттерге назар аудартты. Сілте-

ме: <https://www.dw.com/en/india-china-tension-soldiers-death-puts-spotlight-on-tibetans-in-india/a-54913740>. Қаралған уақыты: 30.09.2020.

Этиражан Анбарсан (2020). Үндістан мен Қытай: Непалдың жаңа картасы ескі бәсекелестікті қалай қоздырды? Сілтеме: <https://www.bbc.com/news/world-asia-52967452>. Қаралған уақыты: 30.09.2020.

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА С КЫРГЫЗСТАНOM: КРАТКИЙ ОБЗОР ЕУРОПА ОДАҒЫНЫҢ ҚЫРГЫЗСТАНМЕН ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСЫ: ҚЫСҚА ШОЛУ

*Альбина Муратбекова**

Европейский Союз (ЕС) всегда был активным игроком в регионе Центральной Азии. С первых лет после обретения независимости ЕС поддерживал регион программой технического содействия (TACIS), а затем Инструментом сотрудничества в целях развития (ИСР). В 2007 году, ЕС принял первую стратегию по Центральной Азии, которая определила общие цели сотрудничества, политического диалога, которая включает семь приоритетных областей сотрудничества. В 2019 году, Европейская комиссия приняла обновленную стратегию по Центральной Азии, которая подтвердила приверженность ЕС постоянному сотрудничеству с Центральной Азией как регионом, имеющим стратегическое значение для политики ЕС. Стратегия 2019 года состоит из трех основных столпов, которые приносят новый набор инструментов ЕС для развития партнерства между ЕС и государствами Центральной Азии.

В рамках текущей стратегии Соглашение о расширенном партнерстве и сотрудничестве нового поколения (СРПС) определено как краеугольный камень взаимодействия ЕС с регионом. В 2019 году, переговоры по СРПС с Кыргызстаном были завершены, что демонстрирует степень взаимодействия между ЕС и Кыргызстаном. Более того, относительно быстрые переговоры, которые прошли в семь раундов с декабря 2017 года по июнь 2019 года по сравнению с обычными многолетними обсуждениями, также говорят об энтузиазме в отношении активизации сотрудничества [Европейская

Еуропа Одағы (ЕО) әрдайым Орталық Азия аймағында белсенді ойыншы болды. Тәуелсіздіктің алғашқы жылдарынан бастап ЕО бұл аймақты өзінің техникалық көмегі және кейінірек ынтымақтастықтың даму құралы (DCI) арқылы қолдады. 2007 жылы ЕО ынтымақтастық пен саяси диалог сияқты жалпы мақсаттарды анықтайтын және ынтымақтастықтың жеті басым бағыттарын қамтитын бірінші Орталық Азия стратегиясын қолданысқа енгізді. 2019 жылы Еуропалық комиссия ЕО саясаты үшін стратегиялық маңызы бар өңір ретінде Орталық Азиямен ынтымақтастықты жалғастыруға деген ұмтылысын айқындап, жаңартылған Орталық Азия стратегиясын қабылдады. 2019 стратегиясында ЕО пен Орталық Азия елдері арасындағы серіктестікті ілгерілету үшін ЕО саясатының және құралдарының жаңа жиынтығынан тұратын үш негізгі тірегі бар.

Қолданыстағы стратегияға сәйкес жаңа буынның Кеңейтілген әріптестік пен ынтымақтастық туралы келісім (ЕРСА) ЕО-ның аймақпен қарым-қатынасының іргетасы ретінде анықталды. 2019 жылы Қырғызстан және ЕРСА арасындағы келіссөздердің аяқталуы ЕО мен Қырғызстан арасындағы қарым-қатынастың деңгейін көрсетеді. Бұдан басқа, 2017 жылғы желтоқсан мен 2019 жылғы маусым аралығында өткен 7 ректі келіссөз әдеттегі көпжылдық келіссөздермен салыстырғанда салыстырмалы түрде жылдам болып, таараптардың ынтымақтастықты одан әрі

* доктор, Евразийский научно-исследовательский институт, Казахстан.
albina.muratbek@gmail.com

комиссия, 2020].

В частности, всесторонняя поддержка ЕС в регионе Центральной Азии хорошо ощущается в Кыргызстане. Будучи давним бенефициаром содействия ЕС в сфере развития, Кыргызстан установил тесные связи с ЕС как на стратегическом уровне, так и на уровне людей. Посредством деятельности по содействию и продвижению демократии, ЕС внес вклад в политическое, экономическое и социальное развитие Кыргызстана.

Однако политические потрясения, которые Кыргызстан переживает в последние годы, препятствуют двустороннему взаимодействию. Такие недавние события, как предстоящие конституционные реформы и досрочные выборы президента мешают осуществлению запланированной деятельности. Так, обсуждение новой многолетней программы сотрудничества между Евросоюзом и Кыргызстаном на 2021-2027 годы было отложено до окончания парламентских выборов в следующем году. Аналогичным образом запланированное выделение 6 миллионов евро на цифровизацию в 2019 году отложено до 2021 года [24. kg, 2020]. Тем не менее, ЕС выделил 36 миллионов евро на поддержку экономической стабильности на макроуровне и социальной безопасности страны [Economist.kg, 2020]. Для Кыргызстана, страны с низким доходом, столкнувшейся с экономическим кризисом, вызванным пандемией, наряду с существующей политической напряженностью, финансовая помощь ЕС является существенной.

По сути, Европейский Союз оказывает постоянную поддержку развитию Кыргызстана. ЕС создал несколько программ, направленных на процветание Кыргызстана с использованием двусторонних и региональных подходов. Многолетняя индикативная программа (МИП) на 2014-2020 годы с бюджетом в 184 миллиона евро является основным двусторонним механизмом помощи в Кыргызстане. Программа фокусируется на трех ключевых направлениях, а именно, верховенстве закона, образовании и комплексном

дамытуға деген ынтасын анық көрсетті [Еуропалық Комиссия, 2020].

Іс жүзінде ЕО-ның Орталық Азия аймағын жан-жақты қолдауының әсері Қырғызстанда айқын көрінеді. ЕО-ның даму бойынша көмегінен ұзақ уақыт пайдаланған Қырғызстан ЕО-мен стратегиялық және әлеуметтік деңгейде тығыз байланыс орнатты. ЕО-ның демократияға бағытталған көмегі мен қызметі Қырғызстанның саяси, экономикалық және әлеуметтік дамуына өз үлесін қосты.

Алайда, соңғы жылдары Қырғызстанда болған саяси дағдарыстар екіжақты қатынастарға әсер етті. Ағымдағы конституциялық реформалар мен кезектен тыс президент сайлауы сияқты соңғы өзгерістер жоспарланған іс-шаралардың орындалуына кедергі келтіруде. Атап айтқанда, ЕО мен Қырғызстанның 2021-2027 жылдарға арналған жаңа көпжылдық ынтымақтастық бағдарламасының келіссөздері келесі жылғы парламенттік сайлаудан кейінге ауыстырылды. Сол сияқты 2019 жылы цифрландыруға 6 миллион еуро бөлу жоспары 2021 жылға қалдырылды [24. kg, 2020]. Соған қарамастан, ЕО елдің экономикалық макро тұрақтылығы мен әлеуметтік қауіпсіздігін қолдау үшін 36 миллион еуро бөлді [Economist.kg, 2020]. ЕО-ның қаржылық көмегі эпидемиядан туындаған экономикалық дағдарысқа, сондай-ақ қазіргі саяси шиеленіске тап болған, табысы төмен, Қырғызстан елі үшін маңызды.

ЕО негізінен Қырғызстанның дамуына қолдау көрсетіп отырады. ЕО екіжақты және аймақтық тәсілдерді қолдана отырып, Қырғызстанның әл-ауқатына бағытталған түрлі бағдарламалар жасады. Бюджеті 184 миллион еуроны құрайтын 2014-2020 жылдарға арналған көпжылдық индикаторлық бағдарлама (МИП) - бұл Қырғызстандағы DCI -ның негізгі екіжақты механизмі. Бағдарлама заңның үстемдігі, білім беру және ауылды кешенді да-

развитии села [Европейская комиссия, 2014]. В соответствии с Инициативой ЕС по верховенству закона для Центральной Азии, которая направлена на содействие политическому диалогу и продвижение мер, необходимых для поощрения и поддержки правовых и управленческих реформ в государствах Центральной Азии, ЕС продвигает верховенство закона и реформы судебной системы в Кыргызстане. В рамках проекта была оказана помощь во внедрении системы электронного правосудия, реформировании избирательной системы, продвижении прав человека, а также верховенства закона [Айзекс, 2009]. Сфера образования в Кыргызстане, включающая как общее, так и профессиональное образование, также нуждается в реформах из-за низкого качества и условий обучения. При финансовой поддержке ЕС на сумму почти 72 миллиона евро деятельность в рамках МИП направлена на увеличение человеческого капитала через содействие в преобразовании системы образования в Кыргызстане, в том числе системы профессионального образования и подготовки (VET). Поскольку уровень бедности остается одной из ключевых проблем Кыргызстана, и 66% бедных людей проживают в сельской местности, ЕС направил дополнительно 72 миллиона евро на поддержку сельских инфраструктурных проектов и выработку соответствующей национальной стратегии для решения проблем села [Европейская комиссия, 2014]. В целом, в рамках МИП предпринимаются попытки стимуляции социально-экономического развития страны и содействия в улучшении качества жизни в Кыргызстане.

Помимо программ двустороннего содействия, Кыргызстан имеет преимущества от региональных программ ЕС. В частности, в 2011-2018 годах Инвестиционный фонд для Центральной Азии, привлекающий инвестиции в регион, помимо кредитов, выданных международными финансовыми организациями, выделил Кыргызстану около 130 миллионов евро в виде грантов. Эти гранты в

мыту сияқты негізгі үш бағытқа бағытталған [Еуропалық Комиссия, 2014]. Орталық Азия елдеріндегі құқықтық және басқару реформаларын ынталандыру және қолдау үшін саяси диалогты жеңілдету мен қажетті шараларды әлгерілетуге бағытталған ЕО-ның Орталық Азия үшін құқық үстемдігі бастамасына сәйкес ЕО Қырғызстандағы құқық үстемдігі мен сот реформаларын қолдайды. Жоба аясында электрондық әділет жүйесін енгізуге, сайлау базасын қайта құруға, адам құқықтары мен заң үстемдігін нығайтуға көмек көрсетілді [Айзекс, 2009]. Қырғызстанның жалпы және кәсіптік білім беруді қамтыған білім беру саласының сапасыздығы мен қызмет көрсету шарттарының болмауына байланысты реформаларды қажет етуде. ЕО-ның шамамен 72 миллион еуроны құрайтын қаржылай қолдауымен, МИР Қырғызстанның білім беру жүйесін, оның ішінде кәсіптік білім беру және оқыту жүйесін өзгертуге көмектесу арқылы адами капиталды ұлғайту бойынша жұмыс жүргізуде. Кедейшілік деңгейі Қырғызстанның аса маңызды проблемаларының қатарында қалып отырғандықтан және кедейлердің 66%-ы ауылдық жерлерде тұратындықтан, ЕО ауылдық инфрақұрылымдық жобаларды қолдауға және ауылдық проблемаларды шешудің тиісті ұлттық стратегиясын құруға тағы 72 миллион еуро бағыттады [Еуропалық комиссия, 2014]. Жалпы, МИР елдің әлеуметтік-экономикалық дамуына ықпал етуге және Қырғызстанда өмір сүру сапасын жақсартуға ықпал етуге тырысады.

Екіжақты көмектен басқа, Қырғызстан ЕО аймақтық бағдарламаларынан да пайда көреді. Аймаққа, әсіресе 2011-2018 жылдары инвестиция тартқан Орталық Азия инвестициялық несиесі, халықаралық қаржы институттары берген несиелерге қосымша грант түрінде Қырғызстанға шамамен 130 миллион еуро бөлдi. Бұл гранттар негізінен сумен жабдықтау, қалалық жерлер-

основном были распределены в секторах водоснабжения, водоотведения в городских районах, энергоэффективности и поддержки МСП [Donors.kg, 2020].

Поскольку безопасность границ остается критически важным вопросом для стабильности всего региона, ЕС учредил Программу управления границами в Центральной Азии (BOMCA) для усиления безопасности границ, борьбы с незаконным оборотом и облегчения внутрирегиональной торговли. По программе, запущенной в 2003 году, успешно реализовано девять этапов, которые закончились в 2019 году (продолжаются только в Афганистане) и которые способствовали наращиванию потенциала пограничного персонала, улучшили системы управления границами и расширили торговые коридоры. Хотя программа имела региональный подход, Кыргызстан и Таджикистан были основными получателями средств на оснащение своих контрольно-пропускных пунктов специализированным оборудованием и обучение пограничников [BOMCA, б.д.].

Помощь через тематические инструменты ЕС также вносит вклад в развитие Кыргызстана. Инструмент, содействующий стабильности и миру, Европейский инструмент демократии и прав человека, Программа организаций гражданского общества и местных властей и Erasmus+ – это программы, которые также работают в поддержку демократизации общества и развития потенциала населения Кыргызстана.

В дополнение к сотрудничеству в целях развития, ЕС предоставил Кыргызстану статус GSP+ (Всеобщая схема преференций) в 2016 году, что стимулировало экспорт кыргызских товаров на рынок ЕС, предоставляя преференциальный доступ за счет отмены пошлин на определенные товары. С подписанием СРПС, до того, как государства-члены ЕС ратифицируют соглашение, появится возможность временно реализовать часть соглашения, связанную с торговлей, что обеспечит больше возможностей для инвестиций и торговли между компаниями ЕС и Кыр-

де ағынды сулар қызметтері, энергия тиімділігі және ШОБ қолдау секторларына бөлінді [Donors.kg, 2020].

Шекара қауіпсіздігі барлық аймақтың тұрақтылығы үшін маңызды мәселе болып табылатындықтан, ЕО шекара қауіпсіздігін нығайту, заңсыз аткезшілікке қарсы күрес және аймақ арасындағы сауданы жеңілдету үшін Орталық Азиядағы Шекараларды басқару бағдарламасы (ОАШББ) құрылды. 2003 жылы басталып, 2019 жылы аяқталған бағдарлама шеңберінде шекара өткелдеріндегі кадрлық әлеуетті дамытып, шекараны басқару жүйесін жетілдіруге және сауда дәліздерін кеңейтіге ықпал ететін тоғыз кезең (тек Ауғанстанда ғана жалғасуда) сәтті аяқталды. Бағдарлама аймақтық бағытта болғанына қарамастан, қаражаттың көп бөлігін Қырғызстан мен Тәжікстанның бақылау бекеттеріндегі арнайы техника мен шекара қызметкерлері оқытуға жұмсады [BOMCA, т.ж.].

ЕО-ның тақырыптық құралдары арқылы көрсетілетін көмек те Қырғызстанның дамуына үлес қосуда. Тұрақтылық пен бейбітшілікке үлес қосу құралы, демократия және адам құқықтары жөніндегі еуропалық құрал, азаматтық қоғам ұйымдары мен жергілікті өзін-өзі басқару бағдарламасы және Эразмус+ бағдарламалары қоғамның демократиялануын қолдау үшін де және қырғыз қоғамының азаматтық әлеуетін дамыту мақсатында да жүзеге асырылған бағдарламалар болып табылады.

Даму саласындағы ынтымақтастықтан басқа, ЕО 2016 жылы Қырғызстанға артықшылықтардың жалпыланған схемасы (GSP+) мәртебесін берді. Бұл мәртебе Қырғызстан тауарларын ЕО нарығына кейбір тауарларға салынатын салықтарды алып тастау және жеңілдікті қол жетімділік арқылы экспорттауға ықпал етеді. Кеңейтілген серіктестік және ынтымақтастық туралы келісімге қол қою арқылы келісімнің

гызстана.

В целом поддержка ЕС, оказываемая Кыргызстану через финансовое содействие и деятельность по наращиванию потенциала, несомненно, значительно помогла развитию Кыргызстана. Однако, несмотря на огромную инструментальную поддержку ЕС в поддержке роста Кыргызстана, осуществляемые проекты и программы дали неоднозначные результаты. Слабое управление, широко распространенная коррупция, клановая борьба, напряженность между этническими меньшинствами, приграничные стычки и неблагоприятная социально-экономическая обстановка влияют на осуществление усилий ЕС. Тем не менее, если, с одной стороны, инструменты ЕС оказываются неэффективными из-за расплывчатости процесса демократизации в стране, с другой стороны, устойчивое открытое и активное гражданское общество демонстрирует, что эти усилия были не напрасными. Более того, необходимая секторальная поддержка со стороны ЕС бюджета Кыргызстана, а также проекты по наращиванию потенциала оказали огромное воздействие на поддержку развития Кыргызстана.

Источники:

Айзекс, Рико (2009). Инициатива ЕС по верховенству закона в Центральной Азии. Краткое изложение политики EUCAM - № 9. Доступен по адресу: <https://eucentralasia.eu/2009/08/the-eus-rule-of-law-initiative-in-central-asia/>. Дата обращения: 04.12.2020.

BOMCA (б.д.). Введение. Доступен по адресу: <https://www.bomca-eu.org/en/programme/background>. Дата обращения: 04.12.2020.

Donors.kg (2020). Делегация Европейского Союза в Кыргызской Республике. Доступен по адресу: <http://www.donors.kg/en/agencies/103-eur>. Дата обращения: 04.12.2020.

Economist.kg (2020). Новые гранты на 3,1 млрд сомов выделил Кыргызстану Евросоюз. Доступен по адресу: <https://economist.kg/2020/04/28/novye-granty-na-3-1-mlrd-somov-vydelyaet-kyrgyzstanu-evrosojuz/>. Дата обращения: 04.12.2020.

Европейская комиссия (2014). Многолетняя ориентировочная программа (МИП) для Кыргызской Республики на 2014-2020 годы. Доступен по адресу: <https://ec.europa.eu/international-partnerships/system/>

саудаға қатысты бөлігін уақытша жүзеге асыруға болады, яғни ЕО-ға мүше мемлекеттер келісімді ратификацияламастан бұрын, ЕО мен қырғыз компаниялары арасында көбірек инвестициялық және сауда мүмкіндіктерін қамтамасыз етуге мүмкіндік алады.

Жалпы, ЕО-ның қаржылық көмек және әлеуетті арттыру қызметі арқылы Кыргызстанды қолдауы, сөзсіз, оның дамуына ықпал етті. Алайда, Қырғызстанның дамуына қолдау көрсету үшін ЕО-ның орасан зор көмегіне қарамастан, іске асырылып жатқан жобалар мен бағдарламалардың тиімділігі мен қажеттілік мәселесі де талқылауды қажет етеді. Саяси тұрақсыздық, сыбайлас жемқорлыққа қатысты айыптаулар, кландар арасындағы күрес, аз ұлттар арасындағы шиеленістер, шекара жанжалдары және төмен әлеуметтік-экономикалық жағдайлар ЕО-ның күш-жігерінің нәтижелеріне әсер етеді. Алайда, бір жағынан, елдің бұлыңғыр демократияландыру үдерісіне байланысты ЕО құралдары тиімсіз болып саналса да, екінші жағынан, бұл азаматтық қоғамның үздіксіз ашық және белсенді күш-жігерінің оң нәтиже беретіндігін көрсетеді. Слымен қатар, ЕО-ның Қырғызстан бюджетіне өте қажет секторларда көрсететін қолдауы, яғни әлеуетті арттыру жобалары Қырғызстанның дамуын қолдауға үлкен әсер етеді.

Дереккөз:

Айзекс, Рико (2009). ЕО-ның Орталық Азиядағы заңның үстемдігі туралы бастамасы. EUCAM саясатының қысқаша нұсқасы - №9. Сілтеме: <https://eucentralasia.eu/2009/08/the-eus-rule-of-law-initiative-in-central-asia/>. Қаралған уақыты: 04.12.2020.

BOMCA (т.ж.). Кіріспе. Сілтеме: <https://www.bomca-eu.org/en/programme/background>. Қаралған уақыты: 04.12.2020.

Donors.kg (2020). Еуропалық Одақтың Қырғыз Республикасындағы өкілдігі. Сілтеме: <http://www.donors.kg/en/agencies/103-eur>. Қаралған уақыты: 04.12.2020.

files/mip-2014-2020-kyrgyzstan-20140814_en.pdf. Дата обращения: 04.12.2020.

Европейская комиссия (2020). Первоначальное Соглашение о расширенном партнерстве и сотрудничестве между ЕС и Кыргызской Республикой. Доступен по адресу: <http://trade.ec.europa.eu/doclib/press/index/>. Дата обращения: 04.12.2020.

24.kg (2020). Выделение ЕС 6 млн евро на цифровизацию в Кыргызстане отложено. Доступен по адресу: https://24.kg/english/170965_Allocation_of_6_million_by_EU_for_digitalization_in_Kyrgyzstan_postponed/. Дата обращения: 04.12.2020.

Economist.kg (2020). Еуропалық Одақ Қырғызстанға 3,1 миллиард сомға жаңа гранттар бөледі. Сілтеме: <https://economist.kg/2020/04/28/novye-granty-na-3-1-mlrd-somov-vydelyaet-kyrgyzstanu-evrosojuz/>. Қаралған уақыты: 04.12.2020.

Еуропалық комиссия (2014). 2014-2020 жылдарға арналған Қырғыз Республикасына арналған көпжылдық индикативті бағдарлама (MIP). Сілтеме: https://ec.europa.eu/international-partnerships/system/files/mip-2014-2020-kyrgyzstan-20140814_en.pdf. Қаралған уақыты: 04.12.2020.

Еуропалық комиссия (2020). ЕО мен Қырғыз Республикасы арасындағы алғашқы кеңейтілген серіктестік және ынтымақтастық туралы келісім. Сілтеме: <http://trade.ec.europa.eu/doclib/press/index/>. Қаралған уақыты: 04.12.2020.

24.kg (2020). Қырғызстандағы цифрландыру үшін ЕО-дан 6 миллион еуро бөлу кейінге қалдырылды. Сілтеме: https://24.kg/english/170965_Allocation_of_6_million_by_EU_for_digitalization_in_Kyrgyzstan_postponed/. Қаралған уақыты: 04.12.2020.

ПРИМИРЕНИЕ ЗАПАДНЫХ УСТРЕМЛЕНИЙ И ВОСТОЧНЫХ СИМПАТИЙ: ПРИМЕР МОЛДОВЫ И ГАГАУЗИИ

БАТЫСҚА БЕТ БҰРУ МЕН ШЫҒЫС СИМПАТИЯСЫНЫҢ ҮЙЛЕСІМІ: МОЛДОВА МЕН ГАГАУЗИЯ МЫСАЛЫ

Канат Маханов*

15 ноября 2020 года в Молдове состоялся второй тур четвертых очередных выборов президента, на котором текущий президент Игорь Додон баллотировался со своим главным соперником Майей Санду, представлявшей прозападный электорат Молдовы. Победа Майи Санду над президентом Игорем Додоном, который занимал антизападную и пророссийскую позицию, с соотношением 57,72% к 42,28% явно показала превалирование проевропейских настроений среди молдаван [Центральная избирательная комиссия, 2016]. В то же время итоговые результаты президентских выборов также показали высокую степень поляризации молдавского электората по разным параметрам. Так, текущий президент Игорь Додон широко популярен среди этнических меньшинств, пожилого населения и молдавских мигрантов, проживающих в России и других бывших советских государствах, а Майя Санду пользуется широкой поддержкой среди молодежи, этнических молдаван, проживающих в центральных регионах страны, и тех, кто живет в западных странах.

Гагаузия (Автономная территориальная единица Гагаузия) – один из регионов Молдовы, где уровень поддержки пророссийских и/или антиевропейских политических сил традиционно был исключительно высоким. Так, во втором туре президентских выборов 2020 года президент Игорь Додон получил 94,59% голосов в Гагаузии, что является самой высокой долей голосов среди регионов Молдовы за любого из кандидатов.

2020 жылдың 15 қарашасында Молдовада төртінші кезекті президенттік сайлаудың екінші раунды өтті, онда қазіргі президент Игорь Додон, өзінің басты қарсыласы, Молдованың еуропашыл сайлаушыларының өкілі Майя Сандуға қарсы шықты. Еуропаға қарсы және ресейшіл ұстанымды президент Игорь Додонға қарсы Майя Сандудың жеңісіндегі 57,72% бен 42,28% арасындағы айырмашылық молдовалықтар арасында еуропалық ұстанымның басымы екендігін айқын көрсетті [Орталық сайлау комитеті, 2016]. Президенттік сайлаудың қорытынды нәтижелері сонымен қатар Молдова сайлаушыларының әртүрлі параметрлер бойынша жіктелуінің жоғары деңгейін айқындады. Қазіргі президент Игорь Додон Ресейде және басқа да бұрынғы кеңестік мемлекеттерде тұратын молдовалық иммигранттар, басқа этностар және қарт адамдар арасында танымал болса, ал Майя Санду жастар, елдің орталық өңірлерінде тұратын және батыс елдерінде тұратын этникалық молдовандар арасында айтарлықтай қолдауға ие.

Гагаузия (Гагауз автономиялық территориялық бірлігі) - дәстүрлі түрде ресейшіл немесе еуропаға қарсы саяси күштерді қолдау деңгейі өте жоғары Молдова аймақтарының бірі. Сондықтан 2020 жылғы президенттік сайлаудың екінші турында Президент Игорь Додон Гагаузияда 94,59% дауыс жинады. Бұл көрсеткіш Молдова бойынша екі үміткердің пайдасындағы ең

*магистр, Евразийский научно-исследовательский институт, Казахстан.
username1006@gmail.com

На предыдущих президентских выборах 2016 года за Игоря Додона было отдано 98,89% голосов в Гагаузии. Пророссийские и антиевропейские кандидаты и партии на выборах всегда побеждают в Гагаузии с огромным перевесом.

Гагаузия – это административная единица в составе Молдовы, которая пользуется высокой степенью политической автономии. Ее площадь составляет 1,832 кв. км, что составляет 5,4% территории Молдовы, а ее население составляет 161,7 тысяч человек [Статистическое бюро Молдовы, 2020]. Население Гагаузии преимущественно сельское, только 36,2% проживает в городах. Столица и крупнейший город Гагузии – город Комрат с населением около 20 тысяч человек [Перепись, 2014]. Более четырех пятых населения составляют этнические гагаузы, являющиеся тюркоязычной этнической группой, которые, в отличие от большинства других тюркоязычных народов, исповедуют православную веру. Остальное население состоит из молдавских, украинских, русских и болгарских меньшинств. Во время распада СССР Гагаузия боролась с молдавским правительством, стараясь стать независимой республикой, и объявила о независимости в 1991 году. Однако в 1994 году Гагаузия снова вошла в состав Молдовы мирным путем как «национально-территориальная автономная единица», и ей было предоставлено право на самоопределение наряду с другими политическими правами. Фактом является то, что гагаузский язык, один из официальных языков Гагаузии вместе с молдавским и русским, принадлежит к огузской ветви тюркских языков. Поэтому гагаузский язык является близкородственным и взаимно понятным с турецким, азербайджанским и крымскотатарским языками. Однако следует признать, что в Гагаузии русский язык используется больше гагаузского или молдавского, и гагаузские язык и идентичность часто служат как политический и социокультурный инструмент для дифференциации Гагаузии от остальной части Молдовы [Europarl.

жоғарғы үлес болды. 2016 жылы өткен президенттік сайлауда Игорь Додон Гагаузияда 98,89% дауыс жинаған болатын. Гагаузиядағы сайлауда ресейшіл және антиевропалық кандидаттар мен партиялар әрдайым үлкен жеңіске жетеді.

Гагаузия - Молдованың ішіндегі үлкен саяси автономиясы бар аймақ. Молдова территориясының 5,4%-ын ұстайтын, 1,832 км² аумақта орналасқан облыс халқының саны 161,700 [Молдова Статистика бюросы, 2020]. Гагаузияда халық негізінен ауылдық жерлерде орналасқан болса, олардың тек 36,2%-ы қалалық жерлерде тұрады. Гагаузияның астанасы және ең ірі қаласы Комратта 20,000 тұрғын бар [Санақ, 2014]. Басқа түркітілдес халықтардан айырмашылығы, этникалық гагауздықтардың бесте төрттен астамы православиялық христиан дініне сенеді. Халықтың қалған бөлігі молдалықтардан басқа, украин, орыс және болгар этностарынан тұрады. Кеңес Одағы таралған кезде Гагаузия 1991 жылы өзінің тәуелсіздігін жариялады. Алайда 1994 жылы Молдованың құрамына «Ұлттық аймақтық автономиялық бірлік» ретінде бейбіт жолмен қосылған Гагаузияға басқа аймақтармен бірге өзін-өзі анықтау құқығы берілді. Румын және орыс тілдерімен қатар Гагаузияның ресми тілдерінің бірі болып саналатын гагауз тілі түркі тілдерінің оғыз тобына жатады. Сондықтан, Гагауз тілі, түрік тіліне, әзірбайжан тіліне және қырым татарының тіліне жақын. Алайда Гагаузияда орыс тілі, гагауз немесе молдован тілдеріне қарағанда жиі қолданылатыны белгілі. Гагауз тілі мен гагауздардың бірегейлігі Гагаузияны Молдованың қалған бөлігінен парықтандыратын саяси және әлеуметтік-мәдени құрал болып табылатындығы назар аудартады [Europarl.europa, 2014].

Гагаузия Молдованың басқа аймақтарынан өзінің этникалық және мәдени ерекшелігімен, сондай-ақ ел-

europa.eu, 2014].

Помимо своей этнической идентичности и культурной самобытности Гагаузия имеет ряд серьезных отличий от остальной части Молдовы с точки зрения предпочтений и взглядов на некоторые важные политические вопросы в стране. Как было отмечено выше, кандидаты на пост президента с антиевропейской, пророссийской и прокоммунистической повесткой легко побеждают с большим отрывом на выборах в Гагаузии. Та же картина наблюдается на выборах в парламент. Партии социалистического, коммунистического и евроскептического спектра регулярно одерживают убедительную победу в Гагаузии. Например, на последних парламентских выборах 2019 года Партия социалистов Республики Молдова (ПСРМ) получила 31,5% голосов по всей стране, тогда как в Гагаузии она набрала 83,72% голосов. В целом, политическим взглядам населения Гагаузии присущи крайний евроскептицизм, молдовенизм (сильная приверженность молдавской идентичности), русофилия и социальный консерватизм. Гагаузия яростно выступала против любой европейской инициативы правительства Молдовы и решительно стояла за любое сближение с Россией. Одним из ярких показателей политических взглядов населения Гагаузии стал референдум 2014 года, организованный коммунистической фракцией, по итогам которого 98,9% жителей Гагаузии показали, что они поддержат независимость Гагаузии, если Молдова потеряет суверенитет, а 98,47% выразили желание, чтобы Молдова вошла в Таможенный союз, превратившийся теперь в Евразийский экономический союз (ЕАЭС). Что интересно, гагаузы находятся в числе наиболее ярых сторонников молдовенизма и молдавской независимости. Любое упоминание объединения Молдовы с Румынией вызывает бурную и отрицательную реакцию со стороны жителей Гагаузии [G4media.ro, 2018].

Несмотря на компактные географические, экономические и демографические размеры, Гагаузия имеет определенное

дегі кейбір маңызды саяси мәселелерге деген көзқарасы мен ұстанымымен айтарлықтай ерекшеленеді. Бұрын айтылғандай, анти-еуропалық, коммунистік және ресейшіл ұстанымды президенттікке үміткерлер Гагаузияда әрдайым жоғары пайыздық дауысқа ие бола алады. Бұл парламенттік сайлауға да қатысты. Гагаузиядағы социалистік, коммунистік және антиеуропалық партиялар басқа партияларға қарсы үнемі жеңіске жетеді. Мысалы, 2019 жылғы соңғы парламенттік сайлауда Молдова Республикасының Социалистік партиясы (MMCSP) Молдовада жалпыхалықтық дауыстың 31,15%-ын алған болса, ал Гагаузияда 83,72% дауысқа ие болды. Гагаузия халқының жалпы саяси көзқарасын Еуропаға деген шектен тыс скептицизм, молдовенизм (молдавалық бірегейлікке берік ұстаным), орыс таңданысы және әлеуметтік консерватизм тұрғысынан бейнелеуге болады. Гагаузия әрдайым Молдова үкіметінің Еуропалық бастамасына қатты қарсы болып, Ресеймен тығыз одақтастыққа қатысты кез келген ұстанымды мүлтіксіз қолдайды. Гагаузия халқының саяси көзқарастарының айқын көрсеткіштерінің бірі - коммунистік фракция бастаған 2014 жылғы референдум болды, онда Гагаузия халқының 98,9%-ы Молдова өзінің егемендігін жоғалтса Гагаузияның тәуелсіздігін қолдайтындықтарын мәлімдеді және олардың 98,47%-ы Молдованың қазіргі Еуразиялық экономикалық одағына (ЕЭО) қосылуға дайын екендігін көрсетті. Бір қызығы, гагауздар молдовенизм мен молдован тәуелсіздігінің ең қызу қолдаушыларының бірі болып табылады және Молдованың Румыниямен бірігуі туралы пікір Гагаузия тұрғындары арасында қатты және жағымсыз реакциялар тудырады [G4media.ro, 2018].

Халқының, аумағының және экономикалық әлеуетінің шектеулілігіне қарамастан, Гагаузия саяси деңгейде маңызды аймақ болып табылады. Гагаузия, Түркия, Ресей, Украина және

политическое значение на региональном уровне. В последние годы гагаузский фактор стал важным для таких акторов, как Турция, Россия, Украина и Румыния в отношениях с Молдовой. К примеру, в августе 2020 года Турция открыла свое Генеральное консульство в Комрате [Спутник, 2020], а Украина сделала то же самое в октябре 2020 года [Moldpres.md, 2020]. Россия поддерживает дружеские отношения с Гагаузией и приветствует ее усилия по налаживанию более тесного сотрудничества с ЕАЭС. С точки зрения соседней Румынии и приверженцев идеи объединения Румынии с Молдовой Гагаузия рассматривается как одно из главных препятствий. Без сомнений Гагаузия объявит о собственной независимости, если Молдова решит стать частью Румынии [Revistasinteza.ro, 2015].

Есть несколько причин роста многоаспектного политического значения этого небольшого тюркоязычного меньшинства в Молдове за последние несколько лет. Во-первых, молдавские симпатии к Европе в условиях растущего разрыва между Россией и Западом вызвали беспокойство в Гагаузии, что мобилизовало гагаузов в политическом отношении. Во-вторых, ситуация вокруг Крыма вызвала беспокойство Кишинева по поводу территориальной целостности и политической стабильности. Центральное правительство Молдовы определенно не желало получить вторую проблему Приднестровья на южных территориях, что побудило его пересмотреть свою позицию по отношению к тюркоязычному меньшинству. В-третьих, относительный прогресс Молдовы в Восточном партнерстве до 2016 года по сравнению с другими странами-участниками и недавнее оживление проевропейских настроений в молдавской политике, которая достигла кульминации в связи с избранием Санду, выдвинули гагаузскую повестку дня на первый план молдавской политики.

Президентские выборы 2020 года в Молдове продемонстрировали стремление молдаван возобновить движение по

Румыния сияқты елдер үшін Молдовамен қарым-қатынаста маңызды факторға айналды. Мысалы, 2020 жылдың тамызында Түркия [Спутник, 2020], 2020 жылдың қазан айында Украина [Moldpres.md, 2020] Комратта өз консуллығын ашты. Ресей Гагаузиямен достық қарым-қатынасты сақтай отырып, ЕЭО-пен неғұрлым тығыз ынтымақтастық орнату жөніндегі күш-жігерін құптайды. Көршілес Румыния мен Румынияның Молдовамен бірігу идеясын қолдаушылар үшін Гагаузия ең үлкен кедергілердің бірі болып табылады. Молдова Румынияның құрамына кіруге шешім қабылдаса, Гагаузия өзінің тәуелсіздігін жариялайды деп санауға болады [Revistasinteza.ro, 2015].

Соңғы бірнеше жылда Молдовадағы осы шағын түрік қауымдастығының әртүрлі салалардағы саяси маңыздылығының артуына бірқатар факторлар әсер етті. Біріншіден, Ресей мен Батыс арасындағы бөлінудің күшеюі жағдайында Молдованың Еуропаға деген ұмтылысы Гагаузияда дүрбелең туғызды, бұл Гагауз халқы арасында саяси белсенділікке алып келді. Екіншіден, Қырымдағы оқиғалар, Кишиневтің аумақтық тұтастығы мен саяси тұрақтылығына қатысты алаңдаушылық артты. Елдің оңтүстік территорияларда екінші бір Транснистрия мәселесінің туындауынан алаңдаған Молдованың орталық үкіметінің түрік азшылық халықтарына деген көзқарасын қайта қарай бастады. Үшіншіден, 2016 жылға дейін Молдованың «Шығыс серіктестігінде» басқа мүшелермен салыстырғанда салыстырмалы түрде алға жылжуы және жақында Санду сайланған Молдова саясатындағы еуропашыл көзқарастардың қайта жандана бастауы, Гагаузияны Молдованың саяси күн тәртібіне алып келді.

Молдова 2020 президенттік сайлауы Молдова халқының еуропалық ықпалдастыққа деген ұстанымын қалпына келтіруге дайын екендігін көрсетті. Молдованың Шығыс серіктестігі

направлению к европейской интеграции. Продвижение Молдовы в сторону Европы в рамках инициативы «Восточное партнерство», скорее всего, активизируется после досрочных парламентских выборов, запланированных на 2021 год. Однако фактор различных меньшинств и, в частности, гагаузского, потребует новых и сбалансированных мер от правительства Молдовы в его усилиях по возобновлению движения в сторону Европы.

Источники:

Бюро статистики Республики Молдова (2020). Население и демографические процессы. Доступен по адресу: <https://statistica.gov.md/category.php?l=en&idc=103>. Дата обращения: 18.12.2020.

Europarl.europa.eu (2014). Гагаузский референдум в Молдове: политическое оружие России? Доступен по адресу: https://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2009_2014/documents/d-md/dv/d_md_20140305_08_2/_d_md_20140305_08_2_en.pdf. Дата обращения: 20.12.2020.

G4media.ro (2018). Лихорадка союза с Молдовой подогревает румынскую политику. Риски и подводные камни движения в четырехугольнике Румыния - Молдова - Россия - Венгрия. Доступен по адресу: <https://www.g4media.ro/febra-unirii-cu-moldova-incinge-politica-romaneasca-riscurile-si-capcanele-unei-miscari-in-patrulaterul-romania-moldova-rusia-ungaria.html>. Дата обращения: 20.12.2020.

Moldpres.md (2020). В Комрате открылось Почетное консульство Украины. Доступен по адресу: <https://www.moldpres.md/news/2020/10/06/20007932>. Дата обращения: 18.12.2020.

Revistasinteza.ro (2015). Файл «Синтез». Гагаузия, пеня. Доступен по адресу: <https://www.revistasinteza.ro/dosar-gagauzia-baturuga-mica>. Дата обращения: 20.12.2020.

Перепись населения и жилищного фонда в Республике Молдова (2014). Результаты переписи населения и жилого фонда в Республике Молдова в 2014 г.. Доступен по адресу: <https://statistica.gov.md/pageview.php?l=en&idc=479>. Дата обращения: 18.12.2020.

Спутник (2020). В Комрате открылось Генеральное консульство Турции. Доступен по адресу: <https://sputnik.md/incidents/20200827/31460489/comrat-inaugurat-consulat-general-turcia.html>. Дата обращения: 18.12.2020.

Центральная избирательная комиссия Республики Молдова (2016). Результаты II тура. Доступен по адресу: https://a.cec.md/storage/old_site_files/r/procese-verbale/prezidentiale-t2-2016/. Дата обращения: 10.12.2020.

бастамасы аясындағы Еуропаға деген жақындасуы 2021 жылы жоспарланған кезектен тыс парламенттік сайлаудан кейін қарқын алуы мүмкін. Алайда, әртүрлі азшылықтар, әсіресе Гагаузия факторы, Молдова үкіметіне Еуропаға ұмтылысын қайта бастау үшін жаңа және сезімтал саясат жасауын қажет етеді.

Дереккөз:

Europarl.europa.eu (2014). Молдовадағы Гагауз референдумы: Ресейдің саяси қаруы? Сілтеме: https://www.europarl.europa.eu/meet_docs/2009_2014/documents/d-md/dv/d_md_20140305_08_2/_d_md_20140305_08_2_en.pdf. Каралған уақыты: 20.12.2020.

G4media.ro (2018). Молдовамен одақтың қызуы Румыниядағы саясатты қыздырады. Румыния - Молдова - Ресей - Венгрия төртжақты қозғалысының қайып-қатері мен тұзақтары. Сілтеме: <https://www.g4media.ro/febra-unirii-cu-moldova-incinge-politica-romaneasca-riscurile-si-capcanele-unei-miscari-in-patrulaterul-romania-moldova-rusia-ungaria.html>. Каралған уақыты: 20.12.2020.

Moldpres.md (2020). Комратта Украинаның Құрметті консулдығы ашылды. Сілтеме: <https://www.moldpres.md/news/2020/10/06/20007932>. Каралған уақыты: 18.12.2020.

Молдова Республикасындағы халықты және тұрғын үйді санау (2014). Молдова Республикасындағы тұрғындар мен тұрғын үй санағының 2014 жылғы қорытындылары. Сілтеме: <https://statistica.gov.md/pageview.php?l=en&idc=479>. Каралған уақыты: 18.12.2020.

Молдова Республикасының статистика бюросы (2020). Халық саны және демографиялық процестер. Сілтеме: <https://statistica.gov.md/category.php?l=en&idc=103>. Каралған уақыты: 18.12.2020.

Молдова Республикасының Орталық сайлау комитеті (2016). II турдың нәтижелері. Сілтеме: https://a.cec.md/storage/old_site_files/r/procese-verbale/prezidentiale-t2-2016/. Каралған уақыты: 10.12.2020.

Revistasinteza.ro (2015). «Синтез» файлы. Гагаузия, кішкентай діңгек. Сілтеме: <https://www.revistasinteza.ro/dosar-gagauzia-baturuga-mica>. Каралған уақыты: 20.12.2020.

Спутник (2020). Комратта Түркияның бас консулдығы ашылды. Сілтеме: <https://sputnik.md/incidents/20200827/31460489/comrat-inaugurat-consulat-general-turcia.html>. Каралған уақыты: 18.12.2020.

СОТРУДНИЧЕСТВО В МЕЖДУНАРОДНОЙ ТОРГОВЛЕ

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ САУДАДАҒЫ ҰНТЫМАҚТАСТЫҚ

АНАЛИЗ ТЕНДЕНЦИЙ В СТРУКТУРЕ ЭКСПОРТА ТУРЦИИ ЗА ПОСЛЕДНИЕ ГОДЫ ТҮРКИЯНЫҢ ЭКСПОРТ ҚҰРЫЛЫМЫНЫҢ СОҢҒЫ ЖЫЛДАРДАҒЫ ҮДЕРІСТЕРІНЕ ШОЛУ

Женгизхан Жаналтай*

По состоянию на 2018 год объем мировой торговли достиг 19,67 трлн долл., при этом 10 крупнейших экономик составили 53,3% всей торговли, а на долю развивающихся стран приходится 44%. В этом списке Турция занимает 31-е место по экспорту с 168 млрд долл. и 25-е место по объему импорта с 223 млрд долл. [Всемирная торговая организация, 2019]. Согласно 11-му Плану развития на период 2019-2023 годов, который был объявлен в июле 2019 года, и Видению турецкого правительства до 2023 года, Турция планирует увеличить объем своего экспорта до 226,6 млрд долл. в 2023 году. Когда мы рассматривали достижимость этой цели, то заметили, что после сокращения в 2015 году объем экспорта начал расти с 2017 года и достиг 180 млрд долл. в 2019 году при годовом росте 12 млрд долл. в 2017-2019 годах. При сохранении этой тенденции к росту и отсутствию влияния какого-либо мирового экономического кризиса в будущем Турция сможет без труда достичь целевого объема экспорта в 226 млрд долл. в 2023 году [Immib, 2019].

Анализ показателей экспорта Турции на региональной и товарной основе дает нам ряд интересных выводов. Согласно распределению экспорта по провинциям в 2018 году, в Турции 17 провинций с общим объемом экспорта более 1 млрд долл. Стамбул с 72,1 млрд долл. занимает лидирующую позицию, за ним следует Коджаэли с 14,1 млрд долл., Бурса с 13,1 млрд долл., Измир с 9,8 млрд долл. и Анкара с 7,7 млрд долл. [Immib, 2019]. Доля первых пяти городов в общем объ-

2018 жылы әлемдік тауар айналымы 19,67 трлн. долларға жетіп, экономикасы ең ірі 10 елдің сауда көлемі жалпы әлемдік сауданың 53,3%-ын құраса, дамушы елдердің үлесі 44% болды. Аталмыш рейтингте Түркияның импорт көлемі 223 млрд. доллар болып 25-ші орынға, ал экспорт көлемі 168 млрд. доллар болып 31-шы орынға жайғасты (Дүниежүзілік сауда ұйымы, 2019). Түркия 2019 жыл шілдеде жариялаған 2019-2023 жылдарға арналған «ХІ Даму жоспары мен экспорт мақсаттары және 2023 тұжырымдамасы» бойынша 2023 жылы экспорт көлемін 226,6 млрд. долларға жеткізуді жоспарлап отыр. Осы мақсаттың орындалу мүмкіндігін қарастыратын болсақ. Соңғы 5 жылда 2015 жылы азайғаннан кейін 2017 жылдан бастап артқан экспорт көлемі 2017-2019 жылдар аралығында жыл сайын 12 млрд. долларға артып, 2019 жылы 180 миллиардқа жетті. Бұл үрдісті ескерсек, қандайда бір елеулі халықаралық экономикалық дағдарыс болмаса, Түркияның 2023 жылы белгіленген 226 млрд. долларлық экспорттық межеге оңай жететінін байқауға болады [Immib, 2019].

Түркияның экспорт көрсеткіштерін өңір және тауар құрылымы тұрғысынан талдаған кезде қызықты нәтижелері ортаға шығады. 2018 жылғы экспорт көрсеткіштерінің өңірлік құрылымын қарастырғанда, Түркияда 17 облыс 1 млрд. доллардан экспорт жасаса, Стамбул қаласы 72,1 млрд. долларлық көрсеткішпен көш бастап тұр. Одан кейін 14,1 млрд. долларлық көр-

* магистр, Евразийский научно-исследовательский институт, Казахстан. cengizhancnlt@gmail.com

еме экспорта составляет около 70%, а на Стамбул приходится почти половина объема экспорта страны с долей 42%. Темпы роста годового объема экспорта показывают, что общий объем экспорта вырос на 7% в 2018 году, в то время как для Стамбула этот показатель составляет 15,2%. Наибольший рост в стране наблюдался в Самсуне - 36,4%, а объем экспорта этой провинции увеличился с 474 млн долл. до 648 млн долл. [Immib, 2019].

Что касается производства, Турция входит в число ведущих мировых экспортеров в различных областях. Например, она заняла 7-е место среди 10 ведущих стран с экспортом чугуна и стали в размере 13 млрд долл. в 2018 году. Этот показатель на 39% выше по сравнению с 2017 годом, что делает Турцию лидером по темпам роста экспорта этой продукции. Аналогичным образом, при увеличении экспорта автомобильных запчастей на 10%, она занимает 9-е место в мировом рейтинге с 26 млрд долл. Помимо этих товаров, в текстильной промышленности, где Турция считается достаточно конкурентоспособной, страна добилась аналогичных успехов. Среди мировых экспортеров она занимает 5-е место с 12 млрд долл. по экспорту текстильных изделий и 6-е место по экспорту одежды на 16 млрд долл. [Всемирная торговая организация, 2019].

Если рассмотреть процесс развития структуры экспорта Турции с исторической точки зрения, мы увидим, что в 2000-2018 годах произошли значительные изменения. Согласно базе данных статистики торговли сырьевыми товарами Организации Объединенных Наций (UN Comtrade), две товарные группы, трудоемкие и капиталоемкие, составляли 70-74% объема экспорта Турции в 2000-2018 годах. В начале 2000-х годов в структуре экспорта преобладали трудоемкие товары, доля которых в общем объеме торговли составляла 61%, но эта ситуация с годами кардинально изменилась с развитием капиталоемких товаров. Хотя объем экспорта трудоемкой продукции

сеткишпен Кожаели, 13,1 млрд. долларлық көрсеткішпен Бурса, 9,8 млрд. долларлық көрсеткішпен Измир және 7,7 млрд. долларлық көрсеткішпен Анкара тұр [Immib, 2019]. Экспорттың жалпы көлеміндегі облыстардың үлесін қарастырғанда, алғашқы бес қаланың үлесі шамамен 70% құраса, тек Стамбулдың үлесі 42% болып, елдің жалпы экспорт көлемінің жартысына жуығын құрайды. Жылдық экспорт көлемінің жылдық өсу қарқынын қарасақ, 2018 жылы экспорттың жалпы көлемі 7%-ға артып, бұл өсімнің 15,2%-да Стамбулға тиеселі. Экспорт көлемін 474 млн. доллардан 648 млн. долларға жеткізіп 36,4% арттырған Самсун елдегі ең үлкен көрсеткішті жүзеге асырды. [Immib, 2019].

Тауар құрылымы тұрғысынан алғанда Түркия кейбір салаларда әлемдегі санаулы экспорттаушылардың бірі болып табылады. Мәселен, 2018 жылы Түркия 13 млрд. долларлық темір және болат экспортымен осы саладағы алғашқы 10 елдің ішінде 7-ші орынды иемденді. Түркияның бұл көрсеткіші өткен жылмен салыстырғанда 39%-ға жоғары болып, осы сала бойынша әлемдегі ең жоғары өсім болды. Сол сияқты, Түркияның автомобиль бөлшектерінің экспортты 10%-ға артып, 9,26 млрд. доллар болып, әлемде 9-шы орынға шықты. Осы өнімдермен қатар, Түркияның бәсекеге қабілеттілігі жоғары тоқыма секторы да ұқсас жетістіктерге қол жеткізді. Түркия, 12 млрд. доллардық тоқыма өндірісімен 5-шы орынға және 16 млрд. доллардық киім экспортының арқасында әлемде 6-шы орынға жайғасты [Дүниежүзілік сауда ұйымына, 2019].

Түркияның экспорттық құрылымын дамуын тарихи тұрғыдан қарастырсақ, 2000-2018 жылдар арасындағы айтарлықтай өзгерістер болғанын айтуға болады. Біріккен ұлттар ұйымының Тауар саудасы (БҰҰ ТС) мәліметтері және тауар құрылымы бойынша 2000-2018 жылдар аралығында Түркияның экспорт көлемінің 70%-74%-ын еңбек

увеличился с 12,6 млрд долл. в 2000 году до 48,5 млрд долл. в 2018 году, их доля в общем объеме экспорта снизилась с 61% в 2000 году до 38% в 2018 году. Если мы посмотрим на динамику капиталоемкой продукции, то их объем экспорта и доля в общем объеме экспорта соответственно увеличились с 2,2 млрд долл. и 11% в 2000 году до 45,9 млрд долл. и 36% в 2018 году. Помимо этих двух товарных групп, еще одна группа, которая достигла удивительно высоких темпов роста, — это группа наукоемких товаров, которые требуют высоких технологий при производстве. Объем ее экспорта увеличился с 1,6 млрд долл. в 2000 году до почти 11,7 млрд долл. в 2018 году, увеличившись почти в 10 раз [UN Comtrade, 2019].

Одна из основных причин этих изменений в структуре экспорта может быть связана с увеличением объемов экспорта машин и транспортного оборудования, которые входят в группу капиталоемких товаров. В настоящее время Турция может экспортировать 254 видов продукции из товарного списка ООН Comtrade, при этом 98 из них были конкурентоспособны на глобальном уровне в 2018 году [UN Comtrade, 2019; UNCTAD Stat, 2019]. В настоящее время уровень конкурентоспособности товаров можно измерить с помощью множества различных индексов и методов. В этой статье мы используем индекс выявленных сравнительных преимуществ (RCA), введенный Белой Балассой в 1965 году, благодаря простоте его применения и точности результатов. При расчете RCA не учитываются тарифы, субсидии и аналогичные факторы, которые могут меняться от страны к стране, и если стоимость товара больше 1 ($RCA > 1$), то считается, что продукт имеет сравнительное преимущество, и, если результат расчета меньше 1 ($RCA < 1$) предполагается, что он не конкурентоспособен [Баласса, 1965].

Согласно индексу RCA, в 2000 году в Турция экспортировала 82 вида товаров с емкостью $RCA > 1$ по всему миру.

және капиталды көп қажет ететін өнімдер құраған. 2000-шы жылдардың басында экспорт құрылымында еңбекті көп қажет ететін өнімдер жалпы сауданың 61%-ын ұстаса, жылдар өте келе капиталды көп қажет ететін өнімдер басымдылыққа ие болды. Еңбекті көп қажет ететін өнімдердің экспорт көлемі 2000 жылғы 12,6 млрд. доллардан 2018 жылы 48,5 млрд. долларға жеткенімен, оның жалпы экспорттағы үлесі 2000 жылғы 61%-дан 2018 жылы 38%-ға дейін төмендеді. Егер капиталды көп қажет ететін өнімдердің динамикасына көз жүгіртетін болсақ, 2000 жылы жалпы экспорт көлемінің 11%-ын құраған 2,2 млрд. доллардан 2018 жылы 45,9 млрд. долларға жетіп, 36%-ға жоғарлады. Осы екі топтан сырт, жоғары технологияны немесе шеберлікті қажет ететін өнімдердің экспортының 2000 жылғы 1,6 млрд. доллардан 2018 жылы 11,7 млрд. долларға жетуі де назар аударарлық жайт [UN Comtrade, 2019].

Экспорт құрылымындағы аталмыш өзгерістердің негізгі себептерінің бірі ретінде капиталды көп қажет ететін тауарлар тобына кіретін машиналар мен көлік құрал-жабдықтары және өндірістік тауарлар экспортының артуын атауға болады. Түркия БҰҰ ТС тізіміндегі 254 өнімді экспорттайды, ал оның 98-і 2018 жылдан бері әлемдік деңгейде бәсекеге қабілетті [Un Comtrade, 2019; UNCTAD Stat, 2019]. Бүгінгі таңда өнімнің бәсекеге қабілеттілік деңгейін көптеген индекстермен және әдістермен өлшеуге болады. Алайда, бұл мақалада 1965 жылы Бела Баласса ортаға қойған салыстырмалы артықшылықтар индексі пайдалануға қолайлы және нәтижелерінің дәлдігі себептеріне байланысты қолданады. Осы индекстің есептеулеріне сәйкес, егер өнімнің мәні 1-ден ($CAI > 1$) жоғары болса, ол бәсекеге қабілетті деп саналады. Егер 1-ден ($CAI < 1$) аз болса, онда ол бәсекеге қабілетсіз деп қаралады. Екінші жағынан, әр елде әр түрлі болуы мүмкін кедендік тарифтер, субсидиялар және осыған

За прошедшие годы это число увеличилось, достигнув 98 в 2018 году, при этом основная часть этого увеличения приходится на товары группы машиностроения и транспортного оборудования и группы промышленных товаров. Например, количество промышленных товаров $RCA > 1$ увеличилось с 28 в 2000 году до 36 в 2018 году, что составляет самую большую группу среди всех продуктов $RCA > 1$ Турции. Далее следует группа товаров машинного и транспортного оборудования, где количество продуктов с $RCA > 1$ увеличилось с 8 в 2000 году до 16 в 2018 году. С другой стороны, в течение 2000-2018 годов количество продуктов с $RCA > 1$ в группе продуктов питания и живого скота, а также в группе непищевого сырья, за исключением топлива, упала соответственно с 16 до 14 и с 11 до 8 [UN Comtrade, 2019; UNCTAD Stat, 2019].

В свете этой информации можно констатировать, что в течение последнего десятилетия Турция работала в направлении развития группы товаров со средней и высокой добавленной стоимостью и капиталоемких товаров в своей структуре экспорта. Такое направление экспортной ориентации представляется уместным в связи с тем, что в экспортных структурах развитых стран и крупных экономик развитие в этих областях рассматривается как решающая часть их успеха в увеличении объемов экспорта.

В целом, в рамках растущего объема торговли Турции Стамбул в качестве региона, а также автомобильный сектор и производство чугуна и стали с точки зрения продукции играют важную роль. В этой связи важно отметить, что 27 декабря 2019 г. ширококой публике были представлены прототипы первых отечественных электромобилей типа SUV и Sedan производства Турецкой автомобильной совместной группы (TOGG) при участии Президента Турции Реджепа Тайип Эрдогана [Star, 2019]. Этот проект, заявленный как «автомобиль Турции», может стать одним из престижных отечественных марок автомобилей. В то

ужас факторлар САИ есептеулеріне кірмейді [Баласса, 1965].

Бұл тұрғыда, 2000 жылы Түркияда 82 өнімнің көрсеткіші $CAI > 1$ болса, 2018 жылы 98-ге жетті. Әсіресе, машиналар мен көлік құрал-жабдықтары және өндірістік тауарлардың қабілеттілігі артқан. Мысалы, 2000 жылы $CAI > 1$ мәніне ие өндірістік тауарлардың саны 28 болса, 2018 жылы 36-ға жетіп, $CAI > 1$ мәніне ие өнімдердің ішіндегі ең үлкен топты құрады. $CAI > 1$ мәніне ие машиналары мен құрал-жабдықтары тобындағы өнімдердің саны 2000 жылғы 8-ден 2018 жылы 16-ға жетіп, $CAI > 1$ мәніне ие өнімдердің ішінде екінші үлкен топқа айналды. Сондай-ақ, 2000-2018 жылдар аралығында азық-түлік және тірі малмен қатар, мұнайды қоспағанда жеуге болмайтын шикізат тобындағы $CAI > 1$ мәніне ие өнімдердің саны сәйкесінше 16-дан 14-ке және 11-ден 8-ге дейін төмендеді [Un Comtrade, 2019; UNCTAD Stat, 2019].

Осы мәліметтерге қарап, Түркияның, әсіресе, соңғы 10 жылда экспорт құрылымында қосалқы құны орташа және жоғары өнімдер мен капиталды көбірек қажет ететін өнімдерді дамытуға мән бергенін айтуға болады. Аталмыш даму үдерісі дамыған елдер мен экономикасы ірі елдердің экспорттық құрылымдарында ерекше мән беріп дамытқан салалар болумен қатар, әлемдік сауда үрдістері тұрғысынан өте маңызды болып табылады.

Жалпы алғанда, Түркияның экспорт көлемін артуында өңір тұрғысынан Стамбулдың тауар құрылымында автомобиль өнеркәсібі мен темір және болат өндірісі маңызды рөл атқарғаны байқалады. Бұл тұрғыда 2019 жылы 27 желтоқсанда Түркия Президенті Режеп Тайип Эрдоганның қатысуымен алғашқы таныстырылымы өткен және Түркия Автомобиль кәсіпкерлер тобы (TOGG) тарапынан седан және жол талғамайтын түрі өндірілген электр автокөлік жобасы ерекше маңызға

же время этот проект нужно понимать в более широком смысле, чем просто демонстрационный товар. Фактически, с ростом сравнительного преимущества автомобильный сектор становится движущей силой в структуре экспорта Турции. Чтобы еще больше подтолкнуть эту растущую тенденцию к подъему нынешнего уровня автомобильной промышленности и увеличению доли высокотехнологичной продукции в общем объеме экспорта, идея производства электромобиля была поддержана правительством в рамках комплексного плана развития.

Согласно информации, предоставленной генеральным директором TOGG Гурканом Каракасом, первые продажи автомобилей отечественного производства начнутся примерно в середине 2022 года. Несмотря на то, что цены на автомобили не объявлены, ожидается, что представленные автомобили премиум-класса типа седан и внедорожник смело выйдут на автомобильный рынок. На данный момент многие правительственные учреждения и компании в Турции уже заявили о своем намерении сделать предварительный заказ на автомобили производства TOGG, чтобы выразить свою поддержку этой инициативе. По словам представителей TOGG, после начала массового производства они намерены производить 175000 автомобилей в год и 1 миллион автомобилей к 2038 году [Treuronews, 2020]. Эти цели, если они будут достигнуты, несомненно, положительно повлияют на тенденцию роста объемов экспорта Турции и принесут различные выгоды для экономики в целом.

Источники:

Ассоциация экспортеров минералов и металлов Стамбула (2019). Отчет об экспорте 2019. Новое видение, новая дорожная карта. Доступен по адресу: <https://www.immib.org.tr/files/kio/temp/Yeni%20Vizyon%20Yeni%20Yol%20Haritas%C4%B1%20%C4%B0hracat%202019%20Raporu.pdf>. Дата обращения: 28.01.2020.

Баласса Белла (1965). Либерализация торговли и выявленные сравнительные преимущества. До-

ие [Star, 2019]. Түркияның автокөлігі ретінде жарнамаланған алғашқы отандық электр автокөлік жобасы жоғары технологиялық өнімдердің экспортын ұлғайту мақсатына сәйкес болып, беделден гөрі бәсекеге толы және экспорттың негізгі қозғаушы күшіне айналған автомобиль секторын жоғары деңгейге жеткізетін бір өнімді қолдаудың кешенді жоспары ретінде қарастырылған жөн.

TOGG топ-менеджері Гүржан Каракаштың берген ақпаратына сәйкес, 2022 жылдың ортасында алғашқы автокөліктер сатылымға шығады. Әзірше автокөліктердің нарықтық бағасы әлі жарияланбаса да, таныстырылған седан және жол талғамайтын көліктерінің жоғары сегменттегі автомобильдер нарығында тез танылатынын болжауға болады. Бұл бастама қазірдің өзінде көптеген мемлекеттік мекемелер мен компаниялардың алдын-ала тапсырыс беруімен қолдау тауып отыр. TOGG мамандары жаппай өндірілгеннен кейін жылына 175 мың автомобиль шығаруды және 2032 жылға қарай шамамен 1 миллионға жеткізуді жоспарлап отыр [Treuronews, 2020]. Бұл, әрине, алдағы жылдарда Түркияның ағымдағы экспорттық көлемінің артуына жаңа серпін беріп, ел экономикасының жан-жақты дамуына мүмкіндік беретін болады.

Дереккөз:

Дүниежүзілік сауда ұйымы (2019). Дүниежүзілік сауда статистикалық шолу 2019 ж. Сілтеме: https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/wts2019_e/wts19_toc_e.htm. Каралған уақыты: 28.01.2020.

Ыстамбұл минералдары мен металдарын экспорттаушылар қауымдастығы (2019). Экспорт туралы есеп 2019 жаңа көзқарас жаңа жол картасы. Сілтеме: <https://www.immib.org.tr/files/kio/temp/Yeni%20Vizyon%20Yeni%20Yol%20Haritas%C4%B1%20%C4%B0hracat%202019%20Raporu.pdf>. Каралған уақыты: 28.01.2020.

Star.com.tr (2019). Отандық автобөлшектер қайда шығарылады? Отандық автомобильдер қашан жаппай өндіріске пайдаланылады? Сілтеме: <https://www.star.com.tr/ekonomi/yerli-otomobil>

ступен по адресу: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1467-9957.1965.tb00050.x>. Дата обращения: 28.01.2020.

Всемирная торговая организация (2019). Статистический обзор мировой торговли за 2019 год. Доступен по адресу: https://www.wto.org/english/res_e/statis_e/wts2019_e/wts19_toc_e.htm. Дата обращения: 28.01.2020.

UN Comtrade (2019). База данных UN Comtrade. Доступен по адресу: <https://comtrade.un.org/>. Дата обращения: 28.01.2020.

UNCTAD Stat (2019). Выявлено сравнительное преимущество радаров. Доступен по адресу: <https://unctadstat.unctad.org/EN/RcaRadar.html>. Дата обращения: 28.01.2020.

Star.com.tr (2019). Где будут производиться отечественные автозапчасти? Когда отечественные автомобили пойдут в серийное производство? Доступен по адресу: <https://www.star.com.tr/ekonomi/yerli-otomobil-parcalari-nerede-uretilecek-yerli-otomobil-ne-zaman-seri-uretime-gececek-haber-1503076/>. Дата обращения: 30.01.2020.

Treuronews.com (2020). Генеральный директор TOGG Каракас: Мы встречаемся с Bosch по поводу двигателей для отечественных автомобилей и китайскими компаниями по их батареям. Доступен по адресу: <https://tr.euronews.com/2020/01/28/togg-ceo-su-karakas-yerli-otomobiliin-motoru-icin-bosch-bataryas-icin-cinli-firmalarla>. Дата обращения: 30.01.2020.

parcalari-nerede-uretilecek-yerli-otomobil-ne-zaman-seri-uretime-gececek-haber-1503076/. Каралған уақыты: 30.01.2020.

Treuronews.com (2020). TOGG бас директоры Каракас: отандық автокөлік қозғалтқышы үшін Bosch және оның аккумуляторы үшін қытайлық компаниялар мен кездесулер өткіздік. Сілтеме: <https://tr.euronews.com/2020/01/28/togg-ceo-su-karakas-yerli-otomobiliin-motoru-icin-bosch-bataryas-icin-cinli-firmalarla>. Каралған уақыты: 30.01.2020.

UN Comtrade (2019). БҰҰ-ның сауда дерекқоры. Сілтеме: <https://comtrade.un.org/>. Каралған уақыты: 28.01.2020.

UNCTAD Stat (2019). Салыстырмалы артықшылық радары. Сілтеме: <https://unctadstat.unctad.org/EN/RcaRadar.html>. Каралған уақыты: 28.01.2020.

ТОРГОВОЕ СОГЛАШЕНИЕ МЕЖДУ США И КИТАЕМ: ВРЕМЕННОЕ ИЛИ ПОСТОЯННОЕ? АҚШ-ҚЫТАЙ САУДА КЕЛІСІМІ: УАҚЫТША МА, ТҰРАҚТЫ МА?

Омирбек Канай*

15 января 2020 года президент США Дональд Трамп и вице-премьер Китая Лю Хэ подписали в Вашингтоне торговое соглашение между США и Китаем. Соглашение на 96 страниц состоит в общей сложности из восьми глав и охватывает такие вопросы, как права интеллектуальной собственности, передача технологий, торговля продуктами питания и сельскохозяйственной продукцией, финансовые услуги, макроэкономическая политика, валютная политика, доступ на рынок и разрешение двусторонних споров. Наиболее важные моменты соглашения между США и Китаем можно резюмировать следующим образом: 1) Соединенные Штаты снизят дополнительный таможенный налог, применяемый к китайским товарам общей стоимостью 120 миллиардов долларов, с 15% до 7,5% в течение 30 дней. Однако тарифы США на китайские товары на сумму 250 миллиардов долларов и тарифы Китая на товары США на 110 миллиардов долларов останутся в силе. 2) Обе страны будут способствовать доступу на рынок и проводить политику справедливой и свободной торговли. 3) США и Китай будут усиливать правила в отношении прав интеллектуальной собственности, будут уважать коммерческую тайну и конфиденциальную деловую информацию и не будут заставлять другую сторону передавать технологии. 4) Обе страны не будут манипулировать валютными рынками для ценовой конкуренции. 5) Китай расширит импорт продукции сельского хозяйства, энергетики, промышленности и услуг из США в следующие два года, увеличив об-

2020 жылдың 15 қаңтарында АҚШ президенті Дональд Трамп пен Қытай вице-премьері Лю Хэ Вашингтонда АҚШ-Қытай сауда келісіміне қол қойды. Жалпы 96 беттен тұратын АҚШ-Қытай сауда келісімі 8 бөлімнен құралып, зияткерлік меншік құқығы, технология трансфері, азық-түлік және ауылшаруашылық өнімдерінің саудасы, қаржылық қызметтер, макроэкономикалық саясат және валюталық саясат, нарыққа қол жеткізу және екі жақты дауларды шешу сияқты мәселелерді қамтиды. АҚШ пен Қытай арасындағы келісімнің негізгі тармақтарын келесідей тұжырымдауға болады: 1) АҚШ жалпы құны 120 млрд. доллар болатын қытайлық тауарларға салынған қосымша кедендік баж салығын 30 күн ішінде 15%-дан 7,5%-ға дейін төмендетіп, 250 млрд. долларлық қытайлық тауарларға қосымша кедендік баж салығын күшінде қалдырса, Қытайдың 110 млрд. долларлық АҚШ тауарларына қолданылатын қосымша кеден салығы өз күшінде қалады. 2) Екі мемлекет те нарыққа қол жетімділікті жеңілдету арқылы әділ және еркін сауда саясатын жүргізеді. 3) АҚШ пен Қытай зияткерлік меншік құқықтарын реттеуді күшейтіп, сауда құпиялары мен құпия сауда ақпараттарын құрметтейді және екінші тарапты технология трансферіне мәжбүрлемейді. 4) Екі ел де бағалық бәсекелестік үшін валюта нарығын манипуляцияламайды. 5) Қытай алдағы екі жыл ішінде АҚШ-тан ауылшаруашылық, энергетика, өнеркәсіп және қызмет көрсету өнімдерінің импортын кеңейтіп, жалпы

* магистр, Евразийский научно-исследовательский институт, Казахстан. kaztegin@hotmail.com

щий импорт с уровня 2017 года до 200 миллиардов долларов. 6) Обе страны предоставят бесплатный доступ финансовым учреждениям в области банковского дела, ценных бумаг, страхования и электронных платежей [USTR, 2020].

Торговая война между США и Китаем, которая началась в марте 2018 года с момента введения со стороны США тарифов на китайские товары стоимостью 50 миллиардов долларов и продолжалась 18 месяцев, в течение которых стороны применяли друг к другу дополнительный таможенный налог, завершилась с подписанием этого торгового соглашения. Проведя 13 раундов переговоров с момента начала торговой войны, Вашингтон и Пекин, по-видимому, думают, что настало время заключить соглашение.

Влияние торговой войны между США и Китаем было особенно тяжелым для мировой торговой системы. Ее отрицательные последствия для объемов торговли между двумя странами составляют одну из причин, приведших к подписанию торгового соглашения между Вашингтоном и Пекином. Стоит отметить, что США представляют крупнейший рынок экспорта для Китая и являются четвертым по величине импортером, тогда как Китай является для США третьим крупнейшим рынком экспорта и крупнейшим импортером американских товаров и услуг. Объем торговли между США и Китаем, который в 2018 году достиг 633,52 миллиарда долларов, увеличившись на 8,5% по сравнению с предыдущим годом, снизился до 541,2 миллиарда долларов в 2019 году, или на 14,6% по сравнению с 2018 годом. В частности, экспорт США в Китай упал на 20,9% по сравнению с годом ранее до 122,7 миллиарда долларов, а импорт из Китая упал на 12,5% по сравнению с 2018 годом до 418,5 миллиарда долларов [MOFCOM, 2019; MOFCOM, 2020].

импортты 2017 жылғы деңгейден 200 млрд. долларға арттырады. 6) Екі ел де банк, бағалы қағаздар, сақтандыру және электрондық төлемдер саласындағы қаржы институттарына еркін қол жетімділікті қамтамасыз етеді [USTR, 2020].

2018 жылы наурызда АҚШ-тың 50 млрд. долларлық Қытай тауарларына қосымша кедендік баж салығын салумен басталып, тараптар өзара қосымша кедендік баж салығын қолданғаннан кейін 18 ай бойы жалғасқан АҚШ-Қытай сауда соғысы аталмыш сауда келісімімен аяқталды. Сауда соғысы басталғаннан бері 13 рет келіссөз жүргізген Вашингтон мен Пекин ақыры келісімге келу керегін түсінді.

Әсіресе, әлемдік сауда жүйесін дүр сілкіндірген АҚШ-Қытай сауда соғысының екі ел арасындағы сауда көлеміне тигізген теріс әсерлері Вашингтон мен Пекинді сауда келісімін жасасуға мәжбүр еткен негізгі себептердің бірі. Өйткені АҚШ - Қытайдың ең ірі экспорттық нарығы және импорт бойынша төртінші ірі серіктесі болса, Қытай - АҚШ-тың үшінші ірі экспорттық нарығы және АҚШ тауарлары мен қызметтерінің ең ірі тұтынушысы болып табылады. Сауда соғысына қарамастан, 2018 жылы да өсу үрдісін сақтаған АҚШ-Қытай сауда көлемі 2019 жылы айтарлықтай төмендеді. Мысалы, АҚШ пен Қытай арасындағы сауда көлемі 2018 жылы алдыңғы жылмен салыстырғанда 8,5%-ға өсіп, 633,52 млрд. долларға жетсе, ал 2019 жылы өткен жылмен салыстырғанда 14,6%-ға төмендеп, 541,2 млрд. доллар болды. Нәтижесінде АҚШ-тың Қытайға экспорты 20,9%-ға төмендеп, 122,7 млрд. доллар болса, ал Қытайдан импорт 12,5%-ға қысқарып, 418,5 млрд. долларды құрады [MOFCOM, 2019; MOFCOM, 2020].

Трампа әкімшілігі тұрғысынан алып қарағанда, 2020 жылғы АҚШ-тағы президенттік сайлауының жақындауы, Пекинмен келісімге келуде маңызды

С точки зрения администрации Трампа, можно предположить, что Вашингтон хотел подписать торговое соглашение с Китаем как можно скорее, по мере приближения выборов президента США в 2020 году. Фактически, администрация Трампа предприняла значительное усилие для достижения торгового соглашения между Китаем и Соединенными Штатами. Поэтому торговое соглашение имеет большое значение для того, чтобы Трамп снова победил на выборах 2020 года. Трамп начал торговую войну с обвинения Пекина в проведении несправедливой торговой политики, краже интеллектуальной собственности, ограничении возможностей иностранных компаний открывать бизнес в Китае и принуждении их к передаче технологий. Принимая это во внимание, акцент в соглашении на такие вопросы, как доступ к рынкам, политика свободной торговли, права интеллектуальной собственности, передача технологий и валютная политика, можно рассматривать как победу администрации Трампа.

Кроме того, согласно торговому соглашению, в 2020-2021 годах Китай увеличит общий импорт товаров из США с уровня 2017 года до 200 миллиардов долларов, что является как экономической, так и политической выгодой для администрации Трампа. Трамп уже пообещал сократить торговый разрыв с Китаем во время избирательной кампании 2016 года и после начала торговой войны в марте 2018 года [USTR, 2018]. В соответствии с торговым соглашением Китай обязуется закупить сельскохозяйственную продукцию на 32 миллиарда долларов, энергоносители на 52,4 миллиарда долларов, промышленную продукцию на 77,7 миллиарда долларов и сервисную продукцию на 37,6 миллиарда долларов в течение следующих двух лет [USTR, 2020]. С другой стороны, то, что при принятии ответных решений Китай нацелен на многие сельскохозяйственные товары США, вызывает озабоченность у администрации Трампа. Например, до 1 сен-

факторы болғанын болжауға болады. Себебі Трамп әкімшілігі онсыз да АҚШ-тың пайдасына Қытаймен сауда келісімін жасауға күш салып келді. Сондықтан аталмыш сауда келісімі Трамптың 2020 жылғы сайлауда қайта жеңіп шығуы үшін үлкен маңызға ие. Әсіресе, Трамптың Пекинді әділетсіз сауда саясатын жүргізді, зияткерлік меншікті ұрлады, шетелдік компаниялардың Қытайда жұмыс жасауын шектеді және шетелдік компанияларды технология трансферін жасауға мәжбүрледі деп айыптап сауда соғысын бастағанын ескерсек, аталмыш сауда келісімінде нарықтық қол жетімділік, еркін сауда саясаты, зияткерлік меншік құқықтары, технологиялар трансфері және валюталық саясат мәселелеріне баса назар аударылуын Трамп әкімшілігінің жеңісі ретінде қарауға болады.

Сонымен қатар, сауда келісіміне сәйкес, Қытайдың 2020-2021 жылдар аралығында АҚШ-тан жалпы импорт көлемін 2017 жылғы деңгейінен 200 млрд. долларға дейін жеткізуге келісуі, Трамп әкімшілігі үшін әрі экономикалық әрі саяси жеңіс болып табылады. Трамп 2016 жылғы сайлау науқанында және 2018 жылдың наурызында сауда соғысы басталғаннан кейін де Қытаймен сауда айырмашылығын жоюға уәде берген болатын [USTR, 2018]. Енді Қытай сауда келісімі бойынша келесі екі жыл ішінде АҚШ-тан 32 млрд. долларлық ауылшаруашылық өнімдерін, 52,4 млрд. долларлық энергетикалық өнімдерді, 77,7 млрд. долларлық өнеркәсіп өнімдерін және 37,6 млрд. долларлық қызмет өнімдерін сатып алуға міндеттенеді [USTR, 2020]. Екінші жағынан, сауда соғысы кезінде Қытайдың қарымта шабуылында АҚШ-тың көптеген ауылшаруашылық өнімдерінің нысанаға алынуы Трамп әкімшілігін алаңдатып келген мәселе болатын. Мысалы, 2019 жылдың 1 қыркүйегіне дейін АҚШ-тың 1,084 түрлі ауылшаруашылық өніміне Қытай тарапынан қосымша кедендік баж салығы салынған еді.

тября 2019 года Китай ввел пошлины на 1,084 наименования американской сельскохозяйственной продукции. Китай в течение многих лет был крупнейшим импортером многих сельскохозяйственных товаров США. В 2018 году импорт сельскохозяйственной продукции из США в Китай снизился на 53% до 9 миллиардов долларов США, тогда как в январе-мае 2019 года этот показатель составлял 32,73 миллиарда юаней (около 4,79 миллиарда долларов США), что на 55,3% меньше по сравнению с аналогичным периодом 2018 года [SCC WTO, 2019; people.cn, 2019]. В целях минимизации негативных последствий торговой войны для сельскохозяйственного сектора США администрация Трампа вынуждена была предоставить около 28 миллиардов долларов своим сельхозпроизводителям в течение последних двух лет [Дорнинг, 2019]. Это можно понять, если учесть, что Трамп набрал большое количество голосов в развитых сельскохозяйственных регионах страны во время президентских выборов 2016 года. То, что Китай увеличит импорт американской сельхозпродукции в рамках данного торгового соглашения, может также способствовать росту поддержки со стороны крупных фермерских регионов на выборах президента США 2020 года.

С точки зрения Китая, заключение торгового соглашения в пользу Соединенных Штатов продиктовано идеей Пекина о сохранении экономической и политической стабильности. Негативные последствия торговой войны с Соединенными Штатами также отрицательно отразились на темпах роста китайской экономики. Когда торговая война между США и Китаем должна была начаться, эксперты немецкого Deutsche Bank предсказали, что темпы экономического роста Китая могут снизиться на 0,2-0,3%, если Соединенные Штаты полностью применят дополнительные таможенные тарифы [Deutsche Bank, 2018]. Как ожидалось, рост китайской экономики, составивший 6,5% в 2018 году, упал до 6,1%

Сондай-ақ, жылдар бойы АҚШ-тың көптеген ауылшаруашылық өнімдерінің ең ірі импорттаушысы болған Қытайдың 2018 жылы АҚШ-тан ауылшаруашылық өнімдері импорты 53%-ға төмендеп, тек 9 млрд. доллар ғана болса, 2019 жылдың қаңтар-мамыр айларында өткен жылдың сәйкес кезеңімен салыстырғанда 55,3% төмендеп, 32,73 млрд. юань (шамамен 4,79 млрд. доллар) ғана болды [SCC WTO, 2019; people.cn, 2019]. Сауда соғысының ауылшаруашылық саласына кері әсерін азайту үшін Трамп әкімшілігі ауылшаруашылық өнімдерін өндірушілерге соңғы екі жылда шамамен 28 млрд. доллар көмек беруге мәжбүр болды [Дорнинг, 2019]. Егер 2016 жылғы АҚШ президенттің сайлауында Трамптың елдігі агроөнеркәсібі дамыған аймақтарда жоғары дауыс жинағанын ескерсек, аталған сауда келісімі бойынша Қытайдың АҚШ-тан ауылшаруашылық өнімдерінің импортын арттыратындығы, 2020 жылғы АҚШ президенттік сайлауында да Трамптың елдегі маңызды ауылшаруашылығы аймақтарынан жалғасты қолдау табуына оң әсер ететін болады.

Қытай тұрғысынан алып қарағанда, АҚШ-қа пайдалы сауда келісімін қабылдауының астарында Пекиннің экономикалық және саяси тұрақтылықты сақтау идеясы жатқанын айта аламыз. Себебі АҚШ-пен болған сауда соғысының кері әсері Қытай экономикасының өсу қарқынына да кері әсерін тигізді. АҚШ-Қытай сауда соғысы басталғанда Германияның Deutsche Bank сарапшылары АҚШ-тың Қытай тауарларына салған қосымша кедендік баж салықтары толығымен іске қосылатын болса, Қытайдың экономикалық өсу қарқыны шамамен 0,2%-0,3% төмендеуі мүмкін деп болжаған болатын [Deutsche Bank, 2018]. Күтілгендей, 2018 жылы 6,5% болған Қытайдың экономикалық өсу қарқыны 2019 жылы 6,1% болып, бұл соңғы 30 жылдағы ең төменгі көрсеткіш болды [NBS, 2020]. Ал, қытайлық

в 2019 году, самого низкого показателя за 30 лет [NBS, 2020]. По оценкам китайских экономических экспертов, темпы экономического роста Китая в 2020 году составят около 5,5-6% [Синьхуа, 2019]. Одна из причин такого замедления темпов экономического роста Китая – негативные последствия торговой войны с США. Китай отправляет почти четверть всего экспорта в США. Таким образом, сокращение экспорта Китая в США в 2019 году на 12,5% нанесло серьезный ущерб ориентированной на экспорт китайской экономике и вынудило Пекин заключить торговую сделку с Вашингтоном.

Помимо экономических проблем Китая, все более ожесточенные антиправительственные протесты в Гонконге в 2019 году также увеличили для пекинской администрации необходимость в улучшении геополитической среды, особенно путем заключения торгового соглашения с Соединенными Штатами. В 1997 году Гонконг вернулся к китайскому правлению с политикой “одна страна, две системы”. Пекинская администрация рассматривает усиливающиеся протесты в Гонконге как опасную угрозу как для политической стабильности, так и для своих геополитических интересов. Кроме того, оглушительная победа продемократической оппозиции на местных выборах, состоявшихся в Гонконге в ноябре 2019 года, вызывает большую озабоченность администрации Пекина. Поэтому Китай пытается взять ситуацию в Гонконге под свой контроль под тенью торгового соглашения с Соединенными Штатами.

Резюмируя, можно констатировать, что, главным образом, текущая политико-экономическая ситуация как Вашингтона, так и Пекина подтолкнула стороны предпринять шаги к заключению соглашения, несмотря на множество проблем в торговой войне между США и Китаем, которые усугубляются в геополитическом и геоэкономическом измерениях. Торговое соглашение между США и Китаем можно также рассматривать как торговое соглашение между двумя стра-

экономикалық сарапшылар 2020 жылы Қытай экономикасының өсу қарқыны шамамен 5,5-6% болатынын болжап отыр [Синьхуа, 2019]. Қытай экономикасының өсу қарқынының төмендеуінің басты себептерінің бірі ретінде АҚШ-пен арадағы сауда соғысының жағымсыз әсерлерін атауға болады. Сонымен қатар, АҚШ-қа экспорты жалпы экспортының төрттен бір бөлігін құрайтын Қытай тұрғысынан алғанда, 2019 жылы АҚШ-қа экспортының 12,5%-ға төмендеуі экспортқа сүйенген Қытай экономикасы үшін елеулі шығын екенін айтуға болады. Бұл Қытайдың АҚШ-пен сауда келісіміне келуіне ықпал еткен маңызды бір фактор.

Қытайдың экономикалық тұрғыдағы алаңдаушылығынан сырт, 2019 жылы Гонконгта үкіметке қарсы наразылық шерулерінің күшеюі де Пекиннің, әсіресе, АҚШ-пен сауда келісімін жасау арқылы геосаяси жағдайды жақсарту қажеттілігін арттыра түсті. Өйткені 1997 жылы «Бір ел, екі түзім» қағидаты бойынша Қытайдың қол астына қайта қараған Гонконгтегі наразылық шерулерінің артуын ресми Пекин өзінің саяси тұрақтылығы үшін де, геосаяси мүдделері тұрғысынан да қауіпті деп санайды. Сонымен қатар, 2019 жылдың қараша айында Гонконгта өткен жергілікті сайлауда демократияны нығайтуды жақтаған қарсы топтың үлкен жеңісі де ресми Пекинді қатты алаңдатты. Сондықтан, Қытай АҚШ-пен сауда келісімін жасау арқылы Гонконгтағы жағдайды да бақылауға алуға тырысуда.

Қорытындылай келе, геосаяси және геоэкономикалық тұрғыдан тереңдей түскен АҚШ-Қытай сауда соғысында тараптардың бірқатар мәселелерге қарамастан келісімге келуіне Вашингтонның да, Пекиннің де ағымдағы саяси және экономикалық жағдайы түрткі болғанын айта аламыз. Аталмыш АҚШ-Қытай сауда келісімін екі ел арасындағы бірінші сатыдағы сауда келісімі деуге болады. Тараптардың күшінде қалған

нами первого этапа. Применение дополнительных таможенных пошлин и другие важные торгово-экономические вопросы, как ожидается, будут рассмотрены в рамках второго этапа соглашения. Также остается ясным, что текущие торгово-экономические разногласия между двумя крупнейшими экономиками мира, Соединенными Штатами и Китаем, не будут решены в рамках такого временного соглашения. Напряженность между США и Китаем – это не просто торговая война. Фактически, торговая война – это начало гонки за мировое господство между Соединенными Штатами, которые все еще считаются мировой супердержавой, и Китаем как постепенно набирающей силу державой.

Источники:

Deutsche Bank (2018). Торговая война между США и Китаем обострилась. Доступен по адресу: <https://www.db.com/newsroomnews/2018/us-china-trade-battle-heats-up-en-11616.htm>. Дата обращения: 18.01.2020.

Дорнинг, Майк (2019). Трамп заплатит фермерам более 28 миллиардов долларов во время торговой войны. Доступен по адресу: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2019-12-04/trump-s-28-billion-trade-war-bailout-is-overpaying-many-farmers>. Дата обращения: 18.01.2020.

Министерство коммерции Китайской Народной Республики (2019). Торгово-инвестиционная ситуация между Китаем и США в 2018 г. Доступен по адресу: <http://us.mofcom.gov.cn/article/ztdy/201905/20190502859509.shtml>. Дата обращения: 16.01.2020.

Министерство коммерции Китайской Народной Республики (2020). В 2019 году внешнеторговый оборот Китая значительно увеличился. Доступен по адресу: <http://www.mofcom.gov.cn/article/i/jyjl/1/202001/20200102930289.shtml>. Дата обращения: 16.01.2020.

NBS (2020). В 2019 году экономика Китая оставалась в основном стабильной. Доступен по адресу: http://www.stats.gov.cn/tjsj/zxfb/202001/t20200117_1723383.html. Дата обращения: 20.01.2020.

People.cn (2019). С января по май 2019 года импорт сельхозпродукции Китая из США снизился на 55,3%. Доступен по адресу: <http://finance.people.com.cn/n1/2019/0624/c1004-31177431.html>. Дата обращения: 17.01.2020.

SCCWTO (2019). Отчет Исследовательской службы Конгресса о возвратных тарифах Китая на сельскохо-

зяйства. Косымша кедендік баж салықтары мен тағы басқа маңызды сауда-экономикалық мәселелері екінші сатыдағы сауда келісімі аясында қарастырылады деп күтілуде. Әлемнің ең ірі екі экономикасы саналатын АҚШ пен Қытай арасында жалғасып келе жатқан сауда-экономикалық келіспеушіліктердің мұндай бір келісіммен шешілмейтіні де айқын. АҚШ пен Қытай арасындағы шиеленіс те тек сауда соғысы ғана емес. Шын мәнінде, аталмыш сауда соғысын әлі күнге дейін әлемдік супер держава болып саналатын АҚШ пен күшейіп келе жатқан Қытай арасындағы жаһандық бәсекелестіктің бастауы ғана деуге болады.

Дереккөз:

Deutsche Bank (2018). АҚШ-Қытай сауда соғысы шиеленісе түсті. Сілтеме: <https://www.db.com/newsroomnews/2018/us-china-trade-battle-heats-up-en-11616.htm>. Қаралған уақыты: 18.01.2020.

Дорнинг, Майк (2019). Трамп фермерлерге сауда соғысы кезінде 28 миллиард доллардан астам қаражат төлейді. Сілтеме: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2019-12-04/trump-s-28-billion-trade-war-bailout-is-overpaying-many-farmers>. Қаралған уақыты: 18.01.2020.

Қытай Халық Республикасының Сауда министрлігі (2019). 2018 жылғы Қытай-АҚШ арасындағы сауда және инвестиция жағдайы. Сілтеме: <http://us.mofcom.gov.cn/article/ztdy/201905/20190502859509.shtml>. Қаралған уақыты: 16.01.2020.

Қытай Халық Республикасының Сауда министрлігі (2020). 2019 жылы Қытайдың сыртқы саудасы айтарлықтай артты. Сілтеме: <http://www.mofcom.gov.cn/article/i/jyjl/1/202001/20200102930289.shtml>. Қаралған уақыты: 16.01.2020.

NBS (2020). Қытай экономикасы 2019 жылы негізінен тұрақтылығын сақтады. Сілтеме: http://www.stats.gov.cn/tjsj/zxfb/202001/t20200117_1723383.html. Қаралған уақыты: 20.01.2020.

People.cn (2019). 2019 жылдың қаңтар-мамыр айлары арасында Қытайдың АҚШ-тан ауылшаруашылық өнімдерінің импорты 55,3% төмендеді. Сілтеме: <http://finance.people.com.cn/n1/2019/0624/c1004-31177431.html>. Қаралған уақыты: 17.01.2020.

SCCWTO (2019). АҚШ-тың ауылшаруашылық өнімдеріне Қытайдың қайтарма тарифтері туралы Конгресс зерттеу қызметінің есебі. Сілтеме:

**ГЛАВА 1. ПОЛИТИЧЕСКОЕ И ЭКОНОМИЧЕСКОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО СТРАН
ЕВРАЗИИ: МЕЖДУНАРОДНЫЕ И РЕГИОНАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ**
**1-ТАРАУ. ЕУРАЗИЯ ЕЛДЕРІНДЕГІ САЯСИ-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҮНТІМАҚТАСТЫҚ;
ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЖӘНЕ АЙМАҚТЫҚ АСПЕКТІЛЕР**

зайтвенную продукцию США. Доступен по адресу: <http://www.sccwto.org/post/26052?locale=zh-CN>. Дата обращения: 17.01.2020.

USTR (2020). Торгово-экономическое соглашение между правительством США и правительством Китая. Доступен по адресу: https://ustr.gov/sites/default/files/files/agreements/phase%20one%20agreement/Economic_And_Trade_Agreement_Between_The_United_States_And_China_Text.pdf. Дата обращения: 16.01.2020.

USTR (2018). Президент Трамп объявил о жестких мерах против несправедливой торговли Китая. Доступен по адресу: <https://ustr.gov/about-us/policy-offices/press-office/pressreleases/2018/march/president-trump-announces-strong>. Дата обращения: 16.01.2020.

Синьхуа (2019). 2020 год будет неплохим для экономики Китая. Доступен по адресу: http://www.xinhuanet.com/fortune/2019-12/02/c_1125297049.htm. Дата обращения: 20.01.2020.

<http://www.sccwto.org/post/26052?locale=zh-CN>. Қаралған уақыты: 17.01.2020.

USTR (2020). АҚШ үкіметі мен ҚХР үкіметі арасындағы сауда-экономикалық келісім. Сілтеме: https://ustr.gov/sites/default/files/files/agreements/phase%20one%20agreement/Economic_And_Trade_Agreement_Between_The_United_States_And_China_Text.pdf. Қаралған уақыты: 16.01.2020.

USTR (2018). Президент Трамп Қытайдың әділетсіз саудасы үшін қатаң шара жариялады. Сілтеме: <https://ustr.gov/about-us/policy-offices/press-office/pressreleases/2018/march/president-trump-announces-strong>. Қаралған уақыты: 16.01.2020.

Синьхуа (2019). 2020 жылы Қытай экономикасы үшін жаман болмайтын сияқты. Сілтеме: http://www.xinhuanet.com/fortune/2019-12/02/c_1125297049.htm. Қаралған уақыты: 20.01.2020.

ПОСЛЕДНИЕ ИЗМЕНЕНИЯ В ЭКСПОРТЕ ИЗ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ В КИТАЙ ОРТАЛЫҚ АЗИЯ ЕЛДЕРІНІҢ ҚЫТАЙҒА ЭКСПОРТЫНДАҒЫ СОҢҒЫ ӨЗГЕРІСТЕР

*Омирбек Канай**

Китай, который инвестировал миллиарды долларов и предоставил кредиты Центральной Азии, остается одним из самых важных торговых партнеров стран региона. Согласно данным 2019 года, Китай – это крупнейший торговый партнер Кыргызстана, Узбекистана и Туркменистана, второй по величине для Казахстана и третий для Таджикистана.

Как известно, объем торговли между странами Центральной Азии и Китаем в целом демонстрировал падение в 2014-2016 годах и начал вновь расти в 2017 году. Например, общий объем торговли между Центральной Азией и Китаем увеличился на 18,7% до 36,412 млрд долларов в 2017 году по сравнению с предыдущим годом. Затем он вырос на 14,4% до 41,663 млрд долларов в 2018 году и на 12,2% до 46,749 млрд долларов в 2019 году [Всемирный банк, 2018; Всемирный банк, 2019; Stat.uz, 2019; Stat.uz, 2020; Главное таможенное управление Китайской Народной Республики, 2020]. Если мы посмотрим на данные о торговле между Центральной Азией и Китаем в 2017-2019 годах, мы увидим значительный рост, особенно экспорта из Центральной Азии в Китай. Например, в 2017 году общий экспорт стран Центральной Азии в Китай составил 15,114 млрд долларов, что на 21,2% больше, чем в предыдущем году. Затем этот показатель вырос на 26,4% до 19,104 млрд долларов в 2018 году и на 7,9% до 20,618 млрд долларов в 2019 году [Всемирный банк, 2018; Всемирный банк, 2019; Stat.uz, 2019; Stat.uz, 2020; Главное таможенное управление Китайской Народной Республики, 2020].

Орталық Азияға миллиардтаған доллар инвестиция құйып, несие берген Қытай аймақ елдерінің ең маңызды сауда серіктестерінің бірі болып келеді. 2019 жылғы мәліметтер бойынша, Қытай Қырғызстан, Өзбекстан және Түрікменстанның ең ірі, Қазақстанның екінші ірі, ал Тәжікстанның үшінші ірі сауда серіктесі болып табылады.

2014-2016 жылдары Орталық Азия елдері мен Қытай арасындағы сауда-саттық көлемінде жалпы төмендеу үрдісі байқалғанымен, бұл көрсеткіш 2017 жылдан бастап қайта өсе бастады. Мысалы, Орталық Азия елдері мен Қытай арасындағы сауда-саттық көлемі 2017 жылы 36,412 млрд. долларды құрап, 2016 жылмен салыстырғанда 18,7%-ға артса, ал 2018 жылы 14,4%-ға өсіп, 41,663 млрд. долларға және 2019 жылы 12,2%-ға артып, 46,749 млрд. долларға жетті [Дүниежүзілік банк, 2018; Дүниежүзілік банк, 2019; Stat.uz, 2019; Stat.uz, 2020; Қытай Халық Республикасының Кеден Бас басқармасы, 2020]. 2017-2019 жылдар аралығындағы Орталық Азия мен Қытай арасындағы сауда-саттық мәліметтерін қарастыратын болсақ, әсіресе, Орталық Азияның Қытайға экспортының айтарлықтай өскенін байқаймыз. Мәселен, 2017 жылы Орталық Азия елдерінің Қытайға экспортының жалпы көлемі 15,114 млрд. доллар болып, 2016 жылмен салыстырғанда 21,2%-ға артты. Бұл көрсеткіш 2018 жылы 26,4%-ға өсіп, 19,104 млрд. долларға, ал 2019 жылы 7,9%-ға артып, 20,618 млрд. долларға ұласты [Дүниежүзілік банк, 2018; Дүни-

* магистр, Евразийский научно-исследовательский институт, Казахстан. kaztegin@hotmail.com

Можно констатировать, что тенденция к увеличению общего объема экспорта стран Центральной Азии в Китай обусловлена внутренними и внешними факторами, стоящими за этими цифрами.

Прежде всего, конкретные шаги, предпринятые странами Центральной Азии в течение нескольких прошедших лет, по диверсификации своих экономик, усовершенствованию своих структур внешней торговли и увеличению экспорта положительно повлияли на их объемы экспорта. Узбекистан представляет собой лучший пример таких положительных изменений в Центральной Азии. Усилия по экономической либерализации, последовавшие после смены власти в 2016 году, в совокупности с улучшенными условиями для инвестирования и внешней торговли, а также либерализация денежно-кредитной политики заметно повлияли на развитие внутренней экономики и рост внешней торговли. Эти изменения привели к увеличению торговых контактов с Китаем, являющимся одним из важнейших торговых партнеров Узбекистана. Объем двусторонней торговли между Узбекистаном и Китаем, который составил 4,754 млрд долларов, увеличившись на 11,8% в 2017 году по сравнению с предыдущим годом, достиг 6,266 млрд долларов США с увеличением на 31,8% в 2018 году и 7,621 млрд долларов США с увеличением на 21,6% в 2019 году. Экспорт Узбекистана в Китай в 2017 году увеличился на 13,5% до 2,026 млрд долларов по сравнению с предыдущим годом, достиг 2,324 млрд долларов с увеличением на 14,7% в 2018 году и 2,519 млрд долларов с увеличением на 8,4% в 2019 году. [Всемирный банк, 2018; Stat.uz, 2019; Stat.uz, 2020].

Мы можем видеть подобную картину в торговле Кыргызстана и Таджикистана с Китаем. Хотя объемы экспорта Кыргызстана и Таджикистана в Китай очень низки по сравнению с объемами импорта, в целом за последние годы в экспорте обеих стран в Китай наблюдался рост. Например, объем двусторонней торгов-

ежүзілік банк, 2019; Stat.uz, 2019; Stat.uz, 2020; Қытай Халық Республикасының Кеден Бас басқармасы, 2020]. Осы көрсеткіштердің астарында Орталық Азия елдерінің Қытайға экспортының өсу үрдісінің ішкі және сыртқы себептерінің жатқанын айтуға болады.

Ең алдымен, соңғы бірнеше жылда Орталық Азия елдерінің экономикаларын әртараптандыру, сыртқы сауда құрылымдарын жетілдіру және экспортты ұлғайту бойынша жүргізген нақты қадамдары олардың экспортына оң әсер етті деуге болады. Өзбекстан Орталық Азиядағы осындай оң өзгерістердің айқын үлгісі болып табылады. Себебі 2016 жылғы қыркүйекте елдегі биліктің ауысуынан кейінгі экономикалық ырықтандыру жұмыстары, инвестициялық және сыртқы сауда жағдайларының жақсаруы, сондай-ақ, ақша-несие саясатының ырықтандырылуы Өзбекстанның ұлттық экономикасының дамуына және сыртқы саудасының өсуіне айтарлықтай ықпал етті. Бұл өзгерістер Өзбекстанның маңызды сауда серіктестерінің бірі болып табылатын Қытаймен арадағы сауда қатынастарының артуына түрткі болды. 2017 жылы 11,8%-ға өсіп, 4,754 млрд долларды құраған Өзбекстан-Қытай екіжақты сауда көлемі 2018 жылы 31,8%-ға артып, 6,266 млрд долларға, ал 2019 жылы 21,6%-ға өсіп, 7,621 млрд долларға дейін жетті. 2017 жылы Өзбекстанның Қытайға экспорты 2016 жылмен салыстырғанда 13,5%-ға артып, 2,026 млрд доллар болса, 2018 жылы 14,7%-ға артып, 2,324 млрд долларды және 2019 жылы 8,4%-ға артып, 2,519 млрд долларды құрады [Дүниежүзілік банк, 2018; Stat.uz, 2019; Stat.uz, 2020].

Қырғызстан мен Тәжікстанның Қытаймен сауда-саттығында да осыған ұқсас жағдай орын алды. Қырғызстан мен Тәжікстанның Қытайға экспорты олардың импортына қарағанда өте төмен болғанымен, соңғы жылдары екі елдің де Қытайға экспортында жалпы өсу

ли между Кыргызстаном и Китаем в 2017 году составил 5,424 миллиарда долларов, что на 4% меньше по сравнению с предыдущим годом, а затем увеличился на 3,3% до 5,601 миллиарда долларов в 2018 году и на 13,3% до 6,346 миллиарда долларов в 2019 году. Экспорт Кыргызстана в Китай увеличился на 22,2% до 87,055 млн долларов в 2017 году. Однако в 2018 году он снизился на 37,6% до 54,359 млн долларов и снова увеличился в 2019 году с показателем 66,009 млн долларов, что на 21,4% больше [Всемирный банк, 2018; Всемирный банк, 2019; Главное таможенное управление Китайской Народной Республики, 2020]. Объем двусторонней торговли между Таджикистаном и Китаем, который снизился на 23,2% до 1,348 млрд долларов в 2017 году, достиг 1,503 млрд долларов с увеличением на 11,5% в 2018 году, а затем 1,674 млрд долларов с увеличением на 11,4% в 2019 году. Соответственно, экспорт Таджикистана в Китай увеличился на 49,5% до 46,737 млн долларов, на 64,3% до 76,804 млн долларов и на 10,2% до 84,620 млн долларов соответственно [Всемирный банк, 2018; Всемирный банк, 2019; Главное таможенное управление Китайской Народной Республики, 2020].

Если оценивать с точки зрения внешних причин, рост экспорта стран Центральной Азии в Китай в 2017-2019 годах был обусловлен положительными изменениями на мировом энергетическом рынке в последние годы. Тот факт, что мировые цены на нефть снова начали расти в 2017 году, позволил странам Центральной Азии восстановить свою экономику, которая зависит от экспорта энергоносителей. С этой точки зрения мы видим, что экспорт энергоносителей из стран Центральной Азии в Китай значительно увеличился в 2017-2019 годах. Например, с 2010 по 2016 год по нефтепроводу Казахстан-Китай в Китай ежегодно отправлялось 10 млн тонн нефти, тогда как в 2017 году 12,277 млн тонн, а в 2018 году 13 млн тонн нефти было отправлено в Китай; в первой половине 2019 года

үрдісі байқалды. Мәселен, Қырғызстан мен Қытай арасындағы екіжақты сауда көлемі 2017 жылы 5,424 млрд. долларды құрап, 2016 жылмен салыстырғанда 4%-ға азағанымен, 2018 жылы 3,3%-ға артып, 5,601 млрд. долларға, ал 2019 жылы 13,3%-ға артып, 6,346 млрд. долларға жетті. 2017 жылы Қырғызстанның Қытайға экспорты алдындағы жылмен салыстырғанда 22,2%-ға артып, 87,055 млн. доллар деңгейінде болды. Алайда, бұл көрсеткіш 2018 жылы 37,6%-ға азайып, 54,359 млн. долларға дейін төмендеді. Десе де, 2019 жылы қайтадан жоғарылап 21,4%-ға өсіп, 66,009 млн. долларға дейін ұлғайды [Дүниежүзілік банк, 2018; Дүниежүзілік банк, 2019; Қытай Халық Республикасының Кеден Бас басқармасы, 2020]. Тәжікстан мен Қытай арасындағы екіжақты сауда көлемі 2017 жылы 23,2%-ға азайып, 1,348 млрд. долларға дейін төмендегенімен, 2018 жылы 11,5%-ға артып, 1,503 млрд. долларға, ал 2019 жылы 11,4%-ға өсіп, 1,674 млрд. долларға жетті. Оның ішінде Тәжікстанның Қытайға экспорты сәйкесінше 49,5%-дық өсумен 46,737 млн. долларға, 64,3%-дық өсумен 76,804 млн. долларға және 10,2%-дық өсумен 84,620 млн. долларға дейін ұлғайды [Дүниежүзілік банк, 2018; Дүниежүзілік банк, 2019; Қытай Халық Республикасының Кеден Бас басқармасы, 2020].

Сыртқы себептер бойынша қарастыратын болсақ, 2017-2019 жылдары Орталық Азия елдерінің Қытайға экспортының артуы соңғы жылдардағы жаһандық энергетика нарығындағы оң өзгерістерге байланысты болды. 2017 жылы әлемдік мұнай бағасының қайтадан көтеріле бастауы Орталық Азия елдерінің энергия экспортына тәуелді экономикаларын қалпына келтіріне мүмкіндік берді. Осы тұрғыдан алып қарағанда, 2017-2019 жылдары Орталық Азия елдерінің Қытайға энергия экспортының айтарлықтай артқанын байқаймыз. Мәселен, 2010-2016 жылдар аралығында Қазақстан-Қытай

по той же линии транспортировано 5,59 млн тонн нефти. [Нефтепровод Казахстан-Китай, 2020; Синьхуа, 2019]. Кроме того, объем газа, переправленного в Китай по газопроводу Центральная Азия-Китай, увеличился на 13,37% до 38,738 млрд кубометров в 2017 году, а в 2018 году он вырос на 22,6% до 47,493 млрд кубометров и на 1% до 47,9 млрд кубометров в 2019 [Ifeng, 2018; People's Daily, 2019; Синьхуа, 2020]. Учитывая, что энергоносители составляют основную часть экспорта Центральной Азии в Китай, не следует упускать из виду, что Казахстан и Туркменистан сыграли важную роль в увеличении экспорта Центральной Азии в Китай в период с 2017 по 2019 год. Как известно, Казахстан и Туркменистан составляют наибольшую часть общего объема торговли между Центральной Азией и Китаем. Можно отметить, что экспорт обеих стран в Китай значительно увеличился за отчетный период. В 2017 году объем двусторонней торговли между Казахстаном и Китаем увеличился на 37% до 17,943 миллиарда долларов по сравнению с предыдущим годом. Затем он вырос на 10,7% до 19,857 млрд долларов в 2018 году и на 10,7% до 21,991 млрд долларов в 2019 году. В частности, экспорт Казахстана в Китай увеличился соответственно на 32,8% до 6,379 млрд долларов, на 33,7% до 8,530 млрд долларов и на 8,6% до 9,262 млрд долларов. В 2017 году двусторонний товарооборот между Туркменистаном и Китаем составил 6,943 миллиарда долларов, что на 17,6% больше, чем в предыдущем году, тогда как в 2018 году он увеличился на 21,5% до 8,436 миллиарда долларов и на 8,1% до 9,117 миллиарда долларов в 2019 году. С другой стороны, экспорт Туркменистана в Китай увеличился на 18,2% до 6,575 млрд долларов, на 23,5% до 8,119 млрд долларов и на 7% до 8,686 млрд долларов соответственно [Всемирный банк, 2018; Всемирный банк, 2019; Главное таможенное управление Китайской Народной Республики, 2020].

мұнай құбыры арқылы Қытайға жылына 10 млн. тонна мөлшерінде мұнай тасымалданса, 2017 жылы 12,277 млн. тонна мұнай және 2018 жылы шамамен 13 млн. тонна мұнай жөнелтілді. Ал 2019 жылдың алғашқы жартысында 5,59 млн. тонна мұнай тасымалданды [Қазақстан-қытай мұнай құбыры, 2020; Синьхуа, 2019]. Сонымен қатар, Орталық Азия-Қытай газ құбыры арқылы Қытайға тасымалданған газ көлемі 2017 жылы 13,37%-ға өсіп, 38,738 млрд. текше метрге дейін артса, ал 2018 жылы 22,6%-ға өсіп, 47,493 млрд. текше метрге және 2019 жылы 1%-ға өсіп, 47,9 млрд. текше метрге жетті [Ifeng, 2018; People's Daily, 2019; Синьхуа, 2020]. Орталық Азияның Қытайға экспортының негізгі бөлігін энергетикалық өнімдер құрайтындығын ескере отырып, 2017-2019 жылдар аралығында Орталық Азияның Қытайға экспортының ұлғаюында Қазақстан мен Түрікменстанның маңызды рөл атқарғанын көреміз. Қазақстан мен Түрікменстан Орталық Азия мен Қытай арасындағы жалпы сауда көлемінің ең үлкен бөлігін құрайтыны белгілі. Аталмыш кезеңде екі елдің де Қытайға экспорты едәуір артқандығын байқауға болады. 2017 жылы Қазақстан мен Қытай арасындағы екіжақты сауда көлемі алдындағы жылмен салыстырғанда 37%-ға артып, 17,943 млрд. доллар болса, 2018 жылы 10,7%-ға артып, 19,857 млрд. долларды, ал 2019 жылы 10,7%-ға артып, 21,991 млрд. долларды құрады. Оның ішінде Қазақстанның Қытайға экспорты сәйкесінше 32,8%-ға артып, 6,379 млрд. долларға, 33,7%-ға өсіп, 8,530 млрд. долларға және 8,6%-ға артып, 9,262 млрд. долларға дейін ұлғайды. 2017 жылы Түрікменстан мен Қытай арасындағы екіжақты сауда көлемі 6,943 млрд. долларды құрап, 2016 жылмен салыстырғанда 17,6%-ға артса, 2018 жылы 21,5%-ға өсіп, 8,436 млрд. долларға және 2019 жылы 8,1%-ға артып, 9,117 млрд. долларға жетті. Ал Түрікменстанның Қытайға экспорты сол жылдары сәйкесінше 18,2%-ға артып, 6,575 млрд.

Кроме того, торговая война между США и Китаем, обострившаяся в марте 2018 года, предоставила странам Центральной Азии дополнительные возможности для увеличения своего экспорта в Китай. В частности, дополнительные пошлины Китая в размере 5% и 25% на многие сельскохозяйственные продукты США привлекли внимание китайских импортеров к Центральной Азии. Таким образом, за последние два года наблюдается значительный рост экспорта сельскохозяйственной продукции из стран Центральной Азии в Китай. Например, в 2018 году экспорт Узбекистана в Китай только фруктов и овощей увеличился в 1,66 раза до 46,2 миллиона долларов. [MOFCOM, 2019]. В 2018 году экспорт сельскохозяйственной продукции Кыргызстана в Китай составил 13,5 млн долларов [Правительство Китая, 2019]. В том же году экспорт сельскохозяйственной продукции из Казахстана в Китай увеличился на 37,7% до 280 миллионов долларов по сравнению с 2017 годом и продолжил рост на 38,6% до 388 миллионов долларов в 2019 году [Министерство сельского хозяйства и села, 2019; Казинформ, 2020].

Подводя итог, растущий тренд в экспорте стран Центральной Азии в Китай в 2017-2019 годах является очень важным для стран региона. В целом мы можем сказать, что упор, сделанный странами региона на экономическую диверсификацию и расширение экспорта, в условиях глобальных экономических изменений способствовали росту объемов экспорта стран Центральной Азии в Китай. Более того, постепенное развитие в последние годы сотрудничества в области транспорта между Китаем и странами Центральной Азии также способствует росту их экспорта в Китай.

Источники:

Всемирный банк (2018). Сальдо экспорта, импорта и торговли Китая по странам в 2017 г. Доступен по адресу: <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/>

долларға, 23,5%-ға өсіп, 8,119 млрд. долларға және 7%-ға артып, 8,686 млрд. долларға дейін ұлғайды [Дүниежүзілік банк, 2018; Дүниежүзілік банк, 2019; Қытай Халық Республикасының Кеден Бас басқармасы, 2020].

Сонымен қатар, 2018 жылғы наурызда қайта шиеленіскен АҚШ-Қытай сауда соғысы да Орталық Азия елдеріне Қытайға экспорттарын ұлғайтуға қосымша мүмкіндіктер бергенін айта кеткен жөн. Атап айтқанда, Қытайдың АҚШ-тың көптеген ауылшаруашылық өнімдеріне 5% да 25% арасында қосымша кедендік салық енгізуі Қытай импортшыларының назарын Орталық Азияға аударды. Осылайша, соңғы екі жылда Орталық Азия елдерінің Қытайға ауылшаруашылық өнімдерінің экспортында айтарлықтай өсу байқалды. Мәселен, 2018 жылы Өзбекстанның Қытайға тек жеміс-жидектер мен көкөністер экспорты 1,66 есеге артып, 46,2 млн. долларға жетті [MOFCOM, 2019]. 2018 жылы Қырғызстанның Қытайға ауылшаруашылық өнімдерінің экспорты 13,15 млн. долларды құрады [Қытай үкіметі, 2019]. Сол жылы Қазақстанның Қытайға ауылшаруашылық өнімдерінің экспорты 2017 жылмен салыстырғанда 37,7%-ға артып, 280 млн. долларға және 2019 жылы 38,6%-ға артып, 388 млн. долларға дейін ұлғайды [Министерство сельского хозяйства и села, 2019; Қазақпарат, 2020].

Қорытындылай келе, 2017-2019 жылдары Орталық Азия елдерінің Қытайға экспортының өсу үрдісі аймақ елдері үшін өте маңызды. Жалпы алғанда, соңғы жылдары аймақ елдерінің экономиканы әртараптандыруға, экспортты кеңейтуге баса назар аударуымен қатар, әлемдік экономикалық өзгерістер де Орталық Азия елдерінің Қытайға экспортының артуына себеп болды. Соңғы жылдары Қытай мен Орталық Азия елдері арасындағы көлік тасымалы саласындағы ынтымақтастықтың біртіндеп дамуы да аймақ елдерінің Қытайға экспортының артуына ықпал етті.

ГЛАВА 1. ПОЛИТИЧЕСКОЕ И ЭКОНОМИЧЕСКОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО СТРАН ЕВРАЗИИ: МЕЖДУНАРОДНЫЕ И РЕГИОНАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ 1-ТАРАУ. ЕУРАЗИЯ ЕЛДЕРІНДЕГІ САЯСИ-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҮНІТІМАҚТАСТЫҚ; ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЖӘНЕ АЙМАҚТЫҚ АСПЕКТІЛЕР

Country/CHN/Year/2017/TradeFlow/EXPIMP/Partner/
by-country. Дата обращения: 01.05.2020.

Всемирный банк (2019). Сальдо экспорта, импорта и торговли Китая в 2018 г. Доступен по адресу: <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/CHN/Year/2018/TradeFlow/EXPIMP/Partner/by-country>. Дата обращения: 01.05.2020.

Главное таможенное управление Китайской Народной Республики (2020). Показатели импорта и экспорта Китая с другими странами (регионами) в 2019 г. Доступен по адресу: <http://www.customs.gov.cn/customs/302249/302274/302277/302276/2851396/index.html>. Дата обращения: 02.05.2020.

Государственный совет Китайской Народной Республики (2019). Китай хочет углубить сотрудничество с Кыргызстаном и Таджикистаном. Доступен по адресу: http://www.gov.cn/xinwen/2019-06/14/content_5400087.htm. Дата обращения: 05.05.2020.

Ifeng (2018). В 2017 году по газопроводу Средняя Азия - Китай в Китай транспортировано 38,738 млрд кубометров газа. Доступен по адресу: <http://finance.ifeng.com/a/20180105/159044520.shtml>. Дата обращения: 03.05.2020.

Министерство коммерции Китайской Народной Республики (2019). Анализ внешней торговли Узбекистана в 2018 году. Доступен по адресу: <http://www.mofcom.gov.cn/article/i/dxfw/ae/201905/20190502864220.shtml>. Дата обращения: 05.05.2020.

Министерство сельского хозяйства и села (2019). Общая ситуация в торговле сельхозпродукцией Казахстана. Доступен по адресу: http://www.agri.cn/V20/ZX/sjny/201905/t20190510_6390086.htm. Дата обращения: 05.05.2020.

Казинформ (2020). В какой степени Казахстан экспортирует продукцию агробизнеса за границу? Доступен по адресу: http://lenta.inform.kz/en/kazakhstan-aok-onimderin-shetelge-kanshalykty-eksporttap-zhatyr_a3617277. Дата обращения: 05.05.2020.

Нефтепровод Казахстан-Китай (2020). О нефтепроводе Казахстан-Китай. Доступен по адресу: <http://www.kcp.kz/company/about>. Дата обращения: 03.05.2020.

People's Daily (2019). В 2018 году по газопроводу Средняя Азия - Китай в Китай транспортировано 47,493 миллиарда кубометров газа. Доступен по адресу: <http://energy.people.com.cn/n1/2019/0113/c71661-30524497.html>. Дата обращения: 03.05.2020.

Stat.uz (2019). Показатели внешней торговли Узбекистана в 2018 году. Доступен по адресу: <https://www.stat.uz/uploads/docs/ves-yan-dek18-uz.pdf>. Дата обращения: 01.05.2020.

Stat.uz (2020). Показатели внешней торговли Узбекистана в 2019 году. Доступен по адресу: <https://stat.uz/uz/press-sluzhba/novosti-gks/8314-o>

Дереккөз:

Ауыл шаруашылығы және ауыл істері министрлігі (2019). Қазақстанның ауылшаруашылық өнімдері саудасының жалпы жағдайы. Сілтеме: http://www.agri.cn/V20/ZX/sjny/201905/t20190510_6390086.htm. Қаралған уақыты: 05.05.2020.

Дүниежүзілік банк (2018). 2017 жылғы Қытайдың елдер бойынша экспорт, импорт және сауда балансы. Сілтеме: <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/CHN/Year/2017/TradeFlow/EXPIMP/Partner/by-country>. Қаралған уақыты: 01.05.2020.

Дүниежүзілік банк (2019). 2018 жылғы Қытайдың елдер бойынша экспорт, импорт және сауда балансы. Сілтеме: <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/CHN/Year/2018/TradeFlow/EXPIMP/Partner/by-country>. Қаралған уақыты: 01.05.2020.

Ifeng (2018). 2017 жылы Орталық Азия-Қытай газ құбыры арқылы Қытайға 38,738 млрд. текше метр газ тасымалданды. Сілтеме: <http://finance.ifeng.com/a/20180105/159044520.shtml>. Қаралған уақыты: 03.05.2020.

Қазақпарат (2020). Қазақстан АӨК өнімдерін шетелге қаншалықты экспорттап жатыр? Сілтеме: http://lenta.inform.kz/en/kazakhstan-aok-onimderin-shetelge-kanshalykty-eksporttap-zhatyr_a3617277. Қаралған уақыты: 05.05.2020.

Қазақстан-қытай мұнай құбыры (2020). Қазақстан-Қытай мұнай құбыры туралы. Сілтеме: <http://www.kcp.kz/company/about>. Қаралған уақыты: 03.05.2020.

Қытай Халық Республикасының Кеден Бас басқармасы (2020). 2019-да Қытайдың басқа елдермен (аймақтар) импорт және экспорт бойынша көрсеткіштері. Сілтеме: <http://www.customs.gov.cn/customs/302249/302274/302277/302276/2851396/index.html>. Қаралған уақыты: 02.05.2020.

Қытай Халық Республикасының Мемлекеттік Кеңесі (2019). Қытай Қырғызстанмен және Тәжікстанмен ынтымақтастығын тереңдеткісі келеді. Сілтеме: http://www.gov.cn/xinwen/2019-06/14/content_5400087.htm. Қаралған уақыты: 05.05.2020.

Қытай Халық Республикасының Сауда министрлігі (2019). Өзбекстанның 2018 жылғы сыртқы сауда анализі. Сілтеме: <http://www.mofcom.gov.cn/article/i/dxfw/ae/201905/20190502864220.shtml>. Қаралған уақыты: 05.05.2020.

People's Daily (2019). 2018 жылы Орталық Азия-Қытай газ құбыры арқылы Қытайға 47,493 млрд. текше метр газ тасымалданды. Сілтеме: <http://energy.people.com.cn/n1/2019/0113/c71661-30524497.html>. Қаралған уақыты: 03.05.2020.

Stat.uz (2019). Өзбекстанның 2018 жылғы сыртқы сауда көрсеткіштері. Сілтеме: <https://www>

zbekiston-respublikasining-tashqi-savdo-aylanmasi-5. Дата обращения: 02.05.2020.

Синьхуа (2019). В первом полугодии 2019 года по нефтепроводу Казахстан-Китай было перевезено 5,59 млн. тонн нефти в Китай. Доступен по адресу: http://www.xinhuanet.com/fortune/2019-08/01/c_1124825396.htm. Дата обращения: 03.05.2020.

Синьхуа (2020). В 2019 году по газопроводу Средняя Азия - Китай транспортировано 47,9 млрд кубометров газа в Китай. Доступен по адресу: http://www.cnenergynews.cn/yq/trq/202003/t20200310_760323.html. Дата обращения: 03.05.2020.

stat.uz/uploads/docs/ves-yan-dek18-uz.pdf. Қаралған уақыты: 01.05.2020.

Stat.uz (2020). Өзбекстанның 2019 жылғы сыртқы сауда көрсеткіштері. Сілтеме: <https://stat.uz/uz/press-sluzhba/novosti-gks/8314-o-zbekiston-respublikasining-tashqi-savdo-aylanmasi-5>. Қаралған уақыты: 02.05.2020.

Синьхуа (2019). 2019 жылдың алғашқы жартысында Қазақстан-Қытай мұнай құбыры арқылы Қытайға 2019'ın 5,59 млн. тонна мұнай тасымалданды. Сілтеме: http://www.xinhuanet.com/fortune/2019-08/01/c_1124825396.htm. Қаралған уақыты: 03.05.2020.

Синьхуа (2020). 2019 жылы Орталық Азия-Қытай газ құбыры арқылы Қытайға 47,9 млрд. текше метр газ тасымалданды. Сілтеме: http://www.cnenergynews.cn/yq/trq/202003/t20200310_760323.html. Қаралған уақыты: 03.05.2020.

БУДУЩЕЕ ГЛОБАЛИЗАЦИИ ЖАҢАНДАНУДЫҢ БОЛАШАҒЫ

*Азимжан Хитахунов**

Глобализация остается одним из часто обсуждаемых вопросов среди экономистов. Есть сторонники этого процесса, выступающие за свободную торговлю, мобильность капитала, людей, технологий и идей с усилением роли международных институтов, таких как Всемирная торговая организация. Противники процесса в основном указывают на риски, связанные с глобализацией, а именно на усиление внутренней конкуренции, крах местных производств и снижение роли государства. Как правило, этот процесс несет в себе как возможности, так и риски, и успех любой страны будет зависеть от того, как она сможет решить эти проблемы. Поэтому этот комментарий представит картину будущего глобализации на основе анализа исторических перспектив и с учетом текущих рисков.

Глобализация повлияла на мир через основные каналы, такие как торговля и инвестиции. Мировая торговля значительно увеличилась и помогла многим странам подняться. Согласно данным Всемирного банка [2020], доля мировой торговли в валовом внутреннем продукте (ВВП) существенно увеличилась с 27,3% в 1970 году до 59,5% в 2018 году. Мировые инвестиции также значительно увеличились как в потоках, так и в запасах. Данные Конференции Организации Объединенных Наций по торговле и развитию [UNCTAD, 2020] показывают, что объем внутренних прямых иностранных инвестиций увеличился с 701 млрд долларов в 1980 году до 32 трлн долларов в 2018 году (в текущих ценах). Гюнтер и Уилчер [2020] показывают, что доминирующими силами глобализации были Китай и Индия, а теперь другие страны Азии и Африки управляют этим процессом. В то же

Жаһандану – экономистер арасында жиі талқыға түсетін мәселелердің бірі болып қала беруде. Бұл үдерістің Дүниежүзілік сауда ұйымы сияқты халықаралық институттар күшті рөлі мен ықпалының, еркін сауданың, ұтқыр капитал мен адамдардың, технологиялар мен идеялардың болуын жақтайтын қолдаушылары да бар. Үдерістің қарсыластары болса, негізінен жаһанданудан туындайтын түрлі қауіп-қатерге, атап айтқанда, ішкі бәсекелестіктің жоғарылауына, жергілікті өндірістің құлдырауына және мемлекет рөлінің төмендеуіне көңіл аударады. Жалпы алғанда, бұл үдеріс қауіп-қатермен қатар, түрлі мүмкіндіктерге де жол ашады, сондықтан да, әр елдің жетістігі осы мәселелер жиынтығының шешімін қаншалықты оңтайлы таба алатынына тікелей байланысты. Осы себептен, тарихи перспективалардың талдауына сүйену және қазіргі қауіптерді ескеру арқылы бұл талдау жаһанданудың болашақ перспективаларын ұсына алады.

Жаһандану сауда және инвестиция сияқты негізгі құралдар арқылы әлемге ықпал етті. Жаһандық сауданың көрсеткіштері мен ауқымы айтарлықтай артып, көптеген елдердің экономикасының өсуіне мүмкіндік берді. Дүниежүзілік банктің [2020] мәліметтері бойынша, жалпы ішкі өнімдегі (ЖІӨ) әлемдік сауданың үлесі 1970 жылғы 27,3%-дан 2018 жылғы 59,5%-ға дейін едәуір өсті. Жаһандық инвестициялардың ағымы да, қоры да айтарлықтай ұлғайды. Біріккен Ұлттар Ұйымының Сауда және даму жөніндегі конференциясының [UNCTAD, 2020] мәліметтері тікелей шетел инвестицияларының қоры 1980 жылғы 701 млрд. доллардан

* доктор, Евразийский научно-исследовательский институт, Казахстан. azimkhun@gmail.com

время многие страны оказались в маргинальном положении, а многие страны с высоким уровнем дохода отстали с точки зрения увеличения ВВП на душу населения, торговли и потоков капитала. Стиглиц [2016] объясняет, что глобализация, в частности международная торговля, вызвала недовольство в Соединенных Штатах и Европе. Он утверждает, что корпорации и банки США были главными бенефициарами глобализации. В результате в Соединенных Штатах наблюдается более высокое неравенство, более высокая безработица среди неквалифицированных рабочих из-за импортной конкуренции из Китая, более слабая переговорная способность рабочих и стагнация доходов и заработков домохозяйств. Стиглиц подверг критике регионализм, движимый США, и утверждает, что главная проблема заключается не в глобализации, а в том, как ею управляют. Что касается торговых потрясений, Асемоглу и др. [2016] подсчитали, что сокращение рабочих мест в обрабатывающей промышленности в Соединенных Штатах из-за растущей конкуренции со стороны Китая в 1999–2011 годах находилось в диапазоне 2,0–2,4 миллиона. Более того, из-за импортной конкуренции рост числа рабочих мест в США замедлился.

Рогофф [2020] считает, что финансовая глобализация принесла выгоды транснациональным корпорациям. Однако деглобализация приведет к замедлению экономического роста и заметному падению национальных доходов во всех странах. Он отмечает, что глобализация содействовала существенному снижению уровня бедности по всему миру, а ее замедление и обращение вспять может навредить большому количеству людей. Соединенные Штаты могут также испытывать негативное воздействие, поскольку спрос на американский долг может снизиться, и их экономика может столкнуться с повышением уровня инфляции и процентных ставок. В то же время он считает, что глобализацию нужно корректировать.

2018 жылғы (қазіргі бағамен) 32 трлн. долларға дейін өскендігін көрсетеді. Гюнтер мен Уилчер [2020] жаһандандудың үстем етуші күштері осы күнге дейін Қытай мен Үндістан болып келгендігін, ал қазір бұл үдеріске Азия мен Африканың басқа елдері де қосылғандығына назар аударады. Сонымен қатар, жаһандану үдерісінде бір елдер маргинал жағдайына түссе, кірісі жоғары өзге елдер жан басына шаққандағы ЖІӨ-нің өсімі, сауда және капитал ағындары бойынша артта қалып қойды. Стиглиц [2016] жаһандану, соның ішінде халықаралық сауда АҚШ пен Еуропада наразылық тудырғанын туралы айтады. Оның пікірінше, АҚШ корпорациялары мен банктері жаһандандудың басты бенефициарлары болғандықтан Қытайдың импортымен бәсекелестікке түсу салдарынан АҚШ-та біліктілігі жоқ жұмысшылардың арасында теңсіздік пен жұмыссыздық артып, жұмысшылардың нарықтық күші әлсіреп, олардың және үй шаруашылығының табыстары төмендеді. АҚШ-тың ұстанған аймақшылдығын сынға алған Стиглиц бар мәселе жаһандануда емес, оны басқаруда және шешімін табуда деген қорытындыға келеді. Сауда күйзелістеріне қатысты Асемоглу және т.б. [2016] 1999-2011 жылдардағы Қытай импортының бәсекелестігінен АҚШ-тағы өндіріс саласында жұмыссыздық шығыны 2,0-2,4 млн. құрағандығын көрсетеді. Оның үстіне, импорттық бәсекелестікке байланысты АҚШ-тағы жұмыс орындарының өсуі бәсеңдеді.

Рогофф [2020] та қаржылық жаһандану трансұлттық корпорациялар үшін пайдалы болғандығы туралы тұжырым жасайды. Алайда жаһансыздану әлемдік экономиканың баяулауына және барлық елдерде ұлттық табыстың едәуір қысқаруына алып келді. Оның пікірінше, жаһандану бүкіл әлемде кедейліктің айтарлықтай төмендеуіне ықпал еткенін және жаһандандудың баяулауы мен кері дамуы көптеген адамдарға зиян тигізуі мүмкін. Оның

По мнению Ирвина [2020], в настоящее время мировая экономика переживает пятый исторический период, который он называет «замедленной глобализацией». В этот период многие страны изменили свое отношение к глобализации. Например, зависимость Китая от торговли уменьшилась, и он пытается обратить свое внимание внутрь со своей стратегией «Сделано в Китае 2025». Соединенные Штаты полагаются на протекционизм, основанный на политике Дональда Трампа «Америка прежде всего». Новая пандемия коронавируса ускорила тенденцию к деглобализации, и многие развитые страны, включая членов Европейского союза, Австралию и Японию, начали задумываться об экономическом суверенитете. Однако эти процессы нельзя рассматривать как конец глобализации.

Глобализация сталкивается с серьезными вызовами. Первый процесс, который существенно повлияет на будущее глобализации, — это конфликт между США и Китаем, который многие эксперты и СМИ называют «новой холодной войной». Все началось с экономических проблем, таких как принудительная передача технологий, кража интеллектуальной собственности, высокая поддержка государственных предприятий и валютные манипуляции в Китае. Пандемия значительно ускорила постепенное развитие конфликта. Вашингтон обвиняет Пекин в распространении COVID-19, а Всемирную организацию здравоохранения в сокрытии первоначальных действий Китая. В свою очередь, Китай агрессивно реагирует на призывы к независимому расследованию происхождения COVID-19. Например, после таких призывов из Австралии значительно повысились тарифы на австралийские товары. Парадоксально, но, в то время как Соединенные Штаты применяют экономические санкции против нарушителей прав человека и авторитарных режимов, Китай начал применять санкции к развитым демократиям. Как следствие,

АҚШ-қа да кері ықпал етуі мүмкін, өйткені АҚШ-тың қарызына сұраныстың азаюы пайыздық мөлшерлемелер мен инфляцияның өсе түсуіне алып келуі ықтимал. Ол да өз кезегінде, жаһандануды бейімдендіру қажет деген пікірмен келіседі.

Ирвиннің [2020] пікірінше, қазіргі уақытта әлемдік экономика бесінші тарихи кезеңге кіріп, оны «жаһандық баяулау» (слоубализация) деп атайды. Бұл кезеңде көптеген елдер жаһандануға деген көзқарастарын өзгертіп үлгерді. Мысалы, Қытайдың сауда-саттыққа тәуелділігі төмендеп, ол өз күшін «Қытайда жасалған 2025» стратегиясы арқылы ішке қарай жұмсауда. АҚШ өз кезегінде Дональд Трамптың «America First» саясатына басшылыққа алған протекционизмге арқа сүйеп отыр. Пандемия жаһансыздану үрдісін жеделдетіп, көптеген дамыған елдер, оның ішінде Еуропа одағының мүшелері, Австралия және Жапония өз экономикалық егемендігі туралы ойлана бастады. Дегенмен, бұл үдерістерді жаһанданудың соңы деп санауға болмайды.

Жаһанданудың күрделі мәселелер күтіп тұр. Оның болашағына айтарлықтай ықпал ететін алғашқы үдерістің қатарында көптеген сарапшылар мен БАҚ «жаңа қырғи қабақ соғыс» деп атап кеткен АҚШ пен Қытай арасындағы шиеленіс. Бұл қақтығыс технологияларды күштеп беру, зияткерлік меншікті ұрлау, мемлекеттік кәсіпорындар тарапынан кеңінен қолдау және Қытайдағы валюта манипуляциясы сынды экономикалық мәселелерден бастау алды. Кейіннен пандемия бұл қақтығысты одан бетер ушықтырып жіберді. Вашингтон Пекинді COVID-19-ды таратқаны және Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымын Қытайдың бастапқы кезеңдегі әрекеттерін жасырғаны үшін айыптайды. Қытай, өз кезегінде, COVID-19-дың шығу тегі туралы тәуелсіз зерттеу жүргізуге қатысты үндеулерге агрессивті түрде жауап қайта-

не только промышленно развитые, но и многие развивающиеся страны также начали переоценивать глобализацию и глобальные цепочки поставок при лидирующем положении Китая. Например, после вспышки COVID-19 и приостановки полетов в Китай израильские производители начали искать альтернативы в Турции из-за ее географической близости, квалифицированных методов производства, разумных цен и наличия соглашения о взаимной свободной торговле. Официальные лица в Турции считают, что двусторонняя торговля будет расти, и производители никогда не будут зависеть от одного поставщика, такого как Китай [Daily Sabah, 2020].

Саммерс [2020] призывает к переосмыслению приоритетов глобализации и защищать работников, устанавливая лучшие трудовые стандарты, а не заниматься защитой прав транснациональных корпораций. Глобализация должна основываться на широких общественных интересах, а не на корпоративной свободе. Он также призывает пересмотреть роль стимулов, в частности прибыли, которые побуждают предприятия работать более эффективно и создавать новые продукты. Он объясняет, что прибыль также может быть стимулом для эксплуатации рабочих и потребителей. Следовательно, правительства должны регулировать бизнес, который ставит прибыль выше всех других ценностей в обществе.

Этот момент важен для справедливой международной торговли и конкуренции. Последние данные свидетельствуют о том, что в Китае есть лагеря принудительного труда, и 83 китайские и иностранные корпорации имеют от них выгоду [Financial Times, 2020]. Такая практика не только эксплуатирует рабочих и потребителей во всем мире, но и дискредитирует идею и природу глобализации. Фишер [2003] отметил, что отношение к глобализации в промышленно развитых странах будет ключом к будущему мировой экономики. Следовательно, им необходимо поддерживать правильную

руда. Мысалы, Австралия тарапынан жасалған осындай үндеулерден кейін Қытай австралиялық өнімдерге тарифтерді едәуір көтерді. Бір таңқаларлық жағдай, АҚШ адам құқықтарын бұзғандарға және авторитарлық режимдерге қарсы экономикалық санкцияларды қолданса, Қытай керісінше дамыған демократияға ие елдерді санкциялай бастады. Соның нәтижесінде, тек өнеркәсіптік дамыған елдер ғана емес, сондай-ақ көптеген дамушы елдер де жаһандануға және Қытай бастаған әлемдік тасымал тізбегін түбегейлі қайта қарастыра бастады. Мысалы, COVID-19 індетіне байланысты Қытайға әуе қатынасы тоқтатылған соң, Израильдің өндірушілері географиялық жақындығына, өндірістің оңтайлы әдістеріне, қолайлы бағаға және өзара еркін сауда туралы келісімнің болуына байланысты Түркиядан қажетті балама іздей бастады. Түркия басшылығының пікірінше, мұның нәтижесінде екіжақты сауда-саттық өсіп, бұдан былай өндірушілер ешқашан Қытай сияқты тек бір жеткізушіге ғана тәуелді болмайды [Daily Sabah, 2020].

Саммерс [2020] трансұлттық корпорациялардың құқықтарын қорғаудың орнына жұмысшылардың құқықтарын қорғап, еңбек нормаларын жақсарту арқылы жаһанданудың басымдықтарын қайта қарастыруға шақырады. Жаһандану ұжымдық еркіндікке емес, кең түрдегі қоғамдық мүддеге негізделуі тиіс. Ол сонымен қатар бизнестің оңтайлығын арттыратын және жаңа өнім жасап шығаруға итермелейтін ынталандырудың рөлін, атап айтқанда табыстың рөлін қайта қарау қажеттігіне назар аударады. Саммерстің пайымдауынша, табыс та жұмысшылармен тұтынушылардың күшін пайдалануда ынталандыру механизмі бола алады. Осы себептен үкімет пайданы қоғамдағы өзге барлық құндылықтардан жоғары қоятын бизнесті реттеуі керек.

политику и помогать своим гражданам справляться с потрясениями, связанными с глобализацией. Он также упоминает, что многие эксперты не против глобализации, а скорее стремятся к лучшей и справедливой глобализации. Эти идеи до сих пор актуальны.

То, что в глобализации следует защищать, — это свободный поток идей и знаний. Гроссман и Хелпман [2015] показывают, что этот поток через обмен научными идеями, международные конференции, человеческое и деловое взаимодействие и научные публикации имеет тенденцию ускорять экономический рост во всех странах. Они также отмечают, что международное распространение знаний далеко от завершения, и оно может способствовать увеличению запасов знаний во всем мире за счет дальнейшей интеграции мировой экономики.

Таким образом, будущее глобализации остается неопределенным и сложным. Большинство экспертов едины во мнении, что процесс глобализации нельзя завершить, но его можно скорректировать. Эта переоценка данного процесса потребует значительных изменений в работе таких международных институтов, как Всемирная торговая организация и Всемирная организация здравоохранения. Большое значение имеет то, чтобы их предстоящая трансформация была также основана на ценностях и нормах, и ни одно сильное государство не могло бы манипулировать их деятельностью. Также следует отметить, что глобализация не может строиться на конфронтации. Напротив, глобализация, основанная на всеобщих ценностях, включая равное отношение к людям, окружающей среде и бизнесу, более устойчива, чем глобализация, которая зиждется лишь на прибылях транснациональных корпораций. Этого не так легко добиться, но отдельно взятые страны могут преуспеть в претворении в жизнь этих перемен, что будет иметь глобальные последствия.

Источники:

Асемоглу, Дарон, Автор, Дэвид, Дорн, Дэвид,

Бұл әділ халықаралық сауда мен бәсекелестік үшін маңызды жайт. Соңғы мәліметтер Қытайда мәжбүрлі еңбек лагерлері бар екендігін, 83 қытайлық және шетелдік трансұлттық компания олардан пайда көріп жатқандығын дәлелдейді [Financial Times, 2020]. Бұл тәжірибе бүкіл әлемде жұмысшылар мен тұтынушыларды қанап қана қоймайды, сонымен бірге жаһандану идеясы мен сипатына нұқсан келтіреді. Фишер [2003] өнеркәсібі дамыған елдердің жаһандануға көзқарасы әлем экономикасының болашағына шешуші маңызға ие екендігін атап өтті. Сондықтан да оларға дұрыс саясатты ұстанып, жаһанданудан туындап отырған күйзелістерге төтеп беру үшін өз халқына көмек көрсету керек. Сонымен қатар Фишер, көптеген сарапшылар жаһандануға қарсы емес, керісінше дұрыс әрі әділ жаһандануға ұмтылатындығын айтады. Бұл ой-пікірлер өз өзектілігін әлі де жоғалтқан жоқ.

Идеялар мен білімнің еркін ағымы жаһанданудың қорғауды қажет ететін бөлігі. Гроссман және Хелпман [2015] ғылыми идеялармен алмасу, халықаралық конференциялар, адами және іскерлік өзара іс-қимыл, ғылыми бағылымдар арқылы бұл ағымдар барлық елдердегі экономикалық өсуді жеделдету үрдісіне ие. Сондай-ақ, олар халықаралық білімді тарату үдерісі әлі толық аяқталмағандығын, бүкіл әлем бойынша білім қорын ұлғайту үшін әлемдік экономиканы одан әрі интеграциялауға ықпал ете алатындығын жеке атап өтті.

Қорыта айтқанда, жаһанданудың болашағы белгісіз және күрделі күйінде қала беруде. Сарапшылардың көпшілігі жаһандану үдерісін аяқтау мүмкін емес, бірақ оны түзету керек деген пікірде. Үдерісті осылайша қайта қарастыру Дүниежүзілік сауда ұйымы және Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы сынды халықаралық институттардың тарапынан үлкен өзгерістерді талап етеді. Олардың болашақта қай-

Хэнсон, Гордон и Брендан, Прайс (2016). Конкуренция импорта и большой спад занятости в США в 2000-х годах. Журнал экономики труда, т. 34, № 1, 141-198 с.

Всемирный банк (2020). Торговля (% от ВВП). Доступно по адресу: <http://api.worldbank.org/v2/en/indicator/NE.TRD.GNFS.ZS?downloadformat=excel>. Дата обращения: 03.06.2020.

Гроссман, Джин и Эльханан, Хелпман (2015). Глобализация и рост. Американский экономический обзор: Статьи & Просидинги, т. 105, № 5, 100-104 с.

Гюнтер, Бернхард и Бритни, Уилчер (2020). Три десятилетия глобализации: какие страны выиграли, а какие проиграли? Мировая экономика, т. 43, № 4, 1076-1102 с.

Daily Sabah (2020). Во время пандемии израильские предприятия перевели китайские заказы в Турцию. Доступно по адресу: https://www.dailysabah.com/business/economy/israeli-businesses-shifted-chinese-orders-to-turkey-during-pandemic?gallery_image=undefined#big. Дата обращения: 29.05.2020.

Financial Times (2020). Сообщается о принудительном труде в Синьцзяне в цепочках поставок транснациональных корпораций. Доступно по адресу: <https://www.ft.com/content/8912445a-5bd3-11ea-8033-fa40a0d65a98>. Дата обращения: 04.06.2020.

Ирвин, Дуглас (2020). Пандемия усиливает тенденцию к деглобализации. Доступно по адресу: <https://www.piie.com/blogs/realtime-economic-issues-watch/pandemic-adds-momentum-deglobalization-trend>. Дата обращения: 31.05.2020.

Рогофф, Кеннет (2020). Деглобализация повредит росту везде. Доступно по адресу: <https://www.project-syndicate.org/commentary/deglobalization-threat-to-world-economy-and-united-states-by-kenneth-rogooff>. Дата обращения: 04.06.2020.

Саммерс, Лоуренс (2020). Как исправить глобализацию – для Детройта, а не для Давоса. Доступно по адресу: <https://www.the-american-interest.com/2020/05/22/how-to-fix-globalization-for-detroit-not-davos/>. Дата обращения: 29.05.2020.

Стиглиц, Джозеф (2016). Глобализация и новые недовольства. Доступно по адресу: <https://www.project-syndicate.org/commentary/globalization-new-discontents-by-joseph-e--stiglitz-2016-08>. Дата обращения: 03.06.2020.

Фишер, Стэнли (2003). Глобализация и ее вызовы. Американский экономический обзор, т. 93, № 2, 1-30 с.

UNCTAD (2020). Прямые иностранные инвестиции: входящие и исходящие потоки и запасы, ежегодно. Доступно по адресу: <https://unctadstat.unctad.org/wds/TableViewer/tableView.aspx>. Дата обращения: 04.06.2020.

та құрылуы жалпы құндылықтар мен нормаларға негізделуі маңызды және ешбір мықты мемлекет оның қызметіне манипуляция жасай алмауы тиіс. Сондай-ақ, жаһандануды қақтығыс негізінде құрылмауы қажет екендігін атап өткен жөн. Керісінше, жалпы адамзаттық құндылықтарға, соның ішінде адамдарға, қоршаған ортаға және бизнеске бірдей қарауға негізделген жаһандану тек трансұлттық корпорациялардың пайдасына негізделген жаһанданудан гөрі анағұрлым тұрақты. Бұған қол жеткізу оңай емес, дегенмен жекелеген елдер жаһандық салдарға ие болатын бұл өзгерістерді жүзеге асыруда табысқа жете алатыны сөзсіз.

Дереккөз:

Асемоглу, Дарон, Автор, Дэвид, Дорн, Дэвид, Хэнсон, Гордон және Брендан, Прайс (2016). Импорттық бәсекелестік және 2000-шы жылдардағы АҚШ-тағы жұмыспен қамтудың үлкен салдары. Еңбек экономикасы журналы, т. 34, № 1, 141-198 б.

Гроссман, Джин және Элханан, Хелпман (2015). Жаһандану және өсу. Американдық экономикалық шолу: құжаттар мен мақалалар, т. 105, № 5, 100-104 б.

Гюнтер, Бернхард және Бритни, Уилчер (2020). Жаһанданудың үш онжылдығы: қай елдер жеңді, қайсысы жеңілді? Әлемдік экономика, т. 43, № 4, 1076-1102 б.

Дүниежүзілік банк (2020). Сауда (ЖІӨ-ге%). Сілтеме: <http://api.worldbank.org/v2/en/indicator/NE.TRD.GNFS.ZS?downloadformat=excel>. Қаралған уақыты: 03.06.2020.

Daily Sabah (2020). Пандемия кезінде Израиль кәсіпкерлері Қытайға беретін тапсырыстарың Түркияға ауыстырды. Сілтеме: https://www.dailysabah.com/business/economy/israeli-businesses-shifted-chinese-orders-to-turkey-during-pandemic?gallery_image=undefined#big. Қаралған уақыты: 29.05.2020.

Financial Times (2020). Шыңжаңдағы көп ұлтты компаниялардың мәжбүрлі еңбек күші қолданғаны тіркелген. Сілтеме: <https://www.ft.com/content/8912445a-5bd3-11ea-8033-fa40a0d65a98>. Қаралған уақыты: 04.06.2020.

Ирвин, Дуглас (2020). Пандемия деглобализация тенденциясын күшейтеді. Сілтеме: <https://www.piie.com/blogs/realtime-economic-issues-watch/pandemic-adds-momentum-deglobalization-trend>. Қаралған уақыты: 31.05.2020.

Рогофф, Кеннет (2020). Деглобализация барлық жерде өсуге зиянын тигізеді. Сілтеме: <https://www.project-syndicate.org/commentary/deglobalization-threat-to-world-economy-and-united-states-by-kenneth-rogoфф>. Қаралған уақыты: 04.06.2020.

Саммерс, Лоуренс (2020). Жаһандануды қалай түзетуге болады - Давос үшін емес, Детройт үшін. Сілтеме: <https://www.the-american-interest.com/2020/05/22/how-to-fix-globalization-for-detroit-not-davos/>. Қаралған уақыты: 29.05.2020.

Стиглиц, Джозеф (2016). Жаһандану және жаңа наразылықтар. Сілтеме: <https://www.project-syndicate.org/commentary/globalization-new-discontents-by-joseph-e--stiglitz-2016-08>. Қаралған уақыты: 03.06.2020.

Фишер, Стэнли (2003). Жаһандану және оның проблемалары. Американдық экономикалық шолу, т. 93, № 2, 1-30 б.

UNCTAD (2020). Тікелей шетелдік инвестициялар: Ішкі және сыртқы ағындар мен қорлар, жылдық. Сілтеме: <https://unctadstat.unctad.org/wds/TableView/tableView.aspx>. Қаралған уақыты: 04.06.2020.

АНАЛИЗ ВЗАИМНОЙ ТОРГОВЛИ МЕЖДУ КАЗАХСТАНОМ И УЗБЕКИСТАНОМ ҚАЗАҚСТАН МЕН ӨЗБЕКСТАН АРАСЫНДАҒЫ ЕКІЖАҚТЫ САУДАНЫ ТАЛДАУ

*Азимжан Хитахунов**

Международная торговля – это один из важных факторов, которые способствуют экономическому росту, диверсифицируют экономику, сокращают бедность и стимулируют развитие [Сингх, 2010]. Некоторые страны ставят в приоритет содействие экспорту, тогда как другие проводят политику замещения импорта. Открытость страны является ключевым показателем ее конкурентоспособности.

Узбекистан, будучи крупнейшей страной в Центральной Азии с точки зрения численности населения, начал осуществлять политику открытости с того момента, как Шавкат Мирзиёев стал президентом. Страна пересмотрела свое отношение к торговой политике и находится в процессе вступления во Всемирную торговую организацию. Узбекистан также получил статус наблюдателя в Евразийском экономическом союзе, в котором состоят его партнеры по Центральной Азии, Казахстан и Кыргызстан [Хашимова, 2020]. Поэтому изменения в политике Узбекистана окажут существенное влияние на торговлю в Центральной Азии. В этом кратком обзоре будет дан анализ двусторонней торговли между Казахстаном и Узбекистаном с использованием данных Международного центра торговли [2020]. Кроме того, в нем содержатся рекомендации по укреплению двустороннего сотрудничества при помощи инструментов торговли.

Двусторонняя торговля между Казахстаном и Узбекистаном значительно увеличилась за последние два десятилетия. В 2001 году ее объем составлял 231 млн

Халықаралық сауда – бұл экономикалық өсуге ықпал етіп, экономиканы әртараптандыратын, кедейлік деңгейін төмендететін және дамуды ынталандыратын маңызды факторлардың бірі [Сингх, 2010]. Кейбір елдер экспортты ілгерілетуге басымдық берсе, басқалары импортты алмастыру саясатын жүзеге асырады. Мемлекеттің ашықтығы оның бәсекеге қабілеттілігін анықтайтын негізгі көрсеткіш болып табылады.

Халық саны жағынан Орталық Азиядағы ең ірі мемлекет болып саналатын Өзбекстан өзінің ашықтық саясатын Шавкат Мирзиёев билікке келген кезде бастады. Мемлекет сауда саясатына деген көзқарасын қайта қарап, Дүниежүзілік сауда ұйымына кіруге әрекет жасап жатыр. Сондай-ақ, Өзбекстан Орталық Азиядағы серіктестері – Қазақстан мен Қырғызстан мүше болып табылатын Еуразиялық экономикалық одақта бақылаушы мәртебесін алғаны мәлім [Хашимова, 2020]. Осыған байланысты Өзбекстан саясатындағы өзгерістер Орталық Азиядағы саудаға елеулі түрде әсер етеді. Бұл еңбек Халықаралық сауда орталығының [2020] деректері негізінде Қазақстан мен Өзбекстан арасындағы екіжақты сауданы талдауға бағытталған. Сонымен қатар, аталмыш мақала сауда құралдарын қолдана отырып, екіжақты ынтымақтастықты нығайту бойынша ұсыныстар әзірлейді.

Соңғы жиырма жыл ішінде Қазақстан мен Өзбекстан арасындағы екіжақты сауда едәуір өсті. 2001 жылы 231 миллион долларға тең болған екіжақты сауда көлемі 2019 жылы 2,75 миллиард

* доктор, Евразийский научно-исследовательский институт, Казахстан. azimkhun@gmail.com

долл. В 2019 году этот показатель составил 2,75 млрд долл., из которых 1,98 млрд долл. и 0,77 млрд долл. составили соответственно экспорт и импорт Казахстана. Основные статьи экспорта Казахстана в Узбекистан включают минеральное топливо, сельскохозяйственную продукцию, в частности пшеницу и муку, а также металлы. В 2001 году доля минерального топлива была незначительной и составляла 0,3%. После этого она начала расти и достигла своего пика в 2009 на отметке 48,7%. В 2019 году эта доля сократилась до 10,9%.

Экспорт сельскохозяйственной продукции Казахстана в Узбекистан демонстрирует одну из важных тенденций в связи со значительными изменениями. В целом доля сельскохозяйственного экспорта в общем объеме экспорта высока и в 2019 году составила 38,4%. Узбекистан был одним из основных потребителей казахстанской пшеницы и муки. В 2001 году доля круп и продуктов мукомольной промышленности в экспорте сельскохозяйственной продукции составляла соответственно 83,5% и 15,2%. В 2003 году эта тенденция существенно изменилась. Доля крупы снизилась до 3,4%, а доля продукции мукомольной промышленности увеличилась до 87,3%. Это означало, что Узбекистан решил полагаться на поставки муки из Казахстана вместо того, чтобы развивать собственную мукомольную промышленность. Однако в 2011 году он пересмотрел свою политику, когда начал увеличивать импорт зерновых для производства собственной муки. В результате казахстанский экспорт пшеничной муки снизился с 311 млн долл. в 2011 году до 77 млн долл. в 2019 году. За тот же период экспорт пшеницы увеличился с 80 млн долл. до 373 млн долл. Однако Узбекистан не только начал удовлетворять свои внутренние потребности в муке, но и стал одним из конкурентов казахстанских производителей муки на рынке Афганистана. Рост конкуренции привел к значительным потерям для производителей

долларды құрады, оның 1,98 миллиард доллары және 0,77 миллиард доллары Қазақстанның экспорты мен импорты болды. Қазақстанның Өзбекстанға экспорттайтын негізгі тауарларына минералды отын, ауылшаруашылық өнімдері, атап айтқанда бидай мен ұн және металдар жатады. 2001 жылы минералды отынның үлесі шамалы болып, 0,3%-ды құрады. Содан кейін бұл көрсеткіш өсе бастап, 2009 жылы 48,7%-ға жетті. 2019 жылы бұл үлес 10,9%-ға дейін төмендеді.

Қазақстанның Өзбекстанға ауылшаруашылық өнімдерінің экспорты айтарлықтай өзгерістерге байланысты маңызды үрдістердің бірін көрсетеді. Жалпы алғанда, ауылшаруашылық өнімдері экспортының жалпы экспорт көлеміндегі үлесі жоғары және 2019 жылы 38,4%-ды құрады. Өзбекстан Қазақстанның бидайы мен ұнының негізгі тұтынушыларының бірі болды. 2001 жылы дәнді дақылдар мен ұн тарту өнеркәсібі өнімдерінің ауылшаруашылық өнімдерінің экспортындағы үлесі сәйкесінше 83,5% және 15,2%-ды құрады. 2003 жылы бұл үрдіс айтарлықтай өзгерді. Дәнді дақылдардың үлесі 3,4%-ға дейін төмендесе, ұн тарту өнеркәсібі өнімдерінің үлесі 87,3%-ға дейін өсті. Бұл Өзбекстанның өзінің ұн тарту өнеркәсібін дамытудың орнына Қазақстанның ұн жеткізіліміне сенім артқанын білдіреді. Алайда, Өзбекстан 2011 жылы саясатын қайта қарастырып, өз ұнын шығару мақсатында дәнді дақылдар импортын көбейте бастады. Нәтижесінде Қазақстанның бидай ұны экспорты 2011 жылғы 311 миллион доллардан 2019 жылы 77 миллион долларға дейін қысқарды. Сол кезеңде бидай экспорты 80 миллион доллардан 373 миллион долларға дейін өсті. Алайда, Өзбекстан өзінің ішкі қажеттіліктерін қанағаттандырып қана қоймай, сонымен қатар Ауғанстан нарығында Қазақстан ұн өндірушілерінің бәсекелестерінің біріне айналды. Жоғары бәсекелестік Қазақстан өндірушілерін

Казахстана, и количество мукомольных заводов в стране значительно сократилось. Например, в 2019 году в Южном Казахстане простаивали около 70% мукомольных заводов. Эксперты отмечают, однако, что проблема не в производителях муки, а в недостатках торговой политики Казахстана [Копжасарова, 2019]. В результате несколько крупных мукомольных предприятий из Туркестанской области и две компании из Карагандинской области построили заводы в Узбекистане и перевели производство из-за лучших условий для ведения бизнеса и более высокой степени государственной поддержки в Узбекистане [Буянов, 2019].

В последние годы Казахстан значительно увеличил экспорт живого скота в Узбекистан. В 2017 году он составлял 619 тыс. долл., а затем увеличился до 23 млн долл. и 93 млн долл. соответственно в 2018 и 2019 годах. Реагируя на сложившуюся ситуацию, правительство Казахстана запретило экспорт живого скота, объяснив свои решения необходимостью диверсификации животноводческой отрасли для удовлетворения спроса на внутреннем рынке.

Значительно вырос экспорт металлов, в частности чугуна и стали. Если в 2016 году экспорт чугуна и стали составлял 142 млн долл., то в 2018 и 2019 годах он соответственно увеличился до 384 млн долл. и 356 млн долл.

Узбекистан является важным партнером для Казахстана по импорту. Узбекские производители в основном поставляют фрукты и овощи, газ (нефтяной газ), одежду и другую готовую продукцию. Доля сельскохозяйственного импорта в общем объеме импорта из Узбекистана существенно изменилась, увеличившись с 5,1% в 2001 году до почти 38% в 2019 году. Следует отметить, что данный показатель достиг своего пика в 2016 году и составил 54,3%. Импортируемую сельскохозяйственную продукцию в основном составляют овощи и фрукты, стоимость которых в 2019 году составила

үлкен шығынға ұшыратып, елдегі диірмен зауыттарының санын айтарлықтай азайтты. Мысалы, 2019 жылы Оңтүстік Қазақстанда ұн өндіретін зауыттардың шамамен 70%-ы жұмыс істемей қалды. Алайда сарапшылар бұл мәселе ұн өндірушілерден емес, Қазақстанның сауда саясатындағы кемшіліктерден туындағанын атап өтті [Көпжасарова, 2019]. Нәтижесінде, Түркістан облысынан бірнеше ірі ұн тартатын компания мен Қарағанды облысынан екі компания Өзбекстанда ұн өндіретін зауыттар салып, сол елдегі іскерлік ахуалдың жақсаруына және мемлекеттік қолдаудың жоғары деңгейіне байланысты өндіріс орындарын ауыстырды [Буянов, 2019].

Соңғы жылдары Қазақстан Өзбекстанға тірі мал экспортын едәуір ұлғайтты. 2017 жылы 619 мың долларға тең болған бұл көрсеткіш 2018 және 2019 жылдары сәйкесінше 23 миллион долларға және 93 миллион долларға дейін өсті. Осы жағдайға байланысты Қазақстан үкіметі өз шешімдерін ішкі нарықтағы сұранысты қанағаттандыру үшін мал шаруашылығын әртараптандыру қажеттілігімен түсіндіріп, тірі малды экспорттауға тыйым салды.

Металдардың, атап айтқанда, темір мен болаттың экспорты да айтарлықтай өсім көрсетті. 2016 жылы темір мен болат экспорты 142 миллион долларға тең болса, 2018 және 2019 жылдары сәйкесінше 384 миллион долларға және 356 миллион долларға дейін өсті.

Өзбекстан – Қазақстанның маңызды импорттық серіктесі. Өзбек өндірушілері негізінен жемістер мен көкөністер, газ (мұнай газын), киім-кешек және басқа да дайын өнімдерді жеткізеді. Өзбекстаннан жасалатын импорттың жалпы көлеміндегі ауылшаруашылық өнімдері импортының үлесі айтарлықтай өзгеріп, 2001 жылы 5,1%-дан 2019 жылы шамамен 38%-ға дейін өсті. Бұл көрсеткіш 2016 жылы ең жоғары деңгейге жетіп, 54,3%-ды құрағанын атап өткен жөн. Ауылшару-

соответственно 88 млн долл. и 176 млн долл. Таким образом, Узбекистан вносит важный вклад в продовольственную безопасность Казахстана.

Первоначально экспорт Узбекистана в Казахстан в основном состоял из газа, доля которого в 2001 году составляла 69%. С тех пор двусторонняя торговля между двумя странами расширилась как по объему, так и по номенклатуре товаров, поэтому в 2019 году доля газа в общем импорте Казахстана снизилась до 15%. В то же время Узбекистан значительно увеличил экспорт одежды. Например, если в 2010 году экспорт Узбекистана составлял 220 тысяч долл. и был крайне низким, то в 2019 году он увеличился до 18 млн долл. или в 82 раза.

Узбекистан также является важным поставщиком пластмасс в Казахстан, и его импорт также имеет тенденцию к росту. В 2010 году Казахстан импортировал пластмасс на сумму 15 млн долл., а в 2019 году эта цифра увеличилась до 85 млн долл. Экспорт Узбекистана в Казахстан также состоит из чугуна и стали, электрического оборудования и другого оборудования.

Как показано выше, обе страны являются важными поставщиками сельскохозяйственной продукции. Казахстан экспортирует пшеницу и пшеничную муку и импортирует овощи и фрукты, и страны стали конкурентами на рынках третьих стран. Текущая политика индустриализации в Узбекистане в будущем подстегнет эту конкуренцию. Страна привлекает инвестиции из ряда развитых стран, в числе которых Южная Корея, Соединенные Штаты Америки, Сингапур и Франция. Она ведет сотрудничество с более продвинутыми в технологическом плане развивающимися странами, такими как Индия и Беларусь. Кроме того, она использует кредиты от мировых финансовых учреждений в целях индустриализации. Области сотрудничества обширны и варьируются от сельского хозяйства до фармацевтической и химической про-

ашылық өнімдерінің импорты негізінен көкөністер мен жемістерден тұрады, олардың құны 2019 жылы сәйкесінше 88 миллион доллар және 176 миллион долларды құрады. Сондықтан, Өзбекстан Қазақстанның азық-түлік қауіпсіздігіне маңызды үлес қосатын ел деуге болады.

Бастапқыда Өзбекстанның Қазақстанға экспорты негізінен газдан тұрды, оның үлесі 2001 жылы 69%-ды құрады. Содан бері екі ел арасындағы екіжақты тауар айналымы көлемі жағынан да, тауарлар тізбесі жағынан да кеңейді. Сол себепті 2019 жылы Қазақстанның жалпы импортындағы газдың үлесі 15%-ға дейін төмендеді. Сонымен қатар, Өзбекстан киім-кешек экспортын айтарлықтай ұлғайтты. Мысалы, 2010 жылы Өзбекстанның экспорты 220 мың долларды құрап, өте төмен деңгейде болса, 2019 жылы бұл көрсеткіш 82 есе өсіп, 18 миллион долларға дейін ұлғайды.

Өзбекстан сонымен қатар, Қазақстанға пластмасса жеткізуші болып табылады. Аталмыш өнімнің импорты да өсу үрдісін көрсетеді. Мысалы, 2010 жылы Қазақстан 15 миллион доллар көлемінде пластмасса импорттады. 2019 жылы бұл көрсеткіш 85 миллион долларға дейін артты. Өзбекстанның Қазақстанға экспорты сонымен қатар темір мен болаттан, электр машиналарынан және басқа да жабдықтардан тұрады.

Жоғарыда көрсетілгендей, екі ел де ауылшаруашылық өнімдерінің маңызды жеткізушілері болып табылады. Қазақстан бидай мен бидай ұнын экспорттап, көкөністер мен жемістерді импорттайды. Сондықтан бұл елдер үшінші елдердің нарықтарында бәсекелестерге айналды. Өзбекстандағы қазіргі индустрияландыру саясаты болашақта бұл бәсекелестікті одан әрі күшейте түспек. Ел бірқатар дамыған елдерден, соның ішінде Оңтүстік Кореядан, АҚШ-тан, Сингапурдан және

мышленности. Эта политика, безусловно, повлияет на структуру двусторонней торговли.

Таким образом, как Казахстан может получить выгоду от таких изменений? В первую очередь, и это самое главное, нужно избегать торговых войн, которые повлияют на благополучие обоих государств с учетом структуры торговли. Кроме того, следует тщательно проанализировать политику запрета импорта или экспорта. Например, если частный сектор развернет какой-нибудь рынок, а государство решит применить экспортные ограничения и запреты, то потери для производителей и экспортеров будут ощутимыми. Рост конкуренции с Узбекистаном снизит цены и улучшит качество продукции местных производителей, которые должны будут в ответ поднять уровень инвестиций и инноваций. Во-вторых, учитывая невозможность заключения соглашения о свободной торговле между странами из-за Евразийского экономического союза, Нур-Султан и Ташкент должны быть заинтересованы в укреплении сотрудничества путем разрешения таких чувствительных проблем, как транзитные и нетарифные барьеры, на двустороннем уровне. Последующие переговоры и потенциальные соглашения могут создать условия для честной конкуренции на региональном и внешнем рынках. В-третьих, Казахстану следует привлекать инвестиции из Узбекистана и продвигать собственные инвестиции в Узбекистане. Это приведет к сближению экономических интересов, цепей поставок и торговли услугами, что может снизить неопределенность политики в будущем. В-четвертых, рост производства и промышленное развитие Узбекистана поможет Казахстану диверсифицировать свои источники импорта, что может снизить как экономические, так и политические риски. Страны Центральной Азии могут получать выгоду от роста региональной торговли. Таким образом, сотрудничество с Узбекистаном имеет важное значение, и Казахстану

Франциядан инвестиция тартады. Өзбекстан технологиялық жағынан ілгері Үндістан, Беларусь сияқты дамушы елдермен ынтымақтастық жасауда. Сонымен қатар, ел индустрияландыру мақсатында әлемдік қаржы институттарының несиелерін пайдаланады. Ынтымақтастық бағыттары ауыл шаруашылығынан фармацевтика мен химия салаларына дейін кең спектрден тұрады. Бұл саясат екіжақты сауда құрылымына әсер етері сөзсіз.

Сонымен, Қазақстан бұл өзгерістерден қалай пайда көре алады? Біріншісі, әрі ең бастысы, елге сауда соғыстарынан аулақ болу қажет. Себебі сауда құрылымын ескергенде бұл екі елдің де әл-ауқатына әсер етуі мүмкін. Оның үстіне импортқа немесе экспортқа тыйым салу саясаты мұқият талдануы керек. Мысалы, егер жеке сектор бір нарықты дамытып, үкімет экспортқа шектеулер енгізіп, оған тыйым салса, онда өндірушілер мен экспорттаушылар айтарлықтай шығындарға ұшырауы мүмкін. Өзбекстанның жоғары бәсекелестігі бағаны төмендетіп, ішкі өндірушілердің сапасын жақсартады. Нәтижесінде өндірушілерге инвестициялар мен инновациялардың жоғары деңгейлерін ұсынуға тура келеді. Екіншіден, Еуразиялық экономикалық одаққа байланысты елдер арасындағы еркін сауда туралы келісімнің мүмкін еместігін ескере отырып, Нұр-Сұлтан мен Ташкент екіжақты деңгейде транзиттік және тарифтік емес кедергілер сияқты шетін мәселелерді шешу арқылы ынтымақтастықты нығайтуға мүдделі болуы керек. Осының нәтижесінде шыққан келіссөздер мен ықтимал келісімдер аймақтық және сыртқы нарықтарда әділ бәсекелестік үшін жағдай жасай алады. Үшіншіден, Қазақстан Өзбекстаннан инвестиция тартып, Өзбекстанда өз инвестицияларын ынталандыруы қажет. Бұл экономикалық мүдделердің, жабдықтау тізбегі мен қызметтер саудасының жақындауына мүмкіндік беріп, болашақта сая-

следует предпринять конкретные шаги, чтобы усилить свою конкурентоспособность как на местном, так и региональном уровнях.

Источники:

Буянов, Сергей (2019). Мукомолы Казахстана переносят бизнес в Узбекистан. Доступно по адресу: https://forbes.kz/finances/markets/mukomolyi_kazakhstan_perenosyat_biznes_v_uzbekistan/. Дата обращения: 24.07.2020.

Копжасарова, Лаура (2019). Мукомолы Казахстана теряют среднеазиатский рынок. Доступно по адресу: <https://kursiv.kz/news/vlast-i-biznes/2019-09/mukomoly-kazakhstan-teryayut-sredneaziatskiy-rynok>. Дата обращения: 25.07.2020.

Международный центр торговли (2020). Взаимная торговля между Казахстаном и Узбекистаном. Доступно по адресу: https://www.trademap.org/tradestat/Bilateral_TS.aspx?nvpm=1%7c398%7c%7c860%7c%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c2%7c2%7c1%7c1%7c1%7c1. Дата обращения: 24.07.2020.

Сингх, Тарлок (2010). Вызывает ли международная торговля экономический рост? Обзор. Мировая экономика т. 33, №, 11, 1517-1564 с.

Хашимова, Умида (2020). Парламент Узбекистана утвердил статус наблюдателя в ЕАЭС. Доступно по адресу: <https://thedi diplomat.com/2020/05/uzbek-parliament-approves-eaeu-observer-status/>. Дата обращения: 08.05.2020.

саттың белгісіздігін төмендетуі мүмкін. Төртіншіден, Өзбекстанның өндірістік және өнеркәсіптік дамуының өсуі Қазақстанға экономикалық әрі саяси қауіптерді азайтуға мүмкіндік беретін импорт көздерін әртараптандыруға көмектеседі. Орталық Азия елдері аймақтық сауданың неғұрлым жоғары деңгейінен пайда көре алады. Түптеп келгенде, Өзбекстанмен ынтымақтастық үлкен маңызға ие болғандықтан, Қазақстан өзінің бәсекеге қабілеттілігін жергілікті және аймақтық деңгейде нығайту үшін нақты қадамдар жасауы тиіс.

Дереккөз:

Буянов, Сергей (2019). Қазақстанның ұн өндірушілері бизнесті Өзбекстанға ауыстыруда. Сілтеме: <https://forbes.kz/finances/markets/mukomolyi-kazakhstan-perenosyat-biznes-v-uzbekistan/>. Қаралған уақыты: 24.07.2020.

Көпжасарова, Лаура (2019). Қазақстанның ұн өндірушілері Орта Азия нарығынан айырылуда. Сілтеме: <https://kursiv.kz/news/vlast-i-biznes/2019-09/mukomoly-kazakhstan-teryayut-sredneaziatskiy-rynok>. Қаралған уақыты: 25.07.2020.

Сингх, Тарлок (2010). Халықаралық сауда экономикалық өсімді тудырады ма? Сауалнама. Әлемдік экономика т. 33, №, 11, 1517-1564 с.

Халықаралық сауда орталығы (2020). Қазақстан мен Өзбекстан арасындағы екіжақты сауда. Сілтеме: https://www.trademap.org/tradestat/Bilateral_TS.aspx?nvpm=1%7c398%7c%7c860%7c%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c2%7c2%7c1%7c1%7c1%7c1. Қаралған уақыты: 24.07.2020.

Хашимова, Умида (2020). Өзбекстан парламенті ЕАЭО бақылаушы мәртебесін бекітті. Сілтеме: <https://thedi diplomat.com/2020/05/uzbek-parliament-approves-eaeu-observer-status/> сайтынан алынды. Қаралған уақыты: 08.05.2020.

ТОРГОВЫЕ ОТНОШЕНИЯ КАЗАХСТАНА В ЕВРАЗИЙСКОМ ЭКОНОМИЧЕСКОМ СОЮЗЕ: ИЗМЕНЕНИЯ В АВТОМОБИЛЬНОМ СЕКТОРЕ ҚАЗАҚСТАННЫҢ ЕУРАЗИЯЛЫҚ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ОДАҒЫ АЯСЫНДАҒЫ САУДА ҚАТЫНАСТАРЫ: АВТОКӨЛІК САЛАСЫНДАҒЫ ОҢ ӨЗГЕРІСТЕР

*Еркінбек Тургунов**

Санкции, введенные в отношении России Европейским Союзом (ЕС) и некоторыми странами Запада в связи с аннексией Крыма, наряду со снижением цен на нефть в первые годы создания Евразийского экономического союза (ЕАЭС) оказали отрицательное воздействие на ЕАЭС. Взгляд на тенденции внутреннего товарооборота ЕАЭС в период 2013-2019 годов показывает, что товарооборот, бывший на уровне 69,2 млрд долларов в 2013 году, сократился до 42,9 млрд долларов в 2016 году и затем увеличился до 61 млрд долл. в 2019 году. Торговые отношения между Россией, Казахстаном и Беларусью составляют значительную долю общей торговли внутри ЕАЭС. В этой связи в данной статье обсуждаются торговые отношения этих трех стран внутри союза [Евразийская экономическая комиссия, 2020].

Согласно данным ЕАЭС, продукцию, которой торгуют страны-участники, можно распределить под восемью наименованиями. Среди этих товарных групп лидирует торговля минеральными продуктами с показателем 15,7 млрд долларов в 2019 году, за ней следуют машины, оборудование и транспортные средства с суммой 12 млрд долларов. Эти две группы находятся в первых двух рейтингах с момента создания ЕАЭС как союза в 2015 году. Между тем, позиции других товарных групп различаются: на третьем месте пищевая и сельскохозяйственная продукция, а на четвертом – продукция

Еуразия экономикалық одағы (ЕАЭО) құрылған алғашқы жылдары Қырым мәселесі бойынша Ресейге қатысты Еуропа Одағы (ЕО) мен басқа да батыс елдері тарапынан салынған санкциялар мен әлемдік нарықтағы мұнай бағасының құлдырауына тура келіп, ЕАЭО тарапынан жоспарланған экономикалық оң көрсеткіштерге қол жеткізу мүмкін болмады. 2013-2019 жылдар арасындағы ЕАЭО-ның ішкі сауда нарығын саралағанымызда, 2013 жылы 69.2 млрд. АҚШ долларын құраған сауда көлемі, 2016 жылы 42.9 млрд. АҚШ долларына дейін төмендесе, ал 2019 жылы одақтың ішкі нарығында қайта өсу байқалып, сауда көлемі 61 млрд. АҚШ долларына жеткен. Одақтың негізгі үш тағаны Қазақстан, Ресей және Белорусь елдерінің арасындағы экономикалық байланыстар мен сауда қатынастары одақтың негізгі басым сауда көрсеткішіне ие болғандықтан, бұл жазбамызда аталған үш елдің одақ шеңберіндегі коммерциялық байланысын сараптайтын боламыз [Еуразиялық экономикалық комиссия, 2020].

ЕАЭО-ның қорытынды ресми мәліметтерінде одақ елдері арасында сауда өнімдері негізінен түрлі 8 салада жүргізілсе, олардың ең алғашқы қатарында минералдық өнімдердің саудасы 2019 жылы 15.7 млрд. АҚШ долларын құраса, автокөлік саласы 12 млрд. АҚШ долларды құрап, екінші орынға тұрақтаған. Аталған алғашқы салалар

* докторант, Евразийский научно-исследовательский институт, Казахстан. erkinbek230388@gmail.com

химической промышленности. Среди всех этих групп торговля машинами, оборудованием и транспортными средствами упала меньше всего и быстрее всего восстановилась в период быстрого спада турбулентных торговых отношений между 2015 и 2019 годами [Евразийская экономическая комиссия, 2020].

В 2019 году экспорт машин, оборудования и транспортных средств из России составил 7,1 млрд долларов из 12 млрд долларов экспорта в союзе, за ней следует Беларусь с 4,3 млрд долларов, а объем торговли Казахстана составил 490 млн долларов. Если сравнивать торговые показатели товарной группы в 2018 году, то в 2019 году средний темп роста составил 19,8%, а темп роста Казахстана достиг 28%. Хотя Россия и Беларусь сохраняют лидирующие позиции в этой товарной группе по объему торговли, следует отметить, что темпы роста в Казахстане были намного выше средних темпов роста. Более того, если провести общую оценку торговых отношений Казахстана со странами-членами ЕАЭС, можно увидеть, что это единственная страна, которой удалось увеличить свою долю внутрисоюзного товарооборота в общем объеме торговли с 18% в 2015 году до 22% в 2019 году. В других странах-членах этот показатель не превышал 1% [Евразийская экономическая комиссия, 2020].

Минеральные продукты, древесина, целлюлозно-бумажные изделия и машины, оборудование и транспортные средства являются движущими силами этого значительного роста. Если посмотреть на развитие этих секторов, темпы роста машин, оборудования и транспортных средств в Казахстане увеличились с 21% до 28% в период 2016-2019 годов [Евразийская экономическая комиссия, 2020]. В целом, участие Казахстана в таких международных инициативах, как государственная программа «Нурлы жол» и международный проект «Пояс и путь», стартовавшем в 2014 году, сыграло важную роль в развитии инфраструктуры страны в транспортном секторе и пока-

2015 жылдағы одақтың құрылуынан бүгінге дейін ЕАЭО шеңберіндегі қара саудада алғашқы орынды тұрақты иеліп келеді. Басқа өндіріс салаларының сауда нәтижелері әр жылдары өзгеріп отырғанымен, бірінші орындағы минералдық өнімдер мен екінші орындағы автокөлік нарығының жоғарғы көрсеткіштерінен бұл саланың маңыздылығын көруге болады. 2015-2019 жылдар арасындағы құбылмалы сауда үдерісі шеңберінде күрт құлдыраған сауда көлемі аздап кемігенімен, кейінгі қайта серпілу кезеңінде тез ес жиып, даму жолына түскен салы автокөлік саласы екені аңғарылады [Еуразиялық экономикалық комиссия, 2020].

2019 жылы одақ елдері арасында автокөлік саудасындағы жалпы қорытынды есепке көз салсақ, бірінші орында Ресей 12 млрд. АҚШ долларына, екінші орында Беларусь 7.1 млрд. АҚШ долларына және Қазақстан 490 млн. АҚШ долларына көлік экспорттаған. Мұны 2018 жылмен салыстырғанда саласындағы сауда көлемі 19.8% жоғары өскені байқалса, ал жекелей алғанда Қазақстанның одақ аясындағы автокөлік экспорты 28% ұлғайған. Ресей мен Белорустың бұл саладағы сауда көлемі қаншалықты жоғары болғанымен, Қазақстанның автокөлік саласының даму дейгейінің орташа өсу көрсеткіші одақтағы басқа елдермен салыстырғанда әлдеқайда жоғары екенін айтуға болады. Бұған қоса Қазақстанның ЕАЭО-ға мүше мемлекеттермен сауда қатынасын салыстыра сараптама жасалғанда, Қазақстанның одақтың жалпы сауда көлеміндегі үлесі 2015 жылы 18% болса, 2019 жылы 22%-ға шығарған жалғыз ел екенін көруге болады. Осы ретте басқа мүше мемлекеттердің одақ ішіндегі сауда үлесі 1%-дан аспағанын айта кеткен жөн [Еуразиялық экономикалық комиссия, 2020].

Мұндай маңызды ілгерлеушілікке себеп болған басты салалар арасында минералдық өнімдер, отын, қағаз шикізаты мен қағаз өнімдері, машина,

зало положительное воздействие на соответствующие смежные сектора.

Помимо укрепления транспортной инфраструктуры, правительство Казахстана уделяет особое внимание развитию автомобильного производства внутри страны. Всего реализуется 139 проектов с целью развития автомобильной промышленности. 65 крупных, 100 средних и 2,745 малых предприятий в стране предоставляют рабочие места 114,000 человек, а также способствуют увеличению количества автомобилей, производимых в Казахстане. Численно выражая эти изменения, можно увидеть, что, хотя в 2013 году было собрано и изготовлено 37,500 автомобилей, за первые девять месяцев 2020 года это число увеличилось до 52,411 [Мукан, 2019; 24.kz, 2020]. Среди них первое место заняла Lada с 13,404 автомобилями, за ней следуют Hyundai с 11,509 автомобилями, KIA с 4,689 автомобилями и Chevrolet с 3,563 автомобилями [Here.kz, 2020]. Всего в Казахстане зарегистрировано 4,56 миллиона транспортных средств, из них 3,75 миллиона – это автомобили [Акаб.kz, 2019]. За первые девять месяцев 2020 года в Казахстане было продано более 71,000 транспортных средств. 59% этих транспортных средств производятся различными компаниями в Казахстане, остальные импортируются.

Большинство машин, произведенных различными компаниями в Казахстане и продаваемых под маркой «Произведено в Казахстане», в настоящее время продаются на внутреннем рынке. Однако уже можно сказать, что число покупок на внутреннем рынке и рост количества машин, произведенных за предстоящие годы, положительно отразятся на экспортных показателях Казахстана в автомобильной промышленности. Тогда как число машин, приобретенных по всей стране, выросло в среднем на 4-5%, количество произведенных автомобилей увеличилось на 15%.

құрал-жабдық және көлік саласы алдыңғы қатарда келеді. Аталған салалар арасындағы дамуды сараптағанымызда 2016-2019 жылдар арасында Қазақстандағы машина, құрал-жабдық және көлік саласы экспортында өсу көрсеткіші 21%-дан 28%-ға дейін ұлғайған [Еуразиялық экономикалық комиссия, 2020]. Жалпы алғанда Қазақстанның 2014 жылы мемлекеттік «Нұрлы жол» бағдарламасын бастауы, сондай-ақ, «Белдеу және Жол» сияқты халықаралық бастамаларға қатысуы да елдің қатынас саласы мен инфрақұрылымның өркендеуіне айрықша маңыз қосқанын және оң өзгерістерге себеп болғанын байқаймыз.

Қазақстан үкіметі инфрақұрылым саласын одан әрі дамытуға байланысты ел ішіндегі автокөлік өндірісіне бақытталған айрықша жұмыстар атқарып келеді. Осы бағытта автокөлік саласын дамытуды көздеген 139 жоба қолға алынған. Елдегі 65 үлкен, 100 орта және 2.745 шағын кәсіпорындарда 114.000 адам жұмыс жасап, Қазақстанның автокөлік өндірісінің дамуына өз үлестерін қосып келеді. Осындай ыңғайлы жағдайдың арқасында жасалған жұмыстарды санмен сөйлетсек, 2013 жылы 37.500 автокөлік құрастырылған болса, бұл көрсеткіш 2020 жылының қаңтар-қыркүйек айлары арасында 52.411 автокөлікке жеткен [Мұқан, 2019; 24.kz, 2020]. Бұлардың ішінде алғашқы орында 13.404 Lada орналасса, одан кейінгі орындарға 11.509 Hyundai, 5.414 Ravon, 4.689 KIA және 3.563 Chevrolet маркалы автокөліктері бар [Here.kz, 2020]. Қазақстанда жалпы қолданыста 4.56 миллион көлік құралы тіркелсе, оның 3.75 миллионы жеңіл автокөлік екен [Акаб.kz, 2019]. Қазақстанда 2020 жылдың алғашқы тоғыз айында сатылымға шығарылған 71.000 астам көлік құралының 59%-ы қазақстандық автокөлік фирмаларының өнімдері болса, қалған автокөлік құралдары импортталған.

Торговые показатели Казахстана внутри ЕАЭС стали прямым результатом мер, предпринятых государством в короткий промежуток времени. Ожидается, что должен пройти определенный период времени, чтобы появились конкретные результаты проектов, осуществляемых в рамках глобальных торговых связей страны на макроуровне. Качество и конкурентоспособность продукции Казахстана выше на рынке ЕАЭС по сравнению с глобальным рынком, что позволяет обеспечить конкретные результаты в более короткие сроки. Поэтому необходимо тщательно отслеживать предстоящее развитие событий, для того чтобы из первых рук предоставить оперативную обратную связь о том, как это может повлиять на торговые показатели страны.

В итоге мы видим, что Казахстан, который поставил задачу диверсифицировать структуру своей экономики, особенно после глобального экономического кризиса в 2009 году, начал видеть преимущества от прорывов, которые он совершил в производственном секторе за последние годы. К примеру, процесс развития в автомобильном секторе дал результаты за короткое время в товарной группе машин, оборудования и транспортных средств в торговле внутри ЕАЭС. Слияние этих и других положительных результатов в различных областях позволяет осуществить желаемые макроэкономические цели в рамках глобальных торговых тенденций.

Источники:

Акаб.kz (2019). Итоги 2018 года: Продажа авто-транспортных средств и авто товаров. Доступен по адресу: <https://akab.kz/avtoryinok-i-avtoprom-rk-itogi-2018-goda/#>. Дата обращения: 18.11.2020.

Евразийская экономическая комиссия (2020). Статистика внешней и внутренней торговли. Доступен по адресу: http://www.eurasiancommission.org/ru/act/integr_i_makroec/dep_stat/tradestat/Pages/default.aspx. Дата обращения: 30.11.2020.

Муқан, Бауржан (2019). Каждый новый приобретенный автомобиль по секунде производится в Казахстане. Доступен по адресу: <https://inbusiness.kz>.

Қазақстан құрастырылған түрлі автокөлік фирмаларының өнімдері «Қазақстанда жасалған» маркалық белгісіндегі көліктердің көпшілігі ішкі нарықта жоғары сұраныста екенін жеткізіп отыр. Жылдар бойғы ішкі нарықтағы тұтынушылардың артуымен автокөлік саласындағы жақсы жетістіктердің арқасында жақын жылдардағы қазақстандық автокөліктердің бұдан да көптеп мөлшерде экспортқа шығарылуы күтіліп отыр. Себебі елдегі көлік сатылымы орташа есеппен 4%-5% артқанда, ал құрастыру көлімі қарқынды түрде 15%-ға жеткен.

Қазақстанның ЕАЭО-ға сәйкестендірілген экономикалық реформасы және мемлекет тарапынан көрсетілген қолдаулардың арқасында қысқа уақытта жақсы нәтижеге қол жеткізуге мүмкіндік берді. Жаһандық сауданың ыңғайында кетіп қалмай, мемлекеттік бағдарламалар аясында тұсауы кесілген жобалардың басым бөлігінің нақты нәтижелерін көру үшін әлі біршама уақыт керек. Әйтседе, Қазақстан жасалған маркалардың сапасы мен бәсекеге қабілеттілігі ЕАЭО-ның сауда алаңдарымен әлемдік нарықта ұпай жоғалтпай қарқынды түрде қысқа уақытта нақты көрсеткіштерге жеткенін көруге болады. Осы себепті Қазақстан экономикасындағы өзгерістер елдің экономикалық реформасына қаншалықты ықпал еткенін саралағанда алғашқы нәтижелері мен қайтарымы мол көрсеткіштерді әрдайым назарда ұстап отыратын сала екенін баса айтқымыз келеді.

Қорытындылай келе, айрықша 2009 жылғы жаһандық экономикалық дағдарыстың соңында экономикалық құрылымын әртараптандырудың жолын қарастырған Қазақстанның индустриялық мақсаттарының орындалуымен қатар, соңғы жылдары жасалған жұмыстардың өз жемісін бере бастағанын байқауға болады. Мұның нақты айғағы ретінде автокөлік саласындағы даму үдерісінің жалпы

kz/kz/news/zhanadan-satyp-alyngan-ar-ekinshi-kolik-kazakstanda-zhasalghan. Дата обращения: 18.11.2020.

Here.kz (2019). В Казахстане произведено 50 тыс. автомобилей. Доступен по адресу: https://www.nege.kz/news/el/kazakstanda_50_min_kolik_shigarildi_20201019140013. Дата обращения: 18.11.2020.

24.kz (2020). Более 50 тысяч автомобилей произведено казахстанскими производителями. Доступен по адресу: <https://24.kz/kz/zha-aly-tar/o-am/item/438137-aza-standy-k-siporyndar-50-my-nan-astam-avtok-lik-rastyrdy>. Дата обращения: 30.11.2020.

алғанда ЕАЭО-ның ішкі саудасында автокөлік, құрал-жабдықтар мен қажетті мамандар тобын аз уақыттың ішінде қалыптастырып, жақсы нәтижеге қол жеткізілгені айқын көрініп келеді. Сөз еткен және басқа да оң нәтижелердің әртүрлі салаларда одақтасудың макроэкономикадағы межелерге, жаһандық сауда құбылуларымен бірге қарқынды түрде қарыштауға бет бұрғаны анық көріне бастады.

Дереккөз:

Акаб.kz (2019). 2018 жылының қорытындылары: Автокөлік және құралдарының сатылымы. Сілтеме: <https://akab.kz/avtoryinok-i-avtoprom-rk-itogi-2018-goda/#>. Қаралған уақыты: 18.11.2020.

Еуразиялық экономикалық комиссия (2020). Сыртқы және ішкі сауда қатынастары. Сілтеме: http://www.eurasiancommission.org/ru/act/integr_i_makroec/dep_stat/tradestat/Pages/default.aspx. Қаралған уақыты: 30.11.2020.

Мұқан, Бауыржан (2019). Жаңадан сатып алынған екі көліктің біреуі Қазақстанда жасалған. Сілтеме: <https://inbusiness.kz/kz/news/zhanadan-satyp-alyngan-ar-ekinshi-kolik-kazakstanda-zhasalghan>. Қаралған уақыты: 18.11.2020.

Here.kz (2019). Қазақстанда 50 мың көлік құрастырылды. Сілтеме: https://www.nege.kz/news/el/kazakstanda_50_min_kolik_shigarildi_20201019140013. Қаралған уақыты: 18.11.2020.

24.kz (2020). Қазақстанда құрастырушы фирмалар 50 мыңнан астам көлік жасап шығарды. Сілтеме: <https://24.kz/kz/zha-aly-tar/o-am/item/438137-aza-standy-k-siporyndar-50-my-nan-astam-avtok-lik-rastyrdy>. Қаралған уақыты: 30.11.2020.

АНАЛИЗ ЭКОНОМИЧЕСКОГО СОТРУДНИЧЕСТВА МЕЖДУ РОССИЕЙ И ТАДЖИКИСТАНОМ РЕСЕЙ МЕН ТӘЖІКСТАН АРАСЫНДАҒЫ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҰНТЫМАҚТАСТЫҚ ТУРАЛЫ ТАЛДАУ

*Азимжан Хитахунов**

Экономическое сотрудничество с Россией остается важным для Центральной Азии, несмотря на заявления о ее сокращающейся роли в регионе. Торговое и инвестиционное партнерство с Россией вносит значительный вклад в экономическое развитие региона. Пострановой анализ показывает, что двусторонние экономические отношения России с Казахстаном являются исторически крепкими. Она играет важную роль в Кыргызстане как с политической, так и экономической точки зрения. Россия расширяет свои экономические связи с Узбекистаном, который недавно получил статус наблюдателя в Евразийском экономическом союзе. Однако экономические отношения между Россией и Таджикистаном остаются менее исследованными и рассматриваются, главным образом, с точки зрения миграции. Таким образом, в этом комментарии будет дан анализ всестороннего экономического сотрудничества между странами, которое, помимо миграции, включает торговлю, инвестиции и помощь.

Экономика Таджикистана остается недиверсифицированной и сильно зависит от ограниченного количества индустрий, в частности производства и экспорта металлов. К 2019 году почти 73% населения проживает в сельской местности и живет в основном сельским хозяйством. Поскольку сельскохозяйственный сектор остается недостаточно инвестированным, производство на одного работника является крайне низким. В то же время сельхозпроизводство и экспорт находятся в числе основных источников до-

Ресейдің аймақтағы рөлінің төмендегені жайлы болжауларға қарамастан, Ресеймен экономикалық ынтымақтастық Орталық Азия елдері үшін маңыздылығын сақтап келеді. Ресеймен сауда және инвестиция саласындағы серіктестіктер аймақтың экономикалық көрсеткіштеріне айтарлықтай ықпал етуде. Бұл елдерге байланысты талдаулар, Қазақстан мен Ресей арасындағы екіжақты экономикалық қатынастардың тарихи тұрғыдан берік болғанын көрсетуде. Ресейдің Қырғызстанмен қарым-қатынасында саяси және экономикалық байланыстар маңызды рөл атқаратынын көрудеміз. Ресейдің Өзбекстанмен экономикалық байланыстарын елдің Еуразиялық экономикалық одаққа бақылаушы мәртебесін алуы тереңдетті деп айтуға болады. Алайда, Тәжікстанмен экономикалық қатынастарды қарастырғанда, көші-қон саласынан басқа салалардың жеткілікті деңгейде зерттелмегенін көреміз.

Тәжікстан экономикасы қазіргі уақытта жеткілікті түрде әртараптан-дырылмағандықтан, металл өндіру мен оның экспорты сияқты шектеулі секторларға тәуелді. 2019 жылғы есеп бойынша халықтың 73%-ы ауылда тұрады және көбіне ауыл шаруашылығымен күн көреді. Ауылшаруашылық секторына инвестициялардың жетіспеушілігінен бұл саладағы жұмысшылардың өндірістік тиімділігі өте төмен. Сонымен қатар, ауылшаруашылық өндірісі мен экспорты елдің негізгі кіріс көздерінің бірі болып табылады. Қосымша фактор ретінде

* доктор, Евразийский научно-исследовательский институт, Казахстан. azimkhun@gmail.com

хода. Еще одна характерная особенность Таджикистана состоит в высоких темпах роста численности населения. Неспособность страны создать достаточное количество рабочих мест увеличивает давление на рынок труда и вызывает массовую миграцию. В результате зависимость Таджикистана от денежных переводов трудовых мигрантов значительно выросла с 2000-х и сделала его уязвимым к внешним потрясениям. Помимо высокой зависимости от переводов мигрантов слабые экономические стороны страны включают неблагоприятный деловой климат, низкий уровень сбережений, слабые перспективы трудоустройства в стране, давние сложности в финансовом секторе и высокую зависимость от Китая в плане инвестиций и займов [Буй, 2020]. Пандемия негативно сказалась на экономике Таджикистана, вызвав локдауны и резкое падение денежных переводов мигрантов, что, в свою очередь, снизило внутренний спрос и государственные инвестиции. В результате в первой половине 2020 года реальный рост ВВП снизился в целом до 3,5% с 7,5% в 2019 году, и, похоже, он замедлится до 1,6% в 2020 году. Более того, ожидается, что дефицит бюджета в 2020 году достигнет 5,8% ВВП, и он будет восполнен путем внешних займов и грантов [Всемирный банк, 2020].

Как было отмечено выше, международная миграция занимает важнейшее место в экономике Таджикистана, поскольку государство и частный сектор не создают достаточно рабочих мест для быстро растущей рабочей силы. Почти 98% таджикских мигрантов трудятся в России и, по различным оценкам, их общее число превышает 1 миллион. Каждый год около полумиллиона таджиков уезжают из страны для трудоустройства за рубежом. В 2019 году денежные переводы трудовых мигрантов составили 2,7 миллиарда долларов и 33,4% ВВП страны. Семьи мигрантов используют 94% доходов от переводов на свои базовые потребительские нужды. Однако существуют серьезные вызовы в отношении

Тажикстанда халықтың өсу қарқыны айтарлықтай жоғары. Елдегі жаңа жұмыс орындарының жеткіліксіздігі көптеген адамдардың көші-қонына себеп болатын еңбек нарығына үлкен қысым жасайды. Нәтижесінде, Тәжікстан экономикасының еңбек мигранттарының ақша аударымына тәуелділігі 2000 жылдардың басынан бастап едәуір күшейіп, сыртқы факторларға да төтеп бере алмауда. Ақшалай аударымдарға тәуелділіктен басқа, елдің экономикалық әлсіз жақтарына төмен деңгейдегі бизнес-орта, тиімділіктің төмендігі, ішкі жұмыспен қамту перспективаларының жеткіліксіздігі, қаржы секторындағы ұзақ жылдар бойы келе жатқан қиындықтар және инвестициялар және несиелер үшін Қытайға деген тәуелділіктің жоғары деңгейі жатады [Буй, 2020]. Эпидемиялық үдерістері шектеулер, ақша аударымдарының күрт төмендеуі Тәжікстан экономикасына кері әсер ете отырып, ішкі сұранысты төмендетеді және мемлекеттік инвестицияларды азайтады. Нәтижесінде 2020 жылдың бірінші жартысында елдің нақты жалпы ішкі өнімінің (ЖІӨ) өсу қарқыны 2019 жылғы 7,5%-дан 3,5%-ға дейін төмендеді және 2020 жылдың аяғында 1,6% болады деп күтілуде. Сонымен қатар, 2020 жылы елдің бюджеттік қарызы ЖІӨ-нің 5,8%-ды құрайды деп болжануда және оны сыртқы қарыздармен гранттар арқылы қаржыландыру жоспарлануда [Дүниежүзілік банк, 2020].

Жоғарыда айтылғандай, халықаралық көші-қон Тәжікстан экономикасы үшін өмірлік маңызды мәселе болып табылады, өйткені үкімет пен жеке сектор тез өсіп келе жатқан жұмыс күші үшін жеткілікті жаңа жұмыс орындарын ұсына алмауда. Тәжік жұмысшы иммигранттарының шамамен 98%-ы Ресейде жұмыс істейді, ал кейбір мәліметтер бойынша олардың саны 1 миллионнан асады. Ақша аударымдары 2019 жылы 2,7 миллиард долларға жетсе, бұл көрсеткіш елдің ЖІӨ-нің

мигрантов. Это управление процессом оттока мигрантов и обеспечение их безопасности, учитывая, что 85,5% мигрантов не имели соответствующей подготовки до отъезда, 86% полагались на неформальные связи, такие как друзья и родственники, а большинство мигрантов имеют очень низкую юридическую грамотность. В результате по разным причинам в декабре 2019 года число мигрантов из списка тех, кому запрещен повторный въезд в Россию, превысило 267 тысяч [Азиатский банк развития, 2020].

Поэтому экономическое положение России серьезно влияет на экономические показатели Таджикистана. Продолженное замедление экономики России, которое усугубилось из-за пандемии, вызвало резкое падение денежных переводов. Согласно данным Центрального банка России [2020], в 1-ом и 2-ом кварталах 2020 года денежные переводы из России в Таджикистан составили соответственно 359 миллионов долларов и 322 миллиона долларов. В 3-ем квартале они стали восстанавливаться и составили 543 миллиона долларов. Однако эти показатели значительно ниже цифр прошлого года. К примеру, в 1-ом и 2-ом кварталах 2019 года переводы составляли соответственно 462 и 649 миллионов долларов, тогда как в 3-ем квартале они достигла 830 миллионов долларов. В то же время пандемия вынудила мигрантов вернуться из России в Таджикистан, что также усугубило экономические потери. По предварительным оценкам таджикских властей, общий ущерб от доходов вернувшихся мигрантов составил 650 миллионов долларов [Reuters, 2020]. Таким образом, потери в денежных переводах из-за вызванного пандемией карантина и экономического спада в России стали существенными для Таджикистана.

В плане торговли Россия также играет важную роль для Таджикистана. По данным Центра международной торговли [2020], российский экспорт в Таджикистан вырос с 69 миллионов долларов в 2001 году до 953 миллионов долларов в

33,4%-на сәйкес келеді. Негізінен, жұмысшы иммигранттардың отбасылары өздерінің ақша аударымдары кірісінің 94%-ын тұтынудың негізгі қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін жұмсайды. Алайда, көші-қон саласында күрделі қиындықтар бар. Олардың қатарына көші-қон ағындарын басқару және мигранттардың қауіпсіздігі мен құқықтарын қорғау сияқты мәселелер кіреді. Мысалы, жұмысшы иммигранттардың 85,5%-ы иммиграцияға дейін ешқандай дағдыларды меңгермеген, ал 86%-ы достары мен туыстары сияқты жеке байланыстарына сүйене отырып, өтешектеулі құқықтық білімдерімен қоныс аударуда. Нәтижесінде 2019 жылдың желтоқсанында Ресейге кіруге тыйым салынған тәжік жұмысшы мигранттарының саны 267 мыңнан асты [Азия даму банкі, 2020]. Сондықтан Ресейдегі экономикалық жағдай Тәжікстанның экономикалық көрсеткіштеріне үлкен әсер етеді.

Сондықтан Ресейдегі экономикалық жағдай Тәжікстанның экономикалық көрсеткіштеріне үлкен әсер етеді. Ресейде бұрыннан келе жатқан экономикалық баяулау эпидемияға байланысты нашарлап, ақша аударымдарының күрт төмендеуіне себеп болуда. Ресейдің Орталық банкінің [2020] мәліметтеріне сәйкес, Ресейден Тәжікстанға ақша аударымы 2020 жылдың бірінші және екінші тоқсанында сәйкесінше 359 миллион және 322 миллион долларды құрады. Үшінші тоқсанда ақша аударымдарының көлемі 543 миллион долларға дейін артқанымен, бұл көрсеткіш алдыңғы жылмен салыстырғанда өте төмен. Мысалы, 2019 жылдың бірінші және екінші тоқсанында ақша аударымдары сәйкесінше 462 миллион және 649 миллион долларға тең болса, үшінші тоқсанда ол 830 миллион долларға жетті. Сонымен қатар, эпидемияға байланысты Ресейден Тәжікстанға оралған иммигранттар да елдегі экономикалық жағдайды қиындатады. Тәжікстан билігінің алдын-ала

2019. За тот же период ее импорт из Таджикистана снизился с почти 130 миллионов долларов до 37 миллионов долларов. Экспорт России состоит из сельхозпродукции, минерального топлива и машинного оборудования, а импорт включает в основном сельхозпродукцию и хлопок. Доля хлопка в общем объеме экспорта Таджикистана в 2019 году составила 69%. В начале 2000-х алюминий имел важное значение в таджикском экспорте. Например, в 2001 году Таджикистан экспортировал алюминия на сумму 64 миллиона долларов, объем которого в последующие годы сократился до 1 миллиона долларов или был близок к нулю, поскольку страна переориентировала свой экспорт на другие страны, в частности, Турцию. Среди партнеров по импорту Россия для Таджикистана стоит на первом месте, но ее доля в общем объеме экспорта страны низка и составила 3,3% в 2019 году.

С точки зрения инвестиций, Россия потеряла позиции в Таджикистане, поскольку ее компании покинули страну из-за высокого уровня коррупции и налогов, и низкого уровня гарантий прав собственности. В 2019 году объем прямых иностранных инвестиций из России равнялся 33,1 миллиона долларов, и ее доля в инвестициях в целом составила 9,6%. В то же время Китай инвестировал 262,3 миллиона долларов, что составило 75,8% общих инвестиций [Чоршанбиев, 2020].

Россия имеет важное значение для Таджикистана с точки зрения оказания помощи. Она недавно выделила 2 миллиона долларов в рамках проекта, осуществляемого по линии Программы развития ООН (ПРООН) в целях улучшения условий жизни и развития предпринимательства в сельских районах Таджикистана. Проект направлен на укрепление регионального сотрудничества в Ферганской долине между Таджикистаном, Узбекистаном и Кыргызстаном. Объем российской помощи Таджикистану с 2014 года по проекту ПРООН составил 15 миллионов долларов. С помощью этих

бағалауы бойынша, қайтып келген жұмысшы мигранттардың жалпы шығыны 650 миллион долларға жуықтайды [Reuters, 2020]. Сондықтан, эпидемияға байланысты Ресейдегі шектеулер және ақша аударымдары кірісінің экономикалық баяулауынан болған шығындар Тәжікстан экономикасына жағымсыз әсер етеді.

Сауда жағынан Ресей Тәжікстан үшін маңызды рөл атқарады. Халықаралық сауда орталығының [2020] мәліметтеріне сәйкес, Ресейдің Тәжікстанға экспорты 2001 жылы 69 миллион доллардан 2019 жылы 953 миллион долларға дейін өсті. Сол кезеңде Ресейдің Тәжікстаннан импорты 130 миллион доллардан 37 миллион долларға дейін азайды. Ресейдің экспорты ауылшаруашылық өнімдерінен, минералды шикізаттар мен машиналар мен жабдықтардан құралған болса, оның импорты негізінен ауылшаруашылық өнімдері мен мақтадан тұрады. 2019 жылы Тәжікстанның жалпы экспортындағы мақтаның үлесі шамамен 69%-ға тең. Мысалы, 2001 жылы Тәжікстан Ресейге 64 миллион доллар көлемінде алюминий экспорттаған болса, алюминий экспорты одан кейінгі жылдары нөлден 1 миллион долларға дейін төмендеді. Бұған елдің басқа елдерге, әсіресе Түркияға жасаған экспортына байланысты болуы мүмкін. 2019 жылы Ресей Тәжікстанның ірі импорттық серіктесі бола отырып, оның елдің жалпы экспортындағы үлесі небары 3,3%-ды құрады.

Инвестиция саласында Ресей Тәжікстандағы позициясын жоғалтуда. Себебі елдегі ресейлік компаниялардың жоғары салықтарға тап болуы, меншік құқығына кепілдіктердің әлсіздігі және сыбайластық салдарынан Ресей инвестициясы Тәжікстаннан кетіп жатыр. 2019 жылы Ресейден тартылған шетелдік тікелей инвестициялар 33,1 миллион долларды құрай отырып, оның жалпы инвестициялардағы үлесі 9,6%-ды құрады. Сонымен бірге,

финансов Таджикистан создал несколько сот рабочих мест, а 15 тысяч человек воспользовались новыми возможностями предпринимательства [АКИpress, 2020].

Одним из важных вопросов в двусторонних отношениях между странами является возможное вступление Таджикистана в Евразийский экономический союз. Недавно Евразийский банк развития [2020] опубликовал аналитический доклад, который показывает потенциальные выгоды вступления Таджикистана на основе комплексного анализа преимуществ и потерь. По прогнозу этого отчета, вступление в союз благоприятно отразится на росте экономики страны, инвестиционной деятельности, занятости, производительности за счет трансфера технологий и институциональной среды. Более того, это не только увеличит объем денежных переводов мигрантов, но и их заработки в среднем на 10-30%. Все эти изменения обеспечат дополнительные переводы на сумму 1,3-1,5 миллиарда долларов. Однако решение Таджикистана остается неопределенным.

Правительство Таджикистана старается решать все упомянутые выше проблемы посредством двустороннего взаимодействия с российскими коллегами. Например, Россия ратифицировала соглашение об организации найма таджикских трудовых мигрантов, сезонно работающих в России. Согласно этому соглашению, Таджикистан берет на себя ответственность за направление работников на запрашиваемые российскими работодателями позиции, отбор кандидатов с необходимой квалификацией и обучение, в то время как работодатели обеспечивают мигрантам безопасные условия труда и гарантируют регулярную оплату [Путц, 2020]. Недавно Рустам Эмомали, спикер сената Таджикистана, посетил Россию и обсудил касающиеся мигрантов вопросы с российскими высокопоставленными чиновниками. В частности, он обратился к российскому правительству с просьбой об амнистии для таджикских граждан, имеющих пробле-

Қытайдың инвестициялары 262,3 миллион доллармен жалпы инвестициялардың 75,8%-на сәйкес келеді [Чоршанбиев, 2020].

Ресей - Тәжікстанға гуманитарлық көмек көрсету жағынан маңызды елдердің бірі. Жақында Ресей БҰҰ Даму бағдарламасы (БҰҰДБ) Тәжікстанның ауылдық жерлерінде өмір сүруді жақсарту және кәсіпкерлікті дамыту үшін жүзеге асырған жобаға 2 миллион доллар бөлді. Жоба Фергана аңғарындағы Тәжікстан, Өзбекстан және Қырғызстан арасындағы аймақтық ынтымақтастықты нығайтуға бағытталған. Ресейдің БҰҰДБ жобалары арқылы Тәжікстанға жасаған гуманитарлық көмегі 2014 жылдан бері 15 миллион долларға жетті. Гуманитарлық көмекті қолдану арқылы Тәжікстан бірнеше жүздеген жұмыс орындарын аша отырып, сонымен қатар 15 мың адам кәсіпкерліктің жаңа мүмкіндіктерін пайдаланады [АКИpress, 2020].

Екі ел арасындағы екіжақты қатынастардың маңызды мәселелерінің бірі - Тәжікстанның Еуразиялық экономикалық одаққа кіру мүмкіндігі. Еуразиялық даму банкінің [2020] аналитикалық есебінде Тәжікстанның одаққа кіруінің жан-жақты пайдасы мен шығындарын талдау кезінде ықтимал табыстар туралы айтылды. Талдауда, одаққа қатысу елдің экономикалық өсуіне, инвестициялық қызметке, жұмыспен қамтылуға, технология трансферті арқылы өнімділікке және корпоративті ортаға жағымды әсер етеді деп болжануда. Оның үстіне, бұл жағдай ақша аударымдарының көбеюімен қатар, жалақыны орташа есеппен 10-30%-ға өсіреді деп болжануда. Осы өзгерістердің барлығы 1,3-1,5 миллиард доллар көлеміндегі қосымша ақша аударымдарына себепкер болады. Алайда Тәжікстанның бұл мәселе бойынша шешімі әлі белгісіз.

Тәжікстан үкіметі жоғарыда аталған барлық мәселелерді ресейлік әріп-

мы с оформлением документов. Кроме того, Эмомали отметил необходимость улучшения образования на русском языке в Таджикистане [Eurasianet, 2020]. Таджикское правительство уделяет особое внимание развитию русского языка в сотрудничестве с Россией. Следует отметить, что Россия осуществляет несколько образовательных программ в Таджикистане.

Таким образом, экономическая зависимость Таджикистана от России до сих пор высока, несмотря на значительное снижение российских инвестиций в страну. Трудовая миграция, торговля и помощь играют значительную роль в экономическом сотрудничестве двух стран. Поскольку трудовые мигранты играют ключевую роль в экономике Таджикистана, государству следует вкладываться в их образование и подготовку, с тем чтобы повысить их конкурентоспособность. С высококонкурентными трудовыми мигрантами Таджикистан сможет решить другие важные вопросы сотрудничества с Россией, включая торговлю и инвестиции.

Источники:

Азиатский банк развития (2020). Усиление поддержки трудовой миграции в Таджикистане. Оценка и рекомендации. Доступно по адресу: <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/656481/support-labor-migration-tajikistan.pdf>. Дата обращения: 18.12.2020.

АКИпресс (2020). Россия выделяет 2 миллиона долларов на проект ПРООН по ускорению восстановления экономики Таджикистана после COVID-19. Доступно по адресу: [https://akipress.com/news/652236:Russia_allocates_\\$_2_million_for_UNDP_project_to_accelerate_post-COVID_economic_recovery_in_Tajikistan/](https://akipress.com/news/652236:Russia_allocates_$_2_million_for_UNDP_project_to_accelerate_post-COVID_economic_recovery_in_Tajikistan/). Дата обращения: 18.12.2020.

Буй, Зиан Минь (2020). Воздействие пандемии COVID-19 на продовольственную безопасность в Центральной и Западной Азии: ключевые вопросы и стратегические варианты. Доступно по адресу: <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/656091/cwpp-009-covid-19-impacts-food-security.pdf>. Дата обращения: 18.12.2020.

Всемирный банк (2020). Прогноз по макроэкономике и бедности в Таджикистане. Доступно по

тестерімен екіжақты байланыстар арқылы шешуге тырысуда. Мысалы, Ресей үкіметі Ресейде маусымдық жұмыс істейтін тәжік еңбек мигранттарын тұрақты жұмыспен қамту туралы келісімді мақұлдады. Келісімге сәйкес, Тәжікстан жұмысшылардың Ресейдің жұмыс берушілері талап ететін лауазымдарға қажетті біліктілік пен дайындыққа ие екендігіне жауапкершілік алады, ал Ресейлік жұмыс берушілер еңбекші-мигранттарға қауіпсіз еңбек жағдайларын және тұрақты төлемдермен қамтамасыз етуге міндеттенеді [Путц, 2020]. 2020 жылдың қараша айында Тәжікстан Сенатының төрағасы Рустам Эмомали Ресейге сапары барысында Ресейдің жоғары лауазымды тұлғаларымен тәжік иммигранттарына қатысты мәселелерді талқылады [Eurasianet, 2020]. Тәжікстан үкіметі Ресеймен ынтымақтастықта орыс тілін дамытуға ерекше мән береді және белгілі болғандай, Ресей Тәжікстанда түрлі оқыту бағдарламаларын жүзеге асырады.

Осы себептерге байланысты Тәжікстанның Ресейге экономикалық тәуелділігі бұл елдегі Ресей инвестицияларының төмендеуіне қарамастан айтарлықтай күшті. Көші-қон, сауда және гуманитарлық көмек елдер арасындағы экономикалық ынтымақтастықта маңызды рөл атқарады. Иммигранттар Тәжікстан экономикасында маңызды рөл атқаратындықтан, үкімет олардың бәсекеге қабілеттілігін арттыру үшін олардың білімі мен біліктілігіне қаражат салуы керек. Тәжікстан сауда мен инвестиция сияқты басқа да маңызды мәселелерді, Ресеймен ынтымақтастықта, бәсекеге қабілетті иммигранттар арқылы шеше алады.

Дереккөз:

Азия даму банкі (2020). Тәжікстандағы еңбек көші-қонына қолдауды күшейту. Бағалау және ұсыныстар. Сілтеме: <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/656481/support-labor-migration-tajikistan.pdf>. Қаралған уақыты: 18.12.2020.

ГЛАВА 1. ПОЛИТИЧЕСКОЕ И ЭКОНОМИЧЕСКОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО СТРАН ЕВРАЗИИ: МЕЖДУНАРОДНЫЕ И РЕГИОНАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ 1-ТАРАУ. ЕУРАЗИЯ ЕЛДЕРІНДЕГІ САЯСИ-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҰНТЫМАҚТАСТЫҚ; ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЖӘНЕ АЙМАҚТЫҚ АСПЕКТІЛЕР

адресу: <http://pubdocs.worldbank.org/en/636741492011112521/мро-tjk.pdf>. Дата обращения: 10.12.2020.

Евразийский банк развития (2020). Экономические эффекты вступления Таджикистана в Евразийский экономический союз. Аналитический доклад. Доступно по адресу: https://eabr.org/upload/iblock/97a/EABR_Analytical_Report_RT_11_2020_RU_1.pdf. Дата обращения: 05.12.2020.

Eurasianet (2020). Таджикистан: визит Эмомали в Россию свидетельствует о его новой роли. Доступно по адресу: <https://eurasianet.org/tajikistan-emomalis-russia-visit-signals-his-emerging-role>. Дата обращения: 07.12.2020.

Reuters (2020). Таджикистан говорит о мигрантах, возвращающихся из России, Казахстана. Доступно по адресу: <https://www.reuters.com/article/us-health-coronavirus-tajikistan-economy/tajikistan-says-migrants-returning-from-russia-kazakhstan-idUSKBN21Z19H>. Дата обращения: 17.04.2020.

Путц, Кэтрин (2020). Россия ратифицировала соглашение с Таджикистаном о трудовых мигрантах. Доступно по адресу: <https://thediplomat.com/2020/01/russia-ratifies-agreement-with-tajikistan-on-labor-migrants/>. Дата обращения: 18.12.2020.

Центр международной торговли (2020). Двусторонняя торговля между Российской Федерацией и Таджикистаном. Доступно по адресу: https://www.trademap.org/Bateral_TS.aspx?nvpm=1%7c643%7c%7c7c62%7c%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c2%7c2%7c1%7c1%7c1%7c1%7c1. Дата обращения: 18.12.2020.

Центральный банк России (2020). Трансграничные переводы физических лиц по основным странам-контрагентам. Доступно по адресу: https://www.cbr.ru/statistics/macro_itm/svs/. Дата обращения: 15.12.2020.

Чоршанбиев, Пайрав (2020). Как вернуть в Таджикистан российского инвестора? Доступно по адресу: <https://www.asiaplustj.info/ru/news/tajikistan/economic/20200404/kak-vernut-v-tadzhikistan-rossiiskogo-investora>. Дата обращения: 20.12.2020.

АКИpress (2020). Ресей БҰҰДБ-ның Тәжікстандағы COVID-19-мен кейінгі экономикалық қалпына келтіруді жеделдету жобасына 2 миллион доллар бөледі. Сілтеме: [https://akipress.com/news:652236:Russia_allocates_\\$2_million_for_UNDP_project_to_accelerate_post-COVID-economic_recovery_in_Tajikistan/](https://akipress.com/news:652236:Russia_allocates_$2_million_for_UNDP_project_to_accelerate_post-COVID-economic_recovery_in_Tajikistan/). Қаралған уақыты: 18.12.2020.

Буй, Джип Мин (2020). Орталық және Батыс Азиядағы азық-түлік қауіпсіздігіне COVID-19 пандемиясының әсері: негізгі мәселелер және стратегиялық нұсқалар. Сілтеме: <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/656091/cwwp-009-covid-19-impacts-food-security.pdf>. Қаралған уақыты: 18.12.2020.

Дүниежүзілік банк (2020). Тәжікстанның кедейлікке қатысты макро-болжамдары. Сілтеме: <http://pubdocs.worldbank.org/kz/636741492011112521/мро-tjk.pdf>. Қаралған уақыты: 10.12.2020.

Еуразиялық даму банкі (2020). Тәжікстанның Еуразиялық экономикалық одаққа кіруінің экономикалық әсері. Аналитикалық есеп. Сілтеме: https://eabr.org/upload/iblock/97a/EABR_Analytical_Report_RT_11_2020_RU_1.pdf. Қаралған уақыты: 05.12.2020.

Eurasianet (2020). Тәжікстан: Эмомалидің Ресейге сапары оның жаңа рөлін көрсетеді. Сілтеме: <https://eurasianet.org/tajikistan-emomalis-russia-visit-signals-his-emerging-role>. Қаралған уақыты: 07.12.2020.

Путц, Кэтрин (2020). Ресей Тәжікстанмен еңбек мигранттары туралы келісімді ратификациялады. Сілтеме: <https://thediplomat.com/2020/01/russia-ratifies-agreements-with-tajikistan-on-labor-migrants/>. Қаралған уақыты: 18.12.2020.

Ресейдің Орталық банкі (2020). Ірі контрагент елдердің жеке тұлғаларды трансшекаралық аударымдары. Сілтеме: https://www.cbr.ru/statistics/macro_itm/svs/. Қаралған уақыты: 15.12.2020.

Reuters (2020). Тәжікстан Ресейден, Қазақстаннан оралатын мигранттарды айтады. Сілтеме: <https://www.reuters.com/article/us-health-coronavirus-tajikistan-economy/tajikistan-says-migrants-returning-from-russia-kazakhstan-idUSKBN21Z19H>. Қаралған уақыты: 17.04.2020.

Халықаралық сауда орталығы (2020). Ресей Федерациясы мен Тәжікстан арасындағы екіжақты сауда. Сілтеме: https://www.trademap.org/Bilateral_TS.aspx?nvpm=1%7c643%7c%7c7c62%7c%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c2%7c2%7c1%7c1%7c1%7c1%7c1. Қаралған уақыты: 18.12.2020.

Чоршанбиев, Пайрав (2020). Ресейлік инвесторды Тәжікстанға қалай қайтаруға болады? Сілтеме: <https://www.asiaplustj.info/ru/news/tajikistan/economic/20200404/kak-vernut-v-tadzhikistan-rossiiskogo-investora>. Қаралған уақыты: 20.12.2020.

СОТРУДНИЧЕСТВО В ТЕХНОЛОГИЧЕСКИХ ВОПРОСАХ

**ТЕХНОЛОГИЯЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕР БОЙЫНША
ЫНТЫМАҚТАСТЫҚ**

ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ И СОВРЕМЕННЫЕ ПРИЛОЖЕНИЯ: ПРИМЕРЫ ИЗ СТРАН ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ ЖАСАНДЫ САНА ЖӘНЕ ОНЫҢ ҚАЗІРГІ ҚОЛДАНЫМЫ: ОРТАЛЫҚ АЗИЯ ЕЛДЕРІНЕН МЫСАЛДАР

*Марат Мусабеков**

Искусственный интеллект (ИИ) используется на практике в самых разных сферах, от банковского сектора до здравоохранения. Хотя термин «искусственный интеллект» был впервые использован в 1956 году, разработка и внедрение этой технологии на практике ускорились только в последние годы. В связи с этим возможность сбора достаточной информации и разработки необходимых алгоритмов является одной из причин широкого использования технологии ИИ в настоящее время [ЮНЕСКО, 2018а].

Основной целью создания ИИ была имитация умственной деятельности человека. Принцип функционирования ИИ заключается в работе с большим объемом данных и быстрой обработке этой информации с помощью интеллектуальных алгоритмов, основанных на шаблонах, содержащихся в данных, что позволяет ИИ узнавать новую информацию без участия человека. На сегодняшний день исследования по разработкам искусственного интеллекта проводятся в широком спектре сфер. Сюда относятся считывание информации в рамках установленных правил; нейронная сеть, которая стимулирует мыслительную деятельность человека; компьютерное зрение, которое ищет объекты в соответствии с шаблонами; голосовые помощники, которые помогают распознавать и синтезировать речь [ЮНЕСКО, 2018б].

Современный ИИ способен учиться на собственном опыте и адаптироваться к желаемым целям и задачам. В современ-

Жасанды сана банк секторынан бастап денсаулық сақтау жүйесіне дейін әртүрлі салаларда тәжірибе жүзінде қолданылады. «Жасанды сана» термині алғаш рет 1956 жылы қолданылғанымен, бұл технологияны дамыту және тәжірибеге енгізу тек соңғы жылдары жеделдей түсті. Бүгінгі таңда жеткілікті деңгейде ақпарат жинау және қажетті алгоритмдерді құру мүмкіндігі жасанды сана технологиясын кеңінен қолдану себептерінің бірі болып табылады [ЮНЕСКО, 2018а].

Жасанды сана жасап шығарудың басты мақсаты – адамның ойлау қызметін жасанды түрде құру (имитация). жасанды сана жұмысы үлкен көлемдегі деректермен жұмыс жасау және интеллектуалды алгоритмдерді қолдану арқылы өңдеу принципіне негізделген. Демек, жасанды сана деректердің ішіндегі заңдылықтардың негізінде адамның араласуынсыз өздігінен жетіле алады. Бүгінгі таңда жасанды сана дамыту бойынша жұмыстар әртүрлі салаларда жүргізілуде: белгіленген ережелер шеңберіндегі ақпараттарды сканерлеу; адамның ойлауын модельдейтін нейрондық желі; шаблон бойынша нысандарды іздейтін компьютерлік көру қабілеті; сөйлеуді тануға және синтездеуге көмектесетін дауыс көмекшілері [ЮНЕСКО, 2018б].

Заманауи жасанды сана өз тәжірибесі негізінде дамып, қажетті мақсат-міндеттерге бейімделе алады. Қазіргі әлемді жасанды санасыз еле-

* магистр, Евразийский научно-исследовательский институт, Казахстан. maratx88@mail.ru

ном мире сложно представить жизнь без ИИ, поскольку он используется повсеместно: голосовые помощники в смартфонах, системы управления голосом в умных домах, роботизированные технологии в обрабатывающей промышленности, тренировки спортсменов и постановка диагноза в медицине. Тот факт, что доля эффективности и точности, предлагаемая ИИ в соответствии с его конкретными целями и обязанностями, на удивление высока, делает нашу жизнь проще. Более того, на основе имеющихся данных ИИ может делать реалистичные прогнозы на будущее. Например, канадская система мониторинга BlueDot предупредила о возможности вспышки эпидемии коронавируса еще в декабре 2019 года до официального заявления Всемирной организации здравоохранения в начале этого года [BlueDot, 2019].

Современные системы ИИ используются в различных сферах, таких как банковский сектор, колл-центры, службы поддержки пользователей, интернет-магазины, интеллектуальные системы видеонаблюдения и т. д. В Казахстане Сбербанк является лидером в использовании ИИ в банковском секторе. Он уже предоставляет кредиты малому бизнесу, полагаясь на расчеты ИИ. Банк также использует этот метод при приеме на работу новых сотрудников для работы в своих отделениях: это, например, позволяет предсказать, насколько быстро соискатель может уволиться. Таким образом, система ИИ выставляет кандидату баллы, которые показывают, насколько быстро человек хочет уволиться с работы. Для банка это хороший способ сэкономить и снизить текучесть кадров. Kaspi Bank уже давно использует биометрические данные при работе с клиентами. Используя биометрические данные, банк может удаленно идентифицировать своих клиентов – например, выдавать кредиты или снимать наличные через банкоматы без кредитной карты [Kaspi Bank, 2018]. Благодаря внедрению голосовых помощников сотовым оператором Kcell число

стету қиын, өйткені ол көптеген салаларда кеңінен қолданылуда: смартфондардағы дауыс көмекшілері, ақылды үйлердегі дауыс арқылы басқару жүйелері; өнеркәсіп саласындағы робототехника, спортшыларды дайындау, медицинада диагноз қою және т.б. Жасанды сананың нақты мақсат-міндеттерге сәйкес ұсынатын тиімділігі мен дәлділігінің таң қалдырарлық деңгейде жоғары болуы өмірімізді жеңілдетеді. Сонымен қатар, берілген мәліметтердің негізінде жасанды сана болашаққа шынайы болжам да жасай алады. Мысалы, канадалық BlueDot мониторинг жүйесі 2019 жылдың желтоқсанында осы жылдың басында Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының ресми мәлідемесіне дейін-ақ коронавирус індетінің таралу қаупі туралы ескерткен [BlueDot, 2019].

Қазіргі заманғы жасанды сана жүйелері банк секторында, call-орталықтарында, қолданушыларды қолдау қызметтерінде, интернет-дүкендерінде, ақылды бейнебақылау жүйелерінде және т.б. салаларда қолданылады. Жасанды сананың жасаған есептеулеріне сүйене отырып, кіші бизнесті несиелендіріп жатқан «Сбербанк» бұл салада көш бастап тұр. Аталмыш банк бұл әдісті өз бөлімшелеріне қызметкерлерді жұмысқа алу кезінде де қолданады. Мысалы, бұл жұмыс іздеуші үміткердің қаншалықты тез банктен кетуін болжауға мүмкіндік бере алады. Бұл үшін жасанды сана жүйесі үміткердің қаншалықты тез жұмыстан кететіндігін көрсететін скоринг-балл қояды. Аталған технология банкке қаржы үнемдеуге және маман кадрлардың тұрақтамау көрсеткішін төмендетуге мүмкіндік береді. Kaspi Bank та біраз уақыттан бері клиенттермен жұмыс істеу кезінде биометриялық деректер қолдануда. Бұл деректер арқылы банк өз клиенттерін қашықтан идентификациялай алады. Мысалы, мұндай технологиялар несиелерді беру немесе банк карточкасынсыз банкоматтардан

потерянных звонков сократилось в три раза, а количество абонентов, которым операторы оказали необходимую услугу быстрее, чем за минуту, увеличилось на 35% [Kcell, 2018].

В других странах Центральной Азии некоторые работы по ИИ выполняются для разных целей в различных областях. Например, Узбекистан стремится усилить контроль над водными ресурсами с помощью электронного проекта Serap. Благодаря электронным системам планируется получать информацию о поступлении и сбросе воды, степени загрязнения, очистке и повторном использовании, что может повысить эффективность использования этих данных. В Кыргызстане ведется работа по разработке мобильных приложений для обучения кыргызскому языку. Таджикистан стремится к 2025 году превратить проект TajRupt.AI в центр исследований и разработок, охватывающий всю Центральную Азию. Центр TajRupt.AI, который предоставляет обучение в области ИИ, был создан при финансовой поддержке Фонда трансформации науки, технологий и инноваций Исламского банка развития. С другой стороны, Туркменистан создает центры компетенции в области технологий при Университете связи и информационных технологий. Эти центры работают над развитием систем электронного документооборота и разработкой новых систем для использования в образовании и здравоохранении [Forbes, 2014].

Известно, что аналогичные усилия предпринимаются в рамках проектов «Безопасный город», которые разрабатываются во всех странах региона или действуют в некоторых из них. К примеру, в Казахстане запущена система видеонаблюдения Sergek, разработанная специалистами местной компании Коркем Телеком. Основная задача системы – найти на дороге нарушителей правил дорожного движения. Sergek фиксирует движение с превышением скорости, проезд на красный свет светофора, несанкционированный выезд на полосу обще-

колма-кол ақша алу кезінде қолданылады. Қазақстаннан тағы бір мысал келтірсек, Kcell ұялы компаниясында дауыс көмекшілерін енгізу арқылы үзілген қоңыраулардың саны 3 есеге қысқарып, керісінше, бір минутқа дейін оператормен байланыстыруды күткен абоненттердің саны 35%-ға дейін артты [Kcell, 2018].

Орталық Азияның басқа елдерінде әртүрлі салаларда түрлі мақсаттарда бірқатар жұмыстар атқарылуда. Мәселен, Өзбекстан электронды Serap жобасы арқылы су ресурстарын бақылауды күшейтуді көздейді. Электрондық жүйелердің арқасында су құю және ағызу, ластану деңгейі, тазарту және қайта пайдалану туралы ақпарат алу және оларды тиімдірек пайдалану жоспарлануда. Қырғызстанда болса қырғыз тілін үйретуге көмектесетін мобильді қосымшаларды әзірлеу жұмыстары жүргізілуде. Тәжікстан TajRupt.AI жобасын 2025 жылға қарай бүкіл Орталық Азияны қамтитын ғылыми-зерттеу орталығына айналдыруды көздейді. TajRupt.AI орталығы Ислам даму банкінің ғылым, технологиялар және инновациялар жөніндегі қордың қаржылық қолдауымен құрылып, жасанды сана саласында білім беруде. Түрікменстан Байланыс және ақпараттық технологиялар университетінде технологиялық құзыреттілік орталықтарын құруда. Бұл орталықтар электронды құжат жүйесін дамытып, білім беру және денсаулық сақтау салаларында қолдану үшін жаңа жүйелерді әзірлеуде [Forbes, 2014].

«Қауіпсіз қала» жобалары аясында да осыған ұқсас жұмыстар жүргізіліп жатқаны белгілі. Бұл жобалар аймақтың барлық елдерінде жүзеге асырылып, кейбіреулерінде толығымен іске қосылған. Мысалы, Қазақстанда отандық «Көркем Телеком» компаниясының мамандары жасап шығарған «Сергек» ақылды бейнебақылау жүйесі енгізілді. Бұл жүйенің басты міндеті – жол ережесін бұзушыларды іздеп табу. «Сергек» шамадан тыс жылдамдықпен жүруді,

ственного транспорта, а также нарушения требований дорожных знаков. Кроме того, Сергек может искать автомобили по камерам и распознавать лица людей, даже если они в масках, что позволяет принимать превентивные меры, в том числе определять автомобили с ложными номерами, находить украденные машины, подозреваемых в совершении преступлений и уклоняющихся от уплаты налогов. Эти услуги будут использоваться в рамках проекта «Безопасный город» в Казахстане. Однако внедрение таких технологий требует различных поправок в соответствующие законы и масштабного финансирования [Колеса, 2017].

Узбекистан начал реализовывать проект «Безопасный город» с марта 2017 года, и система используется для обнаружения тех, кто проезжает на красный свет светофора и превышает скоростной режим. Система видеонаблюдения, автоматически фиксирующая нарушения, расположена на 115 перекрестках столицы, и их количество планируется увеличить до 280. Проект «Безопасный город» в Кыргызстане стартовал в феврале 2019 года. Планируется установить системы видеонаблюдения в городах Бишкек и Ош, а также вдоль автомагистралей Бишкек-Каракол и Бишкек-аэропорт Манас, при партнерстве, которое будет установлено между государственными и частными компаниями в ближайшие три года. В этом контексте частные компании, такие как Vega, недавно представили свои камеры под названием «патрульный радар», которые фиксируют нарушения правил дорожного движения. Нарушения, зафиксированные этими камерами, будут отправлены в базу данных компании «Инфоком». Там при сопоставлении информации в необходимых базах данных автомобилей и водителей к виновным будут наложены штрафы. Что касается ситуации в Таджикистане, то проект «Безопасный город» действует в Душанбе с ноября 2013 года. Китайская телекоммуникационная компания Huawei, которая установила эту систему,

бағдаршамның қызыл түсіне өтіп кетуді, қоғамдық көліктің жолағына заңсыз шығуды, сондай-ақ жол белгілері талаптарын бұзуды тіркеп анықтайды. Сонымен бірге, «Сергек» бейнекамералар арқылы автокөлікті іздей алады және адамдар маска киіп алған болса да олардың бет-әлпеттерін танып, анықтайды. Бұл технологиялар түрлі қылмысқа қарсы жедел алдын алу шараларын жүргізуге, дәлірек айтқанда, жалған мемлекеттік нөмірлері бар автокөліктерді анықтауға, айдап әкетілген машиналарды, күдікті қылмыскерлерді, салық және басқа да айыппұлдарды төлеуден жалтарып жүрген адамдарды іздеп табуға мүмкіндік береді. Аталған қызмет түрлері Қазақстанда «Қауіпсіз қала» жобасы аясында қолданылатын болады. Дегенмен, мұндай жаңа технологиялардың енгізілуі тиісті заңнамалық құжаттарға өзгеріс пен толықтыруларды және мемлекеттік бюджеттен қыруар қаржыны бөлуді талап етеді [Колеса, 2017].

Өзбекстанда «Қауіпсіз қала» жобасы 2017 жылдың наурыз айынан бастап жүзеге асырыла бастады және бұл жүйе бағдаршамның қызыл түсіне өтіп кеткендерді және жылдамдық шегінен асып кеткендерді анықтау үшін қолданылады. Бұзушылықтарды автоматты түрде тіркейтін бейнебақылау жүйесі астананың 115 қиылысында орнатылған және бұл көрсеткішті 280-ге жеткізу жоспарлануда. Қырғызстанда «Қауіпсіз қала» жобасы 2019 жылдың ақпан айында енгізілді. Алдағы үш жылда мемлекеттік және жеке меншік компаниялар арасында серіктестік орнату арқылы Бішкек және Ош қалаларында, сондай-ақ Бішкек-Каракол және Бішкек-Манас әуежайы автомобиль жолдары бойына камералық жүйелер орнату жоспарлануда. Осы тұрғыда, Vega сияқты жеке компаниялар жақында жол қозғалысы ережелері бұзушылықтарын тіркейтін «патрульдік радар» деп аталатын камераларын ұсынды. Бұл камералар жазып алған

также оказывает услуги по техническому обслуживанию. Проект «Безопасный город» в столице Туркменистана Ашхабаде реализуется российской компанией «Вокорд» с июня 2009 года. На 80 улицах города и на 53 перекрестках установлены видеосистемы, обнаруживающие нарушения правил дорожного движения [Колеса, 2017].

Подводя итог, можно сказать, что использование ИИ уже вызвало радикальные изменения в нашей жизни. Во-первых, люди будут все чаще перекладывают свою простую работу на машины. Однако это не только облегчит жизнь, но и сократит многие рабочие места. Остается вопрос, что делать с людьми, потерявшими работу. Им придется проходить переподготовку или искать альтернативную работу. В то же время с развитием технологий IT-специалисты будут востребованы во всех сферах жизни. Во-вторых, поиск людей по фото и видео с помощью систем наблюдения поможет найти пропавших без вести или опасных для общества людей, позволяя властям отслеживать их передвижения для дальнейшего обнаружения или захвата. Однако такие системы потенциально могут нарушать права и свободы человека, поскольку правительства смогут держать всех под контролем. Поэтому не следует игнорировать возможность того, что новые технологические разработки могут иметь не только преимущества, но и некоторые проблемы. С другой стороны, то, как государство будет применять эти разработки, также зависит от общества. По этим причинам в таких случаях, как постоянное использование технологии ИИ, все члены общества должны знать о ее плюсах и минусах. Наконец, следует внести новые правовые нормы и изменения в существующие законы в отношении контроля этих проблем, которые возникают параллельно с развитием технологий ИИ.

бұзушылықтар Infocom компаниясының дерекқорына жіберіліп, ол жерде автомобильдер мен жүргізушілердің қажетті дерекқорындағы ақпаратты салыстыру арқылы жауаптыларға айыппұл салынады. Тәжікстандағы оқиғаларға көз жүгіртсек, «Қауіпсіз қала» жобасы Душанбеде 2013 жылдың қарашасынан бастап іске қосылды. Бұл жүйені құрған Қытайдың Huawei телекоммуникациялық компаниясы техникалық қызмет көрсету қызметін де жүзеге асырады. Түрікменстан астанасы Ашхабадта «Қауіпсіз қала» жобасын Ресейдің «Вокорд» компаниясы 2009 жылдың маусым айынан бастап жүзеге асыруда. Қаланың 80 көшесінде және 53 қиылысында жол қозғалысы ережелерінің бұзылуын анықтайтын бейнебақылау жүйелері орнатылған [Колеса, 2017].

Қорытындылай келе, жасанды сананы пайдалану қазірдің өзінде өмірімізге түбегейлі өзгерістер әкелді деуге болады. Біріншіден, адамдар өздерінің қарапайым істерін машиналарға жүктейтін болады. Бұл адам өмірін біршама жеңілдеткенімен, болашақта көптеген жұмыс орындарының жойылуына да себеп болуы мүмкін. Тиісінше жұмыстан босатылғандар үшін жаңа жұмыс орындары қажет болады. Оларға қайта оқуға немесе балама жұмыс іздеуге тура келеді. Технологиялар дамыған сайын ақпараттық технология саласының мамандары өмірдің барлық салаларында үлкен сұранысқа ие болары анық. Екіншіден, бақылау жүйелері адамдарды фотосуреттер мен бейнелер арқылы іздестіруге, хабар-ошарсыз кеткен немесе қоғам үшін қауіпті адамдарды табуға, олардың жүріп-тұруына бақылау орнатуға және қолға түсіруге мүмкіндік береді. Дегенмен, үкіметтер бәрін бақылауда ұстай алғандықтан мұндай технологиялар адамның құқықтары мен бостандықтарын бұзуы мүмкін. Сондықтан жаңа технологиялардың артықшылықтарымен қатар, бірқатар мәселелері бо-

Источники:

BlueDot (2019). Ваша автоматизированная глобальная система оценки риска инфекционных заболеваний уже здесь. Доступен по адресу: <https://bluedot.global/products/insights>. Дата обращения: 24.02.2020.

Forbes (2014). Почему упреждающая доставка Amazon - это настоящий гений. Доступен по адресу: <https://www.forbes.com/sites/onmarketing/2014/01/28/why-amazons-anticipatory-shipping-is-pure-genius/#486802e54605>. Дата обращения: 24.02.2020.

Kaspi Bank (2018). Условия предоставления электронных банковских услуг АО "Kaspi Bank". Доступен по адресу: https://kaspi.kz/rese/files/terms/e_service_agreement_ru.pdf. Дата обращения: 24.02.2020.

Kcell (2018). Kcell был награжден за применение искусственного интеллекта в самообслуживании клиентов. Доступен по адресу: <https://www.kcell.kz/en/news/show/3180/2474>. Дата обращения: 24.02.2020.

Колеса (2017). Как камеры «Сергек» ловят за превышение скорости. Доступен по адресу: <https://kolesa.kz/content/articles/kak-kamery-sergek-lovyat-za-prevyshenie-skorosti/>. Дата обращения: 24.02.2020.

ЮНЕСКО (2018a). Искусственный интеллект: между мифом и реальностью. Доступен по адресу: <https://en.unesco.org/courier/2018-3/artificial-intelligence-between-myth-and-reality>. Дата обращения: 24.02.2020.

ЮНЕСКО (2018b). Во благо, не во вред. Доступен по адресу: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf000265247_rus. Дата обращения: 24.02.2020.

луы мүмкін екенін ескермеуге болмайды. Бұл ретте оларды мемлекет қалай қолданатындығы қоғамға да байланысты. Осыған байланысты, жасанды сана технологияларын үздіксіз пайдалану жағдайында қоғамның барлық мүшелері оның оң және теріс жақтарын білуі қажет. Сонымен, жасанды сана технологиясының дамуымен қатар жүретін осы мәселелерді бақылауға қатысты жаңа заңнамалық актілер мен қолданыстағы заңдарға өзгерістер енгізілуі керек екенін атап өткен жөн.

Дереккөз:

BlueDot (2019). Жұқпалы аурулардың қауіп-қатерін бағалаудың автоматтандырылған жүйеңіз осында. Сілтеме: <https://bluedot.global/products/insights>. Қаралған уақыты: 24.02.2020.

Forbes (2014). Amazon-ның күтілетін жеткізілімі неге данышпан? Сілтеме: <https://www.forbes.com/sites/onmarketing/2014/01/28/why-amazons-anticipatory-shipping-is-pure-genius/#486802e54605>. Қаралған уақыты: 24.02.2020.

Kaspi Bank (2018). "Kaspi Bank" АҚ-ның электрондық банк қызметтерін көрсетудің шарттары. Сілтеме: https://kaspi.kz/rese/files/terms/e_service_agreement_ru.pdf. Қаралған уақыты: 24.02.2020.

Kcell (2018). Kcell клиенттердің өзіне-өзі қызмет көрсетуінде жасанды сана қолданғаны үшін марапатталды. Сілтеме: <https://www.kcell.kz/en/news/show/3180/2474>. Қаралған уақыты: 24.02.2020.

Колеса (2017). «Сергек» камералары жылдамдықты асырғаны үшін қалай ұстайды? Сілтеме: <https://kolesa.kz/content/articles/kak-kamery-sergek-lovyat-za-prevyshenie-skorosti/>. Қаралған уақыты: 24.02.2020.

ЮНЕСКО (2018a). Жасанды сана: миф пен шындық арасында. Сілтеме: <https://en.unesco.org/courier/2018-3/artificial-intelligence-between-myth-and-reality>. Қаралған уақыты: 24.02.2020.

ЮНЕСКО (2018b). Зиянкестік үшін емес, игілік үшін. Сілтеме: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000265247_rus. Қаралған уақыты: 24.02.2020.

ГЕОПОЛИТИКА ПРОТИВ ТЕХНОЛОГИЙ: КЕЙС HUAWEI ТЕХНОЛОГИЯҒА ҚАРСЫ ГЕОСАЯСАТ: HUAWEI МЫСАЛЫ

*Альбина Муратбекова**

Во время известной Мюнхенской конференции по безопасности в феврале 2020 года, делегация США широко освещала угрозу безопасности, связанную с технологией Huawei 5G. Наряду с этим, продолжающаяся глобальная кампания США по бойкоту Huawei, в течение последних трех лет широко обсуждалась почти на каждой значимой встрече президента Трампа. В результате, 2020 год стал непростым для крупнейшего в мире поставщика телекоммуникационных услуг и второго производителя телефонов [Кин, 2020a].

Похоже, что усилия США по обвинению в уязвимостях Huawei, по-разному реагируют в мире. Для США, угроза безопасности систем Huawei имеет последствия, в первую очередь, в случае возможного ухудшения китайско-американских отношений. Это обосновано, если учесть продолжающиеся торговые трения между США и Китаем. Соответственно, утверждение о том, что оборудование Huawei может быть использовано для шпионажа, если опираться на Закон о национальной разведке Китая 2017 года, несет серьезную угрозу для США и их союзников. Такие страны, как Австралия, Новая Зеландия и Япония, запретили продукты Huawei, имея проблемы с доверием и геополитические трения с Китаем, являются еще одним объяснением этого аргумента. Кроме того, растущее доминирование китайской Huawei на мировом телекоммуникационном рынке ставит под угрозу американское лидерство в технологиях как 5G. Несомненно, конкуренция за долю рынка коренится в этой перспективе. Таким образом, признавая существующие недостатки безопасности

2020 жылдың ақпанында дәстүрлі Мюнхен қауіпсіздік конференциясы кезінде АҚШ делегациясы Қытайдың телекоммуникациялық компаниясы Huawei-дің 5G технологиясынан туындайтын қауіпсіздік қатері туралы көпшілікке жариялады. Сонымен қатар, АҚШ-тың соңғы үш жыл бойы Huawei-ге бойкот жариялау үшін жүргізген жаһандық науқаны АҚШ Президенті Дональд Трамптың барлық маңызды кездесулерінде кеңінен талқыланып белгілі. Осыған байланысты 2020 жыл әлемдегі ең ірі телекоммуникациялық жабдық және екінші ірі смартфон өндірушісі үшін аса қиын болды [Кин, 2020a].

Huawei құрылғыларындағы қауіпсіздік жүйесінің осалдығына қатысты АҚШ-тың айыптаулары әлемде әртүрлі реакция тудырды. Тіпті Батыс елдерінің де бұл мәселеге деген көзқарасы әртүрлі болды. Huawei жүйелерінің қауіпсіздік қатері бірінші кезекте Қытай-АҚШ қатынастарының одан әрі нашарлауы жағдайында АҚШ үшін кейбір салдарларға әкелуі мүмкін. АҚШ пен Қытай арасындағы тұрақты сауда келіспеушіліктерін ескере отырып, бұның шарасыз нәтиже екенін көруге болады. Тиісінше, егер Huawei жабдықтары Қытайдың 2017 жылы қабылданған Ұлттық барлау туралы заңына сәйкес тыңшылық мақсатында пайдаланылуы мүмкін деген мәлімдеме шындыққа жанасса, бұл Вашингтон мен оның одақтастары үшін үлкен қауіп-қатер болары анық. Австралия, Жаңа Зеландия және Жапония сияқты елдер сенім мәселелеріне және Қытаймен қатынастардағы геосаяси шиеленіске байла-

* доктор, Евразийский научно-исследовательский институт, Казахстан.
albina.muratbek@gmail.com

Huawei в связи с его политическим прошлым, в документе утверждается, что политика США в большей степени влияет на стратегию в отношении Huawei.

Официально власти США объяснили свое недоверие к Huawei обеспокоенностью по следующим причинам: 1) Согласно вышеупомянутому Закону о национальной разведке, китайские организации должны «поддерживать, сотрудничать и участвовать в работе национальной разведки», поэтому Пекин может принудить Huawei предоставить китайской правительственной разведке данные о своих пользователях [Боулер, 2020]. Кроме того, китайское правительство может вынудить Huawei разрешить использовать и даже контролировать свое программное обеспечение в периоды повышенной напряженности; 2) В феврале 2020 года, власти США сообщили, что Huawei может иметь бэкдор-доступ к своему сетевому программному обеспечению во всем мире. [Кин, 2020а]; 3) Вопрос прозрачности вызывает сомнения, поскольку, в отличие от других транснациональных корпораций, отчеты Huawei доступны только высшему руководству компании. [Чжоу, 2020].

Примечательно, что первоначальные претензии США в отношении безопасности были приняты еще в 2011-2012 годах, когда правительство США запросило расследование систем безопасности Huawei. В результате, в отчете комитета по разведке Палаты представителей за 2012 год по Huawei и ZTE не было обнаружено никаких отклонений, но были жалобы на то, что они «не полностью сотрудничали со следствием». [Стюарт, 2019]. Последние меры в отношении Huawei были приняты в мае 2019 года, когда администрация Трампа в своем указе объявила чрезвычайное положение в стране из-за угроз американским технологиям и запретила любые операции с информационными или коммуникационными технологиями, которые представляют угрозу национальной безопасности Соединенных Штатов Америки. Правительство США

нысты Huawei өнімдеріне тыйым салды. Сонымен қатар, Huawei-дің әлемдік телекоммуникация нарығында үстемдігінің артуы 5G сияқты технологиялар бойынша АҚШ-тың көшбасшылығына қауіп төндіретінін атап өткен жөн. Бұл перспектива нарықтық бәсекелестіктен туындағаны сөзсіз. Осылайша, Huawei-дің саяси астарына байланысты қауіпсіздік қатерлерін ескере отырып, АҚШ-тың саяси-экономикалық негіздерінің Вашингтонның Huawei-ге қатысты стратегиясына едәуір дәрежеде әсер еткенін тұжырымдауға болады.

АҚШ билігі ресми түрде Huawei-ге деген сенімсіздігін келесі мәселелермен түсіндірді: 1) Жоғарыда аталған Ұлттық барлау туралы заңға сәйкес, қытайлық ұйымдар «ұлттық барлау жұмысын қолдап, олармен ынтымақтастықта болуы керек». Сондықтан да Пекин Huawei-ді Қытай үкіметіне өз пайдаланушылары туралы барлау деректерін беруге мәжбүр етуі мүмкін [Боулер, 2020]. Сонымен қатар, Қытай үкіметі Huawei-ді шиеленіс кезінде бағдарламалық жасақтамасын пайдалануға және тіпті басқаруға рұқсат беруге мәжбүр етуі мүмкін; 2) 2020 жылдың ақпанында АҚШ билігі Huawei-дің ғаламдық деңгейде желілік бағдарламалық жасақтамасына жасырын қол жеткізу ықтималдығы туралы хабарлады [Кин, 2020а]; 3) Ашықтық мәселесі күмән тудырады, өйткені басқа трансұлттық корпорациялардан айырмашылығы Huawei есептері тек компанияның топ-менеджментіне ғана қол жетімді [Чжоу, 2020].

АҚШ-тың Huawei-ге қарсы алғашқы айыптаулары 2011-2012 жылдары АҚШ үкіметі компанияның қауіпсіздік жүйелерін тергеуді сұраған кезден басталғаны назар аудартады. АҚШ-тың Өкілдер палатасының барлау комиссиясы 2012 жылы дайындаған Huawei және ZTE туралы есепте ешқандай ауытқу табылмағанын, алайда «тергеу барысында толық ынтымақтастық жасамады» деген айыппен бұл екі компанияға

также возбудило уголовное дело против Huawei за кражу технологий и заблокировало ее продукты на внутреннем рынке США. В результате, Huawei вместе со своими 70 аффилированными предприятиями была внесена в «список организаций», по которым требуется разрешение Министерства торговли США для получения лицензии перед поставкой. Как следствие, другие американские компании начали отступать от сделок с Huawei [Стюарт, 2019]. Глобальные технологические гиганты, такие как Google, например, остановили услуги вроде Gmail на устройствах Huawei, тогда как Intel, Qualcomm и другие гиганты прекратили поставки запчастей Huawei [Хусейн, 2019]. Позже администрация США продлила лицензии американских компаний на работу с Huawei до 15 мая 2020 года. До этого, в 2018 году, канадские власти арестовали Мэн Ваньчжоу, финансового директора Huawei и дочь ее основателя Жэнь Чжэнфэй, по запросу Министерства юстиции США, обвинив ее в нарушении санкций США против Ирана.

В свою очередь, руководство Huawei не согласно с обвинениями, утверждая, что они имеют политическую подоплеку, чтобы не допустить китайского гиганта к рынку США. Жэнь Чжэнфэй заявил, что Huawei никогда не занималась шпионажем от имени Пекина, утверждая, что министерство иностранных дел Китая официально подтвердило отсутствие закона об установке обязательных бэкдоров. [Руш и Куо, 2019]. Более того, в июне 2019 года председатель Huawei Лян Хуа предложил подписать с правительством США соглашение о запрете на шпионаж [Гогой, 2020].

Принимая во внимание продолжающиеся торговые трения между США и Китаем и протекционистскую политику Трампа, похоже, что опасения по поводу Huawei имеют политическую основу. Более того, Вашингтон обеспокоен тем, что Huawei наводнит рынок США своими передовыми и недорогими технологиями. Тем не менее, учитывая контроль Пе-

шагымданды [Стюарт, 2019]. Huawei-ге қатысты соңғы шаралар 2019 жылдың мамыр айында қабылданды. Трамп әкімшілігі үкімет қаулысында АҚШ технологиясына қатысты қауіп-қатерлерге байланысты ұлттық төтенше жағдай жариялап, елдің ұлттық қауіпсіздігіне қауіп төндіретін ақпараттық немесе коммуникациялық технологиялармен қатысты барлық операцияларға тыйым салды. АҚШ үкіметі сонымен қатар, технологияларды ұрлағаны үшін Huawei-ге қатысты қылмыстық іс қозғап, АҚШ-тың ішкі нарығында компания өнімдерінің сатылуы мен қолданылуын бұғаттады. Huawei және оның 70 филиалы өнімдерді жеткізуден бұрын лицензия алу шартымен АҚШ Сауда министрлігінің рұқсатын қажет ететін «субъектілер тізіміне» енгізілді. Нәтижесінде, басқа АҚШ компаниялары Huawei-мен ынтымақтастықтарын қысқарта бастады [Стюарт, 2019]. Мысалы, Google сынды әлемдік технологиялық алпауыттар Huawei құрылғыларында Gmail сияқты қызметтерді тоқтатты, ал Intel, Qualcomm және басқа да алпауыттар Huawei-ге қажетті бөлшектерді жеткізуден бас тартты [Хусейн, 2019]. Кейіннен АҚШ билігі Huawei-ге АҚШ компанияларымен жұмыс істеуге мүмкіндік беретін лицензияларды 2020 жылдың 15 мамырына дейін ұзартты. Бұған дейін, 2018 жылы Канада билігі Huawei компаниясының негізін қалаушы Рен Чжэнфэйдің қызы және қаржы директоры Мэн Ваньжжоуды АҚШ-тың Иранға қарсы санкцияларын бұзды деген айыппен АҚШ-тың Әділет министрлігінің өтініші бойынша қолға түсірген болатын.

Өз кезегінде, Huawei басшылығы АҚШ-тың Қытай алыбын нарықтан ығыстырудың саяси себептері бар деп, айыптауларды жоққа шығарды. Рен Чжэнфэй Huawei-дің Пекин атынан ешқашан тыңшылықпен айналыспағанын айтып, Қытайдың Сыртқы істер министрлігі міндетті жасырын қол жеткізу механизмдерін орнату туралы

кина над китайскими компаниями, уверенность Huawei в безопасности данных своих клиентов вызывает сомнения. В любом случае, риск зависимости от оборудования Huawei и потенциальный контроль со стороны китайских спецслужб или других организаций в военное время делают уязвимыми продукты и услуги, предоставляемые Huawei.

В то же время, Huawei является ведущим поставщиком технологий 5G во всем мире, который обещает обеспечить высокую скорость и полный потенциал беспроводных систем. Huawei предоставляет наиболее продвинутое сетевое оборудование, обеспечивающее работу телефонных мачт, сетевые коммутаторы, соединяющие телефонные сети, и программное обеспечение для управления ими. С 2015 года, Huawei значительно опережает своих основных конкурентов Ericsson и Nokia и существенно превосходит ZTE, другого китайского телекоммуникационного гиганта [Артур, 2018]. Таким образом, Huawei сегодня является крупнейшим в мире поставщиком телекоммуникационного оборудования и главным поставщиком технологии пятого поколения, который нацелен на доминирование на мировом рынке 5G. Кроме того, стал вторым по величине производителем смартфонов после Samsung, обогнав Apple.

Между тем, телекоммуникационные системы Huawei уже в немалой степени интегрированы в европейскую инфраструктуру 4G. Например, Великобритания использует оборудование Huawei в своих телекоммуникациях с 2005 года. Хотя системы Huawei не являются центральной сетью Великобритании, представители Vodafone подсчитали, что потребуются около пяти лет, чтобы применить американские и европейские ограничения Huawei для модификации существующей инфраструктуры 4G [Кин, 2020b].

Что касается внедрения 5G, у Huawei более половины из 65 контрактов 5G в Европе [Чжоу, 2020]. В начале 2020

года заңның жоқтығын ресми түрде растады деп мәлімдеді [Руш және Куо, 2019]. Сонымен қатар, 2019 жылдың маусым айында Huawei Басқарма төрағасы Лян Хуа АҚШ үкіметімен жабдықтары «тыңшылық» мақсатында пайдаланылмайтыны туралы келісімге қол қоюды ұсынды [Гогой, 2020].

АҚШ пен Қытай арасында жалғасып келе жатқан сауда соғысы мен Трамптың протекционистік саясатын ескере отырып, Huawei-ге қатысты алаңдаушылықтың саяси негізі бар сияқты көрінеді. Оның үстіне, Вашингтон Huawei компаниясы өзінің озық және арзан технологияларымен АҚШ нарығында үстемдік етеді деп алаңдайды. Дегенмен, Пекиннің қытайлық компанияларды бақылап отыруын ескергенде, Huawei-дің тұтынушы деректерінің қауіпсіздігіне қатысты сенімділігі қандай да бір күмән тудырады. Қалай болғанда да, Huawei жабдықтарына тәуелді болу қаупі және соғыс уақытында қытайлық барлау қызметтері немесе басқа ұйымдардың ықтимал бақылауы Huawei ұсынатын өнімдер мен қызметтерді қорғаныссыз қалдыруы мүмкін.

Huawei сонымен қатар, жоғары интернет жылдамдығын қамтамасыз етуге және сымсыз жүйелердің барлық әлеуетін іске асыруға уәде беретін әлемнің жетекші 5G технологиясының өндірушісі болып табылады. Huawei телефон дңгектерінің жұмысын қамтамасыз ететін ең жетілдірілген желілік жабдықтармен, телефон желілерін қосатын желілік ажыратқыштармен және оларды басқаруға арналған бағдарламалық жасақтамамен қамтамасыз етеді. 2015 жылдан бері Huawei өзінің басты қарсыластары – Ericsson мен Nokia-дан едәуір озып, Қытайдың тағы бір телекоммуникациялық алыбы ZTE-мен салыстырғанда әлдеқайда дами түсті [Артур, 2018]. Осылайша, қазіргі уақытта Huawei әлемдегі ең ірі телекоммуникациялық жабдық өндірушісі және бүкіл әлем бойынша 5G

года, Европейский Союз предупредил об ограничении доступа к центральной сети Huawei, однако разрешил использование 5G. Франция планирует внедрить сеть 5G с компанией Huawei, Великобритания также одобрила строительство непрофильных сетей с небольшими ограничениями, норвежская компания Telenor сообщила, что Huawei по-прежнему будет играть роль в развертывании 5G в стране, Венгрия строит 5G с Huawei, и это лишь некоторые из действующих контрактов в Европе. Среди развивающихся стран, Россия согласилась развивать 5G с Huawei, власти Малайзии решили развертывать Huawei 5G, правительство Индии разрешило Huawei участвовать в испытательном этапе 5G, а Таиланд уже запустил испытание 5G с Huawei [Кин, 2020a]. На Ближнем Востоке у Huawei есть 10 подтвержденных контрактов на внедрение 5G [BBC, 2019].

По другую сторону баррикады находятся такие страны, как США, Австралия, Новая Зеландия, Япония, Германия и Чехия, которые ограничивают использование и продажи продуктов Huawei. В то же время, несмотря на арест Мэн Ваньчжоу в 2018 году, премьер-министр Канады Джастин Трюдо заверил, что решение по 5G с Huawei не будет политическим. Испанская Telefonica решила сократить поставки Huawei, а Эстония предложила Huawei новый закон о безопасности, чтобы ее деятельность стала более прозрачной [Доффман, 2020].

Таким образом, учитывая общее качество и приемлемые цены продуктов Huawei, похоже, что в большинстве стран соображения безопасности не являются веской причиной для их запрета со стороны лиц, принимающих решения. Более того, если принять во внимание несколько слушаний в Сенате США генерального директора Facebook Марка Цукерберга, компания которого также ставит под сомнение защиту безопасности как отдельных лиц, так и государств, само существование безопасности в киберпространстве кажется сомнительным. Поэтому

нарығында үстемдік етуге бағытталған «бесінші буын» технологиясының негізгі жеткізушісі болып табылады. Бұған қоса, ол Apple компаниясынан озып, Samsung-тан кейінгі екінші ірі смартфон сатушысына айналды.

Сонымен қатар, Huawei телекоммуникация жүйелері Еуропаның 4G инфрақұрылымына едәуір дәрежеде интеграцияланғанын да атап өткен жөн. Мысалы, Ұлыбритания өзінің телекоммуникациясында Huawei жабдықтарын 2005 жылдан бері қолданып келеді. Huawei жүйелері Ұлыбританияның орталық желісі болмаса да, Vodafone өкілдері қолданыстағы 4G инфрақұрылымын өзгерту үшін Huawei-ге қарсы АҚШ пен Еуропаның шектеулерін жүзеге асыру үшін шамамен бес жыл қажет болады деп болжады [Кин, 2020b].

5G енгізу тұрғысынан Huawei 65 5G келісім-шарттарының жартысынан көбін Еуропа елдерімен жасасты [Чжоу, 2020]. 2020 жылдың басында Еуропа одағы Huawei-дің негізгі желісіне кіруді шектеу туралы ескерткеніне қарамастан, компанияның 5G-іне рұқсат берді. Франция өзінің 5G желісін Huawei-мен іске асыруды жоспарлап отыр, Ұлыбритания да кейбір шектеулермен негізгі емес 5G желілерінің құрылысын мақұлдады. Бұған қоса, Норвегияның Telenor компаниясы Huawei елде 5G технологиясын іске қосуда әлі де маңызды рөл атқаратынын, ал Венгрия өзінің 5G инфрақұрылымын Huawei-мен бірге жасайтынын хабарлады. Дамушы елдер арасында Ресей 5G-ді Huawei-мен дамытуға келісті, Малайзия билігі 5G-дің Huawei тарапынан іске қосылуы туралы келісімге келді, Үндістан үкіметі Huawei-ге 5G сынақ кезеңіне қатысуға рұқсат берді, ал Таиланд Huawei-мен бірге 5G сынағын бастады [Кин, 2020a]. Таяу Шығыста болса Huawei-дің расталған 10 дана 5G келісім-шарты бар [BBC, 2019].

Екінші жағынан, Huawei өнімдерін пайдалану мен сатуды шектейтін АҚШ,

такие страны, как США, которые применяют жесткие подходы по отношению к Huawei, сталкиваются с сопротивлением стран, которые стремятся к сбалансированному соотношению качества и цены во внедрении высоких технологий. Кроме того, проблема Вашингтона состоит в том, что в настоящий момент он не может предложить надежной альтернативы технологии 5G компании Huawei, из-за чего пытается ограничить вхождение на рынок китайской компании, на всех глобальных платформах настаивая на ее вопросах безопасности. Время покажет, удастся ли США, создавая шумиху о безопасности, помешать Huawei продолжать лидировать в области телекоммуникационных технологий.

Источники:

Артур, Чарльз (2018). Huawei, санкции и программное обеспечение: все, что вам нужно знать. Доступен по адресу: <https://www.theguardian.com/technology/2018/dec/08/huawei-sanctions-software-what-you-need-to-know>. Дата обращения: 30.03.2020.

BBC (2019). Huawei: Какие страны блокируют технологию 5G? Доступен по адресу: <https://www.bbc.com/news/world-48309132>. Дата обращения: 30.03.2020.

Боулер, Тим (2020). Huawei: Это угроза безопасности и какова ее роль в 5G Великобритании? Доступен по адресу: <https://www.bbc.com/news/newsebeat-47041341>. Дата обращения: 30.03.2020.

Горой, Паллави (2019). Председатель Huawei готов подписать с Соединенными Штатами сделку о запрете шпионажа. Доступен по адресу: <https://www.npr.org/2019/06/04/729539997/huawei-chairman-willing-to-sign-a-no-spy-deal-with-the-united-states>. Дата обращения: 30.03.2020.

Доффман, Зак (2020). Китай играет сильную руку, когда «политическая и эмоциональная» борьба Трампа с Huawei накаляется. Доступен по адресу: <https://www.forbes.com/sites/zakdoffman/2020/01/07/china-plays-powerful-hand-as-trumps-political-and-emotional-huawei-fight-heats-up/#685fc63879a5>. Дата обращения: 30.03.2020.

Кин, Шон (2020а). Запрет Huawei: полная шкала времени, поскольку она сообщает о минимальном увеличении прибыли за 3 года. Доступен по адресу: <https://www.cnet.com/news/huawei-ban-full-timeline-us-government-china-trump-security-threat-p40/>. Дата обращения: 30.03.2020.

Австралия, Жаңа Зеландия, Жапония, Германия және Чехия сияқты елдер бар. Сонымен бірге, 2018 жылы Мен Ванчжоу ұсталғанына қарамастан, Канада Премьер-министрі Жастин Трюдо Huawei-мен бірге 5G туралы шешім саяси сипатта болмайды деп сендірді. Испанияның Telefonica компаниясы Huawei құрылғыларының жеткізілімін қысқартуға шешім қабылдады, ал Эстония өз қызметін ашық ету үшін Huawei-мен жаңа қауіпсіздік туралы заң жобасын ұсынды [Доффман, 2020].

Қорытындылай келе, Huawei өнімдерінің жалпы сапасы мен қол жетімді бағаларын ескере отырып, қауіпсіздік мәселесі көптеген елдердегі шешім қабылдаушылар үшін бұл өнімдерге тыйым салудың дәлелді себебі бола алмайтына көз жеткізуге болады. Сонымен қатар, компаниясы жеке адамдардың әрі елдердің қауіпсіздігін қорғауға күмән келтіретін Facebook-тің бас директоры Марк Цукербергтің АҚШ Сенатында жасаған мәлімдемелерін қарастырғанда, киберкеңістікте қауіпсіздіктің болуы екіұшты болып көрінеді. Осыған байланысты, Huawei-ге қатысты қатаң шаралар қолданатын АҚШ сияқты елдер жоғары технологияларды енгізу кезінде сапа мен бағаның теңгерімді арақатынасын іздейтін елдердің қарсылығына тап болып отыр. Сонымен қатар, Вашингтонның мәселесі қазіргі уақытта Huawei-дің 5G технологиясына сенімді балама ұсына алмауымен байланысты. Сондықтан ол әртүрлі жаһандық платформа-ларда қауіпсіздік мәселелерін қозғау арқылы қытайлық компанияның тиісті нарықтарға енуін шектеуге тырысады. АҚШ-тың қауіпсіздік себептері Huawei-дің телекоммуникациялық технологиялар саласындағы көшбасшылығын жалғастыруына кедергі бола ма, жоқ па, әзірге белгісіз.

Дереккөз:

Артур, Чарльз (2018). Huawei, санкции және

**ГЛАВА 1. ПОЛИТИЧЕСКОЕ И ЭКОНОМИЧЕСКОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО СТРАН
ЕВРАЗИИ: МЕЖДУНАРОДНЫЕ И РЕГИОНАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ
1-ТАРАУ. ЕУРАЗИЯ ЕЛДЕРІНДЕГІ САЯСИ-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҰНТЫМАҚТАСТЫҚ;
ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЖӘНЕ АЙМАҚТЫҚ АСПЕКТІЛЕР**

Кин, Шон (2020b). Vodafone заявляет, что внедрение ограничений Huawei может занять 5 лет. Доступен по адресу: <https://www.cnet.com/news/vodafone-says-implementing-huawei-restrictions-could-take-5-years/>. Дата обращения: 30.03.2020.

Руш, Доминик, Куо, Лили (2019). Проблемы Huawei обостряются по мере нарастания западных подозрений. Доступен по адресу: <https://www.theguardian.com/technology/2019/jan/27/huaweis-problems-deepen-as-western-suspicions-mount>. Дата обращения: 30.03.2020.

Стюарт, Эмили (2019). Объяснили борьбу правительства США с китайским телекоммуникационным гигантом Huawei. Доступен по адресу: <https://www.vox.com/technology/2018/12/11/18134440/huawei-executive-order-entity-list-china-trump>. Дата обращения: 30.03.2020.

Хусейн, Саджад (2019). Запрет Huawei в США: прогнозируемые последствия для международной торговли. Международный коммерческий и экономический журнал, т. 1, № 2, 22-25 с.

Чжоу, Эми (2020). Huawei или Шоссе. Доступен по адресу: <https://harvardpolitics.com/world/huawei-or-the-highway/>. Дата обращения: 30.03.2020.

бағдарламалық жасақтама: сізге қажет нәрселердің барлығы. Сілтеме: <https://www.theguardian.com/technology/2018/dec/08/huawei-sanctions-software-what-you-need-to-know>. Қаралған уақыты: 30.03.2020.

BBC (2019). Huawei: Қай елдер 5G технологиясын бұғаттап отыр? Сілтеме: <https://www.bbc.com/news/world-48309132>. Қаралған уақыты: 30.03.2020.

Боулер, Тим (2020). Huawei: Бұл қауіпсіздікке қауіп төндіреді ме және оның Ұлыбританияның 5G-дегі рөлі қандай? Сілтеме: <https://www.bbc.com/news/newsbeat-47041341>. Қаралған уақыты: 30.03.2020.

Гогой, Паллави (2019). Huawei төрағасы Америка Құрама Штаттарымен «шпиондық жасамау» туралы келісімшартқа қол қоюға дайын. Сілтеме: <https://www.npr.org/2019/06/04/729539997/huawei-chairman-willing-to-sign-a-no-spy-deal-with-the-united-states>. Қаралған уақыты: 30.03.2020.

Доффман, Зак (2020). Қытай Трамптың «саяси және эмоционалды» Huawei ұрысының қызуы кезінде қуатты қадамдар жасауда. Сілтеме: <https://www.forbes.com/sites/zakdoffman/2020/01/07/china-plays-powerful-hand-as-trumps-political-and-emotional-huawei-fight-heats-up/#685fc63879a5>. Қаралған уақыты: 30.03.2020.

Жоу, Эми (2020). Huawei немесе қиын жол. Сілтеме: <https://harvardpolitics.com/world/huawei-or-the-highway/>. Қаралған уақыты: 30.03.2020.

Кин, Шон (2020a). Huawei-ге тыйым салу: толық уақыт тізімі, соңғы 3 жылдағы кірістің ең аз өсуіне ықпал етеді. Сілтеме: <https://www.cnet.com/news/huawei-ban-full-timeline-us-government-china-trump-security-threat-p40/>. Қаралған уақыты: 30.03.2020.

Кин, Шон (2020b). Vodafone Huawei шектеулерін енгізу 5 жылға созылуы мүмкін дейді. Сілтеме: <https://www.cnet.com/news/vodafone-says-implementing-huawei-restrictions-could-take-5-years/>. Қаралған уақыты: 30.03.2020.

Руш, Доминик, Куо, Лили (2019). Huawei проблемалары батыстың күдіктері күшейген сайын тереңдей түседі. Сілтеме: <https://www.theguardian.com/technology/2019/jan/27/huaweis-problems-deepen-as-western-suspicions-mount>. Қаралған уақыты: 30.03.2020.

Стюарт, Эмили (2019). АҚШ үкіметінің Қытайдың телекоммуникациялық алыбы Huawei-мен шайқасы түсіндірмесі. Сілтеме: <https://www.vox.com/technology/2018/12/11/18134440/huawei-executive-order-entity-list-china-trump>. Қаралған уақыты: 30.03.2020.

Хусейн, Саджад (2019). АҚШ-тағы Huawei-ге тыйым: Халықаралық сауда үшін болжамды салдарлар. Халықаралық сауда және экономика журналы, т. 1, № 2, 22-25 б.

СОТРУДНИЧЕСТВО ПО ВОПРОСАМ МИГРАЦИИ

КӨШІ-ҚОН САЛАСЫНДАҒЫ ҮНТҮМАҚТАСТЫҚ

ВЫГОДЫ И ИЗДЕРЖКИ ОТ МЕЖДУНАРОДНОЙ МИГРАЦИИ ДЛЯ ОТПРАВЛЯЮЩИХ И ПРИНИМАЮЩИХ СТРАН ЖІБЕРУШІ ЖӘНЕ ҚАБЫЛДАУШЫ ЕЛДЕР ТҰРҒЫСЫНАН ХАЛЫҚАРАЛЫҚ КӨШІ-ҚОННЫҢ ПАЙДАСЫ МЕН ЗИЯНЫ

*Азимжан Хитахунов**

Международная организация по миграции (2020) показывает, что миграция является важным процессом, который влияет на глобальные экономические, социальные, политические и технологические преобразования. Число международных мигрантов в мире в 2019 году равнялось 272 миллиону, или 3,5% населения мира. Индия является крупнейшей страной происхождения международных мигрантов (17,5 миллиона), за ней следуют Мексика (11,8 миллиона) и Китай (10,7 миллиона). Индия также является крупнейшим получателем денежных переводов (78,6 млрд долларов), за ней следуют Китай (67,4 млрд долларов) и Мексика (35,7 млрд долларов). Миграция происходит по разным причинам, включая геополитические сдвиги (внутренняя нестабильность, аннексия и т.д.), войны, бедность, экономическая стагнация, неэффективная и плохо проводимая экономическая политика и другие. Сложно определить чистое воздействие миграционного процесса, поскольку он остается сложным и зависит от ряда факторов, таких как страна происхождения, уровень образования, навыки, знание языков и т. д. В связи с этим, учитывая последние миграционные тенденции на постсоветском пространстве, этот комментарий направлен на то, чтобы показать выгоды и потери от международной миграции с точки зрения стран происхождения и назначения.

Мерлер [2017] изучил литературу по экономическим последствиям миграции. Автор показал, что последствия в

Халықаралық көші-қон ұйымы (2020) көші-қон қозғалысының жаһандық ауқымда экономикалық, әлеуметтік, саяси және технологиялық өзгерістерге әсер ететін өте маңызды құбылыс екенін көрсетеді. 2019 жылғы мәліметтер бойынша, халықаралық мигранттардың саны 272 млн. адамға жетті. Бұл әлем халқының 3,5%-ын құрайды. Үндістан халықараға мигранттар көп жіберетін елдер арасында көш бастап келеді (17,5 млн.). Одан кейін Мексика (11,8 млн.) және Қытай (10,7 млн.) тұр. Сондай-ақ, Үндістан еңбек мигранттарының үйлеріне жіберетін ақша аударымдары бойынша да алғашқы орында (78,6 млрд. доллар), одан кейінгі орындарды Қытай (67,4 млрд. доллар) және Мексика (35,7 млрд. доллар) иеленеді. Көші-қон үрдісі геосаяси өзгерістер (ішкі тәртіпсіздік, аннексия және т.б.), соғыс, кедейлік, экономикалық тоқырау және нашар экономикалық саясат сияқты түрлі себептерге байланысты туындайды. Көші-қон үдерісінің тікелей әсерін анықтау айтарлықтай қиын, себебі бұл жағдай мигранттардың шыққан елі, білім деңгейі, біліктілігі, тілдік дағдылары және т.б. факторларға байланысты өзгеруі мүмкін. Бұл зерттеуде посткеңестік кеңістіктегі соңғы көші-қон үрдістері ескеріле отырып, халықаралық көші-қонның пайдасы мен зияны қарастырылады.

Мерлер [2017] жылғы еңбегінде көші-қонның экономикалық әсерін зерттеді. Автор көші-қонның оң әсері туралы айтып, иммиграцияның артуы жұмыссыздықты төмендететінін және

* доктор, Евразийский научно-исследовательский институт, Казахстан. azimkhun@gmail.com

основном являются положительными, и рост иммиграции снижает уровень безработицы и не имеет отрицательных последствий для общественных финансов. Автор утверждает, что с точки зрения финансовых последствий иммигранты первого поколения требуют больших затрат от правительства, но их дети (второе поколение) находятся в числе самых значительных вкладчиков в экономику и бюджет населения США. Клеменс и др. [2018] показывают, что международную миграцию можно рассматривать как возможность, так и в качестве проблемы. Авторы демонстрируют, что иммиграция может негативно повлиять на трудоустройство коренных жителей с такими же навыками, опытом и рабочими предпочтениями, что и мигранты. В то же время она улучшает занятость, побуждая местных жителей повышать квалификацию, увеличивает долю коренных жителей в рабочей силе и заполняет нехватку рабочей силы, повышая производительность. Авторы отмечают, что результат международной миграции может заключаться в тройной выгоде, включая рост доходов мигрантов, денежные переводы семьям на родине, передачу знаний и технологий странам происхождения. Преимущества принимающих стран заключаются в более высоких доходах и уровне занятости, чистом положительном фискальном эффекте и увеличении инноваций. На примере успешного регулирования бизнеса в Турции в отношении беженцев из Сирии авторы заявляют, что иммигранты вносят свой вклад в экономику в качестве предпринимателей, инвесторов и новаторов.

Поскольку основные убытки и проблемы от международной миграции связаны с утечкой мозгов, Клеменс и Гоф [2018] предлагают идею Глобального партнерства по навыкам, которое представляет собой двустороннее соглашение, в котором страна назначения до миграции соглашается предоставить технологии и финансирование для об-

мемлекеттік қаржыға кері әсерін тигізбейтінін айтады. Автордың пайымдауынша, иммигранттардың бірінші ұрпағы қаржылық тұрғыдан үкіметтерге көп шығын келтірсе, олардың екінші ұрпағы, мысалы Америка Құрама Штаттарындағыдай (АҚШ), халықтың ең мықты экономикалық және қаржы салымшыларының қатарына кіреді. Клеменс және т.б. [2018] жылы жүргізген ғылыми-зерттеу жұмысында халықаралық көші-қонды әрі мүмкіндік ретінде, әрі қиындық ретінде қарастыруға болатындығын тілге тиек етеді. Авторлардың пайымдауынша, мигранттардың жергілікті қызметкерлермен бірдей біліктілікке ие болуы жергілікті тұрғындардың жұмысқа орналасуына кері әсерін тигізуі мүмкін, алайда жоғары біліктілікті иммигранттардың жұмыспен қамту, еңбек күші және нарық тұрғысынан оң әсері бар. Осылайша жергілікті жұмыс күші белгілі бір салалардағы жұмысшылар тапшылығын жабуда үлкен рөл атқарып, өнімділіктің артуына септігін тигізеді. Бұған қоса, авторлар халықаралық көші-қонның арқасында мигранттардың көбірек ақша табуы, отбасыларына ақша аударымдарының артуы және өз елдеріне білім мен технология трансферті сияқты үш жақсы нәтижеге қол жеткізуге болатындығын атап өтеді. Қабылдаушы елдерге тигізетін пайдасы ретінде кірістер мен жұмыспен қамтылу деңгейінің жоғарылауы, таза оң қаржылық әсер және инновациялардың артуы көрсетілген. Зерттеушілер Түркиядағы сириялық босқындарға қатысты іскерлік белсенділіктің тиімді реттелу мысалына сүйене отырып, иммигранттардың экономикаға кәсіпкер, инвестор және жаңашыл тұлға ретінде өз үлестерін қосатындығын алға тартады.

Жалпы, көші-қонның ең үлкен шығындарының бірі біліктілердің жылыстауы екені сөзсіз. Осыған байланысты Клеменс пен Гоф [2018] жылы жүргізген ғылыми-зерттеу жұмыстарында екіжақты келісім түріндегі Дағдылар бойынша жаһандық серіктестік (Global Skill

учения потенциальных мигрантов в стране происхождения с целевыми навыками. Страна назначения принимает мигрантов с необходимыми именно ей навыками, а страна происхождения получает дополнительную поддержку в виде обучения немигрантов, что повышает внутренний человеческий капитал. Клеменс и др. [2018] показали, что немецкое правительство в данном вопросе является ведущим новатором. Оно выстроило ряд партнерских отношений со странами происхождения мигрантов, включая Вьетнам и Шри-Ланку, чтобы придать структуру миграции обученных медсестер из этих стран в Германию. Еще одним нововведением мирового значения является Австралийско-тихоокеанская коалиция по обучению, представляющая собой сеть из пяти центров технической подготовки, созданных в 2007 году ранее существовавшим агентством правительства Австралии по оказанию иностранной помощи, известным как Australian Aid. Она обучила около 12000 человек по профессиональным предметам, таким как гостиничный бизнес, строительство и техническое обслуживание автомобилей. Еще один важный эффект миграции – это ее влияние на международную торговлю. Генч [2014] показывает, что иммиграция способствует росту торговли. Величина воздействия зависит от типа страны происхождения, типа товаров, профиля иммигрантов и численности существующих мигрантов. Например, квалифицированные или обученные иммигранты создают большее воздействие на торговлю, особенно если они заняты непосредственно в операциях бизнес сетей. Этот процесс выгоден как для принимающей страны, так и для страны происхождения мигрантов.

Благодаря различным экономическим и политическим факторам бывшие республики Советского Союза стали источниками миграции. Сагынбекова [2017] показала, что до 1 миллиона кыргызских граждан работают за границей,

Partnership) идеясын ұсынды. Бұл серіктестік аясында қабылдаушы ел мигранттардың шыққан елдеріне техникалық және қаржылық көмек көрсетіп, миграция басталғанға дейін олардың қажетті біліктілікке ие болуына мүмкіндік жасайды. Осылайша қабылдаушы елдер өздеріне қажетті біліктілігі бар мигранттарды жұмыспен қамту, ал жіберуші елдер ұсынылған көмектің арқасында адами капиталын арттыру мүмкіндігіне ие болады. Клеменс және т.б. зерттеушілер [2018] Германияның осы саладағы жетекші елдердің бірі екенін, сондай-ақ, Вьетнам және Шри-Ланка сияқты мигранттар жіберетін елдермен бірқатар серіктестіктер орнатқанын айтады. Вьетнам және Шри-Ланкадан келген мигранттардың арасында тәжірибелі, әрі білікті медбикелердің бар екені айтылады. Жаһандық маңызы бар тағы бір иновациялық мысал – 2007 жылы Австралия үкіметінің «Австралиялық көмек» атты шетелдік көмек агенттігі тарапынан құрылған Австралия Тынық мұхиты аймақтық оқыту коалициясы. Бес техникалық оқу орталығынан құралған коалиция осы уақытқа дейін қонақүй, құрылыс және автомобильдерге техникалық қызмет көрсету сияқты мамандықтар бойынша 12 мыңға жуық адамды оқытты. Көші-қонның халықаралық саудаға да әсер еткені белгілі. Генч [2014] жылғы еңбегінде көші-қонның сауда-саттықты арттыратынын айтады. Оның әсер ету ауқымы мигрант жіберуші елдерге, тауар түріне, мигранттардың профілі мен санына байланысты. Мысалы, білікті немесе жоғары білімді мигранттар, әсіресе, тікелей бизнес желісінің жұмысында қамтылған жағдайда саудаға үлкен ықпал етеді. Бұл үдеріс жіберуші және қабылдаушы елдер үшін тиімді.

Әртүрлі экономикалық және саяси факторлардың әсерінен бұрынғы Кеңес Одағы елдері шетелге көптеген мигранттарды жіберді. Сагынбекова [2017] жылы жасаған ғылыми-зерттеу жұмысында шетелде 1 миллионға жуық қырғыз азаматы жұмыс істейтінін және

при этом большинство мигрантов проживают в России. По утверждению Евразийского банка развития [ЕАБР, 2013], миграция из Кыргызстана может привести к «утечке мозгов» и «эрозии» его рабочей силы. Согласно его прогнозу, страна может столкнуться с критической ситуацией, вызванной одновременным сокращением инновационного и производственного потенциала страны. Это может вызвать социально-экономические проблемы, включая бедность и низкий уровень окупаемости затрат на образование. Более того, может произойти рост миграции из Китая и оживление уголовной деятельности. Согласно исследованиям банка, процент возвращающихся на родину трудовых мигрантов и их воздействие на экономику остаются неясными.

В Казахстане в период с 2000 по 2018 годы число выехавших и приехавших людей равнялось соответственно 1,05 и 0,78 миллиона человек. Эмиграция в начале 2000-х была высокой, и ее можно рассматривать как непрерывный эффект распада Советского Союза. Россия и Германия были основными направлениями для мигрантов из Казахстана, они составляли соответственно 76% и 17%. На Беларусь приходилось 2% эмигрантов, на Украину и Узбекистан приходилось по 1%. Доли людей, которые мигрировали в другие, кроме Германии, развитые страны с высоким доходом, были незначительны. Однако поток мигрантов в эти страны начал увеличиваться после замедления роста экономики Казахстана. Основными источниками иммигрантов в Казахстан являются постсоветские государства, Китай и Монголия. Иммигранты из Узбекистана имеют самую высокую долю - 46% за период 2000-2018 годов. Доля России составляет 27%. Соответствующие доли Китая и Монголии составляют 7% и 4%. Иммиграция из стран с высоким уровнем дохода незначительна [Комитет по статистике Республики Казахстан, 2020].

В последнее время мигранты из

олардың көпшілігі Ресейде тұратынын айтады. Еуразиялық даму банкінің [ЕДБ, 2013] жылғы есебінде Қырғызстаннан миграция үрдісі білікті мамандардың жылыстауына және жұмыс күшінің әлсіреуіне себеп болғандығы айтылады. Соның салдарынан елдің инновациялық және өндірістік әлеуеті төмендеп, дағдарыстық жағдай туындауы мүмкін екендігін ескертеді. Сонымен қатар, көші-қон әлеуметтік-экономикалық мәселелерге, соның ішінде кедейлікке және білім беруге жұмсалатын шығындардың азаюына себеп болуы мүмкін. Бұл жағдай Қытайдан көші-қон ағынының артуына және қылмыстық әрекеттің жандануына әкелуі мүмкін. Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, өз елдеріне оралған еңбек мигранттарының пайыздық мөлшерінің экономикаға әсері белгісіз болып қала беруде.

2000-2018 жылдар аралығында Қазақстаннан көшіп кеткендердің және елге көшіп келгендердің саны сәйкесінше 1,05 млн. және 0,78 млн. адамды құрады. 2000 жылдардың басында эмиграция көрсеткішінің жоғары болуын Кеңес Одағының ыдырауының үздіксіз әсері ретінде қарастыруға болады. Қазақстаннан көшкен мигранттардың негізгі бағыттары Ресей мен Германия елдері болды, олардың үлесі тиісінше 76% және 17%-ды құрады. Беларусь еліне көшіп кеткен мигранттардың үлесі 2% болса, Украина мен Өзбекстанның әрқайсысының үлесі 1%-ға тең. Германиядан басқа жоғары дамыған елдерге қоныс аударған адамдардың үлесі шамалы болды. Алайда, бұл елдерге мигранттар ағыны Қазақстан экономикасы бәсеңдегеннен кейін басталды. Қазақстанға көшіп келгендерді қарастыратын болсақ, олардың көбі посткеңестік мемлекеттерден, Қытай және Моңғолиядан келген. Ең көп үлес Өзбекстаннан келген иммигранттардың еншісінде, 2000-2018 жылдары олардың үлесі 46%-ды құрады. Ресейдің үлесі 27%-ға тең. Ал Қытай мен Моңғолияның үлестері тиісінше 7% және 4%-ды құрады. Табысы жоғары

Казахстана стали уезжать в развитые страны в поисках работы. Одно из популярных направлений – Южная Корея. Тогда как в Казахстане доля персональных денежных переводов в ВВП незначительна (0,3%), в Кыргызстане этот показатель составил 33,2% 2018 году. Кыргызстан находится в списке стран, в которых денежные переводы трудовых мигрантов имеют огромное значение для экономики. Другие страны Центральной Азии также серьезно зависят от денежных переводов мигрантов. В 2018 году доли Таджикистана и Узбекистана составляли соответственно 29% и 15% [Всемирный банк, 2020]. Гибсон и Маккензи [2011] показывают, что из-за миграции у квалифицированных людей наблюдается значительный рост уровня жизни. Более того, наблюдается рост миграции как квалифицированных, так и неквалифицированных работников, и квалифицированные мигранты возвращают примерно столько же, сколько стоят финансовые издержки их отсутствия. Авторы утверждают, что выгоды, которые страна-отправитель получает от миграции высококвалифицированной рабочей силы, включают потоки доходов, инвестиций и знаний и опыта от мигрантов. Например, правительство Индии объявило, что оно извлекает выгоду из оттока высококвалифицированной рабочей силы и, как следствие, глобальной индийской диаспоры. Однако эти преимущества встречаются нечасто. Поскольку уровень утечки мозгов наиболее высок в малонаселенных и политически нестабильных странах с низкими перспективами карьерного роста, опыт быстрорастущей экономики, такой как Индия, может дать мало полезного небольшим и нестабильным странам, как в Центральной Азии, где утечка мозгов является самой большой проблемой.

Таким образом, международная миграция имеет сильные и слабые стороны. Для того, чтобы получать выгоду и минимизировать потери, развивающиеся страны должны инвестировать

елдерден иммиграция көрсеткіші айтарлықтай төмен деуге болады [ҚР Ұлттық экономика министрлігінің Статистика комитеті, 2020].

Соңғы жылдары жұмыс іздеу мақсатында Қазақстаннан дамыған елдерге кеткендер санының өскені байқалады. Бұлардың арасында ең танымал бағыттардың бірі – Оңтүстік Корея. 2018 жылы Орталық Азия елдері тұрғысынан еңбек мигранттарының өз елдеріне жасаған ақша аударымдарының ЖІӨ-дегі үлесін қарастыратын болсақ, бұл көрсеткіштің Қазақстанда 0,3%, басқа аймақ елдерінде одан жоғары екендігі байқалады. Сондықтан Орталық Азияның басқа елдері еңбек мигранттарының ақша аударымдарына көбірек тәуелді және бұл ел экономикасы үшін өте маңызды деуге болады. 2018 жылғы мәліметтер бойынша, Қырғызстанда мигранттардың ақша аударымдарының ЖІӨ-дегі үлесі 33,2%-ды құрады. Бұл көрсеткіш Тәжікстанда 29%, ал Өзбекстанда 15% шамасында [Дүниежүзілік банк, 2020]. Гибсон мен Маккензидің [2011] жылы жүргізген зерттеулеріне сәйкес, білікті және тәжірибесіз жұмысшылардың табысы көші-қонға байланысты жоғарылаған және білікті жұмысшылардың үйлеріне ақша аударымдары олардың елде болмауының қаржылық шығындарының орнын толтыратындай деңгейде болған. Зерттеушілердің пікірінше, мигрант жіберетін елдердің жоғары білікті еңбек көші-қонынан ие болатын артықшылықтарға мигранттардан түсетін кіріс, инвестиция және білім мен тәжірибе алмасу жатады. Мысалы, Үндістан үкіметі өзінің жоғары білікті көші-қонынан және соның нәтижесінде дүниежүзілік үнділік диаспорадан пайда көретіндерін мәлімдеді. Алайда, халық саны аз және саяси тұрғыдан тұрақсыз елдерде мансаптық мүмкіндіктерінің аздығынан білікті мамандардың жылыстауын басынан өткеретін Орталық Азия елдерінің экономикасы қарқынды дамып келе жатқан Үндістан мысалынан алар сабағы көп емес.

Қорытындылай келе, халықаралық

в генерирование и рост человеческого капитала и создание благоприятной бизнес-среды. Страны происхождения мигрантов должны использовать денежные переводы, передачу знаний и технологий для трансформации их экономики и создания более совершенных институтов. Эти страны должны также использовать торговые каналы для диверсификации своего экспорта. В целом, правительствам следует рассматривать трудовых мигрантов как источник экономической диверсификации. В противном случае миграционный процесс будет ассоциироваться лишь с утечкой мозгов и связанными с ней экономическими потерями.

Источники:

Всемирный банк (2020). Полученные личные переводы (% от ВВП) - Кыргызская Республика, Казахстан, Таджикистан, Узбекистан. Доступно по адресу: <https://data.worldbank.org/indicator/BX.TRF.PWKR.DT.GD.ZS?locations=KG-KZ-TJ-UZ>. Дата обращения: 16.03.2020.

Генч, Мурат (2014). Влияние миграции на торговлю. IZA World of Labor 82. Доступно по адресу: <https://wol.iza.org/uploads/articles/82/pdfs/impact-of-migration-on-trade.pdf>. Дата обращения: 15.03.2020.

Гибсон, Джон и Дэвид, Маккензи (2011). Восемь вопросов об утечке мозгов. Журнал экономических перспектив, т. 25, № 3, 107–128 с.

Евразийский банк развития (2013). Трудовая миграция и человеческий капитал Кыргызстана: влияние Таможенного союза. Доступно по адресу: https://eabr.org/upload/iblock/771/edb_centre_report_13_analytical-resume_eng_1.pdf. Дата обращения: 16.03.2020.

Клеменс, Майкл и Кейт, Гоф (2018). 10 шагов к реализации Глобального договора о миграции через глобальное партнерство навыков. Центр глобального развития. Доступно по адресу: <https://www.cgdev.org/blog/10-steps-implementing-global-compact-migration-through-global-skill-partnerships>. Дата обращения: 15.03.2020.

Клеменс, Майкл, Хуанг, Синди, Грэм, Джимми и Кейт Гоф (2018). Миграция – это то, что вы делаете. Семь политических решений, превративших вызовы в возможности. Центр глобального развития. Доступно по адресу: <https://www.cgdev.org/sites/default/files/migration-what-you-make-it-seven-policy-decisions-turned-challenges-opportunities.pdf>.

көші-қонның артықшылықтарымен қатар, кемшіліктері де бар. Дамушы елдер кірістерін мүмкіндігінше тиімді пайдаланып, шығындарды азайту үшін адами капиталға инвестиция жасаулары және бизнеске қолайлы орта қалыптастырулары керек. Мигранттарды жіберетін елдер алынған ақша аударымдарын, білім мен технологиялар трансфертін өз экономикалары мен институттарын дамыту үшін пайдалануы тиіс. Сонымен қатар, мигрант жіберуші елдер шетелдегі азаматтарын өздерінің экономикаларын әртараптандыру құралы ретінде қарастырулары қажет, әсіресе, экспорт тұрғысынан оларды коммерциялық байланыстар ретінде қарастырған жөн. Әйтпесе, көші-қон үдерісі білікті мамандардың жылыстауымен қатар, біржақты экономикалық шығындарға да себеп болуы мүмкін.

Дереккөз:

Генч, Мурат (2014). Көші-қонның саудаға әсері. Сілтеме: <https://wol.iza.org/uploads/articles/82/pdfs/impact-of-migration-on-trade.pdf>. Қаралған уақыты: 15.03.2020.

Гибсон, Джон және Дэвид, Маккензи (2011). Білікті мамандардың кетуіне байланысты сегіз сұрақ. Экономикалық перспективалар журналы. т. 25, № 3, 107–128 б.

Дүниежүзілік банк (2020). Алынған жеке трансферттер (ЖІӨ-ге %) - Кыргыз Республикасы, Қазақстан, Тәжікстан, Өзбекстан. Сілтеме: <https://data.worldbank.org/indicator/BX.TRF.PWKR.DT.GD.ZS?locations=KG-KZ-TJ-UZ>. Қаралған уақыты: 16.03.2020.

Еуразиялық даму банкі (2013). Кыргызстанның еңбек көші-қоны және адам капиталы: Кеден одағының әсері. Сілтеме: https://eabr.org/upload/iblock/771/edb_centre_report_13_analytical-resume_kaz_1.pdf. Қаралған уақыты: 16.03.2020.

Клеменс, Майкл және Кит, Гоф (2018). Жаһандық серіктестіктер арқылы көші-қон жөніндегі жаһандық келісімді жүзеге асырудың 10 қадамы. Сілтеме: <https://www.cgdev.org/blog/10-steps-implementing-global-compact-migration-through-global-skill-partnerships>. Қаралған уақыты: 15.03.2020.

Клеменс, Майкл, Хуанг, Синди, Грэм, Джимми және Кит, Гоф (2018). Көші-қон - бұл сіз қурастырған ұғым. Қиындықтарды мүмкіндіктерге айналдыратын жеті саяси шешім. Сілтеме: <https://www.cgdev.org/>

Дата обращения: 15.03.2020.

Комитет по статистике Министерства национальной экономики Республики Казахстан (2020). Миграция населения. Доступно по адресу: <https://stat.gov.kz/api/getFile/?docId=ESTAT101381>. Дата обращения: 15.03.2020.

Международная организация по миграции (2020). Отчет о мировой миграции. Доступно по адресу: https://publications.iom.int/system/files/pdf/wmr_2020.pdf. Дата обращения: 14.01.2020.

Мерлер, Сильвия (2017). Экономические эффекты миграции. Брюгел. Доступно по адресу: <https://www.bruegel.org/2017/01/the-economic-effects-of-migration/>. Дата обращения: 03.04.2020.

Сагынбекова, Лира (2017). Международная трудовая миграция в контексте Евразийского экономического союза: проблемы и вызовы кыргызских мигрантов в России. Рабочий документ ИГУП УЦА № 39.

[sites/default/files/migration-what-you-make-it-seven-policy-decisions-turned-challenges-opportunities.pdf](https://publications.iom.int/system/files/pdf/wmr_2020.pdf).
Қаралған уақыты: 15.03.2020.

Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігінің Статистика комитеті (2020). Халықтың көші-қоны. Сілтеме: <https://stat.gov.kz/api/getFile/?docId=ESTAT101381>. Қаралған уақыты: 15.03.2020.

Мерлер, Сильвия (2017). Көші-қонның экономикалық әсерлері. Сілтеме: <https://www.bruegel.org/2017/01/the-economic-effects-of-migration/>. Қаралған уақыты: 03.04.2020.

Сагынбекова, Лира (2017). Еуразиялық экономикалық одақ жағдайындағы халықаралық еңбек көші-қоны: Ресейдегі қырғыз мигранттары үшін проблемалар мен мәселелер. ОАУ МБСИ жұмыс құжаты № 39.

Халықаралық көші-қон ұйымы (2020). Әлемдік көші-қон туралы есеп. Сілтеме: https://publications.iom.int/system/files/pdf/wmr_2020.pdf. Қаралған уақыты: 14.01.2020.

ТЕКУЩИЕ СОБЫТИЯ И ТЕНДЕНЦИИ В МИГРАЦИОННЫХ ПОТОКАХ В ЕВРОПУ ЕУРОПАҒА КӨШІ-ҚОН АҒЫНЫНЫҢ ҮРДІСТЕРІ МЕН ҚАЗІРГІ АХУАЛЫ

*Женгизхан Жаналтай **

Продолжающаяся девятый год гражданская война в Сирии вынудила 13 миллионов сирийцев покинуть свои дома. Среди них 6 миллионов сменили место проживания в пределах страны, а 5,5 миллионов ищут убежища за рубежом. На сегодняшний день Турция, согласно политике открытых дверей, приняла 3,58 миллионов сирийцев [УВКБ, 2020]. Кроме того, 1,1 миллиона из них достигли Европы нелегальными способами. Вначале сирийские беженцы использовали маршрут Турция-Греция, затем маршрут Ливия-Италия или центрально-средиземноморский маршрут и Гибралтарский пролив, чтобы добраться до Испании. Помимо сирийцев, спасающихся от гражданской войны, к потоку беженцев в больших количествах могли присоединяться трудовые мигранты и те, кто бежал от экономических трудностей в своих странах. В то время как большая часть людей, использовавших маршрут Турция-Греция, являются сирийцами, подавляющее большинство людей, пользующихся маршрутом Центрального Средиземноморья, являются мигрантами из различных стран Азии и Африки [УВКБ, 2020]. Это свидетельствует о том, что структура миграционного потока изменилась и превратилась в устойчивую нелегальную бизнес-структуру по ввозу иммигрантов. Со второй половины 2017 года базирующееся в Триполи Правительство национального согласия противостоит операциям по контрабанде людей в регионе Сабрата, крупном центре подобной незаконной деятельности, что привело к росту количества транзитов через Гибралтарский

Сирияда тоғыз жыл бойы жалғасып келе жатқан азаматтық соғыс салдарынан 13 миллионнан астам сириялық өз үйлерін тастап кетуге мәжбүр болды. Олардың шамамен 6 миллионы ел ішіндегі қауіпсіз аймақтарға көссе, 5,5 миллионы шетелге бас сауғалады. Түркия «ашық есік» саясатын ұстанып, осы күнге дейін 3,58 миллион сириялық босқынды қабылдады [БҰҰ БЖКБ, 2020]. Ал 1,1 миллионнан астам сириялық заңсыз жолдармен Еуропаның әртүрлі елдеріне жеткен. Еуропа жеріне жетуге әрекет жасаған сириялық босқындар әуелі Түркия-Грекия бағытын, кейін Ливия-Италия немесе Орталық Жерорта теңізі бағытын қолданды. Кейінірек Гибралтар бұғазы арқылы Испанияға өте бастады. Азаматтық соғыстан қашқан сириялықтармен қатар, көші-қон ағынына еңбек мигранттары мен өз елдеріндегі экономикалық қиындықтардан қашқандар да көптеп қосылды. Түркия-Грекия бағыты бойынша өтетін адамдардың көпшілігі азаматтық соғыстан қашқан сириялықтар болса, Ливия-Италия немесе Орталық Жерорта теңізі бағытын пайдаланатын адамдардың басым көпшілігі Азия мен Африканың түрлі елдерінен келген мигранттар болып табылады [БҰҰ БЖКБ, 2020]. Бұл жағдай көші-қон ағынының құрылымы өзгеріп, тұрақты заңсыз мигранттық бизнес құрылымына айналғанын көрсетеді. Ливияның ұлттық келісім үкіметінің 2017 жылдың екінші жартысынан бастап адам саудасының орталығы болып табылатын Сабрата аймағындағы контрабанда операцияларын бақылауға алуы нәтижесінде Ливия-Италия жолындағы заңсыз миграция бағыты қайтадан өзгеріп, 2018

* магистр, Евразийский научно-исследовательский институт, Казахстан. cengizhancnl@gmail.com

пролив в Испанию, в 2018 году [Льюис и Лессинг, 2018].

События 2019 года показывают, что основной миграционный маршрут вернулся на Восточное Средиземноморье. Хотя общее количество людей, въезжающих в Европу нелегальным путем, сократилось на 13% до 128536 человек по сравнению с 2018 годом, количество людей, использующих Грецию в качестве точки входа, увеличилось на 42% до 71386 человек по сравнению с 2018 годом. Что касается временных рамок, активность наблюдалась во второй половине 2019 года, при этом наиболее частыми пунктами въезда были острова Лесбос, Кос и Самос. Если мы посмотрим на страны, из которых прибыли нелегальные мигранты, например, в четвертом квартале 2019 года первое место занял Афганистан с 28328 человек, за ним следует Сирия с 18520 человек. В соответствии с этой информацией, основной причиной того, что нелегальные мигранты снова используют Грецию в качестве пункта въезда, является более строгий контроль пунктов выезда на другом маршруте [МОМ, 2020].

Еще один интересный момент в 2019 году состоял в увеличившейся роли западно-балканских стран в незаконном пересечении границ. Число нелегальных мигрантов, зарегистрированных в 2019 году, достигло 29537 в Боснии и Герцеговине, за которыми следует Хорватия с 19683, Сербия с 17611 и Словения с 14300 человек. Самый высокий рост количества зарегистрированных нелегальных мигрантов по сравнению с 2018 годом наблюдался в Словении с 59%, за которой следует Сербия с 50%. На основании этих цифр можно сделать вывод, что нелегальные мигранты все чаще используют маршруты через Боснию и Герцеговину-Словению в попытках добраться до других стран Европы. В связи с этим можно утверждать, что на Западных Балканах формируется новый маршрут [МОМ, 2020].

жылы Гибралтар бұғазынан Испанияға заңсыз өту үрдісі арта түсті [Льюис және Лессинг, 2018].

2019 жылы негізгі көші-қон бағыты қайтадан Шығыс Жерорта теңізі жолына қарай ауысқанын көруге болады. Еуропаға заңсыз жолмен кіргендердің жалпы саны 2018 жылмен салыстырғанда 13%-ға азайып, 128,536 адамға дейін төмендесе де, Грекия арқылы кіргендер саны 2018 жылмен салыстырғанда 42%-ға артып, 71,386 адамға жетті. Кезеңдер тұрғысынан алып қарағанда, 2019 жылы ең көп белсенділік жылдың екінші жартысында байқалды, ал ең жиі кіру нүктелері Лесбос, Кос және Самос аралдары болды. Заңсыз мигранттардың шыққан елдеріне көз жүгіртетін болсақ, мысалы, 2019 жылдың төртінші тоқсанында 28,288 адаммен Ауғанстан көш бастап тұрса, одан кейінгі орында 18,520 адаммен Сирия болды. Осы ақпаратқа сәйкес, заңсыз мигранттардың Грекияға қайта бет бұруының негізгі себебі басқа бағыттардың шығу жолдарының қатаң бақылауға алынуы болып табылады [ХКҰ, 2020].

2019 жылдағы тағы бір назар аударарлық үрдіс – шекараны заңсыз кесіп өтудегі Батыс Балқан елдері рөлінің артуы. 2019 жылы тіркелген заңсыз мигранттардың саны Босния мен Герцеговинада 29,537-ге жетсе, Хорватияда – 19,683, Сербияда – 17,611 және Словенияда – 14,300 болды. 2018 жылғы көрсеткіштермен салыстырғанда тіркелген заңсыз мигранттар санының ең көп артуы Словенияда (59%), одан кейін Сербияда (50%) байқалды. Осы сандарға сүйене отырып, заңсыз мигранттар Еуропаның өзге елдеріне жету үшін Босния мен Герцеговина-Словения бағытын пайдалана бастағанын көруге болады. Осылайша, Батыс Балқанда жаңа бағыт қалыптаса бастады деуге болады [ХКҰ, 2020].

Еуропаға көші-қон ағынына қатысты соңғы маңызды оқиға – Түркияның 2020 жылдың 28 ақпанынан бастап шекараны заңсыз кесіп өтуге қатысты бақылауды

Другим важным событием, касающимся потока мигрантов в Европу, является решение Турции прекратить препятствовать незаконному пересечению границ с 28 февраля 2020 года. После принятия этого решения тысячи иммигрантов устремились к пограничным воротам Пазаркуле и берегам реки Мерич [Milliyet, 2020]. На тот момент возникли разногласия и трудности в отношении выполнения условий Соглашения о реадмиссии между ЕС и Турцией. Согласно соглашению, ЕС обязался предоставить Турции финансовую помощь на общую сумму 6 млрд евро, которая должна быть использована для гуманитарной поддержки сирийских беженцев [МИД Турции, 2020]. Тем не менее, только 2,7 млрд евро из обещанной суммы до сих пор были переведены через различные проекты, еще 4,3 млрд евро будут отправлены до 2025 года в соответствии с контрактами, которые будут заключены [Ассоциация беженцев, 2020]. С начала миграционной волны до 2019 года Турция потратила около 40 млрд долларов собственных ресурсов на гуманитарные нужды сирийских беженцев [Управление связи при председательстве Турции, 2019]. В этой связи, начиная с 2016 года турецкая сторона постоянно призывает ЕС выполнить свои обязательства, включая финансовую поддержку условий соглашения. Подобным же образом не развивались так, как ожидалось, усилия по другим вопросам соглашения, таким как процесс обмена беженцами и включение Турции в Шенгенскую зону. Что касается безопасности границ, Турция выполнила свое обязательство до 28 февраля 2020 года и сумела значительно сократить количество незаконных переходов за счет усиления пограничного контроля.

В настоящее время, в связи с увеличением количества пересечений в Грецию и решением Турции прекратить предотвращение потока нелегальных мигрантов, количество людей, стекающих в пограничные пункты, и ход это-

токтату туралы шешімі. Бұл шешімнен кейін мыңдаған мигранттар Пазаркуле шекара қақпасы мен Мерич өзенінің жағалауына ағылды [Milliyet, 2020]. Осы кезде 2016 жылы Еуропа одағы (ЕО) мен Түркия арасында қол қойылған Рead-миссия туралы келісім шарттарының орындалуына қатысты келіспеушіліктер мен қиындықтардың болғаны белгілі. Келісімге сәйкес, ЕО Түркиядағы сириялық босқындарға гуманитарлық қолдау көрсету үшін 6 миллиард еуро көлемінде қаржылай көмек көрсетуге уәде берген болатын [Түркия СІМ, 2020]. Алайда, осы уақытқа дейін уәде етілген соманың тек 2,7 миллиард еурасы ғана түрлі жобалар арқылы бөлінді. Бұған қоса, 2025 жылға дейін жасалатын келісімшарттар аясында 4,3 миллиард еуро жіберілетін болады [Босқындар қауымдастығы, 2020]. Түркия тарапы көші-қон толқыны басталғаннан бері 2019 жылға дейін сириялық босқындардың гуманитарлық қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін өз ресурстарынан шамамен 40 миллиард доллар жұмсады [Түркия Республикасы Президент әкімшілігі Байланыс басқармасы, 2019]. Осыған байланысты, Түркия тарапы 2016 жылдан бері үнемі ЕО-ны өз міндеттемелерін, соның ішінде келісімнің қаржылық қолдау шарттарын орындауға шақырады. Сол сияқты, босқындармен алмасу үдерісі және Түркияның Шенген аймағына кіруі сияқты келісімнің басқа да мәселелеріне қатысты жұмыстар қажетті деңгейде жүргізілмеді. Шекара қауіпсіздігіне келер болсақ, Түркия өзіне жүктелген міндеттемені 2020 жылдың 28 ақпанына дейін орындап, шекаралық бақылауды күшейту арқылы шекараны заңсыз жолмен кесіп өткендер санын едәуір қысқартты.

Қазіргі уақытта Грекияға өту үрдісі артып, Түркияның заңсыз мигранттар ағынын шектеуден бас тартуынан кейін шекара бекеттеріне ағылған адамдар саны мен бұл үдеріс барысы алаңдаушылық туғызады. Түркияның Қорғаныс министрі Хулуси Акардың айтуынша, 2020 жылдың наурыз айында Түркия-

го процесса вызывают озабоченность. По словам министра обороны Турции Хулуси Акара, в марте 2020 года в Грецию из Турции перешло около 149000 человек [Daily Sabah, 2020]. В еженедельных отчетах УВКБ ООН по Греции сообщается, что со 2 марта по 5 апреля 2020 года было зарегистрировано 1462 человека, 865 из которых прибыли в Грецию в период со 2 по 8 марта [УВКБ, 2020]. По данным ООН, в середине марта 2020 года на границе ожидали не менее 20000 человек, и следить за цифрами довольно сложно из-за высокой мобильности на границе [Politico, 2020].

Примечательно, что распространение коронавируса с момента его появления в Китае в конце декабря 2019 года также повлияло на миграционный поток между Турцией и Грецией. По состоянию на конец марта 2020 года количество людей, пытающихся перейти в Грецию, уменьшилось из-за мер, принятых в обеих странах для предотвращения распространения болезни. Еще неизвестно, как эта проблема будет развиваться после того, как вспышка коронавируса закончится.

Таким образом, в начале 2020 года наблюдалась тенденция к увеличению числа людей, пытающихся нелегально попасть в Европу, и причиной этого может быть возрождение Греции в качестве точки входа. Постоянный контроль на маршруте Ливия-Италия и трудности, связанные с использованием Гибралтарского пролива, способствуют тому, что Греция снова становится основным маршрутом миграции. Тем не менее, маршрут Босния и Герцеговина-Словения, сформированный на Балканах, также следует тщательно отслеживать в течение года. Пандемия коронавируса, останавливающая жизнь почти во всех частях мира, по-прежнему будет важным вопросом в повестке дня. Более того, пандемия, вероятно, будет определять миграционный поток между Турцией и Грецией, а также переговоры между ЕС и Турцией по этому вопросу.

дан Грекияға шамамен 149 мың адам өткен [Dailysabah, 2020]. БҰҰ БЖКБ-нің Грекияға қатысты апталық есептерінде 2020 жылғы 2 наурыздан 5 сәуірге дейін 1,462 адам тіркелгендігі және олардың 865-і 2-8 наурыз аралығында Грекияға жеткендігі айтылған [БҰҰ БЖКБ, 2020]. Ал БҰҰ мәліметтері бойынша, 2020 жылдың наурыз айының ортасында шекара сызығында кем дегенде 20 мың адам күткен және шекарада қозғалыстың көп болуына байланысты сандарды бақылап отыру айтарлықтай қиынға соқты [Politico, 2020].

Бұл қозғалыс аясында алғаш рет 2019 жылдың желтоқсан айының соңында Қытайда пайда болған коронавирустың бүкіл әлемге таралуы Түркия мен Грекия арасындағы көші-қон ағынына да әсер етпей қоймады. 2020 жылғы наурыз айының аяғында екі елде де аурудың таралуын болдырмауға бағытталған шаралардың арқасында Грекияға заңсыз жолмен өтпек болғандар саны азая түсті. Бұл мәселенің әрі қарай қалай өрбитінін коронавирус індеті аяқталғаннан кейін көре жатармыз.

Қорытындылай келе, 2020 жылдың басында Еуропаға заңсыз жолмен өтуге әрекет жасағандар санының өсу үрдісі байқалды және Грекияның кіру нүктесі ретінде қайта жандануы бұған себеп болуы мүмкін. Ливия-Италия бағытында бақылаудың жалғасуы және Гибралтар бұғазын пайдалануға байланысты қиындықтар Грекияның қайтадан негізгі көші-қон жолына айналуына ықпал етеді. Дегенмен, Балқанда қалыптасып жатқан Босния және Герцеговина-Словения бағыты да жыл бойына мұқият қадағалануы керек. Әлемнің барлық аймақтарында дерлік өмірді тоқтатқан коронавирустық пандемия күн тәртібіндегі маңызды мәселе болып қала бермек. Сонымен қатар, Түркия мен Грекия арасындағы көші-қон ағыны мен осы мәселе бойынша ЕО-Түркия келіссөздері де пандемияның қалай өрбитініне байланысты болуы мүмкін.

Источники:

Ассоциация беженцев (2020). Деньги которые Евросоюз оплачивает для сирийцев на Турцию. Доступен по адресу: <https://multeciler.org.tr/avrupa-birliginin-suriyeliler-icin-turkiye-odedigi-para/>. Дата обращения: 09.04.2020.

Верховный комиссар Организации Объединенных Наций по делам беженцев (2020). Положение в Сирии и положение региональных беженцев. Доступен по адресу: <https://data2.unhcr.org/en/situations/syria>. Дата обращения: 09.04.2020.

Верховный комиссар Организации Объединенных Наций по делам беженцев (2020). Мертвые и потерянные в Европе. Доступен по адресу: <https://data2.unhcr.org/en/dataviz/95>. Дата обращения: 10.04.2020.

Верховный комиссар Организации Объединенных Наций по делам беженцев (2020). Портал операций. Доступен по адресу: <https://data2.unhcr.org/en/documents>. Дата обращения: 10.04.2020.

Daily Sabah (2020). Примерно 149 тысяч человек согласно заявлению министра обороны въехали в Грецию за пределы Турции. Доступен по адресу: <https://www.dailysabah.com/politics/nearly-149000-migrants-crossed-turkish-border-to-enter-greece-defense-minister-says/news>. Дата обращения: 10.04.2020.

Льюис Эйдан и Ульф Лессинг (2018). В Центре контрабанды Ливии замедлился миграционный поток. Доступен по адресу: <https://af.reuters.com/article/africaTech/idAFL8N1XX5R3>. Дата обращения: 09.04.2020.

Milliyet (2020). Полиция специальных операций блокировал повторно подтолкнуть попытках Грецию. Доступен по адресу: <https://www.milliyet.com.tr/galeri/yunanistanin-zorla-geri-itmelerine-ozel-harekat-polisleri-set-oldu-6168107/1>. Дата обращения: 10.04.2020.

Международная организация по миграции (2020). Региональный периодический отчет. Доступен по адресу: <https://reliefweb.int/report/spain/iom-quarterly-regional-report-europe-displacement-tracking-matrix-dtm-october-december>. Дата обращения: 10.04.2020.

Министерство иностранных дел Турции (2020). Итоги примирения между Турцией и ЕС по вопросу-ответу 18 марта. Доступен по адресу: http://www.mfa.gov.tr/turkiye-ab-arasinda-18-mart_ta-varilan-mutabakata-iliskin-soru-cevaplar.tr.mfa. Дата обращения: 09.04.2020.

Politico (2020). Иммигрантов на турецко-греческой границе не пугают даже пулями. Доступен по адресу: <https://www.politico.eu/article/bullets-dont-deter-migrants-at-turkish-greek-border/>. Дата обращения: 10.04.2020.

Дереккөз:

БҰҰ-ның босқындар ісі жөніндегі жоғарғы комиссары (2020). Сириядағы жағдай және аймақтық босқындардың жағдайы. Сілтеме: <https://data2.unhcr.org/en/situations/syria>. Қаралған уақыты: 09.04.2020.

БҰҰ-ның босқындар ісі жөніндегі жоғарғы комиссары (2020). Еуропада өлген және жоғалғандар. Сілтеме: <https://data2.unhcr.org/en/dataviz/95>. Қаралған уақыты: 10.04.2020.

БҰҰ-ның босқындар ісі жөніндегі жоғарғы комиссары (2020). Әрекеттер порталы. Сілтеме: <https://data2.unhcr.org/en/documents>. Қаралған уақыты: 10.04.2020.

Босқындар қауымдастығы (2020). Еуропалық Одақтың Сириялықтар үшін Түркияға төленген ақшасы. Сілтеме: <https://multeciler.org.tr/avrupa-birliginin-suriyeliler-icin-turkiye-odedigi-para/>. Қаралған уақыты: 09.04.2020.

Daily Sabah (2020). Қорғаныс министрінің мәлімдемесіне сәйкес шамамен 149.000 адам Грецияға Түркия шекарасынан өтіп кірді. Сілтеме: <https://www.dailysabah.com/politics/nearly-149000-migrants-crossed-turkish-border-to-enter-greece-defense-minister-says/news>. Қаралған уақыты: 10.04.2020.

Льюис, Эйдан и Ульф, Лессинг (2018). Ливияның контрабанда орталығында иммиграция баяулады. Сілтеме: <https://af.reuters.com/article/africaTech/idAFL8N1XX5R3>. Қаралған уақыты: 09.04.2020.

Milliyet (2020). Арнайы операциялар күштері Грецияның мәжбүрлеп итермелеулеріне бөгет болды. Сілтеме: <https://www.milliyet.com.tr/galeri/yunanistanin-zorla-geri-itmelerine-ozel-harekat-polisleri-set-oldu-6168107/1>. Қаралған уақыты: 10.04.2020.

Politico (2020). Түрік-грек шекарасындағы оқтар да иммигранттарды қорқыта алмайды. Сілтеме: <https://www.politico.eu/article/bullets-dont-deter-migrants-at-turkish-greek-border/>. Қаралған уақыты: 10.04.2020.

Түркия Республикасы Сыртқы істер министрлігі (2020). 18 наурыздағы Түркия-ЕО меморандумына қатысты сұрақтар мен жауаптар. Сілтеме: http://www.mfa.gov.tr/turkiye-ab-arasinda-18-mart_ta-varilan-mutabakata-iliskin-soru-cevaplar.tr.mfa. Қаралған уақыты: 09.04.2020.

Түркия Республикасы Президент әкімшілігі Байланыс басқармасы (2019). Президент Ердоған: «Баскалары ештеңе жасамай отырғанда Түркия әрекет жасауда». Сілтеме: <https://www.iletisim.gov.tr/haberler/haberler/detay/cumhurbaskani-erdogan-baskalari-harekete-gecmezken-turkiye-adim-atiyor>. Қаралған уақыты: 10.04.2020.

Халықаралық көші-қон ұйымы (2020). Аймақтық мерзімді есеп. Сілтеме: <https://reliefweb.int/report/spain/iom-quarterly-regional-report-europe>.

Управление связи при председательстве Турции (2019). Президент Эрдоган: когда никто не действовал Турции предпринял необходимых шагов. Доступен по адресу: <https://www.iletisim.gov.tr/haberler/haberler/detay/cumhurbaskani-erdogan-baskalari-harekete-gecmezken-turkiye-adim-atiyor>. Дата обращения: 10.04.2020.

displacement-tracking-matrix-dtm-october-december.
Қаралған уақыты: 10.04.2020.

НОВЫЙ РУБЕЖ В СОЦИАЛЬНЫХ ДЕНЕЖНЫХ ПЕРЕВОДАХ: ПЕРЕДАЧА ИНФОРМАЦИИ И ЗНАНИЙ ӘЛЕУМЕТТІК АУДАРЫМДАРДА ЖАҢА БЕЛЕС: БІЛІМ МЕН ТӘЖІРІБЕ АУДАРЫМЫ

*Женгизхан Жаналтай **

Миграция – это одно из тех явлений в истории человечества, которое длится тысячелетиями. В 21-м веке, со стремительным развитием технологической и инфраструктурной системы транспортного сектора, процесс миграции стал проще и быстрее. В 2020 году в мире 272 миллиона человек работают или проживают за пределами своей страны, в основном по экономическим причинам [Международная организация по миграции, 2020]. В литературе, посвященной миграции, исследования в основном сосредоточены на процессе принятия решений мигрантами, выборе страны назначения и процессе социально-экономической интеграции мигрантов в принимающей стране. Однако связи мигрантов с родиной и потенциальные результаты таких отношений часто упускаются из виду. Даже когда уделяется внимание взаимодействию мигрантов с их родиной, эксперты в этой области фокусируются на экономическом аспекте вопроса, что стало широко известно в последнее десятилетие.

Это произошло благодаря объемам глобальных денежных переводов трудовых мигрантов, достигших огромных значений в 716 млрд долл. в год в 2019 году, что в три раза превышает общий объем иностранной помощи, предоставляемой каждой страной-донором в мире [Всемирный банк, 2020]. Рост масштабов миграционных потоков в последние десятилетия начал переводить внимание экспертов на проведение исследований по преимуществам денежных переводов для экономики

Көші-қон – адамзат тарихындағы мыңдаған жылдар бойы жалғасып келе жатқан ең көне оқиғалардың бірі. ХХІ ғасырда тасымалдау секторының технологиялық әлеуеті мен инфрақұрылымның қарқынды дамуының арқасында көші-қон барысы анағұрлым жеңіл және жылдам үдеріске айналды. 2020 жылы бүкіл әлемде 272 миллион адам негізінен экономикалық себептерге байланысты өз елінен тыс жерде жұмыс істейді немесе тұрады [Көші-қон жөніндегі халықаралық ұйым, 2020 жыл]. Көші-қон туралы зерттеулер негізінен көшіп келушілердің шешім қабылдау барысына, баратын елді таңдауына және қоныс аударушы елге әлеуметтік-экономикалық бейімделу үдерісіне бағытталған. Бірақ бұл іс-қимыл мигранттардың өз елдерімен байланысы мен осы қарым-қатынастардың ықтимал әсерлері жиі назардан тыс қалатын өзара әрекеттерді қамтиды. Мигранттардың өз елдерімен қарым-қатынасына назар аударылса да, осы саладағы сарапшылар соңғы онжылдықта айтарлықтай танымал болған мәселенің экономикалық жағына жиі назар аударады.

Себебі, 2019 жылы әлемдік аударымдар жылына 716 млрд. долларға жетті, бұл бүкіл әлемдегі донор елдер көрсететін гуманитарлық сыртқы көмектен үш есе көп болып саналады [Дүниежүзілік банк, 2020]. Соңғы жылдары көші-қон ағынының өсуі сарапшыларды экономикалық аударымдардың отандық экономикаға тигізер пайдасын зерттеуге итермелейді. Сондықтан осы қосымша табыстың иммигранттар отбасылары-

* магистр, Евразийский научно-исследовательский институт, Казахстан. cengizhancnlt@gmail.com

стран происхождения мигрантов. Поэтому проведено множество анализов влияния этих дополнительных доходов на жизни семей мигрантов на микроуровне и темпы экономического роста в стране на макроуровне. Экономисты фокусируются на благополучии мигрантов, тогда как антропологи изучают, как денежные переводы меняют социальный статус мигрантов и их семейные отношения.

В рамках исследования денежных переводов лишь немногие из них касаются нематериальных факторов, таких как передача идей, ценностей и убеждений мигрантов их друзьям, семьям и в целом, обществу на родине, что называется социальными переводами – термин, введенный [Левитт, 2001]. Наряду с денежными переводами мигранты передают идеи, ценности и нормы, которым они подвержены в принимающем обществе. Таким образом, мигранты не отправляют деньги домой из чисто экономических соображений. Они также вкладывают в них социальное значение, чтобы изменить жизнь своих семей и друзей в сторону улучшения [Карлинг, 2014].

Если считать денежные переводы результатом миграции, то анализ социальных переводов имеет свои сложности. Это происходит благодаря тому, что анализ социальных взаимодействий обычно требует комплексного подхода для понимания общего тренда этих социальных взаимодействий. В отношении экономических переводов расчет переведенных заработков позволяет увидеть практические результаты этих вложений. Однако этого нельзя сказать в отношении социальных переводов. Социальные переводы – это нематериальные поставки, которые необходимо привести под определенные рамки для того, чтобы можно было определить, что считать социальным переводом.

Например, Каролак [2016] утверждает, что, если социальные переводы в

ный өміріне микро деңгейде және елдің макро деңгейде экономикалық өсу қарқынына әсерін зерттейтін көптеген талдаулар бар. Экономистер иммигранттардың әл-ауқатына назар аударса, антропологтар ақша аударымдарының көшіп келушілердің әлеуметтік мәртебесі мен отбасылық қарым-қатынастарының қалай өзгертетінін зерттейді.

Жұмысшылардың ақша аударымдары жөніндегі зерттеулердің бірнешеуі ғана мигранттардың достары мен отбасыларына идеялар, құндылықтар мен наным-сенімдер сияқты абстрактты ұғымдарды жеткізу мәселесін қозғайды. Пегги Левит алғаш рет мұны әлеуметтік аударым термині ретінде қолдануды ұсынды [Левитт, 2001]. Ақшалай аударымдардан басқа, мигранттар қабылдаушы елден қабылдаған идеяларды, құндылықтар мен нормаларды да жеткізеді. Сондықтан мигранттар экономикалық алаңдаушылықпен ақшаны үйге жіберіп қана қоймай, сонымен қатар бұл аударымдарға әлеуметтік мағына қосу арқылы отбасыларының және достарының өмір сүру жағдайларын жақсарту үшін осы аударымдарды жүзеге асырады деп айтуға болады [Карлинг, 2014].

Егер ақша аударымдарын көші-қонның нәтижесі ретінде қарастыратын болсақ, әлеуметтік аударымдарды талдаудың өзіндік қиындықтары бар. Себебі бұл әлеуметтік ықпалдастықтың жалпы үрдістерін талдаудың кешенді тәсілін талап етеді. Экономикалық аударымдардың үлесін оңай есептеуге болатын болса, әлеуметтік аударымдарда бұл жағдай қиынға соғады. Осы тұрғыдан алғанда, әлеуметтік аударымдар абстрактті тұжырымдама болып табылатындықтан, әлеуметтік аударма ретінде нені қарастыруға болатынын анықтап, оны белгілі бір шеңберге жинақтау қажет.

Мысалы, Каролак [2016], әлеуметтік аударымдар отанға аударылмаса, оны осы ауқым бойынша бағалау мүмкін еместігі айтылған. Бұл көзқарас қисынды болғанымен, бірақ әлеуметтік ау-

общество на родине не проводились, то их таковыми нельзя считать. Хотя его мнение имеет свою логику, оно не учитывает потенциала социальных переводов. Еще одна более подробная попытка была предпринята Карлингом [2014], когда он попытался определить социальные переводы как социокультурные сценарии и создал 12 различных сценариев для идентификации этих переводов. В своем определении он объясняет социальные переводы как «структуры ожиданий для специфических ситуаций, которые способствуют социальному взаимодействию». Левитт [2005] считает, что социальные переводы зачастую доставляются напрямую реципиенту, при этом реципиент доверяет отправителю благодаря их социальным связям, и реципиент может описать, как он решил поменять свой образ мышления в конкретной ситуации [Левитт, 2005]. Социальные переводы или, другими словами, «инвестиции идей», следуют той же логике, что и денежные переводы, но, поскольку они нематериальны, не требуют расходов, и их потеря или неприменение никому не наносят вреда, они не привлекают существенного внимания.

Инвестиции идей следует рассматривать как актив, который имеет потенциал для институциональных изменений, которые могут произойти там, где он в значительной степени накоплен. Мигранты по всему миру имеют разные приоритеты, когда дело касается того, какие идеи они переводят. Например, украинцы больше склонны к передаче политических ценностей, тогда как индийцы больше сосредоточены на навыках, способных дать экономический результат, таких как технические и предпринимательские навыки.

В случае Центральной Азии можно сказать, что мигранты больше заинтересованы в улучшении своих условий жизни. Большинство трудовых мигрантов за рубежом ищут работу, которая предлагает более высокие заработные платы, чем на родине. Другими словами,

дарымдардың әлеуетін елемейді. Тағы бір бастама Карлингтен (2014), ол әлеуметтік аударымдарды әлеуметтік-мәдени сценарийлер ретінде анықтауға тырысып, осы аударымдарды сипаттау үшін 12 түрлі сценарий құрды. Карлинг өзінің анықтамасында әлеуметтік аударымдарды «әлеуметтік өзара әрекеттесуді құрайтын жағдайлардың жекелеген түрлеріне арналған күту құрылымдары» ретінде түсіндіреді. Левитт [2005] әлеуметтік аударымдарды, әдетте, өзінің әлеуметтік байланыстарына байланысты алушыға сенім білдіретін адам тікелей жібереді және алушының да белгілі бір жағдайларға байланысты менталитеттің өзгеруінің қайнар көзін көрсете алатын жағдайларды әлеуметтік аударым деп атауға болады деп болжайды [Левитт, 2005]. Әлеуметтік аударымдар, яғни «идеяларды инвестициялау» ақшалай салымдар сияқты логикалық жолмен жүреді, алайда, олар материалдық емес қасиеттер болғандықтан, оларды жоғалту немесе пайдаланбау ешкімге зиян тигізбегендіктен көп көңіл аударылмайды.

Идеяларды инвестициялауды көбінесе олар жинақталған жерде құрылымдық өзгерістерді тудыруы мүмкін активтер ретінде бағалауға болады. Осы тұрғыдан алғанда, бүкіл әлем бойынша мигранттардың қандай идеяларды жеткізіп жатқаны туралы әр түрлі басымдықтар бар. Мысалы, украиндықтар саяси құндылықтарды жіберуге бейім, ал үндістандықтар экономикалық қайтарымы бар техникалық және кәсіпкерлік дағдыларды жіберуге баса назар аударады.

Орталық Азия мысалында еңбекші мигранттар өмір сүру деңгейін жақсартуға қызығушылық танытып отыр, себебі еңбекші мигранттар шетелде, негізінен жергілікті деңгейде жалақысы жоғары жұмыс орындарын іздейді. Басқаша айтқанда, шетелде жұмыс іздестірудің негізгі себептерінің бірі табыс табу арқылы өмір сүру деңгейін арттыру мақсаттарымен байланысты. Орталық Азия мигранттары алға қойған мақсаттарына қол

одна из главных причин поиска работы за рубежом состоит в стремлении улучшить условия жизни, увеличив доходы. Для осуществления своих целей многие решают выехать за границу, главным образом в Россию из-за существования безвизового режима, общего русского языка и более высоких зарплат. Находясь за границей, они накапливают финансовый капитал и обретают необходимые навыки, чтобы начать новый бизнес дома либо найти работу с достойной зарплатой, используя приобретенные за границей навыки. В своих поисках некоторые добиваются своих целей, а другим это не удается в силу различных факторов, встречающихся в их жизни. Важно, чтобы их приобретенные знания соответствовали ожидаемым бизнес-планам или роду деятельности. К примеру, фермеру, который учится, как применять систему капельного орошения, проще передать этот опыт в своей местности, чем работнику автомобильной промышленности, поскольку в первом случае требуется менее технологически оборудованное рабочее пространство, чем во втором.

Таким образом, существует значительный потенциал социального капитала, который предстоит собрать и направить в страны происхождения. Такие основные сектора, как торговля и строительство, могут извлечь выгоду от опыта трудовых мигрантов. В последнее время работать за рубежом в циркулярной миграционной системе стало сложно из-за пандемии COVID-19. Страны Центральной Азии могут привлечь внимание своих опытных и высококвалифицированных работников-мигрантов определенными экономическими стимулами. Поощрение предпринимательской деятельности дома и введение новых программ поддержки могут повлиять на решение многих трудовых мигрантов экономически обосноваться на родине, что окажет положительное воздействие на данные сектора.

жеткізу үшін шетелге, әсіресе, визасыз режим, ортақ орыс тілінің қолданылуы және жоғары жалақыға байланысты Ресейге жұмысқа барады. Олар шетелде болған кезде өз отанында жаңа бизнес бастау үшін қаржылық капитал мен қажетті дағдыларды алу үшін немесе жеткілікті жалақыны және дағдыларды ала алатын жұмысқа орналасады. Олардың кейбіреулері осы ізденісте өз мақсаттарына қол жеткізсе, ал басқалары өз өмірлерінде кездесетін түрлі оқиғалардың салдарынан не қалағанын ала алмайды. Осы сәтте олар жинайтын ақпараттың жоспарланған бизнес-жоспарларға немесе мамандықтарға сәйкес келуі өте маңызды. Мысалы, тамшылатып суару жүйесін қолдануды үйреніп жатқан ферма қызметкері бұл тәжірибені өзінің туған жерінде автомобиль өнеркәсібінде жұмыс істейтін қызметкерге қарағанда оңай көрсете алады, өйткені біріншісі соңғысына қарағанда технологиялық тұрғыдан аз жабдықталған жұмыс кеңістігін қажет етеді.

Қорытындылай келе, Орталық Азия мысалында әлеуметтік капиталдың өз отанына жіберілуін күтіп отырған айтарлықтай әлеует бар. Осыған байланысты, әсіресе, сауда және құрылыс сияқты секторлар еңбекші мигранттардың тәжірибесін пайдалана алады. Ковид-19 індетінің салдарынан шетелде циклдік көші-қон моделімен жұмыс істеу өте қиын болған кезде Орталық Азия елдері белгілі бір экономикалық ынталандырумен білікті және жоғары білікті еңбекші мигранттарды тартуы мүмкін. Отанында кәсіпкерлік қызметті насихаттау және жаңа қолдау бағдарламаларын енгізу, көптеген еңбекші-мигранттардың өз елдерінде экономикалық қызметін жүргізу туралы шешім қабылдауы әр түрлі секторларда жағымды көріністерге себепші болуы мүмкін.

Дереккөз:

Дүниежүзілік банк (2020). Көші-қон және әлеуметтік аударымдар. Сілтеме: <https://www.worldbank.org/en/topic/labormarkets/brief/migration-and->

Источники:

Всемирный банк (2020). Миграция и денежные переводы. Доступен по адресу: <https://www.worldbank.org/en/topic/labormarkets/brief/migration-and-remittances>. Дата обращения: 20.11.2020.

Карлинг Джорген (2014). Сценарий социальные переводы: Анализ денежных переводов в транснациональных отношениях. Обзор международной миграции том 48, 218–262 с.

Каролак Матеуш (2016). От потенциальных к реальным социальным переводам? Изучение того, как возвращающиеся из Польши мигранты справляются с тяжелыми условиями занятости. Обзор миграции в Центральной и Восточной Европе том 5 21–39 с.

Левитт Пегги (2001). Транснациональные сельские жители. Калифорнийский университет дом прессы, 2001.

Левитт Пегги (2005). Социальные переводы: Культура как инструмент развития. Доступен по адресу: <https://publications.iadb.org/en/publication/social-retmittances-culture-development-tool>. Дата обращения: 24.07.2020.

Международная организация по миграции (2020). Отчет о мировой миграции 2020: Глава 2 Миграция и мигранты: Глобальный обзор. Доступен по адресу: <https://publications.iom.int/books/world-migration-report-2020-chapter-2#:~:text=Current%20estimates%20are%20that%20there,%25%20of%20the%20world's%20population>. Дата обращения: 20.11.2020.

remittances. Қаралған уақыты: 20.11.2020.

Карлинг Жорген (2014). Әлеуметтік аударым сценарий: Трансұлттық қатынастарда ақша аударымдарын жасауға мән енгізу. Халықаралық көші-қон шолуы том 48, 218–262 б.

Каролак Матеуш (2016). Потенциалдан нақты әлеуметтік аударымдарға жету? Польшаға оралған мигранттардың жұмысқа орналасуда кездесіп жатқан қиындықтармен күресу шолуы. Орталық және Шығыс Еуропа көші-қон шолуы том 5, 21–39 б.

Левитт Пегги (2005). Әлеуметтік аударымдар: Мәдениет даму құралы ретінде. Сілтеме: <https://publications.iadb.org/en/publication/social-retmittances-culture-development-tool>. Қаралған уақыты: 24.07.2020.

Левитт Пегги (2001). Трансұлттық ауыл тұрғындары. Калифорния университетінің баспасы, 2001.

Халықаралық көші-қон ұйымы (2020). Әлемдік көші-қон туралы есеп-2020: 2 тарау Көші-қон және қоныс аударушылар: жаһандық шолу. Сілтеме: <https://publications.iom.int/books/world-migration-report-2020-chapter-2#:~:text=Current%20estimates%20are%20that%20there,%25%20of%20the%20world's%20population>. Қаралған уақыты: 20.11.2020.

**СОТРУДНИЧЕСТВО В ВОПРОСАХ БЕЗОПАСНОСТИ
И ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКИ**

**ҚАУІПСІЗДІК ЖӘНЕ СЫРТҚЫ САЯСАТ САЛАСЫНДАҒЫ
ЫНТЫМАҚТАСТЫҚ**

КОНЦЕПТУАЛЬНАЯ ДИСКУССИЯ “ПОТОМКОВ” И “РОДСТВЕННЫХ ОБЩИН” ВО ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКЕ ТУРЦИИ ТҮРКИЯНЫҢ СЫРТҚЫ САЯСАТЫНДА «БАУЫРЛАСТАР» ЖӘНЕ «ТУЫС ҚАУЫМДАСТЫҚТАР» ТУРАЛЫ ТҰЖЫРЫМДАМАЛЫҚ ПІКІРТАЛАС

Суат Бейлур *

Турция, исторические корни которой уходят в бескрайние азиатские степи, является преемницей Османской империи, простиравшейся на Балканы, Ближний Восток и Африку. И сегодня в контексте общественно-культурных отношений и гражданских связей Турция ассоциируется почти со всеми нациями и сообществами, которые были частью Османской империи или имели с ней связи. Хотя эти связи иногда прерывались, как в период холодной войны, они никогда не прекращались полностью и не исчезали. После завершения холодной войны Турция получила возможность воссоединиться со своими “потомками и родственниками” в Центральной Азии, на Кавказе и Балканах. В рамках теоретического и практического применения в этом исследовании будут рассмотрены концепции “потомок” (soydaş) и “родственное сообщество” (akraba topluluk), сформированные периодически ссылаками в процессе истории и часто используемые на уровне дискурса во внешней политике Турции.

Восприятие и значения слов “потомок” и “родственники” в контексте доктрины и на практике значительно отличаются друг от друга. Слово “потомок” можно определить как “люди с общей родословной” [TDK, 2020a], тогда как “родственниками” называются “лица, имеющие либо считающие, что имеют, кровные отношения, и объединенные в кровный союз с некими практиками и

Түркия, тарихи тамырлары Азияның кең байтақ даласынан бастау алып, кезінде Балқан, Таяу Шығыс және Африка аймақтарына жайылған Осман империясының мұрагері болып табылады. Сондықтан да, Түркия Осман империясының құрамына кірген немесе онымен байланыста болған барлық халықтар мен қауымдастықтармен мәдени-әлеуметтік және азаматтық қатынастарын бүгін де жалғастырып келеді. Бұл қарым-қатынас Қырғи қабақ соғыс кезіндегідей кейде үзіліп отырса да, ешқашан жойылмады. Қырғи қабақ соғыс аяқталғаннан кейін Түркия Орталық Азия, Кавказ және Балқан түбегіндегі «бауырластарымен және туыстарымен» қайта қауышуға мүмкіндік алды. Бұл зерттеуде тарихи кезеңдерде қалыптасқан және Түркияның сыртқы саясатында, әсіресе дискурс деңгейінде жиі қолданылатын «бауырластар» және «туыс қауымдастықтар» ұғымдары теориялық және практикалық қолдану аясында қарастырылады.

«Бауырлас» және «туыс» сөздерінің ілім мен практикада танып-білінуі мен олардың мағыналары бір-бірінен айтарлықтай ерекшеленеді. «Бауырлас» сөзі «ата тегі бір тұлғалар» ретінде анықталса [TDK, 2020a], «туыс» дегеніміз – «қаны бір немесе қыны бір екеніне санетін тұлғалар және белгілі бір тәжірибелер мен құндылықтар арқылы қан бірлестігін сақтаған адамдар» [TDK, 2020b].

Әлеуметтану және антропология тұрғысынан қарағанда «бауырлас» және

* доктор, Евразийский научно-исследовательский институт, Казахстан. suatbeylur@gmail.com

благословениями» [ТДК, 2020б].

С точки зрения социологии и антропологии слова “потомки” и “родственные сообщества” имеют прямое отношение к концепциям расы, этничности и культуры. Тогда как раса имеет отношение к физико-биологическим различиям, этничность большей частью связана с культурой и идентичностью. В этой связи можно сказать, что потомок – это социально и культурно развитое проявление этничности [Фентон, 2001]. В частности, эффект этничности, проявляющийся в форме стойкой идентичности и приверженности, связан с родственными узами. Однако это определение также весьма противоречиво. Другими словами, не всегда возможно говорить о взаимно однозначных отношениях между этничностью и кровными узами или провести прямую связь между расой, этничностью и происхождением [Фентон, 2001]. Таким же образом, этническая группа и язык не обязательно прямо связаны друг с другом, поскольку не следует упускать из виду, что языковые культуры также имеют свое пространство на универсальном уровне. Можно привести в пример франкоговорящие страны и сообщества (франкофония), Содружество наций или испаноязычные страны и сообщества.

Тюркоязычные страны и сообщества, занимающие обширное географическое пространство, представляют одно из таких культурных пространств. В отличие от вышеупомянутых союзов и сообществ тюркоязычные страны и сообщества помимо общей истории и культуры имеют расовую и этническую общность. Другими словами, тюркоязычные страны и сообщества являются этническими группами тюркского происхождения. Однако испаноязычные мексиканцы – это не испанцы, а франкоязычные алжирцы не являются французами.

Не представляется возможным дать единое определение, которое действительно для концепций потомка и род-

«туыс» сөздері нәсіл, этникалық тиістілік және мәдениет ұғымдарымен тікелей байланысты екенін көруге болады. Бұл ұғымдардың ішінде нәсіл физикалық және биологиялық айырмашылықтарды білдірсе, этникалық тиістілік негізінен мәдениет пен бірегейлікті білдіреді. Осыған байланысты шығу тегі әлеуметтік және мәдени тұрғыдан дамыған этникалық құбылыс деп айтуға болады [Фентон, 2001]. Нақтырақ айтсақ, этникалық тиістіліктің тұрақты бірегейлік және тәуелділік түрінде пайда болатын әсері туыстық байланыстарды білдіреді. Алайда, бұл анықтаманы да даулы деуге болады. Яғни этникалық тиістілік пен туысқандықтың бір-біріне дәл сәйкестігі туралы айту немесе «нәсіл», «этникалық тиістілік» және «ата тегі» арасында тікелей байланыс орнату әрқашан мүмкін бола бермейді [Фентон, 2001]. Сол сияқты этникалық топ пен тіл бір-бірімен тікелей байланысты бола бермейді, өйткені тіл мәдениеттерінің де жаһандық деңгейде өз кеңістігі бар екенін ескермеуге болмайды. Бұған мысал ретінде француз тілінде сөйлейтін елдер мен қауымдастықтар (франкофония), Ұлттар достастығы немесе испан тілінде сөйлейтін елдер мен қауымдастықтарды келтіруге болады.

Кең географиялық аймаққа таралған түркітілдес елдер мен қауымдастықтар да осы тіл мәдениеті өрістерінің бірі болып табылады. Жоғарыда аталған одақтар мен қауымдастықтардан айырмашылығы, түркітілдес елдер мен қауымдастықтардың ортақ тарихы мен мәдениетінен бөлек, нәсілдік және этникалық ұқсастықтары бар. Басқаша айтқанда, түркітілдес елдер мен қауымдастықтар – түркі тектес этникалық топтар. Алайда, испан тілінде сөйлейтін мексикалықтар испандар еместігі тәрізді, француз тілінде сөйлейтін алжирліктер де француздар болып табылмайды.

Айтарлықтай дерексіз және салыстырмалы мағынаға ие бауырлас және туыс ұғымдары үшін бір анықтама беру мүмкін емес сияқты. Заңнама тұрғысынан

ственников, имеющих вполне абстрактные и относительные смыслы и образы. С точки зрения законодательства, в турецком праве не существует определения и ясности в отношении концепций потомков и родственных сообществ. Однако термин "тюркское происхождение", использованный в юридических документах более раннего периода, стал применяться с единой концепцией как "потомок и родственник", особенно после 2000-х. Однако термин "тюркское происхождение" в основном используется в отношении сообществ потомков и родственников, живущих в Турции. Другой момент, который следует упомянуть здесь, состоит в том, что страны, характеризующиеся как нации "потомков или родственников", на уровне государства определяются как "братские", а не как "потомки или родственники" [МИД Турции, 2020]. В концептуальном отношении можно увидеть, что эти слова по-разному употребляются в доктрине и на практике.

По словам фольклориста Ясара Калафата, в контексте Кавказа есть две основные общины, с которыми Турция тесно связана: потомки и родственники. В то время как потомки относятся к общинам тюркского происхождения, таким как кумыки, ногайцы, карачаевцы, карапаки, родственные общины относятся к осетинам, черкесам, чеченцам и абхазам. Общины, упомянутые во второй группе, переняли тюркскую культуру независимо от того, живут ли они в Анатолии или на Кавказе, даже если они не являются этническими тюрками, и создали эту общую культуру вместе с турками. Следовательно, в этом общем цивилизационном пространстве нет разницы между чеченцем и карапаком в плане культурной идентичности [Калафат, 2020].

Нет определения этих понятий в законах Турецкого агентства международного сотрудничества и развития (ТИКА) и Управления по делам турок за рубежом и родственных общин (УТВ),

караитын болсақ, Түркия құқығында да бауырлас және туыс қауымдастық ұғымдарына қатысты анықтама мен айқындық жоқ. Алайда, алдыңғы кезеңнің құқықтық құжаттарында қолданылған «түркі тектес» термині кейінірек, әсіресе, 2000-шы жылдардан кейін «бауырлас және туыс» деген бір ұғыммен қолданыла бастады. Дегенмен «түркі тектес» термині көбінесе Түркияда тұратын бауырлас және туыс халықтарға қатысты қолданылғаны мәлім. Осы жерде айта кететін тағы бір жайт, «бауырлас-туыс» халық ретінде сипатталған елдер мемлекет деңгейінде «бауырлас-туыс» ел емес, «туысқан» ел ретінде анықталады [Түркия СІМ, 2020]. Тұжырымдамалық тұрғыдан бұл сөздердің ілім мен практикада әртүрлі қолданылғанын байқауға болады.

Халықтанушы ғалым Яшар Калафаттың айтуынша, Кавказ тұрғысында Түркиямен тығыз байланысты екі негізгі қауымдастық бар: бауырлас халықтар мен туыс қауымдастықтар. Бауырлас халықтар құмық, ногай, қарашай, қарапапак сияқты түркі тектес қауымдастықтарға қатысты болса, туыс қауымдастықтар осетин, черкес, шешен және абаза халықтарын қамтиды. Екінші топта аталған қауымдастықтар этникалық тұрғыдан түркі тектес болмаса да Анадолия немесе Кавказда тұратындығына қарамастан түрік мәдениетін бойына сіңіріп, бұл ортақ мәдениетті түріктермен бірге қалыптастырды. Сол себепті осы ортақ өркениет кеңістігінде шешен мен қарапапактың арасында ешқандай айырмашылық жоқ [Калафат, 2020].

«Бауырлас халықтар мен туыс қауымдастықтар» істері бойынша қызмет ететін Халықаралық түрік ынтымақтастық және даму агенттігі (ТИКА) мен Шетелдегі түріктер және туыс қауымдастықтар басқармасы (УТВ) заңдарында да бұл ұғымдарға анықтама жасалмаған. Осыған қарамастан ТИКА заңында бауырлас халықтар мен туыс қауымдастықтар ұғымдары үшін «тарихи, географиялық, әлеуметтік және мәдени байланыстары

которые осуществляют деятельность в интересах “потомков и родственных сообществ” [Ресми газет, 2020a]. Тем не менее, фраза “страны с общими историческими, географическими, социальными и культурными связями” широко использовалась в законе ТИКА для понятий потомков и родственных сообществ [Ресми газет, 2020b]. Хотя фраза “потомки и родственные сообщества” была использована применительно к этой группе людей в законе об учреждении УТВ, в дискурсе стала использоваться концепция “братских сообществ” [УТВ, 2020]. Видно, что Министерство иностранных дел, которое устанавливает общие рамки внешней политики Турции, предпочитает выражение “страны и сообщества с общими языком, историей и культурными связями”, охватывающее обе концепции [МИД Турции, 2020a].

Можно сказать, что институциональные несоответствия с точки зрения законодательства отражаются в политическом дискурсе. Этническое разнообразие на территории Турции, вызванное миграцией и изгнанием в окрестностях за последние два столетия, является одной из основных причин такого различия. На сегодняшний день число боснийцев, являющихся турецкими гражданами, превышает численность боснийского населения в Боснии и Герцеговине. Аналогичным образом, число турецких граждан кавказских корней в Турции превышает численность соответствующей общины, проживающей на Кавказе.

Социальная структура Турции не позволяет четко идентифицировать общины за пределами Турции. Например, большинство людей балканского происхождения, эмигрировавших в Турцию в 1990-х годах, являются нынешними турецкими гражданами, а их родственники, проживающие на Балканах, рассматриваются как община, связанная с Турцией. С этого момента боснийцы и албанцы считаются двумя наиболее важными родственными общинами Турции на Балканах.

бар елдер» [Ресми газет, 2020a] тіркесі кеңінен қолданылды. Ал УТВ құру туралы заңда аталмыш қауым үшін «бауырлас халықтар мен туыс қауымдастықтар» [Ресми газет, 2020b] тіркесі қолданылғанына қарамастан, дискурста «туысқан қауымдастықтар» [УТВ, 2020] ұғымы қолданыла бастағанын көруге болады. Түркияның сыртқы саясатының жалпы шеңберін белгілейтін Сыртқы істер министрлігі аталған тұжырымдамалардың орнына екі мағынаны да қамтитын «ортақ тіл, тарих және мәдени байланысы бар елдер мен қауымдастықтар» ұғымын қолдануды жөн көреді [Түркия СІМ, 2020a].

Заңнамалық тұрғыдан институционалдық сәйкессіздіктер саяси дискурстарда да көрініс табады деп айта аламыз. Соңғы екі ғасырда Түркия аумағында көші-қон мен жер аударудың әсерінен пайда болған этникалық әртүрлілік бұл дифференциацияның басты себептерінің бірі болып табылады. Бүгінгі таңда Түркия азаматтары болып табылатын босниялықтардың саны Босния мен Герцеговинада тұратын босниялықтардан көп. Сол сияқты, Түркиядағы кавказ тектес түрік азаматтарының саны да Кавказда тұратын тиісті қауымдастықтан көп.

Түркияның әлеуметтік құрылымы Түркиядан тыс қауымдастықтарға нақты анықтама беруге кедергі жасайды. Мысал келтіретін болсақ, 1990-шы жылдары Түркияға қоныс аударған Балқан халқының көпшілігі қазіргі түрік азаматтары және олардың Балқандағы туыстары да Түркияның туыс қауымдастығы ретінде қарастырылады. Осы тұрғыдан алып қарағанда, босниялықтар мен албандар Түркияның Балқандағы ең маңызды екі туыс қауымдастығы деуге болады.

Осы тұжырымдамалық пікірталас аясында Түркияның, әсіресе, Орталық Азия, Балқан және Таяу Шығыс аумағындағы ортақ тіл, тарих және мәдени байланыстары бар елдер мен қауымдастықтар үшін берген анықтамалары

В свете этих концептуальных дебатов в Турции восприятие и определения для стран и сообществ с общими языковыми, историческими и культурными связями, особенно для стран Центральной Азии, Балкан и Ближнего Востока, были более исчерпывающими после 2000-х годов. Вместо таких часто используемых концепций, как "потомок", "тюркское происхождение" и "родственные сообщества", была выработана концепция "братских" стран [МИД Турции, 2020б] или сообществ в значении "стран и сообществ с общими языковыми, историческими и культурными связями". Считается, что государства с имперским прошлым, такие, как Турция, в частности, основывают свою публичную дипломатию на таких вопросах, как "язык" и "культурная близость", а не на вопросах расы и этничности [Девлет, 2007].

Подводя итог, можно сказать, что большинство государств с имперским прошлым осуществляют деятельность с помощью разных инструментов для стран и сообществ с историко-культурной общностью. С точки зрения национального и международного права, не представляется возможным выявить целевую группу в центре этой политики и определить ее точные очертания и рамки. Однако такие понятия, как "потомки" и "родственные общины", используемые во внешней политике Турции, связаны с тем, как стороны воспринимают и идентифицируют друг друга, и позиционируют себя относительно друг друга, аналогично известной концепции Бенедикта Андерсона "воображаемые сообщества". В частности, эти концепции относятся к тому, на каком основании и ссылаках будет строиться общее прошлое в будущем. В период до 2000 года такие понятия, как родство и отношения, определялись на основе более ограниченных оснований и ссылок, но все еще широко использовались, особенно на уровне дискурса. Однако в период после 2000 года можно увидеть, что они использовались в более широкой перспективе, которая приняла такие выражения и концепции, как "люди, име-

2000 жылдан кейінгі кезеңде неғұрлым инклюзивті болды. Бұған дейін жиі қолданылған «бауырлас», «түркі тектес» және «туыс» қауымдастықтар деген ұғымдардың орнына «ортақ тіл, тарих және мәдени байланыстары бар елдер мен қауымдастықтар» және «бауырлас» елдер [Түркия СІМ, 2020b] мен қауымдастықтар тәрізді анықтамалар берілгенін көруге болады. Түркия сияқты империялық тарихы бар мемлекеттер, әсіресе, дипломатия саясатында нәсілдік немесе этникалық тектен гөрі «тіл» және «мәдени жақындық» сияқты мәселелерге сүйенеді [Девлет, 2007].

Қорытындылай келе, империялық тарихы бар көптеген мемлекеттер қазіргі таңда әртүрлі құралдар арқылы тарихи және мәдени жақындықтары бар елдер мен қауымдастықтар үшін іс-әрекеттерді жүзеге асыруда. Осы саясат аясында мақсатты топты анықтау және оның нақты құрылымы мен шеңберін белгілеу ұлттық және халықаралық құқық тұрғысынан мүмкін емес болып көрінеді. Алайда, Түркияның сыртқы саясатында қолданылатын «бауырластар» және «туыс қауымдастықтар» сияқты ұғымдар Бенедикт Андерсонның танымал «қиялдағы қауымдастықтар» тұжырымдама-сында болғандай тараптардың бір-бірін қалай қабылдап, анықтағандарына және бір-біріне қатысты қандай көзқарас танытқандарына байланысты. Нақтырақ айтқанда, бұл ұғымдар ортақ тарихтың болашақта қандай негізге және сілтемеге негізделетініне қатысты. 2000 жылға дейінгі кезеңде әлдеқайда шектеулі негіздер мен сілтемелерге сүйене отырып анықталған бауырластық және туыстық деген ұғымдар, әсіресе, дискурс деңгейінде әлі де кеңінен қолданылып жүр. Алайда, 2000 жылдан кейінгі кезеңде олардың орнына «ортақ тарихы бар халықтар», «бауырлас», «ортақ тарихи және мәдени байланыстар» деген неғұрлым кең және инклюзивті тіркестер мен ұғымдар қолданылғанын көруге болады.

ющие одну и ту же историю" (tarihdaş), "брат" и "общие исторические и культурные связи".

Источники:

Девлет Надир (2007). Культурная политика Турции в отношении Евразии, Евразийское приключение Турции (1989-2006). Издательство Нобель. Стамбул. 2007. 177-208 с.

Калафат, Яшар (2020). Турция находится под угрозой со стороны Армении с севера и Израиля с юг. Доступен по адресу: <http://www.2023.gen.tr/kasim03/kalafat.htm>. Дата обращения: 12.03.2020.

Министерство иностранных дел Турецкой Республики (2020). Отношения между Турцией и государствами Центральной Азии. Доступен по адресу: <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-orta-asya-ulkeleri-iliskileri.tr.mfa-a>. Дата обращения: 10.03.2020.

Министерство иностранных дел Турецкой Республики (2020). Турецкое меньшинство в Западной Фракии. Доступен по адресу: <http://www.mfa.gov.tr/bati-trakya-turk-azinligi.tr.mfa-b>. Дата обращения: 10.03.2020.

Министерство иностранных дел Турецкой Республики (2020). Отношения между Турцией и Узбекистаном. Доступен по адресу: <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-ozbekistan-cumhuriyeti-siyasi-iliskileri.tr.mfa-c>. Дата обращения: 10.03.2020.

Общество турецкого языка (2020). Значение "Сойдаш". Доступен по адресу: http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.51f287b0c78a40.02845008. Дата обращения: 13.03.2020.

Общество турецкого языка (2020). Значение "Акраба". Доступен по адресу: http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.51f287beb01294.21347183. Дата обращения: 13.03.2020.

Ресми газет (2020). Декрет-закон. Доступен по адресу: <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/11/201111102-1.htm>. Дата обращения: 12.03.2020.

Техэксперт (2020). Указы Российской Федерации. Доступен по адресу: <http://docs.cntd.ru/search/ykazprezidenta/year/2008/month/9>. Дата обращения: 12.03.2020.

Фентон, Стив (2001). Этническая принадлежность - расизм, класс и культура. (Перевод: Нихат Шад). Издательство Феникс. Анкара. 150 с.

YTB (2020). Братские сообщества. Доступен по адресу: <https://www.ytb.gov.tr/kardes-topluluklar/genel-bilgi>. Дата обращения: 10.03.2020.

YTB (2020). Учреждение Закон 5978. Доступен по адресу: <https://www.ytb.gov.tr/kurumsal/mevzuat>. Дата обращения: 10.03.2020.

Дереккөз:

Девлет, Надир (2007). Еуразиядағы мәдени саясат Түркия, Түркияның Еуразиялық шытырман оқиғасы (1989-2006). Нобель кітабы. Стамбул. 2007. 177-208 б.

Калафат, Яшар (2020). Түркияға солтүстігінен Армения оңтүстігінен Израиль қауіпі төніп тұр. Сілтеме: <http://www.2023.gen.tr/kasim03/kalafat.htm>. Қаралған уақыты: 12.03.2020.

Ресми газет (2020). Жарлық туралы заң. Сілтеме: <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/11/20111102-1.htm>. Қаралған уақыты: 12.03.2020.

Техэксперт (2020). Ресей Федерациясы Президентінің шешімдері. Сілтеме: <http://docs.cntd.ru/search/ykazprezidenta/year/2008/month/9>. Қаралған уақыты: 12.03.2020.

Түрік тілі қоғамы (2020). «Туыстық» сөзінің мағынасы. Сілтеме: http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.51f287b0c78a40.02845008. Қаралған уақыты: 13.03.2020.

Түрік тілі қоғамы (2020). «Туыс» сөзінің мағынасы. Сілтеме: http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.51f287beb01294.21347183. Қаралған уақыты: 13.03.2020.

Түркия Республикасы Сыртқы істер министрлігі (2020). Түркия-Орталық Азия қатынастары. Сілтеме: <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-orta-asya-ulkeleri-iliskileri.tr.mfa-a>. Қаралған уақыты: 10.03.2020.

Түркия Республикасы Сыртқы істер министрлігі (2020). Батыс Фракия түрік аздығы. Сілтеме: <http://www.mfa.gov.tr/bati-trakya-turk-azinligi.tr.mfa-b>. Қаралған уақыты: 10.03.2020.

Түркия Республикасы Сыртқы істер министрлігі (2020). Түркия-Өзбекстан қатынастары. Сілтеме: <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-ozbekistan-cumhuriyeti-siyasi-iliskileri.tr.mfa-c>. Қаралған уақыты: 10.03.2020.

Фентон, Стив (2001). Этникалық, нәсілшілдік, класс және мәдениет. (Аударған: Нихат Шад). Феникс баспасы. Анкара. 150 б.

YTB (2020). Бауырластар қауымдастығы. Сілтеме: <https://www.ytb.gov.tr/kardes-topluluklar/genel-bilgi>. Қаралған уақыты: 10.03.2020.

YTB (2020). № 5978 Заңы. Сілтеме: <https://www.ytb.gov.tr/kurumsal/mevzuat>. Қаралған уақыты: 10.03.2020.

ГЕНДЕР И РАЗОРУЖЕНИЕ: ПОВЫШЕНИЕ ВОВЛЕЧЕННОСТИ ЖЕНЩИН ГЕНДЕР ЖӘНЕ ҚАРУСЫЗДАНУ: ӘЙЕЛДЕРДІҢ ҚАТЫСУЫН АРТТЫРУ

Даурен Абен *

31 октября 2000 года Совет безопасности ООН принял историческую резолюцию, в которой была утверждена повестка дня «Женщины, мир и безопасность». Среди прочего резолюция 1325 (2000) еще раз подтвердила важную роль женщин в предотвращении и разрешении конфликтов и миротворчестве, подчеркнув значение их равноправного и всестороннего участия во всех усилиях по поддержанию и продвижению мира и безопасности. В этой связи резолюция призвала государства-члены ООН обеспечить более широкое представительство женщин на всех уровнях по принятию решений в соответствующих национальных, региональных и международных институтах и учреждениях [Генеральная Ассамблея ООН, 2000]. Через десять лет, 8 декабря 2010 года Генеральная ассамблея ООН приняла резолюцию 65/69, в которой содержалось признание ценного вклада женщин в практические меры по разоружению и призыв к обеспечению равного представительства и эффективного участия женщин в процессе принятия решений по проблемам, касающимся контроля над вооружениями, нераспространения и разоружения [Генеральная Ассамблея ООН, 2010]. Как результат, сегодня больше женщин участвуют не только в гуманитарных, миротворческих и постконфликтных миссиях, но и в формальных мирных переговорах и многосторонних форумах по безопасности. Однако несмотря на ощутимый прогресс, женщины до сих пор сталкиваются с проблемами и препятствиями в этой области.

2000 жылдың 31 қазанында Біріккен ұлттар ұйымының Қауіпсіздік кеңесі «Әйелдер, бейбітшілік пен қауіпсіздік» күн тәртібі шеңберінде маңызды шешім қабылдады. 1325 (2000) қарар жанжалдардың алдын алу мен шешудегі және бейбітшілік орнатудағы әйелдердің маңызды рөлін қуаттап, бейбітшілік пен қауіпсіздікті қорғау және ілгерілету жөніндегі жұмыстарға әйелдердің тең дәрежеде және толық қатысуының маңыздылығын атап өтті. Осыған байланысты, аталмыш қарар БҰҰ-ға мүше мемлекеттерді тиісті ұлттық, аймақтық және халықаралық институттар мен тетіктерде шешім қабылдаудың барлық деңгейлерінде әйелдердің үлесін арттыруды қамтамасыз етуге шақырады [БҰҰ Қауіпсіздік Кеңесі, 2000]. Арада он жыл өткен соң, 2010 жылғы 8 желтоқсанда БҰҰ Бас Ассамблеясы әйелдердің қарусыздану шараларына қосқан маңызды үлесін мойындайтын және қаруды бақылау, таратпау және қарусыздануға қатысты мәселелер бойынша шешім қабылдау үдерісіне әйелдердің әділетті және тиімді қатысуын ынталандыратын 65/69 қарар қабылдады [БҰҰ Бас ассамблеясы, 2010]. Нәтижесінде әйелдер гуманитарлық, бітімгершілік және жанжалдан кейінгі миссияларға ғана емес, сонымен қатар бейбіт келіссөздер мен қауіпсіздік жөніндегі көпжақты форумдарға да қатысуда. Дегенмен, нақты ілгерілеушіліктерге қарамастан, әйелдер бұл салада әлі де болса мәселелер мен кедергілерге тап болуда.

Әйелдердің қару-жарақты бақылау, таратпау және қарусыздану салаларына

* магистр, Евразийский научно-исследовательский институт, Казахстан. dauraben@gmail.com

Почему важно участие женщин в сфере контроля над вооружениями, нераспространения и разоружения? Прежде всего, женщины составляют половину мирового населения, и этот простой факт дает им равное право принимать участие в решении вопросов, касающихся их жизни и благополучия. Так, вовлечение женщин в многостороннюю дипломатию по разоружению служит целям демократии и гендерного равенства. Более того, суровая правда состоит в том, что женщины, так же как дети, наиболее уязвимы во времена войн и конфликтов. В то время как большинство жертв вооруженного конфликта составляют мужчины, женщины несут львиную долю бремени конфликтов без поддержки своих мужчин и сталкиваются с особыми рисками и вызовами в зоне войны, включая насилие по гендерному признаку. Следует также отметить, что большинство мужчин воспринимают оружие как инструмент обеспечения власти, безопасности и престижа, тогда как большинство женщин рассматривают его в качестве инструмента разрушения и убийств. Поэтому так важно инкорпорировать гендерные соображения в деятельность по обеспечению мира и безопасности, учитывая различия в опыте, восприятии и потребностях мужчин и женщин.

В последние годы влияние женщин на политику по обеспечению международной безопасности выросло как в области неправительственных инициатив, так и на межправительственном уровне. Прогресс в гендерных вопросах особенно заметен в области конвенционального разоружения. Договор о торговле оружием (ДТО), регулирующий международную торговлю обычными вооружениями (вступивший в силу в декабре 2014 г.), стал первым соглашением о контроле над вооружениями, прямо признающим связь между передачей оружия и гендерным насилием [ДТО, 2014]. Более того, в своих резолюциях, касающихся ДТО, Генеральная Ассамблея ООН призывает государства-участники и подписавшие

катысуы неліктен маңызды? Біріншіден, әйелдер әлем халқының тең жартысын құрайды және бұл қарапайым факт оларға өмірі мен әл-ауқатына әсер ететін мәселелер бойынша шешім қабылдауға қатысу құқығын береді. Осылайша, әйелдердің көпжақты қарусыздану дипломатиясына қатысуы демократия мен гендерлік теңдік мақсаттарына қызмет етеді. Әйелдер мен балалар соғыс пен қақтығыстар кезіндегі ең осал топтардың бірі екендігі қатыгез шындық болып табылады. Қарулы зорлық-зомбылық құрбандарының көпшілігі ер адамдар болғанымен, әйелдер ер серіктестерінің қолдаусыз қақтығыстардың ауыртпалығын көтереді және соғыс аймақтарында, соның ішінде гендерлік зорлық-зомбылықта ерекше қауіп-қатерлерге тап болады. Сондай-ақ, ерлердің көпшілігі қаруды күш, қауіпсіздік және беделді қамтамасыз ететін құрал ретінде қабылдайтындығын, ал әйелдердің көпшілігі болса қаруды қырып-жою мен өлтіру құралы ретінде қарастыратындығын атап өткен жөн. Сондықтан гендерлік перспективаны бейбітшілік пен қауіпсіздік шараларына ерлер мен әйелдердің тәжірибелері, қабылдау және қажеттіліктеріндегі айырмашылықтарды ескере отырып енгізу қажет.

Соңғы жылдары үкіметтік емес үгіт-насихат саласында да, үкіметаралық деңгейде де халықаралық қауіпсіздік саясатын қалыптастыруда әйелдердің ықпалы күшейе түсті. Көбінесе гендерлік мәселелердің ілгерілеуі дәстүрлі қарусыздану саласында байқалады. Әдеттегі қару-жарақтың халықаралық саудасын реттейтін (2014 жылғы желтоқсанда күшіне енген) Қару-жарақ саудасы туралы халықаралық келісім (АТТ) қару-жарақ жеткізілімі мен гендерлік зорлық-зомбылық арасындағы байланысты нақты мойындайтын алғашқы келісім болды [АТТ, 2014]. Сонымен қатар, БҰҰ Бас Ассамблеясы АТТ-ға қатысты қарарларында қатысушы мемлекеттер мен келісімге қол қойған мемлекеттерді келісімнің мәні мен мақсатын орында-

государства обеспечить полное и равное участие женщин и мужчин в достижении объекта и цели договора [Генеральная Ассамблея ООН, 2018; 2019]. На пятом съезде стран-подписантов ДТО, прошедшем в августе 2019, была создана тематическая дискуссия по вопросам гендера и насилия по гендерному признаку, на которой был обсужден вопрос равного представительства и значимого участия женщин [ДТО, 2019].

В сфере нераспространения и разоружения тренд к гендерному равенству проявился в ходе серии конференций, посвященных катастрофическим гуманитарным последствиям использования ядерного оружия, состоявшихся в 2013-2014 годах. Примечательно, что аргумент в пользу расширения роли женщин был впоследствии подтвержден научными данными, доказавшими, что в более долгосрочном измерении женщины биологически более уязвимы, чем мужчины, к влиянию на здоровье ионизирующей радиации и подвергаются большему риску раковых заболеваний. В социально-экономических и психологических аспектах воздействия ядерных взрывов на мужчин и женщин также имеются различия. [Диммен, 2014]. Впоследствии вопросы связанных с гендером гуманитарных последствий и участия женщин в форумах по переговорам о ядерном разоружении были впервые подняты в ходе процесса обзора Договора о нераспространении ядерного оружия [Подготовительный комитет Конференции, 2017]. Другие форумы по вопросам разоружения также демонстрируют прогресс в этой области. В частности, первое в истории параллельное мероприятие, посвященное актуальности гендерной проблематики для усиления выполнения Конвенции о биологическом оружии (КБО), было проведено на полях совещаний экспертов КБО, которые проходили в Женеве в июле-августе 2019 года [Институт ООН по исследованию проблем разоружения, 2019].

уда әйелдер мен ерлердің тең дәрежеде толық қатысуын қамтамасыз етуге шақырады [БҰҰ Бас Ассамблеясы, 2018; 2019]. 2019 жылғы тамызда өткізілген АТТ-ға қатысушы мемлекеттердің бесінші конференциясы гендерлік және гендерлік зорлық-зомбылыққа қатысты тақырыптық пікірталас ұйымдастырды, онда әйелдердің тең үлесі және мағыналы қатысу мәселесі қаралды [АТТ, 2019].

Ядролық қаруды таратпау және қарусыздану саласында 2013-2014 жылдар аралығында өткен ядролық қаруды қолданудың апатты гуманитарлық салдарын зерделеуге арналған бірқатар конференциялар барысында гендерлік теңдік үрдісі айқын болды. Атап айтқанда, әйелдердің рөлін арттыру туралы уәж ұзақ мерзімді перспективада әйелдердің иондаушы сәулеленудің денсаулыққа зиянды әсеріне биологиялық тұрғыдан ерлерден гөрі әлсіз екенін және қатерлі ісік даму қаупі жоғарырақ екенін көрсеткен ғылыми дәлелдермен расталды. Сонымен қатар, ядролық қару жарылыстарының ерлер мен әйелдерге әлеуметтік, экономикалық және психологиялық әсер етуінде де айырмашылықтар бар [Диммен, 2014]. Гендерге байланысты гуманитарлық зардаптар мен әйелдердің ядролық қарусыздану жөніндегі келіссөз форумдарына қатысу мәселелері Ядролық қаруды таратпау туралы шартты қарау кезінде алғаш рет күн тәртібіне енгізілген болатын [PrepCom, 2017]. Қарусыздану жөніндегі басқа форумдар да осы саладағы ілгерілеушілікті көрсетеді. Атап айтқанда, Биологиялық қару туралы конвенцияны (BWC) іске асыруды күшейту үшін гендердің маңыздылығы туралы бірінші іс-шара 2019 жылғы шілде-тамыз айларында Женевада өткен BWC сараптамалық кездесулерінде жасалды [Қарусыздандыру мәселелерін зерттеу жөніндегі БҰҰ институты, 2019].

Ядролық қаруға жалпыға бірдей және жан-жақты тыйым салған (2017 жылдың шілдесінде қабылданған, бірақ әлі де күшіне енген) алғашқы заңды

Примечательно, что Договор о запрещении ядерного оружия (ДЗЯО), первый имеющий обязательную юридическую силу международный документ, устанавливающий универсальный и всеобъемлющий запрет на ядерное оружие (принят в июле 2017 года, но еще не вступивший в силу), также касается гендерной проблематики. В преамбуле договора признается, что «равноправное, полное и эффективное участие как женщин, так и мужчин является важным фактором продвижения и достижения устойчивого мира и безопасности», и содержится обязательство «поддерживать и укреплять эффективное участие женщин в ядерной сфере». разоружение» [Генеральная Ассамблея ООН, 2017]. ДЗЯО также признает, что ядерное оружие «оказывает непропорционально сильное воздействие на женщин и девочек, в том числе в результате ионизирующего излучения», и упоминает о необходимости оказания помощи с учетом гендерных аспектов лицам, пострадавшим от применения или испытаний ядерного оружия.

В то же время, хотя количество женщин, участвующих в деятельности по контролю над вооружениями, нераспространению и разоружению, на первый взгляд, неуклонно растет, исследования показывают, что женщины по-прежнему недостаточно представлены на многосторонних форумах, занимающихся вопросами безопасности, включая ядерное оружие [Борри и др., 2016]. Более того, наблюдается значительный гендерный дисбаланс на руководящих должностях – доля женщин имеет тенденцию к снижению по мере увеличения важности должности. Например, в 2018 году 76% глав делегаций, участвующих в этих форумах, составляли мужчины, в то время как общая доля представителей-мужчин составляла 66% [Далаква и др., 2019]. Частично это объясняется тем, что международные отношения не свободны от глубоко сидящих гендерных стереотипов, а вопросы безопасности, которые

күші бар халықаралық құжат болып табылатын Ядролық қаруға тыйым салу туралы шарттың (TPNW) да гендерлік тақырыпты қарастыратыны назар аударарлық жайт. Шарт кіріспесінде «әйелдер мен ерлердің тең дәрежеде толық және тиімді қатысуы тұрақты бейбітшілік пен қауіпсіздікті дамытудың және оған қол жеткізудің маңызды факторы болып табылатынын» мойындап, «әйелдердің ядролық қарусыздануға тиімді қатысуын қолдауға және нығайтуға» міндеттенеді [БҰҰ Бас ассамблеясы, 2017]. TPNW сонымен қатар ядролық қарудың «әйелдер мен қыздарға, оның ішінде иондаушы сәулелену нәтижесінде әртүрлі деңгейде әсер ететінін» мойындайды және ядролық қаруды қолдану немесе сынау салдарынан зардап шеккен адамдарға гендерлік факторды ескере отырып көмек көрсету қажеттілігін айтады.

Сонымен бірге, қаруды бақылау, таратпау және қарусыздану іс-шараларына қатысатын әйелдердің саны тұрақты түрде өсіп келе жатқан сияқты, бірақ зерттеулер ядролық қаруды қоса алғанда, қауіпсіздік мәселелерімен айналысатын көпжақты форумдарда әйелдердің жеткіліксіз екендігін көрсетеді [Борри және т.б., 2016]. Сонымен қатар, басшылық лауазымдарда гендерлік теңгерімсіздік байқалады, яғни лауазымның маңыздылығы артқан сайын әйелдердің үлесі төмендейді. Мәселен, 2018 жылы осы форумдарға қатысқан делегация басшыларының 76%-ы ер адамдар болса, ерлер өкілдерінің жалпы үлесі 66%-ды құрады [Далакуа және т.б., 2019]. Бұған себеп ретінде халықаралық қатынастардың терең гендерлік таптаурындардан арылмауын және көбінесе техникалық тұрғыдан күрделі және саяси тұрғыдан алғанда сезімтал қауіпсіздік мәселелері әдетте ерлердің саласы ретінде қарастырылуын атап өтуге болады. Қару-жарақты бақылау, таратпау және қарусыздану саласындағы гендерлік теңдікті алға жылжытудағы басқа да кедергілерге статус-квоны өзгертуге құлықсыздық, жұмыс пен жеке

часто технически сложны и политически чувствительны, традиционно считаются прерогативой мужчин. В числе других препятствий к продвижению гендерного равенства в вопросах контроля над вооружениями, нераспространения и разоружения – нежелание менять статус-кво, проблемы достижения баланса между работой и личной жизнью и недостаток у женщин образцов для подражания в данных областях, особенно на высоких позициях [Дван, 2019]. В этой связи особенно важно достичь гендерного паритета в руководстве секретариата ООН с равным представительством мужчин и женщин, согласно обещанию, данному в 2017 году назначенным тогда Генеральным секретарем ООН Антониу Гутерришем [Дин, 2020].

В целом включение в международный дискурс безопасности гендерных вопросов через широкое участие женщин, как считается, продвинет вперед ключевые задачи по проблемам контроля над вооружениями, нераспространению и разоружению. В своей повестке дня по разоружению Антониу Гуттериш отметил, что «вовлечение женщин придаст импульс дискуссиям о разоружении и продвинет наши коллективные усилия по созданию более безопасного и надежного будущего» [ООН, 2018]. Международному сообществу при мужском доминировании фактически не удалось на сегодняшний день достичь осязаемого успеха в вопросах ядерного разоружения, и, возможно, именно отсутствие участия женщин препятствовало достижению существенного прогресса в этой сфере. Гендерное разнообразие, напротив, предоставит возможности для учета разных точек зрения, свежих идей и новаторских решений. Однако обеспечение равно- го количественного представительства стейкхолдеров-женщин не должно становиться самоцелью, поскольку само по себе это не сделает многосторонние форумы более инклюзивными и учитывающими гендерные аспекты. Большее знание имеет обеспечение качественного

өмір тепе-теңдігін сақтау мәселелері және осы салада, әсіресе, жоғары деңгейлерде әйелдер үлгі алатындай тұлғалардың болмауы жатады [Дван, 2019]. Осыған байланысты, БҰҰ-ның жаңадан тағайындалған Бас хатшысы Антонио Гутерриштің 2017 жылы берген уәдесіне сәйкес, ерлер мен әйелдердің тең өкілдік етуімен БҰҰ Хатшылығының басшылығында гендерлік теңдікке қол жеткізу аса маңызды [Дин, 2020].

Жалпы, әйелдердің көбірек қатысуы арқылы халықаралық қауіпсіздік курсына гендерлік перспективаны енгізу қару-жарақты бақылау, таратпау және қарусыздану мақсаттарын алға жылжытуға көмектеседі. Антонио Гуттериш қарусыздану жөніндегі күн тәртібінде «әйелдерді көбірек тарту қарусыздану туралы пікірталастарды жандандыруға көмектесетінін және қауіпсіз болашақ қалыптастыру үшін бірлескен күш-жігерімізді арттыратынын» атап өтті [БҰҰ, 2018]. Шынында да, ерлер үстемдік еткен халықаралық қауымдастық ядролық қарусыздану саласында айтарлықтай жетістіктерге қол жеткізе алмады және әйелдер үлесінің төмендігі бұл салада маңызды прогреске кедергі келтіретін факторлардың бірі болуы мүмкін. Гендерлік әртүрлілік, керісінше, әр түрлі перспективалар, жаңа идеялар мен инновациялық шешімдерді ескеруге мүмкіндік береді. Алайда, мүдделі тараптардың тең сандық өкілдігін қамтамасыз ету өз алдына мақсат болмауы керек. Өйткені бұл көпжақты форумдарды гендерлік аспектіні ескеретін неғұрлым инклюзивті форумға айналдырмайды. Әсіресе, киберқауіпсіздік, өлімге әкелетін қару-жарақтың автономды жүйелері және ғарыш кеңістігімен байланысты жаңа қауіпсіздік мәселелерінің туындауымен шынайы гендерлік теңдікке қол жеткізу үшін әйелдердің барлық деңгейлерде сапалық қатысуын қамтамасыз ету маңыздырақ. Ерлер мен әйелдердің то-

аспекта участия женщин на всех уровнях для достижения подлинного гендерного равенства, особенно с появлением новых вызовов безопасности, связанных с кибербезопасностью, автономными системами летального вооружения и космическим пространством. Невозможно прийти к устойчивому миру без полной и эффективной вовлеченности и вклада как мужчин, так и женщин.

Источники:

Борри Дж., Диммен А.Г., Хьюго Т.Г., Вацинк К. и К. Эгеланд (2016). Гендер, развитие и ядерное оружие: общие цели, общие проблемы. Доступен по адресу: <https://undir.org/publication/gender-development-and-nuclear-weapons-shared-goals-shared-concerns>. Дата обращения: 17.05.2020.

Генеральная Ассамблея ООН (2010). Резолюция, принятая Генеральной Ассамблеей 8 декабря 2010 г.. Доступен по адресу: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N10/516/68/PDF/N1051668.pdf>. Дата обращения: 16.05.2020.

Генеральная Ассамблея ООН (2017). Договор о запрещении ядерного оружия. Доступен по адресу: <https://undocs.org/A/CONF.229/2017/8>. Дата обращения: 17.05.2020.

Генеральная Ассамблея ООН (2018). Резолюция, принятая Генеральной Ассамблеей 5 декабря 2018 г. Доступен по адресу: <https://undocs.org/A/Res/73/36>. Дата обращения: 16.05.2020.

Генеральная Ассамблея ООН (2019). Резолюция, принятая Генеральной Ассамблеей 12 декабря 2019 г.. Доступен по адресу: <https://undocs.org/A/Res/74/49>. Дата обращения: 16.05.2020.

Генеральная Ассамблея ООН (2000). Резолюция 1325 (2000). Доступен по адресу: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N00/720/18/PDF/N0072018.pdf>. Дата обращения: 16.05.2020.

Договор о торговле оружием (2014). Текст договора. Доступен по адресу: <https://thearmstradetreaty.org/treaty-text.html>. Дата обращения: 16.05.2020.

Договор о торговле оружием (2019). Пятая конференция государств-участников (CSP5). Доступен по адресу: <https://tendit.org/sites/default/files/events-csp-5.html>. Дата обращения: 16.05.2020.

Далаква Р.Х., Эгеланд К. и Т.Г. Хьюго (2019). По-прежнему за кривой: гендерный баланс в контроле над вооружениями, нераспространении и дипломатии в области разоружения. Доступен по адресу: <https://undir.org/sites/default/files/publication/pdfs/still-behind-the-curve-en-808.pdf>. Дата обращения: 17.05.2020.

Диммен, Энн Гуро (2014). Гендерные воздей-

лық және тиімді қатысуынсыз тұрақты бейбітшілікке қол жеткізу мүмкін емес.

Дереккөз:

Біріккен Ұлттар Ұйымы (2018). Біздің ортақ болашағымызды қамтамасыз ету. Қарусыздандудың күн тәртібі. Сілтеме: <https://www.un.org/disarmament/wp-content/uploads/2018/06/sg-disarmament-agenda-pubs-page.pdf>. Қаралған уақыты: 17.05.2020.

Біріккен Ұлттар Ұйымының Бас Ассамблеясы (2010). Бас ассамблея 2010 жылғы 8 желтоқсанда қабылдаған қарар. Сілтеме: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N10/516/68/PDF/N1051668.pdf>. Қаралған уақыты: 16.05.2020.

Біріккен Ұлттар Ұйымының Бас Ассамблеясы (2017). Ядролық қаруға тыйым салу туралы шарт. Сілтеме: <https://undocs.org/A/CONF.229/2017/8>. Қаралған уақыты: 17.05.2020.

Біріккен Ұлттар Ұйымының Бас Ассамблеясы (2018). Бас ассамблея 2018 жылғы 5 желтоқсанда қабылдаған қарар. Сілтеме: <https://undocs.org/A/Res/73/36>. Қаралған уақыты: 16.05.2020.

Біріккен Ұлттар Ұйымының Бас Ассамблеясы (2019). Бас ассамблея 2019 жылдың 12 желтоқсанында қабылдады. Сілтеме: <https://undocs.org/A/Res/74/49>. Қаралған уақыты: 16.05.2020.

Біріккен Ұлттар Ұйымының Қауіпсіздік Кеңесі (2000). 1325 қаулысы (2000). Сілтеме: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N00/720/18/PDF/N0072018.pdf>. Қаралған уақыты: 16.05.2020.

Борри, Ж., Диммен, А.Г., Уго, Т.Г., Васинк С., К. Эгеланд (2016). Жыныс, даму және ядролық қару: ортақ мақсаттар, ортақ мәселелер. Сілтеме: <https://undir.org/publication/gender-development-and-nuclear-weapons-shared-goals-shared-concerns>. Қаралған уақыты: 17.05.2020.

БҰҰ-ның қарусыздандуды зерттеу институты (2019). Гендерге жауап беретін BWC? Биологиялық қарудың гендерлік әсерін және көмекке, жауап қайтаруға және дайындыққа әсерін түсіну. Сілтеме: <https://www.unidir.org/conferences/gender-responsive-bwc-understanding-gender-related-impacts-biological-weapons-and>. Қаралған уақыты: 16.05.2020.

Далакуа, РХ, Эгеланд, К., Т.Г. Гюго (2019). Әлі де трендін артында қалу: қаруды бақылау, таратпау және қарусыздану дипломатиясындағы гендерлік теңгерім. Сілтеме: <https://undir.org/sites/default/files/publication/pdfs/still-behind-the-curve-en-808.pdf>. Қаралған уақыты: 17.05.2020.

Дван, Рената (2019). Қару-жарақты бақылаудағы әйелдер: гендерлік бетбұрыс уақыты келді ме? Сілтеме: <https://www.armscontrol.org/act/2019-10/features/women-arms-control-time-gender-turn>. Қаралған уақыты: 17.05.2020.

ствия: гуманитарные последствия ядерного оружия с гендерной точки зрения. Доступен по адресу: <https://unidir.org/publication/gendered-impacts-humanitarian-impacts-nuclear-weapons-gender-perspective>. Дата обращения: 16.05.2020.

Дван, Рената (2019). Женщины за контролем над вооружениями: время для гендерного поворота? Доступен по адресу: <https://www.armscontrol.org/act/2019-10/features/women-arms-control-time-gender-turn>. Дата обращения: 17.05.2020.

Дин, Талиф (2020). ООН достигает гендерного паритета 90:90 в высшем руководстве, трансформируя организационную культуру. Доступен по адресу: <http://www.ipsnews.net/2020/03/un-reaches-9090-gender-parity-senior-leadership-transforming-organizational-culture/>. Дата обращения: 17.05.2020.

Институт ООН по исследованию проблем разоружения (2019). КБО с учетом гендерного фактора? Понимание гендерного воздействия биологического оружия и его последствий для оказания помощи, реагирования и готовности. Доступен по адресу: <https://www.unidir.org/conferences/gender-responsive-bwc-understanding-gender-related-impacts-biological-weapons-and>. Дата обращения: 16.05.2020.

ООН (2018). Обеспечение нашего общего будущего. Повестка дня для разоружения. Доступен по адресу: <https://www.un.org/disarmament/wp-content/uploads/2018/06/sg-disarmament-agenda-pubs-page.pdf>. Дата обращения: 17.05.2020.

Подготовительный комитет Конференции 2020 года участников Договора о нераспространении ядерного оружия по рассмотрению действия Договора (2017). Фактическое резюме председателя (рабочий документ). Доступен по адресу: <https://undocs.org/NPT/CONF.2020/PC.I/WP.40>. Дата обращения: 16.05.2020.

Диммен, Анне Гуро (2014). Гендерлік әсер: Ядролық қарудың гендерлік тұрғыдан гуманитарлық әсері. Сілтеме: <https://unidir.org/publication/gendered-impacts-humanitarian-impacts-nuclear-weapons-gender-perspective>. Қаралған уақыты: 16.05.2020.

Дин, Талиф (2020). БҰҰ ұйымдық мәдениетті трансформациялайтын аға лидерліктері гендерлік теңдікке 90:90 жетеді. Сілтеме: <http://www.ipsnews.net/2020/03/un-reaches-9090-gender-parity-senior-leadership-transforming-organizational-culture/>. Қаралған уақыты: 17.05.2020.

Қару-жарақ саудасы туралы келісім (2014). Шарт мәтіні. Сілтеме: <https://thearmstradetreaty.org/treaty-text.html>. Қаралған уақыты: 16.05.2020.

Қару-жарақ саудасы туралы келісім (2019). Қатысушы мемлекеттердің бесінші конференциясы (CSP5). Сілтеме: <https://thearmstradetreaty.org/events-csp-5.html>. Қаралған уақыты: 16.05.2020.

Ядролық қаруды таратпау туралы шарт тараптарының 2020 жылғы шолу конференциясына дайындық комитеті (2017). Кафедраның нақты қысқаша мазмұны (жұмыс құжаты). Сілтеме: <https://undocs.org/NPT/CONF.2020/PC.I/WP.40>. Қаралған уақыты: 16.05.2020.

ОБЗОР ПОЛИТИКИ ТУРЦИИ В ОТНОШЕНИИ БАЛКАНСКИХ СТРАН ТҮРКИЯНЫҢ БАЛҚАН САЯСАТЫНА ШОЛУ

Суат Бейлур *

Слово «Балканы», которое османы первыми использовали как географическое и политическое понятие [Чалыш, 2001], определяется как «неровные земли, состоящие из лесов и гор». Несмотря на разные взгляды на границы Балкан, согласно общепринятому подходу, полуостров, площадью 1 млн км², охватывает Албанию, Боснию и Герцеговину, Косово, Сербию, Черногорию, Македонию, Болгарию, Румынию, Грецию и турецкий регион Фракии [Карпат, 2004].

Балканы, колыбель и пограничный регион четырех великих империй и цивилизаций, таких как древняя Греция, Рим, Византия и Османская империя, поныне являются важным перекрестком всех континентов. Это историческое прошлое обусловило зарождение многослойной структуры с точки зрения социальных, культурных и архитектурных аспектов на сегодняшних Балканах [Вахтель, 2009]. Существование осман на Балканах, которое соответствовало второй половине 14-го века, продолжало расширяться до конца 17-го века. Османская империя, которая была доминирующей силой в регионе до начала 20-го века, проводя политику разрешения споров и примирения, придавала особо важное значение установлению и развитию мира в регионе [Инбаши, 2003].

Балканы, которые имеют приоритет в турецкой внешней политике с политической и географической точки зрения, остаются важным регионом для Турции в историко-культурном отношении. Хотя в этой статье рассматривается период после холодной войны, пост-Ос-

манский сөзі географиялық және саяси ұғым ретінде алғаш рет Османлы тарапынан қолданылған [Чалыш, 2001] және ормандар мен таулардан тұратын тік жер ретінде анықталады. Балқан шекаралары туралы әр түрлі пікірлер болғанымен, жалпы қабылданған пікір бойынша, Албания, Босния және Герцеговина, Косово, Сербия, Қаратау, Македония, Болгария, Румыния, Грекия және Түркияның Фракия аймағын қамти отырып 1 миллион км² түбектен тұрады [Карпат, 2004].

Ежелгі Грекия, Рим, Византия және Османлы сияқты төрт ұлы империялар мен өркениеттердің бесігі және шекаралас өңірі болған Балқан, бүгінгі күнге дейін барлық құрлықтар үшін маңызды қиылыс болып табылады. Бұл тарихи өткен күндер Балқандағы әлеуметтік, мәдени және сәулеттік аспектілері бойынша көп қабатты құрылымның пайда болуына себепкер болды [Ватхел, 2009]. XIV ғасырдың екінші жартысына сәйкес келетін Османлылардың Балқандағы бар болуы XVII ғасырдың соңына дейін кеңейе берді. 20 ғасырдың басына дейін аймақтың үстем күші болған Османлы мемлекеті өзінің қоныстандыру және бітімгершілік саясатымен аймақта бейбітшіліктің орнауы мен дамуына ерекше мән берді [Инбаши, 2003].

Саяси және географиялық тұрғыдан Түрік сыртқы саясатында басымды орын алған Балқан Түркия үшін тарихи және мәдени жағынан маңызды аймақ болып табылады. Бұл зерттеу қырғи-қабақ соғыстан кейінгі кезеңге бағытталғанымен, Османлыдан кейінгі Түркияның Балқан саясаты негізінен үш кезеңде

* доктор, Евразийский научно-исследовательский институт, Казахстан. suatbeylur@gmail.com

манская балканская политика Турции в основном изучается в трех периодах. Первый – это межвоенный период, охватывающий 1923-1947 годы, который в некоторых аспектах можно определить как активный, хотя возможности и инструменты решения проблем, обеспеченные Лозаннским договором, были ограничены. Второй период – это период холодной войны, в который Турция, будучи лояльным членом НАТО, не могла проводить независимую политику в отношении Балкан и турецких и мусульманских меньшинств в регионе. Третий период можно определить как период после холодной войны [Бейлур, 2013]. Учитывая политическую и экономическую обстановку и новые парадигмы с применением новых внешнеполитических инструментов, период после холодной войны можно также представить как два отдельных периода: до и после 2000 года.

После перерыва в столетие, в начале первой половины 1990-х, Турция вновь вернулась на Балканы, не подготовленной политически, экономически и стратегически. Этот период, когда в условиях гражданской войны в Боснии лидером был 8-й президент Турции Тургут Озал, был началом периода, когда, несмотря на все свои недостатки, Турция ощущала свое присутствие на Балканах в политическом, экономическом и военном отношении. В последующие годы в регионе произошел ощутимый рост турецкой гуманитарной помощи и содействия развитию, визитов на высоком уровне и политических дискуссий, особенно касательно событий в Боснии и Герцеговине. Параллельно активизировались торгово-экономические отношения со странами региона. Однако балканская политика Турции потеряла интерес после того, как Дейтонский договор (1995 г.) привел к консенсусу в Боснии и Герцеговине, и после вмешательства НАТО во время урегулирования кризиса в Косово (1999 г.) [Бейлур, 2013].

Второй отрезок времени – это пери-

зерттелді. Олардың біріншісі 1923-1947 жылдарды қамтитын кейбір аспектілерін белсенді деп анықтауға болса да, Лозан келісімінен қалған мәселелерді шешуде мүмкіндіктер мен қабілеттіліктің шектеулі болған екі соғыс арасындағы кезең. Екінші мерзім, НАТО-ның адал мүшесі ретінде Түркияның Балқандағы және осы өңірдегі түрік және мұсылман азшылықтарға қарсы тәуелсіз саясатын көрсете алмаған қырғи қабақ соғыс кезеңі. Үшінші кезеңді қырғи қабақ соғыстан кейінгі кезең деп анықтауға болады [Бейлур, 2013]. Саяси және экономикалық ортаны, мерзімді қиындықтар мен сыртқы саясаттағы жаңа құралдарды ескере отырып, қырғи қабақ соғыстан кейінгі кезеңді 2000 жылға дейінгі және 2000 жылдан кейінгі екі жеке кезеңде де қарастыруға болады.

1990-шы жылдардың басына сәйкес келетін бірінші кезең, бір ғасырға жуық ұзақ уақыттан кейін Түркияның саяси, экономикалық және стратегиялық тұрғыдан дайындықсыз Балқанға қайта келген кезеңі болып табылады. Босниядағы азаматтық соғыс мәжбүр еткен жағдайларда Түркияның 8-ші президенті Тургут Өзалдың көшбасшы болған бұл кезеңде, бүкіл қиындықтарға қарамастан Түркияның саяси, әскери және экономикалық тұрғыдан Балқандағы ықпалының сезіле бастаған кезеңі болып саналады. Кейінгі жылдары әсіресе Босния мен Герцеговинадағы дамулармен қатар, Түркияның аймақтағы гуманитарлық және даму үшін жасалған жоғары деңгейдегі сапарлар мен саяси пікірталастардың айтарлықтай өсуі байқалды. Бұған параллель, аймақ елдерімен экономикалық және сауда қатынастары ұлғайды. Алайда Дейтон келісімімен (1995 ж.) Босния мен Герцеговинада келісімге келгеннен және НАТО арқылы Косово дағдарысы (1999 ж.) шешілгеннен кейінгі кезеңде Түркия Балқан саясатына деген қызығушылығын жоғалтты [Бейлур, 2013].

Екінші кезең - 1990 жылдарда саяси және экономикалық дағдарыстардан кейін қазіргі президент Режеп Тайып

од после 2002 года, в который во власти была партия АК в виде однопартийного правительства под руководством нынешнего президента Реджепа Тайипа Эрдогана после политического и экономического кризиса, отметившего 1990-е. Этот период, когда на передний план был поставлен «предпринимательский и гуманитарный» внешнеполитический подход, стал новым поворотным моментом в отношениях с Балканами.

По сравнению с периодом до 2000 года, можно сказать, что балканская политика, которая включает всех акторов и стороны во всем регионе в этот период, сложилась в рамках таких базовых принципов, как непрерывный политический диалог на высоком уровне, обеспечение регионального мира и стабильности, экономическая интеграция и сохранение полиэтнической, многоконфессиональной и мультикультурной структуры в регионе. Помимо соблюдения этих принципов, следует отметить, что существуют некоторые необходимые факторы, которые Турции следует учитывать в своей региональной политике. Первый из них – это общая история на протяжении шести веков. Вторым является человеческий фактор по отношению к первому. В результате того, что регион в течение долгого времени оставался под османским правлением, во всех балканских странах проживают потомки и родственные общины, и, схожим образом, как результат миграций в регионе в разные периоды времени, в Турции есть большое количество турецких граждан балканского происхождения. Еще один фактор – это географическое значение региона для Турции. Все эти факторы способны влиять на отношения Турции с балканскими странами.

Турция, которая имеет давние и глубокие историко-культурные связи с регионом, с точки зрения человеческого фактора, близко воспринимала гражданскую войну в Боснии и Герцеговине и кризис в Косово. По этой причине Турция заняла свое место в междуна-

Ердоганный басшылығымен АК партиясы жалғыз билік жүргізген 2002 жылдан кейінгі кезең. ««Кәсіпкерлік және гуманитарлық» сыртқы саяси көзқарасының алдыңғы қатарға шығарылған бұл кезеңді Балқан елдерімен қатынастардағы жаңа бетбұрыс ретінде анықтауға болады.

2000 жылға дейінгі кезеңмен салыстырғанда, бүкіл аймақтағы барлық субъектілер мен тараптарды қамтитын Балқан саясаты үздіксіз жоғары деңгейдегі саяси диалог, аймақтық бейбітшілік пен тұрақтылықты қамтамасыз ету, экономикалық интеграция және аймақтағы көпэтносты, көпконфессиялы және көп мәдениетті құрылымды қорғау сияқты негізгі қағидалар шеңберінде қалыптасты деп айта аламыз. Осы қағидалардан басқа, Түркия өзінің өңірлік саясатында ескеруі тиіс кейбір маңызды факторлардың бар екенін атап өткен жөн. Оның біріншісі, алты ғасырға созылған ортақ тарих. Екіншісі - біріншісіне қатысты адам факторы. Аймақтың ұзақ уақыт бойынша Османлы қол астында болғанының нәтижесінде, Балқан елдерінің барлығында қандас және туыстас қауымдастықтар бар болса, осыған сәйкес, өңірден әр түрлі кезеңде қоныс аударудың нәтижесінде Түркияда Балқан тектес түрік азаматтары көп. Тағы бір фактор – аймақтың Түркия үшін географиялық маңызы. Осы факторлардың барлығы Түркияның Балқан елдерімен қарым-қатынасына әсер ету мүмкіндігіне ие.

Аймақпен ұзақ әрі терең тарихи және мәдени байланыстары болған Түркия адамдық фактор тұрғысынан Босния мен Герцеговинаның азаматтық соғысы мен Косово дағдарысының жақыннан сезінді. Осы себептен, аймақтық бейбітшілік пен тұрақтылықты орнату барысында ол Косово күштері (KFOR), Еуропалық Одақ күштері (EUFOR) және Еуропалық Одақтың Заңдылығы Миссиясы (EULEX) сияқты халықаралық бейбітшілік миссияларында өз орнын алды [Бейлур, 2013]. Сонымен қатар Түркия, негізін қалаушысы болған Оңтүстік-Шығыс Еуропа ын-

родных миротворческих миссиях, таких как Силы для Косово (KFOR), Силы Европейского союза (EUFOR) и Миссия Европейского союза по верховенству закона (EULEX), в процессе достижения мира и стабильности в регионе [Бейлур, 2013]. Кроме того, в целях развития регионального сотрудничества Турция содействует интеграции стран региона в евро-атлантические структуры, одновременно активно участвуя в Процессе сотрудничества в Юго-Восточной Европе (SEECP) в качестве учредителя. Более того, в дополнение к двусторонним отношениям для прочного мира и стабильности по инициативе Турции в 2009 году был сформирован Трехсторонний консультативный совет Турция-Босния и Герцеговина-Сербия [МИД Турция, 2020].

Если посмотреть на коммерческие и экономические отношения с балканскими странами, основу торгово-экономического сотрудничества, особенно соглашения о свободной торговле и практику безвизового режима с балканскими странами, то они укрепились со второй половины 2000-х. Кроме того, процесс создания советов двустороннего сотрудничества, начатый с Болгарией, Румынией и Северной Македонией в 1990-х, завершился с другими странами региона. [Совет по внешнеэкономическим связям, 2020]. Объем внешней торговли, который в 2002 году составлял 3,6 млрд долларов [Экинчи, 2017], превысил 19 млрд долларов в 2019 году [Министерство торговли Турецкой Республики, 2019]. Точно так же, выросли прямые инвестиции Турции в регионе в таких сферах, как транспорт, энергетика, телекоммуникации и инфраструктура. За исключением инвестиций ЕС, Турция является второй по объемам вложений страной в Албании и Северной Македонии [Эмин, 2020].

Балканская политика Турции также занимает особое место в деятельности в области публичной дипломатии, когда на первый план выходят такие институты, как Турецкое агентство сотрудниче-

тымақтастығы үдерісіне белсенді түрде ықпал ете отырып, аймақтағы елдерге еуро-атлантикалық құрылымдарға интеграциялық үдерісті ынталандырады. Екі жақты қарым-қатынастардан басқа, 2009 жылы Түркияның бейбітшілік пен тұрақтылықты нығайту жөніндегі бастамасы бойынша Түркия-Босния және Герцеговина-Сербия үшжақты консультативтік кеңесі құрылды [Түркия СІМ, 2020].

Балқан елдерімен сауда-экономикалық қатынасты қарастыратын болсақ, 2000 жылдардың екінші жартысынан бастап Балқан елдерімен сауда-экономикалық ынтымақтастықтың негізі, әсіресе еркін сауда келісімдері және визадан босату тәжірибесі жағынан нығайтылды деп айтуға болады. Осы уағдаластықтардан басқа, 1990-шы жылдары Болгария, Румыния және Солтүстік Македониямен бірлескен екіжақты кеңестердің үдерісі аймақтың басқа елдерімен жалғасты [Сыртқы экономикалық байланыстар кеңесі, 2020]. 2002 жылы 3,6 миллиард долларды құраған сыртқы сауда көлемі [Экинчи, 2017], 2019 жылы 19 миллиард доллардан асты [Түркия Республикасы Сауда министрлігі, 2019]. Осыған ұқсас, Түркияның өңірге тікелей инвестициялары көлік, энергетика, телекоммуникация және инфрақұрылым сияқты салаларда өсті. ЕО-дан тыс, Түркия Албания мен Македонияда ең көп инвестиция салған екінші мемлекет [Эмин, 2020].

Түркияның Балқан саясатының қоғамдық дипломатия қызметінде Түрік кооперациясы және үйлестіру агенттігі (ТІКА), Шетелдегі түріктер және туыстас қауымдастығы (ҰТВ), Юнус Эмре институты және Маариф қоры сияқты институттар ерекше орын алады. Аймақтағы алғашқы кеңсесін 1996 жылы Тиранда ашқан ТІКА, Греция мен Болгариядан басқа барлық Балқан елдерінде үйлестіру кеңселерін ашты. Техникалық инфрақұрылымды дамыту, институционалдық әлеуетті арттыру және гуманитарлық көмек сияқты көптеген жобаларға қолдау көрсете отырып, ТІКА

ства и координации (ТИКА), Управление по делам турок за рубежом и связанных с ними общин (УТВ), Институт Юнуса Эмре и Фонд Маариф. Агентство ТИКА, открывшее свой первый офис в регионе в Тиране в 1996 году, открыло координационные офисы во всех балканских странах, кроме Греции и Болгарии. В 2019 Турция оказала поддержку многим проектам, в числе которых развитие технической инфраструктуры, наращивание институционального потенциала и гуманитарная помощь, и перевела финансов в балканские страны на сумму 100 миллионов лир (12,8 миллиона долларов) [ТИКА, 2019]. Управление по делам турок за рубежом и связанных с ними общин, основанное в 2010 году, также работает в таких областях, как образование, культура и публичная дипломатия в регионах, где проживают дружественные и братские страны и сообщества. Управление УТВ (Управление по делам для турок и родственных общин за рубежом) с такими гуманитарными программами, как «Стипендии Турции», академические и научно-исследовательские программы и программы культурной мобильности, вносит ценный вклад в турецкую политику на Балканах [УТВ, 2019].

В рамках культурной дипломатии Институт Юнуса Эмре – это одно из учреждений, которое заполняет важный пробел в балканской политике Турции. Институт Юнуса Эмре был основан в 2007 году, в короткие сроки открыл офисы в Албании, Боснии и Герцеговине, Черногории, Косово, Македонии, Сербии и Румынии, и он содействует продвижению Турции в области культуры и искусства, а также турецкого языка [УЕЕ, 2020]. Турецкий фонд Маариф, основанный в 2016 году и объединяющий учреждения от дошкольных до университетских в 42 странах, стал воротами Турции на Балканы в области международного образования в Албании, Боснии и Герцеговине, Косово, Македонии и Румынии [ТМВ, 2020].

2019 жылы Балқан елдеріне жұмсаған қаражаты 100 миллион лираға (12,8 миллион доллар) жетті [ТИКА, 2019]. 2010 жылы құрылған Шетелдегі түріктер және туыстас қауымдастығы, достас және бауырлас елдерде білім, мәдениет және қоғамдық дипломатиясы сияқты салалардағы қызметті жүзеге асырады. УТВ, әсіресе Түркия стипендиясы бағдарламасымен қатар, академиялық және ғылыми зерттеулер, білім беру және мәдени ұтқырлық бағдарламалары арқылы Түркияның Балқан саясатында маңызды орынға ие [УТВ, 2019].

Мәдени дипломатия аясында Юнус Эмре институты Түркияның Балқан саясатындағы маңызды институттардың бірі болып табылады. 2007 жылы негізі қаланған институт қысқа мерзімде Албания, Босния және Герцеговина, Қаратау, Косово, Македония, Сербия және Румынияда кеңселерін аша отырып, түрік тілін дамытудан басқа мәдениет және өнер саласында да Түркияны таныстыруда [УЕЕ, 2020] ықпал етуде. 2016 жылы негізі қаланған және 42 елде мектептен бұрын және университетке дейінгі білім беру мекемелеріне ие болған Түркияның Маариф қоры Албания, Босния және Герцеговина, Косово, Македония және Румынияда Түркияның халықаралық білім беруде Балқанға жол ашты [ТМВ, 2020].

Қорытындылай келе ұзақ уақытқа созылған тарихи және мәдени байланыстарымен Балқан әрқашан географиялық, саяси, экономикалық және адамдық тұрғысынан түрік сыртқы саясатының басым аймағы болды. Аймақтық қақтығыстар, азаматтық соғыспен дағдарыс жағдайында 90-шы жылдардың басында аймақтағы саясатқа тез араласқан Түркия аймақтық бейбітшілік пен тұрақтылықты қамтамасыз ету үдерісінде белсенді рөл атқарды. 90-шы жылдардың аяғында ішкі саяси ортаға байланысты Түркияның сыртқы саяси бағыты жоғалса да, дегенмен 2000 жылдан кейін жаңа мекемелер мен ұйымдардың ашылуы арқылы Түркия мен Балқан елдері арасындағы екіжақты,

Таким образом, Балканы с давними историко-культурными связями являются приоритетным регионом для турецкой внешней политики с точки зрения географических, политических, экономических и человеческих факторов. В начале 1990-х Турция, которая была стремительно вовлечена в региональную политику в условиях региональных потрясений, гражданской войны и кризисов, играла активную роль в процессе достижения регионального мира и стабильности. Хотя регион потерял позиции во внешней политике Турции ближе к концу 1990-х в связи с внутренней политической обстановкой, процесс двустороннего, многостороннего и регионального сотрудничества Турции с балканскими странами активизировался с появлением новых организаций в период после 2000 года.

Источники:

Бейлур, Суат (2013). Балканская политика Турции в соответствии с партий АК и претензии в отношении неоосманизма, неопубликованная магистерская диссертация, Анкара, Университет Хаджеттепе.

Вахтель, Эндрю (2009). Балканы в мировой истории, (Перевод: Али Жеват Аккоюнлу), Стамбул, Доган Китап.

Инбаши, Мехмет (2003). Историческая перспектива: поселение турок на Балканах, (Der: Erhan Türbedar), Анкара, ASAM.

Карпат, Кемаль (2004). Османское наследие и национализм на Балканах, Анкара: книжный магазин изображений.

Министерство торговли Турецкой Республики (2020). Статистика внешней торговли. Доступен по адресу: <https://ticaret.gov.tr/istatistikler/dis-ticaret-istatistikleri>. Дата обращения: 01.12.2020.

Министерство иностранных дел Турецкой Республики (2020). Отношения с балканскими странами. Доступен по адресу: http://www.mfa.gov.tr/balkanlar_ile-iliskiler.tr.mfa. Дата обращения: 01.12.2020.

Совет по внешнеэкономическим связям (2020). Наш бизнес, коммерческая дипломатия. Доступен по адресу: <https://www.deik.org.tr/is-konseyleri>. Дата обращения: 01.12.2020.

Фонд Турции Маариф (2020). Фонд Турции Маариф в мире. Доступен по адресу: <https://turkiyemaarif.org/page/42-DUNYADA-MAARIF-16>. Дата обращения: 03.12.2020.

көпжақты және аймақтық ынтымақтастықтың үдерістері артты.

Дереккөз:

Бейлур, Суат (2013). Түркияның АК партиясы кезіндегі Балқан саясаты және нео-османизмге деген талаптары, жарияланбаған магистрлік диссертациясы, Анкара, Хажеттепе университеті.

Вахтель, Эндрю (2009). Дүниежүзілік тарихтағы Балқан, (Аударған: Али Жеват Аккоюнлу), Стамбул, Доган Китап.

Инбаши, Мехмет (2003). Тарихи перспектива: Балқандардағы түріктердің қоныстануы, (Дайындаған: Ерхан Төрбеда), Анкара, АСАМ.

Карпат, Кемал (2004). Османлы мұрасы және Балқандағы ұлтшылдық, Анкара: Имге кітап дүкені.

Сыртқы экономикалық байланыстар кеңесі (2020). Сілтеме: <https://www.deik.org.tr/is-konseyleri>. Қаралған уақыты: 01.12.2020.

Түркия СІМ (2020). Сілтеме: http://www.mfa.gov.tr/balkanlar_ile-iliskiler.tr.mfa. Қаралған уақыты: 01.12.2020

Түркия Маариф қоры (2020). Сілтеме: <https://turkiyemaarif.org/page/42-DUNYADA-MAARIF-16>. Қаралған уақыты: 03.12.2020.

Түркия Республикасы Сауда министрлігі (2020). Сілтеме: <https://ticaret.gov.tr/istatistikler/dis-ticaret-istatistikleri>. Қаралған уақыты: 01.12.2020.

ТІКА (2019). ТІКА қызмет туралы есеп. Сілтеме: https://www.tika.gov.tr/upload/2020/06/FAAL%C4%B0YET%20RAPORU%20%C4%B0NG%C4%B0L%C4%B0ZCE/TIKAFaaliyet2019_WebKapakli.pdf. Қаралған уақыты: 01.12.2020.

ҰТБ (2019). ҰТБ қызмет туралы есеп. Сілтеме: <https://www.ytb.gov.tr/kurumsal/faaliyet-raporlari>. Қаралған уақыты: 02.12.2020.

Yunus Emre Enstitüsü (2020). Сілтеме: <https://www.yee.org.tr/tr/kurumsal/yunus-emre-enstitusu>. Қаралған уақыты: 03.12.2020.

Чалыш, Шабан (2001). Аруақ ғылымы және ойдан шығарылған идентификациялар, неоосманизм, Озал және Балқандар. Кония: Мультфильмдер дүкені.

Экинджи, Мехмет Угур (2017). Түркия Балқан қатынастары. Сілтеме: <https://www.setav.org/turkiye-balkanlar-iliskileri/>. Қаралған уақыты: 12.01.2020.

Эмин, Эмин (2020). Балқан есебі: бөлу мен бірігу спиралындағы география. Сілтеме: https://insamer.com/tr/balkan-raporu-bolunme-ve-birlesme-sarmalinda-bir-cografya_2705.html. Қаралған уақыты: 01.12.2020.

Чалыш, Шабан (2001). Наука о призраках и воображаемые личности, неоосманизм, Озал и Балканы. Конья: Книжный магазин мультфильмов.

TIKA (2019), Отчет Турецкого агентства по сотрудничеству и координации 2019. Доступен по адресу: <https://www.tika.gov.tr/upload/2020/06/FAAL%C4%B0YET%20RAPORU%20%C4%B0NG%C4%B0L%C4%B0ZCE/TIKAFaaliyet2019WebKapakli.pdf>. Дата обращения: 02.12.2020.

Yunus Emre Enstitüsü (2020). Культурные центры Института Юнуса Эмре. Доступен по адресу: <https://www.yee.org.tr/tr/kurumsal/yunus-emre-enstitusu>. Дата обращения: 03.12.2020.

YTB (2020). Ежегодные отчеты. Доступен по адресу: <https://www.ytb.gov.tr/kurumsal/faaliyet-raporlari>. Дата обращения: 02.12.2020.

Экинчи, Мехмет Угур (2017). Балканы. Отношения с Турцией. Доступен по адресу: <https://www.setav.org/turkiye-balkanlar-iliskileri/>. Дата обращения: 01.12.2020.

Эмин, Эмин (2020). Балканский доклад: география по спирали разделения и объединения. Доступен по адресу: https://insamer.com/tr/balkan-raporu-bolunme-ve-birlesme-sarmalinda-bir-cografya_2705.html. Дата обращения: 01.12.2020.

ВЫБОРЫ В ЕВРАЗИЙСКОМ РЕГИОНЕ
ЕУРАЗИЯДАҒЫ АУМАҒЫНДАҒЫ САЙЛАУЛАР

ОЦЕНКА ПРЕДВЫБОРНОЙ СРЕДЫ В МОЛДОВЕ МОЛДОВАНЫҢ САЙЛАУ АЛДЫНДАҒЫ АХУАЛЫН БАҒАЛАУ

Канат Маханов *

В ноябре 2020 года в Молдове пройдут выборы президента, что уже накаляет общую политическую ситуацию в стране. Однако во многих отношениях предвыборная политическая деятельность уже активизировалась в 2019 году. Интересно, что прошлый год был отмечен кардинальными изменениями в политическом ландшафте страны. Одним из наиболее значимых событий в политической жизни страны был отъезд из Молдовы 14 июня 2019 года Владимира Плахотнюка, молдавского магната и бывшего председателя Демократической партии Молдовы (ДПМ). Это случилось после отставки правительства ПДМ во главе с премьер-министром Павлом Филипом [BIRN, 2019], который до этого пытался отправить в отставку президента Игоря Додона, взяв на себя президентскую власть и распустить парламент. Решение Филипа об отставке Додона было вызвано соответствующим принятым ранее решением Конституционного суда Молдовы. Однако отказ парламента и нового правительства во главе с Майей Санду, представляющей партию «Действие и солидарность» (ПДС), выполнить это решение усугубило ситуацию. Это вызвало серьезные политические волнения, которые в итоге были разрешены при вмешательстве ведущих европейских держав и России, которые поддержали правительство Санду, состоящее из членов блока ACUM и Партии социалистов Республики, Молдова (ПСРМ). Однако спустя шесть месяцев, 12 ноября 2019 года новое правительство было смещено в результате вотума недоверия, инициированного депутатами-социалистами [Deutsche Welle, 2019].

2020 жылы қарашада өтуі жоспарланған Молдовадағы президент сайлауы қазірдің өзінде елдегі ішкі саяси ахуалды шиеленістіруде. Сайлау алды саяси іс-шаралар 2019 жылдан бастап біртіндеп қарқын ала бастағанын да атап өткен жөн. 2019 жылы елдің саяси ахуалында түбегейлі өзгерістер байқалды. Мысалы, маңызды саяси оқиғалардың қатарына, Молдова Демократиялық партиясының (МДП) бұрынғы төрағасы, танымал кәсіпкер Владимир Плахотнюктің 2019 жылдың 14 маусымында Молдовадан кетуін жатқызуға болады. Бұл жағдай премьер-министр Павел Филиптің басшылығындағы [BIRN, 2019], МДП басқарған үкіметтің отставкасынан кейін орын алды. Павел Филип осыған дейін Президенті Игорь Додонды қызметінен шеттетіп, президенттік билікті өз қолына алуға және парламентті таратуға әрекеттенген еді. Филиптің президент Додонды қызметтен шеттету туралы әрекеті Молдова Конституциялық сотының тиісті шешімі арқылы жүзеге асты. Дегенмен, Молдова Парламенті және Әрекет пен ынтымақтастық партиясының (ӘЫП) өкілі Майя Санду басқаратын жаңа үкіметтің бұл шешімді орындаудан бас тартуы жағдайды одан бетер шиеленістіріп жіберді. Бұл оқиғалардың тізбегі ел ішіндегі саяси жағдайды тұрақсыздандырып, ACUM («Қазір») блогы мен Молдова Республикасы Социстік партиясының (МРСП) мүшелерінен тұратын Санду үкіметін қолдаған Еуропаның жетекші державалары мен Ресейдің араласуымен шешілді. Алайда, жарты жылдан соң, 2019 жылдың 12 қарашасында социстік парламент мүшелерінің Санду үкіметіне сенімсіздік вотумын біл-

* магистр, Евразийский научно-исследовательский институт, Казахстан. username1006@gmail.com

Несмотря на свое увольнение, Майя Санду не признала свое политическое поражение, и вскоре после отставки она твердо заявила, что будет баллотироваться в президенты и победит Игоря Додона на выборах 2020 года [Timpul.md, 2019a]. В одном из своих недавних выступлений на главном государственном телеканале президент Додон, в свою очередь, признал, что он, вероятно, будет участвовать в предстоящих президентских выборах, если народ Молдовы поддержит его [TV8, 2020]. На сегодняшний день президент Додон и бывший премьер-министр Санду являются наиболее вероятными кандидатами на следующий президентский срок. Так, согласно опросу, проведенному в ноябре 2019 года, почти 26% опрошенных сказали, что имеют высокую степень доверия Додону, а Санду имела почти такой же процент поддержки (24%) [RFE/RL Молдова, 2019]. Однако согласно более недавнему опросу общественного мнения в январе 2020 года президент Додон стал пользоваться высокой поддержкой среди 35,6% опрошенных [Спутник, 2020a]. Хотя Майя Санду остается вторым пользующимся наибольшим доверием политиком в Молдове, ее уровень поддержки опустился до 20%. Остальные возможные кандидаты, в их числе Павел Филип, Андрей Нэстасе и другие, получили менее 10% общественной поддержки.

Президентские выборы в Молдове намечены на 8 ноября 2020 года, а предвыборная кампания начнется на два месяца раньше, 8 сентября [News Maker, 2019]. Однако очевидно, что подготовка основных политических сил к выборам началась намного ранее, и, вероятно, электоральная кампания выльется в ожесточенное противостояние между восточным и западным политическими векторами. До своего избрания в 2016 году президент Додон открыто заявил о своих политических симпатиях в сторону тесных связей с Россией и Евразийским Экономическим Союзом (ЕАЭС)

дірудің нәтижесінде бұл үкімет те таратылды [Deutsche Welle, 2019].

Қызметтен босатылғанына қарамастан, Майя Санду өзінің саяси жеңілісін мойындай, отставкаға кеткеннен кейін көп ұзамай президенттікке үміткер болып тіркеліп, 2020 жылғы сайлауда Игорь Додонды жеңетінін мәлімдеді [Timpul.md, 2019a]. Өз кезегінде Президент Додон орталық мемлекеттік теледидар желісінде соңғы сөйлеген сөздерінің бірінде Молдова халқы оны қолдаған жағдайда, алдағы президенттік сайлауға қатысатынын хабарлады [TV8, 2020]. Бүгінгі таңда Президент Додон мен экс-премьер-министр Санду келесі президент болып сайлануға мүмкіндіктері жоғары. 2019 жылы қарашада жүргізілген сауалнама мәліметтері бойынша респонденттердің 26%-ы Додонға жоғары сенімділік білдірсе, Сандуға сенімділік деңгейі 24%-ды құрады [Азаттық радиосы, 2018]. 2020 жылы қаңтарда жүргізілген жаңа сауалнама Президент Додон 35,6%-дық көрсеткішпен азаматтардың үлкен қолдауына ие болғандығын көрсетті [Спутник, 2020a]. Майя Санду Молдовадағы ең сенімді екінші саясаткер болып қалғанымен, оның қолдау деңгейі 20%-ға дейін төмендеді. Павел Филип, Андрей Нэстасе және басқа ықтимал үміткерлер халықтың небәрі 10%-дан да кем қолдауына ғана қол жеткізе алды.

Молдовада президент сайлауы 2020 жылдың 8 қарашасына жоспарланған, ал сайлау науқаны екі ай бұрын 8 қыркүйекте басталады [News Maker, 2019]. Алайда, ірі саяси күштердің сайлауға дайындықтары әлдеқайда бұрын басталып, сайлау науқаны шығыс пен батысқа бағытталған саяси бағыттар арасындағы қақтығысқа айналуы мүмкін. Президент Додон 2016 жылы сайланбастан бұрын Ресеймен және Еуразия экономикалық одағымен (ЕЭО) жақын қарым-қатынас орнатуға көңілі ауып отырғанын ашық мәлімдеп [Libertatea.ro, 2016], сол кезден бастап оны нақты қадамдар жасау арқылы дәлелдеді. 2017 жылы наурызда Додонның Жоғары Еуразия эконо-

[Libertatea.ro, 2016] и доказал это, приняв с тех пор комплексные шаги. По иницированному им запросу в Высший Евразийский экономический совет в марте 2017 году Молдова получила статус наблюдателя при ЕАЭС в мае 2018 года [Европейская правда, 2018]. Додон также заключил две выгодные сделки по газовым поставкам с Россией [Ведомости, 2019] и Украиной [Спутник, 2019], что снизило его цену на более чем 20% для молдавских домохозяйств и гарантировало его бесперебойную подачу. Недавно Президент Додон смог устранить ограничения по транзиту молдавских товаров через территорию Украины на российский рынок [EurAsia Daily, 2019], что стало большим облегчением для небольшой молдавской экономики, столь чувствительной к внешним шокам.

Помимо манипуляций с ценами на газ, проблема непризнанного Приднестровья – еще один мощный механизм влияния в руках Кремля, на котором Додон может получить политические кредиты. Его активные переговоры по Приднестровью с Россией и его заявление о том, что выборы 2020 года должны пройти по обе стороны Днестра [НТВ Молдова, 2019], демонстрируют его стремление решить вопрос до выборов и получить дополнительные голоса для себя. В случае, если бы выборы проходили в Приднестровье, Додон, скорее всего, обеспечил бы свою победу, поскольку значительная часть населения непризнанной республики (475000 человек) с русскоязычным славянским большинством непременно проголосует за пророссийского кандидата.

После тяжелейшей фазы политического кризиса 2019 года экс-премьер Майя Санду стала ярчайшей фигурой проевропейского крыла молдавской политики. Несмотря на ее смещение с высшей государственной должности, она остается лидером ПДС и блока ACUM. Различные опросы общественного мнения показывают, что Санду – весомый кандидат, который способен на состоя-

тельную работу. В 2018 жылы мамырда Молдоваға ЕЭО-да бақылаушы мәртебесі берілді [Европейская правда, 2018]. Додон сонымен бірге Ресеймен [Ведомости, 2019] және Украинамен [Спутник, 2019] газ тасымалдау мәселесі бойынша екі сәтті келісім жасап, Молдова халқы үшін табиғи газ бағасын 20%-дан астам төмендетіп, оның үздіксіз тасымалын қамтамасыз етті. Сонымен қатар, Президент Додон Молдова тауарларының Украина аумағы арқылы Ресей нарығына тасымалдануына қойылған шектеулерді алып тастады [EurAsia Daily, 2019]. Бұл сыртқы дағдарыстарға сезімтал болып келетін шағын Молдова экономикасы үшін оң жеңілдік болды.

Газ бағасына қатысты айла-шарғылармен қатар, даулы Приднестровье аймағы мәселесі Кремльдің қолындағы тағы бір күшті тетікке айналып, одан да Додонның саяси ұпай жинай алатыны анық. Додонның Ресей мен Приднестровье аймағының мәселесі бойынша белсенді келіссөздері және 2020 жылғы сайлау Днестр өзенінің екі жағында өткізілуі керек деген мәлімдемесі [НТВ Молдова, 2019] сайлау алдында мәселені шешуге және өзіне қосымша ұпай жинауға ұмтылғанын көрсетеді. Егер сайлау Приднестровьеде өтетін болса, Додонның жеңіске жетуі әбден мүмкін. Өйткені тұрғындарының көпшілігін этникалық орыстар құрайтын мойындалмаған республиканың азаматтары (475,000 адам) ресейшіл үміткерге дауыс берері айқын.

2019 жылғы саяси дағдарыстың ең ауыр кезеңінен кейін экс-премьер Майя Санду Молдова саясатының еуропашыл қанатындағы ең жарқын өкіліне айналды. Үкіметтің ең жоғарғы лауазымынан кеткендігіне қарамастан, Санду ӨЫП және ACUM блогының көшбасшысы болып қала беруде. Әртүрлі сауалнамалар Сандуның іс басындағы президентпен бәсекеге түсе алатын мықты үміткер екенін көрсетеді. Алайда, ACUM блогындағы ӨЫП серіктесі «Ар-намыс және шындық платформасы» партиясының

ние с действующим президентом. Однако то, что Андрей Нэстасе, председатель партии «Платформа «Достоинство и правда», партнера ПДС по блоку АСМ, предложил номинировать единого кандидата от оппозиции, но не Санду [Спутник, 2020b], а также неспособность оппозиции выдвинуть сильных кандидатов на недавних местных выборах – это явные сигналы отсутствия кооперации и согласия между различными оппозиционными партиями.

Главная идеологическая платформа молдавских оппозиционных сил основана на идее более тесного сотрудничества с ЕС. Так, один из недавних опросов показал, что 59,3% молдаван в случае референдума проголосовали бы за присоединение к ЕС, и лишь 25,1% проголосовали бы против [Unimedia, 2020]. В другом недавнем опросе молдаван спросили, в какой региональный экономический союз должна вступить Молдова, и 48% респондентов поддержали идею вступления в ЕС, тогда как 34% высказались за ЕАЭС [Agora, 2020]. Различные опросы общественного мнения и предыдущие выборы показывают, что проевропейские настроения набирают популярность среди молодежи, в то время как люди более старшего возраста и этнические меньшинства больше поддерживают интеграцию с Россией. Общественное мнение по ключевым политическим вопросам также различается по географическому признаку. Проевропейские настроения более распространены в столице Кишиневе и урбанизированных частях страны, в то время как жители южных и северных регионов страны, как правило, менее проевропейские и часто поддерживают союз с Россией.

С недавнего времени в СМИ и общественном мнении Молдовы и Румынии популяризируется идея объединения двух стран. Эта идея основана на культурной и языковой общности румынского и молдавского народов и на потребности «восстановить историческую

төрағасы Андрей Нэстасеның Сандудан басқа оппозицияның біртұтас үміткерін ұсыну идеясын алға тартуы [Спутник, 2020b] және оппозицияның соңғы жергілікті сайлауда мықты үміткерлерді ұсына алмауы түрлі оппозициялық партиялар арасында ынтымақтастық пен келісімнің жоқтығын көрсетеді.

Молдова оппозициялық күштерінің басты идеологиялық алаңы – ЕО-мен тығыз ынтымақтастық. Осыған байланысты жақында жүргізілген сауалнамалардың бірі референдум өткізілген жағдайда Молдова азаматтарының 59,3%-ы ЕО-ға қосылуға дауыс беретіндігін және тек 25,1%-ы бұған қарсы көзқараста екендігін көрсетті [Unimedia, 2020]. Жақында жүргізілген тағы бір сауалнамада Молдова азаматтарына Молдова аймақтық экономикалық одақтардың қайсысына кіруі керек деген сұрақ қойылды. Респонденттердің 48%-ы ЕО-ға кіру идеясын қолдаса, 34%-ы ЕЭО-ны жақтады [Agora, 2020]. Әртүрлі сауалнамалар мен алдыңғы сайлаулар көрсеткендей, еуропашыл көзқарастар жастар арасында барған сайын көбірек басымдыққа ие бола бастаса, егде жастағы адамдар мен этникалық азшылықтар Ресеймен интеграцияны қолдауға ниетті. Маңызды саяси мәселелерге қатысты қоғамдық пікір де географиялық тұрғыдан өзгеріп отыратынын көруге болады. Еуропашыл көзқарастар ел астанасы Кишиневте және елдің урбанизацияланған аймақтарында кең таралған, ал елдің оңтүстік және солтүстік аймақтарының тұрғындары еуропашыл көзқарастарға аса бейім емес және көбінесе Ресеймен одақтасуды қолдайды.

Соңғы кездері Молдова мен Румынияны біріктіру идеясы екі елдің бұқаралық ақпарат құралдары мен қоғамдық пікірінде кеңінен таралуда. Бұл идея Румыния мен Молдова халықтарының мәдени және тілдік ұқсастығы мен «тарихи әділеттілікті қалпына келтіру» қажеттілігіне негізделген. Алайда, жақында жүргізілген сауалнама көрсеткендей, Молдова азаматтарының тек 34%-ы ғана бұл

справедливость». Однако недавний опрос показал, что только 34% молдаван приветствуют объединение, тогда как 58% предпочитают видеть независимую Молдову в составе ЕС [Cotidianul.md, 2019].

Одним из важнейших факторов для Молдовы является ее внешняя торговля, 58% которой ведется с ЕС [UN Comtrade, 2020]. Доля торговли Молдовы с Россией составляет лишь 10,7%. За последние два десятилетия роль ЕС во внешней торговле страны непрерывно растет, а доли России и стран СНГ уменьшаются.

Президентские выборы в Молдове, вероятно, станут одним из важнейших событий 2020 года в Восточной Европе и на постсоветском пространстве. Относительный спад политической активности после разрешения политического кризиса ноября 2019 года может быть затишьем перед бурей, предшествующим предвыборной кампании. По мере приближения выборов становится все более очевидным, что основная электоральная интрига развернется на региональном расколе между Востоком и Западом. Помимо изменений во внутренних делах страны результаты выборов могут вызвать значительные сдвиги в повестке дня региональной политики.

Источники:

Agora (2020). Исследование IRI: 48% респондентов считают Европейский Союз наиболее подходящим экономическим направлением для Молдовы. Доступен по адресу: <https://agora.md/stiri/66097/sondaj-iri-48-dintre-respondenti-considera-uniunea-europeana-cea-mai-potrivita-directie-economica-pentru-r--moldova>. Дата обращения: 11.02.2020.

Ведомости (2019). Козак назвал новую цену на газ для Молдовы "существенной" скидкой. Доступен по адресу: <https://www.vedomosti.ru/business/news/2019/11/20/816762-kozak>. Дата обращения: 13.02.2020.

BIRN (2019). Молдова столкнулась с новыми потрясениями после ухода экс-лидера. Доступен по адресу: <https://balkaninsight.com/2019/06/17/moldova-faces-new-turmoil-after-ex-leader-leaves/>. Дата обращения: 10.02.2020.

Deutsche Welle (2019). Правительство во гла-

бірлестікті қолдайды, ал 58%-ы тәуелсіз Молдованы ЕО құрамында көргісі келеді [Cotidianul.md, 2019].

Молдова үшін үлкен маңызға ие факторлардың бірі – оның сыртқы саудасы. Елдің сыртқы саудасының 58%-ы ЕО арқылы жүзеге асырылады [UN Comtrade, 2020]. Молдованың Ресеймен сауда-саттық жасау үлесі небәрі 10,7%-ды құрайды. Соңғы жиырма жыл ішінде ЕО-ның сыртқы саудадағы рөлі барған сайын артса, Ресей мен басқа ТМД елдерінің үлесі азайып келеді.

Молдовадағы президент сайлауы 2020 жылы Шығыс Еуропа мен посткеңестік кеңістіктегі ең маңызды оқиғалардың бірі болуы мүмкін. 2019 жылғы қарашадағы саяси дағдарыс шешілген соң, саяси белсенділіктің салыстырмалы түрде төмендеуі сайлау науқанының алдында дауыл алдындағы тыныштық орын алуы ықтимал. Сайлау жақындаған сайын, негізгі сайлау қарсыластығы аймақтық шығыс-батыс жікке бөлінуі төңірегінде өрбитіндігі айқындала түседі. Ішкі істер саласындағы өзгерістермен қатар, сайлау нәтижелері аймақтық саяси күн тәртібінде айтарлықтай өзгерістерге әкелуі мүмкін.

Дереккөз:

Agora (2020). IRI шолу: Респонденттердің 48%-ы ЕО-ны Молдова үшін ең қолайлы экономикалық бағыт деп санайды. Сілтеме: <https://agora.md/stiri/66097/sondaj-iri-48-dintre-respondenti-considera-uniunea-europeana-cea-mai-potrivita-directie-economica-pentru-r--moldova>. Қаралған уақыты: 11.02.2020.

Азаттық радиосы (2019). Сауалнама: Игорь Дондон мен Майя Санду, сайлаушылардың таңдауы бойынша. Сілтеме: <https://moldova.europalibera.org/a/igor-dodon-maia-sandu-sondaj/30309537.html>. Қаралған уақыты: 13.02.2020.

Ведомости (2019). Козак Молдова үшін газдың жаңа бағасын «айтарлықтай» жеңілдік деп атады. Сілтеме: <https://www.vedomosti.ru/business/news/2019/11/20/816762-kozak>. Қаралған уақыты: 13.02.2020.

BIRN (2019). Экс-көшбасшысы кеткен соң Молдова жаңа саяси тұрақсыздыққа ұшырады. Сілтеме: <https://balkaninsight.com/2019/06/17/moldova-faces-new-turmoil-after-ex-leader-leaves/>. Қаралған уақы-

ве с Майей Санду было отправлено в отставку. Додон занялся формированием собственного кабинета. Доступен по адресу: <https://www.dw.com/ro/guvernul-condus-de-maia-sandu-a-fost-demis-dodon-se-arus%C4%83-s%C4%83-%C8%99-ifac%C4%83-propriul-cabinet/a-51212876>. Дата обращения: 04.02.2020.

Европейская правда (2018). Молдова получила статус наблюдателя при ЕАЭС. Доступен по адресу: <https://www.eurointegration.com.ua/rus/news/2018/05/14/7081680/>. Дата обращения: 13.02.2020.

EurAsia Daily (2019). Додон и Путин соглашаются снять барьеры для молдавского экспорта. Доступен по адресу: <https://eadaily.com/ru/news/2019/01/31/dodon-i-putin-dogovorilis-snyat-barery-dlya-moldavskogo-eksporta>. Дата обращения: 13.02.2020.

Libertatea.ro (2016). Кто такой Игорь Додон, новый президент Республики Молдова. Доступен по адресу: <https://www.libertatea.ro/stiri/cine-este-igor-dodon-1645493>. Дата обращения: 13.02.2020.

НТВ Молдова (2019). Игорь Додон: В 2020 году выборы президента должны пройти на обоих берегах Днестра. Доступен по адресу: <http://ntv.md/index.php?newsid=13355>. Дата обращения: 13.02.2020.

News Maker (2019). Когда могут состояться следующие президентские выборы. Додон назвал вероятную дату выборов. Доступен по адресу: <https://newsmaker.md/ro/cand-ar-putea-avea-loc-urmatoarele-alegeri-prezidentiale-dodon-a-dezvaluit-data-probabila-a-scrutinului/>. Дата обращения: 10.02.2020.

Радио Азаттык (2019). Опрос: Игорь Додон и Майя Санду на равных с предпочтениями электората. Доступен по адресу: <https://moldova.europalibera.org/a/igor-dodon-maia-sandu-sondaj/30309537.html>. Дата обращения: 13.02.2020.

Спутник (2019). Додон сообщил, по какой цене Молдова будет покупать газ с 1 января 2020 года. Доступен по адресу: <https://ru.sputnik.md/economics/20191223/28640627/dodon-rasskazal-po-kakoy-tsene-moldova-budet-pokupat-gaz-s-1-yanvarya-2020-go.html>. Дата обращения: 09.02.2020.

Спутник (2020a). Опрос: Политик, который может стать президентом Молдовы в 2020 году. Доступен по адресу: <https://ro.sputnik.md/moldova/20200117/28888763/presedintele-moldovei-2020-alegeri-prezidentiale-rezultat.html>. Дата обращения: 10.02.2020.

Спутник (2020b). Политические отношения Андрея Нэстасе и Майи Санду: шантаж после любви и развода. Доступен по адресу: <https://sputnik.md/editorialist/20200115/28853773/Relatia-dinte-Andrei-Nastase-Maia-Sandu-santaj-dragoste-divort.html>. Дата обращения: 11.02.2020.

Timpul.md (2019a). Майя Санду думает, что в 2020 году обыграет Игоря Додона / "Осенью мы восстановим Молдову". Доступен по

адресу: <https://www.timpul.md/articol/maia-sandu-crede-ca>

Cotidianul.md (2019). (Шолу). Молдовалықтардың 34% Румынияға, 58% ЕО-ға қосылуды жақтайды. Сілтеме: <https://cotidianul.md/2019/12/17/sondaj-34-din-moldoveni-vvor-unire-cu-romania-iar-58-aderare-la-ue/>. Қаралған уақыты: 12.02.2020.

Deutsche Welle (2019). Майя Санду бастаған үкімет таратылды. Додон өзінің кабинетін жақсартуға кіріседі. Сілтеме: <https://www.dw.com/ro/guvernul-condus-de-maia-sandu-a-fost-demis-dodon-se-arus%C4%83-s%C4%83-%C8%99-ifac%C4%83-propriul-cabinet/a-51212876>. Қаралған уақыты: 04.02.2020.

Европейская правда (2018). Молдова ЕАЭО бақылаушы мәртебесін алды. Сілтеме: <https://www.eurointegration.com.ua/rus/news/2018/05/14/7081680/>. Қаралған уақыты: 13.02.2020.

EurAsia Daily (2019). Додон мен Путин Молдова экспортына шектеулерді алып тастауға келісті. Сілтеме: <https://eadaily.com/ru/news/2019/01/31/dodon-i-putin-dogovorilis-snyat-barery-dlya-moldavskogo-eksporta>. Қаралған уақыты: 13.02.2020.

НТВ Молдова (2019). Игорь Додон: 2020 жылы президенттік сайлау Днестрдің екі жағалауында өтуі керек. Сілтеме: <http://ntv.md/index.php?newsid=13355>. Қаралған уақыты: 13.02.2020.

Libertatea.ro (2016). Молдова Республикасының жаңа президенті Игорь Додон деген кім? Сілтеме: <https://www.libertatea.ro/stiri/cine-este-igor-dodon-1645493>. Қаралған уақыты: 13.02.2020.

News Maker (2019). Келесі президенттік сайлау қашан болуы мүмкін. Додон сайлаудың мүмкін болатын күнін анықтады. Сілтеме: <https://newsmaker.md/ro/cand-ar-putea-avea-loc-urmatoarele-alegeri-prezidentiale-dodon-a-dezvaluit-data-probabila-a-scrutinului/>. Қаралған уақыты: 10.02.2020.

Спутник (2019). Додон Молдова 2020 жылдың 1 қаңтарынан бастап газды қандай бағамен сатып алатынын айтты. Сілтеме: <https://ru.sputnik.md/economics/20191223/28640627/dodon-rasskazal-po-kakoy-tsene-moldova-budet-pokupat-gaz-s-1-yanvarya-2020-go.html>. Қаралған уақыты: 09.02.2020.

Спутник (2020a). Сауалнама: 2020 жылы Молдова президенті бола алатын саясаткер. Сілтеме: <https://ro.sputnik.md/moldova/20200117/28888763/presedintele-moldovei-2020-alegeri-prezidentiale-rezultat.html>. Қаралған уақыты: 10.02.2020.

Спутник (2020b). Андрей Настаса мен Майя Санду арасындағы саяси қарым-қатынас: махаббаттан бопса мен ажырасуға дейін. Сілтеме: <https://sputnik.md/editorialist/20200115/28853773/Relatia-dinte-Andrei-Nastase-Maia-Sandu-santaj-dragoste-divort.html>. Қаралған уақыты: 11.02.2020.

Timpul.md (2019a). Майя Санду 2020 жылы Игорь Додонды жеңеді деп ойлайды / "Біз күзгі сайлауда Молдавияны қалпына келтіреміз". Сілтеме: <https://www.timpul.md/articol/maia-sandu-crede-ca>

адресу: <https://www.timpul.md/articol/maia-sandu-crede-ca-l-va-bate-pe-igor-dodon-in-2020---vom-recupera-moldova-la-alegerile-din-toamna-148777.html>. Дата обращения: 13.02.2020.

Timpul.md (2019b). Число румын из Молдовы с румынским паспортом растёт день ото дня. Сколько человек имеют гражданство Румынии? Доступен по адресу: <https://www.timpul.md/articol/numarul-romanilor-din-r--moldova-cu-paaport-roman-crete-de-la-o-zi-la-alta--cate-persoane-dein-cetaenia-romaniei-145041.html>. Дата обращения: 08.02.2020.

TV8 (2020). Игорь Додон, о президенте: "Скопее всего, подам". Доступен по адресу: <http://tv8.md/2020/02/04/igor-dodon-despre-prezidentiale-cel-mai-probabil-voi-candida/>. Дата обращения: 11.02.2020.

UN Comtrade (2020). База данных. Доступен по адресу: <https://comtrade.un.org/data/>. Дата обращения: 13.02.2020.

Unimedia (2020). (Опрос ВОР) Сколько граждан Молдовы хотели бы вступить в Европейский Союз. Доступен по адресу: <https://unimedia.info/ro/news/f46a8b3672b2c87e/sondaj-bop-cate-dintre-cetatenii-rm-ar-vrea-integrarea-in-uniunea-europeana.html>. Дата обращения: 09.02.2020.

I-va-bate-pe-igor-dodon-in-2020---vom-recupera-moldova-la-alegerile-din-toamna-148777.html. Қаралған уақыты: 13.02.2020.

Timpul.md (2019b). Румын паспорты бар Молдовадан келген румындықтардың саны күннен күнге артып келеді. Қанша адам Румынияның азаматтығына ие? Сілтеме: <https://www.timpul.md/articol/numarul-romanilor-din-r--moldova-cu-paaport-roman-crete-de-la-o-zi-la-alta--cate-persoane-dein-cetaenia-romaniei-145041.html>. Қаралған уақыты: 08.02.2020.

TV8 (2020). Игорь Додон, президенттік туралы: «Мен өтініш жасаймын». Сілтеме: <http://tv8.md/2020/02/04/igor-dodon-despre-prezidentiale-cel-mai-probabil-voi-candida/>. Қаралған уақыты: 11.02.2020.

UN Comtrade (2020). Дерекқор. Сілтеме: <https://comtrade.un.org/data/>. Қаралған уақыты: 13.02.2020.

Unimedia (2020). (ВОР сауалнамасы) Молдованың қанша азаматы Еуропа Одағына кіргісі келеді. Сілтеме: <https://unimedia.info/ro/news/f46a8b3672b2c87e/sondaj-bop-cate-dintre-cetatenii-rm-ar-vrea-integrarea-in-uniunea-europeana.html>. Қаралған уақыты: 09.02.2020.

ТАДЖИКИСТАН: ПЕРВЫЕ ВЫБОРЫ БЕЗ ОППОЗИЦИИ И НАЧАЛА ПЕРЕХОД ВЛАСТИ

ТӘЖІКСТАНДАҒЫ ОППОЗИЦИЯ ҚАТЫСПАҒАН АЛҒАШҚЫ САЙЛАУ ЖӘНЕ ЖАҢА БІЛІК ТРАНЗИТИ

*Асем Ордабаев **

1 марта 2020 года состоялись выборы в Маджлиси намояндагон, нижнюю палату парламента Таджикистана (Маджлиси Оли). Это были шестые выборы после обретения страной независимости в 1991 году. Следует отметить, что выборы в парламент в Таджикистане проводятся каждые пять лет без внеочередных выборов. Нижняя палата состоит из 63 членов, из которых 41 избираются по мажоритарной системе в одномандатных округах и 22 – по партийным спискам с избирательным порогом 5%. Согласно результатам голосования, правящая Народно-демократическая партия победила, получив 46 мест, Аграрная партия получила семь мест, Партия экономических реформ – пять, Коммунистическая партия – два, а Демократическая и Социалистическая партии получили по одному месту. Оставшееся одно место получил кандидат-самовыдвиженец [Станрадар, 2020]. Несмотря на такое партийное разнообразие, Таджикистан остается авторитарным государством, а политические партии сильно зависят от правительства. Широко известно, что единственной оппозиционной партией в стране была Партия исламского возрождения Таджикистана (ПИВТ), у которой было два представителя в парламенте с 2000 по 2015 год, когда она была запрещена. Парламентские выборы 2020 года стали первыми, в которых партия не участвовала. Фактически, при анализе последних выборов следует учитывать два ключевых фактора – отсутствие ПИВТ и вероятность предстоящей смены власти.

2020 жылдың 1 наурызында Тәжікстан парламентінің (Оли мәжілісі) төменгі палатасы Өкілдер мәжілісінің (Намояндагон мәжілісі) сайлау өтті. Бұл 1991 жылы Тәжікстан тәуелсіздік алғаннан кейінгі алтыншы сайлау болып табылады. Тәжікстандағы парламенттік сайлаудың әрбір бес жыл сайын мерзімінен бұрын сайлаусыз өткізіліп тұратындығын атап өткен жөн. Төменгі палатада 63 мүше бар, олардың 41-і бір мандатты сайлау округтерінен және 22-сі – сайлау шегі 5% болатын саяси партиялардың тізімдері бойынша сайланады. Дауыс беру нәтижелері бойынша билеуші Халықтық демократиялық партиясы жеңіп, парламентте 46 орынға, Аграрлық партия жеті орынға, Экономикалық реформалар партиясы – бес, Коммунистік партия – екі, Демократиялық партия мен Социалистік партия әрқайсысы бір орынға ие болды. Қалған орынды өзін-өзі ұсынған үміткер жеңіп алды [Станрадар, 2020]. Партиялардың әртүрлілігіне қарамастан, Тәжікстан авторитарлы ел болып қала береді және саяси партиялар үкіметке қатты тәуелді. Елдегі жалғыз оппозициялық партия тыйым салынғанға дейін 2000-2015 жылдары парламентте екі өкілі болған Тәжікстан ислам қайта өрлеу партиясы (ТИҚП) екені белгілі. 2020 жылғы парламент сайлауы ТИҚП қатыспаған алғашқы сайлау болып табылады. Соңғы сайлауды талдау кезінде екі негізгі факторды ескеру қажет – ТИҚП-ның болмауы және алдағы уақытта билік транзитін жүзеге асыру ықтималдығы.

ТИҚП тарихы XX ғасырдың басынан бастау алады. Алайда біз талдауымы-

* магистр, Евразийский научно-исследовательский институт, Казахстан. assetorda@gmail.com

ПИБТ имеет многолетнюю историю, восходящую к началу 20-го века. Однако мы сфокусируемся только на анализе времени существования партии с момента распада СССР до 2015 года. После обретения Таджикистаном независимости в 1991 году ПИБТ провела официальный учредительный съезд в Душанбе [Андреев, 2017]. На съезде были приняты устав и программа партии, Мухаммадшариф Химматзода был избран председателем. Основной целью партии было создание демократического государства со свободой вероисповедания, но с упором на ислам, и введение отдельных норм шариата в законодательство. Предлагалось принять опыт Турецкой республики в качестве возможного примера для развития страны, где было светское государство с мусульманским большинством и свободой вероисповедания [Андреев, 2017]. В то же время в партии были сторонники иранской модели государственности [Евразиянет, 2003]. В декабре 1991 года ПИБТ была официально зарегистрирована. Во время гражданской войны 1992-1997 годов в Таджикистане ПИБТ была в числе Объединенной таджикской оппозиции, которая противостояла центральному правительству. После окончания гражданской войны ПИБТ оставалась в правовом поле и стала оппозиционной [Тиболд, 2018].

Годы до 2015 года в Таджикистане были периодом консолидации власти центральным правительством по примеру других государств Центральной Азии, за исключением Кыргызстана. На этом фоне личная власть президента Эмомали Рахмона постепенно росла. В 2003 году на референдуме по конституционным поправкам был обнулен предыдущий (и единственный разрешенный) срок президентства Рахмона, и ему разрешено было оставаться на посту еще два семилетних срока подряд. [Евразиянет, 2003]. ПИБТ открыто выразила протест против поправок и даже провела серию митингов. Власти использова-

зда тек КСРО ыдырағаннан бастап 2015 жылға дейінгі кезеңді ғана қарастырамыз. Тәжікстан 1991 жылы тәуелсіздік алғаннан кейін ТИҚП Душанбеде ресми құрылтай съезін өткізді [Андреев, 2017]. Съез барысында партия өзінің жарғысы мен бағдарламасын қабылдап, Мухаммадшариф Химматзода төраға болып сайланды. Партияның негізгі мақсаты исламға баса назар аударып, дін бостандығы бар демократиялық мемлекет құру және заңдарға белгілі бір шариғат нормаларын енгізу болды. Тәжікстанның дамуының мүмкін үлгісі ретінде халқының басым көпшілігі ислам дінін ұстанатын және діни сенім бостандығы бар зайырлы мемлекет – Түркия Республикасының тәжірибесін алу көзделді [Андреев, 2017]. Сонымен қатар, партия құрамында ирандық мемлекет үлгісін қолдаушылар да болғанын атап өткен жөн [Евразиянет, 2003]. 1991 жылы желтоқсанда ТИҚП ресми түрде тіркелді. 1992-1997 жылдары Тәжікстанда болған азаматтық соғыс кезінде ТИҚП орталық үкіметке қарсы шыққан Біріккен тәжік оппозициясының құрамында болды. Азаматтық соғыс аяқталғаннан кейін ТИҚП өзінің заңды мәртебесін сақтап, оппозициялық партия ретінде қызметін жалғастырды [Тиболд, 2018].

2015 жылға дейін Тәжікстандағы орталық үкімет Қырғызстаннан басқа Орталық Азия мемлекеттерінен үлгі ала отырып, билікті бір қолға шоғырландыруға тырысты. Осы жағдайда Президент Эмомали Рахмонның да жеке күші біртіндеп арта түсті. 2003 жылы конституцияға өзгертулер енгізу жөнінде референдум өтті. Бұл референдум нәтижесінде Рахмонның бұрынғы президенттік мерзімі есептен алынып, оған қатарынан екі рет жеті жылдық мерзімге қызмет ету мүмкіндігі берілді [Евразиянет, 2003]. ТИҚП бұл өзгерістерге ашық наразылық білдіріп, тіпті бірқатар митингтер өткізді. Билік бұл әрекеттерді кейбір партия жетекшілерін тұтқындауға себеп ретінде пайдаланып, оларды билікті құлатқысы келетін заңсыз топтарға қатысы бар деп

ли эти действия как предлог для ареста некоторых партийных лидеров, обвинив их в причастности к незаконным группам, стремящимся свергнуть власть [Тиболд, 2018].

Хотя какое-то время после референдума было перемирие между режимом и ПИВТ, в 2015 году таджикские власти решили окончательно убрать ПИВТ с политического поля страны. Первоначально, по итогам парламентских выборов в марте 2015 года Рахмону удалось воспрепятствовать тому, чтобы ПИВТ получила места в парламенте [Тиболд, 2018]. Поражение на выборах и последовавший за этим отъезд партийного лидера из страны позволили властям начать преследование ПИВТ. В августе того же года Министерство юстиции потребовало от партии прекратить свою деятельность, поскольку большинство ее филиалов в регионах не функционировали, и центральный аппарат был опечатан решением экономического суда. Затем, 13 сентября 2015 года некоторые лидеры ПИВТ были задержаны по подозрению в сговоре с бывшим замминистра обороны Абдухалимом Назарзода [BBC, 2016], который, согласно информации Генеральной прокуратуры, сформировал 20 вооруженных групп и готовился захватить власть в стране [РИА новости, 2015]. После этого, в сентябре Верховный суд Таджикистана признал ПИВТ экстремистской и террористической организацией и полностью прекратил ее деятельность [Чевтаева, 2015].

Устранение последней оппозиционной силы в стране позволило правящему режиму завершить процесс сосредоточения власти в руках Эмомали Рахмона. В декабре 2015 года парламент страны принял закон «Об основоположнике мира и единства и лидере нации». По этому закону у действующего президента больше не было юридических ограничений на количество президентских сроков [Тиболд, 2018]. Эти решительные действия положили конец дискуссиям о предстоящей передаче власти, которые

айыптады [Тиболд, 2018].

Референдумнан кейін режим мен ТИҚП арасында біраз уақытқа бітім жасалса да, 2015 жылы Тәжікстан билігі ТИҚП-ны елдің саяси алаңынан түпкілікті жою туралы шешім қабылдады. 2015 жылғы наурызда өткен парламенттік сайлауда Рахмон ТИҚП-ның парламентте орын алуына жол бермеді [Тиболд, 2018]. Сайлауда жеңіліске ұшыраған партия жетекшісінің елден кетуі билікке ТИҚП-ны қудалай бастауға жол ашты. Сол жылдың тамыз айында Әділет министрлігі партияның аймақтардағы филиалдарының көпшілігі жұмыс істемегендіктен партия қызметін тоқтатуды талап етті. Сондай-ақ, экономикалық соттың шешімімен партияның орталық кеңсесі жабылды. 2015 жылдың 13 қыркүйегінде Бас прокуратураның мәліметі бойынша билікті басып алу мақсатында 20 қарулы топ құрған Қорғаныс министрінің бұрынғы орынбасары Абдухалим Назарзодамен арамзалық жасады [BBC, 2016], деген күдікпен ТИҚП-ның кейбір мүшелері ұсталды [РИА Новости, 2015]. Кейіннен қыркүйек айында Тәжікстанның Жоғарғы соты ТИҚП-ны экстремистік және террористік ұйым деп танып, оның қызметін мүлдем тоқтатты [Чевтаева, 2015].

Елдегі соңғы оппозициялық күштің жойылуы билеуші режимге Эмомали Рахмонның қолындағы билікті орталықтандыру процесін аяқтауға мүмкіндік берді. 2015 жылғы желтоқсанда Тәжікстан парламенті «Бейбітшілік пен ұлттық бірліктің негізін қалаушы – Ұлт көшбасшысы туралы» заң қабылдады. Осы заңға сәйкес, іс басындағы президентке бұдан былай президенттік мерзімге қатысты шектеулер қойылмайтын болды [Тиболд, 2018]. Бұл шешуші әрекеттер алдағы уақытта билік транзиті туралы пікірталастарды аяқтады.

Соңғы сайлау елде орталық үкіметке қарсы оппозициялық топтардың баржоғын көрсету тұрғысынан маңызды болды. Еуропада орналасқан оппози-

циркулировали в то время.

Последние выборы должны были показать, остались ли в стране какие-либо центры сопротивления. Союз оппозиционных групп, базирующийся в Европе и включающий ПИВТ, призвал своих сторонников голосовать за Социально-демократическую партию. Однако в итоге социал-демократы не набрали даже 1% голосов. Таким образом власти продемонстрировали полный контроль над ситуацией и над всей территорией страны. Это также было необходимо на фоне новых слухов о возможной передаче власти Рустаму Эмомали – старшему сыну президента. Рустам Эмомали, скорее всего, станет членом Маджлиси милли, верхней палаты парламента, где с большой вероятностью он будет избран председателем [Фергана, 2020]. Согласно таджикской конституции, председатель Маджлиси милли сменяет действующего президента, если последний покидает свой пост. Здесь следует отметить, что следующие президентские выборы в Таджикистане запланированы на ноябрь 2020 года.

Правящая элита в гибридном режиме часто воспринимает выборы как событие, которое может дестабилизировать ситуацию. Поэтому такому режиму важно всегда их контролировать. Поскольку в 2020 году в Таджикистане должны два раза состояться выборы, элита может ожидать рост рисков своему правлению. Так, таджикские власти используют полный контроль над избирательным циклом, чтобы показать, особенно внешним игрокам, что ПИВТ больше не представляет значительной политической силы, которые, как считает режим, всегда стояли за этой партией. В свою очередь, выборы дают возможность создать новый формат власти. Вновь избранный парламент может дополнительно создать различные институты, которые теоретически могут оставить часть власти у Эмомали Рахмона, если он решит передать пост президента своему сыну.

циялық топтардың одағы, соның ішінде ТИҚП өз жақтастарын Социал-демократиялық партияға дауыс беруге шақырды. Алайда, социал-демократтар тіпті 1% дауыс ала алмады. Осылайша, билік елдегі бүкіл жағдайды толық бақылауға алғанын көрсетті. Бұл сондай-ақ билік президенттің үлкен баласы Рустам Эмомалиға ауысуы мүмкін деген жаңа қауесеттер аясында қажет болды. Рустам Эмомали парламенттің жоғарғы палатасы Милли Мәжіліс мүшесі болған соң, Мәжіліс төрағасы болып сайлануы мүмкін [Ферғана, 2020]. Тәжікстан конституциясына сәйкес, Милли Мәжіліс төрағасы іс басындағы президент қызметтен кеткен жағдайда президент бола алады. Тәжікстанда келесі президент сайлауы 2020 жылдың қараша айында өтетінін айта кету керек.

Гибридті режимдегі билеуші элита сайлауды көбінесе жағдайды тұрақсыздандыра алатын оқиға ретінде көреді. Сондықтан мұндай режимнің оны әрдайым бақылауда ұстап тұруы маңызды. Тәжікстанда 2020 жылы екі сайлау өткізілетіндіктен, билеуші элита бұл кезеңді өз билігі үшін қауіпті деп санауы мүмкін. Осылайша, Тәжікстан билігі сайлау үдерісін толық бақылауға алып, әсіресе, режимге сәйкес әрдайым осы партияның артында тұрған сыртқы акторларға ТИҚП-ның бұдан былай маңызды саяси күш еместігін көрсетеді. Өз кезегінде сайлау биліктің жаңа форматын құруға мүмкіндік береді. Жаңадан сайланған парламент Эмомали Рахмон президент лауазымын өз ұлына беруді шешкен жағдайда, теориялық тұрғыдан әртүрлі қосымша институттар құрып, бұған негіз әзірлеуі мүмкін.

Қорытындылай келе, қазіргі уақытта Тәжікстанда билік транзиті ықтималдығы өте төмен деуге болады, бірақ президент Рахмон өзін және жақындарын қорғау мақсатында түсінікті механизм құруы да мүмкін. Тәжік билігі президент негізгі рөл атқаратын, ал оның ұлы кез-келген уақытта билік тізгінін өз қолына алуға дайындалатын тандем құруға

Подводя итоги, в настоящий момент вероятность передачи власти в Таджикистане является довольно низкой, но существует вероятность, что президент Рахмон хочет создать внятный механизм в попытке защитить себя и свой клан. Совершенно очевидно, что таджикские власти стремятся создать тандем во власти, где президент будет играть ведущую роль, в то время как его сын будет готовиться прийти к власти в любое время. Кроме того, как часто происходит в таких схемах, это возможность проверить лояльность элиты и выполнить при необходимости ее «чистку». Кроме того, режим использует новый статус-кво для демонстрации «следующего лидера» внешним игрокам, тем самым снижая возможность дестабилизации ситуации извне. Похоже, президент Рахмон усвоил уроки гражданской войны, когда внешние заинтересованные стороны играли ключевые роли во внутренней политике.

Источники:

Андреев, Артем (2017). Взлет и падение Партии исламского возрождения в Таджикистане. Доступно по адресу: <https://cyberleninka.ru/article/n/vzlet-i-padenie-partii-islamskogo-vozhrozhdeniya-v-tadzhikistan>. Дата обращения: 23.03.2020.

BBC (2016). Как преследовали в суде лидеры Исламской партии Таджикистана. Доступно по адресу: https://www.bbc.com/russian/international/2016/06/160602_tajikistan_islam_party_trial. Дата обращения: 20.03.2020.

Евразиянет (2003). Конституционный референдум может выбить из колеи Таджикистан. Доступно по адресу: <https://eurasianet.org/constitutional-referendum-could-unsettle-tajikistan>. Дата обращения: 24.03.2020.

РИА новости (2015). ГП Таджикистана: Назарзода готовил мятеж в течение пяти лет. Доступно по адресу: <https://ria.ru/20150926/1283111652.html>. Дата обращения: 24.03.2020.

Станрадар (2020). Таджикистан. Как распределились места в парламент на выборах-2020. Доступно по адресу: <https://stanradar.com/news/full/38606-tadzhikistan-kak-raspredelilis-mesta-v-parlament-na-vyborah-2020.html>. Дата обращения: 22.03.2020.

Тиболд, Хелен (2018). Преобразование Таджикистана: государственное строительство и ислам в постсоветской Центральной Азии. Блумсбери пресс.

ұмтылатыны айқын. Сонымен қатар, мұндай оқиғаларда жиі болатындай, бұл элита мүшелерінің адалдығын тексеру және қажет болған жағдайда өзгерістер жасау үшін мүмкіндік болып табылады. Сонымен қатар, режим жаңа статус-кво-ны қолданып, сыртқы акторларға «келесі көшбасшыны» көрсету арқылы сыртқы күштердің елде тұрақсыздық жағдайын орнату мүмкіндігін төмендетеді. Президент Рахмон сыртқы мүдделі тараптар ішкі саясатта маңызды рөл атқарған азаматтық соғыстан сабақ алған тәрізді.

Дереккөз:

Андреев, Артем (2017). Тәжікстандағы Исламдық ояну партиясының көтерілуі мен құлдырауы. Сілтеме: <https://cyberleninka.ru/article/n/vzlet-i-padenie-partii-islamskogo-vozhrozhdeniya-v-tadzhikistan>. Қаралған уақыты: 23.03.2020.

BBC (2016). Тәжікстан Ислам партиясының басшылары қалай өткізіледі? Сілтеме: https://www.bbc.com/russian/international/2016/06/160602_tajikistan_islam_party_trial. Қаралған уақыты: 20.03.2020.

Евразиянет (2003). Конституциялық референдум Тәжікстанды мазасыз етуі мүмкін. Сілтеме: <https://eurasianet.org/constitutional-referendum-could-unsettle-tajikistan>. Қаралған уақыты: 24.03.2020.

РИА Новости (2015). Тәжікстанның Бас Прокуроры: Бес жылға Назарзода көтеріліс дайындалуда еді. Сілтеме: <https://ria.ru/20150926/1283111652.html>. Қаралған уақыты: 20.03.2020.

Станрадар (2020). Тәжікстан 2020 жылғы сайлауда орынды қалай бөледі? Сілтеме: <https://stanradar.com/news/full/38606-tadzhikistan-kak-raspredelilis-mesta-v-parlament-na-vyborah-2020.html>. Қаралған уақыты: 22.03.2020.

Тиболд, Хелен (2018). Тәжікстанды өзгерту: посткеңестік Орталық Азиядағы мемлекеттік құрылыс және ислам. Блумсбери пресс.

Ферғана (2020). Тәжікстан Президентінің ұлы сенаторлыққа ұсынылды. Сілтеме: <https://fergana.agency/news/116026/>. Қаралған уақыты: 20.03.2020.

Чевтаева, Ирина (2015). Тәжікстан соты исламдық ояну партиясына тыйым салды. Сілтеме: <https://p.dw.com/p/1Gfak>. Қаралған уақыты: 24.03.2020.

Фергана (2020). Сына президента Таджикистана выдвинули в сенаторы. Доступно по адресу: <https://fergana.agency/news/116026/>. Дата обращения: 20.03.2020.

Чевтаева, Ирина (2015). Суд Таджикистана запретил Партию исламского возрождения. Доступно по адресу: <https://p.dw.com/p/1Gfak>. Дата обращения: 24.03.2020.

СЛОЖНЫЙ ВЫБОР МОЛДОВЫ: ЕВРОПЕЙСКАЯ ИЛИ ЕВРАЗИЙСКАЯ ИНТЕГРАЦИЯ МОЛДОВАНЫҢ ҚИЫН ТАҢДАУЫ: ЕУРОПАЛЫҚ НЕМЕСЕ ЕУРАЗИЯЛЫҚ ИНТЕГРАЦИЯ

*Канат Маханов **

Молдова является одним из членов Восточного партнерства (ВП), официально созданного 7 мая 2009 года, в составе которого шесть постсоветских государств (Армения, Азербайджан, Беларусь, Грузия, Молдова и Украина). ВП создано для проведения диалога между Европейским союзом (ЕС) и его восточно-европейскими и кавказскими соседями по вопросам экономического сотрудничества, торговли, осуществления региональной экономической политики и другим. Цель ВП состоит в содействии сотрудничеству с ЕС в условиях стабильности, демократии и процветания, а членство Молдовы в ВП стало первым значительным шагом на пути к европейской интеграции [Европейская Комиссия, 2020].

Вначале усилия и амбиции Молдовы в приверженности к сотрудничеству в прокладывании пути к европейской интеграции были довольно убедительны. Переговоры между ЕС и Молдовой на предмет соглашения об ассоциации начались в 2010 году и были сосредоточены на вопросах политических реформ, внешней политики и безопасности, сотрудничества, продвижения правосудия, свобод и безопасности и т. д. В то же время между ЕС и Молдовой был начат «Визовый диалог», целью которого было включение последней в список стран, граждане которых освобождены от визового режима для въезда в ЕС. Эта цель была достигнута относительно быстро к апрелю 2014 года и стала первым крупным достижением Молдовы в сближении с ЕС [Euractiv, 2014]. Вскоре после

Молдова 2009 жылы 7 мамырда Еуропалық Одақтың (ЕО) бастамасымен құрылған Шығыс әріптестігі (ШӘ) мүшелерінің бірі болып табылады. Оған посткеңестік алты ел – Армения, Әзербайжан, Беларусь, Грузия, Молдова және Украина қатысады. ШӘ бағдарламасы ЕО және оның Шығыс Еуропа мен Кавказдағы көршілері арасындағы экономикалық ынтымақтастық, сауда, аймақтық экономикалық саясатты іске асыру және басқа да мәселелер бойынша келіссөздер жүргізу міндетін атқарады. ШӘ мақсаты – тұрақтылық, демократия және өркендеу жағдайында ЕО-мен ынтымақтастықты ілгерілету. Молдованың ШӘ бағдарламасына мүше болуы еуропалық интеграция жолындағы алғашқы маңызды қадам болды [Еуропалық комиссия, 2020].

Бастапқыда Молдованың еуропалық интеграция жолындағы ынтымақтастыққа деген ұмтылысы мен мақсаттары айтарлықтай айқын болды. ЕО мен Молдова арасында қауымдасу келісімі бойынша келіссөздер 2010 жылы басталды және бұл келіссөздер барысында саяси реформалар, сыртқы және қауіпсіздік саясаты, ынтымақтастық, әділеттілікті, бостандық пен қауіпсіздікті қамтамасыз ету және т.б. мәселелер талқыланды. Сонымен бірге, ЕО мен Молдова арасында ЕО-ға кіру үшін азаматтары визалық талаптардан босатылған елдердің тізіміне Молдованы қосуға бағытталған «Визалық диалог» іске қосылды. Бұл мақсатқа 2014 жылы сәуірде салыстырмалы түрде тез қол жеткізіліп, бұл Молдованың ЕО-мен жақындасуындағы алғашқы үлкен

*магистр, Евразийский научно-исследовательский институт, Казахстан. username1006@gmail.com

этого, 27 июня 2014 года было подписано соглашение об ассоциации между ЕС и Молдовой, а 2 июля 2014 года оно было ратифицировано молдавским парламентом [MERM, 2015]. Соглашение заложило новую правовую основу для дальнейшего развития отношений между Молдовой и ЕС, что стало еще одним успешным достижением Кишинева на пути к европейской интеграции.

В июле 2016 года Молдова и Грузия стали первыми странами, ратифицировавшими Соглашение об углубленной и всеобъемлющей зоне свободной торговли (УВЗСТ) с ЕС. Соглашение обеспечивает Молдове доступ к определенным секторам единого европейского рынка. Оно также гарантирует инвесторам такую же нормативную среду в ассоциированной стране, как в ЕС, что имеет существенное значение для такой развивающейся экономики, как Молдова [Зона углубленной и всеобъемлющей свободной торговли, 2020]. Соглашение УВЗСТ стало третьим крупным достижением Молдовы в ее партнерстве с ЕС, что породило ожидания дальнейшего ускорения Молдовы на пути к европейской интеграции. Видимый прогресс Молдовы по сравнению с другими странами-участниками ВП склонил многих видеть Молдову в качестве лидера и первой страны, которая добьется полноправного членства в ЕС за сравнительно короткий период времени.

Однако после 2016 года Молдова практически не продвинулась в выполнении взятых на себя прежде обязательств по проведению реформ, направленных на обеспечение стабильности и принципов демократии. Одной из причин небольшого успеха Молдовы в достижении своей цели может быть ошибка ЕС в оценке устремлений и потенциала страны в проведении необходимых реформ. На самом деле, большинство соглашений между Молдовой и ЕС были в основном инициированы самим ЕС, включая приглашение принять участие в Европейской политике соседства и ВП

жетістік болды [Euractiv, 2014]. Осыдан кейін көп ұзамай 2014 жылы 27 маусымда Молдова ЕО-мен қауымдасу келісіміне қол қойып, 2014 жылы 2 шілдеде бұл келісім Молдова парламенті тарапынан бекітілді [MERM, 2015]. Кишиневтің еуропалық интеграция жолындағы тағы бір керемет жетістігі саналатын келісім Молдова мен ЕО арасындағы қатынастарды одан әрі дамыту үшін жаңа құқықтық негізді құрды.

2016 жылдың шілде айында Молдова мен Грузия ЕО-мен Терең және жан-жақты еркін сауда аймағы (ТЖЕСА) туралы келісімді бекіткен алғашқы елдер болды. Келісім Молдоваға бірыңғай еуропалық нарықтың белгілі бір секторларына қол жеткізуге мүмкіндік береді. Ол сонымен қатар инвесторлар үшін қауымдасқан елде ЕО-дағыдай нормативтік-құқықтық негізді қамтамасыз етеді. Бұл Молдова сияқты дамып келе жатқан экономика үшін аса маңызды екенін атап өткен жөн [Терең және кешенді еркін сауда аймағы, 2020]. Молдованың ЕО-мен әріптестігіндегі үшінші маңызды жетістік ретінде ТЖЕСА интеграциялық процестің жеделдейтіне қатысты үмітті арттырды. Молдованың басқа ШӘ мүше елдерімен салыстырғанда айтарлықтай жетістіктерге қол жеткізуі Молдованың қысқа мерзімде ШӘ елдерінің ішінде ЕО-ның толық мүшелігіне өткен алғашқы ел ретінде қабылдануына себеп болды.

Алайда, 2016 жылдан кейін Молдова тұрақтылық пен демократиялық қағидаларды қамтамасыз етуге бағытталған реформаларды жүргізу бойынша бұрын қабылданған міндеттемелерді орындауда іс жүзінде ешқандай прогреске қол жеткізе алмады. Молдованың мақсатқа толық жете алмау себептерінің бірі ЕО-ның елдің қажетті реформаларды жүзеге асыру ұмтылыстары мен әлеуетін бағалай алмауы болуы мүмкін. Шын мәнінде, Молдова мен ЕО арасында қол жеткізілген келісімдердің көпшілігі Еуропа көршілік саясаты мен ШӘ бағдарламасына қатысуға шақыруды қоса алғанда, ЕО-

[Морари, 2016].

Вторая очевидная причина заключается в политике действующего президента Игоря Додона, который баллотировался в президенты как кандидат, симпатизирующий Евразийскому экономическому союзу (ЕАЭС) и выигравший выборы в ноябре 2016 года [Libertatea, 2016]. Несмотря на ряд факторов, таких как ограниченная президентская власть, отсутствие явной и стабильной поддержки в парламенте и турбулентный в целом политический ландшафт, президент Додон смог сделать значительные шаги в сторону установления тесного партнерства с Россией и ЕАЭС. В мае 2018 года Молдова получила статус наблюдателя в ЕАЭС [Европейская правда, 2018], что позволило ее уполномоченным представителям присутствовать на встречах союзных органов и иметь доступ к принятым государствами-членами документам.

Для Молдовы одно из важнейших преимуществ более тесного экономического партнерства с Россией и ЕАЭС заключается в том, что механизм принятия решений в ЕАЭС не так сильно институционализирован [Cabar, 2020]. В отличие от европейской интеграции партнерство Молдовы с Россией и ЕАЭС дает ей немедленные и ощутимые экономические выгоды. Так, благодаря тесному партнерству и интенсивным переговорам с Россией, в течение своего первого президентского срока Президенту Додону удалось решить ряд крайне чувствительных экономических вопросов с заметными выгодами для Молдовы. Сюда входят амнистия для трудовых мигрантов из Молдовы [Новости Приднестровья, 2017], преференционный режим для молдавских товаров в России [Trans.ru, 2019], сниженные цены на газ [Нефтегаз, 2020] и многое другое. Как можно было ожидать, эти крупные экономические выгоды породили евроскептицизм и содействовали росту пророссийских и проевразийских настроений в молдавском обществе.

ның бастамасымен жасалды [Морари, 2016].

Екінші айқын себеп – іс басындағы Президент Игорь Додонның жүргізіп отырған саясаты. Ол Еуразиялық экономикалық одақты (ЕЭО) жақтаған үміткер ретінде президенттік сайлауға қатысып, 2016 жылдың қарашасында сайлауда жеңіске жеткен [Libertatea, 2016]. Президент Додон президенттік биліктің шектелуі, парламентте нақты және тұрақты қолдаудың болмауы және жалпы саяси жағдайдың тұрақсыздығы сияқты бірқатар факторларға қарамастан, Ресеймен және ЕЭО-мен тығыз әріптестік орнатуда маңызды қадамдар жасай алды. 2018 жылдың мамырында Молдова ЕЭО-да бақылаушы мәртебесіне ие болды [Европейская правда, 2018], бұл оның уәкілетті өкілдеріне одақ органдарының отырыстарына қатысуға және мүше мемлекеттер қабылдаған құжаттарды алуға мүмкіндік береді.

Молдова үшін Ресеймен және ЕЭО-мен тығыз экономикалық қарым-қатынас орнатудағы ең үлкен артықшылықтардың бірі – ЕЭО-дағы шешім қабылдау тетігінің ЕО сияқты жоғары институционалды құрылымға ие болмауы [Cabar, 2020]. Молдованың Ресеймен және ЕЭО-мен әріптестігі Еуропалық интеграцияға қарағанда лезде айтарлықтай экономикалық табыстарға қол жеткізуге мүмкіндік береді. Ресеймен тығыз әріптестіктің және белсенді келіссөздердің арқасында Президент Игорь Додон өзінің алғашқы президенттік мерзімінде Молдова үшін айтарлықтай тиімді экономикалық мәселелерді шеше алды. Бұған Молдовадан келген еңбек мигранттарына рақымшылық жасау [Новости Приднестровья, 2017], Ресейде Молдова тауарларына жеңілдетілген режим енгізу [Trans.ru, 2019], газ бағасына жеңілдіктер [Нефтегаз, 2020] және т.б. кіреді. Осындай маңызды экономикалық табыстар еуроскептицизмге әкеліп, молдовалық қоғамда ресейшіл және еуразияшыл көзқарастардың артуына себеп болды.

Согласно последнему опросу, 43,5% молдаван приветствовали бы идею вступления в ЕС [Unimedia, 2020]. В целом этот процент колеблется от 33 до 48%, тогда как доля сторонников присоединения к ЕАЭС обычно колеблется от 27 до 42% [Agora, 2018; TV8, 2019]. С другой стороны, тщательный анализ различных опросов по этому поводу показывает, что большинство поддерживающих идею членства Молдовы в ЕАЭС не это имеют в виду, на самом деле им бы хотелось, чтобы Молдова имела хорошие экономические связи с Россией без вступления в ЕАЭС. В ходе последнего саммита ЕАЭС, состоявшегося 19 мая 2020 года, президент Додон еще раз твердо подтвердил свою приверженность восточному вектору во внешнеэкономической политике Молдовы и выразил готовность страны к более активному участию в евразийской интеграции [НТВ Молдова, 2020].

Сегодня очевидно, что выбор вектора будущей интеграции Молдовы станет ключевым вопросом во время президентских выборов, назначенных на 1 ноября 2020 года. Майя Санду, фактический лидер оппозиции и наиболее вероятная соперница Додона на выборах, крайне критично настроена по поводу партнерства Молдовы с ЕАЭС и предлагает строго европейский вектор будущей интеграции [Радио Азаттык, 2020]. Анализ последних десяти лет экономических отношений Молдовы с ЕС и Россией позволяет утверждать, что решение о выборе вектора будущей интеграции зависит не только от граждан Молдовы, но и от позиций двух крупных внешних игроков – ЕС и России.

Источники:

Agora (2018). Исследование IRI: Европейский вектор набирает силу, его локомотив - молодежь. Отношение к НАТО и соседним государствам. Доступен по адресу: <https://agora.md/stiri/51675/sondaj-iri-vectorul-european-castiga-teren--locomotiva-acestua-fiind-tinerii--atitudinea-fata-de-nato-si-statele-vecine>. Дата обращения: 25.05.2020.

Соңғы сауалнамаға сәйкес, молдовалықтардың 43,5%-ы ЕО-ға мүше болу идеясын қолдайды. Жалпы алғанда, бұл пайыз 33-48% шамасында ауытқып отырады [Unimedia, 2020]. Ал ЕЭО-ға қосылу идеясын қолдайтындардың үлесі болса әдетте 27-42% аралығында [Agora, 2018; TV8, 2019]. Осы мәселе бойынша әртүрлі сауалнамаларды талдау нәтижесі көрсеткендей, молдовалықтар үшін ЕЭО-ға мүше болу аса маңызды емес, олар керісінше Молдованың ЕЭО-ға қосылмай Ресеймен жақсы экономикалық қарым-қатынаста болғанын қалайды. ЕЭО-ның 2020 жылғы 19 мамырда өткен соңғы саммитінде Президент Додон Молдованың сыртқы экономикалық саясатында шығыс векторын ұстануға ниеттілігін тағы да растап, елдің еуразиялық интеграцияға белсенді қатысуға дайын екендігін білдірді [НТВ Молдова, 2020].

Молдованың болашақ интеграциялық векторын таңдау 2020 жылдың 1 қарашасында өтетін президенттік сайлау кезінде күн тәртібіндегі басты мәселе болатындығы анық. Оппозиция жетекшісі және Додонның сайлаудағы ықтимал қарсыласы Майя Санду Молдованың ЕЭО-мен әріптестігіне сыни көзбен қарайды және болашақ интеграцияның еуропалық векторын ұсынады [Азаттық радиосы, 2020]. Молдованың ЕО-мен және ЕЭО-мен соңғы он жылдағы экономикалық қатынастарына талдау жасай отырып, Молдованың болашақ интеграциялық векторын таңдау туралы шешім тек Молдова азаматтарына ғана емес, сонымен қатар екі негізгі сыртқы актор – ЕО мен Ресейдің ұстанымдарына да байланысты деп айтуға болады.

Дереккөз:

Agora (2018). IRI сауалнамасы: еуропалық вектор кеңейіп келеді, оның локомотиві - жастар. НАТО мен көрші мемлекеттерге деген көзқарас. Сілтеме: <https://agora.md/stiri/51675/sondaj-iri-vectorul-european-castiga-teren--locomotiva-acestua-fiind-tinerii--atitudinea-fata-de-nato-si-statele-vecine>. Кәріс алған уақыты: 25.05.2020.

Cabar (2020). Есть ли перспективы у скептицизма ЕАЭС в Казахстане? Доступен по адресу: <https://cabar.asia/en/does-the-eaeu-skepticism-have-prospects-in-kazakhstan/>. Дата обращения: 25.05.2020.

Европейская комиссия (2020). Европейская политика соседства и переговоры о расширении. Доступен по адресу: https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/neighbourhood/eastern-partnership_en. Дата обращения: 20.05.2020.

Европейская правда (2018). Молдова получила статус наблюдателя при ЕАЭС. Доступен по адресу: <https://www.eurointegration.com.ua/rus/news/2018/05/14/7081680/>. Дата обращения: 24.05.2020.

Euractiv (2014). Молдаване смогут безвизовый въезд в ЕС. Доступен по адресу: <https://www.euractiv.com/section/justice-home-affairs/news/moldovans-to-travel-visa-free-to-the-eu/>. Дата обращения: 25.05.2020.

Зона углубленной и всеобъемлющей свободной торговли (2020). Про DCFTA. Доступен по адресу: <http://dcfta.md/despre-aa-dcfta>. Дата обращения: 25.05.2020.

Libertatea (2016). Кто такой Игорь Додон, новый президент Республики Молдова. Доступен по адресу: <https://www.libertatea.ro/stiri/cine-este-igor-dodon-1645493>. Дата обращения: 24.05.2020.

Министерство экономики Республики Молдова (МЭРМ) (2015). DCFTA: преимущества для Молдовы. Доступен по адресу: <http://dcfta.md/beneficiile-pentru-moldova>. Дата обращения: 20.05.2020.

Морари, Кристина (2016). Роль ЕС в Республике Молдова Европейская интеграция в рамках Восточного партнерства. Доступен по адресу: http://www.ceswp.uaic.ro/articles/CESWP2016_VIII3_MOR.pdf. Дата обращения: 24.05.2020.

Нефтегаз (2020). И. Додон: До конца 2020 года цена на российский газ для Молдовы может снизиться на 40%. Доступен по адресу: <https://neftegaz.ru/news/Trading/540207-i-dodon-tsena-rossiyskogo-gaza-dlya-moldovy-k-kontsu-2020-g-mozhet-sni-zitsya-na-40/>. Дата обращения: 25.05.2020.

Новости Приднестровья (2017). В России начнется амнистия для трудовых мигрантов из Молдовы. Доступен по адресу: <https://novostipmr.com/ru/news/17-03-01/v-rossii-nachalas-amnistiya-dlya-trudovyh-migrantov-iz-moldovy>. Дата обращения: 25.05.2020.

НТВ Молдова (2020). Игорь Додон на заседании ОЕЭП: Кишинев ожидает гостей из Евразийской экономической комиссии и стран Евразийского союза. Доступен по адресу: <http://ntv.md/news/33414>. Дата обращения: 25.05.2020.

Радио Азаттык (2020). Майя Санду: Единственное конституционное решение - это отставка Игоря Додона и досрочные выборы. Доступен по адресу: <https://moldova.europalibera.org/a/30638097.html>. Дата обращения: 25.05.2020.

Азаттық радиосы (2020). Майя Санду: жалғыз конституциялық шешім - Игорь Додонның қызметінен кетуі және мерзімінен бұрын сайлау. Сілтеме: <https://moldova.europalibera.org/a/30638097.html>. Каралған уақыты: 25.05.2020.

Cabar (2020). ЕАЭО-скептицизмнің Қазақстанда болашағы бар ма? Сілтеме: <https://cabar.asia/en/does-the-eaeu-skepticism-have-prospects-in-kazakhstan/>. Каралған уақыты: 25.05.2020.

Еуропалық комиссия (2020). Еуропалық көршілік саясаты және кеңейту жөніндегі келіссөздер. Сілтеме: https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/neighbourhood/eastern-partnership_en. Каралған уақыты: 20.05.2020.

Европейская правда (2018). Молдова ЕАЭО-да бақылаушы мәртебесін алды. Сілтеме: <https://www.eurointegration.com.ua/rus/news/2018/05/14/7081680/>. Каралған уақыты: 24.05.2020.

Euractiv (2014). Молдовалықтар ЕО-ға визасыз баруда. Сілтеме: <https://www.euractiv.com/section/justice-home-affairs/news/moldovans-to-travel-visa-free-to-the-eu/>. Каралған уақыты: 25.05.2020.

Libertatea (2016). Молдова Республикасының жаңа Президенті Игорь Додон кім? Сілтеме: <https://www.libertatea.ro/stiri/cine-este-igor-dodon-1645493>. Каралған уақыты: 24.05.2020.

Молдова Республикасының Экономика министрлігі (МЕРМ) (2015). DCFTA: Молдова үшін артықшылықтар. Сілтеме: <http://dcfta.md/beneficiile-pentru-moldova>. Каралған уақыты: 20.05.2020.

Морари, Кристина (2016). Молдова Республикасындағы Еуропалық Одақтың рөлі Шығыс серіктестігі шеңберіндегі еуропалық интеграция. Сілтеме: http://www.ceswp.uaic.ro/articles/CESWP2016_VIII3_MOR.pdf. Каралған уақыты: 24.05.2020.

Нефтегаз (2020). Игорь Додон: 2020 жылдың аяғында Молдова үшін ресейлік газдың бағасы 40% төмендейі мүмкін. Сілтеме: <https://neftegaz.ru/news/Trading/540207-i-dodon-tsena-rossiyskogo-gaza-dlya-moldovy-k-kontsu-2020-g-mozhet-sni-zitsya-na-40/>. Каралған уақыты: 25.05.2020.

Новости Приднестровья (2017). Ресейде Молдовадан келген еңбек мигранттарына рақымшылық басталады. Сілтеме: <https://novostipmr.com/ru/news/17-03-01/v-rossii-nachalas-amnistiya-dlya-trudovyh-migrantov-iz-moldovy>. Каралған уақыты: 25.05.2020.

НТВ Молдова (2020). Игорь Додон СЕЕС отырысында: Кишинев Еуразиялық экономикалық комиссия мен Еуразиялық одақ елдерінен қонақтар күтеді. Сілтеме: <http://ntv.md/news/33414>. Каралған уақыты: 25.05.2020.

Терең және кешенді еркін сауда аймағы (2020). DCFTA туралы. Сілтеме: <http://dcfta.md/despre-aa-dcfta>. Каралған уақыты: 25.05.2020.

Trans.ru (2019). Ресей Молдова тауарларына жеңілдік режимін кеңейтеді. Сілтеме: <https://trans.ru/>

Trans.ru (2019). Россия продлит преференциальный режим для молдавских товаров. Доступен по адресу: <https://trans.ru/news/rossiya-prodlit-lgotnii-rezhim-dlya-moldavskih-tovarov>. Дата обращения: 25.05.2020.

TV8 (2019). Опрос IMAS: как разделятся голоса в случае референдума о вступлении Молдовы в ЕС и союзе с Румынией. Доступен по адресу: <https://tv8.md/2019/12/17/sondaj-imas-cum-s-ar-parti-voturile-in-cazul-unor-referendumuri-pentru-aderarea-r-moldova-la-ue-si-de-unire-cu-romania/>. Дата обращения: 25.05.2020.

Unimedia (2020). Опрос: более 40% молдаван выбирают членство в ЕС. Сколько из них хотят вступить в Евразийский союз. Доступен по адресу: <https://unimedia.info/ro/news/c6605bfd6519388e/sondaj-pestre-40-dintre-moldoveni-opteaza-pentru-aderarea-la-ue-cati-vor-in-uniunea-euroasiatica.html>. Дата обращения: 25.05.2020.

[news/rossiya-prodlit-lgotnii-rezhim-dlya-moldavskih-tovarov](https://trans.ru/news/rossiya-prodlit-lgotnii-rezhim-dlya-moldavskih-tovarov). Каралған уақыты: 25.05.2020.

TV8 (2019). IMAS сауалнамасы: Молдованың ЕО-ға кіруі және Румыниямен бірігуі үшін референдум өткізілген жағдайда дауыстар қалай бөлінеді. Сілтеме: <https://tv8.md/2019/12/17/sondaj-imas-cum-s-ar-parti-voturile-in-cazul-unor-referendumuri-pentru-aderarea-r-moldova-la-ue-si-de-unire-cu-romania/>. Каралған уақыты: 25.05.2020.

Unimedia (2020). Сауалнама: Молдовалықтардың 40% -дан астамы ЕО мүшелігін таңдайды. Олардың қаншасы Еуразиялық одаққа кірiсi келеді. Сілтеме: <https://unimedia.info/ro/news/c6605bfd6519388e/sondaj-pestre-40-dintre-moldoveni-opteaza-pentru-aderarea-la-ue-cati-vor-in-uniunea-euroasiatica.html>. Каралған уақыты: 25.05.2020.

ГЛАВА 2. ЭКОНОМИКА СТРАН ЕВРАЗИИ

2-ТАРАУ. ЕУРАЗИЯ ЕЛДЕРІНІҢ ЭКОНОМИКАСЫ

ФИНАНСОВЫЙ БАЛАНС И ФИНАНСОВЫЕ РЫНКИ
ҚАРЖЫЛЫҚ БАЛАНС ЖӘНЕ ҚАРЖЫЛЫҚ НАРЫҚТАР

БЮДЖЕТНАЯ СИСТЕМА УЗБЕКИСТАНА: ЭТАПЫ РАЗВИТИЯ И ТЕКУЩИЕ РЕФОРМЫ ӨЗБЕКСТАННЫҢ БЮДЖЕТ ЖҮЙЕСІ: ДАМУ КЕЗЕҢДЕРІ МЕН ҚАЗІРГІ РЕФОРМАЛАР

*Жандос Ранов**

После обретения независимости в 1991 году Узбекистан начал разрабатывать и реализовывать собственную модель бюджетной системы. Как и в других странах мира, основной задачей этой системы является обеспечение эффективного и рационального использования государственных финансов на основе соответствующей нормативной базы. Это крайне важно, поскольку госбюджет, как и другие доступные государству экономические инструменты, играет важную роль в регулировании национальной экономики и обеспечении социально-экономического роста. В данной статье будет дана оценка истории бюджетной системы Узбекистана и ее текущего состояния.

Разработка бюджетной системы Узбекистана выполнялась последовательно, в несколько этапов. Первый этап, который проходил в 1992-1999 годах, заключался в формировании бюджетной системы в контексте транзита от командно-административной плановой экономики к рыночной. Этот период ознаменовался тяжелым экономическим кризисом, поскольку распад СССР лишил Узбекистан налаженных экономических связей и значительных финансовых поступлений из центра, которые достигали 21% ВВП [Хайдаров, 2014]. Резкое падение ВВП привело к снижению объема поступлений в бюджет страны и росту дефицита бюджета. В то время как доходная часть бюджета пополнялась за счет высоких налоговых ставок, расходная часть имела ярко выраженную социальную направленность, поскольку более 60% расходов составили социальные выплаты, льготы и субсидии. [Пардаев, 2014]. Из-за значительной инфляции введение

1991 жылы Өзбекстан өз тәуелсіздігіне қол жеткізген соң, өзінің жеке бюджет жүйесінің моделін жасау және оны енгізу ісін қолға алды. Әлемнің басқа елдерінде сияқты бұл жүйенің басты міндеті – тиісті нормативті-құқықтық базаның негізінде мемлекеттік қаржының оңтайлы әрі тиімді пайдалануын қамтамасыз ету. Мемлекеттің қолындағы өзге экономикалық инструменттермен бірге мемлекеттік бюджет ұлттық экономиканы басқарып реттеуде және әлеуметтік-экономикалық өсуді қамтамасыз етуде маңызды рөл ойнайды. Бұл мақалада Өзбекстанның бюджеттік жүйесінің тарихы және қазіргі кезеңі бағаланады.

Өзбекстанның бюджет жүйесі біртіндеп дамып, бірнеше кезеңдерден өтті. 1992-1999 жылдарды қамтыған бірінші кезеңде бюджет жүйесінің қалыптасу үдерісі әкімшіл-әміршіл жоспарлы экономикадан нарықтық экономикаға көшу жағдайында жүрді. Ол кезеңде ауыр экономикалық дағдарыс орын алып, Кеңес Одағы ыдырауының салдарынан Өзбекстан қалыптасқан шаруашылық байланыстардан және жалпы ішкі өнімнің (ЖІӨ) 21%-на дейін жеткен Орталықтан түсіп отырған едәуір қаржылай трансферттерден айырды [Хайдаров, 2014]. ЖІӨ-нің күрт төмендеуі ел бюджетіне түсіп отырған кірістердің азаюына және бюджет тапшылығының артуына алып келді. Егер, бюджеттің кіріс бөлігі салықтардың жоғары мөлшерлемесі есебінен толықтырылып отырған болса, шығыс бөлігі көбіне әлеуметтік мәселелерді шешуге бағытталды, өйткені, шығыстардың 60%-нан астамын әлеуметтік төлемдер, жәрдемақылар және

* доктор, Евразийский научно-исследовательский институт, Казахстан. ranov.1985@mail.ru

национальной валюты не стало ключом к решению бюджетных проблем, и в первые годы независимости бюджет страны составлялся и принимался не на один год, а на квартал.

На данном этапе первоочередная задача заключалась в обеспечении макроэкономической стабильности и бюджетного баланса. Одновременно с созданием правовой базы бюджетной системы и основ межбюджетных отношений правительство Узбекистана совершенствовало контроль над процессом исполнения госбюджета и финансирования расходов. Государство усилило контроль за эффективным расходованием целевых бюджетных ассигнований предприятиями, организациями и учреждениями. Для сокращения бюджетных расходов власти страны приступили к реформированию системы социальной защиты с целью охвата наиболее уязвимых слоев населения [Пардаев, 2014].

Молодому государству потребовалось несколько лет, чтобы подавить гиперинфляцию и достичь макроэкономической стабильности, что позволило сбалансировать доходную и расходную части бюджета. Во второй половине 1990-х годов ВВП Узбекистана достиг докризисного уровня, а в начале 2000-х уровень роста бюджета превысил уровень роста численности населения [Хайдаров, 2014]. В 2000-2005 годах происходило дальнейшее совершенствование процессов формирования и распределения бюджета и усиливался контроль над надлежащим использованием бюджетных средств. Этот период можно рассматривать как второй период развития бюджетной системы Узбекистана.

В рамках этого этапа в стране произошел переход от банковской системы исполнения государственного бюджета, унаследованной от СССР, к казначейской системе. В банковской системе исполнение бюджета осуществляется Центральным банком и коммерческими банками, в то время как в системе казначейства бюджет исполняется органами казначейства, производящими платежи от имени

дотациялар құрады [Пардаев, 2014]. Жоғары инфляцияның себебінен ұлттық валютаны енгізу бюджет мәселелерін шешудің оңтайлы жолына айнала алмай, тәуелсіздіктің алғашқы жылдарында ел бюджеті бір жылға емес, бір тоқсанға қабылданып отырды.

Бұл кезеңде макроэкономикалық тұрақтылық пен бюджеттің теңгерімділігін қамтамасыз ету басты міндетке айналды. Бюджет жүйесінің заңнамалық базасын және бюджетаралық қатынастардың негізін құра отырып, Өзбекстан үкіметі мемлекеттік бюджетті орындау және шығындарды қаржыландыру үдерістеріне қатысты бақылау механизмдерін жетілдірді. Мемлекет біртіндеп кәсіпорындарға, ұйымдар мен мекемелерге бюджет бөлінетін қаржының тиімді жұмсалыуына бақылауды күшейтті. Бюджет шығындарын қысқарту үшін елдегі билік халықтың мейлінше қорғалған бөлігін атаулы көмекпен қамту үшін әлеуметтік қорғау жүйесін реформалауын жүргізді [Пардаев, 2014].

Гиперинфляцияны басу және макроэкономикалық тұрақтылыққа қол жеткізу үшін жас мемлекет бірнеше жылын кетіруге мәжбүр болып, бұл жағдай өз кезегінде бюджеттің кіріс және шығыс бөлігін тұрақтандыруға мүмкіндік берді. 1990 жылдардың екінші жартысында Өзбекстанның ЖІӨ дағдарысқа дейінгі көрсеткішке жетіп, 2000 жылдардың басында ЖІӨ-нің өсу қарқыны халық санының өсуінен асып түсті [Хайдаров, 2014]. 2000-2005 жылдары мемлекеттік бюджетті қалыптастыру және үлестіруді одан ары жетілдіру үдерісі жүріп, бюджет қаражатын мақсатты түрде пайдалануды бақылау бұрынғыдан да күшейе түседі. Бұл кезеңді Өзбекстан бюджет жүйесінің екінші даму кезеңі ретінде қарастыруға болады.

Осы кезең барысында Өзбекстан Кеңес Одағынан мұра болып қалған мемлекеттік бюджетті банк жүйесі арқылы орындаудан бас тартып, қазынашылық жүйеге көшті. Банк жүйесін-

и по поручению получателей бюджета [Власова, 2004]. Недостатками банковской системы были многочисленные нарушения бюджетной дисциплины, а введение казначейской системы было направлено на значительное повышение качества и эффективности исполнения бюджета. Кроме того, с целью сокращения расходов государственного бюджета были внедрены нормативные методы финансирования и создана система государственных закупок, что позволило закупить необходимые товары приемлемого качества и по минимальной цене.

На третьем этапе, начавшемся в 2006 году и продолжавшемся до недавнего времени, была проведена дальнейшая работа по совершенствованию государственной фискальной системы, в частности, были созданы Казначейство Министерства финансов Узбекистана и его территориальные подразделения. Кроме того, правительство провело реформу бюджетного законодательства страны. На смену закону «О бюджетной системе» в конце 2013 года был принят Бюджетный кодекс Республики Узбекистан. Кодекс стал основополагающим документом, регулирующим отношения в области формирования, подготовки, рассмотрения, принятия, утверждения и исполнения государственного бюджета.

На этом этапе ориентация бюджетных расходов на результативность стала одним из ключевых принципов бюджетной системы с целью повышения их эффективности. Другими словами, правительство сделало упор на рациональное использование бюджетных средств, постоянно отслеживая процесс финансирования определенных программ в министерствах, ведомствах и других получателях. Еще одним принципом, который был выдвинут на первый план, стал принцип ответственности участников бюджетного процесса, согласно которому каждый участник несет ответственность за свои действия на каждом этапе процесса [Бюджетный кодекс Республики Узбекистан, 2013].

де бюджеттің орындалуы Орталық және коммерциялық банктер арқылы жүйеге асырылған болса, қазынашылық жүйеде бюджет алушылардың атынан және олардың тапсырмасы бойынша төлем жасау арқылы бюджетті қазынашылық органдар орындауға кірісті [Власова, 2004]. Бюджет тәртібін сақтауда орын алған көптеген заң бұзушылықтар банк жүйесінің басты кемшіліктерінің біріне айналса, қазынашылық жүйені енгізу арқылы Өзбекстан бюджетті орындаудың сапасы мен тиімділігін айтарлықтай арттыруға ұмтылды. Сонымен қатар, мемлекеттік бюджеттің шығындарын азайту үшін қаржыландырудың нормативті әдістері енгізіліп, мемлекеттік сатып алу жүйесі құрыла бастап, бұл жағдай өз кезегінде тиісті сападағы қажетті тауарларды минималды баға бойынша сатып алуға мүмкіндік жасады.

2006 жылы басталып, соңғы уақытқа дейін жалғасып келген үшінші кезең барысында мемлекеттік қаржы жүйесін одан ары жетілдіру шаралары жүргізіліп, Өзбекстанның қаржы министрлігінің жанынан Қазынашылық және оның территориялық бөлімдері құрылды. Сонымен қатар, Өзбекстан үкіметі елдің бюджет заңнамасының реформасын жасаған болатын. 2013 жылдың аяғында «Бюджет жүйесі туралы» заңның орнына Өзбекстан Республикасының Бюджет кодексі қабылданып, ол мемлекеттік бюджетті қалыптастыру, құру, қарастыру, қабылдау, бекіту және орындау саласындағы қатынастарды реттейтін басты құжатқа айналды.

Бұл кезеңде бюджет шығындарын нәтижеге және олардың тиімділігін арттыруға бағыттау бюджет жүйесінің негізгі ұстанымдарына айналды. Басқа сөзбен айтқанда, үкімет министрліктер, ведомстволар және өзге де қаржы алушылар деңгейінде мақсатты бағдарламалар бойынша қаржыландырудың үдерісін тұрақты бақылау орнату арқылы бюджет қаржысын тиімді пайдалануға басымдық жасады. Бюджет үдерісі қатысушысының жауапкершілік

После прихода к власти Шавката Мирзиёева во всех сферах жизни Узбекистана проводятся широкомасштабные реформы, направленные на обеспечение всестороннего экономического процветания страны. Бюджетная система, которая переживает новый этап своего развития, не исключение. Так, в августе 2018 года в целях повышения прозрачности бюджетных данных президент Мирзиёев принял указ «О мерах по обеспечению открытости бюджетных данных и активного участия граждан в бюджетном процессе». В частности, документ определяет новый порядок осуществления парламентского и общественного контроля за формированием и расходованием бюджетных средств [Бюджетный кодекс Республики Узбекистан, 2018].

В декабре 2019 года президент Мирзиёев подписал закон «О Государственном бюджете Республики Узбекистан на 2020 год». Примечательно, что впервые в Узбекистане государственный бюджет был принят в форме закона – ранее он утверждался указом президента. В соответствии с новым статусом документа, до подписания президентом закон был принят Законодательной палатой (нижней палатой) и одобрен Сенатом (верхней палатой) Олий Мажлиса (парламента). Также стоит отметить, что впервые прогнозируемые доходы и расходы бюджета и целевых фондов охватывают не только один год, но и содержат целевые показатели на 2021–2022 годы [Газета.uz, 2019a].

Согласно закону, начиная с 2020 года, в Узбекистане создается новая бюджетная система, направленная на расширение полномочий парламента и местных Советов народных депутатов, а также на обеспечение независимости органов местного самоуправления в вопросах получения доходов и использования средств местного бюджета. Таким образом, палаты Олий Мажлиса будут утверждать расходы государственного бюджета по министерствам и ведомствам, а местные советы будут утверждать расходы местных бюджетов. Кроме того, расширен перечень видов

установим басшылыққа алынған негізгі ұстанымдардың біріне айналып, ол бойынша әрбір қатысушы осы үдерістің әрбір кезеңінде өз іс-әрекеттеріне өзі жауап береді [Өзбекстан Республикасының Бюджет кодексі, 2013].

Шавкат Мирзиёев билікке келген соң, Өзбекстанның барлық салаларында елдің толыққанды экономикалық гүлденуін қамтамасыз етуге бағытталған ауқымды реформалар жүргізіліп жатыр. Бұл үрдістен жаңа даму кезеңіне аяқ басқан бюджет жүйесі де шет қалған жоқ. Дәлірек айтқанда, 2018 жылы тамызда бюджеттік деректердің ашықтығын арттыру мақсатында президент Мирзиёев «Бюджеттік деректердің ашықтығын және бюджет үдерісіндегі азаматтардың белсенді қатысуын қамтамасыз ету бойынша шаралар туралы» қаулы қабылдады. Бұл құжат бюджет қаржысын қалыптастыру және оларды жұмсауға қатысты парламенттік және қоғамдық бақылау жүргізудің жаңа тәртібін анықтаған болатын [Өзбекстан Республикасының Бюджет кодексі, 2018].

2019 жылы желтоқсанда Мирзиёев «2020 жылға арналған Өзбекстан Республикасының Мемлекеттік бюджеті туралы» заңға қол қойып, ел тарихында алғаш рет мемлекеттік бюджет президенттік қаулысымен емес, заң түрінде қабылданды. Құжаттың жаңа мәртебесіне орай, президент қол қойғанға дейін бұл заң Олий Мәжілістің (парламенттің) Заң шығарушы паласымен (төменгі палатамен) қабылданып, Сенатпен (жоғары палатамен) мақұлданды. Сонымен бірге, алғаш рет бюджет пен мақсатты қорлардың болжамды кірісі мен шығысы тек бір жылды ғана емес, 2021–2022 жылдарға арналған мақсатты нысаналарда қамтитындығын жеке атап өткен [Газета.uz, 2019a].

Аталған заңға сәйкес 2020 жылдан бастап Өзбекстанда парламент пен жергілікті халық депутаттары кеңестерінің өкілеттіліктерін кеңейтуге, кірістерді қалыптастыру мен жергілікті бюджет-

доходов, которые полностью остаются в распоряжении местных бюджетов [УзА, 2019]. Также введен бюджетный календарь, который позволит министерствам и департаментам планировать программы и инвестиционные проекты на среднесрочный период [Газета.uz, 2019б].

Резюмируя, стоит отметить, что совершенствование бюджетной системы является лишь одной из многих мер, принятых правительством Узбекистана, для обеспечения модернизации национальной экономики, повышения инвестиционной привлекательности страны и благосостояния населения. В текущий момент реформы, инициированные президентом Мирзиёевым, замедлились из-за финансово-экономического кризиса, вызванного пандемией коронавируса. Однако если экономические начинания лидера Узбекистана будут тщательно спланированы и устойчивы, они должны выстоять эту проверку на прочность.

Источники:

Бюджетный кодекс Республики Узбекистан (2013). Бюджетный кодекс Республики Узбекистан. Доступен по адресу: <https://lex.uz/docs/2304140>. Дата обращения: 03.04.2020.

Бюджетный кодекс Республики Узбекистан (2018). О мерах по обеспечению открытости бюджетных данных и активного участия граждан в бюджетном процессе. Доступен по адресу: <https://lex.uz/ru/docs/3879207>. Дата обращения: 03.04.2020.

Власова Татьяна (2004). Банковская и казначейская системы учета исполнения бюджета: их недостатки и преимущества. Доступен по адресу: <https://cyberleninka.ru/article/n/bankovskaya-i-kaznacheykskaya-sistemy-ucheta-ispolneniya-byudzheta-ih-nedostatki-i-preimushchestva>. Дата обращения: 03.04.2020.

Газета.uz (2019а). Государственный бюджет на 2020 год. Доступен по адресу: <https://www.gazeta.uz/ru/2019/12/16/budget-2020/>. Дата обращения: 04.04.2020.

Газета.uz (2019б). Опубликован "Бюджет для граждан" на 2020 год. Доступен по адресу: <https://www.gazeta.uz/ru/2019/11/01/budget/>. Дата обращения: 04.04.2020.

Пардаев Умитжон (2014). Подходы к повышению эффективности исполнения расходов государственного бюджета в Узбекистане. Доступен по

тердің қаржысын пайдалануда жергілікті жердегі мемлекеттік билік органдарының дербестігін қамтамасыз етуге бағытталған жаңа бюджет жүйесі енгізілуде. Демек, министрліктер мен ведомстволар деңгейіндегі мемлекеттік бюджеттің шығындарын Олий Мәжілістің палаталары, ал жергілікті бюджеттердің шығындарын жергілікті кеңестермен бекітілетін болады. Сонымен қатар, жергілікті бюджеттердің толық қарауына өтетін кіріс түрлерінің тізбесі де кеңейтілді [УзА, 2019]. Жоғарыда аталған өзгерістермен қатар, министрліктер мен ведомстволарға ортамерзімді кезеңге арналған бағдарламалар мен инвестициялық жобаларды жоспарлауға мүмкіндік беретін бюджеттік күнтізбесі енгізілуде [Газета.uz, 2019б].

Сөз соңында, бюджет жүйесінің жаңартылуы Өзбекстанның үкіметінің ұлттық экономиканың жаңғыруын қамтамасыз етуге, елдің инвестициялық тартымдылығын өсіруге және халықтың әл-ауқатын көтеруге бағытталған шаралардың бірі ғана екендігін айта кету керек. Бүгінгі таңда, президент Мирзиёевтің бастама көтеруімен жүзеге асырылып отырған реформалардың қарқыны коронавирус пандемиясына байланысты туындаған қаржы-экономикалық дағдарысына байланысты төмендеді. Дегенмен, Өзбекстан президентінің экономикалық бастамалары тиянақты ойластырылған және тұрақты болған жағдайда, олар бұл қиын сынақтан өтуі тиіс.

Дереккөз:

Власова Татьяна (2004). Бюджеттерді есепке алудың банктің және қазынашылық жүйелері: кемшіліктері мен артықшылықтары. Сілтеме: <https://cyberleninka.ru/article/n/bankovskaya-i-kaznacheykskaya-sistemy-ucheta-ispolneniya-byudzheta-ih-nedostatki-i-preimushchestva>. Қаралған уақыты: 03.04.2020.

Газета.uz (2019а). 2020-Мемлекеттік бюджеті сандарда. Сілтеме: <https://www.gazeta.uz/ru/2019/12/16/budget-2020/>. Қаралған уақыты: 04.04.2020.

адресу: <https://cyberleninka.ru/article/n/podhody-k-povysheniyu-effektivnosti-ispolneniya-rashodov-gosudarstvennogo-byudzheta-v-uzbekistane>. Дата обращения: 02.04.2020.

УзА (2019). О мерах по обеспечению реализации Закона Республики Узбекистан «О Государственном бюджете Республики Узбекистан на 2020 год». Доступен по адресу: <https://uza.uz/docs/2304140>. Бюджетный кодекс Республики Узбекистан/ru/documents/o-merakh-po-obespecheniyu-ispolneniya-zakona-respubliki-uzbe-31-12-2019. Дата обращения: 04.04.2020.

Хайдаров Гафаров (2014). Новый этап бюджетных реформ в Узбекистане: курс на производительность. Доступен по адресу: <https://cyberleninka.ru/article/n/novyy-etap-byudzhethnyh-reform-v-uzbekistane-kurs-na-rezultativnost>. Дата обращения: 02.04.2020.

Газета.uz (2019b). 2020 жылға арналған «Азаматтарға арналған бюджет» жарияланды. Сілтеме: <https://www.gazeta.uz/ru/2019/11/01/budget/>. Қаралған уақыты: 04.04.2020.

Өзбекстан Республикасының Бюджет кодексі (2013). Өзбекстан Республикасының Бюджет кодексі. Сілтеме: <https://lex.uz/docs/2304140>. Қаралған уақыты: 03.04.2020.

Өзбекстан Республикасының Бюджет кодексі (2018). Бюджеттік деректердің ашықтығын және бюджет үдерісіндегі азаматтардың белсенді қатысуын қамтамасыз ету бойынша шаралар туралы. Сілтеме: <https://lex.uz/ru/docs/3879207>. Қаралған уақыты: 03.04.2020.

Пардаев Умитжон (2014). Өзбекстандағы мемлекеттік бюджеттің шығындарын орындаудың тиімділігін арттыруға қатысты тәсілдер. Сілтеме: <https://cyberleninka.ru/article/n/podhody-k-povysheniyu-effektivnosti-ispolneniya-rashodov-gosudarstvennogo-byudzheta-v-uzbekistane>. Қаралған уақыты: 02.04.2020.

УзА (2019). «2020 жылға арналған Өзбекстан Республикасының Мемлекеттік бюджеті туралы» Өзбекстан Республикасының Заңын орындауды қамтамасыз ету бойынша шаралар туралы. Сілтеме: <https://uza.uz/ru/documents/o-merakh-po-obespecheniyu-ispolneniya-zakona-respubliki-uzbe-31-12-2019>. Қаралған уақыты: 04.04.2020.

Хайдаров Гафаров (2014). Өзбекстандағы бюджеттік реформалардың жаңа кезеңі: нәтижеге бағыт алу. Сілтеме: <https://cyberleninka.ru/article/n/novyy-etap-byudzhethnyh-reform-v-uzbekistane-kurs-na-rezultativnost>. Қаралған уақыты: 02.04.2020.

РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ СТРАН ЕВРАЗИИ
ЕУРАЗИЯ ЕЛДЕРІНДЕГІ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДАМУ

СПЕЦИАЛЬНАЯ ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ЗОНА «TURKISTAN»: ДОСТИЖЕНИЯ И ВОЗМОЖНОСТИ «TURKISTAN» АРНАЙЫ ЭКОНОМИКАЛЫҚ АЙМАҒЫ: ЖЕТІСТІКТЕР МЕН МҮМКІНДІКТЕР

*Даулет Жайлыбаев**

Основной целью экономической политики Казахстана является содействие устойчивому развитию благосостояния страны. С этой целью по всей стране развернуто несколько крупномасштабных проектов, и особую важность представляет деятельность специальных экономических и промышленных зон в регионах. С 2011 года в каждой области Казахстана было создано 12 специальных экономических зон разной направленности [Kazakh Invest, 2019]. Эти специальные экономические зоны направлены на ускорение развития конкурентного местного производства, привлечение инвестиций в отрасли и регионы, внедрение новых технологий, а также на создание рабочих мест [Система Адилет, 2019].

В 2018 году Постановлением правительства РК от 29 октября 2018 г. № 693 о создании Туркестанской области была создана специальная экономическая зона «Turkistan» (СЭЗ Turkistan) [Система Адилет, 2018]. Основной целью экономической зоны общей площадью 3014 га является увеличение туристического потенциала города Туркестан и улучшение туристических услуг и инфраструктуры. Ускоренное развитие вновь созданного региона также является одной из основополагающих целей экономической зоны. СЭЗ Turkistan состоит из пяти подзон, включая исторический центр площадью 297 га, административно-деловой центр площадью 1350 га, промышленные зоны площадью 365 и 35 га и аэропорт площадью 967 га. При полной функциональности все эти подзоны предоставят широкие возможности для

Казахстанского экономикалық саясатының негізгі мақсаты халықтың әл-ауқатын тұрақты дамытуға бағытталған. Осы мақсатта ел көлемінде бірнеше ірі жобалар қолға алынған болса, соның ішінде өңірлердегі арнайы экономикалық және индустриялық аймақтардың қызметі ерекше маңызға ие. 2011 жылдан бері Қазақстанның әр бір аймағында әртүрлі салалық бағытта 12 арнайы экономикалық аймақ құрылды [Kazakh Invest, 2019]. Бұл арнайы экономикалық аймақтар жергілікті жерлерде бәсекеге қабілетті өндірісті жедел дамыту, экономика салаларына және өңірлерге инвестиция тарту, жаңа технологияларды енгізу және халықты жұмыспен қамтуға бағытталған [Әділет жүйесі, 2019].

2018 жылы Түркістан облысының құрылуына байланысты 2018 жылдың 29 қазандағы Қазақстан Республикасы Үкіметінің №693 қаулысына сәйкес «Turkistan» арнайы экономикалық аймағы құрылды [Әділет жүйесі, 2018]. Жалпы аумағы 3014 гектарды құрайтын экономикалық аймақ Түркістан қаласының туристік әлеуетін көтеру, туристік қызметтер мен инфрақұрылымды жақсартуды мақсат етеді. Сонымен қатар, жаңа құрылған облысты жедел дамыту – экономикалық аймақтың негізгі мақсаттарының бірі. «Turkistan» арнайы экономикалық аймағының құрамына бес субаймақ кіреді. Оның ішінде: тарихи орталық – 297 гектар; әкімшілік-іскерлік орталық – 1350 гектар; өнеркәсіптік аймақтар – 365 және 35 гектар; әуежай – 967 гектарды алып жатыр. Толыққанды жұмыс істеген жағдайда бұл субай-

* магистр, Евразийский научно-исследовательский институт, Казахстан. daulet_87@bk.ru

увеличения экономического потенциала Туркестанской области.

На сегодняшний день повсеместно развернута деятельность СЭЗ Turkistan и определены ее приоритеты. Например, в историческом центре усилия будут направлены на строительство туристических объектов, создание центров отдыха, строительство административных и жилых комплексов, открытие школ, поликлиник, музеев и театров. Между тем, в промышленной зоне ведется производство стройматериалов, переработка готовой металлопродукции, а также строительство производственно-обрабатывающих центров. Эта промышленная зона делится на гринфилд и браунфилд. Гринфилд расположен в поселке Орангай, где ведутся работы по улучшению инфраструктуры и подготовке проектно-сметной документации. В то же время на территории браунфилд построено восемь железнодорожных путей, территория которых ограждена. В административно-деловом центре СЭЗ Turkistan ведется строительство различных социальных объектов [СЭЗ Туркестан, 2020a]. Крупнейшие компании, такие как BI Property, Sembol Construction, YDA Insaat Group, Mabetex Group и Alageum Electric, участвуют в строительных работах в вышеупомянутых подзонах.

Помимо СЭЗ Turkistan действует СЭЗ Ontustik, которая работает в Туркестанской области с 2005 года. Она направлена, главным образом, на развитие эффективного производства и привлечения инвестиций в эту отрасль. Она также направлена на развитие хлопковой, текстильной и швейной промышленности. Срок действия СЭЗ «Онтустик» - 2023 год [7kun.kz, 2019]. Можно констатировать, что эти две специальные экономические зоны, расположенные на территории самого быстрорастущего в демографическом отношении региона, имеют стратегическое значение.

Несколько проектов уже осуществляются в СЭЗ Turkistan. Ведется строитель-

мактардың Түркістан облысының экономикалық әлеуетін көтеруге зор мүмкіндігі бар десек болады.

Қазіргі кезде «Turkistan» арнайы экономикалық аймағының қызметі жан-жақты іске қосылып, өзіндік басымдықтары айқындала бастады. Мысалы, тарихи орталықтың бағыты – туристік нысандардың құрылысын жүргізу, демалыс орындарын қалыптастыру, әкімшілік және тұрғын үй кешендерін салу, мектеп, емхана, музей, театр және т.б. пайдалануға беру болып табылады. Ал, өндірістік аймақта құрылыс материалдарын дайындау, дайын металл өнімдерін өңдеу мен өндіріс және қайта өңдеу орталықтарының құрылыстары қолға алынып жатыр. Бұл өндірістік аймақ негізінен «Greenfield» және «Brownfield» болып екіге бөлінген. «Greenfield» Орангай ауылында орналасқан. Мұнда инфрақұрылымды жақсарту жұмыстары мен жобалық сметалық жұмыстары жүргізілуде. Ал, «Brownfield»-те сегіз темір жол тұйығы салынып, аймақ территориясы қоршалған. Арнайы экономикалық аймақтың әкімшілік іскерлік орталығында Түркістан қаласы тұрғындарына арналған әртүрлі әлеуметтік нысандар бой көтеруде [«Turkistan» АЭА, 2020a]. Жалпы аталмыш аймақтардың құрылыс жұмыстарына «BI Property», «Sembol Construction», «YDA Insaat Group», «Mabetex Group», «Alageum Electric» және т.б. ірі компаниялар қатысып отыр.

Осы уақытқа дейін Түркістан облысында «Turkistan» арнайы экономикалық аймағынан бөлек, 2005 жылдан бері «Оңтүстік» экономикалық аймағы жұмыс істеп келеді. Оның негізгі бағыты өнімділігі тиімді өндірісті дамыту және сол салаға инвестиция тарту болып табылады. Сондай-ақ, мақта өңдеу, тоқыма және тігін өнеркәсібін дамытуды көздейді. Аймақтың қызмет ету уақыты 2023 жылға дейін белгіленген [7kun.kz, 2019]. Яғни, демографиялық басымдыққа ие облыс территориясында орналасқан осы екі арнайы экономикалық аймақтың

ство жилого комплекса стоимостью 46,5 млрд тенге и двух гостиничных проектов на сумму 20,5 млрд тенге. Более того, осуществляются проекты по строительству многофункционального госпиталя, конгресс холла и восточного базара [СЭЗ Туркестан, 2020b]. В 2019 году на территории этой экономической зоны был введен в эксплуатацию дворец бракосочетания. Помимо этого, начали функционировать два предприятия по производству электроприборов компании Alageum Electric. Кроме того, в 2019 году был дан старт 15 проектам стоимостью 37 млрд тенге [Казинформ, 2019].

Кроме того, чтобы привлечь инвестиции в специальную экономическую зону, инвесторам предлагаются льготы, которые включают освобождение от земельного налога, бесплатную аренду земли, освобождение от налога на имущество и таможенных пошлин на ввозимые товары и т. д. Благодаря этим льготам и усилиям, в 2019 году СЭЗ Turkistan была признана лучшей в трех категориях, согласно рейтингу «Глобальная свободная зона года» [Otyrar.kz, 2019]. Это демонстрирует правильность и эффективность направлений развития экономической зоны.

Согласно Генеральному плану города Туркестан, к 2050 году численность городского населения, как ожидается, достигнет 500000. В связи с этим было разработано несколько планов по улучшению уровня жизни в городе. Ожидается, что СЭЗ Turkistan сыграет значимую роль в расширении экономического потенциала Туркестанской области. Это будет способствовать устранению безработицы в регионе, обеспечению населения жильем, созданию зоны свободной торговли и улучшению транспортно-логистической инфраструктуры. В частности, особую важность имеет строительство международного аэропорта, осуществляемое СЭЗ Turkistan. 17 мая 2019 года, в ходе ежегодного Казахстанского круглого стола по глобальным инвестициям под председательством Премьер-мини-

стратегиялық маңызы зор.

Қазірдің өзінде «Turkistan» арнайы экономикалық аймағында бірнеше жобалар іске асырылып келеді. Мұнда құны 46,5 млрд. теңгені құрайтын тұрғын үй кешені мен 20,5 млрд. теңгені құрайтын екі қонақ үй жобасы жүргізілуде. Сондай-ақ, көп салалы емхана мен конгресс холлдың және шығыс базарының жобалары жүзеге асырылуда [«Turkistan» АЭА, 2020b]. Сонымен қатар, 2019 жылы аталмыш экономикалық аймақ аумағында неке сарайы қолданысқа берілді. Оның сыртында АО «Alageum electric» компаниясының электр техникалық бағытындағы екі өндіріс орнының жұмысы басталған. Сондай-ақ, 2019 жылдың өзінде құны 37 млрд. теңгені құрайтын 15 жоба қолға алынды [ҚазАқпарат, 2019].

Сонымен қатар, арнайы экономикалық аймаққа инвестиция тарту мақсатында инвесторларға қолайлы жеңілдіктер қарастырылған. Бұл жер салығынан босату, жерді тегін жалға алу, мүлік салығы, импортталған тауарға қосымша құн салығынан босату және т.б. тұрады. Осы қалыптасқан жеңілдіктер мен атқарылған жұмыстардың нәтижесінде 2019 жылы «Global Free Zone of the Year 2019» рейтингі қорытындысы бойынша, әлемнің 5000 еркін экономикалық аймақтың ішінен «Turkistan» арнайы экономикалық аймағы үш номинация бойынша үздік деп танылды [Otyrar.kz, 2019]. Бұл экономикалық аймақтың даму бағыттарының дұрыс әрі тиімді жолға қойылғандығын көрсетеді.

Түркістан қаласының бас жоспарында қала халқының саны 2050 жылға қарай 500 мың адамға жетеді деп болжам жасалған. Соған сәйкес қаланың өмір сүру деңгейін көтеру бағытында бірқатар жоспарлар құрылған. Осы белгіленген межеде Түркістан облысының экономикалық мүмкіндігін арттыруда «Turkistan» арнайы экономикалық аймағының үлесі зор болады деп күтілуде. Аймақ облыстағы жұмыссыздықты жоюға, халықты

стра Казахстана Аскара Мамина турецкая строительная компания YDA Holding подписала соглашение с администрацией Туркестанской области о строительстве международного аэропорта в Туркестане [Министерство иностранных дел Казахстана, 2019]. Этот международный аэропорт, строительство которого началось, сделает возможным прямые полеты в областной центр. В то же время он будет способствовать развитию воздушных перелетов в южных регионах Казахстана и способствовать международным перелетам. Это также создаст больше возможностей для привлечения иностранных туристов в туристические объекты, расположенные в городе Туркестан и области.

В настоящее время СЭЗ Turkistan продолжает привлекать иностранные инвестиции совместно с Kazakh Invest. В частности, компания Pride India заинтересована в строительстве медицинского колледжа вместимостью 2000 обучающихся в этом экономическом регионе. Кроме того, турецкая Inter Construction, польская ABM WSCHOD и многие другие крупные компании заявили о намерениях работать в регионе.

В СЭЗ Turkistan планируется осуществление около 200 проектов, которые будут активны до 2043 года [Shymkenttv.kz, 2019]. Иностранные инвестиции в область прогнозируются на уровне 33 млрд тенге, а объем внутренних инвестиций – 55 млрд тенге к 2043 году. Ожидается, что количество компаний-участников увеличится до 78, на которых будет работать 6800 человек. Это конечная цель специальной экономической зоны.

В заключение СЭЗ Turkistan дает много возможностей для комплексного развития экономики Туркестанской области. В частности, консолидация иностранных и внутренних предпринимателей во круг региона – это гарантия улучшения социально-экономического положения местного населения. Это происходит параллельно с расширением туристичес-

турьин үймен қамтамасыз етуге, еркін сауда аймағын құруға, көлік-логистикалық инфрақұрылымды жақсартуға септігін тигізеді. Соның ішінде арнайы экономикалық аймақ тарапынан қолға алынған халықаралық әуежай құрылысының орны ерекше. 2019 жылы 17 мамырда Қазақстан премьер-министрі Асқар Маминнің төрағалығымен өткізілген жыл сайынғы «Kazakhstan Global Investment Roundtable» атты кездесу барысында Түркияның YDA Holding құрылыс компаниясы мен Түркістан облысының әкімдігі арасында Түркістанда халықаралық әуежай салу туралы келісімге қол қойылды [Қазақстан сыртқы істер министрлігі, 2019]. Құрылыс жұмысы басталып кеткен халықаралық әуежай облыс орталығына тікелей рейстер орындауға мүмкіндік береді. Сондай-ақ, Қазақстанның оңтүстік өңірлеріндегі әуе жолының дамып, халықаралық рейстердің көбеюіне ықпал етеді. Сонымен қатар, Түркістан қаласы мен облыс аймағындағы туристік нысандарға шетелдік туристерді тартуға мол мүмкіндік туғызады.

Қазіргі кезде «Turkistan» арнайы экономикалық аймағы «Kazakh Invest» компаниясымен бірігіп шетелдік инвестицияларды тарту жұмыстарын жалғастыруда. Соның қатарында «Pride India» компаниясы экономикалық аймақ территориясында 2000 адамға арналған медициналық колледж құрылысын салуға қызығушылық танытып отыр. Сол сияқты Түркиялық «Inter Construction», Польшаның «ABM WSCHOD» және тағы басқа көптеген ірі компаниялар аймақ төңірегінде жұмыс істеуге ниетті екенін білдіріп отыр.

Жалпы, мерзімі 2043 жылға дейін жоспарланған арнайы экономикалық аймақта келешекте 200-ге жуық жобаны іске асыру көзделіп отыр [Shymkenttv.kz, 2019]. 2043 жылға қарай аймақта шетелдік инвестиция көлемі – 33 млрд. теңгені, ал отандық инвестиция көлемі – 55 млрд. теңгені құрауы қажет. Ал, қатысушы компаниялардың санын 78-ге жеткізіп, 6800 адамды жұмыспен қамту көзделген. Бұл

ческого потенциала города Туркестан. Более того, осуществление промышленных проектов в СЭЗ Turkistan позволит эффективно использовать международный транспортный коридор «Западная Европа-Западный Китай», который проходит через регион. Это также упростит реализацию нескольких программ, таких как «Экономика простых вещей» в Туркестанской области.

Источники:

Казинформ (2019). Четыре драйвера экономического развития Туркестанской области. Доступен по адресу: https://www.inform.kz/ru/chetyre-drayvera-ekonomicheskogo-razvitiya-Turkistanskoy-oblasti_a3519985. Дата обращения: 10.02.2020.

Kazakh Invest (2019). Специальные экономические зоны. Доступен по адресу: <https://invest.gov.kz/kz/doing-business-here/fez-and/>. Дата обращения: 07.02.2020.

Министерство иностранных дел Казахстана (2019). Соглашения на сумму около 9 млрд долларов США подписаны в рамках Kazakhstan Global Investment Roundtable. Доступен по адресу: <http://www.mfa.kz/kz/erevan/content-view/soglasenia-na-summu-okolo-9-mlrd-dollarov-ssa-podpisany-v-ramkah-kazakhstan-global-investment-roundtable-4>. Дата обращения: 08.10.2019.

Otyrar.kz (2019). Специальная экономическая зона «Turkistan» была признана одной из лучших зон в международном рейтинге. Доступен по адресу: <https://otyrar.kz/2019/10/spetsialnaya-ekonomicheskaya-zona-turkistan-byla-priznana-odnoj-iz-luchshih-zon-v-mezhdunarodnom-rejtinge/>. Дата обращения: 08.02.2020.

Shymkentv.kz (2019). 200 проектов будут реализованы в специальной экономической зоне. Доступен по адресу: http://shymkentv.kz/kz/news/society_public/arnaiy-ekonomikalyk-aimakta-200-zhoba-zhuzege-asady. Дата обращения: 10.02.2020.

Система Адилет (2019). О специальных экономических и промышленных зонах. Доступен по адресу: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1900000242>. Дата обращения: 05.02.2020.

Система Адилет (2018). О создании специальной экономической зоны «TURKISTAN». Доступен по адресу: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1800000693>. Дата обращения: 07.02.2020.

СЭЗ Turkistan (2020a). Первая промышленная зона. Доступен по адресу: <https://www.sez-turkistan.kz/promyshlennaya-zona-1.html>. Дата обращения: 08.02.2020.

арнайы экономикалық аймақтың қорытынды межесі болып табылады.

Қорытындылай келе, «Turkistan» арнайы экономикалық аймағы Түркістан облысы экономикасының жан-жақты дамуына мол мүмкіндік жаратуда. Соның ішінде шетелдік және отандық кәсіпкерлерді аймақ төңірегінде топтаса бастауы жергілікті халықтың әлеуметтік-экономикалық жағдайының көтерілуінің кепілі болып табылады. Бұл Түркістан қаласының туристік әлеуетін көтерумен қатар жүргізіледі. Сонымен қатар, арнайы аймақтағы өндірістік жобалардың жүзеге асуы облыс территориясынан өтіп жатқан Батыс Еуропа-Батыс Қытай трансұлттық көлік дәлізін тиімді пайдалануға мүмкіндік береді. Сондай-ақ, Түркістан облысындағы «Қарапайым заттар экономикасы» сияқты бірқатар бағдарламалардың жүзеге асуына да септігін тигізетін болады.

Дереккөз:

Әділет жүйесі (2019). Арнайы экономикалық және индустриялық аймақтар туралы. Сілтеме: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1900000242>. Қаралған уақыты: 05.02.2020.

Әділет жүйесі (2018). «TURKISTAN» арнайы экономикалық аймағын құру туралы. Сілтеме: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1800000693>. Қаралған уақыты: 07.02.2020.

Kazakh Invest (2019). Арнайы экономикалық аймақтар. Сілтеме: <https://invest.gov.kz/kz/doing-business-here/fez-and/>. Қаралған уақыты: 07.02.2020.

ҚазАқпарат (2019). Түркістан облысының экономикалық дамуының төрт бағыты. Сілтеме: https://www.inform.kz/ru/chetyre-drayvera-ekonomicheskogo-razvitiya-turkestanskoy-oblasti_a3519985. Қаралған уақыты: 10.02.2020.

Қазақстан сыртқы істер министрлігі (2019). Kazakhstan Global Investment Roundtable аясында құны 9 млрд АҚШ долларын құрайтын келісімдерге қол қойылды. Сілтеме: <http://www.mfa.kz/kz/erevan/content-view/soglasenia-na-summu-okolo-9-mlrd-dollarov-ssa-podpisany-v-ramkah-kazakhstan-global-investment-roundtable-4>. Қаралған уақыты: 08.10.2019.

Otyrar.kz (2019). «Turkistan» арнайы экономикалық аймақ халықаралық рейтингтегі ең жақсы аймақтардың бірі болып танылды. Сілтеме: <https://otyrar.kz/2019/10/spetsialnaya-ekonomicheskaya-zona-turkistan-byla-priznana-odnoj-iz-luchshih-zon->

СЭЗ Turkistan (2020b). Проекты. Доступен по адресу: <https://www.sez-turkistan.kz/proekty.html>. Дата обращения: 08.02.2020.

7kun.kz (2019). Сколько экономических зон в Казахстане? Доступен по адресу: <https://7kun.kz/qazaqstanda-qansha-arnaiy-ekonomikalyq-aimaq-bar/>. Дата обращения: 05.02.2020.

v-mezhdunarodnom-rejtinge/. Қаралған уақыты: 08.02.2020.

Turkistan АЭА (2020a). Бірінші өндірістік аймақ. Сілтеме: <https://www.sez-turkistan.kz/promyshlenna-ya-zona-1.html>. Қаралған уақыты: 08.02.2020.

Turkistan АЭА (2020b). Жобалар. Сілтеме: <https://www.sez-turkistan.kz/proekty.html>. Қаралған уақыты: 08.02.2020.

Shymkenttv.kz (2019). Арнайы экономикалық аймақта 200 жоба жүзеге асады. Сілтеме: http://shymkenttv.kz/kz/news/society_public/arnaiy-ekonomikalyk-aimakta-200-zhoba-zhuzege-asady. Қаралған уақыты: 10.02.2020.

7kun.kz (2019). Қазақстанда қанша экономикалық аймақ бар? Сілтеме: <https://7kun.kz/qazaqstanda-qansha-arnaiy-ekonomikalyq-aimaq-bar/>. Қаралған уақыты: 05.02.2020.

ВЛИЯНИЕ COVID-19 НА ЭКОНОМИКУ КЫРГЫЗСТАНА COVID-19-ДЫҢ ҚЫРГЫЗСТАН ЭКОНОМИКАСЫНА ӘСЕРІ

Жандос Ранов*

Вспышка коронавируса затронула почти весь мир и вызвала один из сильнейших экономических кризисов после Второй мировой войны. Лидеры почти всех стран мира, Кыргызстана в том числе, пытаются найти баланс между охраной общественного здоровья и поддержанием нормальной работы экономики при минимальном ущербе [Elgezit.kg, 2020]. Для Кыргызстана этот кризис можно назвать одним из самых тяжелых с момента обретения независимости Кыргызстаном. Более того, его масштаб оценивается серьезнее, чем кризис, с которым Кыргызстан столкнулся после распада Советского Союза.

Первые случаи COVID-19 в Кыргызстане были зарегистрированы 13 марта 2020 года, когда у трех граждан, вернувшихся из Саудовской Аравии, тест показал наличие коронавируса [CAAN, 2020]. Указом президента Сооронбая Жээнбекова, 25 марта 2020 года было объявлено чрезвычайное положение. Власти также ввели комендантский час в шести из семи регионов страны [Азия-Плюс, 2020].

Согласно официальному сайту Covid.kg, который предоставляет статистические данные, касающиеся ситуации с коронавирусом в Кыргызстане, на 20 июня 2020 года число случаев коронавируса в стране превысило 3000, а число смертей достигло 37 [РИА Новости, 2020]. На сегодняшний день страна испытывает не только отрицательное воздействие вируса, но и экономическую рецессию. По данным экспертов, ситуация ухудшается с каждым днем. в начале пандемии большинство экономистов прогнозировали отрицательные темпы роста глобальной экономики в 2020 году. Кроме того, по оценкам, по всему миру будет наблю-

Коронавирус індеті бүкіл әлемге әсер етіп, Екінші дүниежүзілік соғыстан кейінгі ең үлкен экономикалық дағдарыстардың біріне алып келді. Әлемнің барлық елдерінің, соның ішінде Қырғызстанның басшылары халық денсаулығын сақтау мен экономиканы қалыпты жағдайда ұстап тұру арасында ең аз шығынмен тепе-теңдік табуға тырысуда [Elgezit.kg, 2020]. Бұл дағдарысты Қырғызстан үшін де тәуелсіздіктен бергі ең ауыр дағдарыстардың бірі деуге болады. Бұған қоса оның ауқымы Кеңес Одағы ыдырағаннан кейінгі дағдарысқа қарағанда анағұрлым ауыр болуы мүмкін деген болжам бар.

Қырғызстанда алғашқы COVID-19 жұқтыру оқиғалары 2020 жылдың 13 наурызында Сауд Арабиясынан оралған үш азаматтың коронавирусқа тапсырған сынамасы оң нәтиже көрсеткен кезде тіркелді [CAAN, 2020]. Президент Сооронбай Жээнбековтің жарлығымен 2020 жылдың 25 наурызында төтенше жағдай жарияланды. Сондай-ақ, жеті облыстың алтауында карантиндік шаралар енгізілді [Азия-Плюс, 2020].

Қырғызстандағы коронавирустық жағдайға қатысты статистикалық мәліметтерді ұсынатын Covid.kg ресми сайтына сәйкес, 2020 жылдың 20 маусымындағы жағдай бойынша елде коронавирусты жұқтыру оқиғаларының саны 3 мыңнан асып, пандемиядан көз жұмғандар саны 37-ге жетті [РИА Новости, 2020]. Қазіргі таңда елге вирус қана емес, сонымен бірге экономикалық құлдырау да кері әсерін тигізуде. Мамандардың болжамдары бойынша, бұл жағдай күннен-күнге нашарлай түсуде. Пандемия басталған кезде көптеген экономистер 2020 жылы жаһандық эко-

* доктор, Евразийский научно-исследовательский институт, Казахстан. ranov.1985@mail.ru

даться снижение доходов, и Кыргызстан не является исключением. Вспышка коронавируса может вызвать экономическую стагнацию в Кыргызстане и рост уровня безработицы и бедности к концу года, даже если страна успешно справится с заболеванием [24.kg, 2020].

До пандемии COVID-19 кыргызское правительство оценивало рост внутреннего валового продукта (ВВП) на уровне 5%. Однако из-за вспышки COVID-19 экономические прогнозы практически по всем странам, включая Кыргызстан, резко ухудшились. Сегодня Кыргызстан находится в списке стран, экономики которых больше остальных пострадают от пандемии. По прогнозам Международного валютного фонда, (МВФ), ВВП Кыргызстана сократится на 4%. Если прогнозы по Кыргызстану сбудутся, то этот спад будет худшим показателем среди стран Центральной Азии [Радио Азаттык, 2020a]. Ожидается, что кризис серьезно скажется на поступлениях в государственный бюджет. Эксперты отмечают, что страна может потерять более половины поступлений в казну или 85 млрд сомов (около 1,135 млрд долларов). Тем не менее, пока неясно, как долго продлится вспышка COVID-19, и каковы будут конкретные последствия.

В Кыргызстане действуют примерно 12000 предприятий малого и среднего бизнеса. Более половины из них находятся в Бишкеке. Чрезвычайное положение, объявленное по всей стране, оставило большинство предприятий без дохода, а сотрудников без работы. В эту категорию входят предприятия гостиничного бизнеса, туристические компании, предприятия общественного питания, торговые центры, салоны красоты, автомойки, услуги такси и другие. В Кыргызстане сектор услуг составляет примерно 50% экономики страны. Половина 2600000 трудоспособных граждан страны заняты в этом секторе. По оценкам экспертов, сектор услуг в 2020 году сократится на 70%. Другими словами, от 500000 до 700000 кыргызских граждан рискуют потерять

экономикалық өсу қарқыны керіге кетеді деп болжаған еді. Сонымен қатар, бүкіл әлемде кірістердің айтарлықтай төмендеуі мүмкін деп болжанып отыр және Кыргызстан да бұл жағдайдан тыс қалмайды. Коронавирус індеті тіпті Кыргызстан ауру кезеңін жеңіп шықса да, жыл соңына дейін елде экономикалық тоқырауға және жұмыссыздық пен кедейліктің өсуіне әкелуі мүмкін [24.kg, 2020].

COVID-19 пандемиясына дейін Кыргызстан үкіметі 2020 жылы жалпы ішкі өнім (ЖІӨ) өсімін 5% деңгейінде бағалаған болатын. Алайда, COVID-19 індетінің өршуіне байланысты іс жүзінде барлық елдерде, соның ішінде Кыргызстанда да экономикалық болжамдар күрт нашарлады. Бүгінгі таңда Кыргызстан экономикасы пандемиядан ең көп зардап шегетін елдердің тізіміне енді. Халықаралық валюта қорының (ХВК) болжамына сәйкес, Кыргызстанның ЖІӨ-і 4%-ға қысқарады. Егер Кыргызстанға қатысты болжам шындыққа айналса, бұл Орталық Азия елдері арасындағы ең нашар көрсеткіш болады [Азаттық радиосы, 2020a]. Бұл мемлекеттік бюджеттің кірісіне айтарлықтай әсер ететіні сөзсіз. Сарапшылардың пайымдауынша, Кыргызстан қазына кірісінің жартысынан көбін, яғни 85 млрд. сомды (шамамен 1,135 млрд. доллар) жоғалтуы мүмкін. Әлбетте, COVID-19 індеті қанша уақытқа созылатындығы және оның салдары қандай болатыны әлі белгісіз.

Кыргызстанда шамамен 12 мың шағын және орта кәсіпорын бар. Олардың жартысынан көбі Бішкекте орналасқан. Елде жалпы ұлттық төтенше жағдай енгізілгендіктен, көптеген кәсіпорындар табысынан айрылып, жұмысшылары жұмыссыз қалды. Оларға қонақ үйлер, туристік компаниялар, қоғамдық тамақтану кәсіпорындары, сауда орталықтары, сұлулық салондары, көлік жуу, такси қызметтері және басқалар жатады. Кыргызстанда қызмет көрсету саласы ел экономикасының шамамен 50%-ын құрайды. Елдің 2 млн. 600 мың еңбекке қабілетті азаматының жартысы аталмыш

работу. Учитывая это, а также инфляцию, исполнение бюджета в 2020 году может составить лишь 45-50%. Другими словами, ожидается, что бюджет Кыргызстана, который составляет 2,2 млрд долларов, снизится на показатель до 1 млрд долларов. Бюджет страны на 2020 год был принят на уровне 163 млрд 710 млн сомов (примерно 2,185 млрд долларов). Правительство ожидало поступления на сумму 93 млрд сомов (около 1,241 млрд долларов) от налогов и 35 млрд сомов (примерно 467 млн долларов) от таможенных пошлин. Однако в этом году похоже, риск не получить доходов в бюджет от налоговых и таможенных поступлений достаточно высок [Радио Азаттык, 2020b].

По последним данным, Совет директоров МВФ одобрил предоставление помощи Кыргызстану на сумму 80,7 млн долларов в рамках Инструмента быстрого финансирования (RFI) и 40,4 миллиона долларов в рамках механизма ускоренного кредитования (RCF). Это вторая по счету срочная помощь Кыргызстану по линии МВФ с начала пандемии. Так, 26 марта 2020 года Совет директоров МВФ одобрил выделение 120,9 млн долларов, затем 6 апреля 2020 года принял решение об увеличении ежегодной суммы чрезвычайного финансирования, предоставляемой в рамках RCF, до 100%. Благодаря дополнительному выделению средств общая сумма кредитов, предоставленных Кыргызстану на борьбу с пандемией COVID-19, достигла 242 млн долларов [Xabar, 2020].

Следовательно, восстановление экономики страны требует чрезвычайных мер и долгосрочных инвестиций. Никакая вспышка вируса никогда до сих пор не вызывала таких тяжелых экономических последствий в глобальном масштабе. Даже в странах с развитой экономической экономической деятельностью почти остановилась. Существует риск того, что экономические последствия затянувшегося карантина и девальвация национальной валюты могут оказывать долгосрочные последствия для кыргызской

салада жұмыс істейді. Сарапшылардың болжамына сәйкес, 2020 жылы қызмет көрсету саласы 70%-ға азаяды. Басқаша айтқанда, 500-700 мың Қырғызстан азаматының жұмыссыз қалу қаупі бар. Инфляцияны да ескерсек, 2020 жылы бюджеттің орындалуы тек 45-50%-ды құрайды. Яғни, Қырғызстанның 2,2 млрд. долларды құрайтын бюджеті 1 млрд. долларға азаяды деп күтілуде. Елдің 2020 жылға арналған бюджеті 163 млрд. 710 млн. сом (шамамен 2,185 млрд. доллар) деңгейінде бекітілді. Үкімет 93 млрд. сомды (шамамен 1,241 млрд. доллар) салық ретінде және 35 млрд. сомды (шамамен 467 млн. доллар) кедендік түсімдер ретінде алуды жоспарлаған еді. Алайда, биыл салық және кедендік түсімдерден алынатын бюджет сомасына жетпеу қаупі жоғары болып отыр [Азаттық радиосы, 2020b].

Соңғы мәліметтерге сәйкес, ХВҚ директорлар кеңесі Жедел қаржыландыру құралы (RFI) аясында Қырғызстанға 80,7 млн. доллар және Жедел несие жүйесі (RCF) аясында 40,4 млн. доллар көлемінде көмек көрсетуді мақұлдады. Бұл ХВҚ-ның пандемия басталғалы бері Қырғызстанға жасаған екінші шұғыл көмегі. Осылайша, 2020 жылғы 26 наурызда ХВҚ Директорлар кеңесі 120,9 млн. доллар бөлуді мақұлдады, ал 2020 жылдың 6 сәуірінде RCF аясында ұсынылған төтенше қаржыландырудың жылдық көлемін 100%-ға дейін ұлғайту туралы шешім қабылданды. Қосымша қаражат бөлудің арқасында Қырғызстанға COVID-19 індетімен күресу үшін берілген несиелердің жалпы сомасы 242 млн. долларға жетті [Xabar, 2020].

Нәтижесінде ел экономикасын қалпына келтіру жедел шаралар мен ұзақ мерзімді инвестицияларды қажет етеді. Бұған дейін әлемде бірде-бір вирус індеті мұндай ауыр экономикалық салдарға әкелмеген еді. Экономикасы дамыған елдердің өзінде де экономикалық қызмет тоқтап қалды. Ұзаққа созылған карантиндік шаралар мен ұлттық валюта девальвациясының экономикалық сал-

экономики. Есть вероятность, что тысячи малых и средних предприятий прекратят свою деятельность. Другой момент заключается в том, что уровень безработицы резко возрастет с возвращением трудовых мигрантов, потерявших работу в соседних странах. Следует отметить, что до пандемии Кыргызстан был в числе стран, которые сильно зависели от переводов уехавших за границу работников с точки зрения доли в ВВП (33%). Эксперты предсказывают, что ожидаемое сокращение денежных переводов на 15% в этом году выльется в потерю около 361 млн долларов или почти 5% ВВП Кыргызстана [BEARR Trust, 2020].

С точки зрения антикризисных мер, в приоритете для кыргызского правительства должно быть оказание помощи социально уязвимым слоям населения. В то же время административные реформы могут создать возможности для экономического роста и стабильности. Кроме того, одним из лучших способов оздоровить экономику страны является привлечение долгосрочных и крупномасштабных инвестиций. Новые инвестиции гидро- и солнечную энергетику, а также новые проекты по очистке питьевой воды не только создадут рабочие места, но и улучшат качество жизни в Кыргызстане.

В этот период долгосрочные кредиты и сотрудничество со стратегическими инвесторами играют значительную роль. Кроме того, можно обеспечить рост государственного долга в неких пределах в условиях новых реформ, развития предпринимательства и увеличения налоговой базы. В то же время необходимо обеспечить полную прозрачность в том, как эти кредиты расходуются. Инвесторов следует привлекать не только в энергетический сектор, но и в сферу социальной инфраструктуры. Все эти меры могут создать необходимые условия для постепенного, если не немедленно, восстановления экономики страны в долгосрочной перспективе.

дары Кыргызстан экономикасына ұзақ мерзімді әсер етуі мүмкін. Мыңдаған шағын және орта кәсіпорындар жұмысын тоқтатуы мүмкін. Көрші елдерде жұмысынан айрылған еңбек мигранттарының оралуы нәтижесінде жұмыссыздық деңгейінің күрт артуы да тағы бір ескертін жайт. Пандемиядан бұрын Кыргызстан ЖІӨ-нің пайыздық қатынасында (33%) еңбек мигранттарының ақша аударымдарына аса тәуелді елдердің бірі болғанын атап өткен жөн. Сарапшылардың болжауынша, ағымдағы жылы ақша аударымдарының 15%-ға төмендеуі Кыргызстан үшін ЖІӨ-нің 5%-ын құрайтын деңгейде шамамен 361 млн. долларлық шығынға әкеледі [BEARR Trust, 2020].

Дағдарысқа қарсы қабылданатын шаралар тұрғысынан халықтың әлеуметтік әлсіз топтарына көмек көрсету қырғыз үкіметі үшін бірінші басымдық болуы керек. Сонымен бірге, әкімшілік реформалар экономикалық өсу мен тұрақтылықтың орнауына мүмкіндік туғызуы мүмкін. Бұған қоса, ел экономикасын реттеудің ең жақсы әдістерінің бірі – ұзақ мерзімді ауқымды инвестициялар тарту. Су және күн энергиясына салынатын жаңа ірі инвестициялар, сондай-ақ ауыз суды тазарту бойынша жаңа жобалар жаңа жұмыс орындарын құрып қана қоймай, сонымен бірге Қырғызстанда өмір сапасын жақсартады.

Бұл кезеңде ұзақ мерзімді несие беру және стратегиялық инвесторлармен ынтымақтастық маңызды рөл атқарады. Сонымен қатар, жаңа реформалар жасау, бизнесті дамыту және салық базасының өсуі жағдайында елдің мемлекеттік қарызын шектеулі мөлшерде арттыруға болады. Сонымен бірге, бұл несиелердің қалай жұмсалғандығы тұрғысынан толық ашықтық болуы тиіс. Инвестициялар тек энергетика саласына ғана емес, сонымен қатар әлеуметтік инфрақұрылымға да тартылуы керек. Бұл шаралардың барлығы дереу болмаса да, ұзақ мерзімді перспективада ел экономикасының біртіндеп қалпына келуіне жағдай жасай алады.

Источники:

Азия-Плюс (2020). Влияние коронавируса на Кыргызстан: между кризисом и рецессией. Доступен по адресу: <https://asiaplustj.info/ru/news/tajikistan/economic/20200517/vliyanie-koronavirusa-na-kirgizstan-mezhdu-krizisom-i-retsessiei>. Дата обращения: 17.06.2020.

BEARR Trust (2020). Как COVID-19 повлиял на рабочих-мигрантов в Восточной Европе и Центральной Азии. Доступен по адресу: <https://bearr.org/2020/06/13/how-covid-19-has-affected-migrant-workers-in-eastern-europe-and-central-asia/>. Дата обращения: 17.06.2020.

CAAN (2020). Политика и коронавирус в Кыргызстане: как бороться с эпидемией в условиях ограниченного бюджета? Доступен по адресу: <https://саа-network.org/archives/19561>. Дата обращения: 16.06.2020.

Elgezit.kg (2020). Круглый стол Elgezit.kg «Что ждет экономику Кыргызстана после пандемии коронавируса?». Доступен по адресу: <https://elgezit.kg/2020/05/04/kruglyj-stol-elgezit-kg-chto-zhdet-ekonomiku-kyrgyzstana-posle-pandemii-koronavirusa/>. Дата обращения: 16.06.2020.

Радио Азаттык (2020а). МВФ: Пандемия COVID-19 нанесет серьезный ущерб экономике Кыргызстана. Доступен по адресу: <https://rus.azattyk.org/a/30611446.html>. Дата обращения: 19.06.2020.

Радио Азаттык (2020b). Кризис экономики Кыргызстана из-за COVID-19. Неутешительные прогнозы и туманные перспективы. Доступен по адресу: https://rus.azattyk.org/a/covid-19_v_kyrgyzstane_krizis_ekonomiki/30543491.html. Дата обращения: 19.06.2020.

РИА Новости (2020). В Кыргызстане количество случаев COVID-19 превысило 3000. Доступен по адресу: <https://ria.ru/20200621/1573249899.html>. Дата обращения: 17.06.2020.

Хабар (2020). МВФ выделяет Кыргызстану дополнительно 121,1 миллиона долларов на борьбу с COVID-19. Доступен по адресу: <http://kabar.kg/news/mvf-vydelil-kyrgyzstanu-dopolnitel-no-121-1-mln-dollarov-na-bor-bu-s-covid-19/>. Дата обращения: 19.06.2020.

24.kg (2020). Борьба с коронавирусом. Как не убить бизнес и экономику в Кыргызстане. Доступен по адресу: https://24.kg/ekonomika/148893_borba_skoronavirusom_kak_neubit_biznes_ekonomiku_vkyrgyzstane/. Дата обращения: 18.06.2020.

Дереккөз:

Азаттық радиосы (2020а). ХБК: COVID-19 пандемиясы Қырғызстан экономикасына үлкен зиян тигізеді. Сілтеме: <https://rus.azattyk.org/a/30611446.html>. Қаралған уақыты: 19.06.2020.

Азаттық радиосы (2020b). COVID-19 салдарынан Қырғызстан экономикасының дағдарысы. Көңіл қалдыратын болжамдар мен бұлыңғыр болашақ. Сілтеме: https://rus.azattyk.org/a/covid-19_v_kyrgyzstane_krizis_ekonomiki/30543491.html. Қаралған уақыты: 19.06.2020.

Азия-Плюс (2020). Коронавирустың Қырғызстанға әсері: дағдарыс пен рецессия арасында. Сілтеме: <https://asiaplustj.info/ru/news/tajikistan/economic/20200517/vliyanie-koronavirusa-na-kirgizstan-mezhdu-krizisom-i-retsessiei>. Қаралған уақыты: 17.06.2020.

BEARR Trust (2020). COVID-19 Шығыс Еуропа мен Орталық Азиядағы еңбек мигранттарына қалай әсер етті. Сілтеме: <https://bearr.org/2020/06/13/how-covid-19-has-affected-migrant-workers-in-eastern-europe-and-central-asia/>. Қаралған уақыты: 17.06.2020.

CAAN (2020). Қырғызстандағы саясат және коронавирус: бюджеттің қатаң жағдайында эпидемиямен қалай күресуге болады? Сілтеме: <https://саа-network.org/archives/19561>. Қаралған уақыты: 16.06.2020.

Elgezit.kg (2020). Elgezit.kg «Коронавирус пандемиясынан кейін Қырғызстан экономикасын не күтеді?» дөңгелек үстелі. Сілтеме: <https://elgezit.kg/2020/05/04/kruglyj-stol-elgezit-kg-chto-zhdet-ekonomiku-kyrgyzstana-posle-pandemii-koronavirusa/>. Қаралған уақыты: 16.06.2020.

Хабар (2020). ХБК Қырғызстанға COVID-19-пен күресу үшін қосымша 121,1 миллион доллар бөледі. Сілтеме: <http://kabar.kg/news/mvf-vydelil-kyrgyzstanu-dopolnitel-no-121-1-mln-dollarov-na-bor-bu-s-covid-19/>. Қаралған уақыты: 19.06.2020.

РИА Новости (2020). Қырғызстанда COVID-19 ауруының саны 3000-нан асты. Сілтеме: <https://ria.ru/20200621/1573249899.html>. Қаралған уақыты: 17.06.2020.

24.kg (2020). Коронавируспен күрес. Қырғызстанда бизнес пен экономиканы қалай құлдыратпауға болады. Сілтеме: https://24.kg/ekonomika/148893_borba_skoronavirusom_kak_neubit_biznes_ekonomiku_vkyrgyzstane/. Қаралған уақыты: 18.06.2020.

ВЛИЯНИЕ COVID-19 НА ТУРИСТИЧЕСКУЮ ИНДУСТРИЮ УЗБЕКИСТАНА COVID-19-ДЫҢ ӨЗБЕКСТАННЫҢ ТУРИЗМ САЛАСЫНА ӨСЕРІ

*Еркинбек Тургинов **

Вспышка нового коронавируса влияет почти на каждую сферу жизни во многих частях мира. С приходом лета ожидалось, что туристская индустрия оживет. Однако из-за пандемии этот туристический сезон далеко не так активен, как в предыдущие годы. Из-за высоко заразного вируса бизнес в сфере туризма, как и в других сферах, пытается заручиться доверием туристов посредством ряда мер. Как и лидеры многих других стран, президент Узбекистана Шавкат Мирзиев обращает особое внимание на состояние индустрии туризма в стране. Соответственно, узбекские власти изо всех сил стараются защитить компании в данном секторе от экономических последствий пандемии. Благодаря своим историческим памятникам и культурному наследию, Узбекистан находится в числе наиболее популярных направлений среди иностранных туристов. Как и в других странах, узбекское правительство начало принимать строгие меры после обнаружения первых случаев COVID-19 15 марта 2020 года. Приостановление воздушных, железнодорожных и автомобильных сообщений и введение карантина находятся в числе основных мер [Фергана, 2020]. В рамках общей структуры экономики эти меры главным образом воздействуют на сектор услуг, особенно на туристическую отрасль.

При сравнении данных Государственного комитета по развитию туризма Узбекистана на первые кварталы 2018-2020 годов можно наблюдать стабильную возрастающую тенденцию. Таким образом, в январе 2018 года количество туристов, посетивших страну, составило

Коронавирус пандемиясының кесірі әлем бойынша барлық салаға әсер етіп жатқаны байқалып отыр. Жаздың келуімен туризм саласы қайта жанданды деп күтілді. Алайда, пандемияның кері әсерінен өткен жылдардағы туристағыны бұл жылы мүлдем байқалмады. Вирустың таралуы жоғары болғандықтан, басқа салалармен қатар, туризм саласы да бірқатар шараларды қолдана отырып, туристердің сенімін арттыруға тырысады. Әлемдегі басқа мемлекет басшылары сияқты Өзбекстан Президенті Шавкат Мирзиев та ел туризмінің өркендеуіне ерекше маңыз беріп отыр. Пандемияның экономикалық кері әсерлерінен туризм өндірісін қорғау мақсатында мемлекеттік қолдау шаралары жүргізіліп келеді. Өзбекстанның сан ғасырлық тарихи және мәдени жауһарлары шетелдік саяхаттаушылардың ерекше назарын аударып отырғандықтан, Өзбекстан ең танымал шетелдік туристік бағыттардың бірі болып табылады. Елде коронавирус жұқтырудың алғашқы оқиғалары 2020 жылы 15 наурызда анықталған соң, әлемнің басқа елдері сияқты Өзбекстан үкіметі де қажетті қауіпсіздік шараларын қолға алды. Осы мақсатта карантин режимі жарияланып, әуе, теміржол және көлік қатынасының қозғалысына шектеулер қойылды [Фергана, 2020]. Мұндай шаралар жалпы экономикаға, оның ішінде қызмет көрсету және туризм салаларының дамуына кері әсерін тигізді.

Өзбекстан Республикасының Туризмді дамыту комитетінің 2018-2020 жылдардың алғашқы үш айындағы көрсеткіштерін салыстырғанда, ұдайы

* магистр, Евразийский научно-исследовательский институт, Казахстан.
erkinbek230388@gmail.com

266100 человек. Этот показатель вырос на 64,3% до 437200 человек в 2019 году, а затем до 538300 человек в 2020 году, что представляет собой рост на 23,1%. Число туристов, составившее 265000 в феврале 2018 года, выросло на 48,5% до 393500 человек в том же месяце 2019 года. Затем оно достигло 440200 человек с увеличением на 11,9% в феврале 2020 года. Проанализировав показатели за март, можно увидеть последствия пандемии коронавируса по мере того, как количество туристов, которое выросло с 441100 в 2018 году до 549400 человек с увеличением на 24,6% в 2019 году, упало до 221000 в марте 2020 года.

В результате количество туристов, посетивших страну за первые три месяца 2020 года, достигло всего 1,12 миллиона, что является значительным сокращением по сравнению с 1,38 миллиона в первом квартале 2019 года. Из стран откуда приезжают туристы, мы видим, что большинство из них, или 95,6%, приезжают из стран Содружества Независимых Государств (СНГ). Среди стран СНГ первое место занимает Казахстан с 397600 туристами, за ним следует Таджикистан с 332700 посетителями и Кыргызстан с 298100 туристами [Государственный комитет по статистике, 2020].

По данным Государственного комитета по развитию туризма, общее количество туристов, посетивших Узбекистан в 2018 году, составило 5,34 миллиона человек, а в 2019 году оно выросло на 35% до 6,74 миллиона человек. Это увеличение также отразилось на доходах от туризма, что позволило им вырасти с 1,04 млрд долларов в 2018 году до 1,34 млрд долларов в 2019 году [Спутник, 2020]. Однако очевидно, что в этом году доходы туристической отрасли страны существенно снизятся. Также наблюдается уменьшение количества людей, выезжающих за границу из Узбекистана из-за карантинных мер во всем мире. За первые три месяца 2020 года количество граждан Узбекистана, посетивших зарубежные страны, составило 1,4 миллиона человек, что на

өсу мен артудың болғанын байқаймыз. Сөзіміздің дәлелі үшін сандарды ортаға қойсақ: 2018 жылдың қаңтар айында Өзбекстанға 266,1 мың турист келсе, 2019 жылдың алғашқы айында бұл көрсеткіш 64,3%-ға артып, 437,2 мың туристке жетті, ал 2020 жылы 23,1%-ға артып, 538,3 мың туристті құрады. Ал, 2018 жылдың ақпан айында 265 мың турист келсе, 2019 жылдың аталған айында көрсеткіш 48,5%-ға ұлғайып, 393,5 мың туристке дейін артты. 2020 жылы болса, 11,9%-ға артып, 440,2 мың туристке жетті. Наурыз айында коронавирус пандемиясының кері әсерін айқын байқауға болады. 2018 жылдың наурыз айында Өзбекстанға 441,1 мың турист келсе, 2019 жылы бұл көрсеткіш 24,6%-ға артып, 549,4 мың туристке дейін жеткенімен, 2020 жылдың наурыз айында 221 мың адамға дейін төмендеген.

Нәтижесінде 2020 жылдың алғашқы үш айында Өзбекстанға саяхаттаушылар саны тек 1,12 миллион адамға тең келген. Бұл 2019 жылдың бірінші тоқсанындағы 1,38 миллионмен салыстырғанда айтарлықтай төмен. Саяхат жасаушыларды елдері бойынша саралағанда туристердің 95,6%-ы Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы (ТМД) елдерінен келгені анықталған. ТМД елдері арасында Қазақстаннан 397,6 мың турист саяхат жасаса, Қазақстаннан кейінгі қатарларда Тәжікстаннан 332,7 мың турист және Қырғызстаннан 298,1 мың турист келгені есепке алынған [Мемлекеттік статистика комитеті, 2020].

Туризмді дамыту комитетінің деректері бойынша, 2018 жылы Өзбекстанға келген туристердің жалпы саны 5,34 миллион адамды құрады. 2019 жылы бұл көрсеткіш 35%-ға артып, 6,74 миллион туристке жеткен. Жыл өткен сайын ұлғайған турист саны өз кезегінде табыстың артуына да өз әсерін берген, туризмнен 2018 жылы 1,04 миллиард доллар пайда түссе, бұл көрсеткіш 2019 жылы 1,34 миллиард долларға дейін жеткен [Спутник, 2020]. Осы жылы

16,7% меньше, чем в 2019 году [Государственный комитет по статистике, 2020]. Эта общая тенденция также влияет на туристическую отрасль Узбекистана.

28 мая 2020 года президент Мирзиёев подписал указ о неотложных мерах по поддержке туристического сектора для снижения негативного воздействия пандемии коронавируса. Согласно этому постановлению, туристическую отрасль в стране планируется возобновить в три этапа. На первом этапе будут устранены препятствия для передвижения граждан Узбекистана внутри страны для возрождения внутреннего туризма. На втором этапе предусматривается прием граждан стран-участниц СНГ, а на третьем этапе – граждан третьих стран.

В этом контексте туристические объекты Узбекистана проводят подготовительные работы с соблюдением необходимых правил гигиены и здоровья в рамках проекта «Узбекистан. Безопасное путешествие гарантировано». Меры экономической поддержки, предоставляемые правительством Узбекистана индустрии туризма, включают снижение налогов, грантовую поддержку и продление срока погашения кредита. Например, с 1 июня по 31 декабря 2020 года будет применяться скидка 50% к налоговым платежам туроператоров, туристических агентств, отелей и хостелов. С другой стороны, было объявлено, что туроператоры получают грант в размере 982 долларов, а новые туристические проекты будут обеспечены финансовой поддержкой в размере около 14000 долларов. Центробанк и Государственный налоговый комитет одобрили продление срока возврата кредита в сфере туризма до 24 месяцев. Кроме того, будут предоставлены дополнительные льготы при таможенном оформлении товаров, ввозимых туристической отраслью, таких как запчасти и дезинфицирующие средства для отелей. [Подробна.uz, 2020; Газета.uz, 2020].

Помимо индустрии туризма, пандемия

елдің туристік индустриясының кірісі айтарлықтай төмендейтіні анық. Әлемдегі көптеген мемлекеттерде енгізілген карантиндік шектеулерге байланысты Өзбекстаннан шетелге саяхаттаушылар саны да азайған. 2020 жылдың алғашқы үш айында 1,4 миллион өзбекстандық шетелге саяхат жасаса, бұл 2019 жылдың осы аралығымен салыстырғанда 16,7% аз екен [Мемлекеттік статистика комитеті, 2020]. Бұдан Өзбекстандағы бүгінгі туризмнің бір көрінісін байқауға болады.

2020 жылдың 28 мамырында коронавирус індеті салдарынан жапа шегіп жатқан туризм индустриясын ілгерілету мен жандандыру үшін Президент Мирзиёев арнайы жарлыққа қол қойды. Жарлықта елдегі туризмді қайта өркендетуді үш кезең бойынша жүзеге асырудың жолдары қарастырылған. Алғашқы кезеңде ішкі туризмнің жандануы үшін Өзбекстан азаматтарының ел ішінде жүріп-тұруына қатысты барлық кедергілер алынған. Екінші кезеңде ТМД елдерінің саяхатшылары, ал үшінші кезеңде басқа елдердің туристері қабылданатын болады.

Бұл мақсатта Өзбекстандағы туристік мекемелер «Өзбекстан қауіпсіз туризмге кепіл болады» жобасы аясында қажетті гигиеналық және санитарлық талаптарға сәйкес келетін дайындық шараларын қолға алған. Өзбекстан үкіметі бұл қиын кезеңде туризм саласын экономикалық тұрғыда қолдау мақсатында салықтық жеңілдіктер, квоталық көмек және несие өтеу мерзімін ұзарту сияқты жеңілдіктер қарастырған. Мәселен, 2020 жылдың 1 маусым мен 31 желтоқсан аралығында туроператорлар, турагенттіктер, қонақүйлер және хостелдерге 50%-дық салық жеңілдігі жасалған. Бұған қоса, туроператорларға 982 доллар көлемінде квоталық қолдау, ал жаңа журистік жобалар үшін 14 мың доллар шамасында көмек берілетіні айтылған. Орталық Банк және Мемлекеттік салық комитеті тарапынан туризм саласын-

также отрицательно сказались на транспорте и авиации. Поэтому планируется возобновить режим открытого неба, который был в повестке дня в октябре 2019 года. Режим будет повторно введен на два года 1 августа 2020 года [TRT Avaz, 2020]. В рамках этого режима иностранные авиакомпании могут выполнять международные пассажирские и грузовые рейсы в определенные узбекские аэропорты в Нукусе, Термезе, Бухаре, Навои, Ургенче, Андижане, Фергане, Намангане и Самарканде [Агентство Анадолу, 2019]. Таким образом, Узбекистан пытается преодолеть проблемы, возникающие в туристическом, авиационном и транспортном секторах, упрощая пассажирские и грузовые перевозки как транзитными, так и прямыми рейсами. Кроме того, планируется сделать внутренние авиаперевозки более привлекательными за счет снижения транспортных расходов на выполнение рейсов в различные районы страны.

Вкратце, как видно из принимаемых решений, узбекское правительство целенаправленно решает экономические и транспортные проблемы в туристической отрасли и убеждает туристов, что по вопросам гигиены и здоровья принимаются строгие меры. В предстоящий период станет ясно, оказали ли меры поддержки в Узбекистане, который славится наиболее знаменитыми туристическими центрами в Центральной Азии, положительное воздействие на внутреннюю индустрию туризма.

Источники:

Агентство Анадолу (2019). Открыты чартерные рейсы из Турции в Бухару. Доступно по адресу: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turkiyeden-buharaya-charter-seferleri-basladi/1635350>. Дата обращения: 22.06.2020.

Газета.uz (2020). Узбекистан готовится к приему туристов. Доступно по адресу: <https://www.gazeta.uz/2020/05/27/tourism/>. Дата обращения: 17.06.2020.

Государственный комитет по статистике (2020). Отчет Государственного комитета Республики Узбекистан по статистике. Доступно по адресу: <https://stat.ru/ru/press-tsentr/novosti-komiteta/8955-kolichestvo->

да алынған несиелерді өтеу мерзімін 24 айға дейін ұзарту ұсынысы мақұлданған. Мұнымен қоса, қонақүй үшін импортталатын қосалқы және дезинфекциялық құралдарды кедендік рәсімдеу үдерісінде қосымша жеңілдіктер жасалады [Подробна.uz, 2020; Газета.uz, 2020].

Туризм секторымен қатар, көлік және әуе тасымалы саласы да пандемияның әсерінен тұралап қалды. Осыған байланысты бұдан бұрын 2019 жылдың қазан айында күн тәртібінде болған «Ашық аспан» режимі қайтадан жандандырылып, 2020 жылдың 1 тамызынан бастап екі жыл үзіліссіз қызмет ететін болады [TRT Avaz, 2020]. Еске сала кетсек, «Ашық Аспан» режимі аясында Ыстамбұлдан тарихи Бұхара қаласына алғашқы чартерлік рейс 2019 жылдың қараша айында ұйымдастырылған болатын [Анадолы агенттігі, 2019]. Осы режимнің арқасында шетелдік әуекомпаниялар Өзбекстанның Нүкіс, Термез, Бұхара, Навои, Үргеніш, Әндіжан, Ферғана, Наманган және Самарқанд қалаларындағы әуежайларға халықаралық жолаушы және жүк рейстерін орындай алады. Осылайша, Өзбекстан әрі транзиттік әрі тікелей рейстер бойынша жолаушы және жүк тасымалын жеңілдету арқылы туризм, авиация және көлік салаларындағы қиындықтарды жеңуге тырысады. Сонымен қатар, Өзбекстан түрлі қалаларына қарым-қатынас шығынын азайтып, әуе қатынасы мүмкіндігін арттыруды жоспарлап отыр.

Қорыта айтқанда, Өзбекстан үкіметі туризмде экономика және көлік мәселелеріне айрықша маңыз беріп, туристерді санитарлық және гигиеналық талаптардың қатаң сақталатындығына сендіруге тырысуда. Орталық Азиядағы ең танымал туристік орталықтарға ие Өзбекстанның бұл салада бастаған қолдау шараларының ішкі туризм индустриясына оң нәтижесі болашақта айқын көрінетін болады.

vyekhavshikh-iv-ekhavshikh-lits-v-respubliku-uzbekistan-s-turisticheskoy-tselyu-yanvar-mart-2020-goda. Дата обращения: 15.06.2020.

Подровно.uz (2020). Власти Ўзбекистана приняли новый пакет преференций и мер по поддержке туристического бизнеса. Доступно по адресу: <https://podrobno.uz/cat/podrobno/vlasti-uzbekistana-utverdili-novyy-paket-lgot-i-mer-po-podderzhke-turisticheskogo-biznesa-detali/>. Дата обращения: 14.06.2020.

Спутник (2020). Сколько туристов посетили Узбекистан в 2019 году? Доступно по адресу: <https://uz.sputniknews.ru/tourism/20200110/13185741/Skolko-turistov-posetilo-Uzbekistan-za-2019-god---itogi.html>. Дата обращения: 15.06.2020.

Фергана (2020). Узбекистан закрыл границы из-за коронавируса. Доступно по адресу: <https://fergana.news/news/116061/>. Дата обращения: 15.06.2020.

TRT Avaz (2020). Узбекистан открывает свои аэропорты для иностранных авиакомпаний. Доступно по адресу: <https://www.trtavaz.com.tr/haber/tur/avryasyadan/ozbekistan-havaalanlarini-yabanci-hava-yolu-sirketlerine-aciyor/5eea4f7e01a30a1798da0b74>. Дата обращения: 22.06.2020.

Дереккөз:

Анадолы агентігі (2019). Түркиядан Бұхараға чартерлік рейстер ұша бастады. Сілтеме: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turkiyeden-buharaya-charter-seferleri-basladi/1635350>. Қаралған уақыты: 22.06.2020.

Газета.uz (2020). Ўзбекстан турист қабылдауға дайындалуда. Сілтеме: <https://www.gazeta.uz/ru/2020/05/27/tourism/>. Қаралған уақыты: 17.06.2020.

Подровно.uz (2020). Ўзбекстан билігі туристік бизнесті қолдау бойынша жеңілдіктер мен шаралардың жаңа пакетін мақұлдады. Сілтеме: <https://podrobno.uz/cat/podrobno/vlasti-uzbekistana-utverdili-novyy-paket-lgot-i-mer-po-podderzhke-turisticheskogo-biznesa-detali/>. Қаралған уақыты: 14.06.2020.

Спутник (2020). 2019 жылы Ўзбекстанға қанша турист келді? Сілтеме: <https://uz.sputniknews.ru/tourism/20200110/13185741/Skolko-turistov-posetilo-Uzbekistan-za-2019-god---itogi.html>. Қаралған уақыты: 15.06.2020.

Фергана (2020). Коронавирусқа байланысты Ўзбекстан шекарасын жапты. Сілтеме: <https://fergana.news/news/116061/>. Қаралған уақыты: 15.06.2020.

Мемлекеттік статистика комитеті (2020). Ўзбекстан Республикасының Статистика комитетінің есебі. Сілтеме: <https://stat.uz/ru/press-tsentr/novosti-komiteta/8955-kolichestvo-vyekhavshikh-i-v-ekhavshikh-lits-v-respubliku-uzbekistan-s-turisticheskoy-tselyu-yanvar-mart-2020-goda>. Қаралған уақыты: 15.06.2020.

TRT Avaz (2020). Ўзбекстан әуежайлары шетелдік әуекомпанияларға ашылады. Сілтеме: <https://www.trtavaz.com.tr/haber/tur/avryasyadan/ozbekistan-havaalanlarini-yabanci-hava-yolu-sirketlerine-aciyor/5eea4f7e01a30a1798da0b74>. Қаралған уақыты: 22.06.2020.

ВЛИЯНИЕ COVID-19 НА ЭКОНОМИКУ РОССИИ COVID-19-ДЫҢ РЕСЕЙ ЭКОНОМИКАСЫНА ӘСЕРІ

Жандос Ранов*

Пандемия COVID-19 с различными ограничениями, принятыми на глобальном уровне, и дополнительными мерами, осуществляемыми на национальном уровне, исказила прогнозы экономического роста почти по всем странам [Эксперт.ру, 2020]. По оценкам Международного валютного фонда, общие потери в мировой экономике в 2020-2021 годах достигнут примерно 12 триллионов долларов [Финклар, 2020]. Отрицательное воздействие пандемии COVID-19 на глобальную экономику вызвало серьезное снижение цен на нефть, а также нашло отражение в других сферах. В первой половине 2020 года произошло падение цен на нефть на 65,5% [Известия, 2020]. Видно, что пандемия, значительно повлиявшая на нефтяной сектор, оказало почти такое же воздействие на сферу транспорта [Финам.ру, 2020].

С точки зрения России, на экономику отрицательно повлияли как ухудшающиеся внешнеэкономические условия, так и ограничительные меры, принятые правительством. Существуют значительные различия между прогнозами относительно снижения валового внутреннего продукта (ВВП) России, такими как консенсус-прогноз Высшей школы экономики (ВШЭ) в 4,3% и диапазон Международного валютного фонда в 6,6%. По оценкам Всемирного банка, среднее снижение ВВП составляет около 5,4%. Это число выше оценок, сделанных в мае 2020 года. Можно сказать, что основной эффект ограничительных мер связан с уменьшением потребительского спроса и инвестиций. [1economic.ru, 2020].

В период до введения широкомасштабных ограничительных мер в России российское Министерство экономиче-

COVID-19 пандемиясы салдарынан әлемдік деңгейде әртүрлі шектеулер енгізіліп, ұлттық деңгейде қосымша шаралар қолданылуымен қатар, барлық елдердің экономикалық өсу болжамына кері әсерін тигізді [Эксперт.ру, 2020]. Халықаралық валюта қорының болжамы бойынша, 2020-2021 жылдардағы әлемдік экономикадағы жалпы шығын шамамен 12 триллион АҚШ долларына жетеді [Финклар, 2020]. Басқа салаларда көрініс тапқандай, COVID-19 эпидемиясының әлемдік экономикаға кері әсерінің бірі мұнай бағасының айтарлықтай төмендеуіне себеп болды. 2020 жылдың бірінші жартыжылдығында мұнай бағасы 65,5% төмендеді [Известия, 2020]. Эпидемиядан айтарлықтай зардап шеккен мұнай секторының көлік саласына да әсер еткені байқалады [Финам.ру, 2020].

Ресей тарапынан бағамдайтын болсақ, сыртқы экономикалық жағдайдың нашарлауы да, үкімет қабылдаған шектеуші шаралар да экономикаға кері әсер етті деп айтуға болады. Ресейдің Жалпы Ішкі Өнімінің (ЖІӨ) төмендеуіне қатысты болжамдардың арасында, мысалы, ЕҚ, ҚТ және ҚОҚ жоғары экономика мектебінің консенсус бағасы 4,3% және Халықаралық валюта қоры (ХВҚ) 6,6% ауқымында айтарлықтай айырмашылықтар бар. Дүниежүзілік банктің бағалауы бойынша ЖІӨ-нің орташа төмендеуі шамамен 5,4% құрайды. Бұл көрсеткіш 2020 жылдың мамырында жасалған болжамнан жоғары. Шектеу шараларының негізгі әсері тұтынушылар сұранысы мен күрделі қаржы салымының инвестицияның төмендеуіне байланысты болады деп айтуға болады [1economic.ru, 2020].

* доктор, Евразийский научно-исследовательский институт, Казахстан. ranov.1985@mail.ru

ского развития показало средний темп роста ВВП в первой половине 2020 года в 1,8%. Согласно данным министерства, рост ВВП в первой половине 2020 года был обеспечен за счет торговли и производства [Economy.gov.ru, 2020]. Введение ограничительных мер в России и ее торговых партнерах привело к значительному снижению деловой активности. Наибольшее снижение произошло в обрабатывающей промышленности из-за снижения спроса в смежных секторах в связи с введением ограничений. В результате падение производства в первой половине 2020 года составило в среднем 9%. Пандемия также оказала существенное влияние на розничную торговлю, и, как и ожидалось, в первой половине 2020 года снижение стало более выраженным на 32,4% по непродовольственным товарам [Центральный Банк России, 2020]. С другой стороны, наблюдается рост объемов производства в секторах, на которые ограничения не распространяются, например, в производстве основных товаров. Постоянство спроса положительно сказалось на производстве пищевых продуктов, химической промышленности, производстве фармацевтических препаратов, медицинских инструментов и оборудования. По данным Центра макроэкономического анализа и краткосрочного прогноза (СМАСФ), по сравнению с 2019 годом объем производства пищевых продуктов увеличился на 2,2%, в химической промышленности – на 2%, в отрасли фармацевтического производства – на 8,9% и на 30,9% – в производстве медицинских инструментов и оборудования [Elibrary, 2020].

На инвестиционный сектор страны также негативно повлияли вышеупомянутые ограничения пандемии. По данным «Росстата», инвестиции во втором квартале 2020 года снизились на 7,6% по сравнению с аналогичным периодом прошлого года. Эта цифра показывает, что уровень инвестиций в стране находится на минимальном уровне по сравнению с предыдущими пятью годами.

Ресейде шектеу шараларын кеңінен жүзеге асыруға дейінгі кезеңде Ресейдің экономикалық даму министрлігі 2020 жылдың бірінші жартыжылдығында ІЖӨ-нің орташа өсу қарқынын 1,8% деп көрсеткен. Министрліктің пайымдауынша хабарлауынша 2020 жылдың бірінші жартыжылдығында ЖІӨ өсуінің негізгі қозғаушы күші болып сауда және өндіріс саласы көрсетілген [Economy.gov.ru, 2020]. Шектеу шараларын енгізу және Ресейдің сауда серіктестері болып табылатын елдердегі осындай шектеу шаралары іскерлік белсенділіктің айтарлықтай төмендеуіне әкелді. Ең үлкен құлдырау, шектелген салаларға байланысты сұраныс коэффициентінің қосылуымен өңдеуші өнеркәсіпте байқалды. Нәтижесінде 2020 жылдың бірінші жартыжылдығында өндіріс көлемінің төмендеуі орта есеппен 9%-ға жетті. Эпидемия бөлшек саудаға да айтарлықтай әсер етіп түсті, күтілгендей 2020 жылдың бірінші жартыжылдығында азық-түлікке жатпайтын тауарларда 32,4% төмендеуі байқалды [Ресейдің Орталық банкі, 2020]. Екінші жағынан, шектеулер әсер етпейтін, яғни негізгі тауарларды өндірумен байланысты салаларда өндіріс көлемінің ұлғаюы байқалады. Сұраныстың үздіксіздігі тамақ өнімдерінің, химия өнеркәсібінің, фармацевтика, медициналық құралдар мен жабдықтардың өндірісіне оң әсер етті. СМАСФ (Макроэкономикалық талдау орталығы және қысқа мерзімді болжам) деректері бойынша тамақ өнімдерінің өндіріс көлемі 2019 жылмен салыстырғанда 2,2%, химия өнеркәсібінде 2%, фармацевтика өндірісінде 8,9%, медициналық құралдар мен жабдықтар өндірісінде 30,9% өсті [Elibrary, 2020].

Елдегі инвестициялық секторға жоғарыда аталған эпидемиялық шектеулер де кері әсерін тигізді. «Росстаттың» мәліметтері бойынша, 2020 жылдың екінші тоқсанында өткен жылдың сәйкес кезеңімен салыстырғанда инве-

Аналогичные тенденции наблюдаются в производстве инвестиционных товаров, транспортировке и импорте продукции машиностроения. Даже в пересмотренном макроэкономическом прогнозе Минэкономразвития, опубликованном 30 сентября 2019 года, ожидания роста инвестиций в основной капитал в ближайшие годы снизились. Оценка динамики инвестиций снизилась с 3,1% до 2,0% в 2019 году. Транспорт, образование, туризм и торговля включены в список, утвержденный Правительством России, как отрасли, наиболее пострадавшие от распространения пандемии COVID-19 [Old.economy.gov.ru, 2020].

В последние годы крупные и средние предприятия использовали собственные средства в качестве основного источника капитальных вложений в России. На эти средства пришлось около 57% всех вложений в основной капитал в 2019 году. В 2019 году объем инвестиций из основного капитала увеличился до 13,3%, а сумма вложений в результате вывода средств увеличилась до 1,3%. Бюджетные средства, соответствующие 36,8% в 2019 году, составляют важную часть изъятых средств. В 2019 году банковские кредиты составили примерно 20,3% от изъятых средств и 8,7% от общего объема средств. [Федстат, 2020]. Ожидается, что в условиях ухудшения финансовой стоимости компании не смогут сохранить свой прежний уровень инвестиций, и в результате потребуются много времени для восстановления.

В России пандемия COVID-19 затронула примерно 3,3 миллиона из 5,6 миллиона компаний в целом, это около 59% малых, средних и крупных предприятий и индивидуальных предпринимателей. Согласно расчетам Центра стратегических исследований (CSR), основанным на экономических ожиданиях делового мира, в 2020 году ожидается увеличение доли государства в общих доходах экономики на 0,5 пункта до 27,5%. Схожим образом доля малых и средних предприятий снизится на 1 пункт до 16,1%. Уменьшение

стициялар 7,6% төмендеді. Бұл көрсеткіш елдегі инвестиция деңгейі алдыңғы 5 жылмен салыстырғанда минималды деңгейде екенін көрсетеді. Осындай тенденциялар инвестициялық тауарларды өндіру, көлік және машина жасау өнімдерінің импорты саласында байқалады. 2019 жылдың 30 қыркүйегінде жарияланған Ресейдің экономикалық даму министрлігінің қайта қаралған макроэкономикалық болжамында да негізгі капиталға инвестициялардың алдағы жылдардағы өсуін күту төмендеді. Инвестициялар динамикасының бағасы 2019 жылы 3,1%-дан 2,0% -ға дейін өсті. Көлік, білім, туризм және сауда, COVID-19 эпидемиясының таралуынан қатты әсер алған секторлар ретінде Ресей үкіметінің тарапынан расталған тізімге енгізілген [Old.economy.gov.ru, 2020].

Соңғы жылдары ірі және орта кәсіпорындар Ресейдегі капитал салымдарының негізгі көзі ретінде өз қаражаттарын пайдаланады. Бұл қаражат 2019 жылы негізгі капиталға салынған барлық инвестициялардың шамамен 57% құрады. 2019 жылы меншікті капиталдан инвестициялау көлемі 13,3% дейін, ал алынған қаражат есебінен инвестиция көлемі 1,3% дейін өсті. Алынған қаражаттың едәуір бөлігін 2019 жылы 36,8%-ға сәйкес келетін бюджеттік қаражат құрайды. Банктік несиелер 2019 жылы алынған қаражаттың шамамен 20,3% және қаражаттың жалпы көлемінің 8,7% құрады [ЕМИСС, 2020]. Қаржылық құндылықтардың нашарлауы жағдайында компаниялар бұрынғы инвестициялық деңгейін сақтай алмайды және нәтижесінде қалпына келу ұзақ уақытты алады деп күтілуде.

Ресейде COVID-19 эпидемиясы жалпы 5,6 миллион компанияның шамамен 3,3 миллионына, яғни шағын, орта және ірі кәсіпорындар мен жеке кәсіпкерлердің шамамен 59%-ына әсер етті. Стратегиялық зерттеулер орталығының (КЭЖ) іскерлік әлемінің

количества малых и средних предприятий, снижение объемов производства и ухудшение финансовых показателей могут привести к снижению доли продукции малых и средних предприятий в ВВП. Отчет НАФИ (Национальное агентство финансовых исследований) показывает, что распространение COVID-19 негативно повлияло на финансовые показатели 85% предприятий в 2020 году. Согласно опросам НАФИ, 43% бизнесменов считают, что предприниматели могут открыть новый бизнес минимум через год. По данным того же отчета, примерно 14% предпринимателей считают, что процесс восстановления займет два-три года. По данным CSR, до лета 2021 года процесс улучшения в бизнесе может составить лишь около 66%. В то же время 15% компаний, оказавшихся под влиянием пандемии COVID-19, не уверены, достигнут ли их доходы докризисного уровня до 2023 года [Ведомости, 2020].

Пандемия COVID-19 негативно повлияла на макроэкономические показатели. Экономические кризисы характеризуются снижением объемов производства, ростом безработицы и уменьшением инвестиций. Нужны эффективная программа государственной поддержки и меры для выхода из этой ситуации. Похоже, что к концу 2020 года макроэкономическая ситуация потенциально может поменяться как в лучшую, так и худшую сторону. Что касается сроков восстановления российской экономики, здесь возможны два сценария. Согласно оптимистическому сценарию, с растущими ценами на нефть российская экономика может вернуться к докризисному уровню 2019 года к середине 2021 года. Напротив, по более реалистичному сценарию, на преодоление последствий кризиса потребуются по меньшей мере три года.

Источники:

Ведомости (2020). Количество малых и средних предприятий в России сократилось. Доступен по адресу: <https://www.vedomosti.ru/business/>

экономикалық күтулеріне негізделген есептеулері бойынша, экономикадағы жалпы кірістегі мемлекеттің үлесі 2020 жылы 0,5 тармаққа өсіп, 27,5%-ға жетеді деп жоспарлануда. Сол сияқты, шағын және орта кәсіпкерліктің үлесі 1 пайыздық пунктке төмендеп, 16,1% құрайды. Шағын және орта кәсіпорындар санының азаюы, өндіріс көлемінің төмендеуі және қаржылық көрсеткіштердің нашарлауы шағын және орта кәсіпорындар шығаратын өнім үлесінің ЖІӨ-де төмендеуіне әкелуі мүмкін. НАФИ (Ұлттық қаржылық зерттеулер агенттігі) сауалнамаларына сәйкес, кәсіпкерлердің 43%-ы кәсіпкерлерге кем дегенде бір жыл ішінде жаңа бизнес құруға болады деп санайды. Аталған есеп берудегі мәліметтерге сәйкес, шамамен 14% кәсіпкерлер қайта қалыпқа келу процесі екі-үш жылға созылады деп ойлайды. СЗО (Стратегиялық зерттеулер орталығы) мәліметтері бойынша бизнесті жақсарту процесі 2021 жылдың жазына дейін 66% шамасында ғана болуы мүмкін. Сонымен бірге, COVID-19 эпидемиясынан зардап шеккен компаниялардың 15% -ы кірістерінің 2023 жылға қарай дағдарысқа дейінгі деңгейге жететініне сенімді емес [Ведомости, 2020].

COVID-19 эпидемиясы макроэкономикалық көрсеткіштерге кері әсерін тигізді. Экономикалық дағдарыстар өндіріс көлемінің төмендеуі, жұмыссыздықтың өсуі және инвестициялардың азаюымен сипатталады. Осы жағдайдан шығу үшін тиімді мемлекеттік қолдау бағдарламасы мен шаралар қажет. 2020 жылдың соңына қарай макроэкономикалық ахуал жақсы және жаман жаққа өзгеруі мүмкін сияқты.

Ресей экономикасының қалпына келу мерзіміне келетін болсақ, мұнда екі сценарий мүмкін. Оптимистік сценарий бойынша, мұнай бағасының өсуімен Ресей экономикасы 2021 жылдың ортасына қарай дағдарысқа дейінгі, яғни 2019 жылғы деңгейіне оралуы мүмкін. Неғұрлым шынайы болып

articles/2020/08/11/836350-v-rossii-sokratilos-chislo-malih-predpriyatii. Дата обращения: 09.11.2020.

Economy.gov.ru (2020). План борьбы с экономическими последствиями новой коронавирусной инфекции. Доступен по адресу: https://www.economy.gov.ru/material/dokumenty/plan_preodoleniya_ekonomicheskikh_posledstviy_novoy_koronavirusnoy_infekcii.html. Дата обращения: 07.11.2020.

Elibrary (2020). Влияние пандемии COVID-19 на экономику. Доступен по адресу: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=44028403>. Дата обращения: 07.11.2020.

ЕМИСС (2020). Официальные статистические показатели. Доступен по адресу: <https://www.fedstat.ru/>. Дата обращения: 08.11.2020.

Известия (2020). "Цена на нефть упала ниже 25 долларов за баррель". Доступен по адресу: <https://iz.ru/994230/2020-04-01/stoimost-nefti-brent-upala-nizhe-25-za-barrel>. Дата обращения: 06.11.2020.

Old.economy.gov.ru (2020). Прогноз социально-экономического развития Российской Федерации до 2024 года. Доступен по адресу: <http://old.economy.gov.ru/minec/activity/sections/macro/prognoz/2019093005>. Дата обращения: 08.11.2020.

Финам.ру (2020). Мировая экономика находится на грани рецессии. Доступен по адресу: <https://www.finam.ru/analysis/forecasts/operezhayushie-indikatory-na-grani-recessii-20200407-14429/>. Дата обращения: 05.11.2020.

Финклуб (2020). "Прогнозы МВФ не оправдываются". Доступен по адресу: <https://finclub.net/news/imf-ukhudshil-prognoz-dlya-mirovoy-ekonomiki.html>. Дата обращения: 05.11.2020.

Центральный Банк России (2020). Данные Банка России. Доступен по адресу: https://cbr.ru/Collection/Collection/File/29098/EC_2020-06.pdf. Дата обращения: 07.11.2020.

Эксперт.ру (2020). Данные "Expert Online". Доступен по адресу: <https://expert.ru/expert/2020/15/bolshoj-brat-ne-vilechit-tebya/>. Дата обращения: 05.11.2020.

1economic.ru (2020). Влияние пандемии COVID-19 на реальный сектор экономики. Доступен по адресу: <https://1economic.ru/lib/110790>. Дата обращения: 06.11.2020.

көрінетін контр-пессимистік сценарийді ескерсек, дағдарыстың салдарын еңсеру үшін кем дегенде үш жыл қажет болады.

Дереккөз:

Ведомости (2020). Ресейде шағын және орта кәсіпорындар саны азайды. Сілтеме: <https://www.vedomosti.ru/business/articles/2020/08/11/836350-v-rossii-sokratilos-chislo-malih-predpriyatii>. Қаралған уақыты: 09.11.2020.

Economy.gov.ru (2020). Жаңа коронавирустық инфекцияның экономикалық әсерін шешетін жоспар. Сілтеме: https://www.economy.gov.ru/material/dokumenty/plan_preodoleniya_ekonomicheskikh_posledstviy_novoy_koronavirusnoy_infekcii.html. Қаралған уақыты: 07.11.2020.

Elibrary.ru (2020). COVID-19 пандемиясының экономикаға әсері. Сілтеме: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=44028403>. Қаралған уақыты: 07.11.2020.

ЕМИСС (2020). Ресми статистикалық көрсеткіштер. Сілтеме: <https://www.fedstat.ru/>. Қаралған уақыты: 08.11.2020.

Известия (2020). «Мұнай бағасы барреліне 25 доллардан төмен түсті». Сілтеме: <https://iz.ru/994230/2020-04-01/stoimost-nefti-brent-upala-nizhe-25-za-barrel>. Қаралған уақыты: 06.11.2020.

Old.economy.gov.ru (2020). Ресей Федерациясының 2024 жылға дейінгі әлеуметтік-экономикалық дамуын болжау. Сілтеме: <http://old.economy.gov.ru/minec/activity/sections/macro/prognoz/2019093005>. Қаралған уақыты: 08.11.2020.

Ресейдің Орталық банкі (2020). Ресей банкінің деректері. Сілтеме: https://cbr.ru/Collection/Collection/File/29098/EC_2020-06.pdf. Қаралған уақыты: 07.11.2020.

Финклуб (2020). «ХВҚ болжамдары бұзылды». Сілтеме: <https://finclub.net/news/imf-ukhudshil-prognoz-dlya-mirovoy-ekonomiki.html>. Қаралған уақыты: 05.11.2020.

Финам.ру (2020). Әлемдік экономика рецессияның алдында тұр. Сілтеме: <https://www.finam.ru/analysis/forecasts/operezhayushie-indikatory-na-grani-recessii-20200407-14429/>. Қаралған уақыты: 05.11.2020.

Эксперт.ру (2020). «Сарапшы онлайн» деректері. Сілтеме: <https://expert.ru/expert/2020/15/bolshoj-brat-ne-vilechit-tebya/>. Қаралған уақыты: 05.11.2020.

1economic.ru (2020). COVID-19 пандемиясының экономикаға әсері. Сілтеме: <https://1economic.ru/lib/110790>. Қаралған уақыты: 06.11.2020.

ЭНЕРГЕТИЧЕСКИЕ РЫНКИ И ПРОМЫШЛЕННЫЕ СТРУКТУРЫ

ЭНЕРГИЯ НАРЫҚТАРЫ ЖӘНЕ ӨНДІРІСТІК ҚҰРЫЛЫМДАР

ИРАНСКАЯ ЯДЕРНАЯ СДЕЛКА: ПОСЛЕДНИЕ СОБЫТИЯ ИРАННЫҢ ЯДРОЛЫҚ КЕЛІСІМІ: СОҒҒЫ ОҚИҒАЛАР

Даурен Абен*

В начале января 2020 года после авиационного удара США, в результате которого погиб иранский генерал-майор Касем Сулеймани, командующий силами “Кудс” в составе Корпуса стражей исламской революции, противостояние между Вашингтоном и Тегераном серьезно обострилось, поставив мир на грань войны. Ситуация вокруг ядерной программы Ирана также обострилась, поскольку иранское руководство заявило, что в ответ на убийство высшего военного командования страна откажется от оставшихся обязательств по ядерной сделке 2015 года, известной как Совместный всеобъемлющий план действий (СВПД). В частности, Иран решил больше не соблюдать ограничения, установленные для количества центрифуг, что фактически означало отмену всех ограничений на производство, обогащение и накопление урана. Международное сообщество восприняло это объявление как фактический выход Ирана из сделки, хотя иранское правительство заявило, что продолжит сотрудничество с Международным агентством по атомной энергии (МАГАТЭ) и готово вернуться к полному соблюдению СВПД после отмены санкций США [New York Times, 2020a].

В то же время, несмотря на клятву Ирана о «жестокой мести», последний раунд эскалации не перерос в полномасштабный конфликт. Предприняв в значительной степени символический шаг, Тегеран в ответ выпустил баллистические ракеты по двум военным авиабазам, на которых размещены силы США в Ираке, без потерь, в то время как президент США Дональд Трамп в своем обращении к нации ограничился объ-

2020 жылдың қаңтар айының басында АҚШ-тың жасаған әуе соққысынан Иран Ислам революциясы сақшылары корпусы «Кудс» арнайы бөлімшесінің басшысы, генерал Касем Сулейманидің қаза табуы Вашингтон мен Тегеран арасындағы шиеленісті тіпті де ушықтырып, әлемді соғыс шегіне жеткізді. Бұл жағдай Иранның ядролық бағдарламасына да әсер етпей қоймады. Иран басшылығы жоғары дәрежелі әскери қолбасшының өліміне жауап ретінде Жан-жақты қамтылған бірлескен іс-қимылдар жоспары (ЖҚБІЖ) деп аталатын 2015 жылғы ядролық келісім бойынша қалған міндеттемелерді орындаудан бас тартатынын мәлімдеді. Атап айтқанда, Иран бұдан әрі центрифугалардың санына қатысты шектеулерді орындамайтын болады. Бұл іс жүзінде уран өндіру, байыту және қоймада сақтауға қойылған барлық шектеулерді алып тастауды білдіреді. Халықаралық қауымдастық бұл мәлімдемені Иранның келісімнен шығуы деп қабылдады. Дегенмен, Иран үкіметі Атом энергиясы жөніндегі халықаралық агенттікпен (МАГАТЭ) ынтымақтастықты жалғастыратынын және АҚШ санкциялары алынып тасталғаннан кейін ЖҚБІЖ-н толық орындауға дайын екенін мәлімдеді [New York Times, 2020a].

Сонымен бірге, Иранның АҚШ-тан аяусыз кек алуға уәде бергеніне қарамастан, орын алған соңғы шиеленіс нақты соғысқа айналмады. Негізінен символдық қадам ретінде Тегеран Ирактағы АҚШ әскерилері орналасқан екі әскери әуе базасын баллистикалық зымырандармен атқыласа, АҚШ Президенті Дональд Трамп халық алдында сөйлеген сөзінде Тегеранға қарсы жаңа экономикалық санкциялар жариялау-

* магистр, Евразийский научно-исследовательский институт, Казахстан. dauraben@gmail.com

явлением новых экономических санкций против Тегерана и призвал к проведению новых переговоров [New York Times, 2020b]. Крушение сбитою иранской ПВО самолета «Международных авиалиний Украины», что Иран поначалу отрицал, также сыграло определенную роль в охлаждении напряженности. Тем не менее, хотя обе стороны сохранили лица, вопрос о том, приблизится ли Иран к получению ядерного оружия после приостановления своих обязательств по СВПД, остается открытым.

Иран фактически начал отходить от условий соглашения в мае 2019 года, ровно через год после того, как администрация Трампа в одностороннем порядке вывела Соединенные Штаты из СВПД. Тегеран был не доволен тем, как остальные участники сделки, Китай, Франция, Германия, Великобритания и Россия выполнили свои обещания облегчить последствия повторного введения США жестких санкций, направленных на ослабление иранской экономики. Инструмент поддержки торговых обменов (INSTEX), созданный в январе 2019 года европейскими державами для облегчения финансовых операций с Ираном, еще не заработал в полной мере, а европейские компании не желают подвергать свои коммерческие интересы риску. В результате президент Ирана Хасан Рухани установил 60-дневный срок для партнеров СВПД, чтобы поддержать усилия по защите внешней торговли, нефтяной промышленности и банковского сектора Ирана от экономических санкций США [Al Jazeera, 2019]. С тех пор Тегеран применил подход «меньше за меньшее», постепенно, в пять этапов, приостанавливая выполнение своих обязательств по сделке. Несмотря на призывы других участников СВПД воздержаться от таких шагов, Иран увеличил свои запасы обогащенного урана сверх порогового уровня в 300 кг, превысил ограничение по тяжелой воде, обогатил уран выше уровня 3,67%, отказался от ограничений на ядерные ис-

мен шектеліп, жаңа келіссөздер жүргізуге шақырды [New York Times, 2020b]. Иран бастапқыда жоққа шығарған Иран әуе қорғаныс күштерінің «Халықаралық Украина әуе жолдары» әуекомпаниясының жолаушылар ұшағын атып түсіруі де шиеленістердің салқындауына әсер етті. Соған қарамастан, екі тарап жұртшылық алдында өздерінің беделін сақтап қалғандай көрінгенімен, Иранның ЖҚБІЖ міндеттемелерін тоқтата тұрғаннан кейін ядролық қаруға қол жеткізу мәселесі ашық күйінде қалып отыр.

Шын мәнінде, Иран Трамп әкімшілігі АҚШ-ты ЖҚБІЖ-нан біржақты шығарғаннан бір жыл өткен соң 2019 жылы мамырда келісім шарттарынан алыстай бастады. Тегеран келісімнің қалған тараптары – Қытай, Франция, Германия, Ұлыбритания және Ресейдің Иран экономикасын құлдырату мақсатында қайта енгізілген АҚШ-тың қатаң санкцияларының салдарын жеңілдету жөніндегі уәделерін орындай алмағандарына наразы болды. Еуропалық державалар тарапынан Иранмен қаржылық операцияларды жеңілдету үшін 2019 жылдың қаңтарында құрылған Сауда-саттық биржаларын қолдау құралы (INSTEX) әлі толықтай іске қосылмады және еуропалық компаниялар өздерінің коммерциялық мүдделерін қауіп-қатерге ұшыратқысы келмейді. Нәтижесінде Иран Президенті Хасан Рухани Иранның сыртқы саудасын, мұнай өнеркәсібі мен банк секторын АҚШ-тың экономикалық санкцияларынан қорғауға бағытталған күш-жігерді арттыру үшін ЖҚБІЖ серіктестеріне 60 күндік мерзім берді [Al Jazeera, 2019]. Содан бері Тегеран «азға аз» тәсілін қолданып, біртіндеп бес сатыда келісім бойынша белгіленген міндеттемелерді орындауды тоқтата тұрды. ЖҚБІЖ-ның басқа қатысушыларының мұндай қадамдардан аулақ болуға шақырғанына қарамастан, Иран байытылған уран қорының шегін 300 килограммнан асырып, ауыр су қорын арттырды, уранды 3,67%-дан асыра байытты, жетілдірілген центрифугаларды белсендіру арқылы ядролық зертте-

следования и разработки, активировав усовершенствованные центрифуги и возобновили работу на ядерном объекте в Фордо. В то же время иранское руководство постоянно подчеркивало, что все эти шаги будут отменены, как только Иран получит выгоды, согласованные в рамках СВГД. [Press TV, 2020]. Тегеран оправдал свои действия как соответствующие ядерной сделке, заявив, что выход США из СВГД и повторное введение санкций служат правовым основанием для прекращения выполнения своих обязательств [Николс, 2019].

В своем выступлении в январе 2020 года Дональд Трамп заверил, что Ирану никогда не будет позволено иметь ядерное оружие, пока он будет президентом США. Он также призвал остальных подписантов СВГД присоединиться к США в переговорах по другой сделке, которая позволит сдерживать амбиции Ирана. [Белый дом, 2020]. Однако призыв Трампа по большей части не расслышан, поскольку Китай, Франция, Германия, Россия и Великобритания еще раз подтвердили, что продолжают соблюдать свои обязательства по СВГД [Tasnim, 2020; Economic Times, 2020; Эллит, 2020]. Между тем, похоже, что Лондон представляет наиболее слабое звено консолидированной европейской позиции по СВГД, поскольку британский премьер-министр Борис Джонсон признал, что ее можно заменить тем, что он назвал «сделкой Трампа» [BBC, 2020]. В любом случае европейские державы не могли оставить без внимания решения Тегерана о приостановлении всех ограничений по СВГД и запустили механизм разрешения разногласий по соглашению в надежде привести Иран к полному соблюдению ядерной сделки. В своем совместном заявлении министры иностранных дел Франции, Германии и Великобритании настаивали на том, что линия поведения Ирана несовместима с положениями СВГД и имеют необратимые последствия по распространению. Они также отвергли аргумент о том, что

улер бойынша шектеулерден асты және Фордо ядролық нысанында уран байыту істерін қалпына келтірді. Сонымен бірге Иран басшылығы ЖҚБІЖ аясында қабылданған артықшылықтарға ие болғаннан кейін бұл қадамдар болдырылмайтын баса айтты [Press TV, 2020]. Тегеран АҚШ-тың ЖҚБІЖ-нан шығып кетіп, санкцияларды қайта енгізуі міндеттемелерді орындаудан бас тартудың заңды негізі болып табылатынын мәлімдей отырып, өз әрекеттерін ядролық келісімге сәйкес деп ақтады [Николс, 2019].

Дональд Трамп 2020 жылғы қаңтарда сөйлеген сөзінде АҚШ президенті болып тұрғанда Иранның ядролық қаруды қолдануына жол берілмейтінін мәлімдеді. Ол сонымен бірге ЖҚБІЖ-на қол қойған қалған елдерді аталмыш келісімді Иранның ядролық амбициясын шектеуге мүмкіндік беретін келісімге алмастыру жөніндегі келіссөздерде АҚШ-тың пікіріне қосылуға шақырды [Ақ үй, 2020]. Алайда, Трамптың үндеуі жауапсыз қалды, өйткені Қытай, Франция, Германия, Ресей және Ұлыбритания өздерінің ЖҚБІЖ міндеттемелерін орындауды жалғастыратындарын тағы бір мәрте растады [Tasnim, 2020; Economic Times, 2020; Эллит, 2020]. Бұл тұрғыда Лондон ЖҚБІЖ бойынша еуропалық позицияның ең әлсіз буыны болып табылатын көрінеді. Себебі Ұлыбритания Премьер-министрі Борис Джонсон бұл келісімді өзі атап өткендей «Трамп келісімімен» алмастыруға болатынын мойындады [BBC, 2020]. Қалай болғанда да, еуропалық державалар Тегеранның ЖҚБІЖ-ның барлық шектеулерін тоқтата тұру туралы шешімін елемей қала алмады және Иранның ядролық келісімге толықтай сәйкестендіру үмітімен келісімнің даулы мәселелерді шешу тетігін іске қосты. Франция, Германия және Ұлыбританияның сыртқы істер министрлері бірлескен мәлімдемесінде Иранның әрекеті ЖҚБІЖ ережелеріне қайшы келетінін және қайтымсыз таралу әсеріне ие екенін тілге тиек етті. Олар сонымен бірге Иранның ядролық келісімді орындауды тоқтатуға

Иран имеет законное основание прекратить выполнение ядерной сделки [Федеральное министерство иностранных дел Германии, 2020].

Запуск механизма разрешения спора, объявленный Европейской тройкой, означает, что Иран и пять других подписантов сделки должны разрешить разногласия за период в 65 дней. Если им это не удастся, то иранская сторона может быть объявлена нарушившей свои обязательства, что в итоге может привести к повторному введению международных санкций против Ирана со стороны Совета безопасности ООН [Линч, 2020]. Министр иностранных дел Ирана Мохаммад-Джавад Зариф отреагировал на это, заявив, что решение «тройки» является «юридически необоснованным и стратегической ошибкой с политической точки зрения» [Reuters, 2020]. МИД России выразил «глубокое разочарование и серьезную озабоченность», заявив, что такой шаг может привести к новой эскалации вокруг СВПД и сделать невозможным возврат к его выполнению. Москва утверждала, что Иран приостановил свои добровольные обязательства в ответ на нарушения США, в то время как его ядерная программа остается под «беспрецедентным» постоянным контролем МАГАТЭ. Россия также указала, что у Ирана не будет причин для отказа соблюдать СВПД, если другие стороны, в том числе европейские государства, лучше выполняют свою часть сделки. Российская дипломатическая служба призвала своих европейских партнеров отказаться от шагов, ставящих под сомнение перспективы СВПД [МИД России, 2020]. В свою очередь, Китай также выразил сожаление по поводу решения европейских держав, заявив, что оно «не поможет решить какие-либо проблемы и не ослабит напряженность» [МИД Китая, 2020].

Многие наблюдатели опасаются, что рассмотрение вопроса СВПД Совбезом ООН приведет к срыву ядерной сделки. Однако похоже, что Берлин, Лондон и

заңды негізі бар деген уәжді де қабылдамады [Германия Федералды сыртқы істер министрлігі, 2020].

Еуропалық үштік жариялаған дауларды шешу тетігінің іске қосылуы Иран мен келісімге қол қойған басқа бес мемлекет әртүрлі көзқарастардан туындаған келіспеушілікті 65 күндік мерзім ішінде шешуі керек дегенді білдіреді. Егер тараптар келісе алмаған жағдайда, Иран тарапы өз міндеттемелерін бұзды деген ұйғарыммен Біріккен Ұлттар Ұйымының (БҰҰ) Қауіпсіздік кеңесі Иранға қарсы халықаралық санкцияларды қайта енгізуі мүмкін [Линч, 2020]. Иран Сыртқы істер министрі Мохаммад Джавад Зарифтің мәлімдеуінше, бұл шешімнің заңды негізі жоқ және саяси тұрғыдан стратегиялық қате болып табылады [Reuters, 2020]. Ресей Сыртқы істер министрлігі аталмыш мәселеге қатты көңілі қалып, алаңдаушылық білдірді және мұндай қадам ЖҚБІЖ төңірегінде жаңа шиеленіске әкеліп, оны қайта жүзеге асыруға мүмкін болмайтындай деңгейге жеткізетінін мәлімдеді. Мәскеу Иранның өз ерікті міндеттемелерін орындауды АҚШ-тың бұзушылықтарына жауап ретінде тоқтатқанын алға тартып, Иранның ядролық бағдарламасы бұрын-соңды болмаған ауқымда МАГАТЭ-нің үздіксіз бақылауында екенін мәлімдеді. Сондай-ақ, Ресей басқа тараптар, соның ішінде еуропалық мемлекеттер келісім бойынша өз міндеттемелерін жақсырақ орындайтын болса, Иранның ЖҚБІЖ талаптарын орындаудан бас тартуына ешқандай себеп болмайтынын баса айтты. Ресейлік дипломатиялық қызмет еуропалық серіктестерін ЖҚБІЖ перспективаларына күмән тудыратын қадамдардан бас тартуға шақырды [Ресей СІМ, 2020]. Қытай да өз кезегінде еуропалық державалардың қабылдаған шешіміне өкініш білдіріп, бұл қадам қандай да бір мәселені шешуге немесе шиеленісті басуға көмектеспейтінін тілге тиек етті [Қытай СІМ, 2020].

Көптеген бақылаушылар ЖҚБІЖ мәселесінің БҰҰ Қауіпсіздік Кеңесінде талқы-

Париж не будут торопиться с процессом разрешения спора. Как заявил Верховный представитель ЕС по иностранным делам и политике безопасности Хосеп Боррелл после обширных консультаций со всеми участниками СВПД, сроки действия механизма были продлены из-за сложности рассматриваемых вопросов [ЕС, 2020]. Кроме того, Иран продолжает конструктивное сотрудничество с МАГАТЭ, поскольку инспекторы агентства остаются в Иране, наблюдая за его ядерными объектами и следя за тем, чтобы чувствительные материалы не использовались в военных целях. По словам нового генерального директора МАГАТЭ Рафаэля Гросси, Иран не допустил никаких дальнейших нарушений ядерной сделки после реализации заключительного этапа сокращения своих обязательств в январе 2020 года. [Financial Tribune, 2020]. Выступая на Международной конференции по ядерной безопасности 2020 года, недавно состоявшейся в Вене, Али Акбар Салехи, глава Организации по атомной энергии Ирана, напомнил европейским заинтересованным сторонам об их роли в спасении СВПД путем выполнения своих обязательств независимо от давления США [Iran Watch, 2020].

Как будет разворачиваться ситуация вокруг иранской ядерной сделки пока неизвестно, хотя очевидно, что политика «максимального давления» администрации Трампа против Ирана не сработала и не вынудила Иран начать переговоры о новой, более исчерпывающей версии сделки 2015 года. Вместо этого Иран отказался от соблюдения существующего соглашения, а его региональная политика на Ближнем Востоке стала более воинственной. Иран оставляет открытой возможность своего возвращения к выполнению своих обязательств, если другие участники СВПД предпримут внятные шаги для компенсации ущерба, нанесенного санкциями США. Если они не активизируют дипломатические усилия и не предоставят

лауға шығарылуы ядролық келісімнің күйреуіне әкелуі мүмкін деп қауіптенеді. Алайда Берлин, Лондон және Париж дауларды шешу тетігін ілгерілетуге асықпайтын тәрізді. ЕО Сыртқы істер және қауіпсіздік саясаты жөніндегі жоғарғы өкілі Жозеп Боррель мәлімдегендей, ЖҚБЖ-ның барлық тараптарымен кеңейтілген кеңестерден кейін тетіктің мерзімі қарастырылған мәселелердің күрделілігіне байланысты ұзартылды [ЕО, 2020]. Сонымен қатар, Иран МАГАТЭ-мен сындарлы ынтымақтастықты жалғастыруда және агенттіктің инспекторлары Иранның ядролық нысандарында бақылау жұмыстарын жүргізіп, сезімтал материалдардың әскери мақсатта пайдаланылмауын қадағалауда. МАГАТЭ-нің жаңа басшысы Рафаэль Гроссидің айтуынша, Иран 2020 жылдың қаңтарында міндеттемелерін азайтудың соңғы кезеңін жүзеге асырғаннан кейін ядролық келісім шарттарын бұзатын ешқандай қадам жасамады [Financial Tribune, 2020]. Иранның атом энергиясы ұйымының басшысы Али Акбар Салехи жақында Вена қаласында өткен Ядролық қауіпсіздік жөніндегі халықаралық конференцияда сөйлеген сөзінде еуропалық мүдделі тараптарға АҚШ қысымына қарамай міндеттемелерін орындау арқылы ЖҚБЖ-н сақтап қалудағы рөлін еске салды [Iran Watch, 2020].

Трампа әкімшілігінің Иранға қатысты «барынша қысым көрсету» саясаты Тегеранды 2015 жылғы келісімнің жаңа, неғұрлым толық нұсқасын келісуге мәжбүр ете алмағаны анық болса да, Иранның ядролық келісімі төңірегіндегі жағдайдың қалай өрбитіндігін уақыт көрсетеді. Иран қолданыстағы келісімге берік болудан бас тартып, Таяу Шығыстағы агрессияшыл саясатын күшейте түсті. Иран егер ЖҚБЖ-ның басқа тараптары АҚШ санкцияларының келтірген залалын өтеу үшін маңызды қадамдар жасаса, өз міндеттемелерін қайта орындау мүмкіндігін ашық қалдырады. Егер келісімнің қалған тараптары Иранмен дипломатиялық қатынастарды

Ирану реальные экономические стимулы, то существует риск того, что Тегеран сократит свои сроки ядерного прорыва (время, необходимое для производства достаточного количества оружейного материала для одного ядерного оружия) с примерно года до нескольких месяцев.

Источники:

Al Jazeera (2019). Ядерная сделка с Ираном: Тегеран снимает ограничение на обогащение урана. Доступен по адресу: <https://www.aljazeera.com/news/2019/05/iran-announces-partial-withdrawal-2015-nuclear-deal-190508052804798.html>. Дата обращения: 15.02.2020.

Белый дом (2020). Замечания президента Трампа по Ирану. Доступен по адресу: <https://www.whitehouse.gov/briefings-statements/remarks-president-trump-iran/>. Дата обращения: 15.02.2020.

BBC (2020). Борис Джонсон: Замените ядерный план Ирана "сделкой Трампа", - говорит премьер. Доступен по адресу: <https://www.bbc.com/news/uk-politics-51104386>. Дата обращения: 15.02.2020.

Economic Times (2020). Китай отвергает призыв Трампа выйти из сделки с Ираном. Доступен по адресу: <https://economictimes.indiatimes.com/news/international/world-news/china-rejects-trumps-call-to-break-away-from-iran-deal/articleshow/73172601.cms>. Дата обращения: 15.02.2020.

Евросоюз (2020). Заявление Высокого представителя Хосепа Боррелла по итогам консультаций с участниками СВПД. Доступен по адресу: <https://www.auswaertiges-amt.de/en/newsroom/news/-/2292574>. Дата обращения: 15.02.2020.

Financial Tribune (2020). МАГАТЭ: Иран больше не откажется от ядерной сделки. Доступен по адресу: <https://financialtribune.com/articles/national/102061/iaea-no-more-iran-diversion-from-nuclear-deal>. Дата обращения: 15.02.2020.

Iran Watch (2020). Заявление Его Превосходительства д-ра Али Акбара Салехи на Третьей Международной конференции по ядерной безопасности - Вена. Доступен по адресу: <https://www.iranwatch.org/library/governments/iran/atomic-energy-organization-iran-aeoi/statement-h-e-dr-ali-akbar-salehi-third-international-conference-nuclear-security-vienna>. Дата обращения: 15.02.2020.

Линч, Колум (2020). Сделка с Ираном еще не мертва, но приближается. Доступен по адресу: <https://foreignpolicy.com/2020/01/14/iran-nuclear-deal-not-dead-yet-trump-suleimani-killing/>. Дата обращения: 15.02.2020.

МИД Китая (2020). Очередная пресс-конференция официального представителя МИД Гэн Шуана 15 января 2020 г. Доступен по адресу: <https://www.>

нығайтпаса және нақты экономикалық ынталандырулар ұсынбаса, Тегеранның бір ядролық қару үшін жеткілікті дәрежеде қару-жарақ материалын өндіруге кететін уақытты шамамен бір жылдан бірнеше айға дейін қысқарту қаупі бар.

Дереккөз:

Al Jazeera (2019). Иран ядролық келісімі: Тегеран уранды байытуға жол ашады. Сілтеме: <https://www.aljazeera.com/news/2019/05/iran-announces-partial-withdrawal-2015-nuclear-deal-190508052804798.html>. Қаралған уақыты: 15.02.2020.

Ақ үй (2020). Президент Трамптың Иранға қатысты сөздері. Сілтеме: <https://www.whitehouse.gov/briefings-statements/remarks-president-trump-iran/>. Қаралған уақыты: 15.02.2020.

BBC (2020). Борис Джонсон: «Иранның ядролық жоспарын» Трамп келісімімен «ауыстырыңыз» дейді премьер-министр. Сілтеме: <https://www.bbc.com/news/uk-politics-51104386>. Қаралған уақыты: 15.02.2020.

Economic Times (2020). Қытай Трамптың Иран келісімінен шығу туралы шақыруын қабылдамайды. Сілтеме: <https://economictimes.indiatimes.com/news/international/world-news/china-rejects-trumps-call-to-break-away-from-iran-deal/articleshow/73172601.cms>. Қаралған уақыты: 15.02.2020.

Германия Федералды сыртқы істер министрлігі (2020). Франция, Германия және Ұлыбритания сыртқы істер министрлерінің Бірлескен іс-қимыл жоспары туралы бірлескен мәлімдемесі: 14 қаңтар 2020. Сілтеме: <https://www.auswaertiges-amt.de/en/newsroom/news/-/2292574>. Қаралған уақыты: 15.02.2020.

Еуропа Одағы (2020). Жоғары өкіл Хосеп Боррелдің JCPOA қатысушыларымен консультациялардан кейінгі мәлімдемесі. Сілтеме: <https://www.auswaertiges-amt.de/en/newsroom/news/-/2292574>. Қаралған уақыты: 15.02.2020.

Financial Tribune (2020). МАГАТЭ: Иранның ядролық келісімнен ауытқуы болмайды. Сілтеме: <https://financialtribune.com/articles/national/102061/iaea-no-more-iran-diversion-from-nuclear-deal>. Қаралған уақыты: 15.02.2020.

Iran Watch (2020). Доктор Али Акбар Салехидің Ядролық қауіпсіздік жөніндегі үшінші халықаралық конференциядағы мәлімдемесі - Вена. Сілтеме: <https://www.iranwatch.org/library/governments/iran/atomic-energy-organization-iran-aeoi/statement-h-e-dr-ali-akbar-salehi-third-international-conference-nuclear-security-vienna>. Қаралған уақыты: 15.02.2020.

Қытай СИМ (2020). Сыртқы істер министрлігінің ресми өкілі Генг Шуангтың 2020 жылғы 15 қаңтардағы тұрақты баспасөз конференциясы. Сілтеме:

fmprc.gov.cn/mfa_eng/xwfw_665399/s2510_665401/t1732612.shtml. Дата обращения: 15.02.2020.

МИД России (2020). Комментарий Департамента информации и печати МИД России относительно решения Великобритании, Германии и Франции формализовать процесс разрешения споров в рамках Совместного всеобъемлющего плана действий по иранской ядерной программе (СВПД). Доступен по адресу: https://www.mid.ru/ru/foreign_policy/news/-/asset_publisher/cKNonkJE02Bw/content/id/3994344. Дата обращения: 15.02.2020.

New York Times (2020a). Возмущение в Иране после убийства Сулеймани: вот что вам нужно знать. Доступен по адресу: <https://www.nytimes.com/2020/01/05/world/middleeast/Iran-us-trump.html>. Дата обращения: 15.02.2020.

New York Times (2020b). Трамп отказывается от дальнейшего военного конфликта с Ираном. Доступен по адресу: <https://www.nytimes.com/2020/01/08/world/middleeast/trump-speech.html>. Дата обращения: 15.02.2020.

Николс, Мишель (2019). Факты: нарушение ядерной сделки с Ираном может вызвать откат санкций. Доступен по адресу: <https://www.reuters.com/article/us-iran-nuclear-factbox/factbox-a-breach-of-iran-nuclear-deal-could-trigger-sanctions-snapback-idUSKCN1TS35U>. Дата обращения: 27.12.2018.

Press TV (2020). Иран объявляет о решении предпринять пятый шаг по сокращению обязательств СВПД. Доступен по адресу: <https://www.presstv.com/Detail/2020/01/05/615457/Iran-step-JCPOA-commitment-enrichment>. Дата обращения: 15.02.2020.

Reuters (2020). Использование механизма спора европейских держав в ядерной сделке является "стратегической ошибкой" - Зариф. Доступен по адресу: <https://www.reuters.com/article/us-iran-nuclear-zarif/european-powers-in-nuclear-deal-using-dispute-mechanism-is-a-strategic-mistake-zarif-idUSKBN1ZD2FH>. Дата обращения: 15.02.2020.

Tasnim (2020). Россия, Франция и Великобритания привержены СВПД, несмотря на давление Трампа. Доступен по адресу: <https://www.tasnimnews.com/en/news/2020/01/10/2179090/russia-france-uk-committed-to-jcproa-despite-trump-s-pressure>. Дата обращения: 15.02.2020.

Федеральное министерство иностранных дел Германии (2020). Совместное заявление министров иностранных дел Франции, Германии и Великобритании о Совместном всеобъемлющем плане действий: 14 января 2020 г. Доступен по адресу: <https://www.auswaertiges-amt.de/en/newsroom/news/-/2292574>. Дата обращения: 15.02.2020.

Эллит, Холли (2020). Европа пока поддерживает ядерную сделку с Ираном, игнорируя призывы США отказаться от нее. Доступен по адресу: <https://www.cnn.com/2020/01/13/jcproa-europe-stands-by-iran-nuclear-deal.html>. Дата обращения: 15.02.2020.

https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/xwfw_665399/s2510_665401/t1732612.shtml. Каралған уақыты: 15.02.2020.

Линч, Колум (2020). Иран келісімі әлі өлген жоқ, бірақ оған жақындады. Сілтеме: <https://foreignpolicy.com/2020/01/14/iran-nuclear-deal-not-dead-yet-trump-suleimani-killing/>. Каралған уақыты: 15.02.2020.

Николс, Мишель (2019). Фактбокс: Иранның ядролық келісімін бұзу санкциялардың кері әсерін тудыруы мүмкін. Сілтеме: <https://www.reuters.com/article/us-iran-nuclear-factbox/factbox-a-breach-of-iran-nuclear-deal-could-trigger-sanctions-snapback-idUSKCN1TS35U>. Каралған уақыты: 27.12.2018.

Ресей CIM (2020). Ресей CIM Ақпарат және баспасөз департаментінің Ұлыбритания, Германия және Францияның Иранның Ядролық Бағдарламасы (JCPOA) жөніндегі Бірлескен Кешенді Іс-қимылдар Жоспарының шеңберінде дауларды шешу процесін рәсімдеу туралы шешіміне қатысты түсіндірмесі. Сілтеме: https://www.mid.ru/ru/foreign_policy/news/-/asset_publisher/cKNonkJE02Bw/content/id/3994344. Каралған уақыты: 15.02.2020.

New York Times (2020a). Сүлейманиді өлтіргеннен кейін Ирандағы ашуланшақтық: міне, сізге білу керек мәліметтер. Сілтеме: <https://www.nytimes.com/2020/01/05/world/middleeast/Iran-us-trump.html>. Каралған уақыты: 15.02.2020.

New York Times (2020b). Трамп Иранмен арадағы әскери қақтығыстан аулақ. Сілтеме: <https://www.nytimes.com/2020/01/08/world/middleeast/trump-speech.html>. Каралған уақыты: 15.02.2020.

Press TV (2020). Иран JCPOA міндеттемелерін ұлғайту үшін бесінші қадамға шешім қабылдағаны туралы хабарлайды. Сілтеме: <https://www.presstv.com/Detail/2020/01/05/615457/Iran-step-JCPOA-commitment-enrichment>. Каралған уақыты: 15.02.2020.

Reuters (2020). Еуропалық державалар дауласу механизмін қолдана отырып, ядролық келісімге келу - бұл "стратегиялық қателік" - Зариф. Сілтеме: <https://www.reuters.com/article/us-iran-nuclear-zarif/european-powers-in-nuclear-deal-using-dispute-mechanism-is-a-strategic-mistake-zarif-idUSBN1ZD2FH>. Каралған уақыты: 15.02.2020.

Tasnim (2020). Russia, France, UK Committed to JCPOA despite Trump's Pressure. Сілтеме: <https://www.tasnimnews.com/en/news/2020/01/10/2179090/russia-france-uk-committed-to-jcproa-despite-trump-s-pressure>. Каралған уақыты: 15.02.2020.

Эллиатт, Холли (2020). Еуропа қазірге дейін Иранның ядролық келісімін қолдайды және АҚШ-тың одан бас тартуға шақыруын қабылдамайды. Сілтеме: <https://www.cnn.com/2020/01/13/jcproa-europe-stands-by-iran-nuclear-deal.html>. Каралған уақыты: 15.02.2020.

ГЛАВА 3. ТРАНСПОРТИРОВКА И ЛОГИСТИКА ЭНЕРГИИ В ЕВРАЗИЙСКОМ РЕГИОНЕ

3-ТАРАУ. ЕУАЗИЯ АУМАҒЫНДАҒЫ ЭНЕРГИЯ КӨЛІГІ ЖӘНЕ ЛОГИСТИКА

РАЗВИТИЕ В ТРАНСПОРТНОЙ ИНФРАСТРУКТУРЕ

КӨЛІК ИНФРАҚҰРЫЛЫМЫНДАҒЫ ДАМУ

ОБЗОР НОВОГО ТРАНСПОРТНОГО КОРИДОРА КИТАЙ-КЫРГЫЗСТАН-УЗБЕКИСТАН ҚЫТАЙ-ҚЫРҒЫЗСТАН-ӨЗБЕКСТАН ЖАҢА КӨЛІК ДӘЛІЗІ ТУРАЛЫ ШОЛУ

Омирбек Канай*

Пока транспортные услуги по всему миру испытывают большие сложности в связи с пандемией коронавируса, Китай открыл новый транспортный коридор в Узбекистан через Кыргызстан. 5 июня 2020 года поезд, загруженный грузовыми контейнерами, отбыл из города Ланьчжоу, столицы Ганьсу, в город Кашгар Синьцзян-Уйгурского автономного района (СУАР). Из Кашгара товары были перевезены автотранспортом через перевал Иркештам на китайско-кыргызской границе в кыргызский город Ош, где они были перезагружены на поезд, направляющийся в Ташкент, столицу Узбекистана. Поезд перевез около 230 тонн товаров на сумму 2,6 млн долл. из Ланьчжоу в Ташкент, а обратно из Ташкента в Ланьчжоу он доставил около 525 тонн хлопка на сумму 1 млн долл. [China Daily, 2020]. Так был создан новый международный мультимодальный транспортный коридор, включающий автомобильный и железнодорожный маршруты и соединяющий Китай, Кыргызстан и Узбекистан.

В первую очередь, новый транспортный коридор Китай-Кыргызстан-Узбекистан будет значительно способствовать дальнейшему развитию торгово-экономических отношений между тремя странами в целом, и между Китаем и Узбекистаном в частности. Уже известно, что торгово-экономические отношения между этими тремя странами показывали рост в последние несколько лет. Например, объем торговли между Узбекистаном и Китаем в 2018 году увеличился на 31,8% по сравнению с предыдущим годом и достиг 6266 млрд долл., а в 2019 году он увеличился на 21,6% до 7621

Коронавирус індеті салдарынан бүкіл әлемде көлік қызметтері үлкен қиындықтарға тап болып жатқан кезде, Қытай Қырғызстан арқылы Өзбекстанға өтетін жаңа көлік дәлізін ашты. 2020 жылы 5 маусымда Ганьсу провинциясының астанасы Ланчжоу қаласынан пойызға тиелген жүк контейнерлері Шыңжаң Ұйғыр автономиялық районының (ШҰАР) Қашқар қаласына жеткізілгеннен кейін жүк көлігіне тиеліп Қытай-Қырғызстан шекарасындағы Иркештам өткелі арқылы Қырғызстанның Ош қаласына, Оштан қайтадан теміржол арқылы Өзбекстан астанасы Ташкент қаласына жеткізілді. Ланчжоудан Ташкентке жалпы құны 2,6 млн. доллар болатын 230 тоннаға жуық жүк әкелініп, ал қайтар жолы Ташкенттен Ланчжоуға 1 млн. долларлық 525 тоннаға жуық мақта жөнелтілді [China Daily, 2020]. Осылайша, Қытай, Қырғызстан және Өзбекстан арасында автожол мен теміржол тасымалын қамтитын жаңа мультимодальды халықаралық көлік дәлізі қалыптасты.

Ең алдымен, Қытай-Қырғызстан-Өзбекстан жаңа көлік дәлізі үш ел арасындағы, әсіресе Қытай мен Өзбекстан арасындағы сауда-экономикалық қатынастардың одан әрі дамуына айтарлықтай үлес қосады деуге болады. Онсыз да соңғы жылдары үш ел арасындағы сауда-экономикалық қатынастардың өскені белгілі. Мәселен, 2018 жылы Өзбекстан-Қытай сауда көлемі 2017 жылмен салыстырғанда 31,8%-ға артып, 6,266 млрд. доллар болса, 2019 жылы 21,6%-ға артып 7,621 млрд. долларға жетті [Stat.uz, 2019; Stat.uz, 2020].

* магистр, Евразийский научно-исследовательский институт, Казахстан. kaztegin@hotmail.com

млрд долл. [Stat.uz, 2019; Stat.uz, 2020]. В 2018 году объем торговли между Китаем и Кыргызстаном вырос на 3,3% по сравнению с предыдущим годом и достиг 5601 млрд долл., а в 2019 году он увеличился на 13,3% до 6346 млрд долл. [Всемирный банк, 2019; Главное таможенное управление Китайской Народной Республики, 2020]. Двусторонняя торговля между Узбекистаном и Кыргызстаном в 2018 году составила 481 млн долл., что на 89,6% больше по сравнению с предыдущим годом. В 2019 году этот показатель увеличился на 72,4%, достигнув 829,1 млн долл. [Государственный комитет Узбекистана по статистике, 2019; 2020]. Принимая во внимание тот факт, что грузовой поезд между Ланьчжоу и Ташкентом по плану будет курсировать один раз в неделю, важность нового транспортного коридора Китай-Кыргызстан-Узбекистан будет быстро расти в ближайшее время с точки зрения торгово-экономических отношений между тремя странами.

Во-вторых, реализация нового транспортного коридора Китай-Кыргызстан-Узбекистан показывает, что стороны на шаг ближе к реализации проекта железной дороги Китай-Кыргызстан-Узбекистан. Этот проект, который стоит на повестке дня много лет начиная с 1997 года, является одним из проектов, которому Китай придает большое значение с точки зрения транспортного и логистического сотрудничества с Центральной Азией. Железнодорожное сообщение, которое начнется из Кашгара, планируется провести по территории Кыргызстана в узбекский город Андижан, а затем в Ташкент. В рамках проекта железная дорога будет связана с железными дорогами Туркменистана, Ирана, Турции и Европы. Если проект будет завершен, то будут развиваться железнодорожные мощности СУАР, особенно Кашгара, а также Кыргызстана и Узбекистана. Более того, ожидается, что этот маршрут, начинающийся из Китая, станет важной частью маршрута грузовых перевозок,

2018 жылы Кыргызстан-Кытай сауда көлемі 2017 жылмен салыстырғанда 3,3%-ға өсіп, 5,601 млрд. долларды құраса, ал 2019 жылы 13,3%-ға артып 6,346 млрд. долларға жетті [Дүниежүзілік банк, 2019; Қытай Халық Республикасының Кеден Бас басқармасы, 2020]. Ал, Өзбекстан мен Кыргызстан арасындағы екіжақты сауда көлемі 2018 жылы өткен бір жылмен салыстырғанда 89,6%-ға артып, 481 млн. долларды құраса, 2019 жылы 72,4%-ға артып, 829,1 млн. долларды құрады [Өзбекстанның Статистика жөніндегі мемлекеттік комитеті, 2019; 2020]. Ланчжоу мен Ташкент арасындағы аталмыш жүк тасымалы аптасына бір рет жоспарланғанын ескере отырып, Қытай-Кыргызстан-Өзбекстан жаңа көлік дәлізінің алдағы кезеңде үш ел арасындағы сауда-экономикалық байланыстар тұрғысынан тіпті де маңызды бола түсетінін айтуға болады.

Екіншіден, Қытай-Кыргызстан-Өзбекстан жаңа көлік дәлізінің қалыптасуы тараптардың Қытай-Кыргызстан-Өзбекстан теміржолы жобасын іске асыруға бір қадам жақындағанын көрсетеді. 1997 жылдан бері ұзақ уақыт бойы айтылып келе жатқан бұл жоба Қытайдың Орталық Азиямен көлік-логистикалық ынтымақтастық тұрғысынан үлкен мән беріп отырған жобаларының бірі болып табылады. Қашқар қаласынан басталатын теміржол желісі Кыргызстан арқылы Өзбекстанның Әндіжан қаласына, одан кейін Ташкентке дейін жалғасады деп жоспарланды. Жобаның жалғасында аталмыш теміржолы Түркіменстан, Иран, Түркия теміржол желісімен және Еуропаның теміржол желісімен қосу көзделіп отыр. Жоба аяқталған жағдайда, әсіресе Қашқар мен тұтас ШҰАР-дың және Кыргызстан мен Өзбекстанның теміржол желісін кемелдендіріп, Қытайдан басталып Орталық Азия арқылы Оңтүстік-Батыс Азияға және тіпті Еуропаға өтетін жүк тасымалы бағытының

который проходит через Центральную Азию в Южную Азию и даже Европу.

Однако три страны не могли прийти к согласию по проекту железной дороги протяженностью 523 километра по разным причинам, включая расходы на строительство, экономические условия и политические соображения. Такие экстраординарные события, как тюльпановая революция в марте-апреле 2005 года в Кыргызстане, события мая 2005 года в узбекском городе Андижан, апрельская революция 2010 года в Кыргызстане и этнический конфликт в июне 2010 года между кыргызской и узбекской общинами на юге Кыргызстана, препятствовали прогрессу проекта железной дороги Китай-Кыргызстан-Узбекистан. Однако после смены власти в Узбекистане в сентябре 2016 года усилия государства по улучшению своих политических и торгово-экономических отношений, особенно со странами Центральной Азии и Китаем, ускорили процесс переговоров по указанному железнодорожному проекту между тремя странами. Кроме того, в результате подписания в ходе первого официального визита узбекского президента Шавката Мирзиева в Китай в мае 2017 года соглашения между Узбекистаном, Кыргызстаном и Китаем в октябре 2017 года был открыт международный автодорожный маршрут Ташкент-Ош-Иркештам-Кашгар [Kun.uz, 2017]. В ходе трехсторонних переговоров по железнодорожному проекту, состоявшихся в декабре 2017 года в Ташкенте, между сторонами был подписан совместный протокол о запуске проекта [CRBC, 2018]. Заседание правительства под председательством кыргызского президента Сооронбая Жээнбекова по проекту железной дороги, которое прошло 17 июня 2020 года, вскоре после старта нового транспортного коридора Китай-Кыргызстан-Узбекистан, показало, что проект может начаться в ближайшее время [Elgezit.kg, 2020].

Другими словам, формирование нового транспортного коридора Китай-Кы-

маңызды бөлігіне айналады деген болжам бар.

Алайда, жалпы ұзындығы 523 шақырымды құрайтын аталмыш теміржол жобасы бойынша үш ел арасында жоба құрылысының құны, экономикалық және саяси жағдайлар сында түрлі себептерге байланысты келіспеушіліктер болғаны да белгілі. Атап айтқанда, 2005 жылғы наурыз-сәуір айларындағы Қырғызстандағы Қызғалдақ төңкерісі, 2005 жылғы мамырда Өзбекстанда болған Әндіжан оқиғасы, Қырғызстанда 2010 жылғы сәуір халық төңкерісі, 2010 жылғы маусымда Қырғызстанның оңтүстігінде қырғыздар мен өзбектер арасында туындаған этникалық қақтығыстар сияқты төтенше оқиғалар Қытай-Қырғызстан-Өзбекстан теміржолы жобасының алға жылжуына кедергі болды. Дегенмен, 2016 жылғы қыркүйекте Өзбекстанда биліктің ауысуынан кейін ресми Ташкенттің Орталық Азия елдерімен, сондай-ақ Қытаймен саяси және сауда-экономикалық қатынастарын жақсарту жөніндегі құлшыныстары үш ел арасындағы аталған теміржол жобасы бойынша келіссөздерді де жеделдете түсті. Сонымен қатар, 2017 жылы мамырда Өзбекстан Президенті Шавкат Мирзиеевтің Қытайға алғашқы ресми сапары аясында қол қойылған «Өзбекстан-Қытай халықаралық автомобиль тасымалы туралы келісімнің» нәтижесінде 2017 жылы қазан айынан бастап Өзбекстан, Қырғызстан және Қытай арасында Ташкент-Ош-Иркештам-Кашгар бағытында халықаралық автомобиль тасымал желісі ашылған болатын [Kun.uz, 2017]. 2017 жылы желтоқсанда Ташкентте өткен теміржол жобасы бойынша үшжақты келіссөздерде тараптар арасында жобаны құру туралы бірлескен хаттамаға қол қойылды [CRBC, 2018]. Қытай-Қырғызстан-Өзбекстан жаңа көлік дәлізі басталғаннан кейін көп өтпей, яғни 2020 жылы 17 маусымда Қырғызстан Президенті Сооронбай Жээнбековтың төрағалығымен

Кыргызстан-Узбекистан является одним из этапов многосторонней транспортной стратегии, которая имеет решающее значение для китайской геоэкономической и геостратегической политики. Особенно в последние годы Китай стремится обеспечить потоки товаров, услуг и капитала между Востоком и Западом в рамках инициативы «Пояс и путь». Страна предпринимает огромные усилия для развития многосторонних торгово-транспортных линий, достигающих других регионов через Центральную Азию, расположенную на Шелковом пути. Действительно, Пекин рассматривает новый транспортный коридор Китай-Кыргызстан-Узбекистан вместе с проектом железной дороги Китай-Кыргызстан-Узбекистан как важную часть экономического коридора Китай-Центральная Азия-Западная Азия, связывающего Китай и Аравийский полуостров. Насколько известно, экономический коридор Китай-Пакистан начинается в Кашгаре. Примечательно, что новый транспортный коридор Китай-Кыргызстан-Узбекистан проходит через Кашгар, а железная дорога Китай-Кыргызстан-Узбекистан пойдет от Кашгара. Таким образом, очевидно, что Китай стремится соединить многосторонние транспортные коридоры и обеспечить экономическое развитие СУАР, особенно Кашгара.

Что касается регионального воздействия, новый транспортный коридор Китай-Кыргызстан-Узбекистан с его нынешним потенциалом может стать альтернативой транспортному коридору, идущему из Китая через Казахстан в государства Центральной Азии и далее в Европу, особенно если планируемый железнодорожный проект Китай-Кыргызстан-Узбекистан будет реализован. Причина в том, что новый транспортный коридор на пять дней короче транспортного коридора, идущего из Китая через Казахстан в Узбекистан. Более того, в случае завершения строительства железной дороги Китай-Кыргызстан-Узбекистан, по оценкам, транспортировка между Китаем и Европой может быть на семь-восемь

теміржол жобасы бойынша өткен кездесу аталмыш жобаның алдағы уақытта басталуы мүмкін екенін көрсетті [Elgezit.kg, 2020].

Енді бір жағынан, Қытай-Қырғызстан-Өзбекстан жаңа көлік дәлізінің құрылуын Қытайдың соңғы жылдардағы геоэкономикалық және геостратегиялық саясатында үлкен мәнге ие көпжақты көлік тасымалы стратегиясының да бір қадамы ретінде қарастыруға болады. Әсіресе, соңғы жылдары «Белдеу және Жол» бастамасы аясында Шығыспен Батыс арасындағы тауар, қызмет және капитал ағымын қолында ұстауды мақсат еткен Қытай, Жібек жолы бойындағы Орталық Азия арқылы басқа аймақтарға ұласатын көпжақты сауда және көлік дәліздерін дамытуға барынша күш салуда. Іс жүзінде, ресми Пекин Қытай-Қырғызстан-Өзбекстан арасындағы аталған жаңа көлік дәлізін Қырғызстан-Қытай теміржолы жобасымен бірлікте қарастырып, Қытайдан Араб түбегіне дейін жалғастыру көзделген Қытай-Орталық Азия-Оңтүстік-Батыс Азия экономикалық дәлізінің маңызды бөлігі ретінде қарайтынын айта кеткен жөн. Сонымен қатар, Қытай-Пәкістан экономикалық дәлізінің Қашқардан басталғанын ескерсек, Қытай-Қырғызстан-Өзбекстан жаңа көлік дәлізінің Қашқардан өтуі және Қытай-Қырғызстан-Өзбекстан теміржолының да Қашқардан басталатындығы назар аударарлық жайт. Сондықтан, Қытайдың осы барыста әрі көп жақты көлік дәліздерін бір-бірімен жалғастыруды, әрі Кашгар бастаған тұтас ШҰАР-дың экономикалық дамуын қамтамасыз етуді мақсат ететіндігін түсіну қиын емес.

Аймақтық әсері тұрғысынан алап қарағанда, Қытай-Қырғызстан-Өзбекстан жаңа көлік дәлізінің қазіргі әлеуетімен қатар жоспарланған Қытай-Қырғызстан-Өзбекстан теміржолы жобасы іске асырылса, Қытайдан басталып Қазақстан арқылы Орталық Азия елдеріне және тіпті Еуропа елдеріне дейінгі көлік дәлізіне балама болуы мүмкін. Өйткені

дней короче, чем перевозка по транспортному коридору, проходящему через территорию Казахстана. Поэтому новый транспортный коридор Китай-Кыргызстан-Узбекистан, которые выглядят более привлекательно с точки зрения транспортных расходов и временных затрат, может стать основным конкурентом для транзитной позиции Казахстана. В этом случае прибыль Казахстана от грузоперевозок между Китаем и Европой может сократиться. Сегодня Казахстан играет важную роль в многосторонних грузоперевозках между Китаем, Центральной Азией и Европой. К примеру, в 2019 году объем транзитных грузов, перевезенных по железной дороге через Казахстан, составил 17,5 млн тонн, из которых 75,6% предназначалось для стран Центральной Азии (7,1 млн тонн для Узбекистана и 2,26 млн тонн для Кыргызстана), 13,8% для Китая, 7,1% для Европейского союза (ЕС) и 2,8% для России. Кроме того, объем транзитных грузов, перевезенных автомобильным транспортом по территории Казахстана, составил 1,93 млн тонн, в том числе 14000 тонн из Китая в страны ЕС и 779000 тонн в страны Центральной Азии, 5400 тонн из стран Центральной Азии в Китай и 106,500 тонн в ЕС [Егемен Қазақстан, 2020].

В заключение следует отметить, что создание нового мультимодального международного транспортного коридора, включающего автомобильные и железнодорожные перевозки между Китаем, Кыргызстаном и Узбекистаном, является значительным событием с точки зрения торгово-экономических отношений между Китаем, Кыргызстаном и Узбекистаном, многосторонней транспортной политики и регионального влияния Китая. Еще один момент, который следует подчеркнуть, — это тот факт, что новый транспортный коридор предназначен не только для геэкономических и геостратегических интересов Китая. Более того, его нельзя использовать только для вывоза китайских товаров на новые рынки. В этом контексте Узбекистан и Кыргыз-

жаңа көлік дәлізі Қытайдан басталып, Қазақстан арқылы Өзбекстанға өтетін көлік дәлізіне қарағанда 5 күн қысқа болса, ал Қытай-Қырғызстан-Өзбекстан теміржолы салынса, Қытай мен Еуропа арасындағы қашықтық Қазақстан арқылы өтетін көлік дәлізінен 7-8 күнге қысқа болуы мүмкін деген болжам бар. Сондықтан, тасымалдау құны мен ұзақтығы жағынан анағұрлым тартымды болып көрінетін Қытай-Қырғызстан-Өзбекстан жаңа көлік дәлізі Қазақстанның транзиттік әлеуетіне ең үлкен бәсекелес болуы ықтимал. Мұндай жағдайда Қазақстанның Қытай мен Еуропа арасындағы жүктерді тасымалдаудан түсетін транзиттік кірісі төмендеуі мүмкін. Қазіргі таңда Қытай-Орталық Азия-Еуропа арасындағы көпжақты жүк тасымалында Қазақстан маңызды рөл атқарады. Мысалы, 2019 жылы Қазақстанның теміржол арқылы тасымалдаған транзиттік жүк көлемі 17,5 млн. тоннаны құраса, ал оның 75,6%-ы Орталық Азия елдеріне (Өзбекстан 7,1 млн. тонна және Қырғызстан 2,26 млн. тонна), 13,8%-ы Қытайға, 7,1%-ы Еуропалық Одаққа (ЕО) және 2,8%-ы Ресейге тиесілі болды. Сонымен қатар, Қазақстанның автожолы арқылы тасымалдаған транзиттік жүк көлемі 1,93 млн. тоннаны құраса, оның ішінде Қытайдан ЕО елдеріне 14 мың тонна және Орталық Азия елдеріне 779 мың тонна, ал Орталық Азия елдерінен Қытайға 5,4 мың тонна және ЕО елдерінен 106,5 мың тонна жүк тасымалданды [Егемен Қазақстан, 2020].

Қорытындылай келе, Қытай, Қырғызстан және Өзбекстан арасында автожол мен теміржол тасымалын қамтитын жаңа мультимодальды халықаралық көлік дәлізінің құрылуын үш ел арасындағы сауда-экономикалық байланыстар, Қытайдың көпжақты көлік саясаты және аймақтық ықпалы тұрғысынан маңызды оқиға ретінде қарастыруға болады. Осы арада тағы бір айта кететін мәселе, жаңа көлік дәлізі Қытайдың геэкономикалық және ге-

стан должны попытаться увеличить свой экспорт в Китай, используя потенциал нового транспортного коридора. Кроме того, в качестве транзитного государства Кыргызстан должен иметь возможность извлекать выгоду из возможных доходов от транспортировки и возможностей трудоустройства, которые обеспечит новый транспортный коридор. С этой точки зрения Кыргызстану также следует улучшить транспортную инфраструктуру и услуги по перевозкам, сделав упор на региональную интеграцию.

Источники:

Всемирный банк (2019). Экспорт, импорт и торговый баланс Китая по странам 2018 г. Доступен по адресу: <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/CHN/Year/2018/TradeFlow/EXIMP/Partner/by-country>. Дата обращения: 30.06.2020.

China Daily (2020). В Ланьчжоу стартовали автомобильные и железнодорожные перевозки Китай-Кыргызстан-Узбекистан в рамках экспресса Китай-Европа. Доступен по адресу: <https://cn.chinadaily.com.cn/a/202006/05/WS5ed9dd04a31027ab2a8ce946.html>. Дата обращения: 29.06.2020.

CRBC (2018). Трехсторонние переговоры по проекту железной дороги Китай-Кыргызстан-Узбекистан. Доступен по адресу: <http://www.crbc.com/site/crbc/274/info/2018/46881865.html>. Дата обращения: 01.07.2020.

Elgezit (2020). Стратегический маршрут: Состоялось совещание по проекту железной дороги Китай-Кыргызстан-Узбекистан. Доступен по адресу: <https://elgezit.kg/ky/2020/06/17/strategiyalyk-marshrut-kytaj-kyrgyzstan-zbekstan-temir-zholunundolbooru-boyuncha-zhyjyn-tt/>. Дата обращения: 01.07.2020.

Главное таможенное управление Китайской Народной Республики (2020). Показатели импорта и экспорта Китая за 2019 год. Доступен по адресу: <http://www.customs.gov.cn/customs/302249/302274/302277/302276/2851396/index.html>. Дата обращения: 30.06.2020.

Государственный комитет Узбекистана по статистике (2019). Внешнеторговый оборот Узбекистана в 2018 году. Доступен по адресу: <https://www.stat.uz/uploads/docs/ves-yan-dek18-uz.pdf>. Дата обращения: 30.06.2020.

Государственный комитет Узбекистана по статистике (2020). Внешнеторговый оборот Узбекистана в 2019 году. Доступен по адресу: <https://stat.uz/uz/press-sluzhba/novosti-gks/8314-o-zbekiston-respublikasining-tashqi-savdo-aylanmasi-5>. Дата обращения: 30.06.2020.

о стратегиялық мүдделері үшін немесе Қытай тауарларын жаңа нарықтарға шығару үшін ғана қызмет етпеуі шарт. Бұл тұрғыда Өзбекстан мен Қырғызстан жаңа көлік дәлізінің әлеуетін тиімді пайдалана отырып, Қытайға экспортын арттыруға тырысуы керек. Сонымен қатар, Қырғызстан транзиттік ел ретінде жаңа көлік дәлізінен түсетін табыс кірістері мен жұмысқа орналасу мүмкіндіктерін пайдалана білуі керек. Бұл жағынан, әрине, Қырғызстан көлік инфрақұрылымы мен көлік қызметін жетілдірумен қатар аймақтық интеграцияға да мән беруі тиіс.

Дереккөз:

China Daily (2020). Қытай-Еуропа экспресі аясындағы Қытай-Қырғызстан-Өзбекстан автожол және теміржол тасымалы Ланчжоудан басталды. Сілтеме: <https://cn.chinadaily.com.cn/a/202006/05/WS5ed9dd04a31027ab2a8ce946.html>. Қаралған уақыты: 29.06.2020.

CRBC (2018). Қытай-Қырғызстан-Өзбекстан теміржолы жобасы бойынша ұшақты келіссөздер. Сілтеме: <http://www.crbc.com/site/crbc/274/info/2018/46881865.html>. Қаралған уақыты: 01.07.2020.

Дүниежүзілік банк (2019). Қытай экспорт, импорт және сауда балансы 2018. Сілтеме: <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/CHN/Year/2018/TradeFlow/EXIMP/Partner/by-country>. Қаралған уақыты: 30.06.2020.

Elgezit (2020). Стратегиялық маршрут: Қытай-Кыргызстан-Өзбекстан темір жолунун долбоору боюнча жыйын өттү. Сілтеме: <https://elgezit.kg/ky/2020/06/17/strategiyalyk-marshrut-kytaj-kyrgyzstan-zbekstan-temir-zholunundolbooru-boyuncha-zhyjyn-tt/>. Қаралған уақыты: 01.07.2020.

Егемен Қазақстан (2020). 2019 жылы Қазақстан арқылы 19,4 млн. тонна транзиттік жүк тасымалданды. Сілтеме: <https://egemen.kz/article/217691-2019-dgyly-qazaqstan-arqyly-194-mln-tonna-tranzittik-dguk-tasymaldandy>. Қаралған уақыты: 02.07.2020.

Қытай Халық Республикасының Кеден Бас басқармасы (2020). Қытайдың 2019 жылғы импорт және экспорт көрсеткіштері. Сілтеме: <http://www.customs.gov.cn/customs/302249/302274/302277/302276/2851396/index.html>. Қаралған уақыты: 30.06.2020.

Kun.uz (2017). Ташкенттен Қытайға транспорт қатынасы жолға қойылды. Сілтеме: <http://kun.uz/uz/news/2017/10/30/toskentdan-hitojga-transport>

Егемен Қазақстан (2020). В 2019 году по Казахстану было транспортировано 19,4 млн. тонн транзитного груза. Доступен по адресу: <https://egemen.kz/article/217691-2019-dgyly-qazaqstan-arqyly-194-mln-tonna-tranzittik-dguk-tasymaldandy>. Дата обращения: 02.07.2020.

Kun.uz (2017). Налажены перевозки из Ташкента в Китай. Доступен по адресу: <http://kun.uz/uz/news/2017/10/30/toskentdan-hitojga-transport-katnovi-julga-kujildi?q=%2Fnews%2F2017%2F10%2F30%2Ftoskentdan-hitojga-transport-katnovi-julga-kujildi>. Дата обращения: 01.07.2020.

[katnovi-julga-kujildi?q=%2Fnews%2F2017%2F10%2F30%2Ftoskentdan-hitojga-transport-katnovi-julga-kujildi](http://kun.uz/uz/news/2017/10/30/toskentdan-hitojga-transport-katnovi-julga-kujildi?q=%2Fnews%2F2017%2F10%2F30%2Ftoskentdan-hitojga-transport-katnovi-julga-kujildi). Қаралған уақыты: 01.07.2020.

Өзбекстанның Статистика жөніндегі мемлекеттік комитеті (2019). Өзбекстанның 2018 жылғы сыртқы сауда айналымы. Сілтеме: <https://www.stat.uz/uploads/docs/ves-yan-dek18-uz.pdf>. Қаралған уақыты: 30.06.2020.

Өзбекстанның Статистика жөніндегі мемлекеттік комитеті (2020). Өзбекстанның 2019 жылғы сыртқы сауда айналымы. Сілтеме: <https://stat.uz/uz/press-sluzhba/novosti-gks/8314-o-zbekiston-respublikasining-tashqi-savdo-aylanmasi-5>. Қаралған уақыты: 30.06.2020.

ИРАНО-КИТАЙСКИЕ ОТНОШЕНИЯ В РАМКАХ ВОЗМОЖНОГО НОВОГО СОГЛАШЕНИЯ НА 25 ЛЕТ ЫҚТИМАЛ ЖАҢА 25 ЖЫЛДЫҚ КЕЛІСІМ ШЕҢБЕРІНДЕ ИРАН-ҚЫТАЙ ҚАТЫНАСТАРЫ

*Асет Ордабаев**

Министр иностранных дел Ирана Мохаммад Джавад Зариф в июле 2020 года объявил о том, что ведутся переговоры о сделке с Китаем, которая представляет собой стратегическое соглашение сроком на 25 лет. Хотя подробности этого соглашения не разглашаются публично, согласно новостям, циркулирующим в СМИ, эта сделка касается главным образом сотрудничества между странами в области экономики и энергетики [Керстен, 2020]. Правдоподобие этой новости открыто для обсуждения, но она смогла привлечь внимание многих экспертов, и в итоге по данному вопросу сделаны различные комментарии. С геополитической точки зрения, возможность этого соглашения рассматривается прагматически с точки зрения политических и экономических интересов этих стран. Поэтому следует взвесить, чего Китай и Иран ожидают от соглашения и как это может повлиять на Центральную Азию, и особенно на инициативу «Пояс и путь», которая играет важную инвестиционную роль для региона.

Последние два года стали сложным периодом для иранской экономики. Санкционное давление со стороны Соединенных Штатов, которые были возобновлены после того, как Вашингтон в одностороннем порядке вышел из Совместного всеобъемлющего плана действий, падение цен на нефть, и последствия кризиса, вызванного пандемией COVID-19, оказали отрицательное воздействие на иранскую экономику. Эти три фактора привели к серьезному уменьшению ежегодного экспорта иран-

Иран Сыртқы істер министрі Мұхаммад Жавад Зариф 2020 жылы шілдеде Қытаймен 25 жылдық стратегиялық келісім туралы келіссөздер жүргізіп жатқанын мәлімдеді. Бұл келісімнің егжей-тегжейі көпшілікке жария етілмегенімен, бұқаралық ақпарат құралдарының хабарлауынша, бұл келісім негізінен екі ел арасындағы экономикалық және энергетикалық ынтымақтастықты қамтиды [Керстен, 2020]. Бұл жаңалықтың сенімділігі күмән тудырмаймен, көптеген сарапшылардың назарын аударып, нәтижесінде тақырыпқа қатысты түрлі пікірлер айтылды. Геосаяси тұрғыдан алғанда, бұл келісімнің мүмкіндігі осы елдердің саяси және экономикалық мүдделері тұрғысынан прагматикалық болып табылады. Сондықтан Қытай мен Иран келісімнен не күтетінін және оның Орталық Азияға, әсіресе, аймақ үшін маңызды инвестициялық рөл атқаратын «Бір белдеу, бір жол» бастамасына (BRI) қалай әсер етуі мүмкін екенін қарастырған жөн.

Өткен екі жыл Иран экономикасы үшін қиын кезең болды. Вашингтонның Бірлескен кешенді іс-қимыл жоспарынан біржақты шығуынан кейінгі Теһеранға жасаған санкциялық қысымы, мұнай бағасының төмендеуі және COVID-19 эпидемиясынан туындаған дағдарыстың салдары Иран экономикасына кері әсерін тигізді. Осы үш фактор Иранның жылдық мұнай және мұнай өнімдері экспортының 47 миллиард доллардан 28 миллиард долларға дейін төмендеуіне себеп болды. Бұл жағдайда жалпы ішкі өнім бойын-

* докторант, Евразийский научно-исследовательский институт, Казахстан. assetorda@gmail.com

ских нефти и нефтепродуктов с примерно 47 млрд долл. до 28 млрд долл. В этом отношении сальдо бюджета по отношению к валовому внутреннему продукту упало с -1,9% в 2018 году до -5,59% в 2019 году, и ожидается, что к концу 2020 года он достигнет -9,81% [Statista, 2020]. Чтобы справиться с экономическим кризисом, правительство Ирана впервые после исламской революции обратилось к Международному валютному фонду за финансовой помощью в размере 5 млрд долл. [Reuters, 2020].

Поэтому для иранского руководства важно диверсифицировать поиск новых инвестиций, которые могут поправить текущую экономическую ситуацию в стране. В этой связи Китай с его экономической мощью и политическим положением на международной арене мог бы быть одной из стран, с которыми Иран мог бы сотрудничать. Возможная сделка между двумя странами, как упомянуто выше, будет заключена на сумму 400 млрд долл. Сроком на 25 лет, согласно которой Китай предположительно инвестирует в модернизацию иранских железных дорог, портов, сетей 5G телекоммуникаций в Иране [Caspian Report, 2020]. Согласно этому договору, ожидается, что 280 млрд долл. будут использованы на развитие нефтегазового сектора Ирана, а оставшиеся 120 млрд долл. будут направлены на усовершенствование инвестиционного, транспортного и производственного секторов [Уоткинс, 2020].

При этом можно сказать, что сотрудничество между Китаем и Ираном в области транспорта было развито задолго до этого соглашения. К примеру, в 2019 году Иран подписал контракт с китайскими компаниями об электрификации основного 900-километрового участка железной дороги от Тегерана до Машада, города в северо-восточной части Ирана. Кроме того, ожидается, что эта линия дойдет до Тебриза, города, который имеет стратегически важное расположение для нескольких нефтегазовых объектов. Тебриз также должен стать от-

ша бюджет тапшылығы 2018 жылғы -1,9%-дан 2019 жылы -5,59%-ға дейін өсті және 2020 жылдың аяғында -9,81%-ға жетеді деп күтілуде [Statista, 2020]. Иран үкіметі исламдық революциядан кейін алғаш рет экономикалық дағдарысқа қарсы төтеп беру үшін Халықаралық валюта қорынан 5 миллиард доллар қаржылай көмек сұрады [Reuters, 2020].

Сондықтан Иран билігінің елдің қазіргі экономикалық жағдайын жақсартуға мүмкіндік беретін жаңа инвестицияларды іздеуді әртараптандыруы маңызды болып табылады. Бұл жағдайда Қытай өзінің экономикалық күшімен және халықаралық аренадағы саяси көзқарасымен Иранмен ынтымақтастық жасай алатын елдердің бірі болуы мүмкін. Жоғарыда айтылғандай, екі ел арасындағы 25 жылдық және шамамен 400 миллиард долларлық келісім бойынша Қытайдың Иранның теміржолдарын, порттарын, 5G желілері мен телекоммуникацияларын жақсартуға инвестиция салуы жоспарланып отыр [Caspian Report, 2020]. Осы келісім арқылы 280 миллиард доллар Иранның мұнай-газ секторын дамытуға, ал қалған 120 миллиард доллар инвестиция, көлік және өндіріс салаларын жақсартуға бағытталады деп күтілуде [Уоткинс, 2020].

Қытай мен Иранның көлік саласындағы ынтымақтастығының қарастырылып отырған келісімнен бұрын да дамығанын айтуға болады. Мысалы, 2019 жылы Иран Қытай компанияларымен Тегераннан елдің солтүстік-шығысындағы Мешхед қаласына дейінгі 900 шақырымдық магистральді электрлендіру туралы келісімшартқа қол қойды. Сонымен қатар, бұл жол көптеген маңызды мұнай-газ кен орындары үшін маңызды стратегиялық орнаға ие Тебризге ұласады деп күтілуде. Тебриз қаласы, Қытайдың Үрімші қаласынан Қазақстан, Қырғызстан, Өзбекстан және Түркіменстан арқылы Тегеранға, Тегераннан Түркия арқылы

правной точкой газопровода Тебриз-Анкара, который по плану будет участком протяженностью 2300 километров в рамках проекта Нового шелкового пути, который пройдет от Урумчи в Китае через Казахстан, Кыргызстан, Узбекистан и Туркменистан до Тегерана, а оттуда через Турцию в Европу [Уоткинс, 2020]. Еще один момент, на который следует обратить внимание, связан с намерениями Китая, где Пекин планирует получить доступ к Джаску, важному иранскому порту за Ормузским проливом. Если это произойдет, то Китай получит доступ к стратегически расположенному порту в сердце одного из главных в мире маршрутов транспортировки нефти [Фассихи и Майерс, 2020].

Третьей важной областью сотрудничества может быть сектор торговли, где потенциально будет доминировать торговля энергетикой. В рамках этого сотрудничества Китай сможет уменьшить степень своей зависимости от стран Персидского залива, которые имеют тесные связи с США, где Ирану открылся бы большой рынок энергетике, который, возможно, не будет испытывать воздействия давления и санкций США из-за натянутых отношений между Китаем и США. Таким образом, можно даже сказать, что разочарование Ирана в европейских и некоторых азиатских странах, таких как Индия, которые не смогли противостоять давлению США и вернулись к отношениям с Ираном до введения эмбарго, больше подтолкнуло страну к таким странам, как Китай, который обладает значительной экономической силой и может противостоять политическому давлению США.

Глядя на последствия этого сближения между Китаем и Ираном, мы можем стать свидетелями возмездия со стороны США в отношении Китая как в политическом, так и в экономическом плане, как можно было наблюдать в период торговых войн, что ухудшило бы натянутые отношения между Китаем и США. Что касается Китая, инвестиции в Иран уси-

Еуропаға жетуді көздейтін 2300 шақырым болуы жоспарланған Жаңа Жібек жолы жобасы аясындағы Тебриз-Анкара газ құбырының бастау нүктесі болып табылады [Уоткинс, 2020]. Назар аударатын тағы бір мәселе - Қытайдың Ормуз бұғазынан тыс Иранның маңызды порты саналатын Жаскке қол жеткізуді жоспарлауы болып отыр. Бұл іске асқан жағдайда, Қытай әлемдегі мұнай тасымалдаудың негізгі бағыттарының бірінің орталығында орналасқан стратегиялық портқа қол жеткізе алатын болады [Фассихи және Майерс, 2020].

Ынтымақтастықтың үшінші маңызды бағыты энергетикалық сауда саласында болуы мүмкін. Осы ынтымақтастық шеңберінде Қытай АҚШ-пен тығыз байланыстағы Парсы шығанағы елдеріне тәуелділікті азайтса, ал Иран Қытай мен АҚШ арасындағы шиеленісті қатынастарға байланысты АҚШ-тың қысымы мен санкцияларына әсер етпейтін үлкен энергетикалық нарықтың есігін ашатын болады. Іс жүзінде ішінара Еуропа елдері мен Үндістан сияқты кейбір азиялық елдердің АҚШ қысымына қарсы тұра алмауы және Иранмен эмбаргодан бұрынғы қарым-қатынастарына қайта оралуға шегіншектеуі, Иранды Қытай сияқты маңызды экономикалық күшке ие және АҚШ-тың саяси қысымына қарсы тұра алатын елдермен ынтымақтасуға итермелегенін көріп отырмыз.

Қытай мен Иран арасындағы осы жақындасудың салдарын қарастырғанда, АҚШ-тың сауда соғысы кезіндегідей Қытайға саяси және экономикалық тұрғыдан қарсы амалдар қолдануының куәсі бола аламыз. Мұндай жағдай Қытай мен АҚШ арасындағы шиеленіскен қатынастарды тіпті де нашарлатуы мүмкін. Қытай тұрғысынан алғанда, Иранға салынған инвестициясы Қытайдың Иранда ғана емес, Таяу Шығыс аймағындағы ықпалын арттыратын болады. Сонымен қатар, қытайлық фирмалар әдеттегідей өздерінің ережелері бойынша жұмыс істей отырып,

лят присутствие Китая не только в Иране, но и в регионе Ближнего Востока. Кроме того, согласно обычной практике, китайские компании будут работать по своим собственным правилам, то есть привезут своих местных рабочих, что создаст новые возможности и рабочие места для, возможно, тысяч китайских трудовых мигрантов и новые проекты для китайских фирм для расширения бизнеса. Кроме того, за экономическими мерами, возможно, будет иметь место некоторое военное сотрудничество между Китаем и Ираном, начиная от продажи военной техники до совместных военных учений в регионе.

Таким образом, сближение между Китаем и Ираном может внести некоторые изменения в отношения этих стран с другими своими партнерами в мире. Хотя, насколько известно, это было лишь не подписанное на момент написания этого анализа соглашение, ему уже удалось привлечь внимание как политических, так и академических кругов своими потенциальными последствиями для Китая и Ирана, глобальной энергетики и торговых трендов.

Источник:

Caspian Report (2020). Китай и Иран готовят пакт на 400 миллиардов долларов. Доступно по адресу: <https://www.youtube.com/watch?v=x--XmKAkJ40>. Дата обращения: 17.10.2020.

Керстен, Книпп (2020). Иран сотрудничает с Китаем, а Запад отступает. Доступно по адресу: <https://www.dw.com/en/iran-china-25-year-deal/a-54403582>. Дата обращения: 03.11.2020.

Reuters (2020). Иран просит у МВФ чрезвычайное финансирование в размере 5 миллиардов долларов для борьбы с коронавирусом. Доступно по адресу: <https://www.reuters.com/article/us-health-coronavirus-iran-imf-idUSKBN20Z17B>. Дата обращения: 15.10.2020.

Statista (2020). Иран: баланс бюджета по отношению к валовому внутреннему продукту (ВВП) с 2009 по 2021 год. Доступно по адресу: <https://www.statista.com/statistics/294580/iran-budget-balance-in-relation-to-gross-domesticproduct/#:~:text=Iran's%20budget%20balance%20in%20relation%20to%20gross%20domestic%20product%202021&text=This%20statistic%20shows%20the%20budget,relation%20to%20gross%20domestic%20product>

мындаған қытайлық еңбекші-мигранттарға жаңа мүмкіндіктер мен жұмыс орындарын ұсынатын болады. Демек, ондағы жұмыс күші мен қытайлық компаниялар өздерінің кәсіптік профилдерін кеңейту үшін жаңа жобалар ұсынады. Сонымен қатар, экономикалық қадамдардан кейін Қытай мен Иранның арасында әскери техника саудасымен қоса аймақтағы бірлескен әскери жаттығуларға дейінгі әскери ынтымақтастықтың қалыптасатынын болжауға болады.

Қорытындылай келе, Қытай мен Иранның жақындасуы бұл елдердің әлемдегі басқа серіктестерімен қарым-қатынасында біраз өзгерістерге себеп болуы мүмкін. Бұл мақаланы жазу кезінде қарастырылып отырған келісімге әлі қол қойылмағанына қарамастан, Қытай мен Иранның әлемдік энергетикалық және сауда тенденциялары тұрғысынан ықтимал әсерлері саясаткерлер мен ғалымдардың назарын аударып алды.

Дереккөз:

Caspian Report (2020). Қытай мен Иран 400 миллиард долларлық келісім-шарт жасайды. Сілтеме: <https://www.youtube.com/watch?v=x--XmKAkJ40>. Қаралған уақыты: 17.10.2020.

Керстен, Книпп (2020). Батыс Қытай кері шегініп жатқанда, Иран Қытаймен серіктесуде. Сілтеме: <https://www.dw.com/en/iran-china-25-year-deal/a-54403582>. Қаралған уақыты: 03.11.2020.

Reuters (2020). Иран коронавируспен күресу үшін ХВҚ-дан 5 миллиард долларлық төтенше қаржы сұрайды. Сілтеме: <https://www.reuters.com/article/us-health-coronavirus-iran-imf-idUSKBN20Z17B>. Қаралған уақыты: 15.10.2020.

Statista (2020). Иран: 2009 жылдан бастап 2021 жылға дейінгі жалпы ішкі өнімге (ЖІӨ) қатысты бюджет балансы. Сілтеме: <https://www.statista.com/statistics/294580/iran-budget-balance-in-relation-to-gross-domesticproduct/#:~:text=Iran's%20budget%20balance%20in%20relation%20to%20gross%20domestic%20product%202021&text=This%20statistic%20shows%20the%20budget,relation%20to%20gross%20domestic%20product>

Уоткинс, Саймон (2020). Қытай мен Иранның 25 жылдық стратегиялық серіктестік келісімі ға-

shows%20the%20budget,relation%20to%20gross%20do mestic%20product. Дата обращения: 03.11.2020.

Уоткинс, Саймон (2020). Китай и Иран конкретизируют стратегическое партнерство. Заключенная на 25 лет сделка может означать сейсмический сдвиг в мировом углеводородном секторе. Доступно по адресу: <https://www.petroleum-economist.com/articles/politics-economics/middle-east/2019/china-and-iran-flesh-out-strategic-partnership>. Дата обращения: 03.11.2020.

Фассихи, Фарназ и Стивен, Ли Майерс (2020). Бросить вызов США, Китаю и Ирану близки к торговому и военному партнерству. Доступно по адресу: <https://www.nytimes.com/2020/07/11/world/asia/china-iran-trade-military-deal.html>. Дата обращения: 17.10.2020.

ламдық көмірсутектер секторында аса зор өзгерістер әкелу мүмкін. Сілтеме: <https://www.petroleum-economist.com/articles/politics-economics/middle-east/2019/china-and-iran-flesh-out-strategic-partnership>. Қаралған уақыты: 03.11.2020.

Фассихи, Фарназ және Стивен, Ли Майерс (2020). Қытай АҚШ қарсы шығып Иран мен Сауда және әскери серіктестік орнатуға жақындады. Сілтеме: <https://www.nytimes.com/2020/07/11/world/asia/china-iran-trade-military-deal.html>. Қаралған уақыты: 17.10.2020.

**ГЛАВА 4.
СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКИЕ И СОЦИАЛЬНО-
КУЛЬТУРНЫЕ АСПЕКТЫ СТРАН ЕВРАЗИИ**

**4-ТАРАУ.
ЕУРАЗΙΑ ЕЛДЕРІНІҢ ӘЛЕУМЕТТІК-САЯСИ ЖӘНЕ
ӘЛЕУМЕТТІК-МӘДЕНИ СИПАТТАРЫ**

СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ

ӘЛЕУМЕТТІК-САЯСИ ДАМУ

СОЦИОКУЛЬТУРНАЯ ИНФРАСТРУКТУРА ТУРКЕСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ ТҮРКІСТАН ОБЛЫСЫНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК ЖӘНЕ МӘДЕНИ ИНФРАҚҰРЫЛЫМЫ

*Даулет Жайлыбаев**

Ключевые показатели социально-экономического развития Казахстана влияют на уровень жизни местного населения в разных частях страны. С этой точки зрения состояние социально-культурной инфраструктуры в регионах пока не подвергалось пристальному вниманию. Соответственно меры, принимаемые в рамках программ по повышению общественного благосостояния и уровня жизни, не достаточны для полного решения проблем, накопившиеся в регионах за долгие годы. Эти проблемы связаны с состоянием социально-культурной инфраструктуры в регионах.

В этом контексте ситуация в Туркестанской области представляет особый интерес. Для того, чтобы описать социально-культурную инфраструктуру региона, необходимо рассмотреть ее основные сферы. Социальная инфраструктура региона включает жилье, образование, здравоохранение, сферу услуг, общественное питание, финансовые услуги и т. д. В культурную инфраструктуру входят музеи, библиотеки, зоны отдыха, творческие круги, театры, общественные центры, парки и т. д.

Одним из важнейших вопросов социальной инфраструктуры в Туркестанской области является проблема жилья. Для региона с быстро растущим населением жилищный вопрос всегда будет в центре внимания. В частности, в городе Туркестан после того, как он стал областным центром, идет строительство и сдача в эксплуатацию новых жилых домов, и открываются новые микрорайоны. Это говорит о том, что жилищный вопрос

Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық дамуының негізгі көрсеткіштері өңірлердегі халықтың өмір сүру деңгейінен көрініс табады. Бұл тұрғыда өңірлердегі әлеуметтік және мәдени инфрақұрылымның жағдайы толық шешімін тапты деуге болмайды. Осыған сәйкес, халықтың әл-ауқаты мен тұрмыс деңгейін жақсартуға арналған бағдарламалар аясында атқарылып отырған іс-шаралар өңірлердегі жылдар бойы қордаланған мәселелерді толық шеше алмай келеді. Бұл мәселелердің негізгі көрсеткіші өңірлердегі әлеуметтік және мәдени инфрақұрылымының жағдайымен сипатталады.

Осы тұрғыда Түркістан облысының жай-күйі ерекше назар аудартады. Облыстың әлеуметтік және мәдени инфрақұрылымын сипаттау үшін, оның негізгі салаларын қарастырып өту қажет. Облыстың әлеуметтік инфрақұрылымына: тұрғын үй, білім саласы, денсаулық саласы, қызмет көрсету саласы, қоғамдық тамақтану, қаржылық қызмет көрсету, және т.б. кіреді. Ал, мәдени инфрақұрылымға музейлер, кітапхана, демалыс орындары, шығармашылық ұжымдар, театрлар, мәдениет үйлері мен саябақтар және т.б. қызметін жатқызуға болады.

Қазіргі кезде Түркістан облысындағы әлеуметтік инфрақұрылымның басты бағытының бірі тұрғын үй мәселесі болып табылады. Демографиялық өсу динамикасы жоғары өңір үшін тұрғын үй мәселесі әр кез күн тәртібінен түспейтіні анық. Соның ішінде Түркістан қаласын алатын болсақ, қаланың облыс

* магистр, Евразийский научно-исследовательский институт, Казахстан. daulet_87@bk.ru

городского населения стал решаться. Однако с 2000 года примерно 25000 человек состоят в очереди на приобретение участка земли в Туркестане [Туркестанский акимат, 2018]. Более того, рост платы за аренду в городе за последние годы означает, что спрос на жилье вырос. В настоящее время жилищный вопрос стал серьезной проблемой для молодых семей и специалистов, переехавших в областной центр.

Ситуация в области образования в Туркестанской области является одной из главных проблем социальной инфраструктуры, что очевидно из статистики. Благодаря ежедневному росту числа детей школьного возраста в области наблюдается нехватка школьных мест. К примеру, в 2018 году из-за нехватки мест некоторые школы вынуждены были работать в три смены для 35466 учащихся в Туркестанской области [Министерство образования и науки РК, 2019]. Наряду со строительством новых школ это требует совершенствования качества образования. Например, более 50% выпускников средней школы не смогли поступить в университет [Министерство образования и науки РК, 2019]. Это предполагает, что учащиеся не имели доступа к качественному образованию. В сфере здравоохранения уровень хронических и инфекционных заболеваний в области имеет высокие показатели, что говорит о дефиците специалистов и учреждений здравоохранения в Туркестанской области.

Сфера услуг и общественного питания в Туркестанской области хорошо развита, что можно наблюдать в каждой части региона. Что касается города Туркестан, качество и разнообразие сектора услуг высоко. Причиной этому может быть традиционный хозяйственный уклад населения. Например, базары, торговые центры, гостиницы и рестораны несут на себе явные следы средневековых традиций. Более того, применение в городском строительстве средневекового архитектурного стиля продолжает историческое наследие. Это очевидно по возведению

орталығына айналғаннан кейін жаңа тұрғын үй кешендері салынып пайдалануға берілуде, жаңа ықшам аудандар ашылуда. Бұл қала тұрғындарының тұрғын үй мәселесінің жеңілдеп келе жатқанын көрсетеді. Алайда, 2000 жылдан бері Түркістан қаласында 25 мыңға жуық азамат жер телімін алу кезегінде тұр [Түркістан қаласының әкімдігі, 2018]. Сондай-ақ, соңғы жылдардағы қаладағы жалдамалы пәтер бағасының өсуі тұрғын үйге деген сұраныстың артқанын білдіреді. Қазіргі кезде бұл мәселелер облыс орталығына қоныс аударған жас отбасылар мен мамандардың күрделі мәселесіне айналып отыр.

Әлеуметтік инфрақұрылымның негізі болып табылатын білім саласының Түркістан облысындағы жағдайын статистикалық мәліметтерден айқын көруге болады. Бұл облыста мектеп жасындағы балалар санының күн сайын артуы мен оқушы орнының жеткіліксіздігін көрсетіп отыр. Мысалы, 2018 жылы Түркістан облысында 35,466 оқушы орны жеткіліксіз болып, біраз мектептер үш ауысыммен оқуға мәжбүр болды [ҚР Білім және ғылым министрлігі, 2019]. Бұл облыс аумағында жаңа мектептердің салынуын және білім сапасының жақсаруын талап етеді. Сондай-ақ, мектеп бітірген түлектердің 50%-дан астамы ЖОО-ға оқуға түспейді [ҚР Білім және ғылым министрлігі, 2019]. Бұл оқушының сапалы білімге толық қол жеткізе алмағанын көрсетеді. Ал, денсаулық саласы бойынша өңір созылмалы және жұқпалы аурулардың деңгейі бойынша кейбір көрсеткіштерде алдыда тұр. Бұл Түркістан облысының денсаулық саласындағы мамандар мен ұйымдардың жетіспейтіндігін көрсетеді.

Түркістан облысындағы қызмет көрсету және қоғамдық тамақтану саласы жан-жақты дамыған десе болады. Бұл облыс территориясындағы әр аймақтың мысалында көрініс табады. Соның бірі ретінде Түркістан қаласын қарастыратын болсақ, қызмет көрсету саласының сапасы мен әртүрлілігі жоғары деңгейде жү-

таких комплексов, как Восточный базар и Восточная баня. Кроме того, в Туркестане также доступны разнообразные услуги, такие как нотариальные услуги, юридические конторы, а также услуги медиации. Наоборот, уровень сектора финансовых услуг в регионе остается низким. Причины этого кроются в недостаточном объеме услуг банков второго уровня, нехватке специализированных объектов и т. д. Сфера транспорта хорошо развита в области и на межобластном уровне. В частности, удобно составлено расписание маршрутов по направлениям: Алматы, Шымкент, Тараз, Кызылорда [ПМА, 2020].

Культурная инфраструктура Туркестанской области имеет прямое отношение к развитию туризма в регионе. Здесь важную роль играют особенности природного ландшафта региона и его исторические и культурные памятники. Кроме того, развитие Туркестана в качестве областного центра способствует укреплению его культурной инфраструктуры. На текущий момент в пределах области есть 27 музеев, а также 358 историко-культурных памятников в музейных резервах. В 2019 году 1915200 человек посетили музеи региона. Число библиотек достигло 390, а общее количество их читателей составляет 489900. 3,2% из них или 15400 читателей получают доступ к информации в библиотеках посредством интернета. Кроме того, по состоянию на 2019 год в области действуют четыре театра. В 2019 году театральный репертуар состоял из 65 спектаклей и 12 новых пьес. Помимо этого, в Туркестанской области работает 251 организация, которые предоставляют услуги в сфере культуры и досуга. В их числе различные секции по интересам, творческие коллективы, клубы, любительские ассоциации, тренинговые курсы и т.д. В 2019 году количество участников творческих коллективов насчитывало 11900, а посетителей детских кружков – 7700. Парки также играют значительную роль в качестве места, где люди могут проводить свое свобод-

зеге асырылады. Бұл халықтың дәстүрлі шаруашылық жүйесіне де байланысты болуы мүмкін. Мысалы, базарлар мен сауда орындары және қонақ үйлер мен тамақтану орындарында ортағасырлық дәстүрлер сақталған. Оның үстіне қазіргі кезде қала құрылысының ортағасырлық архитектуралық стильде салынуы тарихи сабақтастықты одан әрі жалғастыруда. Бұл Шығыс базары, Шығыс моншасы сияқты кешендердің бой көтеруімен сипатталады. Сондай-ақ, Түркістан қаласында нотариус, адвокаттық кеңсе, медиаторлық қызмет және т.б. қол жетімді. Керісінше, облыс аймағындағы қаржылық қызмет көрсету саласы төмен деңгейде десек болады. Бұл үрдістің орын алуына екінші деңгейлі банктердің қызмет көрсетуінің әлсіздігі, арнайы бөлімшелердің аздығы және т.б. себептер негіз болып отыр. Ал, көлік қатынасы облыс аймағында және өңіраралық деңгейде жақсы дамыған. Соның ішінде Алматы, Шымкент, Тараз, Қызылорда бағытында жүретін маршруттар кестесі қолайлы қалыптасқан [АӨЖМ, 2020].

Түркістан облысының мәдени инфрақұрылымы облыс территориясындағы туризмнің дамуымен тікелей байланысты. Бұл облыстың табиғи ландшафттық ерекшелігімен және тарихи-мәдени ескерткіштерімен сипатталады. Сонымен қатар, Түркістан қаласының облыс орталығы ретінде өркендеуі мәдени инфрақұрылымның күшеюіне жағдай жасап отыр. Қазіргі кезде облыс бойынша 27 музей болатын болса, қорық-мұражайлардағы тарихи және мәдениет ескерткіштерінің саны 358 бірлікті құрайды. 2019 жылдың ішінде облыс музейлеріне 1915,2 мың адам келген. Ал, кітапханалардың саны 390 бірлікті құрайды. Бұл кітапханалардың жалпы оқырмандарының саны 489,9 мың адамды қамтыған. Оның ішінде 3,2% яғни 15,4 мың оқырман кітапханалардағы ақпаратты интернет арқылы пайдаланады. Сонымен қатар, 2019 жылы облыс көлемінде 4 театр жұмыс істеп тұр. Есепті жылы театр ре-

ное время. В этом контексте, по региону насчитывается 27 парков. В 2019 году в этих парках было проведено 123 культурно-массовых мероприятия. В целом, ежегодно в этих парках проводят свое свободное время 59700 человек [Статистический комитет РК, 2020]. Эти цифры в статистике свидетельствуют о том, что влияние культурной инфраструктуры на социальную среду высоко.

Несмотря на эти цифры, 37% участников опроса, проведенного в Туркестане в 2019 году, отметили, что жить в городе трудно. Это вызвано тем, что население недовольно качеством здравоохранения, спортивных услуг и услуг учреждений дополнительного образования в городе. С другой стороны, 59,3% опрошенных отметили, что полностью довольны своей жизнью в городе. Более того, на вопрос о том, какие сферы нуждаются в переменах, 30% респондентов подчеркнули необходимость сосредоточиться на управлении транспортом, 28,3% – на уборке города и экологии, 25,7% – на оказании услуг населению, 25,3% – на развитии бизнеса и туристической привлекательности, и 24% отметили качественное образование [Туркестанский акимат, 2019]. Ответы респондентов указывают на базовые нужды социально-культурной инфраструктуры в Туркестане. Можно также заметить, что ситуация в Туркестане отражается по всей области.

В заключение можно отметить, что социально-культурная инфраструктура Туркестанской области находится на стадии развития. Новые жилые дома, школы, клиники, театры, музеи, зоны досуга, парки и развлекательные центры в городе Туркестан в перспективе будут служить интересам горожан. Кроме того, результаты государственных социальных программ, осуществляемых в регионе, должны содействовать тому, что местное население получит доступ к качественному образованию и здравоохранению. Это поможет Туркестанской области продолжить расширять свое влияние в качестве ведущей с точки зрения эко-

пертуары бойынша 65 спектакль, 12 жаңа қойылым көрсетілген. Сондай-ақ, Түркістан облысы бойынша 251 мәдени-демалыс ұйымдары жұмыс істеп келеді. Оның құрамына үйірмелер, көркем өнерпаздар шығармашылық ұжымдары, клубтар, әуесқой бірлестіктер, оқу курстары және т.б. кіреді. 2019 жылы көркем өнерпаздар шығармашылық ұжымдарына қатысушылардың саны 11,9 мың адамды, ал, балалар ұжымдарына қатысушылар – 7,7 мың адамды құрады. Халықтың бос уақытын өткізетін ортаның бірі ретінде саябақтардың қызметі де зор. Осы тұрғыда облыс бойынша 27 саябақ бар. 2019 жылы осы саябақтарда 123 жаппай мәдени іс-шаралар ұйымдастырылған. Жалпы, бұл саябақтарға жылына 59,7 мың адам бос уақытын өткізеді [ҚР Статистика комитеті, 2020]. Статистикалық мәліметтердегі бұл көрсеткіштер мәдени инфрақұрылымның әлеуметтік ортаға ықпалының жоғары екенін көрсетеді.

Дегенмен, бұл көрсеткіштерге қарамастан 2019 жылы Түркістан қаласында жүргізілген сауалнамаға қатысушы респонденттердің 37% аталмыш қалада өмір сүрудің қиын екендігін жеткізген. Бұл тұрғындардың қаладағы денсаулық сақтау, дене шынықтыру, қосымша білім беру ұйымдарының сапасына көңілдері толмайтынынан туындаған. Керісінше, 59,3% тұрғын қала өміріне толықтай көңілдері толатынын атап өтті. Сонымен қатар, сауалнама барысында тұрғындардан қаланың өзгертуге тиісті бағыттарын сұрағанда, респонденттердің 30% көлік қозғалысын реттеуге, 28,3% қала тазалығы мен экологиясына, 25,7% коммуналды қызмет көрсетуге, 25,3% бизнесті дамыту мен туристерді тартуға және 24% сапалы білім алуға көңіл бөлу керектігін жеткізген [Түркістан қаласының әкімдігі, 2019]. Сауалнамаға қатысқан респонденттердің жауаптарынан Түркістан қаласының әлеуметтік және мәдени инфрақұрылымындағы негізгі қажет-

номической активности на юге страны. Более того, развитие социально-культурной инфраструктуры в Туркестанской области увеличит ее туристический потенциал. Самое важное во всем этом то, что предпринятые в этих сферах меры обеспечат благополучную жизнь населения региона.

Источники:

Министерство образования и науки РК (2019). Национальный доклад о состоянии и развитии системы образования Республики Казахстан (по итогам 2018 года). – Нұр-Сұлтан. – 364 с.

Полевые материалы автора (2020).

Статистический комитет (2020). О деятельности учреждений культуры Туркестанской области. Доступен по адресу: <https://stat.gov.kz/region/20243032/news/ESTAT355507>. Дата обращения: 10.05.2020.

Туркестанский акимат (2018). С 2018 года на земельные участки подали заявки около 500 человек. Доступен по адресу: <http://www.turakimat.gov.kz/2019-dgyldynh-ii-dgartyldyqqaturkistan-qalasyn-daghy-dgeke-turghyn-uy-qurylysy-u222>. Дата обращения: 11.05.2020.

Туркестанский акимат (2019). Стратегия развития города Туркестана 2050 года. Доступен по адресу: <http://www.turakimat.gov.kz/generalnyy-plan-goroda>. Дата обращения: 10.05.2020.

тіліктерді байқауға болады. Сондай-ақ, бұл облыс орталығында көрініс тауып отырған жағдай, облыстың барлық аумағында орын алып отырғанын аңғару қиын емес.

Қорытындылай келе, Түркістан облысының әлеуметтік және мәдени инфрақұрылымы енді ғана оңтайлы шешімін тауып келеді. Бұл облыс орталығы Түркістан қаласындағы жаңадан бой көтеріп келе жатқан тұрғын үйлер, мектептер, емханалар, театрлар, музейлер, демалыс орындары, саябақтар мен ойын сауық орталықтары және т.б. кешендер келешекте қала тұрғындарының игілігіне қызмет ететінін көрсетеді. Сонымен қатар, облыс төңірегінде атқарылып келе жатқан әлеуметтік бағдарламалардың нәтижесі тұрғындардың сапалы білім мен медициналық қызмет алуына толық мүмкіндік беруі тиіс. Бұл Түркістан облысына оңтүстік өңірдегі экономикалық белсенділігі жағынан жетекші облыс ретінде өз ықпалын одан әрі арттыруға көмектеседі. Сонымен қатар, Түркістан облысындағы әлеуметтік және мәдени инфрақұрылымның дамуы өңірдің туристік әлеуетін арттыратын болады.

Дереккөз:

Автордың өзінің жинаған материалдары (2020).

ҚР Білім және ғылым министрлігі (2019). Қазақстан Республикасының білім жүйесінің даму жөніндегі ұлттық баяндамасы. (2018 жыл қорытындысы). – Нұр-Сұлтан. – 364 бет.

ҚР Ұлттық экономика министрлігінің Статистика комитеті (2020). Түркістан облысындағы мәдениет мекемелерінің қызметі туралы. Сілтеме: <https://stat.gov.kz/region/20243032/news/ESTAT355507>. Қаралған уақыты: 10.05.2020.

Түркістан қаласының әкімдігі (2018). 2018 жылдан бастап 500-ге жуық адам жер телімін алуға өтініш беріп кезекке тұрған. Сілтеме: <http://www.turakimat.gov.kz/2019-dgyldynh-ii-dgartyldyqqaturkistan-qalasyn-daghy-dgeke-turghyn-uy-qurylysy-u222>. Қаралған уақыты: 11.05.2020.

Түркістан қаласының әкімдігі (2019). Түркістан қаласының 2050 жылға даму стратегиясы. Сілтеме: <http://www.turakimat.gov.kz/generalnyy-plan-goroda>. Қаралған уақыты: 10.05.2020.

ИЗМЕНЕНИЕ ЭТНИЧЕСКОГО РАЗНООБРАЗИЯ В КАЗАХСТАНЕ В 2010-2020 ГОДЫ 2010-2020 ЖЫЛДАР АРАЛЫҒЫНДА ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЭТНИКАЛЫҚ ӘРТҮРЛІЛІКТІҢ ӨЗГЕРУІ

*Канат Маханов**

Казахстан, населенный представителями более 120 этнических групп, является наиболее этнически разнородным среди постсоветских государств. Его многонациональность является результатом сложных исторических событий и наследия СССР. Общая численность населения Казахстана недавно достигла 18631779 человек, что на 14,9%, или 2428505 человек, больше, чем десятилетие назад, в 2010 году. То есть среднегодовой прирост населения за последние десять лет составил немногим больше 1,1%. В период с 2010 по 2020 годы произошел самый быстрый рост численности населения независимого Казахстана [Комитет по статистике, 2020а]. Эти быстрые демографические тенденции также привнесли изменения в этнический состав населения страны.

На основе статистических данных можно проанализировать этнические аспекты демографических трендов, имевших место в Казахстане за последнее десятилетие. Эти данные дают информацию о численности 30 основных этнических групп в Казахстане на втором уровне субнационального административного деления (районов), что позволяет построить картину территориального представления изменений этнического состава в 2010-2020 годах. Согласно данным, демографический рост среди этнических казахов составил 88,9% общего роста численности населения страны в течение последних десяти лет. Численность этнических казахов выросла с 10292242 до 12764821 с приростом в 2472579 человек за десятилетие. Среди других этнических групп также произошел значительный

120-дан астам этникалық топ өмір сүретін Қазақстан – посткеңестік мемлекеттердің ішіндегі ең көпұлтты ел. Қазақстанның көп ұлттылығы күрделі тарихи оқиғалар мен КСРО-дан қалған мұраның нәтижесі болып табылады. Қазақстан халқының жалпы саны жақында 18,631,779 адамға жетті, бұл 2010 жылмен салыстырғанда 14,9%-ға немесе 2,428,505 адамға көп. Осылайша, соңғы он жылда халық санының орташа жылдық өсімі 1,1%-дан сәл жоғары болды. 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі кезең тәуелсіз Қазақстан тарихындағы халық саны ең жылдам өскен онжылдық болды [Статистика комитеті, 2020а]. Бұл жедел демографиялық үрдістер ел халқының этникалық құрамына да кейбір өзгерістер әкелгенін көруге болады.

Соңғы статистикалық мәліметтерге сүйене отырып, Қазақстанда соңғы онжылдықта болған демографиялық үрдістердің этникалық өлшемдерін талдай аламыз. Аталмыш деректер екінші деңгейдегі әкімшілік-аумақтық бірліктер (облыстар) деңгейінде Қазақстандағы 30 негізгі этнос туралы ақпарат береді, бұл бізге 2010-2020 жылдар аралығында Қазақстандағы этникалық топ өзгерісінің кеңістіктік көрінісін анық көрсетеді. Деректерге сәйкес, этникалық қазақтар арасындағы демографиялық өсу соңғы он жыл ішінде елдегі жалпы өсімнің 88,9%-ын құрады. Он жылдың ішінде этникалық қазақтардың саны 2,472,579-ға артып, 10,292,242-ден 12,764,821-ге дейін ұлғайды. Басқа этностар арасында да халықтың өсімі айтарлықтай деңгейде болды. Мысалы,

* магистр, Евразийский научно-исследовательский институт, Казахстан. username1006@gmail.com

рост численности. Так, этнические узбеки сделали второй по численности вклад в рост населения, добавив 136587 человек, за ними следуют уйгуры (+45592), азербайджанцы (+25000), турки (+14019) и киргизы (+13369). В целом 17 из 30 этнических групп, приведенных в статистике, показали рост. В процентном соотношении киргизское этническое меньшинство представило самый большой рост численности в 64,4% в течение рассматриваемого периода. Дунгане показали второй по величине процент прироста – 36,3%, за ними следуют узбеки (29,4%), таджики (28,6%) и азербайджанцы (28,6%) [Комитет по статистике, 2020а].

С другой стороны, численность некоторых других этнических групп сократилась в период выборки. Численность этнических русских, которые составляет вторую по численности этническую группу в стране, как и численность представителей других славянских и европейских этнических групп, продолжает падать в абсолютном и процентном отношении. Так, общая численность этнических русских за 2010-2020 годы уменьшилась на 261192 человек или 6,9%. Численность других славянских групп претерпела еще большее сокращение в процентном отношении. Численность этнических украинцев сократилась почти на одну пятую (19,4%), в то время как доля этнических белорусов и поляков уменьшилась соответственно на 18,2% и 12,5% [Комитет по статистике, 2020а]. Казахстан продолжает терять свое славянское население преимущественно из-за его массового отъезда, главным образом, в Россию [Власть, 2019], хотя более низкий уровень рождаемости среди славянского населения также является фактором его сокращения.

Наибольшее сокращение численности населения в процентном отношении было зарегистрировано среди малых меньшинств, таких как мордовцы (-29,7%), чуваша (-20,3%) и марийцы (-19,7%). Однако важно отметить, что чрезвычайно высокий уровень сокращения некоторых очень малых меньшинств не обяза-

тельно 136,587 адамға артып, халық санының өсуіне үлес қосу жағынан екінші орында. Одан кейінгі орындарда – ұйғырлар (+45,592), әзірбайжандар (+25,000), түріктер (+14,019) және қырғыздар (+13,369) тұр. Жалпы, статистикада көрсетілген 30 этникалық топтың 17-сінде өсім байқалды. Салыстырмалы түрде алғанда, этникалық азшылық ретінде қырғыздарда тиісті кезеңде халықтың ең көп өсуі байқалды – 64,4%. Екінші орындағы дүнгендер 36,3%-дық өсім көрсетті, одан кейінгі орындарда өзбектер (29,4%), тажіктер (28,6%) және әзірбайжандар (28,6%) тұр [Статистика комитеті, 2020а].

Екінші жағынан, тиісті кезеңде кейбір этникалық топтардың саны азайғаны байқалады. Елдегі екінші ең ірі этникалық топ болып саналатын этникалық орыстардың, сондай-ақ, басқа славян және еуропалық этностардың саны абсолютті әрі пайыздық мәнде азайып жатқанын көруге болады. Мысалы, 2010-2020 жылдардағы этникалық орыстардың жалпы саны 261,192 адамға немесе 6,9%-ға азайды. Басқа славян топтарының саны салыстырмалы түрде одан да көп төмендеді деуге болады. Этникалық украиндар саны бестен бір бөлігіне (19,4%) азайды, ал беларусь және поляк этникалық топтары сәйкесінше 18,2% және 12,5%-ға қысқарды [Статистика комитеті, 2020а]. Қазақстандағы славян халқы, ең алдымен, олардың Ресейге жаппай қоныс аударуына байланысты азаюда [Власть, 2019]. Дегенмен славян халқы арасында туу деңгейінің төмендеуі де олардың санының төмендеуіне ықпал ететін фактор болып табылады.

Халық санының ең үлкен пайыздық төмендеуі мордвиндер (-29,7%), чуваштар (-20,3%) және марилер (-19,7%) сияқты шағын ұлттар арасында тіркелді. Кейбір шағын ұлттардың айтарлықтай азаюы міндетті түрде олардың жаппай көші-қонын немесе туу коэффициентінің нормадан төмен болуын білдірмейтінін атап өткен жөн. Шағын

тельно означает массовую эмиграцию или аномально низкий уровень рождаемости. Быстрое сокращение населения среди малых меньшинств вполне может быть результатом смешанных браков или культурной ассимиляции. Обычно это относится к этническим меньшинствам, которые географически рассредоточены, когда большие расстояния и небольшое количество людей затрудняют сохранение приверженности определенной этнической идентичности. Среди других этнических групп, численность которых уменьшилась, - литовцы (-8,2%), болгары (-6,5%), греки (-4,7%), башкиры (-4,2%), молдаване (-3,5%), немцы (-1,8%) и татары (-1,7%) [Комитет по статистике, 2020a]. Примечательно, что большинство европейских этнических групп в Казахстане показывают демографический спад, тогда как этнические группы, традиционно привязанные к исламу, представляют положительный демографический рост. Это можно интерпретировать как показатель приверженности мусульманских этнических групп традиционным консервативным ценностям в вопросах семьи и демографии. Следует учитывать, что статистика не берет в расчет смешанные этничности, и с точки зрения этнической принадлежности есть категория населения, которая обозначается как «другие». Число людей, принадлежащих категории «разные», выросло на 25,5% за последнее десятилетие и достигло 124132 человек к 2020 году. Около 16% всех регистрируемых в настоящее время браков – это смешанные браки между людьми с разной этнической принадлежностью [Комитет по статистике, 2020b]. Очень вероятно, что большинство детей, рожденных в смешанных браках, входят в эту категорию. В любом случае, можно также отметить постепенный рост числа смешанных браков, который ведет к росту численности людей со смешанной этничностью.

В целом можно констатировать, что в 2010-2020 годах в Казахстане наблюдалось смещение в сторону этнической гомогенизации населения. Используя так

ұлттарда халық санының тез азаюы аралас некенің немесе мәдени ассимиляцияның нәтижесі болуы мүмкін. Бұл, әдетте, географиялық жағынан үлкен қашықтыққа таралған аз этникалық топтарға қатысты. Өйткені аз адамдар үшін белгілі бір этникалық сәйкестікті ұстану қиынға соғады. Халық саны төмендеген басқа этностарға литвалар (-8,2%), болгарлар (-6,5%), гректер (-4,7%), башқұрттар (-4,2%), молдовандар (-3,5%), немістер (-1,8%) және татарлар (-1,7%) жатады [Статистика комитеті, 2020a]. Қазақстандағы еуропалық этностардың көпшілігінде демографиялық азаю үрдісі болғанымен, дәстүрлі түрде ислам дінін ұстанатын этностарда оң демографиялық өсу байқалады. Бұл жағдайды мұсылман этникалық топтарының отбасылық мәселелер мен демографиялық көрсеткіштерге келгенде дәстүрлі консервативті құндылықтарға бейім болуымен түсіндіруге болады. Статистика аралас этностарды есепке алмайтынын, сондай-ақ, ұлты бойынша «басқалар» деп көрсетілетін халықтың санаты бар екенін атап өткен жөн. Соңғы онжылдықта «басқалар» санатына жатқызылған адамдардың саны 25,5%-ға артып, 2020 жылы 124,132 адамға жетті. Қазіргі кезде тіркелген барлық некелердің шамамен 16%-ы әртүрлі этникалық топтардағы адамдар арасындағы аралас некелер болып табылады [Статистика комитеті, 2020b]. Аралас некеде туылған нәрестелердің көпшілігі осы санатқа жатуы әбден мүмкін. Осы тұрғыдан алғанда, аралас некелердің біртіндеп өсуі этникалық аралас адамдар санының артуына әкеледі деп айтуға болады.

Жалпы алғанда, 2010-2020 жылдар аралығында Қазақстанда халықтың этникалық гомогенденуіне қарай айтарлықтай бетбұрыс болғанын айта аламыз. Херфиндаль-Хиршман индексінің (HHI) [Херфиндаль, 1950 және Хиршман, 1945] көмегімен облыс деңгейінде этникалық әртүрлілікті өлшей аламыз. $HHI = \sum_{i=1}^N s_i^2$, мұндағы s_i^2 –

называемый индекс Херфиндаля-Хиршмана (HHI) [Херфиндал, 1950 и Хиршман, 1945], можно измерить этническое разнообразие на районном уровне. $HHI = \sum_{i=1}^N s_i^2$, где s_i^2 показывает долю этнической группы в процентном отношении, а iN — это число этнических групп. $HHI=1$, когда существует абсолютная однородность, и стремится к 0 при растущей разнородности. Индекс Казахстана был равен 0,460 в 2010 году, тогда как в 2020 году он достиг 0,507, что говорит об этнической гомогенизации в рассматриваемый период. Северные части страны ожидаемо показывают более высокий уровень этнического разнообразия по сравнению с южными районами. Такие области, как Костанайская, Северо-Казахстанская, Акмолинская, Павлодарская, Карагандинская и Восточно-Казахстанская являются наиболее разнородными с точки зрения этнического состава, главным образом, благодаря присутствию славянского населения. В этих регионах также наблюдаются наиболее высокие уровни эмиграции. То же самое наблюдается в северных районах Актыбинской и Западно-Казахстанской областей, где отмечается значительный отток этнических славян. Что интересно, южные Туркестанская, Жамбылская и Алматинская области также представляют значительный уровень этнического разнообразия. В Алматинской области наличие этнических уйгур, помимо славянского населения, является ключевым фактором этнического разнообразия. В Жамбылской области этническое разнообразие достигается, главным образом, благодаря многочисленным группам этнических дунган и турков. В Туркестанской области этническое разнообразие в основном обеспечивается за счет этнических узбеков и таджиков. Западные Актыбинская, Мангистауская, Атырауская и Западно-Казахстанская области, а также южная Кызылординская область чрезвычайно гомогенны в плане этнического состава, поскольку доля этнических казахов в них существенно превышает 90%. Неудивительно, что городское население

этностың пайыздық үлесі, ал iN – этнос саны. Абсолютті біртектілік болғанда $HHI=1$ құрайды және біртектілік артқан жағдайда бұл көрсеткіш 0-ге жақындайды. Қазақстанның индексі 2010 жылы 0,460-қа тең болса, 2020 жылы ол 0,507-ге жетті. Бұл аталмыш кезеңде этникалық гомогендену үрдісі болғанын көрсетеді. Елдің солтүстік бөліктері оңтүстік облыстарға қарағанда этникалық әртүрліліктің жоғары деңгейіне ие. Қостанай, Солтүстік Қазақстан, Ақмола, Павлодар, Қарағанды және Шығыс Қазақстан сияқты аймақтар негізінен славян халқының көп шоғырлануына байланысты этникалық құрамы ең алуан аймақтар болып табылады. Сонымен қатар, бұл облыстарда эмиграция деңгейі ең жоғары көрсеткішке ие. Дәл сондай жағдай этникалық славян халқының сыртқы көші-қонын бастан кешіп жатқан Ақтөбе және Батыс Қазақстан облыстарының солтүстік аудандарында да байқалады. Оңтүстік Түркістан, Жамбыл және Алматы облыстары да айтарлықтай этникалық әртүрлілікке ие аймақтардың қатарына кіреді. Алматы облысында славян халқынан бөлек этникалық ұйғырлардың болуы этникалық әртүрліліктің негізгі факторы болып табылады. Жамбыл облысында этникалық әртүрлілік ең алдымен дүнгендер мен түріктер сияқты ірі этникалық топтардың есебінен мүмкін болып отыр. Түркістан облысында халықтың этникалық әртүрлілігіне этникалық өзбектер мен тәжіктер негізгі ықпал етеді. Елдің батыс аймағындағы Ақтөбе, Маңғыстау, Атырау және Батыс Қазақстан облыстары, сондай-ақ оңтүстіктегі Қызылорда облысы этникалық құрамы жағынан біртекті болып келеді. Өйткені ол жерлерде этникалық қазақтардың үлесі 90%-дан асады. Қалалардың ауылдық жерлерге қарағанда этникалық жағынан алуан түрлі болатындығы және әртүрлілік дәрежесі, әдетте, қалалардың көлемімен байланысты екендігі таңқаларлық жайт емес.

чаще всего этнически более разнообразно, чем сельское, и уровень разнообразия в целом позитивно коррелирует с размером городов.

Статистические данные об этническом составе населения Казахстана за 2010-2020 годы показывают в целом продолжающуюся тенденцию к постепенной гомогенизации. Хотя показатели демографических изменений значительно отличаются среди разных этнических групп, тем не менее прослеживается явная картина эмиграции славянских этнических меньшинств. Более того, немаловажно отметить, что в чистом виде население Казахстана испытывает ускоряющийся в целом отток с 2011 года, что явно не является положительным признаком.

Источники:

Власть (2019). Как иммиграция из Казахстана изменилась за десять лет. Доступен по адресу: <https://vlast.kz/obsshestvo/31526-kak-pomenalas-emigraciya-iz-kazakhstan-a-za-desatiletie.html>. Дата обращения: 20.07.2020.

Комитет по статистике Министерства национальной экономики Казахстана (2020а). Население по городам этнических групп. Доступен по адресу: <https://old.stat.gov.kz>. Дата обращения: 20.07.2020.

Комитет по статистике Министерства национальной экономики Казахстана (2020б). Демографический ежегодник Казахстана 2018. Доступен по адресу: <https://old.stat.gov.kz>. Дата обращения: 20.07.2020.

Херфиндаль, Оррис (1950). Концентрация в стальной промышленности (неопубликованная докторская диссертация, Колумбийский университет).

Хиршман, Альберт (1945). Национальная власть и структура внешней торговли. Калифорнийский университет, Беркли, Калифорния, 1945.

2010-2020 жылдарға арналған Қазақстан халқының этникалық құрамы туралы статистикалық мәліметтер халықтың біртіндеп гомогенденуі жалғасып жатқанын көрсетеді. Демографиялық өзгерістің көрсеткіштері әртүрлі этникалық топтар арасында әртүрлі болғанымен, славян аз ұлттарының эмиграциясы айқын көрініс табады. Сонымен қатар, 2011 жылдан бері Қазақстан халқының сыртқы көші-қоны өсіп келе жатқандығын және бұл оң өзгеріс болып табылмайтындығын атап өту маңызды.

Дереккөз:

Власть (2019). Онжылдықта Қазақстаннан эмиграция қалай өзгерді. Сілтеме: <https://vlast.kz/obsshestvo/31526-kak-pomenalas-emigraciya-iz-kazakhstan-a-za-desatiletie.html>. Каралған уақыты: 20.07.2020.

ҚР Ұлттық экономика министрлігінің Статистика комитеті (2020а). Қала бойынша этникалық топтар. Сілтеме: <https://old.stat.gov.kz>. Каралған уақыты: 20.07.2020.

ҚР Ұлттық экономика министрлігінің Статистика комитеті (2020б). Қазақстанның 2018 жылғы демографиялық жылнамасы. Сілтеме: <https://old.stat.gov.kz>. Каралған уақыты: 20.07.2020.

Херфиндаль, Оррис (1950). Болат өндірісіндегі концентрация (жарияланбаған кандидаттық диссертация, Колумбия университеті).

Хиршман, Альберт (1945). Ұлттық қуат және сыртқы сауданың құрылымы. Калифорния университетінің баспасы, Беркли, Калифорния, 1945.

КАК ПАНДЕМИЯ МЕНЯЕТ ЖИЗНЬ ГОРОДА: ПРИМЕР ТУРКЕСТАНА ПАНДЕМИЯ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ ҚАЛА ӨМІРІНДЕГІ ӨЗГЕРІСТЕР: ТҮРКІСТАН ҚАЛАСЫ МЫСАЛЫНДА

*Даулет Жайлыбаев**

Инфекция COVID-19, которая начала распространяться во многих странах мира в начале 2020 года, побудила Всемирную организацию здоровья (ВОЗ) объявить коронавирус глобальной пандемией. Быстрое распространение пандемии по всему миру вызвало закрытие границ между странами, ослабление производства на глобальном уровне и замедление экономического развития. В этой связи страны разработали различные программы в зависимости от воздействия коронавирусной пандемии. Особое внимание уделяли стратегическим программам, направленным на сохранение социально-экономического статуса общества. Нестабильность состояния мировой экономики вызывает серьезные проблемы. Как показатель, этого было выявлено, что основные индустрии, такие как производство, сектор услуг и международная торговля не готовы продолжать функционировать, соблюдая меры изоляции.

Пандемия, объявленная ВОЗ, также оказала воздействие на Казахстан, и из-за разных структурных характеристик регионов возникли различные сложности. К примеру, в рамках карантинных мер, принятых в Казахстане, межрегиональная изоляция была обеспечена путем установления специальных баррикад на определенных маршрутах. Содержание под контролем эпидемиологической ситуации в таких густонаселенных городах, как Алматы, Нур-Султан и Туркестан относительно трудно. Например, первый случай заражения коронавирусом в Туркестанской области был зарегистрирован 31 марта 2020 года [Coronavirus, 2020], а

2020 жылдың басында әлемнің көптеген елдеріне тарала бастаған COVID-19 коронавирус инфекциясы Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының (ДДС) әлемдік пандемия жариялауына алып келді. Бүкіл әлемді жайлаған бұл індеттің тез таралуы мемлекеттер арасындағы шекаралардың жабылуына, тұтас өнеркәсіп жүйесінің әлсіреуіне, экономикалық дамудың бәсеңдеуіне негіз болды. Соған сәйкес, көптеген іргелі елдер коронавирус пандемиясы жағдайына негізделген әртүрлі бағдарламалар қабылдады. Соның ішінде халықтың әлеуметтік-экономикалық жағдайын тұрақты ұстауға бағытталған стратегиялық бағдарламалардың маңызы зор болды. Дүние жүзінде белен алған экономикалық жағдайдың тұрақсыздығы үлкен проблемаларға алып келді. Оның бір көрінісі өндіріс, қызмет көрсету, халықаралық сауда және т.б. іргелі салалардың оқшаулану жағдайына дайын болмағанынан байқалды.

ДДС жариялаған пандемиялық жағдайы Қазақстанды да айналып өтпеді. Соның ішінде әрбір аймақтың өз ерекшелігіне қарай қиындықтары да болды. Мысалы, Қазақстан бойынша енгізілген карантиндік шаралар аймақтардың арнайы блокбекеттер арқылы оқшаулануына алып келді. Әсіресе, халықтығыз орналасқан Алматы, Нұр-Сұлтан қаласы және Түркістан облысы аймағындағы эпидемиологиялық жағдайды тұрақты ұстау қиынға соқты. Мысалы, Түркістан облысында алғашқы коронавирус инфекциясын жұқтырған адам 2020 жылдың 31 нау-

* магистр, Евразийский научно-исследовательский институт, Казахстан. daulet_87@bk.ru

сегодня это число достигло 3408 [Айгак, 2020]. Это число составляет 10% больных коронавирусом в национальном масштабе. Казахстан принял несколько мер для предотвращения распространения пандемии. Одной из них является объявление чрезвычайного положения, начиная с 15 марта [Tengrinews, 2020]. Для выполнения мер в рамках чрезвычайного положения в областных центрах и крупных городах был введен режим карантина. Например, был введен строгий контроль над учреждениями образования и местами массового скопления людей, государственные учреждения, частные предприятия и другие служебные здания были помещены в карантин. Встречи и мероприятия проводятся на открытых площадках или в режиме онлайн. Молитвы, совершаемые прихожанами в мечетях, были запрещены. 7% населения Казахстана подверглось изоляции [Ақорда, 2020]. Можно констатировать, что эти жесткие меры нанесли серьезный ущерб социально-экономическому положению общества. Соответственно, гражданам, потерявшим доходы во время чрезвычайной ситуации в стране, была выделена социальная помощь в размере 42 500 тенге (99 долларов США) в месяц. Для 544,5 тысяч граждан, проживающих в Туркестанской области, из республиканского бюджета выделено 23,1 млрд тенге (53,8 млн долларов США) [Ернур, 2020]. Кроме того, чтобы предприятия с уменьшающимся доходом оставались открытыми, оказывалась специальная помощь малым и средним предприятиям.

Эпидемиологическая ситуация в Туркестане считается одной из самых больших эпидемий в Казахстане. Густонаселенность региона и наличие соединительного коридора между южным и западными регионами являются одними из причин быстрого распространения инфекции. Эта ситуация также отражается в тесных отношениях региона с другими регионами Казахстана. Блокировка областного центра сыграло важную роль в стремительно развивающейся жизни

рызында тіркелген болса [Coronavirus, 2020], қазіргі кезде оның саны облыс бойынша 3408 адамды құрап отыр [Айғақ, 2020]. Бұл еліміз бойынша COVID-19 ға шалдыққандардың 10%-ға жуығын құрайды. Осы белең алып бара жатқан індеттің алдын алу үшін мемлекет тарапынан бірқатар іс-шаралар қолға алынды. Соның бірі ҚР аумағында 15 наурыздан бастап төтенше жағдай енгізу шарасы қабылданды [Tengrinews, 2020]. Осы төтенше жағдай шараларын қамтамасыз ету үшін облыс орталықтары мен ірі қалаларда жаппай карантиндік шараларды қатаң ұстау режиміне өтуіне тура келді. Мысалы, мемлекеттік мекемелер мен жеке бизнес субъектілері және басқа да қызмет көрсету салалары карантинге жабылды. Соның ішінде оқу орындары мен халықтың көп шоғырланатын орындарына қатаң бақылау орнатылды. Қала көшелері мен саябақтар да серуендеу, арнайы жиындар мен іс-шаралары кейінге қалдырылды немесе онлайн формада өткізілді. Мешіттерде жамағатпен оқылатын намаздарға тиым салынды. Енгізілген оқшаулану жағдайына Қазақстан халқының 37% қамтылды [Ақорда, 2020]. Бұл халықтың әлеуметтік жағдайына зор шығын келтіре бастады. Соған сәйкес елдегі төтенше жағдай уақытында табысынан айырылған азаматтарға 42500 теңге (99 АҚШ доллары) көлемінде әлеуметтік жәрдемақы тағайындалды. Бұл жәрдемақыға Түркістан облысының 544,5 мың азаматы лайықты деп танылып, республикалық бюджеттен 23,1 млрд теңге (53,8 млн АҚШ доллары) қаржы бөлінді [Ернұр, 2020]. Сондай-ақ, шағын және орта бизнес өкілдеріне тұралап қалған бизнес құрылымдарын сақтап қалу үшін де арнайы көмектер көрсетілді.

Осындай бағытта өрбіген Түркістан қаласындағы эпидемиологиялық жағдай Қазақстан бойынша ірі ошақтарының бірі ретінде қарастырылды. Себебі, өңірдегі халықтың тығыз орналасуы

города. Например, крупные мероприятия, утвержденные в начале года, были перенесены, а транспортное сообщение с городом Туркестан было приостановлено под действием строгого карантина. Значение автобусных перевозок по маршруту Алматы-Туркестан-Кентау и Туркестан-Шымкент снизилось, особенно для горожан.

После прекращения передвижения за пределами и введения ограничений на движение внутри города, в социальном облике города наблюдаются изменения, поскольку меры социального дистанцирования стали важной частью повседневных социальных отношений. На деятельность в сфере услуг были наложены такие ограничения, как запрет на вход без маски во все учреждения и такие закрытые помещения, как магазины. Это создало огромную проблему для такого нового развивающегося города, как Туркестан. Что касается предоставления услуг, некоторые недостатки стали появляться, когда начали функционировать онлайн платформы. Например, слабость сети интернет в области обнаружилась в процессах получения информации в электронном виде и других транзакций горожан. Это выводит на поверхность необходимость пересмотра таких ИТ-проектов, как «Электронное правительство» и «Цифровой Казахстан». Эта недоработка также легла тяжелым бременем на систему образования и здравоохранения.

Граждане, которые проводили свое время с родственниками, друзьями или в парках, были вынуждены подчиниться общественному порядку и ограничениям в условиях массовой изоляции. Большинство людей, которые оказались без своей ежедневной работы, активизировались в социальных медиа. Отслеживание распространения пандемии COVID-19 превратилось для людей в повседневную привычку. Кроме того, закрытие дворцов бракосочетания и тойхана, которые играют существенную роль в Туркестанской области, внесли изменения в традиционном образе жизни горожан.

мен облыстың оңтүстік және батыс өңірлердің байланыстырушы дәліз ретінде қарастырылуы инфекцияның тез таралуының басты негізі болды. Бұл сонымен қатар, облыс халқының Қазақстанның барлық аймақтарымен тығыз қарым-қатынаста болуынан да көрініс тапты. Облыс орталығындағы оқшаулану жағдайы тез қарқынмен гүлденіп келе жатқан қала өмірінде айтарлықтай орын алды. Мәселен, жыл басында бекітілген ірі іс-шаралар кейінге шегерілді. Сонымен қатар, қатаң карантин режимінде Түркістан қаласына қатынайтын көлік қатынастары тоқтады. Соның ішінде қала тұрғындары үшін Алматы – Түркістан – Кентау, Түркістан – Шымкент бағытындағы автобус қатынасы да қажет болмады.

Сыртқы көлік байланыстары тоқтап, ішкі көлік қатынастарына шектеулер енгізілгеннен кейін қаланың антропологиялық келбетінде өзгерістер байқалды. Себебі, күнделікті қоғамдық қатынастардың орнына әлеуметтік қашықтықты сақтау шаралары толығымен қолға алынды. Әрбір, мекеме, сауда дүкендеріне маскасыз кіруге тиым салынып, қызмет көрсету салаларында шектеулер енгізілді. Сауда базарлары жабылды. Бұл Түркістан сияқты қайта дамып келе жатқан қала үшін айтарлықтай мәселелер туындаты. Мысалға, азаматтарға қызмет көрсету саласы онлайн платформаға өткенімен, оның көптеген олқылықтары болды. Қала тұрғындары электронды формада анықтама алу үшін интернет әлсіздігін сезінді. Бұл «Электронды үкімет», «Цифрлы Қазақстан» және т.б. бағдарламалық жобаларды қайта қарау керектігін көрсетті. Бұл сонымен қатар, білім беру жүйесі мен денсаулық сақтау қызметіне ауыр жүк болды.

Бос уақытын туыстары мен достарының арасында өткізгенді және са-
ябақтарда өткізетін қала тұрғындары жаппай оқшаулану жағдайында қоғамдық тәртіптер мен шектеулерді қиындықпен қарсы алды. Тиісінше күн-

В культурной жизни города был вне-сен ряд изменений. Например, курорты, библиотеки и музеи начали работать в режиме онлайн. В частности, стоит упомянуть музей-заповедник «Хазрет Султан», мемориальный музей Саттара Ерубаева, «Региональный историко-этнографический центр». Например, Мемориальный музей Саттара Ерубаева опубликовал пресс-материалы под названием «По-желтевшие газеты» в коллекции музея. Эти материалы для прессы состоят из стихов и произведений искусства Саттара Ерубаева. Музей-заповедник «Азрет Султан» организовал специальные онлайн-конференции и виртуальные музейные экскурсии для музейных работников и ученых. [Азрет-Султан, 2020]. Это выявило необходимость эффективного использования платформ социальных медиа онлайн-службами музеев во время пандемии. Социальные сети считаются одним из наиболее эффективных и доступных способов использования деятельности региональных музеев. Кроме того, во многих музеях была проведена переоценка работы выставки, что сделало их деятельность более конкурентоспособной. Более того, в условиях изоляции культурные центры и музеи стали более доступными для горожан за счет онлайн-использования. В целом подобные шаги в культурных центрах выявили необходимость развития культурного туризма в городе в новом направлении. В частности, онлайн-лекции и видеоматериалы позволили рассказать обществу об истории и культуре региона. Кроме того, эти мероприятия стали рекламной базой для культурных объектов. Культурные центры Туркестана также способствовали стабилизации эпидемиологической ситуации в стране. К примеру, на платформах социальных сетей были разработаны рекламные материалы, пропагандирующие социальное дистанцирование, ношение масок, личную гигиену и нахождение дома. Вкратце, социальные медиа-платформы музеев стали инструментами, которые играют активную роль в борьбе с пандемией.

делікті тіршіліктен босаған халықтың көпшілігі әлеуметтік желілер де белсенді бола бастады. Халықтың күнделікті іс-әрекетіне COVID-19-дың таралуы мен Қазақстандағы эпидемиологиялық жағдайды бақылау орын алды. Жалпы, Қазақстандағы коронавирусқа шалдыққандардың статистикасын қадағалау әр тұрғынның күнделікті ісіне айналды. Сонымен қатар, Түркістан өңірі үшін маңызды ерекшелік болып табылатын тойханалар мен мейрамханалардың жұмысының тоқтауы қала тұрғындарының дәстүрлі тіршілігінде өзгерістер алып келді. Барлық отбасылық іс-шараларын кейінге қалдырылып, өзара туыстық қатынастардың уақытша болса да әлсіреуіне алып келді.

Қаланың мәдени өмірінде де бірқатар ерекшеліктер байқалды. Мысалы, демалыс орындары, кітапханалар, музейлер онлайн режимде жұмыс істеуге көшті. Соның ішінде, «Әзірет Сұлтан қорық музейі», «Саттар Ерубаев атындағы мемориалдық музейі», «Облыстық тарихи-этнографиялық орталық» жұмысын ерекше атап өтсе болады. Мысалы, Саттар Ерубаев атындағы мемориалдық музейі «Сарғайған газеттер» айдарымен музей қорындағы баспасөз материалдарын жариялап тұрды. Бұл баспасөз материалдарында Саттар Ерубаевтың өлеңдерімен шығармаларын құрайды. Ал, «Әзірет Сұлтан қорық музейі» музей мамандары мен ғалымдардың арнайы онлайн лекцияларын және онлайн экскурсиялар ұйымдастырды [Әзірет-Сұлтан, 2020]. Бұл коронавирус пандемиясы кезеңіндегі музейлердің онлайн қызметі әлеуметтік желілерді тиімді қолдану қажеттігін түсіндірді. Ол өңірлік музейлердің қызметін барынша тиімді әрі қолжетімді пайдаланудың бағыты ретінде қарастырылып отыр. Сонымен қатар, көптеген музейлердің қор, экспозиция жұмыстарын қайта қарастырып, өз қызметтерін бәсекеге қабілетті етуге негіздеді. Сондай-ақ, оқшаулану жағдай-

Таким образом, локдаун в Туркестанской области изменил повседневную жизнь людей во многих аспектах. Особенно тот факт, что население живет в рамках обозначенных ограничений, выявил необходимость многих новых программ. Одной из них является потребность во множестве рациональных мер в области культурного развития, здравоохранения и образования. Новые инициативы, такие как видео-туры и презентации в прямом эфире, адаптированные к изоляции города Туркестан в области туризма, внесут огромный вклад в развитие будущей индустрии туризма древнего города Туркестан. Кроме того, можно констатировать, что эти условия, возникшие в первую волну заражения COVID-19, ведут к усилению степени готовности к возможным пандемиям в будущем.

Источники:

Акорда (2020). Выступление Президента Касым-Жомарта Токаева на заседании Государственной комиссии по чрезвычайным ситуациям. Доступен по адресу: https://www.akorda.kz/kz/speeches/internal_political_affairs/in_speeches_and_addresses/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtyyn-totenshe-zhagdai-rezhimin-kamtamasyz-etu-zhonindegi-memlekettik-komissiyanyyn-otyrysynda-soilegen-s. Дата обращения: 21.10.2020.

Айгак (2020). Эпидемиологическая ситуация в Туркестанской области стабильная. Доступен по адресу: <https://aigak.kz/2020/10/27/trkstan-oblsnda-pidemiologiyal-ahual-trat/>. Дата обращения: 30.10.2020.

Азрет-Султан (2020). Музей-заповедник «Азрет Султан». Доступен по адресу: <https://azretsultan.kz/category/videogalereya/>. Дата обращения: 20.10.2020.

Coronavirus2020.kz (2020). О первом человеке, зараженном коронавирусом в Туркестанской области. Доступен по адресу: https://www.coronavirus2020.kz/kz/turkistan-oblysynda-koronavirus-zhuktyrgan-algashky-adam-turaly_a3631986. Дата обращения: 18.10.2020.

Ернур (2020). В Туркестанской области более 540 тысяч человек получили 42 500 тенге. Доступен по адресу: <http://ernur.kz/turkistan-oblysy/turkistan-540-mynnan-astam-azamat-42500-tengeden-alghan>. Дата обращения: 19.10.2020.

Tengrinews (2020). Токаев объявил в Казахстане чрезвычайное положение. Доступен по адресу: https://kaz.tengrinews.kz/kazakhstan_news/tokaev-

ында мәдени орталықтар мен музейлердің жұмыстары қала тұрғындары үшін барынша қолжетімді болды десек болады. Жалпы, мәдени ошақтардағы қолданылған мұндай қадамдар қаланың мәдени туризм саласының жаңа бағытта даму қажеттігін көрсетті. Соның ішінде онлайн лекциялар мен бейне роликтер өңірдің тарихы мен мәдениетін барлық халыққа түсінікті жетуіне мүмкіндік туғызды. Сондай-ақ, осы қолға алынған іс-шаралар мәдени нысандардың жарнамалық базасы ретінде қалыптасты. Түркістан қаласының мәдени орталықтары елдегі эпидемиологиялық жағдайдың тұрақты болуына да атсалысты. Мысалы, олар әлеуметтік желілерде өз парақшаларында әлеуметтік қашықтықты сақтауды, маска тағуды, жеке бас гигиенасын ұстануды және үйде болуды жарнамалап отырды. Бір сөзбен айтқанда музейлердің әлеуметтік желідегі парақшалары ауыр індетпен күресудің бірден-бір құралына айналды десек болады.

Қорытындылай келе, Түркістан аумағындағы оқшаулану жағдайы облыс халқының күнделікті өміріне жан-жақты өзгеріс енгізді. Соның ішінде халықтың белгіленген шектеулер шеңберінде өмір сүруі көптеген жаңа бағдарламалардың қажет екенін түсіндірді. Соның бірі халықтың мәдени дамуында, денсаулық, білім беру саласында бірқатар ұтымды шаралар қажет екені анықталды. Ал, Түркістан қаласының туризм саласындағы оқшаулану жағдайына бейімделген жаңа бастамалары, яғни бейне турлар, тікелей эфир арқылы таныстырылымдар көне қала Түркістанның келешек туризм саласының дамуына мол септігін тигізетін болады. Сонымен қатар, COVID-19 инфекциясының алғашқы толқынында орын алған осы жағдайлар ауыр індеттің келесі толқынына қарсы тұруға дайындық ретінде қалыптасты.

Дереккөз:

Ақорда (2020). Мемлекет басшысы Қасым-Жо-

kazakstanda-totenshe-jagday-jariyaladyi-306168/. Дата обращения: 19.10.2020.

март Тоқаевтың Төтенше жағдай режимін қамтамасыз ету жөніндегі мемлекеттік комиссияның отырысында сөйлеген сөзі. Сілтеме: https://www.akorda.kz/kz/speeches/internal_political_affairs/in_speeches_and_addresses/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevty-n-totenshe-zhagdai-rezhi-min-kamtamasyz-etu-zhonindegi-memlekettik-komissiyany-otyrysynda-soilegen-s. Қаралған уақыты: 21.10.2020.

Айғақ (2020). Түркістан облысында эпидемиологиялық ахуал тұрақты. Сілтеме: <https://aigak.kz/2020/10/27/trkstan-oblsnda-pidemiologiyal-ahual-trat/>. Қаралған уақыты: 30.10.2020.

Әзірет-Сұлтан (2020). Әзірет Сұлтан қорық музейі. Сілтеме: <https://azretsultan.kz/category/video-galereya/>. Қаралған уақыты: 20.10.2020.

Coronavirus2020.kz (2020). Түркістан облысында коронавирус жұқтырған алғашқы адам туралы. Сілтеме: https://www.coronavirus2020.kz/kz/turkistan-oblysynda-koronavirus-zhuktyrgan-al-gashky-adam-turaly_a3631986. Қаралған уақыты: 18.10.2020.

Ернұр (2020). Түркістан облысында 540 мыңнан астам азамат 42500 теңгеден алған. Сілтеме: <http://ernur.kz/turkistan-oblysy/turkistan-540-mynnan-astam-azamat-42500-tengeden-alghan>. Қаралған уақыты: 19.10.2020.

Tengrinews (2020). Тоқаев Қазақстанда төтенше жағдай жариялады. Сілтеме: https://kaz.tengrinews.kz/kazakhstan_news/tokaev-kazakstanda-totenshe-jagday-jariyaladyi-306168/. Қаралған уақыты: 19.10.2020.

СОЦИАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЕ РАЗВИТИЕ

ӘЛЕУМЕТТІК-МӘДЕНИ ДАМУ

ДОСТИЖЕНИЯ И НЕДОСТАТКИ В ПЕРЕВОДЕ КАЗАХСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ НА ИНОСТРАННЫЕ ЯЗЫКИ ҚАЗАҚ ӘДЕБИЕТІН ШЕТ ТІЛДЕРІНЕ АУДАРУДАҒЫ ЖЕТІСТІКТЕР МЕН КЕМШІЛІКТЕР

*Еркинбек Тургунов**

Литература является прекрасным инструментом представления миру богатой культуры и духовности народа. Однако со времени обретения независимости в Казахстане вопросу перевода и издания литературных произведений на казахском языке не придавалось большого значения. С одной стороны, это было вызвано кризисом в литературе Казахстана, который длится с 1991 года доныне. Хотя правительство поддерживало писателей, им этого было недостаточно. Талантливым поэтам и писателям зачастую приходилось издаваться за свой счет, чтобы предложить свои работы вниманию не только местных, но и иностранных читателей. Некоторые авторы переводили свои произведения, используя собственные ресурсы либо с помощью спонсоров и целиком полагались на собственные силы, чтобы получить признание за рубежом. Вот почему не существует точных данных о том, сколько литературных произведений и книг переведено с казахского на другие языки. Более того, одной из причин проблем в этой сфере является нехватка специалистов со знанием иностранных языков среди казахских поэтов и писателей [Казак әдебиеті, 2019].

Кроме того, не было агентства, ответственного за продвижение казахских авторов за рубежом. Две крупные организации, которые представляют казахских поэтов и писателей, Союз писателей Казахстана и Казахский PEN клуб, занимаются литературными переводами лишь в последние 3-4 года и показывают конкретные результаты. При том, что проблема литературных переводов оста-

Әдебиет халықтың сан жылдық мәдениеті мен руханиятын әлемдік қауымдастыққа көрсететін үлкен құрал. Дегенмен, Қазақстан тәуелсіздік жылдары қазақ тіліндегі әдеби шығармаларды шет тілдеріне аудару және басып шығару ісіне көп назар аудармады. Оған, бір жағынан, қазақ әдебиетінде 1991 жылдан бері осы күнге дейін жалғасып жатқан тоқырау себеп болды. Екінші жағынан, мемлекет тарапынан бұл салаға көмек көрсетілгенімен, ол әдебиет саласының мамандары мен қызметкерлерінің қажеттіліктерін тиісті деңгейде өтемеді. Дарынды ақын-жазушылар шығармаларын шет тілдерге аударуға қолы жете бермей, кемінде ел ішіндегі оқырмандарға танытуға өздігінен күш салды. Жекелеген авторлар шығармаларын өз қаржысы есебінен немесе демеушілердің көмегімен аударып, шетелге таныту мен тарату ісіне тек өздеріне ғана сенім артуға мәжбүр болды. Осы себептен де тәуелсіздік жылдары қазақ әдебиетінің қанша туындысы мен шығармасы шет тілдеріне аударылғаны, қазақ тілінен өзге тілде қанша кітап басылып шыққаны туралы нақты сенімді мәлімет жоқ. Бұл істің ілгері басуына қазақ ақын-жазушыларының арасында шет тілдерін жетік меңгерген мамандардың және сапалы аударма жасай алатын аудармашылардың аздығы өз кері ықпалын тигізді [Қазақ әдебиеті, 2019].

Сонымен қатар, бүгінгі күнге дейін елімізде қазақ авторлары және олардың шығармаларын шетелге таныстырумен айналысатын арнайы

* докторант, Евразийский научно-исследовательский институт, Казахстан.
erkinbek230388@gmail.com

валась на повестке дня, не было всесторонней финансовой поддержки.

Всесторонняя поддержка стала оказываться после принятия программы Первого президента Республики Казахстан Нурсултана Назарбаева «Духовное возрождение». Два учреждения, созданные в рамках этой программы, Национальная комиссия по реализации программы «Духовное возрождение» и Национальное бюро переводов, вносят свой вклад в постепенное решение обозначенных вопросов. Комиссия внимательно следит за выполнением этих работ, а бюро переводов показало хорошие результаты в продвижении казахских авторов за рубежом и ознакомлении казахстанских читателей с лучшими мировыми литературными произведениями [Казинформ, 2019].

Одной из главных задач этой программы является перевод современной казахской литературы на шесть официальных языков ООН (английский, арабский, французский, испанский, китайский и русский). По словам председателя Национальной комиссии Аиды Балаевой, эта инициатива даст прекрасную возможность продемонстрировать миру историю и культуру нашего народа. Для этого в рамках программы «Современная казахстанская культура в глобальном мире» отобрано 30 писателей и 30 поэтов. В рамках проекта выпущен двухтомный сборник «Антология современной казахской поэзии» и «Антология современной казахской прозы» объемом 500 страниц каждый, в который входят произведения этих авторов. Он будет распространен в литературных и культурных учреждениях 90 стран мира. В результате более 2,5 миллиарда человек в мире получают возможность узнать о казахской литературе [100 книг, 2019].

Реализуемый в настоящее время проект уже дает конкретные результаты. Так, на состоявшейся в марте 2019 года Лондонской книжной ярмарке Cambridge University Press и Национальное бюро переводов Казахстана, при поддержке

жауапты мекеме құрылмады. Қазақ ақын-жазушыларының басын біріктіретін екі негізгі ұйымның – «Қазақстан жазушылар одағының» және «Қазақ ПЕН-клубының» (Қазақ PEN-CLUB) белсенді жұмысының арқасында ғана соңғы 3-4 жылда әдеби аудармалар ісінде нақты нәтижелер көріне бастады. Бұған дейін әдеби аударма мәселесі үздіксіз күн тәртібінде тұрғанымен де, оған мемлекет тарапынан көрсетілетін қаржылай көмек бұрынғы төмен деңгейде қала берді.

Мемлекет тарапынан бұл іске жан-жақты қолдау көрсету тек Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті – Елбасы Н.Ә. Назарбаевтың «Рухани жаңғыру» бағдарламасын бекіткеннен кейін ғана басталды. Осы бағдарламаның аясында құрылған екі мекеме – «Рухани жаңғыру» бағдарламасын іске асыру жөніндегі Ұлттық комиссия» және «Ұлттық аударма бюросы», жоғарыда айтылған мәселелердің түйінін біртіндеп шешілуіне үлес қосып келе жатыр. Комиссия осы жұмыстардың орындалуын кешенді түрде бақылауға алса, Аударма бюросы қазақ авторларын шетелге таныту және шетел тілдерінде жарық көрген озық шығармаларды қазақ тіліне аудару бағытында айтарлықтай жетістіктерге қол жеткізіп келе жатыр [ҚазАқпарат, 2019].

Аталған бағдарлама аясында атқарылып жатқан жұмыстың бірі – қазіргі қазақ әдебиетін БҰҰ-ның ресми алты тіліне (ағылшын, араб, француз, испан, қытай және орыс) аудару ісі. Ұлттық комиссия хатшысы А.Ғ. Балаева бұл бастама халқымыздың бай тарихы мен мәдениетін әлемге танытуға зор мүмкіндік беретіні туралы айтты. Осы міндетті жүзеге асыру мақсатында бағдарламаның «Жаһандағы заманауи қазақстандық мәдениет» жобасы аясында 30 жазушы мен 30 ақын іріктеліп алынды. Олардың шығармаларының негізінде құрастырылып, әрқайсысы шамамен 500 беттен тұратын «Қазіргі қазақ поэзиясының антологиясы» және

Посольства Казахстана в Соединенном Королевстве, представили антологию современной казахской литературы на английском языке. В сентябре 2019 года в штаб-квартире Института Сервантеса в Мадриде состоялась презентация антологии современной казахской литературы на испанском языке. При поддержке Министерства культуры Испании были осуществлены перевод и проверка качества перевода двухтомного сборника на испанский язык, а Институт Сервантеса осуществил общее редактирование. Для издания сборника эксперты проекта выбрали издательский дом Visor-Libros среди нескольких испанских издательств. Испанский является одним из шести официальных языков ООН, а также родным языком для 18 стран Латинской Америки, кроме Испании. Антология, изданная тиражом 10000 экземпляров, будет распространена среди всех испаноязычных стран. Благодаря этому примерно 600 миллионов испаноязычных читателей будут иметь возможность познакомиться с духовным наследием казахского народа через литературу [Егемен Казахстан, 2019].

Презентация русской версии антологии, изданной Московским государственным университетом им. Ломоносова (МГУ), состоялась в Москве в октябре 2019 года. Перевод был осуществлен совместными усилиями Союза писателей России и Издательского Дома МГУ. Русская версия антологии общим тиражом 20000 экземпляров будет передана в более 3500 библиотек, университетов и исследовательских центров 14 стран. По словам Аиды Балаевой, русскоязычные читатели России, стран СНГ и Балтики смогут лучше понять казахский национальный имидж, культуру и традиции через эту литературную антологию. Перевод казахской литературы на русский язык очень важен. Читатели обеих стран владеют русским, однако связи между казахскими писателями и поэтами и их российскими коллегами не развиты. Чтобы восполнить этот пробел, был издан

«Қазіргі қазақ прозасының антологиясы» деген атаумен екітомдық жинақ жарық көрді. Оларды әлемдегі 90 мемлекеттің әдеби және мәдени мекемелеріне тарату жұмыстары жүріп жатыр. Демек, осы бағдарламаны іске асырудың нәтижесінде әлемнің 2,5 миллиардтан астам халқы қазақ әдебиетінің үздік туындыларымен танысу мүмкіндігіне қол жеткізе алады [100 кітап, 2019].

Қазіргі уақытта атқарылып жатқан жоба бойынша үлгі бола алатындай нақты нәтижелер де көріне бастады. Мысалы, 2019 жылдың наурызында Лондон кітап көрмесінде Ұлыбританиядағы Қазақстанның елшілігінің қолдауымен Кембридж университетінің «Cambridge University Press» баспа үйі мен «Ұлттық аударма бюросы» бірлесіп жасаған жұмыстың қорытындысында қазіргі қазақ әдебиетінің ағылшын тіліндегі антологиясының таныстырылымы өтті. 2019 жылдың қыркүйегінде Мадридте Сервантес институтының штаб-пәтерінде испан тіліне аударылған антологияның таныстыру рәсімі жасалды. Екітомдық жинақты испан тіліне аудару және аударма сапасын тексеру ісі Испания Мәдениет министрлігінің қолдауымен жүзеге асып, Сервантес институты жалпы редакциялық жұмысын атқарып шықты. Жинақты басу үшін жобаға жауапты қазақстандық мамандар Испанияның бірнеше баспаханасы ұсыныстарының ішінен «Visor-Libros» баспа үйін таңдап алған болатын. БҰҰ-ның ресми алты тілінің тізіміне кіретін испан тілі Испаниямен қатар, Латын Америкасының 18 елінде мемлекеттік тіл мәртебесіне ие. 10 мың таралыммен шыққан испан тіліндегі антология алдағы уақытта осы мемлекеттердің барлығына таратылады. Осындай игі бастамалардың арқасында шамамен 600 млн. испан тілді халық төл әдеби туындыларымыз арқылы қазақ халқының рухани мұрасымен танысуға қол жеткізе алады [Егемен Қазақстан, 2019].

казахско-русский литературный альманах. К настоящему времени опубликовано три альманаха. Благодаря этому альманаху также развиваются литературные связи между тюркскими народами России [Айқын, 2016].

В своем выступлении на презентации французской версии антологии, состоявшейся в Париже, исполнительный директор Национального бюро переводов Рауан Кенжеханұлы отметил, что в работу по переводу антологии на шесть языков ООН были вовлечены ведущие переводчики и писатели этих стран. При отборе переводчиков внимание уделялось их знанию истории и культуры Казахстана. Более того, некоторые переводчики имели возможность жить в Казахстане. Стоит также отметить, что в ходе работы переводчики установили связи с авторами. Даже после завершения работы зарубежные издательства проявили интерес к переводу других произведений этих авторов. [ҚазАқпарат, 2019]. В ноябре 2019 года в штаб-квартире Высшего совета Египта по вопросам культуры в Каире была представлена арабоязычная версия этой антологии. Над изданием и выпуском сборника казахской литературы работали Совет и издательство MediaHub. Антология этого издательства будет распространена примерно в 4000 библиотек, университетов и исследовательских центров в 22 странах, входящих в Лигу арабских государств. Другими словами, около 500 миллионов арабских читателей познакомятся с казахской литературой. [Курсив, 2019]. Что касается китайской версии антологии, то перевод завершен. Ожидается, что сборник будет издан после идеологической экспертизы правительством Китая.

Творческие альянсы Казахстана с другими странами в литературной индустрии редки, но то же самое можно сказать о других странах. Хотя между странами сложились политические и экономические отношения, литературное и культурное сотрудничество отстает. В этом отношении презентация казахской лите-

2019 жылы қазанда Мәскеуде М. Ломоносов атындағы Мәскеу мемлекеттік университетінің (ММУ-дың) баспасында жарыққа шыққан орыс тіліндегі антологияның таныстырылымы өтті. Аударма жұмысын «Ресей жазушылар одағы» мен ММУ баспасы бірлесіп атқарып шықты. 20 мың таралыммен шыққан орыс тіліндегі антология 14 елдің 3,5 мыңнан астам кітапханаларына, университеттеріне және ғылыми орталықтарына таратылатын болады. А.Ф. Балаеваның пікірінше, Ресей, ТМД және Балтық жағалауы елдерінің орыс тілді оқырмандары осы әдеби антология арқылы қазақ халқының ұлттық келбеті, мәдениеті мен салт-дәстүрін тереңінен тануға мүмкіндік алады. Қазақ әдебиеті туындыларының орыс тіліне аударылуы өте маңызды іс. Екі елдің оқырмандары орыс тілін білсе де, қазақ ақын-жазушыларының ресейлік әріптестерімен қарым-қатынасы тығыз әрі тұрақты емес. Осы олқылықтың орнын толтыру үшін «Қазақстан-Ресей әдеби альманахы» жарыққа шығару ісі қолға алынды. Альманахтың осы күнге дейін үш саны жарық көрді. Осы альманах арқылы да Ресей құрамындағы түбі бір түрік халықтарымен де әдеби байланыс жандана түсіп, тығыз байланыстар орнатылады деген сенім бар [Айқын, 2016].

Парижде өткен француз тіліндегі антологияның таныстыру рәсімінде сөз сөйлеген «Ұлттық аударма бюросының» атқарушы директоры Р. Кенжеханұлы, БҰҰ-ның алты тіліне аударылған антологияны аудару жұмысына сол елдердің алдыңғы қатарлы аудармашылары мен әдебиетшілері қатысқандығы туралы мәлімдеме жасады. Аудармашыларды таңдау кезінде олардың Қазақстан тарихы мен мәдениетін қаншалықты таныс екендігіне ерекше назар аударылды. Кейбір аудармашылардың Қазақстанға келіп, осында жұмыс істеуіне жағдай жасалды. Аударма жұмыстары барысында авторлар мен аудармашылар арасында етене бай-

ратуры в рамках программы «Духовное возрождение» за рубежом является хорошим примером для многих стран.

Среди тюркоязычных народов казахские поэты и писатели имеют хорошие отношения со своими турецкими коллегами. Такие солидные организации, как ТЮРКСОЙ и Союз писателей Евразии, развивают литературную дружбу между народами. Хотя точное количество неизвестно, ежегодно на турецкий язык переводятся произведения 3-4 казахских поэтов и писателей. Журнал «Кардеш Калемлер», издаваемый Союзом писателей Евразии, помогает казахским поэтам и писателям получить признание в других странах. Азербайджан - вторая после Турции страна с высоким уровнем литературных связей с Казахстаном. Хотя переводчиков между казахским и азербайджанским языками мало, союзы писателей двух стран работают на высоком уровне [Казинформ, 2017].

Представление миру сборника произведений 30 поэтов и 30 писателей, написанных в годы независимости, является огромным прорывом для казахской культуры. Хотя после распада Советского Союза было предпринято мало усилий по развитию казахской литературы до высокого уровня, в последние годы государство оказывает поддержку и принимает положительные шаги в этом отношении. Однако до сих пор существуют проблемы, требующие решения. Например, работа по переводу казахской литературы на иностранные языки и иностранной литературы на казахский не унифицирована. В результате появились критические замечания к антологии, которая начала издаваться на иностранных языках в рамках программы «Духовное возрождение». Поэтому необходимо формирование единой школы художественного перевода. Однако Национальное бюро переводов, которое со времени своего создания провело много положительной работы, уверено, что с учетом критики эти вопросы будут решены в ближайшем будущем. Со

ланыс орнатылды. Бұл іс аяқталған соң да, авторлардың басқа шығармаларын аударуға қызығушылық танытқан шетелдік баспа үйлері ұсыныс білдіре бастады [ҚазАқпарат, 2019]. 2019 жылы қарашада Каирде Мысырдың Мәдениет істері жөніндегі жоғарғы кеңесінің штаб-пәтерінде араб тіліндегі антологияның таныстырылымы болып өтті. Қазақ әдебиеті жинағының аудармасы мен басуға дайындаумен аталған кеңес және «МедиаХаб» баспа үйі айналысқан. Осы баспа үйінен жарық көрген антология Араб елдерінің Лигасына мүше 22 мемлекеттің 4 мыңға жуық кітапхана, университет және ғылыми орталықтарға таратылады. Басқаша айтқанда, араб елдеріндегі шамамен 500 миллион оқырман қазақ әдебиетімен танысу мүмкіндігіне ие болады [Курсив, 2019]. Ал, қытай тіліндегі антологияның нұсқасына келетін болсақ, оның аудару жұмыстары толығымен аяқталды. Қытай үкіметі тарапынан идеологиялық жағынан тексеру біткен соң, жинақ жарияланады деп күтілуде.

Қазақстанның әдебиет саласы бойынша басқа мемлекеттермен бірлесіп құрған шығармашылық одақтары өте аз. Бұл үрдіс өз елдерге де тән құбылыс екендігін айта кеткен жөн. Өйткені, мемлекеттер көбіне өзара саяси-экономикалық, сауда және т.б. бағыттарда түрлі одақ құру арқылы қарым-қатынасын дамытуға ерік танытып, өзара мәдени байланыстар әдеттер тасада қалып қояды. Бұл ретте, «Рухани жаңғыру» бағдарламасы қазақ әдебиетін шетелге таныту көп елге үлгі алатындай іс болып, тарихи өткені ортақ елдердің мәдени-рухани байланыстарына жаңа серпін бере алатыны сөзсіз.

Түркі тілдес халықтар арасында қазақ ақын-жазушыларының түрік әріптестерімен жекелей қарым-қатынастары жақсы қарқынмен дамып келе жатыр. ТҮРІКСОЙ және «Еуразия жазушылар одағы» секілді іргелі ұйымдар екі халық арасындағы әдеби достықты нығайтуға күш салып келе

стратегической точки зрения литература – это долгосрочная идеология, поэтому признание казахской литературы в мире будет содействовать процветанию Казахстана.

Источники:

Айкын (2016). Собрались писатели из соседних стран. Доступен по адресу: http://old.aikyn.kz/ru/articles/show/29930-k_rsh_elder_d_zhazushylary_bas_osty. Дата обращения: 10.01.2020.

Егемен Казахстан (2109). Литература Казахстан вызвало интерес британских читателей. Доступен по адресу: <https://egemen.kz/article/185821-britan-oqyr-mandarynynh-qyzyghushylyghyn-oyatty>. Дата обращения: 11.01.2020.

Казак әдебиеті (2019). Лучшие образцы казахской литературы переведены на шесть языков ООН. Доступен по адресу: <https://qazaqadebieti.kz/22076/azadebietini-zdik-lgileri-b-ny-alty-tilinde>. Дата обращения: 13.01.2020.

Казинформ (2019). Как распространить антологию казахской литературы за рубежом. Доступен по адресу: <https://lenta.inform.kz/ru/kazak-adebietinin-antologiyasyn-shetelde-kalay-taratadya3487762>. Дата обращения: 10.01.2020.

Казинформ (2019). В Париже презентовали антологию казахской литературы на французском языке. Доступен по адресу: https://www.inform.kz/ru/parizhde-francuz-tilinde-kazak-adebietinin-antologiyasy-tanystyryldy_a3570868. Дата обращения: 12.01.2020.

Казинформ (2017). Необходимо вместе решать языковые проблемы тюркских народов, - Якуб Омероглу. Доступен по адресу: https://lenta.inform.kz/ru/tamyry-bir-turki-halyktarynyn-tildik-maselelerin-birlesheshken-zhon-yakub-omerogly_a3052884. Дата обращения: 12.01.2020.

Курсив (2019). В Египте состоялась презентация антологии современной казахской литературы. Доступен по адресу: <https://kursiv.kz/ru/news/2019-11/mysyrda-zamanau-i-kazak-debieti-antologiyasynytanystylymy-otti>. Дата обращения: 13.01.2020.

100 книг (2019). В Париже презентовали антологию казахской литературы на французском языке. Доступен по адресу: <https://100kitap.kz/ru/mass-media/80>. Дата обращения: 11.01.2020.

жатыр. Нақты саны белгісіз болса да, жылына 3-4 қазақ ақын-жазушысының шығармалары түрік тіліне аударылды. «Еуразия жазушылар одағы» жанынан шығатын «Кардеш калемлер» журналы қазақ ақын-жазушыларының еңбектерін жариялап, олардың басқа елдерге танылуына қолғабыс көрсетуде. Түркиядан кейін Қазақстанмен әдеби байланысы тығыз елдер арасында Әзербайжанды жеке атап өтуге болады. Қазақ және әзербайжан тілдері арасында тікелей аудармашы өте аз болғанына қарамастан, екі елдің жазушылар одағы жоғары деңгейде жұмыс жасауда [ҚазАқпарат, 2017].

Тәуелсіздік жылдары 30 ақын және 30 жазушының жазған шығармаларын жинақтап, шетелге таныту қазақ әдебиеті үшін үлкен серпіліс пен маңызды нәтиже. Кеңес Одағы тараған уақыттан бері қазақ әдебиетін әлемдік деңгейге көтеру бағытында кешенді жұмыстар атқарылмаса да, соңғы жылдары мемлекет тарапынан көрсетіліп жатқан қолдаудың арқасында нәтижелі оң қадамдар жасалды. Бұған қарамастан, әлі күнге дейін өз шешімін таппай келе жатқан өзекті мәселелер бар. Мысалы, қазақ әдебиетін шет тілдеріне және шетел әдебиетін қазақ тіліне аудару бір ізге келтірілмеуі салдарынан «Рухани жаңғыру» бағдарламасы аясында шет тілдерде жарық көрген антологияларға қатысты сыни пікірлер айтылып жатыр. Осы себептен, елімізде әдеби аударма мектебі мен ісін қалыптастыру қажет. Бұл ретте, игі бастамаларды қолға алып, ауыр жүкті алғаш арқалап отырған «Ұлттық аударма бюросы» сыни көзқарастарды ескере отырып, отандық ғылыми-зерттеу мекемелерімен және алдыңғы қатарлы мамандармен тығыз қарым-қатынас орнату арқылы алдағы уақытта осы мәселелерді біртіндеп шешетініне сенім бар. Стратегиялық тұрғыдан алғанда, әдебиет ұзақ мерзімді идеологияның бір құралы, сол себептен де қазақ әдебиетінің әлемге таныла бастауы тәуелсіз Қа-

зақстанның гүлденуіне өз айтарлықтай
үлесін қосатыны түсінікті.

Дереккөз:

Айқын (2016). Көрші елдердің жазушылары
бас қосты. Сілтеме: [http://old.aikyn.kz/ru/articles/
show/29930-k_rsh_elder_d_zhazushylary_bas_osty](http://old.aikyn.kz/ru/articles/show/29930-k_rsh_elder_d_zhazushylary_bas_osty).
Қаралған уақыты: 10.01.2020.

Егемен Қазақстан (2109). Қазақ әдебиеті Бри-
тан оқырмандарының қызығушылығын оятты.
Сілтеме: [https://egemen.kz/article/185821britanoqy
rmandarynyh-qyzyghushylyghyn-oyatty](https://egemen.kz/article/185821britanoqymandarynyh-qyzyghushylyghyn-oyatty). Қаралған
уақыты: 11.01.2020.

Қазақ әдебиеті (2019). Қазақ әдебиетінің үздік
үлгілері – БҰҰ-ның алты тілінде. Сілтеме: [https://
qazaqadebiyeti.kz/22076/aza-debietini-zdik-lgileri-b
ny-alti-tilinde](https://qazaqadebiyeti.kz/22076/aza-debietini-zdik-lgileri-bny-alti-tilinde). Қаралған уақыты: 13.01.2020.

ҚазАқпарат (2019). Қазақ әдебиетінің антоло-
гиясын шетелде қалай таратады. Сілтеме: [https://
lenta.inform.kz/kz/kazak-adebietinin-antologiyasyn-
shetelde-kalay-taratady_a3487762](https://lenta.inform.kz/kz/kazak-adebietinin-antologiyasyn-shetelde-kalay-taratady_a3487762) Қаралған уақы-
ты: 10.01.2020.

ҚазАқпарат (2019). Парижде француз тілінде
қазақ әдебиетінің антологиясы таныстырылды.
Сілтеме: [https://www.inform.kz/kz/parizhde-francuz-
tilinde-kazak-adebietinin-antologiyasy-tanystyryldy_
a3570868](https://www.inform.kz/kz/parizhde-francuz-tilinde-kazak-adebietinin-antologiyasy-tanystyryldy_a3570868). Қаралған уақыты: 12.01.2020.

ҚазАқпарат (2017). Тамыры бір түркі халықта-
рының тілдік мәселелерін бірлесе шешкен жөн.
Сілтеме: [https://lenta.inform.kz/kz/tamyry-bir-turki-
halyktarynyn-tildik-maselelerin-birlese-sheshken-
zhon-yakub-omerogly_a3052884](https://lenta.inform.kz/kz/tamyry-bir-turki-halyktarynyn-tildik-maselelerin-birlese-sheshken-zhon-yakub-omerogly_a3052884). Қаралған уақыты:
12.01.2020.

Курсив (2019). Мысырда заманауи қазақ әде-
биеті антологиясының таныстылымы өтті. Сілтеме:
[https://kursiv.kz/kz/news/2019-11/mysyrda-zama
nau-i-kazak-debieti-antologiyasynyn-tanystylymy-
otti](https://kursiv.kz/kz/news/2019-11/mysyrda-zamanai-kazak-debieti-antologiyasynyn-tanystylymy-ott). Қаралған уақыты: 13.01.2020.

100 кітап (2019). Парижде француз тілінде
қазақ әдебиетінің антологиясы таныстырылды.
Сілтеме: <https://100kitap.kz/kz/mass-media/80>. Қа-
ралған уақыты: 11.01.2020.

ОБЩАЯ ТЮРКСКАЯ ИСТОРИЯ ЯВЛЯЕТСЯ ОБЩИМ НАСЛЕДИЕМ ТУРЕЦКОГО МИРА ОРТАҚ ТҮРКІ ТАРИХЫ – ТҮРКІ ӘЛЕМІНІҢ ОРТАҚ МҰРАСЫ

*Еркинбек Тургунов**

Тюркские народы, имеющие общие исторические корни, стали добиваться конкретных результатов на пути к единству. Об этом свидетельствует тот факт, что в школах стран-членов Совета сотрудничества тюркоязычных государств (Тюркский совет) стал преподаваться новый курс «Общетюркская история». Учебник этого курса был разработан Международной тюркской академией (МТА) и был одобрен и принят Тюркским советом и министерствами образования этих стран. В настоящее время 30000 студентов в Турции, 10000 в Азербайджане и 15000 в Казахстане изучают общетюркскую историю в качестве факультативного курса. Учебник, охватывающий период с древнейших времен до XV века, дает много информации о тюркских государствах и их эпохе. Помимо общей истории тюркских народов, в учебнике освещены их общие традиции и национальные игры, сохранившиеся до наших дней. Без сомнения ожидается, что это положительно повлияет на интеграцию тюркской молодежи, проживающей в разных регионах [Тюркская академия, 2020].

Первый шаг к учреждению Тюркского Совета и Тюркской Академии, создателя учебника Общей тюркской истории, был сделан в ходе проходившего в Нахчыване 3 октября 2009 года 9-го Саммита тюркоязычных стран. По итогам саммита в Нур-Султан (Астана) 25 мая 2010 года была официально учреждена Тюркская академия. В 2010-2012 годах она действовала как национальное учреждение в Казахстане. На 2-м Саммите Тюркского совета, состоявшегося 23 августа 2012 года в Бишкеке, было достигнуто Соглашение

Түбі бір Түркі жұрты бір болудың, бірге болудың жолында нақты істерге қол жеткізе бастады. Оның нақты айғағы – Түркітілдес мемлекеттердің ынтымақтастық кеңесіне (Түркі кеңесі) мүше мемлекеттердің мектептерінде «Ортақ Түркі тарихы» сабағы оқытыла бастады. Осы сабақтың оқу құралы Түркі кеңесінің мақұлдауымен және аталмыш елдердің Білім министрліктерінің бекітуімен Халықаралық Түркі академиясы (ХТА) тарапынан дайындалды. Қазіргі таңда Түркияда 30 мың, Қазақстанда 15 мың және Әзербайжанда 10 мың оқушы «Ортақ Түркі тарихын» таңдамалы пән ретінде оқып жатыр. Алғашқы дәуірден XV ғасырға дейінгі аралықты қамтитын оқулық Түркілердің құрған мемлекеттері және олардың салтанат құрған дәуірлері туралы мол мағлұмат береді. Сонымен қатар, кітапта Түркі халықтарының бүгінгі күнге дейін жеткен салт-дәстүрлері мен дәстүрлі ойындарының ұқсастықтары туралы айтылады. Осылайша, бұл оқу құралы Түркі халықтары арасындағы тарихи-мәдени байланыстарды көрсете отырып, әртүрлі аймақтарда өмір сүретін Түркі жастарын біріктіруге септігін тигізері сөзсіз [Түркі академиясы, 2020].

«Ортақ Түркі тарихы» оқулығын әзірлеген Түркі академиясы мен Түркі кеңесін құру жолындағы алғашқы қадам 2009 жылы 3 қазанда Нахчиванда өткен Түркітілдес елдері басшыларының 9-шы саммитінде жасалды. Сол саммиттен кейін 2010 жылы 25 мамырда Нұр-Сұлтан (Астана) қаласында Түркі академиясы ресми түрде құрылды. 2010-2012 жылдар аралығында

* докторант, Евразийский научно-исследовательский институт, Казахстан.
erkinbek230388@gmail.com

о создании Тюркской академии как международной организации. Эта Академия, учрежденная совместными усилиями Казахстана, Турции, Азербайджана и Кыргызстана, получила международный статус 27 августа 2014 года. С тех пор МТА расширяет сотрудничество в области истории, языков, литературы и культуры для укрепления братских отношений между тюркскими народами. Стоит отметить, что в ходе Бишкекского саммита впервые была предложена и одобрена странами-участниками Тюркского совета идея ввести общетюркскую историю в качестве школьного предмета [Егемен Казахстан, 2017].

В 2017 году Тюркская академия провела встречу, чтобы обсудить процесс написания учебника по общетюркской истории под кураторством Тюркского совета. На встрече представитель Тюркского совета заявил, что будут подготовлены книги, которые будут способствовать укреплению единства тюркских государств. Более того, он объявил, что в будущем будут разработаны общетюркские учебники географии и литературы, которые будут преподаваться в школах тюркских стран. Студенты, изучающие общую историю, географию и литературу, в итоге станут гражданами, которые будут служить укреплению единства тюркских народов. Авторы Учебника общей тюркской истории также считают, что книга будет способствовать дальнейшему укреплению единства всего тюркского мира посредством преподавания общей истории [Тюркский совет, 2020].

Хотя тюркские народы знают, что имеют тесные общие историко-культурные связи, многолетняя разобщенность между ними отрицательно сказалась на их взаимоотношениях. В этом смысле будет полезен всеобъемлющий учебник истории. Ученые из Азербайджана, Казахстана, Кыргызстана и Турции собрались вместе, чтобы подготовить учебник, на создание которого ушло четыре года. В результате Общетюркская история впервые была введена как факультатив

Қазақстанда республикалық мекеме ретінде қызмет атқарып, 2012 жылы 23 тамызда Бішкекте өткен Түркі кеңесінің 2-ші саммиті аясында Түркі академиясын халықаралық ұйым ретінде құру туралы келісімге қол қойылған болатын. Қазақстан, Түркия, Әзербайжан және Қырғызстан мемлекеттері бірлесе құрған академия 2014 жылы 27 тамызда халықаралық мәртебеге ие болды. Сол кезден бастап ХТА Түркі халықтарының бауырластығын арттыру жолында тарих, тіл, әдебиет және мәдениет салаларындағы ынтымақтастықты арттырып келеді. Айта кететін жәйт, Бішкекте өткен саммитте алғашқы рет «Ортақ Түркі тарихын» сабақ ретінде орта мектептерде енгізу туралы ұсыныс көтеріліп, оны Түркі кеңесіне мүше мемлекеттер бірауыздан мақұлдаған болатын [Егемен Қазақстан, 2017].

2017 жылы Түркі академиясында Түркі кеңесінің қадағалауындағы «Ортақ Түркі тарихы» оқулығының жазылу үдерісін талқылау жиыны өтті. Сол жиында Түркі кеңесінің өкілі Түркі мемлекеттерінің бірлігін арттыратын кітаптар жазыла беретінін жеткізді. Болашақта ортақ география және ортақ әдебиет бойынша да оқу құралдары дайындалатынын, аталған оқулықтар да Түркі елдерінің мектептерінде оқытылатынын хабарлаған еді. Ортақ тарих, ортақ география, ортақ әдебиетті оқып, білім алған ұрпақтар Түркі әлеміндегі осы интеграциялық үдерісті одан әрі нығайтуға ықпал етеді. Бұл ойды «Ортақ Түркі тарихы» оқулығының авторлары да айтады [Түркі Кеңесі, 2020].

Тарихи-мәдени серіктестікке қарамастан арадағы ұзақ мерзімді үзілістер Түркі халықтарының бір-бірімен қарым-қатынасына да кері әсерін тигізді. Осы жан-жақты тарихи мағлұмат беретін оқулықтың пайдасы көп. Оқулықтың жарыққа шығуына Әзербайжан, Қазақстан, Қырғызстан және Түркияның ғалымдары төрт жыл уақыт жұмсаған. Нәтижесінде «Ортақ Түр-

в казахстанских школах. 15 октября 2019 года, после 7-го саммита Тюркского совета в Баку, Министерство образования Азербайджана объявило, что Учебник общетюркской истории будет включен в образовательную программу страны. На сегодняшний день учебник используется в 157 школах Азербайджана, а к 2020 году Баку планирует ввести курс общей тюркской истории в учебный процесс во всех школах Азербайджана [Тюркская академия, 2019]. Во время встречи казахско-киргызских интеллектуалов в Бишкеке выяснилось, что общетюркская история будет преподаваться и в Кыргызстане [24.kz, 2019a].

Учебник освещает историю и становление Хуннского, Сакского, Гоктуркского, Тургешского, древнеуйгурского и Киргизского каганатов, а также государств огузов, Каракойлы, Аккойлы, карлуков, Аварского, Хазарского, Караханлы, Газнели, сельджуков, Азербайджанского Атабея и Хорезмшаха. Можно также найти информацию о государствах османов, мамлюков, ильханов, Золотой Орде и тимуридах. Также есть информация о вкладе тюрков в мировую цивилизацию и историю человечества. В учебнике читатели могут найти ответы на такие вопросы, как «Кто такие тюрки?» и «Каковы ключевые проблемы тюркского мира?» Учебник дает множество примеров уважения тюркских народов к другим нациям и религиям, что станет основой для развития у студентов толерантности [Агентство Анадолу, 2020]. Он также предоставляет информацию об общих литературных персонажах того времени, их произведениях и духовных ценностях.

Хотя общетюркская история преподается в вышеупомянутых странах как факультативный предмет, эксперты, тем не менее, считают, что в будущем ее следует преподавать в школах как обязательный курс. В настоящее время тюркоязычные страны развивают сотрудничество, устанавливают прочные дипломатические отношения и стремятся к более тесным связям. Поэтому вполне возможно, что в

кі тарихы» сабағы ең бірінші болып Қазақстан мектептерінде таңдаулы пән ретінде оқытыла бастады. 2019 жылы 15 қазанда Бакуде өткен Түркі кеңесінің 7-ші саммитінен кейін Әзербайжанның Білім министірлігі «Ортақ Түркі тарихы» оқулығы елдің білім беру бағдарламасына енетіні туралы хабарлады. Бүгінгі күні Әзербайжанда жалпы саны 157 мектепте аталған оқулықпен білім беріліп жатыр, ал 2020 жылдан бастап ресми Баку «Ортақ Түркі тарихы» пәнін Әзербайжанның барлық мектептерінде білім үдерісіне енгізуді жоспарлап отыр екен [Түркі академиясы, 2019]. 2019 жылы Бішкекте өткен қазақ-қырғыз зиялыларының басқосуында «Ортақ Түркі тарихы» Қырғызстанда да оқытыла бастайтыны белгілі болды [24.kz, 2019a].

Оқулықта Ғұн, Сақ, Көктүрік, Түркеш, көне Ұйғыр және Қырғыз қағандықтарымен қатар, Оғыз, Қарақойлы, Аққойлы, Қарлұқ, Авар, Хазар, Қараханлы, Газнелі, Селжұқ, Әзербайжан Атабейлері және Хорезмшах сияқты мемлекеттердің құрылуы мен тарихы қамтылған. Османлы, Мәмлүк, Илханлы, Алтын Орда және Темір мемлекеттері туралы да мағлұмат алуға болады. Негізінен Түркілердің әлемдік өркениет пен адамзат тарихына қосқан үлесінен көп деректер берілген. Оқулықтан білім алған оқушы «Түркі әлемі деген не?», «Түркілер деген кімдер және олардың негізгі мәселелері қандай?» деген сұрақтарға жауап алатын болады. «Ортақ Түркі тарихы» кітабында Түркі халықтарының басқа ұлттардың діни наным-сенімдеріне құрметпен қарағаны туралы көп мысалдар келтірілген. [Анадолы агенттігі, 2020]. Бұл оқушылардың әртүрлі діндер мен нанымдарға толерантты болып қалыпташуына негіз болады.

Сонымен қатар, сол уақыттағы ортақ әдеби тұлғалар мен олардың шығармаларынан, рухани құндылықтарынан мәліметтер берілген. «Ортақ Түркі тарихы» әзірге аталған елдерде таңда-

будущем общая история будет преподаваться в школах стран Тюркского совета не как факультативный предмет, а как обязательный.

Также важно и то, что учебник освещает период до 15-го века. Поскольку в то время не было отдельных наций и государств, основной упор сделан на общем наследии, исторических личностях и событиях стран Тюркского совета и всех тюркских народов. Поэтому авторы говорят, что написание первой книги было делом несложным. Второй учебник, который будет написан для учеников 9-го класса, освещает период 15-21 веков. Этот учебник будет основан на неоспоримых, исторически доказанных фактах, касающихся становления государства Бабура, подъема Османского государства и период становления Казахского ханства [Baq.kz, 2017].

Учебник общетюркской истории издается на тюркских языках, таких как азербайджанский, казахский, киргизский и турецкий, а также на русском языке. Причина, по которой он написан на русском языке, заключается в том, что в странах бывшего Советского Союза до сих пор очень много школ с русским языком обучения. Кроме того, в Российской Федерации проживают тюрки, что сыграло решающую роль в переводе книги на русский язык. Говоря о Тюркском совете, важно подчеркнуть развивающиеся отношения между Советом и Узбекистаном, Туркменистаном и Венгрией. В 2019 году Узбекистан присоединился к Тюркскому совету. 15 октября того же года делегация во главе с Шавкатом Мирзиёевым приняла участие в VII саммите Тюркского совета в Баку. В ходе саммита Узбекистан заявил, что готов присоединиться к международным организациям, таким как МТА, образованной тюркскими государствами. Если Узбекистан станет членом МТА, курс общетюркской истории также может быть включен в учебную программу узбекских школ. Это связано с тем, что в разработке учебника принимали участие и узбекские ученые. Туркменистан

малы пән ретінде оқытылуда, алайда мамандар бұл сабақ болашақта мектептерде міндетті пән ретінде оқытылуы керек деп санайды. Қазіргі таңда Түркітілдес мемлекеттер арасында ынтымақтастық артып, әртараптандыру арқылы дипломатиялық қатынастар да жақсаруда. Сол себептен алдағы уақытта Түркі кеңесінің мемлекеттері мектептерінде ортақ тарих таңдамалы емес, негізгі пән ретінде оқытылуы әбден мүмкін.

Оқулық XV ғасырға дейінгі кезеңді қамтуының да үлкен мәні бар. Себебі, ол кезеңде қазіргі жекелеген ұлттар мен мемлекеттер болмағандықтан Түркі кеңесі мемлекеттері мен барша Түркі жұртына ортақ мұра, тарихи тұлғалар мен оқиғаларға баса назар аударылған. Сондықтан авторлар алғашқы оқулықты жазып шығу аса қиын болмағанын айтады. Оқулықтың 9-шы сынып оқушыларына арналып жазылатын екінші кітабы XV ғасырдан XXI ғасырға дейінгі аралықты қамтиды. Бұл оқулық Бабыр мемлекетінің құрылуынан бастап, Османлы мемлекетінің дамуы, Қазақ хандығының ірге тасының қалануы туралы нақты дәлелденген, дау тудырмайтын, талқыланбайтын деректер негізінде жазылатын болады [Baq.kz, 2017].

«Ортақ Түркі тарихы» оқулығы қазақ, түрік, әзербайжан, қырғыз және орыс тілдерінде жарыққа шыққан. Орыс тілінде жазылуының себебі, посткеңестік елдерде орыс тілінде білім беретін мектептердің саны әлі болса да көп. Ресей Федерациясының құрамында Түркі халықтарының болуы да бұл шешімге әсер етті. Осы тұста Өзбекстан, Түрікменстан және Мажарстан туралы да айтпай кетуге болмайды. 2019 жылы Өзбекстан Түркі кеңесіне мүше болды. Сол жылдың 15 қазанында Баку қаласында өткен Түркі кеңесінің 7-ші саммитіне Шавкат Мирзиёев бастаған делегация тұңғыш рет толық мүше ретінде қатысты. Саммитте Өзбекстан Түркі мемлекеттері тарапынан

еще не является членом Тюркского совета или МТА. Однако страну приглашают в качестве гостя на международные мероприятия в тюркских государствах, и мы можем ожидать новых событий от Туркменистана. Кроме того, с 2018 года Венгрия имеет статус наблюдателя в Тюркском совете и МТА. В 2019 году в Будапеште открылось представительство Тюркского совета. Ожидается, что в будущем курс общей тюркской истории будет включен в учебный процесс как в Венгрии, так и в Туркменистане.

В заключение следует отметить, что учебник общетюркской истории – это проект, который только что был реализован и интегрирован в учебный процесс, и мы можем увидеть его результаты в ближайшем будущем. По мнению экспертов, новая инициатива позволяет глубже понять происхождение тюркских народов. Еще один важный момент заключается в том, что молодые люди, которые вырастут, прочитав эту книгу, будут осознавать исторический вклад своих предков в развитие человеческой цивилизации.

Источники:

Агентство Анадолу (2020). Преподавался учебник общетюркской истории. Доступен по адресу: <https://www.aa.com.tr/tr/egitim/ortak-turk-tarihi-ders-kitabi-okutulmaya-baslandi/1740358>. Дата обращения: 03.03.2020.

Baq.Kz (2017) Отныне тюрки будут читать общий учебник истории. Доступен по адресу: http://old.baq.kz/en/news/bilim_gilim/budan_bilai_turki_tektester_ortak_tarih_okuligin_okidi20170927_201600. Дата обращения: 04.03.2020.

Егемен Казахстан (2017) Написаны книги по географии и литературе, общие для тюркских народов. Доступен по адресу: <https://egemen.kz/article/158893-turki-khalyqtaryna-ortaq-geografiya-dgane-adebiet-kitaptary-dgazylady>. Дата обращения: 04.03.2020.

Тюркская академия (2020). Учебник «Общая тюркская история» преподается в школах Азербайджана, Казахстана и Турции. Доступен по адресу: <http://twesco.org/2020/02/21/2010/>. Дата обращения: 04.03.2020.

Тюркский совет (2020). Учебник «Общетюркская история». Доступен по адресу: https://www.turkkon.org/tr/isbirligi-alarlari/egitim_4/ortak-turk-tarihi-ders-kitabi_18. Дата обращения: 04.03.2020.

құрылған ХТА сияқты аймақтық маңызы бар халықаралық ұйымға мүше болуға дайын екенін жеткізді. Осыған байланысты ХТА-ға мүшелігімен бірге, алдағы кезеңде Өзбекстанда да «Ортақ Түркі тарихы» сабағының оқу бағдарламасына енгізілуі күтілуде. Себебі, оқулық жазуға өзбекстандық ғалымдар да қатысқан. Түрікменстан әзірге Түркі кеңесіне де, ХТА-ға да қатыспайды. Дегенмен, түрікмен лауазымды тұлғалары Түркі мемлекеттері тарапынан өткізілетін барлық іс-шаралар мен отырыстарға қонақ ретінде шақырылады. Алдағы уақытта Түрікменстанда да кейбір жаңа үрдістер болуы әбден мүмкін. Ал Мажарстан 2018 жылдан бастап Түркі кеңесі мен ХТА-ның бақылаушы мәртебесіне ие. Бұл мәртебеден кейін 2019 жылы Будапештте Түркі кеңесінің өкілдік кеңсесі ашылды. Болашақта Өзбекстанмен қатар, Түрікменстан жәнғе Мажарстан мектептерінің білім беру үдерісіне «Ортақ Түркі тарихы» пәні қосылады деп күтуге болады.

Қорыта айтқанда, «Ортақ Түркі тарихы» оқулығы қолға енді алынып, оқу үдерісіне енді енгізілгенімен, жобаның нәтижелері өте қысқа мерзімде сезілетініне күмән жоқ. Өз салаларының жетекші ғалымдары бұл тың бастама түбі бір Түркі елдерінің ортақ Түркі тарихы мен түп-тамырын терең тануға мүмкіндік беретінін айтады. Тағы бір маңызды мәселе – осы оқулық бойынша білім алып өскен жастар ата-бабаларының адамзат өркениетіне қосқан үлестерін толық біле отырып, тарихи санаға ие болады.

Дереккөз:

Анадолы агенттігі (2020). Ортақ түркі тарихы оқулығы оқытыла бастады. Сілтеме: <https://www.aa.com.tr/tr/egitim/ortak-turk-tarihi-ders-kitabi-okutulmaya-baslandi/1740358>. Қаралған уақыты: 03.03.2020.

Baq.Kz (2017) Бұдан былай түркі тектестер ортақ тарих оқулығын оқиды. Сілтеме: http://old.baq.kz/kk/news/bilim_gilim/budan_bilai_turki_tektester_ortak_tarih_okuligin_okidi20170927_201600. Қаралған уақыты: 04.03.2020.

Тюркская академия (2019). Глава Тюркской академии Д. Кыдырали встретился с министром образования Азербайджанской Республики. Доступен по адресу: <http://twesco.org/2019/10/15/955/>. Дата обращения: 05.03.2020.

24.kz (2019). В Кыргызстане будут преподавать общую тюркскую историю. Доступен по адресу: <https://24.kz/en/zha-aly-tar/lemde/item/357139-yr-yzstanda-orta-t-rki-tarikhy-p-ni-o-utylma>. Дата обращения: 04.03.2020.

Егемен Қазақстан (2017) Түркі халықтарына ортақ география және әдебиет кітаптары жазылады. Сілтеме: <https://egemen.kz/article/158893-turki-khalyqtaryna-ortaq-geografiya-dgane-adebiet-kitaptary-dgazylady>. Қаралған уақыты: 04.03.2020.

Түркі академиясы (2020). «Ортақ Түркі тарихы» оқулығы Әзербайжан, Қазақстан және Түркия мектептерінде оқытыла бастады. Сілтеме: <http://twesco.org/2020/02/21/2010/>. Қаралған уақыты: 04.03.2020.

Түркі Кеңесі (2020). «Ортақ түркі тарихы» оқулығы. Сілтеме: https://www.turkkon.org/tr/isbirligi-alarlari/egitim_4/ortak-turk-tarihi-ders-kitabi_18. Қаралған уақыты: 04.03.2020.

Түркі академиясы (2019). Түркі академиясының басшысы Дархан Қыдырәлі Әзербайжан Республикасының Білім министрімен кездесті. Сілтеме: <http://twesco.org/2019/10/15/955/>. Қаралған уақыты: 05.03.2020.

24 Хабар (2019). Қырғызстанда ортақ түркі тарихы пәні оқытылмақ. Сілтеме: <https://24.kz/kz/zha-aly-tar/lemde/item/357139-yr-yzstanda-orta-t-rki-tarikhy-p-ni-o-utylma>. Қаралған уақыты: 04.03.2020.

ПРОБЛЕМА НЕДОВЕРИЯ К ВАКЦИНАМ В КАЗАХСТАНЕ ҚАЗАҚСТАНДА ВАКЦИНАҒА СЕНІМСІЗДІК БІЛДІРУ МӘСЕЛЕСІ

Гульнар Надирова*

По мере того, как новый коронавирус свирепствует по всему миру, число заражений которым достигло в общей сложности более 6 миллионов случаев, люди в разных частях света задаются вопросом, наступит ли в скором времени конец пандемии и связанных с ней последствий. К сожалению, среди экспертов сложилось общее мнение о том, что до тех пор, пока не сформируется коллективный иммунитет, говорить о конце пандемии не приходится [Дауди и Д'суза, 2020]. Коллективный иммунитет – это концепция, которая подразумевает уменьшение риска заражения среди уязвимых людей в группе через присутствие и близость людей, имеющих иммунитет [Файн, Эймс и Хейманн, 2011].

Коллективного иммунитета можно достичь двумя способами: либо посредством массовой вакцинации населения, либо через массовое распространение вируса среди населения. Последний вариант не кажется приемлемым в современных обществах, несмотря на некоторые недавние попытки, предпринятые, к примеру, в Великобритании, поскольку это чревато перегрузкой системы здравоохранения и тысячами смертельных случаев, которые можно было предотвратить. Таким образом, вакцинация рассматривается как единственно возможное устойчивое и долгосрочное решение. Как следствие, такая дискуссия высветила еще одну проблему – высокий уровень нерешительности в отношении вакцинации в некоторых обществах. Эта проблема стоит особенно остро в целом в странах СНГ и в Казахстане, в частности.

Әлемді жайлаған коронавируc инфекциясына шалдыққандар саны 6 миллионнан асып, вирустың жаңа түрі одан әрі таралған сайын, бүкіл әлемдегі адамдарды пандемия мен оның салдары жақын арада аяқталады ма деген сұрақ мазалауда. Өкінішке орай, сарапшылар «ұжымдық иммунитет» қалыптаспайынша пандемияның аяқталуы жайлы айту мүмкін емес деген пікірде [Дауди и Д'суза, 2020]. Ұжымдық иммунитет – бұл ауруға сезімтал адамдар арасында иммунитет қалыптастырған тұлғалардың болуы мен жақын болуы арқылы қоғамда жұқтыру қаупінің азаюын білдіретін ұғым [Файн, Эймс және Хейманн, 2011].

Ұжымдық иммунитетке екі жолмен қол жеткізуге болады: адамдарды жаппай егу арқылы немесе вирустың адамдар арасында жаппай таралуы арқылы. Ұлыбританиядағы кейбір бастамаларға қарамастан, екінші нұсқа қазіргі заманғы қоғам үшін қолайсыз болып көрінеді. Өйткені бұл медициналық жүйенің шамадан тыс ауыртпалық арқалауына және нәтижесінде мыңдаған алдын алуға болатын өлімге әкелуі мүмкін. Осылайша, вакцинация бұл тұрғыда жалғыз тұрақты ұзақ мерзімді шешім ретінде қарастырылады. Мұндай пікірталас нәтижесінде кейбір қоғамдарда вакцинаға сенімсіздік сияқты тағы бір маңызды тақырып күн тәртібіне шықты. Бұл мәселе, әсіресе, Тәуелсіз мемлекеттер достастығы елдерінде, атап айтқанда Қазақстанда өткір болып тұр.

Қазіргі уақытта вакциналар дүниежүзілік денсаулық сақтау саласындағы

* проф., к.и.н., Евразийский научно-исследовательский институт, Казахстан. gulnad@mail.ru

Сегодня вакцины считаются одним из величайших мировых достижений медицины, с помощью которого каждый год предупреждается 2-3 миллиона случаев смерти, уменьшаются глобальные показатели детской смертности и предотвращается неисчислимо число врожденных дефектов и случаев пожизненной инвалидности [Киени, 2016]. Более того, вакцинация стала основной причиной искоренения оспы и чумы крупного рогатого скота [Гринвуд, 2014]. С другой стороны, продолжаются дебаты по поводу побочных эффектов вакцин. Однако существует огромное множество данных, подтверждающих мнение о том, что побочные эффекты прививок либо незначительны, либо что ущерб от воздержания от вакцинации несоизмеримо перевешивает возможный вред от них.

Тем не менее, во всем мире до сих пор есть сильное сообщество противников вакцинации как в развивающихся, так и в развитых странах. Оно разрослось до такой степени, что Всемирная организация здравоохранения включила нерешительность в отношении вакцинации в десятку наиболее крупных угроз глобальному здоровью в 2019 году, поскольку она была признана одним из факторов 30%-ного роста случаев кори по всему миру [Всемирная организация здоровья, 2019]. В широкомасштабном опросе, в котором приняли участие более 140000 человек в 140 странах, проведенном Wellcome Global Monitor в 2018 году, Казахстан вошел в число 24 стран с самым низким уровнем вакцинации. Причем девять из 24 стран в этом списке – постсоветские. Более того, граждане Казахстана, как правило, меньше доверяют вакцинам, чем люди во всем мире: примерно от 50 до 60% местного населения верят в безопасность вакцины по сравнению с 79% в среднем во всем мире. Тем не менее, такой уровень доверия выше, чем в России, Украине и Беларуси, и несколько ниже, чем в других странах Центральной Азии [Галлуп, 2019].

ең үлкен жетістіктердің бірі болып саналады [Киени, 2016]. Вакцина салу жыл сайын 2-3 миллионға жуық өлім жағдайының алдын алып, әлем бойынша бала өлімін төмендетеді, сондай-ақ сансыз туа біткен кемістіктер мен өмір бойы мүгедектіктің алдын алады [Гринвуд, 2014]. Сонымен қатар, вакциналар шешек пен ірі қара мал обасын жоюдың негізгі жолы болып табылды. Екінші жағынан, вакциналардың жанама әсерлері туралы пікірталастар жалғасып жатқаны белгілі. Дегенмен, вакциналардың жанама әсерлері шамалы немесе олардың келтіретін зияны вакциналардан бас тарту нәтижесінде туындайтын залалдан едәуір аз деген пікірді растайтын мәліметтер баршылық.

Десе де, бүкіл әлемде – дамушы елдерде де, дамыған елдерде де әлі де вакцинацияға қарсы маңызды топ бар. Бұл үрдістің кең таралғаны соншалық, Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы вакцинаға сенімсіздікті 2019 жылы жаһандық денсаулыққа төнетін алғашқы он қауіптің бірі деп санады. Өйткені вакцинаға сенімсіздік бүкіл әлемде қызылша ауруының 30% өсуіне әсер ететін факторлардың бірі ретінде танылды [Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы, 2019]. 2018 жылы Wellcome Global Monitor тарапынан жүргізіліп, 140 елдегі 140 мыңнан астам адамды қамтыған кең ауқымды сауалнамада Қазақстан вакцинация деңгейі ең төмен 24 ел қатарына енді. Аталмыш тізімдегі 24 елдің тоғызы – посткеңестік кеңістіктегі елдер. Сонымен қатар, қазақстандықтар әлемдегі адамдарға қарағанда вакциналарға азырақ сенеді. Вакциналардың қауіпсіздігіне Қазақстан тұрғындарының шамамен 50-60%-ы сенсе, әлем бойынша бұл көрсеткіш орташа есеппен 79%-ды құрайды. Мұндай сенімділік деңгейі Ресей, Украина және Беларусь елдеріне қарағанда жоғары және Орталық Азияның басқа мемлекеттеріне қарағанда біршама төмен [Галлуп, 2019].

С точки зрения безопасности вакцин на местное общественное мнение влияют несколько факторов, которые следует принять во внимание. Это фейковые новости, негативный предыдущий опыт и недоверие к правительственным учреждениям и инициативам в целом.

Проблему фейковых новостей можно разделить на две отдельные проблемы. Первую составляют фейковые новости и дезинформация со стороны традиционных и сравнительно надежных ресурсов, таких как отдельные российские интернет и телевизионные медиа, активно вещающие в Казахстане. Примечательно, что Еврокомиссия на сегодняшний день проанализировала 80 разных отчетов, содержащих ложную или вводящую в заблуждение информацию о COVID-19, опубликованную как официальными российскими государственными медиа сайтами, так и платформами и авторами, тесно связанными с Кремлем [Весель, 2020]. Дезинформация носила в основном конспирологический характер и указывала на искусственное происхождение вируса и преуменьшала серьезность проблемы. Второй проблемой является распространение фейковых новостей через такие популярные мессенджеры, как WhatsApp. В местных WhatsApp чатах гуляло множество фейковых новостей о различных аспектах коронавирусной пандемии [Соколова, 2020]. В Казахстане со времени начала пандемии было возбуждено по меньшей мере восемь уголовных дел, связанных с фейковыми новостями о коронавирусе [Tengrinews, 2020].

Другим важным фактором, влияющим на ситуацию, является общее недоверие к правительственным учреждениям. Согласно данным ежегодного опроса, проведенного Центром стратегических инициатив, частной независимой консалтинговой компанией, базирующейся в Казахстане, более 60% опрошенных не доверяют большинству правительственных учреждений, за исключением президента [Севостьянова, 2019]. Такое недо-

Вакцинация қауіпсіздігі тұрғысынан жергілікті қоғамдық пікірге әсер ететін, назар аударуға тұрарлық бірнеше маңызды фактор бар. Олар – жалған жаңалықтар, бұған дейінгі жағымсыз тәжірибе және мемлекеттік органдар мен бастамаларға деген сенімсіздік.

Жалған жаңалықтар мәселесін екі бөліп қарастыруға болады. Біріншісі – Қазақстанда белсенді түрде хабар тарататын ресейлік интернет және теледидарлық ақпарат құралдары сияқты дәстүрлі және салыстырмалы түрде сенімді ақпарат көздерінен келетін жалған жаңалықтар мен ақпараттар. Айта кету керек, Еуропалық комиссия осы уақытқа дейін Ресейдің мемлекеттік медиа сайттарында, сондай-ақ Кремльмен тығыз байланысы бар платформалар мен авторлар жариялаған COVID-19 туралы жалған немесе жаңылыстыратын мәліметтерді қамтыған 80 түрлі есепке талдау жасады [Весель, 2020]. Бұл есептердегі жалған ақпараттар көбінесе, вирустың жасанды түрде пайда болғанын мәлімдеп, мәселенің маңыздылығын төмендете отырып, негізінен астыртын әрекет сипатында болды. Екінші мәселе – жалған жаңалықтардың WhatsApp сияқты танымал мессенджерлер арқылы таралуы. Жергілікті WhatsApp чаттарында коронавирустық пандемияның әртүрлі аспектілері туралы көптеген жалған жаңалықтар таралды [Соколова, 2020]. Қазақстанда пандемия басталғалы бері коронавирусқа қатысты жалған жаңалықтармен байланысты кем дегенде сегіз қылмыстық іс ашылды [Tengrinews, 2020].

Жағдайға әсер ететін тағы бір маңызды фактор – мемлекеттік органдарға деген сенімсіздік. Қазақстандағы жеке меншікті тәуелсіз консалтингтік компания болып табылатын Стратегиялық бастамалар орталығы тарапынан жыл сайын жүргізілетін сауалнамадан анықталғандай, сауалнамаға қатысушылардың 60%-ынан астамы президентті қоспағанда, көптеген мемлекеттік ин-

верие создает недовольство каждый раз, когда население сталкивается с любой инициативой правительства. Поэтому неудивительно, что новая законодательная инициатива по обязательной вакцинации в Казахстане немедленно вызвала негативную реакцию [Радио Азаттык, 2020]. Это особенно актуально в области общественного здравоохранения, поскольку казахстанцы помнят некоторые такие широко известные трагедии, как случай массового заражения СПИДом в Шымкенте в 2006 году [Клевцова, 2012].

Возможной причиной как недоверия людей к программам государственной вакцинации, так и чрезмерного доверия по отношению к фейковым источникам и конспирологическим идеям может быть низкий уровень профессионализма тех, кто осуществляет эти программы – производителей вакцин, медперсонала, ответственного за вакцинацию и правительственных чиновников, которые демонстрируют некомпетентность, когда дело касается общественной безопасности. Речь не идет о недоверии к науке и медицине в целом. На самом деле, во время пандемии надежды всех были обращены к врачам, и основная часть населения ждет, что медицинские работники и исследователи совместными усилиями создадут противовирусное лекарство. Что касается профессионализма, то это вопрос качества образования, и поэтому мы снова возвращаемся к проблеме недооцененной, низкооплачиваемой, низкостатусной, многострадальной сферы образования, которое дает обществу продукт, который оно заслуживает.

Источники:

Везель, Барбара (2020). Проводит ли Россия кампанию дезинформации о коронавирусе? Доступен по адресу: <https://www.dw.com/en/is-russia-running-a-coronavirus-disinformation-campaign/a-52864106>. Дата обращения: 30.05.2020.

Всемирная организация здоровья (2019). Десять угроз глобальному здоровью в 2019 г. Доступен по адресу: <https://www.who.int/news-room/feature-stories/ten-threats-to-global-health-in-2019>. Дата обращения: 29.05.2020.

ституттарға сенбейді [Севостьянова, 2019]. Мұндай сенімсіздік кез-келген үкіметтік бастамамен бетпе-бет келген сайын халық арасында кері әсер туғызады. Сондықтан Қазақстанда міндетті вакцинация туралы жаңа заңнамалық бастамаға жедел теріс кері байланыс болғандығы таңқаларлық жайт емес [Азаттық радиосы, 2020]. Қазақстандықтар 2006 жылы Шымкент қаласында орын алған жаппай ВИЧ дертін жұқтыру оқиғасы сияқты кейбір қайғылы жағдайларды ұмытпағандықтан, мұндай оқиғалар әсіресе денсаулық сақтау саласында өзектілігін сақтап келеді [Клевцова, 2012].

Мемлекеттік вакцинация бағдарламаларына сенімсіздіктің және жалған ақпарат көздері мен астыртын әрекет идеяларына деген шамадан тыс сенімнің ықтимал себебі осы бағдарламаларды іске асыратындардың – вакцинаны өндірушілердің, вакцинацияға жауапты медициналық қызметкерлердің және қоғамдық қауіпсіздікке қатысты біліксіздік танытатын мемлекеттік қызметкерлердің кәсіби деңгейінің төмендігі болуы мүмкін. Бұл әдетте ғылым мен медицинаға деген сенімсіздікке қатысты емес. Шынтуайтына келгенде, пандемия кезінде барлық адамдар дәрігерлерге үміт артып, халықтың көп бөлігі медицина қызметкерлері мен зерттеушілер бірлесіп вирусқа қарсы дәрі-дәрмекті ойлап табады деп күтеді. Кәсіпқойлыққа келетін болсақ, бұл білім беру сапасына қатысты екені айқын. Сондықтан да біз ұзақ уақыт бойы бағаланбай келе жатқан, жалақысы аз, төмен мәртебелі болса да, қоғамды лайықты өніммен қамтамасыз ететін білім беру саласына қайта ораламыз.

Дереккөз:

Азаттық радиосы (2020). Қазақстандағы балаларға міндетті екпеге кім неге қарсы Сілтеме: <https://rus.azattyq.org/a/kazakhstan-vaccination-children-article/30613279.html>. Қаралған уақыты: 31.05.2020.

Весель, Барбара (2020). Ресей коронавирусты дезинформациялау науқанын жүргізіп жатыр ма?

Дауди, Дэвид и Джипсиамбер, Д'суза (2020). Что такое коллективный иммунитет и как его добиться при COVID-19? Дата обращения: <https://www.jhsph.edu/covid-19/articles/achieve-herd-immunity-with-covid19.html>. Дата обращения: 30.05.2020.

Файн, Пол, Имс, Кен и Дэвид, Хейманн (2011). «Стадный иммунитет»: приблизительное руководство. Доступен по адресу: <https://academic.oup.com/cid/article/52/7/911/299077#3862682>. Дата обращения: 31.05.2020.

Галлуп (2019). Wellcome Global Monitor - Результаты Первой волны. Доступен по адресу: <https://wellcome.ac.uk/sites/default/files/wellcome-global-monitor-2018.pdf>. Дата обращения: 31.05.2020.

Гринвуд, Брайан (2014). Вклад вакцинации в глобальное здоровье: прошлое, настоящее и будущее. Доступен по адресу: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4024226/>. Дата обращения 30.05.2020.

Киени, Мари-Поль (2016). Вакцины: история глобального успеха в области здравоохранения, которая держит нас в напряжении. Доступен по адресу: <https://www.who.int/mediacentre/commentaries/vaccines/en/>. Дата обращения 31.05.2020.

Клевцова, Анна (2012). Шымкентский скандал с ВИЧ: шесть лет спустя. Доступен по адресу: <https://rus.azattyq.org/a/hiv-scanal-in-shymkent-six-years-later/24798176.html>. Дата обращения 30.05.2020.

Радио Азаттык (2020). Кто и почему выступает против обязательной вакцинации детей в Казахстане? Доступен по адресу: <https://rus.azattyq.org/a/kazakhstan-vaccination-children-article/30613279.html>. Дата обращения: 31.05.2020.

Севостьянова, Ирина (2019). Общество неверующих. Почему казахстанцы не доверяют государственным структурам. Доступен по адресу: https://forbes.kz/stats/obschestvo_Neveruyuschih_pochemu_kazahstantsyi_ne_doveryayut_institutam_vlasti/. Дата обращения 31.05.2020.

Соколова, Илона (2020). Пограничные беспорядки и закрытые гоструктуры: почему в Казахстане распространяются фейки о коронавирусе. Доступен по адресу: <https://www.caravan.kz/news/pogranichnye-rasstrojstva-i-zakrytost-gosorganov-pochemu-v-kazakhstan-rasprostranyayutsya-fejki-o-koronaviruse-604689/>. Дата обращения 31.05.2020.

Tengrinews (2020). В Казахстане возбуждено 8 уголовных дел из-за фейков о коронавирусе. Доступен по адресу: https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/8-ugolovnyih-del-zaveli-iz-za-fejkov-koronavirus-kazahstane-395545/. Дата обращения 31.05.2020.

Сілтеме: <https://www.dw.com/en/is-russia-running-a-coronavirus-disinformation-campaign/a-52864106>. Қаралған уақыты: 30.05.2020.

Галлуп (2019). Wellcome Global Monitor - алғашқы толқындық нәтижелер. Сілтеме: <https://wellcome.ac.uk/sites/default/files/wellcome-global-monitor-2018.pdf>. Қаралған уақыты: 31.05.2020.

Гринвуд, Брайан (2014). Вакцинацияның ғаламдық денсаулыққа қосатын үлесі: өткені, бүгіні және болашағы. Сілтеме: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4024226/>. Қаралған уақыты: 30.05.2020.

Доуди, Дэвид және Гипсамбер, Д'суза (2020). Табын иммунитеті дегеніміз не және оған COVID-19 көмегімен қалай қол жеткізуге болады? Сілтеме: <https://www.jhsph.edu/covid-19/articles/achieving-herd-immunity-with-covid19.html>. Қаралған уақыты: 30.05.2020.

Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы (2019). 2019 жылы әлемдік денсаулыққа он қатер. Сілтеме: <https://www.who.int/news-room/feature-stories/ten-threats-to-global-health-in-2019>. Қаралған уақыты: 29.05.2020.

Киени, Мари-Паул (2016). Вакциналар: біздің денсаулығымызды бір қалыпта ұстайтын денсаулықтың ғаламдық тарихы. Сілтеме: <https://www.who.int/mediacentre/commentaries/vaccines/en/>. Қаралған уақыты: 31.05.2020.

Клевцова, Анна (2012). Шымкенттегі АИТВ-ға қауыпты дау: алты жылдан кейін. Сілтеме: <https://rus.azattyq.org/a/hiv-scanal-in-shymkent-six-years-later/24798176.html>. Қаралған уақыты: 30.05.2020.

Севостьянова, Ирина (2019). Сенбейтіндер қоғамы. Неліктен қазақстандықтар мемлекеттік институттарға сенбейді? Сілтеме: https://forbes.kz/stats/obschestvo_neveruyuschih_pochemu_kazahstantsyi_ne_doveryayut_institutam_vlasti/. Қаралған уақыты: 31.05.2020.

Соколова, Илона (2020). Шекарадағы тәртіпсіздіктер және жабық мемлекеттік органдар: коронавирустық фейктер Қазақстанда неге кең таралуда. Сілтеме: <https://www.caravan.kz/news/pogranichnye-rasstrojstva-i-zakrytost-gosorganov-pochemu-v-kazakhstan-rasprostranyayutsya-fejki-o-koronaviruse-604689/>. Қаралған уақыты: 31.05.2020.

Tengrinews (2020). Қазақстандағы коронавирус туралы жалған мәліметтер бойынша 8 қылмыстық іс ашылды. Сілтеме: https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/8-ugolovnyih-del-zaveli-iz-za-fejkov-koronavirus-kazahstane-395545/. Қаралған уақыты: 31.05.2020.

Файн, Пол, Эймс, Кен және Дэвид, Хейманн (2011). «Табын иммунитеті»: жалпы нұсқаулық. Сілтеме: <https://academic.oup.com/cid/article/52/7/911/299077#3862682>. Қаралған уақыты: 31.05.2020.

ИСТОРИЧЕСКАЯ И ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНАЯ ОСНОВЫ МЕЖДУНАРОДНОЙ МОБИЛЬНОСТИ СТУДЕНТОВ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ СТУДЕНТТІК ҰТҚЫРЛЫҚТЫҢ ТАРИХИ-ЗИЯТКЕРЛІК ИНФРАҚҰРЫЛЫМЫ

*Суат Бейлур**

Поездки за границу в целях получения образования и стажировки являются результатом интернационализации образования, другими словами, распространения международной образовательной деятельности. Хотя история интернационализации образования в рамках назидательной и миссионерской деятельности восходит к глубокой древности, с методологической точки зрения процесс начался в XVIII веке. После второй мировой войны процесс интернационализации образования и установления его правовых рамок ускорился под руководством Организации объединенных наций (ООН). С тех пор наблюдается рост образовательной деятельности как международных организаций, таких как организация ООН по вопросам образования, науки и культуры (ЮНЕСКО) и отдельных стран. В этот период, когда Соединенные Штаты Америки и страны Европы занимают лидирующие позиции, процесс интернационализации главным образом доминирует в сфере высшего образования [Теичлер, 2020]. В этом исследовании будет дан обзор исторических предпосылок и интеллектуальной базы международной студенческой мобильности.

Международная студенческая мобильность имеет огромное значение с точки зрения научно-технологического развития и культурных обменов, не говоря об индивидуальной сфере. Через международную студенческую мобильность происходит передача знаний между государствами и культурами. В ходе этого процесса можно развивать существующие знания, создавать новую

Білім алу мен оқу мақсатында шетелге шығу – білім беруді интернационалдандырудың, басқа сөзбен айтқанда, халықаралық білім беру қызметінің таралу нәтижесі. Миссионерлік қызмет аясында білім беруді интернационалдандырудың тамыры ежелгі дәуірден бастау алса да, әдіснамалық тұрғыдан бұл үдеріс XVIII ғасырда басталды. Екінші дүниежүзілік соғыстан кейін Біріккен Ұлттар Ұйымының (БҰҰ) басшылығымен білім беруді интернационалдандыру және оның құқықтық негізін құру үдерісі үдей түсті. Сол кезден бері БҰҰ-дың білім беру, ғылым және мәдениет мәселелері жөніндегі ұйымы (ЮНЕСКО) сияқты халықаралық ұйымдары және жекелеген мемлекеттер деңгейінде білім беру саласындағы белсенділіктің өсуі байқалды. Қазіргі уақытта АҚШ пен Еуропа елдері жетекші рөлге ие болған кезде интернационалдандыру үдерісі негізінен жоғары білім беру саласында басым [Теичлер, 2020]. Ұсынылып отырған зерттеу халықаралық студенттік ұтқырлықтың тарихы мен зияткерлік инфрақұрылымына жалпы шолу жасайды.

Халықаралық студенттік ұтқырлығы жеке саладан бөлек ғылыми-технологиялық даму мен мәдени алмасу тұрғысынан алғанда үлкен маңызға ие. Халықаралық студенттік ұтқырлық арқылы мемлекетаралық және мәдениаралық білім беру үдерісі жүзеге асады. Бұл үдеріс қолданыстағы білімді дамытып, жаңа ақпаратты шығаруға және оны әлемдік айналымға енгізуге мүмкіндік береді.

* доктор, Евразийский научно-исследовательский институт, Казахстан. suatbeylur@gmail.com

информацию и вводить ее в глобальное обращение.

В течение веков международное образование оказывает глубокое воздействие на религиозные, экономические, политические или культурные аспекты отношений между людьми, сообществами и странами [де Вит, 2020]. Интеллектуальное развитие человеческой цивилизации и его отражение во многих областях имеет массовую и институциональную природу с точки зрения образования. Эпистемологические центры, где воссоздавалась информация, также превратились в центры образования. В этом смысле центры образования, такие как Месопотамия, Египет, Спарта и Афины с древнейших времен до эллинистического периода были на переднем крае [Гуисэпи, 2013].

В эпоху империй было обычным делом, когда студентов, привезенных из зарубежных стран, отправляли обратно на родину после того, как их готовили занять лидирующие позиции в качестве ученых или руководителей [де Вит и Найт, 1995]. В Османской империи практика подготовки иностранных студентов как ученых и правителей достигла небывалых высот, и особое внимание уделялось вопросу подготовки квалифицированных кадров для нужд центральной и провинциальной администрации. В период VIII-XIII веков Туркестан был важным эпистемологическим центром со своими медресе и учеными и принимал многих студентов из-за пределов региона. Начиная с середины XIX века большое количество студентов из Туркестанских ханств направлялось в Стамбул в основном для прохождения военной подготовки [Андижан, 2009].

Смещение ведущих в глобальном измерении позиций в области образования в сторону Европы и США совпадает по времени с современным периодом. Особенно после окончания Второй мировой войны научно-культурный обмен между странами стал происходить через сферу

Ғасырлар бойы халықаралық білім адамдар, қауымдастықтар мен елдер арасындағы қарым-қатынастардың діни, экономикалық, саяси немесе мәдени аспектілеріне үлкен ықпал жасап келді [де Вит, 2020]. Адамзат өркениетінің интеллектуалды дамуы және оның көптеген салаларда көрініс табуы білім беру саласында жаппай және институционалды сипатқа ие болды. Ақпарат қайта өндіріп шығарумен айналысқан эпистемологиялық орталықтар да білім беру орталықтарына айналды. Осы тұрғыдан алғанда Месопотамия, Мысыр, Спарта және Афиндер сияқты ежелгі дәуірден эллиндік кезеңге дейінгі білім беру орталықтары алдыңғы қатардан көрінді [Гуисэпи, 2013].

Империялар дәуірінде өзге елдерден әкелінген студенттерді болашақта ғалым немесе әкімшілік қызметкер ретінде жетекші рөлдерге шығатындай етіп оларды дайындықтан өткізіп, тәрбиелеп, өз елдеріне қайтару қалыпты үрдіс еді [де Вит және Найт, 1995]. Осман империясында шетелдік студенттерді ғалым мен басқарушы ретінде дайындау тәжірибесі өзінің шырқау шегіне жетіп, ол кезде орталық пен провинциялардың қажеттіліктеріне қарай білікті кадрларды даярлау мәселесіне айрықша назар аударылды. VIII-XIII ғасырларда өз медресесі мен ғалымдарына ие болған Түркістан эпистемологиялық орталық ретінде аймақтан тыс жерлерден көптеген студенттер оқуға қабылдап отырды. XIX ғасырдың ортасынан бастап негізінен әскери дайындықтан өту үшін Орталық Азия хандықтарынан көптеген студенттер Ыстамбұлға жіберілді [Андижан, 2009].

Әлемдік білім беру көшбасшылығының Еуропа мен АҚШ-қа қарай ауысуы жаңа қазіргі дәуірге тұспа-тұс келді. Әсіресе, Екінші дүниежүзілік соғыстан кейін елдер арасындағы ғылыммен және мәдениетпен алмасу білім беру және оқыту арқылы жүзеге аса бастады. 1960-жылдары дамыған елдер да-

образования. В 1960-х развитые страны выделили образовательные стипендии для «оказания помощи» развивающимся странам. Односторонняя в целом студенческая мобильность привела к утечке мозгов [Кыргызыдаг и др., 2013]. Затем мир вошел в период холодной войны, в течение которого не происходило широкомасштабных военных конфликтов, но имели место идеологическая поляризация и конфронтация, как видно из названия. В течение этого периода государства, находящиеся на противоположных полюсах, старались привлечь в свои страны иностранных студентов посредством разнообразных стипендиальных программ. Основной целью было дать возможность иностранным студентам, завершившим образование, вернуться в свои страны и проводить идеологическую пропаганду и политику военного сдерживания против противоположной стороны [Ричмонд, 2010].

С окончанием периода биполярной мировой системы изменения, вызванные глобализацией, привели к интернационализации высшего образования и росту конкуренции в этой области. Рост глобальной конкуренции, инновационных требований, новых рынков и способов производства еще больше подчеркнули значение информационного общества, которое производит информацию, технологии и услуги.

Конец холодной войны ознаменовал не только завершение идеологической войны, но и поменял природу силы. Концепция мягкой силы, введенная Джозефом Найем, подразумевает способность влияния на другие страны с помощью дипломатической инфраструктуры страны, качества и возможностей образования, деловой привлекательности, а также культуры и ее продуктов. Сегодня международная студенческая мобильность стала важным инструментом культурной дипломатии, которая является решающим инструментом мягкой силы в процессе принятия внешнеполитических решений. Примечательно, что развитые страны

мушы елдерге «көмек» мақсатында білім беру стипендияларын бөлді. Жалпы алғанда, студенттердің біржақты ұтқырлығы ғұламалардың жылыстауына алып келді [Кыргызыдаг және т.б., 2013]. Бұдан кейін әлем «қырғи қабақ соғыс» кезеңіне қадам басты. Ол уақытта ауқымды қақтығыстардың орын алмағанымен де, кезеңнің атауы көрсетіп тұрғандай идеологиялық поляризация мен тайталас жүрді. Бұл кезеңде қарама-қарсы полюстегі мемлекеттер түрлі стипендиялық бағдарламалар арқылы шетелдік студенттерді өз елдеріне тартуға тырысты. Мұндағы негізгі мақсаты – білімін аяқтаған шетелдік студенттер өз елдеріне оралған соң, қарсы полюстегі мемлекеттің идеологиялық насихаты мен әскери саясатына төтеп беруге қатыстыру [Ричмонд, 2010].

Әлемдік биполярлық жүйенің жойылуынан кейін жаһанданудың салдарынан туындаған өзгерістер жоғары білім берудің интернационалдануына және осы саладағы бәсекелестіктің артуына алып келді. Әлем деңгейіндегі бәсекелестіктің, инновацияларға қатысты сұраныстың, жаңа нарықтардың, өндірістің жаңа мүмкіндіктерінің өсуі ақпаратты, технология мен қызметті өндіретін ақпараттық қоғамның маңыздылығын тағы бір рет айқын көрсеткен болатын.

Қырғи-қабақ соғыстың аяқталуы тек идеологиялық соғыстың аяқталуын білдіріп қана қоймай, биліктің табиғатын да айтарлықтай өзгертті. Алғаш рет Джозеф Най ұсынған «жұмсақ күш» тұжырымдамасы дамыған дипломатиялық инфрақұрылымға, білім берудің сапасы мен жаңа мүмкіндіктеріне, бизнес жүргізудің тартымдылығына, сондай-ақ озық мәдениет пен оның өнімдеріне ие дамыған елдердің өзге елдерге ықпал ету түрін білдіреді. Бүгінгі таңда халықаралық студенттік ұтқырлық мәдени дипломатияның маңызды құралына айналса, соңғысы өз кезегінде сыртқы саясаттағы шешімдерді қабылдау кезінде жұмсақ күштің

стараятся укрепить свои позиции в международной системе посредством привлечения студентов из разных уголков мира, тогда как развивающиеся страны дают знать, что они также присутствуют в мировой системе через международных студентов. Международная студенческая мобильность предлагает государствам значительные политические, экономические и культурные возможности, принимая во внимание нарастание сложности и взаимозависимости отношений [Най, 2004].

Хотя, казалось бы, острота политических тревог снизилась в эпоху после холодной войны, в глобальной системе появились новые акторы, а также происходят валютные, торговые и финансовые войны, экономические последствия которых ощущаются во всем мире. Учитывая тот факт, что международные студенты оказали воздействие на американскую экономику на сумму 40 млрд долларов только в 2019 году, можно сказать, что наряду с отдельными отраслями международное образование также достигло значительного глобального уровня. Согласно устройству мира после холодной войны, в международной студенческой мобильности большее значение имели экономические и политические вопросы, в то время как академические, культурные и социальные аспекты оставались на заднем плане [Цян, 2003]. Согласно другой точке зрения, существует сеть взаимозависимых и сложных взаимоотношений между знанием, властью и богатством. В своей книге «Взлет и падение великих держав» Пол Кеннеди объяснил, как экономические и военные державы изменились на международной арене начиная с XVI века [Кеннеди, 1998]. Взгляд на историю человечества показывает, что общества и цивилизации, которые имели экономическую и политическую власть, также были эпистемологическими центрами. Эти центры, с одной стороны, регулировали и создавали науку, с другой, определяли направление развития как экономики, так и политики.

айрықша маңызды құралының міндетін атқарып отыр. Дамыған елдер әлемнің түкпір-түкпірінен студенттерді тарту арқылы халықаралық жүйедегі өз позицияларын нығайтуға ұмтылған шақта, дамушы елдер жаһандық жүйеге халықаралық студенттер арқылы қатыса алатындықтарын көрсетуге тырысып жатқандықтарын айта кеткен жөн. Осы күнгі өзара тәуелді және едәуір күрделенген қарым-қатынастар жүйесін ескеретін болсақ, халықаралық студенттік ұтқырлық барлық мемлекеттерге барынша жаңа саяси, экономикалық және мәдени мүмкіндіктерді бере алады [Най, 2004].

Қырғи-қабақ соғыстан кейінгі дәуірде, саяси мәселелердің маңыздылығы төмендей түсті болып көрінгенімен, жаһандық жүйеде жаңа қатысушылар пайда болып, экономикалық зардаптары бүкіл әлемге сезіліп жатқан валюталық, сауда және қаржы соғыстары туындап отыр. Халықаралық студенттер АҚШ экономикасына тек 2019 жылы ғана 40 миллиард доллар көлемінде ықпал еткенін ескеретін болсақ, жоғарыда ата өткен салалардан қоса, халықаралық білім беру де айтарлықтай әлемдік деңгейге жетті деуге толық негіз бар. Қырғи-қабақ соғыстан кейін орныққан модельдер жүйесінде, халықаралық студенттік ұтқырлықта экономикалық және саяси мәселелер анағұрлым басым жағдайға ие болғандықтан, академиялық, мәдени және әлеуметтік аспектілер артқы қатарға ысырылып отырды [Цян, 2003]. Екінші жағынан, білім, билік пен байлық арасындағы өзара байланысты және күрделі қатынастар жүйесі де бар екендігін назардан шығармаған жөн. Пол Кеннеди өзінің «Ұлы державалардың күшеюі және құлдырауы» атты кітабында XVI ғасырдан бастап халықаралық аренада экономикалық және әскери күштердің қалай өзгергендігін түсіндіріп берген [Кеннеди, 1998]. Адамзат тарихына үңілсек, экономикалық және саяси күшке ие қоғамдар мен өркени-

Эпистемологические центры важны тем, что создают прецеденты сегодня, как в прошлом, и предлагают внешнему миру методологическое знание из первых рук. Сила притяжения таких ядер всегда воссоздает информацию, собирая новые прецеденты и парадигмы из окружающей среды, и усиливает их позицию как с точки зрения качества, так и количества. Таким образом, расстояние между ядром и периферией расширяется [Пеллизон и Каспарис, 1999]. Эти взаимозависимые и сложные отношения предлагают большие возможности, особенно государствам, которые являются эпистемологическими центрами. Образование и его интернационализация, которая является существенным моментом в передаче знаний, находятся в числе главных факторов, предлагающих эти возможности.

В современном контексте глобализации возможности и выбор студентов в вопросе обучения за рубежом возрастают. С другой стороны, в процессах приема студентов на международные образовательные программы также возросла конкуренция. Однако продолжающийся спрос на обучение за рубежом и правительственные стипендиальные программы для подготовки квалифицированных кадров в некоторых развивающихся странах ведет к увеличению количества международных студентов. Согласно данным 2019 года, число международных студентов по всему миру превысило 6 миллионов, из которых 3,7 миллиона из которых приходятся на регион Организации экономического сотрудничества и развития [ОЭСР, 2020]. Если взглянуть на студенческую мобильность с точки зрения принимающих и отправляющих стран, то США, Великобритания и Австралия являются наиболее предпочтительными, а Китай, Индия и Южная Корея составляют тройку стран, которые отправляют студентов учиться за границу [ЮНЕСКО, 2020].

В заключение, нет ничего удивительного в том, что около 42% международной студенческой мобильности прихо-

еттер бір уақытта ірі эпистемологиялық орталықтар міндетін атқарғандығын көреміз. Бұл орталықтар бір жағынан ғылыммен айналысып, ғылыми білімді реттеп отырған болса, екінші жағынан, экономиканың да, саясаттың да болашақ бағдарын анықтап отырды.

Эпистемологиялық орталықтар өткенде де, бүгінгі таңда да прецеденттерді қалыптастырып, сыртқы әлемге тікелей әдістемелік білімді ұсынатын орталықтар ретінде ерекшеленеді. Бұл орталықтардың тартылыс күші қоршаған ортадағы жаңа прецеденттерді немесе парадигмаларды жинастырып, әр уақытта да жаңа ақпаратты өндіріп шығарады, бұл жағдай олардың сапа мен сан жағынан алғандағы позицияларын одан ары нығайта түсіреді. Демек, орталық пен шеткері аймақтар арасындағы қашықтық бұрынғыдан да алшақтай береді [Пеллизон және Каспарис, 1999]. Бұл өзара тәуелді әрі күрделі қарым-қатынастар, ең алдымен эпистемологиялық орталықтар болып табылатын мемлекеттер үшін үлкен мүмкіндіктер тудырады. Білім беру мен білім қорын сабақтастыра отырып келер ұрпаққа жеткізуде маңызды рөл атқаратын білімнің интернационалдануы – жаңа мүмкіндіктерді ұсынатын негізгі факторлардың бірі.

Қазіргі жаһандану жағдайында студенттердің шет елдерде білім алу мүмкіндіктері арты келеді. Екінші жағынан, халықаралық стипендиялық бағдарламаларға қабылдау кезінде бәсекелестіктің едәуір күшейе түскендігін де атап өткен жөн. Шетелде кейбір дамушы елдердегі мамандардың біліктілігін арттыруға арналған оқыту бағдарламалары санының артуы шетелдік студенттер санының тұрақты түрде өсуіне алып келеді. 2019 жылғы мәліметтер бойынша, әлемдегі халықаралық студенттердің саны 6 миллионнан асып, олардың 3,7 миллионы Экономикалық даму және ынтымақтастық ұйымы аймағының үлесіне тиеді [ЭЫДҰ, 2020]. Егер студенттердің ұтқырлығын сту-

дится на страны ОЭСР, которые можно отнести к стержневым странам XXI века. Что касается Китая, Индии и Южной Кореи, тройки стран, отправляющих наибольшее количество студентов учиться за границу, международная студенческая мобильность очевидно может принести положительные результаты, учитывая нынешний уровень экономического, научно-технологического развития этих трех стран. Однако нельзя упускать из виду то, что международная студенческая мобильность предполагает такие риски, как утечка мозгов и рост разрыва между ядром и периферией, особенно в странах с низким уровнем развития, которые не могут создать своим гражданам необходимые социально-экономические условия, в том числе трудоустройство квалифицированных кадров, получивших высшее образование за рубежом.

Источники:

Андикан, А. Ахат (2009). Турция и Средняя Азия: от османов до наших дней. ДК. Стамбул. 2009 г.

Гуисэпи, Роберт (2013). История образования. Доступно по адресу: http://history-world.org/history_of_education.htm. Дата обращения: 13.07.2020.

де Вит, Ханс (2020). Стратегии интернационализации высшего образования. Сравнительное исследование Австралии, Канады, Европы и Соединенных Штатов Америки. Доступно по адресу: https://www.researchgate.net/publication/234724517_Strategies_for_the_Internationalisation_of_Higher_Education_A_Comparative_Study_of_Australia_Canada_Europe_and_the_United_States_of_America. Дата обращения: 15.07.2020.

Кеннеди, Пол (1998). Взлет и падение великих держав. (Перевод: Биртане Каранакчи). Культурные публикации Isbank в Турции. Анкара.

Кирмызыдаг, Нур, Гюр, Бекир, Курт, Тюркер и Боз Невфель (2012). Опыт трансграничного партнерства в высшем образовании. Отчет №: 11. Публикации Попечительский совет Международного казахско-турецкого университета имени Ахмеда Ясави. Анкара.

Най, Джозеф (2004). Мягкая сила и высшее образование. Доступно по адресу: <http://www.educause.edu/ir/library/pdf/ffpiu043.pdf>. Дата обращения: 18.07.2020.

ОЭСР (2020). Краткий обзор образования 2019, Страны ОЭСР. Доступно по адресу: <https://www.oecdilibrary.org/sites/17d19cd9en/index.html?itemId=/>

денттерді қабылдайтын және жіберетін елдер тұрғысынан қарастырсақ, онда АҚШ, Ұлыбритания және Австралия ең жоғары сұранысқа ие елдер екендігін, ал Қытай, Үндістан және Оңтүстік Корея шетелге ең көп студент жіберетін елдердің алғашқы үштігіне кіретіндігін көруге болады [ЮНЕСКО, 2020].

Қорытындылай келе, халықаралық студенттік ұтқырлықтың шамамен 42%-ы ЭЫДҰ аймағына, яғни біздің анықтамамыз бойынша XXI ғасырдың орталық елдеріне тиесілі екендігі таңқаларлық жайт емес. Шетелге ең көп студент жіберетін елдер арасында алдыңғы үштікке кіретін Қытай, Үндістан және Оңтүстік Кореяға келер болсақ, осы үш елдің экономикалық, технологиялық және ғылыми дамуының қазіргі деңгейін ескерген жағдайда халықаралық студенттік ұтқырлық оларға болашақта оң нәтиже алып келетіні сөзсіз. Дегенмен, халықаралық студенттік ұтқырлық ғұламалардың жылыстауы және орталық пен шеткері аймақтар арасындағы алшақтықтың ұлғаюы сияқты қауіп-қатерлерді тудыратындығын назардан тыс қалдырмаған шарт. Бұл жағдай ең алдымен азаматтарын қажетті әлеуметтік-экономикалық жағдаймен, соның ішінде шетелде жоғары білім алған білікті мамандарды жұмысқа орналастыру мүмкіндігімен қамтамасыз ете алмайтын елдердің алаңдаушылығын тудыруы тиіс.

Дереккөз:

Андикан, А. Ахат (2009). Османлы Түркиядан және Орталық Азиядан келген. ДК. Стамбул. 2009 ж.

Гуисэпи, Роберт (2013). Білім тарихы. Сілтеме: http://history-world.org/history_of_education.htm. Қаралған уақыты: 13.07.2020.

де Вит, Ханс (2020). Жоғары білімді интернационалдандыру стратегиялары. Салыстырмалы зерттеу, Австралия, Канада, Еуропа және АҚШ. Сілтеме: https://www.researchgate.net/publication/234724517_Strategies_for_the_Internationalisation_of_Higher_Education_A_Comparative_Study_of_Australia_Canada_Europe_and_the_United_States_of_America. Қаралған уақыты: 15.07.2020.

content/component/17d19cd9en. Дата обращения: 15.07.2020.

Пелицон, Шейла и Каспарис, Джон (1999). Мировое благосостояние человека. (ред: Т.К. Хопкинс, И. Валлерстайн). Эпоха переходного периода: траектория мировой системы. Публикация Авесты. Стамбул.

Ричмонд, Йель (2010). Культурный обмен и холодная война: поднимая железный занавес. Penn State Press. Вашингтон.

Теичлер, Ульрих (2009). Интернационализация высшего образования: европейский опыт. Доступно по адресу: https://www.researchgate.net/publication/227313146_Internationalisation_of_higher_education_European_experiences. Дата обращения: 15.07.2020.

Цян, Чжа (2003). Интернационализация высшего образования: к концептуальной основе. Политика будущего в образовании 1 (2).

ЮНЕСКО (2020). Образование: студенты, выезжающие за границу с разных континентов происхождения. Доступно по адресу: <http://data.uis.unesco.org/Index.aspx?queryid=171>. Дата обращения: 15.07.2020.

Кеннеди, Пол (1998). Ұлы державалардың көтерілуі және құлауы. (Аударған: Биртани Каранакчы). Түркия Isbank мәдени басылымдары. Анкара.

Кирмызыдаг, Нур, Гюр, Бекир, Курт, Тюркер и Боз, Невфель (2012). Жоғары білімдегі трансшекаралық серіктестік тәжірибесі. Есеп беру №: 11. Қожа Ахмет Ясауи Халықаралық Түрік-Қазақ Университеті Өкілетті кеңес жарияланымдары. Анкара.

Най, Джозеф (2004). Жұмсақ қуат және жоғары білім. Сілтеме: <http://www.educause.edu/ir/library/pdf/ffriu043.PDF>. Қаралған уақыты: 18.07.2020.

Пелицон, Шейла и Каспарис, Джон (1999). Дүниежүзілік адам әл-ауқаты. (ред: Т.К. Хопкинс, И. Валлерштейн). Өтпелі ғасырлық Жер жүйесінің орбитасы. Авеста басылымдары. Стамбул.

Ричмонд, Йель (2010). Мәдени өзгеріс және қырғи қабақ соғыс: темір пердені көтеру. Пенн штатындағы хабар тарату. Вашингтон.

Теичлер, Ульрих (2009). Білім беруді интернационалдандыру: Еуропалық тәжірибе. Сілтеме: https://www.researchgate.net/publication/227313146_Internationalisation_of_higher_education_European_experience. Қаралған уақыты: 15.07.2020.

Цян, Чжа (2003). Халықаралық білім беру: тұжырымдамалық негізге. Білім берудегі болашақ саясат. 1 (2).

ЭЫДҰ (2020). Бір көзқарас бойынша білім беру 2019, ЭЫДҰ елдері. Сілтеме: <https://www.oecd-ilibrary.org/sites/17d19cd9-en/index.html?itemId=/content/component/17d19cd9-en>. Қаралған уақыты: 15.07.2020.

ЮНЕСКО (2020). Білім: шыққан континент бойынша халықаралық студенттердің мобильділігі. Сілтеме: <http://data.uis.unesco.org/Index.aspx?queryid=171>. Қаралған уақыты: 15.07.2020.

КАЗАХСКАЯ ДИАСПОРА В ИРАНЕ И ПРОГРАММА “НУРЛЫ КОШ” ИРАНДАҒЫ ҚАЗАҚ ДИАСПОРАСЫ ЖӘНЕ «НҰРЛЫ КӨШ» БАҒДАРЛАМАСЫ

*Илана Даутова**

Казахские диаспоры в мире образовались в результате множества исторических событий. В истории Казахстана, казахи покидали свою родину и уезжали в другие только в исключительных случаях – в результате политического, экономического и религиозного давления, восстаний и войн, геноцида и голода, в частности, в ранний советский период; поэтому этот вид миграции зачастую имел вынужденный и насильственный характер. Казахи переселялись в соседние страны, а некоторые из них нашли свое пристанище в странах Европы и даже за океаном на американских континентах, тогда как другие оказались за границей в результате изменения границ. В настоящее время миграция казахов носит индивидуальный характер, поскольку они меняют место проживания в поисках лучшей жизни, в связи со сменой места работы или с целью воссоединиться с членами семьи, живущими за рубежом. Казахи, проживающие за пределами Казахстана, являются неотъемлемой частью всего казахского народа и имеют одну родину – Казахстан, соблюдают казахские обычаи и традиции и принадлежат к одной этнической группе.

Согласно официальной статистике, текущая численность населения страны составляет 18,7 млн человек, из которых 68%, или 12,7 млн – это этнические казахи [Комитет по статистике, 2020; Центральное разведывательное управление США, 2020а]. Этнические казахи также проживают в Китае, Узбекистане, России, Европейском Союзе и США. Крупнейшей казахской диаспорой является

Әлемдегі қазақ диаспорасы көптеген тарихи оқиғалардың нәтижесінде қалыптасқаны белгілі. Қазақстан тарихында қазақтар өз Отанынан басқа елдерге тек ерекше жағдайларда – саяси, экономикалық және діни қысымның, бүліктер мен соғыстардың, геноцид пен аштықтың нәтижесінде, әсіресе Кеңес одағының алғашқы кезеңінде кеткен. Сондықтан олар көбінесе мәжбүрлі көші-қон деп аталатын жағдайларға байланысты қоныс аударды. Жалпы, қазақтар көрші елдерге қашып, жан сауғалады. Кейбіреулері Еуропа елдеріне, тіпті мұхиттың ар жағынан өтіп, Америкаға бас сауғаласа, басқалары тарих бойы шекаралардың өзгеруіне байланысты шетелде қалып қойып, сол жерде өмір сүруді жалғастырды. Бүгінгі таңда қазақтардың көші-қон себептері өзгерді, өйткені олар жақсы өмір және жұмыс іздеу үшін немесе шетелде тұратын отбасы мүшелерімен қауышу мақсатында тұрғылықты жерлерін өз еріктерімен ауыстырады. Қазақстаннан тыс жерлерде тұратын қазақтар бүкіл қазақ ұлтының ажырамас бөлігі болып табылады және олардың Отаны – Қазақстан. Шетелде тұратын қазақ диаспорасы қазақтың әдет-ғұрыптары мен дәстүрлерін сақтап отыр.

Ресми статистикаға сәйкес, қазіргі таңда Қазақстан халқының саны 18,7 миллион адамды құрайды, оның 68%-ы немесе 12,7 миллионы – этникалық қазақтар [Статистика комитеті, 2020 жыл; АҚШ Орталық барлау агенттігі, 2020а]. Этникалық қазақтар сонымен бірге, Қытай, Өзбекстан, Ресей, Еуропа одағы, АҚШ және басқа елдерде де тұрады. Ең үлкен қазақ диаспорасы Қытайда қоныстанған.

* Евразийский научно-исследовательский институт, Казахстан. ilanadaut@gmail.com

китайская с 2 млн человек [Особенности Китая, 2020]. В Узбекистане число казахов составляет 760000 человек, в России – 661000, в Турции – 8500, в Иране – 6300, и т. д. [Центральное разведывательное управление США, 2020б; Джошуа Проджек, 2020а, 2020б, 2020в]. В целом, согласно данным Всемирной ассоциации казахов, за пределами Казахстана в 43 странах проживают более пяти миллионов казахов [Казинформ, 2019].

Казахские диаспоры обладают своей уникальной исторической особенностью. Будучи представителями кочевого народа, который передвигался с одного пастбища на другое в течение всего года, казахи успешно и легко приспосабливаются в новой стране несмотря на то, что они составляют этническое меньшинство в принимающей стране. Одна из таких стран – Иран, где проживают около 6000 казахов.

Казахи, проживавшие на территории называемой теперь Мангистауской области, расположенной к востоку от Каспийского моря, эмигрировали в Иран после Октябрьской революции 1917 года и голода 1932-1933 годов, случившегося в казахской степи. Октябрьская революция и установление Советской власти нанесли глубокую рану многим народам, проживавшим на территории бывшей Российской империи. До 1917 года Казахстан считался страной кочевников с традиционным укладом жизни, и в период технологического прогресса у страны кочевников не было положительных перспектив превратиться в экономически развитую страну. По этой причине пришедшие в это время к власти люди насильно и радикально изменили устоявшийся образ жизни казахов в попытках совершить значительный прорыв из кочевничества в индустриальное общество. Наряду с такими позитивными последствиями, как искоренение безграмотности, было много негативных моментов, включая репрессии против национальной элиты и сломанные судьбы многих каза-

Олардың саны 2 миллионнан асады [Қытайдың ерекшеліктері, 2020]. Әртүрлі елдерде тұратын қазақтардың санына назар аударатын болсақ, Өзбекстанда қазақтардың саны 760 мың, Ресейде – 661 мың, Түркияда – 8,5 мың және Иранда – 6,3 мың екенін көруге болады [АҚШ Орталық барлау агенттігі, 2020ә; Джошуа жобасы, 2020а, 2020ә, 2020б]. Жалпы, Дүниежүзі қазақтары қауымдастығының деректері бойынша, Қазақстаннан тыс 43 мемлекетте бес миллионнан астам қазақ тұрады [Қазақпарат, 2019].

Қазақ диаспораларының өзіндік тарихи ерекшеліктері бар екені мәлім. Жылдың төрт мезгілінде бір жайылымнан екінші жайылымға ауысып отырған көшпелі халық ретінде қазақтар қабылдаушы елде этникалық азшылықты құраса да, жаңа елге сәтті әрі оңай бейімделді. Сондай елдердің бірі – Иран, онда 6,3 мыңға жуық қазақ тұрады.

Каспий теңізінің шығысында орналасқан және қазіргі таңда Маңғыстау облысы деп аталатын аймақтың қазақтары 1917 жылғы Қазан төңкерісі мен 1932-1933 жылдары қазақ даласында болған аштықтан кейін Иранға қоныс аударды. Қазан төңкерісі және Кеңес өкіметінің орнауы бұрынғы Ресей империясының аумағында өмір сүрген көптеген халықтарға қатты әсер етті. 1917 жылға дейін Қазақстан дәстүрлі өмір салтын ұстанған көшпенділер елі болып саналды. Техникалық прогресс пен индустриалды даму мүмкіндіктері жеткіліксіз болғанын ескере отырып, сол кезде билікке келген адамдар көшпелі өмір салтынан индустриалды қоғамға сапалы серпіліс жасау үшін қазақтың қалыптасқан өмір салтында түбегейлі өзгерістер жасады. Өндірістік серпіліс және сауаттылық деңгейін арттыруға бағытталған мұндай қадамдар қазақ қоғамына кері әсерін тигізбей қоймады. Кулактарды (ұсақ жер иелерін) жою, ұжымдастыру, азық-түлік сатып алу жоспарын ұлғайту және жеке малды тәркілеу сияқты кеңестік саясат тұрақты түрде азық-түлік өнімдерін жеткізіп тұрған КСРО ай-

хов, которые были вынуждены искать убежище, особенно в результате голода 1930-х. Советская политика уничтожения кулаков (мелких помещиков), коллективизации, программы продразверстки и конфискации личного скота была особенно жестокой для регионов СССР, которые традиционно поставляли продукты питания. Казахстан, население которого в основном состояло из кочевых скотоводов, был одним из наиболее пострадавших республик Советского Союза. Голод начался зимой 1930 года и ударил по кочевым казахам севера и юго-востока страны. Чтобы прокормить себя, кочевники начали забивать свой скот и бежать из советского Казахстана, а во время пика голода с 1931 по 1933 год более 1,1 млн человек, большинство из которых составляли казахи, уехали из Казахстана и мигрировали в соседние советские республики, Китай и дальше за границу [История Казахстана, 2013]. Таким образом, ситуация и политика страны в советский период привели к массовой миграции людей из Казахстана, часть которых отправилась в Иран.

Казахи, поселившиеся в иранской провинции Голестан, живут там уже пять поколений. Их называют иранскими казахами; Казахская диаспора в Иране считается достаточно молодой. Иранские казахи преимущественно населяют провинции Горган, Гомбеде-Кавус, Бендер-э-Газ и Торкмен. С течением времени, казахи стали проживать и в крупных городах Ирана, как Тегеран и Мешхед. Они соблюдают казахские обычаи и традиции и не вступают в брак с другими народностями проживающими в Иране. Получая образование на персидском языке, иранские казахи успешно адаптировались в Иране. Несмотря на малочисленность казахской диаспоры в Иране, власти Казахстане заинтересованы в репатриации казахов из Ирана.

2 декабря 2008 года правительство Казахстана издало постановление № 1126 о создании программы под названием «Нурлы кош» (Благословенный

мақтары үшін өте ауыр тиді. Халқы негізінен көшпелі мал шаруашылығымен айналысқан Қазақстан Кеңес одағының осындай саясатынан ең көп зардап шеккен республикалардың бірі болды. 1930 жылдың қысында басталған аштықтан елдің солтүстігі мен оңтүстік-шығысындағы көшпелі қазақтар ең көп зардап шекті. Көшпенділер отбасын асырау үшін малдарын сойып, Кеңестік Қазақстаннан қаша бастады. 1931-1933 жылдары шарықтау шыңына шыққан ашаршылықтың салдарынан 1,1 миллионнан астам адам, олардың көп бөлігі – қазақтар, Қазақстаннан кетіп, көрші Кеңес республикаларына, Қытайға және одан әрі шетелдерге қоныс аударды [Қазақстан тарихы, 2013]. Осылайша, Кеңес одағы кезінде елде қалыптасқан жағдай мен саясат нәтижесінде адамдар Қазақстаннан жаппай қоныс аударып, олардың бір бөлігі Иранға кетті.

Иранның Гүлстан провинциясына қоныстанған қазақтар сол жерде бес ұрпақ бойы тұрып келеді. Иран қазақтары ретінде белгілі Ирандағы қазақ диаспорасы айтарлықтай жас болып саналады. Иран қазақтары негізінен Гүрган, Гомбеде-Кавус, Бендер-Гез және Түркмен аймақтарында тұрады. Уақыт өте келе қазақтар Иранның Тегеран, Мешхед сияқты ірі қалаларында өмір сүре бастады. Олар қазақтың әдет-ғұрыптары мен дәстүрлерін сақтайды және Иранда тұратын басқа этникалық азшылықтармен некелеспейді. Парсы тілінде білім алған Иран қазақтары Иранда жақсы бейімделді. Ирандағы қазақ диаспорасының аздығына қарамастан, Қазақстан Үкіметінің лауазымды тұлғалары Ирандағы қазақтардың тарихи Отанына оралуына мүдделілік танытады.

2008 жылы 2 желтоқсанда Қазақстан Республикасының Үкіметі №1126 қаулысын шығарды. Аталмыш қаулы шеңберінде қазақтардың шетелден оралуына арналған «Нұрлы көш» атты бағдарлама құрылды [Закон, 2014]. Қазақстан Үкіметінің этникалық қазақтардың оралуына мүдделі болуының себебі ретін

или Светлый переезд) для репатриации казахов из-за рубежа [Закон, 2014]. Причинами заинтересованности казахстанского правительства в возвращении этнических казахов являются старение населения, эмиграция высококвалифицированных специалистов в страны ближнего и дальнего зарубежья, наличия большой незаселенной территории и целенаправленная политика по увеличению численности населения страны. Поэтому возвращение этнических казахов на родину способствует не только осуществлению демографической политики Казахстана, но и политической и экономической устойчивости страны. За годы своего правления Первый президент Казахстан Нурсултан Назарбаев четко обозначил стратегию и задачи государственных органов по разработке программы возвращения казахов.

Таким образом, была создана программа «Нурлы кош», выделяющая квоты для казахов, проживающих за границей и помогающая им в обустройстве на территории Казахстана. Более того, правительство Казахстана оказывает социальную поддержку переселившимся казахам, предоставляя пособия на приобретение жилья и возмещая расходы на переезд. Согласно этой программе, иранские казахи могут вернуться в Казахстан, и количество казахов, проживающих в Иране, сокращается благодаря программе репатриации. В рамках этой программы многие иранские казахи покинули Иран и переехали в город Актау Мангистауской области. Таким образом, благодаря активной политике государства по социальной и финансовой поддержке этнических казахов, иранские казахи получили возможность вернуться на родину своих предков.

Подводя итоги, главной исторической особенностью, объединяющей многие казахские диаспоры, живущие за пределами Казахстана, является вынужденный и насильственный переезд казахов старших поколений с их родины из-за трагических политических и экономических

де халықтың қартаюын, жоғары білікті мамандардың жақын және алыс шетелдерге кетуін, халық саны аз аймақтардың болуын, сондай-ақ халық санын көбейтуге бағытталған саясатты атап өтуге болады. Сондықтан этникалық қазақтардың тарихи Отанына оралуы тек Қазақстанның демографиялық саясатын жүзеге асыруға ғана емес, сонымен бірге елдің саяси және экономикалық тұрақтылығына ықпал етеді. Қазақстанның Тұңғыш Президенті – Елбасы Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев билік құрған жылдары мемлекеттік органдарға этникалық қазақтарды тарихи Отанына қайтару туралы бағдарламаның стратегиясы мен міндеттерін айқын белгілеп берді.

Демек, шетелде тұратын қазақтарға квота бөлетін және олардың Қазақстан аумағында қоныстануына көмектесетін «Нұрлы көш» бағдарламасы әзірленді. Сонымен қатар, Қазақстан Үкіметі қоныс аударған қазақстандықтарға баспана сатып алуға және қоныс аудару шығындарын өтеуге жәрдемақы беру арқылы әлеуметтік қолдау көрсетеді. Аталмыш бағдарлама аясында Ирандағы қазақтардың Қазақстанға оралуға мүмкіндігі бар және бұл жағдай Иранда тұратын қазақтар санының азаюына да әкелуде. Осы бағдарлама бойынша көптеген Иран қазақтары Ираннан кетіп, Маңғыстау облысының Ақтау қаласына қоныс аударды. Осылайша, мемлекеттің этникалық қазақтарды белсенді әлеуметтік және қаржылық қолдау саясатының арқасында Ирандағы қазақтар өздерінің ата-мекеніне оралу мүмкіндігіне ие болды.

Қорыта айтқанда, Қазақстаннан тыс жерлерде өмір сүріп жатқан көптеген қазақ диаспораларын біріктіретін басты тарихи ерекшелік – қайғылы саяси және экономикалық оқиғаларға байланысты арғы ата-бабаларының өз Отанынан күштеп жер аударылуы. Қазақстаннан жаппай көші-қон ағыны көрші мемлекеттерде, Еуропада және Америкада қазақ диаспораларының қалыптасуына ықпал етті. Қазақ халқының аз да болса маңы-

событий. Массовые потоки людей, покидающих Казахстан, способствовали созданию казахских диаспор в соседних государствах, Европе и Америках. Небольшую, но важную часть казахского народа составляет казахская диаспора в Иране. Более 6000 иранских казахов адаптировались в стране пребывания, не забывая казахские традиции, обычаи и язык. Благодаря оказываемой правительством Казахстана поддержке и заинтересованности в репатриации этнических казахов, есть большая надежда, что свободолюбивые сердца кочевников закончат свои странствия за границей и вернутся на родину.

Источники:

Джошуа Проджект (2020а). Казахи в России. Доступен по адресу: https://joshuaproject.net/people_groups/12599/RS. Дата обращения: 28.07.2020.

Джошуа Проджект (2020б). Казахи в Турции. Доступен по адресу: https://joshuaproject.net/people_groups/12599/TU. Дата обращения: 28.07.2020.

Джошуа Проджект (2020в). Казахи в Иране. Доступен по адресу: https://joshuaproject.net/people_groups/12599/IR. Дата обращения: 28.07.2020.

Закон (2014). Постановление Правительства Республики Казахстан от 2 декабря 2008 года № 1126 об Утверждении Программа «Нурлы Кош» на 2009-2011 Годы. Доступен по адресу: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30365313#pos=0;0. Дата обращения: 28.07.2020.

История Казахстана (2013). Массовая Миграция Населения как Следствие Коллективизации и Голода в Казахстане. Доступен по адресу: <https://e-history.kz/en/history-of-kazakhstan/show/9615/>. Дата обращения: 28.07.2020.

Казинформ (2020). Сколько Казахоv Проживает за Рубежом. Доступен по адресу: https://www.inform.kz/ru/skol-ko-kazahov-prozhivaet-za-rubezhom_a3539766. Дата обращения: 28.07.2020.

Комитет Статистики Министерства национальной экономики Республики (2020). Основные Социально-Экономические Показатели. Доступен по адресу: <https://stat.gov.kz>. Дата обращения: 28.07.2020.

Особенности Китая (2020). Этническое меньшинство: Казахи. Доступен по адресу: <https://www.chinahighlights.com/travelguide/nationality/kazak.htm>. Дата обращения 28.07.2020.

Центральное разведывательное управление

зды бөлігі Ирандағы қазақ диаспорасы болып табылады. 6000-нан астам Иран қазақтары өз дәстүрлерін, әдет-ғұрыптарын және тілін ұмытпай, жаңа қоғамға бейімделді. Қазақстан Үкіметінің этникалық қазақтарды елге қайтаруға қызығушылық танытып, бұл бастаманы қолдауының арқасында көшпенділердің бостандық сүйгіш жүректері шетелдегі саяхаттарын аяқтап, өз елдеріне оралды деген үлкен үміт бар.

Дереккөз:

АҚШ Орталық барлау басқармасы (2020а). Орталық Азия: Қазақстан. Сілтеме: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/kz.html>. Каралған уақыты: 28.07.2020.

АҚШ Орталық барлау басқармасы (2020ә). Орталық Азия: Өзбекстан. Сілтеме: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/uz.html#People>. Каралған уақыты: 28.07.2020.

Жошуа жобасы (2020а). Ресейдегі қазақтар. Сілтеме: https://joshuaproject.net/people_groups/12599/RS. Каралған уақыты: 28.07.2020.

Жошуа жобасы (2020ә). Түркиядағы қазақтар. Сілтеме: https://joshuaproject.net/people_groups/12599/TU. Каралған уақыты: 28.07.2020.

Жошуа жобасы (2020б). Ирандағы қазақтар. Сілтеме: https://joshuaproject.net/people_groups/12599/IR. Каралған уақыты: 28.07.2020.

Закон (2014). 2009-2011 жылдарға арналған «Нұрлы көш» бағдарламасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2008 жылғы 2 желтоқсандағы № 1126 қаулысы. Сілтеме: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30365313#pos=0;0. Каралған уақыты: 28.07.2020.

Қазақпарат (2020). Шетелде қанша қазақ тұрады. Сілтеме: https://www.inform.kz/ru/skol-ko-kazahov-prozhivaet-za-rubezhom_a3539766. Каралған уақыты: 28.07.2020.

Қазақстан тарихы (2013). Қазақстандағы ұжымдастыру мен ашаршылықтың салдары ретінде халықтың жаппай миграциясы. Сілтеме: <https://e-history.kz/en/history-of-kazakhstan/show/9615/>. Каралған уақыты: 28.07.2020.

Қытайдың ерекшеліктері (2020). Этникалық азшылық: қазақтар. Сілтеме: <https://www.chinahighlights.com/travelguide/nationality/kazak.htm>. Каралған уақыты: 28.07.2020.

Республиканың Ұлттық экономика министрлігінің Статистика комитеті (2020). Негізгі әлеуметтік-экономикалық көрсеткіштер. Сілтеме: <https://stat.gov>.

США (2020а). Центральная Азия: Казахстан. Доступен по адресу: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/kz.html>. Дата обращения: 28.07.2020.

kz. Каралған уақыты: 28.07.2020.

Центральное разведывательное управление США (2020б). Центральная Азия: Узбекистан. Доступен по адресу: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/uz.html#People>. Дата обращения: 28.07.2020.

МЕЖДУНАРОДНЫЕ РЕЙТИНГОВЫЕ СИСТЕМЫ УНИВЕРСИТЕТОВ УНИВЕРСИТЕТТЕРДІҢ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ РЕЙТИНГ ЖҮЙЕЛЕРІ

Гулнар Надирова*

В международном рейтинге Quacquarelli Symonds (QS) World University Rankings 2021 Казахский национальный университет им. Аль-Фараби поднялся на 165 позицию сразу после британского университета в Эксетере и опередил американский Рочестерский университет и тайваньский Национальный университет Цин Хуа [КазНУ, 2020]. Этот факт можно рассматривать как показатель значительного успеха лидера национального образования Казахстана, но в другом авторитетном рейтинге – Times Higher Education (THE) World University Rankings 2021 – позиция университета несравнимо ниже – в группе 1000+, наряду с Евразийским национальным университетом им. Гумилева и Университетом Сатпаева. В то же время приведенный выше университет Цин Хуа в Тайване (не путать с университетом Цинхуа в Пекине) находится на 600 позиций выше, в группе 351-400 рейтинга THE [THE, 2020]. Почему результаты настолько сильно отличаются? Причина заключается в разных методологиях и данных, использованных при составлении рейтингов.

Прежде всего, следует отметить, что существуют разные виды рейтингов – всемирные, региональные и национальные, которые могут направить студентов при их выборе будущей alma mater или которые могут использовать правительственные структуры при разработке внутренней образовательной политики.

На глобальном уровне помимо уже упомянутых QS World University Rankings и THE World University Rankings наи-

Халықаралық Quacquarelli Symonds (QS) 2021 Әлемнің үздік университеттерінің рейтингінде әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті 165-ші орынға көтеріліп, АҚШ-тың Рочестер университеті мен Тайваньның Ұлттық Цин Хуа университетінен озып, Ұлыбританияның Эксетер университетінен кейінгі орынға жайғасты [ҚазҰУ, 2020]. Бұл Қазақстанның жетекші жоғары оқу орындарының бірі болып табылатын әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің маңызды жетістігі деп санауға болады. Алайда тағы бір беделді рейтинг агенттігі Times Higher Education (THE) тарапынан жасалған 2021 Әлемнің үздік университеттері рейтингінде аталмыш университет Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті және Сәтбаев университетімен бірге 1000+ тобында орын алып, салыстырмалы түрде төмен деңгейде қалып отыр. Сонымен қатар, жоғарыда аталған Тайваньның Цин Хуа Университеті (Пекиннің Цинхуа университетімен шатастырмау керек) THE рейтингінде 351-400 тобына кіріп, шамамен 600 сатыға жоғары болды [THE, 2020]. Нәтижелер неліктен әртүрлі? Мұның себебі рейтингтерді жасау кезінде әртүрлі әдіснамалар мен мәліметтердің қолданылуында.

Біріншіден, студенттер жоғары оқу орнын таңдау кезінде басшылыққа ала алатын немесе мемлекеттік құрылымдар ішкі білім беру саясатын анықтау барысында қолдана алатын жаһандық, аймақтық және ұлттық рейтинг түрлері бар екенін атап өткен жөн.

Әлемдік деңгейде, жоғарыда аталған

* проф., к.и.н., Евразийский научно-исследовательский институт, Казахстан. gulnad@mail.ru

более известным рейтингом является Academic Ranking of World Universities (ARWU), созданный шанхайским университетом Цзяо Тонг и разработанный в 2003 году. В нем особое внимание уделяется университетским исследованиям и учитывается количество статей, опубликованных в журналах Nature и Science, а также количество лауреатов Нобелевской премии и обладателей медали Филдса (Международная медаль за выдающиеся открытия в математике) среди университетских профессоров.

В отличие от ARWU рейтинг QS больше опирается на данные опросов преподавательского состава и работодателей, собирает такие данные, как количество цитирований на одного преподавателя и соотношение численности преподавателей и студентов, а также количество иностранных преподавателей и студентов. Субъективный показатель (мнения преподавателей) составляет 40% общего балла университета, что, по нашему мнению, достаточно много. В рейтинге QS также используются опросы работодателей, чтобы определить, какие вузы имеют лучшую репутацию по подготовке квалифицированных выпускников, и все же, эти данные могут быть не совсем объективными. Например, известно, что некоторые вузы поощряют своих «сторонников» давать положительные ответы в опросах, касающихся репутации [Доннелли, 2016].

Рейтинг THE в течение нескольких лет составлялся в сотрудничестве с QS при составлении ежегодных рейтингов мировых вузов, но затем при содействии Thomson-Reuters была разработана собственная методика, основанная на 13 отдельных показателях эффективности. На сегодняшний день рейтинг THE World University Ranking является крупнейшим, так как в него входят более 1500 университетов из 93 стран и территорий.

Тем не менее, 10 лучших университетов во всех трех приведенных выше рейтингах практически одинаковы, с мини-

QS және THE Әлемнің үздік университеттері рейтингтерінен басқа ең танымал болып табылатыны – Шанхай Цзяо Тонг университеті тарапынан 2003 жылдан бері жүргізіліп келе жатқан Әлемдік университеттердің академиялық рейтингі (ARWU). Бұл рейтинг университеттің ғылыми зерттеулеріне ерекше назар аударып, Nature және Science журналдарында жарияланатын мақалалар санын, сондай-ақ, университет профессорлары арасында Нобель сыйлығы мен Филдс медалі (математикадағы көрнекті жетістіктер үшін берілетін халықаралық медаль) иегерлерінің санын есепке алады.

ARWU-дан айырмашылығы, QS рейтингі көбінесе ғалымдар мен жұмыс берушілердің сауалнамаларының мәліметтеріне сүйеніп, бір оқытушыға шаққандағы дәйексөз саны, оқытушылар құрамы мен студенттердің арақатынасы, сондай-ақ, шетелдік оқытушылар мен студенттердің саны сияқты деректерді жинайды. Субъективті көрсеткіш (ғалымдардың пікірлері) университеттің жалпы балының 40%-ын құрайды. Біздің ойымызша бұл өте көп. QS сонымен қатар білікті түлектерді шығаруда қай университеттердің ең жақсы беделге ие екендігін анықтау үшін жұмыс берушілердің сауалнамасын қолданады. Бұл деректерді де толықтай объективті деп айта алмаймыз. Мысалы, кейбір университеттер өздерінің «қолдаушыларын» беделге қатысты сауалнамада оң жауап беруге ынталандыратыны белгілі [Доннелли, 2016].

THE бірнеше жыл бойы QS-пен жыл сайынғы әлемдік университеттер рейтингін құруда ынтымақтастықта болды. Алайда, кейінірек Thomson-Reuters көмегімен 13 түрлі критерийге негізделген өзінің әдістемесін жасады. Бүгінгі таңда THE Әлемнің үздік университеттерінің рейтингі 93 ел мен аймақтан 1500-ден астам университетті қамтитын ең ірі рейтинг болып табылады.

Алайда, жоғарыда аталған үш рей-

мальными различиями из года в год. Это Оксфорд, Кембридж, Калифорнийский университет, Стэнфорд, Беркли, Массачусетский технологический институт MIT, Гарвард, Принстон, Чикагский университет и два-три других университета США [Калтех, Колумбийский университет и т.д.]. Изменения в основном наблюдаются в топ-100 или топ-200, куда все больше проникают азиатские университеты. Есть и другие мировые рейтинги - US News, Тайваньский совет по оценке и аккредитации высшего образования (HEEACT), российское рейтинговое агентство RatER, Leiden rating, EU U-Multirank rating и другие, но в них во всех уделяется максимум внимания исследовательскому компоненту с упором на всемирно популярную американскую модель исследовательского университета.

В то время как в большинстве мировых рейтингов делается упор на исследование и репутацию, в региональных и национальных рейтингах наблюдается обратная тенденция и больше значения придается качеству преподавания и обучения, а также взаимодействию студенческой и общественной жизни, общественной миссии вуза и т. д. Это значит, что в региональных и национальных рейтингах больший упор делается на образовательную деятельность и более молодые местные вузы. Национальные рейтинги, которые среди прочего измеряют уровень удовлетворенности студентов, широко используются примерно в 30 странах Азии, Европы, Северной Америки, Южной Америки и Океании [Цян Чжа, 2016]. Они позволяют продвигаться более социально ориентированным университетам, не имеющим давней репутации. Эксперты считают, что студенты больше заинтересованы в качестве обучения, а не в академических достижениях университета, особенно на уровне бакалавриата, но это качество очень трудно поддается измерению.

Британское правительство попыталось разработать новую основу для

тингтің де ең үздік 10 университеті жыл сайынғы минималды айырмашылықтармен бірдей деуге болады. Бұлар – Оксфорд, Кембридж, Калифорния университеті, Стэнфорд, Беркли, Массачусетс технологиялық институты, Гарвард, Принстон, Чикаго университеті және АҚШ-тың тағы екі-үш университеті [Калтех, Колумбия университеті және т.б.]. Өзгерістер көбінесе барған сайын азиялық университеттердің қатары арта бастаған ең үздік 100-дік немесе 200-дік қатарында байқалады. Сонымен қатар, US News, Тайвань Жоғары білім беруді бағалау және аккредиттеу кеңесі (HEEACT), Ресейдің RatER рейтинг агенттігі, Лейден рейтингі, Еуропа одағының U-Multirank рейтингі және т.б. жаһандық рейтингтер бар. Бірақ олардың барлығы ғылыми зерттеу университетінің бүкіл әлемге танымал АҚШ үлгісіне барынша назар аудара отырып, зерттеу компонентіне көңіл бөлетінін атап өткен жөн.

Жаһандық рейтингтердің көпшілігі ғылыми зерттеулер мен беделге тым көп көңіл бөлсе, аймақтық және ұлттық рейтингтер оқыту мен оқуға, студенттер мен қоғамдастықтың белсенділігіне, сондай-ақ, университеттердің әлеуметтік миссиясына көбірек көңіл бөлу арқылы бұл үрдісті өзгертуге әрекет жасауда. Яғни бұл аймақтық және ұлттық рейтингтер көбінесе білім беру қызметіне және жергілікті жаңа университеттерге бағытталғанын білдіреді. Студенттердің қанағаттанушылығын өлшейтін ұлттық рейтингтер Азия, Еуропа, Солтүстік Америка, Оңтүстік Америка және Океанияның 30-ға жуық елдерінде кең қолданылады [Цян Чжа, 2016]. Олар ұзақ мерзімді беделі жоқ әлеуметтік бағыттағы жоғары оқу орындарының алға жылжуына мүмкіндік береді. Сарапшылар студенттерді, әсіресе, бакалавриат деңгейінде университеттің академиялық көрсеткіштерінен гөрі оқыту сапасы қызықтыратынын, бірақ бұл сапаны өлшеу өте қиын екенін алға тартады.

Ұлыбритания үкіметі жаңа ынталандырулар мен стандарттарды енгізу

измерения высококачественного преподавания и повышения его ценности в вузах, чтобы ввести новые стимулы и стандарты, и возвысить статус преподавания до исследовательского статуса. Часть идеи, лежащей в основе концепции педагогического мастерства (TEF), заключалась в том, чтобы правительство предоставляло более подробные данные, чтобы помочь студентам выбрать университет или колледж для обучения [Ганн, 2015].

Британский рейтинг TEF оценивает три критерия: качество преподавания, то есть такого обучения, которое ставит перед студентами новые задачи и стимулы и делает процесс обучения динамичным; среда обучения, то есть ресурсы и деятельность, направленная на накопление знаний и повышение академической успеваемости студентов; и, наконец, результаты обучения студентов, особенно из социально уязвимых семей. Особенное внимание уделяется удовлетворенности студентов и их трудоустройству.

Согласно рейтингу TEF, лидирующим университетам присуждается золотой, серебряный или бронзовый статус, что должно повлиять на прием студентов, а также позволить удостоенным награды TEF университетам повысить плату за обучение сверх допустимого на сегодняшний день в связи с инфляцией ограничения 9000 фунтов стерлингов.

Хотя многие эксперты считают, что рейтинги – это маркетинговые инструменты, они также удовлетворяют растущий общественный спрос на прозрачность и подотчетность в высшем образовании. Влияние мировых рейтингов вряд ли можно переоценить. Специально созданные департаменты в вузах работают над повышением своего рейтинга, формируя рабочие группы по заданиям, организуя семинары, приглашая платных консультантов и т. д. Все эти меры очень схожи с работой крупных корпораций и маркетинговых компаний

және оқытуды ғылыми-зерттеу деңгейіне дейін көтеру мақсатында жоғары сапалы оқытуды мойындау және оның университеттердегі беделін көтеру үшін жаңа негіздеме жасауға тырысты. Оқыту сапасын жетілдірудің негіздемелік бағдарламасының (TEF) идеяларының бірі – үкіметтің студенттерге қай университетке немесе колледжге түсу керектігін таңдауға көмектесу үшін неғұрлым егжей-тегжейлі мәліметтер беруі [Ганн, 2015].

Ұлыбританияның TEF рейтингі үш критерий бойынша бағалайды. Олар: оқыту сапасы, яғни студенттер үшін жаңа міндеттер мен ынталандыруды белгілейтін және білім беру процесін белсендіретін оқыту; оқу ортасы, яғни студенттерді ұстап қалуға, олардың ілгерілеуі мен оқу үлгеріміне бағытталған ресурстар мен іс-шаралар; және әсіресе жағдайы нашар отбасылардан шыққан студенттерді оқыту үдерісінен алынған нәтижелер. Студенттердің қанағаттануы мен олардың жұмысқа қабылдануына ерекше назар аударылады.

TEF рейтингі нәтижесінде ең үздік университеттерге алтын, күміс немесе қола мәртебесі беріледі. Бұл студенттерді қабылдауға әсер етіп, TEF жүлдесін алған университеттерге оқу ақысын инфляция деңгейін ескере отырып ағымдағы шегінен, яғни 9000 фунт стерлингтен жоғары көтеруге мүмкіндік береді деп күтілуде.

Көптеген сарапшылар рейтингтер маркетинг құралы деп санаса да, қоғамның жоғары оқу орындарындағы ашықтық пен есептілікке деген барған сайын артып келе жатқан сұранысын қанағаттандырады. Сондықтан да жаһандық рейтингтердің ықпалын ескермеуге болмайды. Университеттерде арнайы құрылған кафедралар жұмыс топтарын құру, семинарлар ұйымдастыру және ақылы консультанттарды шақыру арқылы өз рейтингтерін жақсарту бойынша жұмыстар жүргізуде. Бұл шаралардың барлығы ірі корпорациялар мен маркетингтік компаниялардың жұмысы-

и отвлекают значительные ресурсы от основной функции университетов.

Положительный эффект рейтингов заключается в определении места отдельно взятого вуза в общей системе высшего образования и оценке сильных и слабых сторон его деятельности, что особенно важно для новых игроков из стран, которые ранее не попали в рейтинги. Но необходимо позаботиться о том, чтобы процесс участия в рейтинге не превратился в гонку за высокие позиции. Иногда возникает парадоксальная ситуация, когда репутация, то есть то, как университет воспринимается, становится важнее удовлетворенности студентов, то есть того, чем вуз занимается. Доминирование рыночных факторов над социально-культурными иногда приводит к снижению качества образования и стиранию миссии высшего образования – расширять области знания, сохранять его и передавать будущим поколениям.

Источники:

Ганн Эндрю (2015). Почему университетам придется уделять больше внимания качеству преподавания. Доступен по адресу: <https://theconversation.com/why-universities-will-have-to-pay-more-attention-to-the-quality-of-their-teaching-47186>. Дата обращения: 05.09.2020.

Донелли Кэтрин (2016). Тринити-колледж Дублина обвиняют в нарушении правил рейтинга. Доступен по адресу: <https://www.independent.ie/irish-news/education/trinity-college-dublin-accused-of-violating-ranking-rules-34560669.html/>. Дата обращения: 15.09.2020.

КазНУ (2020). КазНУ вошел в число 200 лучших вузов мира. Доступен по адресу: <https://www.kaznu.kz/en/3/news/one/20305/>. Дата обращения: 05.09.2020.

Чжа Цян (2016). Рейтинг университетов в перспективе. Доступен по адресу: <https://www.insidehighered.com/blogs/world-view/university-rankings-perspective>. Дата обращения: 20.03.2020.

THE (2020). Мировой рейтинг университетов 2021 г., цифровое издание. Доступен по адресу: <https://www.timeshighereducation.com/digital-editions/world-university-rankings-2021-digital-edition>. Дата обращения: 20.03.2020.

на өте ұқсас және маңызды ресурстарды университеттердің негізгі қызметінен алшақтатады.

Рейтингтердің оң әсері ретінде белгілі бір университеттің жалпы жоғары білім беру жүйесіндегі орнын анықтауды және оның қызметінің күшті және әлсіз жақтарын бағалауды атап өтуге болады. Бұл рейтингте бұрын-соңды орын алмаған елдердің жаңа қатысушылары үшін өте маңызды. Десе де, рейтинг процесінің жоғары орындар үшін жарысқа айналмауын қадағалап отырған жөн. Кейде бедел, яғни университет туралы басқалар не ойлайтыны студенттердің қанағаттануынан гөрі, яғни университеттің тікелей міндетінен маңыздырақ болған кезде парадоксалды жағдай туындайды. Нарықтық факторлардың әлеуметтік және мәдени факторлардан үстемдігі кейде білім сапасының төмендеуіне және білім аясын кеңейту, оны сақтау және болашақ ұрпаққа жеткізу болып табылатын жоғары білім беру миссиясының ұмытылуына әкеледі.

Дереккөз:

Ганн Эндрю (2015). Неліктен университеттерге оқыту сапасына көп көңіл бөлу қажет? Сілтеме: <https://theconversation.com/why-universities-will-have-to-pay-more-attention-to-the-quality-of-their-teaching-47186>. Қаралған уақыты: 05.09.2020.

Донелли Кэтрин (2016). Дублиндегі Тринити колледжі рейтинг ережелерін бұзды деп айыпталды. Сілтеме: <https://www.independent.ie/irish-news/education/trinity-college-dublin-accused-of-violating-ranking-rules-34560669.html/>. Қаралған уақыты: 15.09.2020.

ҚазҰУ (2020). ҚазҰУ әлемнің ең үздік 200 университеттерінің қатарына енді. Сілтеме: <https://www.kaznu.kz/en/3/news/one/20305/>. Қаралған уақыты: 05.09.2020.

Чжа, Цян (2016). Университет рейтингтерінің болашағы. Сілтеме: <https://www.insidehighered.com/blogs/world-view/university-rankings-perspective>. Қаралған уақыты: 03.09.2020.

THE (2020). THE 2021 Әлемнің үздік университеттері рейтингінің сандық басылымы. Сілтеме: <https://www.timeshighereducation.com/digital-editions/world-university-rankings-2021-digital-edition>. Қаралған уақыты: 03.09.2020.

ПЕРЕХОД УЗБЕКИСТАНА НА ЛАТИНСКИЙ АЛФАВИТ И ИЗВЛЕЧЕННЫЕ УРОКИ ӨЗБЕКСТАННЫҢ ЛАТЫН ӘЛІПБИІНЕ КӨШУ ҮДЕРІСІ ЖӘНЕ ТӘЖІРИБЕСІ

*Балжан Ешиметова**

В мире проживает множество тюркских народов одинакового происхождения общей численностью более 200 миллионов человек. Эти народы используют разные алфавиты, особенно латинский, кириллический и арабский. Различия в используемых алфавитах, несмотря на сходства звукового строя тюркских языков, могут затмевать тот факт, что они имеют общие признаки. Однако процесс перехода к латинскому алфавиту, которому уделяют внимание в последние годы в независимых тюркских государствах, увеличил возможность создания общего тюркского алфавита. Взгляд на историю перехода тюркских народов к латинскому алфавиту показывает, что Турция осуществила переход первой в 1928 году, Азербайджан – в 1991, Туркменистан и Узбекистан – в 1993 году; видно, что большинство стран начали этот процесс сразу после распада Советского Союза. После Казахстана, который решил перейти на латинский алфавит в 2017 году, вопрос смены алфавита также стоит на повестке дня в Кыргызстане. Нет ничего странного в том, что переход к латинскому алфавиту в тюркских государствах сталкивается с серьезными трудностями и критикой. В рамках упомянутых обсуждений это исследование направлено на изучение перехода к латинскому алфавиту в Узбекистане, который имеет крупнейшее по численности население в Центральной Азии.

После распада Советского Союза, как и в других странах Центральной Азии, в Узбекистане стартовал процесс построения идентичности. В этом направлении

Әлемдегі 200 миллионнан артық түбі бір Түркі халықтары қазіргі таңда латын, кирилл және араб графикаларына негізделген неше түрлі әліпби үлгісін қолдануда. Салдарынан аталмыш әліпбилер мен олардың орфографиялық үлгісі бір-бірінен өте алшақ болып, Түркі тілдерінің дыбыстық құрылымының жақындығы мен туыстығы ескерілмей келеді. Алайды, тәуелсіз Түркі елдерінде соңғы жылдары өзекті мәселеге айналған латын әліпбиіне көшу үдерісі, латын негізіндегі ортақ Түркі әліпбиін қалыптастыруға деген үмітті арттыра түсуде. Түркі халықтарының латынға көшу тарихына көз жүгірткенде, ең алғаш Түркия 1928 жылы латын әліпбиіне көшсе, ал, Әзербайжан (1991), Түркіменстан (1993) және Өзбекстан (1993) Кеңес одағының ыдырағаннан кейін латын әліпбиіне көше бастады. Қазақстың 2017 жылы латын әліпбиіне көшу туралы нақты қадам жасаса, Қырғызстанда да бұл мәселе талқыланып келеді. Түркі елдерінің латынға көшуі түрлі қиыншылыққа тап болуы мен сын-пікірге ұшырауы да заңды құбылыс. Осы тұрғыдан, Орталық Азиядағы халық саны ең көп Өзбекстанның латынға көшу жолын зерделеуді жөн көрдік.

Кеңес одағының ыдырап, тәуелсіздік алғаннан кейін өзге Орталық Азия елдері сияқты Өзбекстанда да ұлттық жаңғыру үдерісі басталды. Осыған орай, 1993 жылдың 2 қыркүйегінде Өзбекстан республикасы Жоғарғы мәжілісінің XIII сессиясында «Латын графикасына негізделген Өзбек әліпбиін енгізу туралы» заң қабылдап, латынға көшуге нақты қадам жасады [Gov.uz, 2005]. Сол кездегі қалыптасқан жағдай астында Өзбекстан-

* докторант, Евразийский научно-исследовательский институт, Казахстан. eshmetova.balzhana@gmail.com

2 сентября 1993 года на восьмом заседании Государственного собрания Узбекистана был принят закон «О переходе к узбекскому алфавиту на основе латинских букв», и начался процесс перехода к латинскому алфавиту [Gov.uz, 2005]. Несмотря на атмосферу тех лет, можно суммировать основные цели перехода Узбекистана к латинскому алфавиту следующим образом: 1) определить ранг узбекского языка, увеличив уровень его практического применения и тем самым обеспечить доминирование узбекского языка; 2) улучшить политическую, социально-экономическую ситуацию в стране; 3) создать новую систему образования в соответствии с национальными интересами; 4) улучшить геополитическое положение и отношения с соседними странами; 5) ускорит процесс модернизации; 6) вырастить свободное поколение. Если принять во внимание эти принципы, можно сказать, что переход Узбекистана, который только что обрел независимость, к латинскому алфавиту был признаком огромной политической воли для Ташкента.

Согласно принятому закону, основанный на латинице узбекский алфавит должны были начать применять в начальной школе в 1995 году и затем постепенно расширить его применение на всех уровнях образования. Стояла цель, к 1 сентября 2005 года использовать латинский алфавит по всей стране. На протяжении двух лет после 1993 года были определены и утверждены новые правила правописания узбекского языка. Впоследствии на латинский алфавит были переведены названия улиц, общественного транспорта, рынков и учреждений. На этой стадии ряд имен, ранее написанных на русском языке, был переведен на латинский язык. Дети, которые пошли в начальную школу 1 сентября 1996 года, начали читать и писать, используя новый алфавит. Соответственно для первоклассников были подготовлены учебники [Шарипов, 2007], и в 2005 году впервые университетские дипломы

ның латынға өтудегі негізгі мақсаттарын төмендегідей бірнеше түйінге жинақтауға болады: 1) Өзбек тілінің мәртебесі мен практикалық қолданыс деңгейін жедел арттыру арқылы егемендікті нығайту; 2) Елдің саяси-әлеуметтік және экономикалық жағдайын жақсарту; 3) Ұлттық мүдде бағытындағы жаңа білім беру жүйесін қалыптастыру; 4) Геосаяси жағдай мен көршілес мемлекеттермен қарым-қатынсты жақарту; 5) Модернизация мен батысқа деген ұмтылысты көрсету; 6) Құлдық санадан арылған тәуелсіз келешек ұрпақты тәрбиелеу. Осы тұрғыдан алып қарағанда, енді ғана тәуелсіздік алған Өзбекстанның латынға көшу қадамы Ташкент үшін үлкен саяси ерік-жігермен тең еді.

Қабылданған заң бойынша, латын негізіндегі Өзбек әліпбиін 1995 жылдан бастап бастауыш мектептің алғашқы сыныптарында қолдана бастау және елдегі білім беру жүйесінде біртіндеп қолданысқа енгізу, сондай-ақ, 2005 жылдың 1 қыркүйегінен бастап латын әліпбиін ел көлемінде толықтай жалпыластыру керектігі белгіленді. 1993-тен кейінгі екі жыл ішінде өзбек тілі емлесінің жаңа ережелері жасалынды және бекітілді. Келесі кезекте, көшелер мен қоғамдық көліктердің, дүкендер мен мекемелердің атаулары кириллицадан латын әліпбиіне ауыстырылды. Осы барыста бұрынғы орыс тіліндегі көптеген атаулар өзбек тіліне ауыстырылды. 1996 жылдың 1 қыркүйегінен бастап мектеп табалдырығын аттаған балалар жаңа әліпбимен жазуды және оқуды үйрене бастады. Бірінші сыныптарға арналған оқулықтар басылып шықты [Шарипов, 2007]. 2005 жылы студенттердің алғашқы дипломдары латын графикасында жазылды.

Өзбекстанда ресми қабылданған латын әліпбиінің қолданылғанына арада 25 жыл өтседе, елдегі латын әліпбиіне көшуі үдерісі қиындықсыз болмағанын, тіпті өз деңгейінде әлі толық жалпыласып үлгермегенін айтуға болады. Әрине бұның көтеген себебі бар еді. Ең әуелі ескеретін жайт, Өзбекстанда қабылданған әліпби

выпускников вузов были подготовлены с использованием нового алфавита.

Хотя с момента официального принятия латиницы в Узбекистане прошло 25 лет, в процессе перехода все еще наблюдаются трудности. Хотя эти трудности обусловлены множеством причин, важнейшей причиной является то, что алфавит менялся несколько раз. Этот феномен, естественно, помешал распространению алфавита в обществе. Закон, принятый в 1993 году, был изменен дополнительными постановлениями в 1995 году. Новая поправка была направлена на увеличение количества букв латинской клавиатуры с превышением количества в 26 знаков, двойные буквы и апостроф пришли на замену специальным знакам и знакам ударения алфавита 1993 года. Например, в 1995 году буква/звук «ә» был заменен на «ae»; буквы «Ç ç, Ş ş» были заменены двойными буквами «Ch ch, Sh sh». В результате были введены три двойные согласные «Hg hg», «Ch ch», «Sh sh» и два звука с особым обозначением «G 'g», «O' o» [Ахметулы, 2019]. С точки зрения информационных технологий, узбекский алфавит на латинской основе состоит только из букв латиницы. В кириллическом алфавите узбекского языка есть только четыре буквы помимо русских букв, такие как Ө, Қ, Ғ и Һ. В новом алфавите буквы Ө и Ғ обозначаются как O' и G' с апострофами; буквы Қ и Һ, как Q и H; некоторые звуки приняты как двойные буквы «Yo yo», «Yu yu», «Ya ya». Видно, что такой переход меняет национальный характер языка [Досанов, 2020]. Вкратце, основанные на латинице узбекский алфавит 1995 года состоит из 29 букв и одного знака (') (апостроф). Хотя количество букв в новом алфавите на семь букв меньше, чем в кириллическом узбекском алфавите, некоторые звуки пришлось обозначать двойными буквами из-за отсутствия специальных знаков и символов, а когда был добавлен знак ('), слова стали длиннее в плане количества знаков по сравнению со старыми вариантами. Неко-

бирнеше рет өзгеріске ұшырап, қолдану мен жалпыластыруда қиындық туғызды. 1993 жылы қабылданған латын әліпбиіне 1995 жылы 6 мамырдан заңмен «реформа» жасалып, өзгеріс енгізілді. Латын негізіндегі пернетақтадағы 26 әріптен аспауды көздеген бұл өзгерісте, 1993 жылғы латын әліпбиіндегі арнайы символдар мен диакритикалық белгілердің орынына енді қосарланған әріп пен апострофтарды қолданды. Мысалы, 1995 жылғы нұсқада «ә» әрпін – «ae» деп, «Ç ç, Ş ş» сынды диакритикалық таңбаларды «Ch ch, Sh sh» деп қос әріптермен белгіледі. Hg hg, CH ch, SH sh – 3 қосарлы дауыссыз, G'g', O'o' – 2 диакритикалық белгі болды [Ахметулы, 2019]. Ақпараттық технология тұрғысынан қарастырғанда, өзбек латын әліпбиі таза латын әліпбиін негіздеген графика. Өзбек тілінің кириллицасында орыс тілінің әріптерінен тыс небары 4 әріп қана болатын: Ө, Қ, Ғ, және Һ. Латын жазуында Ө мен Ғ әріптерін тырнақша (апостроф) арқылы O' және G' деп келтіріп, Қ мен Һ әріптерді Q мен H деп, бір қатар дыбыстар қос таңбалы Yo yo, Yu yu, Ya ya түрде аударылуы. Мұның қолданысқа түскендегі, тілдің ұлттық сипатының өзгерткенін тәжірибеден көреміз [Досанов, 2020]. Нәтижесінде, 1995 жылғы Өзбек латын әліпбиі – 29 әріптен тұратын және 1 қосымша белгі «'» апострофтан құралды. Бұл өзбек кирилл әліпбиімен салыстырғанда, 7 әріпке кем болғанымен, арнайы белгілер мен символдар болмағандығынан кейбір әріптерді екі таңбамен белгілеуге тура келеді және бұған қосымша белгі «'» қосылғанда, сөздер шұбалаңқы жазылды. Кеәбір зерттеушілер 1995 жылғы латын әліпбиі бойынша мәтіндердың жазылуы бұрынғы кириллицаға қарағанда орта есеппен 10-15% ұзарды [Хуррамов, 2016]. Сонымен қатар, өзбек тілінің 1930-1940 жылдардағы латын әліпбиінің тәжірибесі толық ескерілмеді. Негізінен, 1926 жылы Бакуде өткен I Түркі тілдес халықтар съезінде қабылданған шешім бойынша, Кеңестер одағы құрамындағы барлық түркі тілдес халықтардың бір ауыздан араб әліпбиінен латын әліпбиі-

торые исследователи считают, что размеры текстов, написанных на латинице 1995 года, увеличились приблизительно на 10-15% по сравнению с написанными на кириллице [Хуррамов, 2016]. Следующий момент, который здесь следует отметить, это то, что в процессе создания нового алфавита не был учтен опыт перехода на латиницу в 1930-1940 годах. Фактически, на I Конгрессе тюркологов, состоявшемся в Баку в 1926 году, было решено перевести все тюркские народы в Советском Союзе с использования арабского алфавита на латинский. В итоге в 1930 году Узбекистан переключился с арабицы на латиницу и использовал этот алфавит до 1940 года [Жаксымбетов, 2018]. Отсутствие знаков для обозначения звуков и игнорирование предыдущего опыта затрудняют принятие и широкое распространение применения латинского алфавита.

Политическое, социально-экономическое состояние Узбекистана после обретения независимости тесно связано с переходом на латинский алфавит и его широким применением. С экономической точки зрения, переход к новому алфавиту в Узбекистане совпал с периодом экономического кризиса в 90-х, что вызвал нехватку финансовой поддержки, требующейся в этот переходный период. С политической точки зрения, неспособность администрации обеспечить надлежащий контроль языковой реформы предотвратила развитие нового алфавита. Исследователь Артем Космарский считает, что отказ узбекской политической элиты оставить старую привычку использовать русский язык замедлил радикальные изменения в языковой политике и лингвистике в Узбекистане [Космарский, 2003]. Эта нерешительность, отсутствие воли и изменения в структуре алфавита предотвратили широкое использование нового алфавита. Несомненно, только переименование улиц и транспортных средств не было достаточно для интеграции нового алфавита.

не көшуі туралы шешіміне байланысты, 1930 жылы Өзбекстан бұрын қолданып келген араб әліпбиінен латын әліпбиіне ауысып, 1940 жылға дейін қабылданып келген еді. [Жаксымбетов, 2018]. Дыбыстарды белгілеудегі кемшіліктер мен бұрынғы тәжірибенің ескерілмеуі, латын әліпбиінің игерілуін қиындатып, жалпыласуына белгілі дәрежеде кедергі болды.

Тәуелсіздіктен кейінгі Өзбекстанның нақты саяси-әлеуметтік және экономикалық жағдайы, латын әліпбиінің қолданылуы мен жалпаласу жағдайын белгелеген шешуші фактор болды. Экономикалық тұрғыдан алғанда, Өзбекстанда жаңа әліпбиге өтудің 1990 жылдардағы экономикалық дағдарыс кезіне тұспа-тұс келуі, оны іске асырудағы қаражаттың жетіспеушілігін тудырды. Сонымен қатар, латын әліпбиін жалпыластыруда жүйелі экономикалық қолдаудың болмауы, көптеген қиыншылықтар тудырды. Саяси тұрғыдан алғанда, ресми биліктің тілдік реформаны бірізді жолға қоя алмауы, латын әліпбиінің аяқ алысын баяулатты. Артем Космарский өз зерттеуінде, Өзбекстанның саяси элитасының орыс тілді болып қалуы мен реформаларға жауапты адамдарды ескіліктен бас тартқысы келмеуі, Өзбекстанда тілдік саясат және лингвистикалық парадигмада түбегейлі өзгерістің болмауына себеп болғанын атап өтеді [Космарский, 2003]. Биліктің нақты емес ұстанымы мен әліпбидің семантикасы нақты болмағандықтан, латын әліпбиін қолдану аясы тар шеңберден шыға алмады. Латын әліпбиінде жазу көше атаулары мен қоғамдық көліктер, метрополитендегі мәтіндерде ғана басымырақ болды.

Іс қағаздары біртіндеп латын әліпбиіне ауыстырыла бастағанымен, екі тіл қатар қолданылғандықтан, күтілетін нәтижесін бермеді [Виноградов және т.б. 2006]. Оқу құралдары, балаларға арналған кітаптар мен классикалық өзбек әдебиетінің басылымдары латын әліпбиінде қолдана бастағанымен, электронды ақпарат құралдары мен іскерлер әлемінде қолданыста кирилл

Хотя латинский алфавит стал постепенно использоваться в официальных документах, долгое использование двух языков не принесло ожидаемых результатов [Виноградов и др., 2006]. Хотя учебники, детская литература и классическая литература были написаны с использованием латиницы, в электронных информационных инструментах и деловом мире предпочтение отдается кириллице. Информация в СМИ, литературные произведения, научные исследования и религиозные книги продолжают публиковаться главным образом на кириллице. Лишь названия книг переводятся на латиницу, что показывает безволие в этой сфере. Кроме того, использование кириллицы в написании названий передач, субтитров к фильмам и рекламы на телеканалах остается серьезным препятствием к широкому использованию латинского алфавита. Владимир Михайлович Алпатов, один из известных российских комментаторов, считает, что непрерывное использование латинских и кириллических знаков одновременно в узбекском языке замедлило переход к новому основанному на латинице алфавиту [Алпатов, 2000].

Обозначенные выше проблемы показывают, что вопрос перехода к латинскому алфавиту в Узбекистане следует пересмотреть. В этой связи в мае 2019 года в Ташкентском государственном университете Алишера Навои была создана специальная рабочая группа по развитию латинского алфавита, и начался процесс внесения некоторых изменений. Принимая во внимание изменения 1993 года, эта рабочая группа обсудила постановления 1995 года и подготовила новое исследование [Абай.kz, 2020]. Начиная с 2019 года было решено 21 октября отмечать как Фестиваль узбекского языка. 20 октября 2020 года президент Узбекистана Шавкат Мирзиёев принял новое постановление о развитии узбекского языка и языковой политике. В этом постановлении фактически определена дорожная карта развития узбекского

әліпбиі басым болды. Өзбекстандағы БАҚ, көркем және ғылыми анықтамалық әдебиеттердің басым көпшілігі, діни мұсылман кітаптары мен брошюралар да кириллицада басылды. Кириллицамен басылған басылымдардың өз атауын латын таңбасында беруі, тек саяси адалдықтың нышаны ретінде ғана болды. Тіпті, телеарналар мен бағдараламарда бас тақырыптар, фильмдер, субтитрлер мен жарнамалардың кириллицада берілуі, латын әліпбиінің қолданысына кері әсерін тигізді. Белгілі ресейлік сарапшылардың бірі Владимир Алпатовның пікірінше, өзбек тілінің латын және кирилл екі жазбаша нұсқасының қатар қолданылуы, қолданыста кириллицаға көбірек жүгінуі, Өзбекстандағы латынға көшуді баяу болуының бір себебі болып келді. [Алпатов, 2000].

Аталған мәселелер Өзбекстанда латынға көшу мәселесін қайта қарастыру керектігін көрсетіп берді. Сөйтіп, 2019 жылы мамырда Әлішер Навои атындағы Ташкент мемлекеттік университеті жанынан Латын әліпбиін толық жетілдіруге байланысты арнайы жұмыс тобы құрылып, латын әліпбиіне қайта қзгеріс енгізу жұмыстары басталды. Жомыс тобы 1995 жылы әліпбиге өзгеріс енгізіліп, 1993 жылғы нұсқасына ұқсайтын, қосымша белгілер қосылған, барынша жаңартылған латын әліпбиін ұсынды. [Абай.kz, 2020]. 2019 жылдан бастап 21 қазан «Өзбек тілі мерекесі» күні болып бекітілді. Ал, 2020 жылғы 20 қазанда Өзбекстан Президенті Шавкат Мирзиёев Өзбек тілін одан әрі дамыту және елдегі тіл саясатын жетілдіру туралы жарлыққа қол қойылды. Негізінен, ол жарлықта 2020-2030 жж. арналған Өзбек тілін дамыту мен тілдік саясатты жетілдіру мәселелері қарастырылды. Соның негізіндегі ісшаралар жоспары бекітілді. [Газета.uz, 2020].

Қорыта келе, Өзбекстанның латынға көшу үдерісі қиыншылықтар мен кедергілерге толы болғанын айта аламыз. Атап айтқанда, тәуелсіздіктен кейінгі Өзбекстанның саяси-әлеуметтік және

языка на период 2020-2030 годов [Газета.uz, 2020].

Подводя итоги, в переходе Узбекистана к латинскому алфавиту существуют некоторые проблемы. Можно констатировать, что эти сложности были вызваны политическими, социально-экономическими условиями Узбекистана в первое время после обретения независимости. В ближайшем будущем Ташкенту следует обратить особое внимание на широкое применение основанного на латинице узбекского алфавита с изменениями, направленными на обретение общенациональной значимости. В этой связи важно, что власти Узбекистана рассматривают 34-буквенный алфавит, утвержденный на заседаниях, состоявшихся на разных уровнях в 1991-1993 годах. Переход к латинскому алфавиту означает обладание продвинутой системой письма, отвечающей мировым стандартам и подходящей для информационных систем и телекоммуникационных технологий, что сегодня очень востребовано. В соответствии с этой задачей, процесс перехода тюркских народов Центральной Азии к латинскому алфавиту имеет исключительно важное значение для всех тюрков, а также для заинтересованных государств. Единство алфавита укрепит братские узы, а также сотрудничество и общение между людьми в политическом, социальном и экономическом отношении. В заключение, Казахстан и Кыргызстан должны изучить опыт Узбекистана в переходе на латиницу с тем, чтобы обеспечить более успешный переход у себя.

Источники:

Абай.kz (2020). Мирзиёев дал инструкцию по вводу латинского алфавита полностью. Доступно по адресу: <https://abai.kz/post/122713>. Дата обращения: 10.11.2020.

Алпатов, Владимир (2000). 150 Язык и политика: 1917-2000. Москва. с. 1991. Доступно по адресу: <https://www.twirpx.com/file/2197986/>. Дата обращения: 10.11.2020.

Ахметулы, Бейсен (2019). «Юридическая версия»

экономикалық даму жағдайымен қатар, әсіресе тілдік реформалардың жүйесіздігі, қабылданған әліпбидің өзіне тән кемшіліктері, елде латын әліпбиінің жалпыласуына кедергі болып келді деуге болады. Алдағы уақытта, ресми Ташкент, қолданыстағы латын әліпбиіне Өзбек тілінің толыққанды ұлттық сипатын бейнелейтін өзгерістер енгізу арқылы Өзбекстанда латын әліпбиінің жалпыласуын тездетуге күш салуы керек. Осы орайда, 1991-1993 жылдары әртүрлі деңгейде өткен жиындарда қабылданған, 34 таңбадан тұратын ортақ әліпби үлгісін басты назарда ұстау өте маңызды. Латын әліпбиге көшу де-геніміз – әлемдік стандарттарға сәйкес, жан-жақты дамыған, қазіргі таңда сұранысқа ие ақпараттық жүйе мен телекоммуникациялық технологиялар саласындағы тиімді, қолайлы жазу жүйесіне қол жеткізу. Аталған мақсатты ұстана отырып, Орталық Азия аймағындағы түркі халықтарының латын графикасына көше бастауы, біріншіден, мемлекеттік терең маңызға ие қадам болса; екіншіден, түркі елдерінің ортақ мұралары мен бір-бірінен алшақтап кеткен туыстық қарым-қатынасты жақындату, бір бағытта жұмыс істеуі; үшіншіден, біртұтастық пен бірізділік бағытында ортақ экономикалық, саяси, құқықтық, әлеуметтік, мәдениеттік бағытта жақындасуы үшін аса маңызды. Бұл тұрғыдан, Өзбекстанның латынға көшу барысындағы тәжірибесін Қазақстан мен Қырғызстан да ескеруі керек.

Дереккөз:

Абай.kz (2020). Мирзиёев латын әліпбиіне толық көшуді тапсырды. Сілтеме: <https://abai.kz/post/122713>. Қаралған уақыты: 10.11.2020.

Алпатов, Владимир (2000). 150 тіл мен саясат: 1917-2000. Мәскеу, 191-б. Сілтеме: <https://www.twirpx.com/file/2197986>. Қаралған уақыты: 10.11.2020.

Ахметұлы, Бейсен (2019). Латын әліпбиінің «заңды нұсқасы» тағы да өзгеруі мүмкін. Өзбек, түрік, әзербайжан және қазақ әліпбиі қаншалықты ұқсас? Сілтеме: <https://informburo.kz/kaz/latyn-lpbin-zady-n-sasy-tay-da-zgeru-mmkn-zbek-trk-zerbayzhan->

латинского алфавита может быть снова изменена. Насколько похожи узбекский, турецкий, азербайджанский и казахский алфавиты? Доступно по адресу: <https://informburo.kz/kaz/latyn-lpbini-zady-nsasy-tay-da-zgeru-mmkn-zbek-trk-zerbayzhan-zhne-azalpbini-anshalyty-sas.html>. Дата обращения: 10.11.2020.

Виноградов Виктор, Космарский, Артем, Насилов, Дмитрий (2006). Государственные языки в этнокультурном тексте стран СНГ. Этнокультурные отношения в Евразии. 2-е издание, Москва. с. 61.

Газета.uz (2020). Президент подписал Указ о развитии узбекского языка. Доступно по адресу: <https://www.gazeta.uz/ru/2020/10/20/language>. Дата обращения: 10.11.2020.

Досанов, Нурбай (2020). Технические проблемы при переходе на латинский алфавит. Доступно по адресу: <https://massaget.kz/layfstayl/bilim/61845>. Дата обращения: 10.11.2020.

Gov.uz (2005). Конституция Республики Узбекистан от 8 декабря 1992 г. (с изменениями и дополнениями от 28 декабря 1993 г. и 24 апреля 2003 г.). Доступно по адресу: <http://www.gov.uz/ru/ctx.scm?sectionId=2780>. Дата обращения: 10.11.2020.

Жаксымбетов, Бауржан (2018). Узбекистан перейдет на новую версию латинского алфавита. Доступно по адресу: <https://qazaqtimes.com/article/50726>. Дата обращения: 10.11.2020.

Космарский, Артем (2003). Значение «латинизации» в Узбекистане (конец XX - начало XXI века) // Евразийский вестник. Москва, № 3 (20). Доступно по адресу: <https://cyberleninka.ru/article/n/smysly-latinizatsii-v-uzbekistane-konets-xxnachalo-xxi-veka/viewer>. Дата обращения: 10.11.2020.

Хуррамов, Шухрат (2016). Судьба перехода на Латиницу: что показал 23-летний опыт Узбекистана? Доступно по адресу: <https://365info.kz/2016/03/latyn-a-k-shudi-iyameti-zbekstanny-23-zhyldy-t-zhiribesi-neni-k-rsetti>. Дата обращения: 10.11.2020.

Шарифов, Омар (2007). Переход алфавита на латынь. Узбекский опыт. Доступно по адресу: <https://centrasia.org/newsA.php?st=1178269020>. Дата обращения: 10.11.2020.

zhne-aza-lpbi-anshalyty-sas.html. Қаралған уақыты: 10.11.2020.

Виноградов, Виктор, Космарский, Артем, Насилов, Дмитрий (2006). Этно-мәдени мәтіндегі ТМД мемлекеттер арасындағы мемлекеттік тілдер. Еуразиядағы этно-мәдени қарым-қатынас. 2 басылым, Мәскеу. 61-б.

Газета.uz (2020). Президент өзбек тілін дамыту туралы жарлыққа қол қойды. Сілтеме: <https://www.gazeta.uz/ru/2020/10/20/language>. Қаралған уақыты: 10.11.2020.

Досанов, Нұрбай (2020). Латын графикасына көшудегі техникалық мәселелер. Сілтеме: <https://massaget.kz/layfstayl/bilim/61845>. Қаралған уақыты: 10.11.2020.

Gov.uz (2005). Өзбекстан Республикасының Конституциясы 1992 жылғы 8 желтоқсан (1993 ж. 28 желтоқсанынан және 2003 ж. 24 сәуірінен бастап өзгертулер мен толықтырулармен). Сілтеме: <http://www.gov.uz/ru/ctx.scm?sectionId=2780>. Қаралған уақыты: 10.11.2020.

Жақсымбет, Бауыржан (2018). Өзбек елі латын қарпінің жаңа нұсқасына өтпек. Сілтеме: <https://qazaqtimes.com/article/50726>. Қаралған уақыты: 10.11.2020.

Космарский, Артем (2003). Өзбекстандағы «латынданудың» маңызы (XX ғасыр соңы – XXI ғасыр басы). Еуразия Хабаршысы. Мәскеу, № 3(20). 65-б. Сілтеме: <https://cyberleninka.ru/article/n/smysly-latinizatsii-v-uzbekistane-konets-xxnachalo-xxi-veka/viewer>. Қаралған уақыты: 10.11.2020.

Хуррамов, Шухрат (2016). Латынға көшудің қияметі: Өзбекстанның 23 жылдық тәжірибесі нені көрсетті? Сілтеме: <https://365info.kz/2016/03/latyn-a-k-shudi-iyameti-zbekstanny-23-zhyldy-t-zhiribesi-neni-k-rsetti>. Қаралған уақыты: 10.11.2020.

Шарифов, Омар (2007). Әліпбидің латынға көшуі. Өзбек тәжірибесі. Сілтеме: <https://centrasia.org/newsA.php?st=1178269020>. Қаралған уақыты: 10.11.2020.

КАК РЕШИТЬ ПРОБЛЕМУ КВАЛИФИКАЦИОННОГО ДЕФИЦИТА: ПРИМЕР ПАКИСТАНА

БІЛІКТІЛІК ТАПШЫЛЫҒЫНЫҢ МӘСЕЛЕСІН ҚАЛАЙ ШЕШУГЕ БОЛАДЫ: ПАКИСТАННЫҢ МЫСАЛЫ

*Илана Даутова**

Согласно данным Международной организации труда [2020], мировой уровень молодежной безработицы (15-24 лет) составляет 13,6%. Число молодежи, которая не имеет работы и образования или профессиональной подготовки, продолжает расти. Это означает, что молодому поколению требуется доступ к образованию и развитию соответствующих навыков, чтобы трудоустроиться и быть полезным для экономики страны. Несмотря на желание и готовность молодых людей начать строить карьеру, работодатели испытывают трудности с закрытием вакансий в связи с дефицитом талантов у потенциальных кандидатов.

Компания Manpower Group [2020] составляет ежегодный отчет «О нехватке талантов», работая с полумиллионом компаний в более чем 80 странах по всему миру. Как отмечается в отчете, менеджеры по кадрам не замечают нехватки талантов, которая растет в мире лишь в 18% рассматриваемых в отчете стран. При значительном количестве безработной молодежи, что отрицательно сказывается на экономическом росте, найм квалифицированных кандидатов стал представляет угрозу для долгосрочного развития экономики. Явление, при котором работодатели сталкиваются с проблемами при наборе подходящих работников, называется квалификационным дефицитом, и оно требует более пристального внимания, поскольку перед молодым поколением встают серьезные препятствия для выхода на рынок. Согласно данным Deloitte [2018], только в обрабатывающей промышлен-

Халықаралық еңбек ұйымының мәліметтері бойынша [2020], жастар арасындағы жұмыссыздық деңгейі (15-24 жас) 13,6%-ды құрайды. Жұмысы мен білімі немесе оқуы жоқ жастардың саны өсуде. Бұл дегеніміз, жас ұрпаққа жұмыс тауып, ел экономикасына пайдалы болу үшін білімге қол жеткізу және тиісті дағдыларды дамыту қажет. Жастардың мансап құруға ұмтылысы мен дайындығына қарамастан, жұмыс берушілер әлеуетті үміткерлер арасында дарындылықтың болмауына байланысты бос жұмыс орындарын толтыруда қиындықтарға тап болып отыр.

Manpower Group [2020] жыл сайынғы Talent Gap есебін жасайды, әлемнің 80-нен астам елінде жарты миллион компаниямен жұмыс істейді. Есепте айтылғандай, адам капиталын басқарушылар есепте қамтылған елдердің тек 18%-ында ғана әлемдік деңгейде өсіп келе жатқан таланттардың тапшылығын байқамайды. Экономикалық өсуге кері әсер ететін жұмыссыз жастардың едәуір бөлігі болғандықтан, білікті кандидаттарды жалдау экономиканың ұзақ мерзімді дамуына қауіп төндірді. Жұмыс берушілер лайықты жұмысшыларды іріктеу кезінде қиындықтарға тап болатын құбылыс біліктіліктің жетіспеушілігі деп аталады және үлкен назар аударуды қажет етеді, өйткені жас буын кіруге үлкен кедергілерге тап болады. Deloitte [2018] мәліметтері бойынша, тек АҚШ-тың өңдеу өнеркәсібінде 2018 жылы толтырылмаған позициялар саны 2,4 миллионға жетті. Сондықтан жұмыс берушілерге де, жұмысшыларға да қолдау көрсету арқылы жаңа саясат пен қолдау арқылы

* Евразийский научно-исследовательский институт, Казахстан. ilanadaut@gmail.com

ности США число незаполненных позиций достигло 2,4 миллиона в 2018 году. Следовательно, важно решить проблему дефицита навыков посредством новой политики и поддержки как работодателей, так и работников.

Как и в других развивающихся странах, в Пакистане необходимо срочно готовить свою молодежь к растущей проблеме квалификационного дефицита. В Пакистане, пятой самой густонаселенной стране в мире, 64% населения младше 30 лет и 29% находятся в возрасте от 15 до 29 лет [Всемирный банк, 2020а; Шакил, 2018]. Согласно данным Всемирного банка [2020б], уровень безработицы среди людей в возрасте от 15 до 24 лет составляет 8,54%. Кроме того, нехватка профессиональной подготовки и неэффективная система образования не позволяют молодым людям применить свои навыки на работе. Статистическое бюро Пакистана [2018] представило данные о том, что 80% молодого поколения имеют низкий уровень образования и слабые навыки, которые нельзя применить на рабочем месте. Таким образом, важно учиться и совершенствовать необходимые для работы специальные навыки и знания.

Разрыв между потребностями предприятий и возможностью работодателей удовлетворить эти потребности, или квалификационный дефицит, требует от молодых людей переподготовки, повышения квалификации и приобретения новых навыков, чтобы повысить уровень занятости в стране и отвечать требованиям работодателей по заполнению вакансий. 22 января 2020 года Всемирный экономический форум [2020а] объявил «Революцию профессиональной переподготовки» – инициативу по обеспечению лучшего образования, новых навыков и лучших возможностей для работы людям во всем мире к 2030 году. Эта инициатива призвана обеспечить работодателей квалифицированной рабочей силой, требующейся для восполнения дефицита талантов,

біліктілік деңгейіндегі кемшіліктерді жою маңызды.

Басқа дамушы елдердегі сияқты, Пәкістанға өз жастарын біліктіліктің өсуіне байланысты тез арада дайындау қажет. Халқының саны бойынша әлемдегі бесінші ел - Пәкістанда халықтың 64%-ы 30 жасқа дейінгі және 29%-ы 15 пен 29 жас аралығындағы адамдар [Дүниежүзілік банк, 2020а; Шакил, 2018]. Дүниежүзілік банктің мәліметтері бойынша [2020б] 15 пен 24 жас аралығындағы адамдар арасындағы жұмыссыздық деңгейі 8,54%-ды құрайды. Сонымен қатар, дайындықтың жеткіліксіздігі және білім беру жүйесінің тиімсіздігі жастардың дағдыларын жұмыста қолдануға мүмкіндік бермейді. Пәкістанның Статистика бюросы [2018] жас ұрпақтың 80%-ының білім деңгейі төмен және жұмыс орнында қолдануға болмайтын әлсіз дағдылары бар екенін хабарлады. Осылайша, жұмыс үшін қажетті арнайы дағдылар мен білімдерді үйрену және жетілдіру маңызды.

Кәсіпорындардың қажеттіліктері мен жұмыс берушілердің осы қажеттіліктерді қанағаттандыру қабілеттілігі арасындағы айырмашылық немесе біліктілік кемшіліктері елде жұмыспен қамтуды арттыру және жұмыс берушілердің бос жұмыс орындарын толтыруға қойылатын талаптарын қанағаттандыру үшін жастарды қайта даярлауды, біліктіліктерін арттыруды және жаңа дағдыларды игеруді талап етеді. 2020 жылы 22 қаңтарда Дүниежүзілік экономикалық форум [2020а] 2030 жылға қарай бүкіл әлем бойынша адамдарға жақсы білім, жаңа дағдылар мен жақсы жұмыс мүмкіндіктерін ұсыну туралы қайта даярлау революциясын бастады. Бастама жұмыс берушілерді төртінші өнеркәсіптік революцияның жаңашылдықтарынан туындайтын дарындылықтың орнын толтыруға қажетті білікті жұмыс күшімен қамтамасыз етуге бағытталған. Технология мен интернет әлемді және болашақты өзгерткен кезде, адамдар үшін жаңа рөлдерге бейімделуге мүмкіндік

который будет создан из-за инноваций четвертой промышленной революции. Поскольку технологии и интернет меняют контуры мира и будущего, для людей важно развивать навыки, которые позволят им приспособиться к новым ролям. С помощью организаций Coursera Inc., LinkedIn и других в рамках Революции профессиональной переподготовки будет создана платформа, доступная 250 миллионам человек по всему миру. Более того, помимо Революции профессиональной переподготовки Всемирный экономический форум [2020б] создал Ускоритель восполнения квалификационного дефицита, который объединяет государственный и частный секторы для разработки планов, основанных на местной ситуации с дефицитом навыков, и устраняет его, создавая возможности для образования и профессиональной подготовки. Таким образом, правительство Пакистана сотрудничало со Всемирным экономическим форумом в создании инициативы Parwaaz, который дает рекомендации молодым пакистанцам, идя в ногу с технологическими сдвигами и растущим спросом на квалифицированную рабочую силу.

При том, что слово parwaaz на урду означает «подъем» или «полет», инициатива Parwaaz предлагает новый подход в сведении вместе государственного и частного сектора для решения проблемы нехватки талантов. Правительство Пакистана выделило шесть приоритетных секторов: информационные и коммуникационные технологии, финансовые услуги, текстильная промышленность, гостиничный бизнес, розничная торговля и услуги, производство и легкое машиностроение, а также сельское хозяйство и животноводство. Фонд развития навыков в Пенджабе работает в сотрудничестве с 42 крупнейшими работодателями, чтобы оценить рынок труда с учетом возникающих потребностей компаний [Правительство Пакистана, 2017]. Компании, участвующие в инициативе Parwaaz, обеспечивают

беретін дағдыларды қалыптастыру өте маңызды. Coursera Inc., LinkedIn және басқаларының көмегімен қайта даярлау революциясы бүкіл әлем бойынша 250 миллион адамға қол жетімді платформа жасайды. Сонымен қатар, қайта даярлау төңкерісінен басқа, Дүниежүзілік экономикалық форум [2020б] Skills Gap Accelerator құрды, ол мемлекеттік және жеке секторларды біріктіріп, жергілікті біліктіліктің кемшіліктері негізінде жоспар құрып, оларды оқыту мен оқытуға мүмкіндіктер жасау арқылы шешеді. Осылайша, Пәкістан үкіметі Дүниежүзілік экономикалық форуммен серіктестікте Parwaaz бастамасын құрды, ол технологиялық ауысулар мен білікті жұмыс күшіне деген өсіп келе жатқан сұраныстарды сақтай отырып, жас пәкістандықтарға бағыт-бағдар береді.

Паруаз деген урду сөзі «көтерілу» немесе «ұшу» дегенді білдірсе, Паруаз бастамасы таланттар арасындағы алшақтықты жою үшін мемлекеттік және жеке секторларды біріктірудің жаңа әдісін ұсынады. Пәкістан үкіметі алты басым секторды анықтады: ақпараттық-коммуникациялық технологиялар, қаржылық қызметтер, тоқыма бұйымдары, қонақжайлылық, бөлшек сауда және қызмет көрсету, өндіріс және жеңіл машина жасау, ауыл шаруашылығы мен мал шаруашылығы. Пенджабтағы біліктілікті дамыту қоры дамып келе жатқан компания қажеттіліктеріне орай еңбек нарығын бағалау үшін 42 ірі жұмыс берушімен серіктестікте жұмыс істейді [Пәкістан үкіметі, 2017]. Parwaaz бастамасына қатысушы компаниялар қаржылық және қаражат жинауға қолдау көрсетеді, оқу базалары мен курстарды өткізеді. Ұсынылатын курстар нарықтық стандарттарға бейімделген; осылайша адамдар алты сектордың бірінде өздерінің тиісті рөлдеріне сәйкес келетін дағдыларға ие болады. Мысалы, Parwaaz-да 200 жасты мәліметтер талдаушысы, маман және IT-сарапшы мамандықтары бойынша оқытатын қаржылық қызметтер инкубаторы бар. Жалпы алғанда, алты сектор

финансовую и фондовую поддержку, учебные помещения и курсы. Предлагаемые курсы адаптированы под стандарты рынка; таким образом, люди приобретают навыки, применимые к соответствующим ролям в одном из шести секторов. Например, при Parwaaz работает инкубатор финансовых услуг, который готовит 200 молодых людей по профессиям аналитика данных, специалиста и эксперта в области ИТ. В целом подразделения по шести секторам провели более 1,55 миллиона тренингов, и более 1,1 миллиона людей успешно закончили обучение, приобретая новые навыки. Работая в тесном сотрудничестве с крупными промышленными игроками, правительство увеличивает спрос на целевые сектора и делает упор на проведение тренингов и курсов для потенциальных работников в ведущих экспортных секторах. Например, в производстве автомобильных запчастей наблюдается неудовлетворенный спрос на 50000 работников в течение следующих трех лет для производства инструментов, узлов и листового металла. Что касается сектора информационно-коммуникационных технологий, программа Parwaaz предлагает подготовку по развитию людей в области робототехники, электроники, электронной коммерции и искусственного интеллекта. В конечном счете, благодаря тесному сотрудничеству правительства с частным сектором у Пакистана более светлое будущее в решении проблемы нехватки навыков.

Согласно исследованиям и отчетам работодателей и менеджеров по персоналу, вопрос обеспечения квалифицированных работников оказывает сильное влияние на состояние рабочей силы и на экономику в целом. Неквалифицированная молодежь представляет другую проблему для правительств, увеличивая уровень безработицы и снижая экономические показатели. Такие правительства, как пакистанское, создают программы и механизмы повышения уровня подготовки и навыков путем ос-

бойинша бөлімшелер 1,55 миллионнан астам тренинг өткізді, ал 1,1 миллионнан астам адам жаңа дағдылармен оқуды ойдағыдай аяқтады. Ірі өнеркәсіптік ойыншылармен тығыз байланыста жұмыс істеп, үкімет мақсатты секторларға сұранысты арттырады және жетекші экспорттық секторлардағы әлеуетті жұмысшыларды оқыту мен курстармен қамтамасыз етуге баса назар аударады. Мысалы, автомобиль бөлшектері өндірісінде құрал-саймандар, түйіндер мен қаңылтыр өндіруге келесі үш жыл ішінде 50,000 жұмысшыға қанағаттандырылмаған сұраныс бар. АКТ секторында Parwaaz бағдарламасы робототехника, электроника, электронды коммерция және жасанды интеллект салаларында адам дамуы бойынша оқытуды ұсынады. Сайып келгенде, үкіметтің жеке сектормен тығыз ынтымақтасуымен, Пәкістанның біліктілік тапшылығын шешуде болашағы зор.

Зерттеулер мен жұмыс берушілер мен кадрлар менеджерлерінің есептері бойынша білікті жұмысшыларды қамтамасыз ету мәселесі жұмыс күшінің жағдайына және жалпы экономикаға қатты әсер етеді. Біліктілігі жоқ жастар үкіметтер үшін тағы бір проблема тудырады, жұмыссыздықтың артуы және экономикалық көрсеткіштердің төмендеуі. Пәкістан сияқты үкіметтер мемлекеттік және жеке секторлар арасында бірлескен жобалар құру және оқыту мен курстар өткізу арқылы оқыту мен біліктілікті арттыру бағдарламалары мен тетіктерін құруда. Осылайша, біліктілік тапшылығы мен жастардың жұмыссыздығы проблемасына тап болған елдер үшін ең жақсы шешім - жергілікті деректерді бағалауды және жергілікті бизнестің қажеттіліктерін ескере отырып, аймақтық стратегияларды әзірлеу.

Дереккөз:

Дүниежүзілік банк (2020а). Халық саны, барлығы. Сілтеме: <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL>. Каралған уақыты: 28.11.2020.

нования совместных проектов в сотрудничестве государственного и частного секторов и предоставления тренингов и курсов. Таким образом, для стран, которые сталкиваются с проблемой квалификационного дефицита и молодежной безработицы, лучшим выходом является разработка региональных стратегий с учетом оценки местных данных и потребностей местного бизнеса.

Источник:

Всемирный банк (2020а). Население, всего. Доступен по адресу: <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL>. Дата обращения: 28.11.2020.

Всемирный банк (2020б). Безработица среди молодежи, всего. Доступен по адресу: <https://data.worldbank.org/indicator/SL.UEM.1524.ZS?locations=PK>. Дата обращения: 28.11.2020.

Всемирный экономический форум (2020а). Революция перепрофилирования: Лучшие навыки, лучшие рабочие места, лучшее образование для миллиарда людей к 2030 году. Доступен по адресу: <https://www.weforum.org/press/2020/01/the-reskilling-revolution-better-skills-better-jobs-better-education-for-a-billion-people-by-2030/>. Дата обращения: 28.11.2020.

Всемирный экономический форум (2020б). Сокрытие разрыва в навыках. Доступен по адресу: <https://www.weforum.org/projects/closing-the-skills-gap-accelerators>. Дата обращения: 28.11.2020.

Deloitte (2018). Исследование 2018 года в разрыве навыков в промышленности. Доступен по адресу: <https://www2.deloitte.com/us/en/pages/manufacturing/articles/future-of-manufacturing-skills-gap-study.html>. Дата обращения: 28.11.2020.

Manpower Group (2020). Устранение разрыва в навыках: Чего хотят сотрудники. Доступен по адресу: https://go.manpowergroup.com/hubfs/MPG_WhatWorkersWant_2020.pdf?hsLang=en. Дата обращения: 28.11.2020.

Международная организация труда (2020). Глобальные тенденции занятости. Доступен по адресу: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_737648.pdf. Дата обращения: 28.11.2020.

Правительство Пакистана (2017). Стратегия роста до 2023 года. Доступен по адресу: https://pnd.punjab.gov.pk/system/files/PGS_2023%2019-21-145.pdf#overlay-context=economic_growth_strategy. Дата обращения: 28.11.2020.

Статистическое бюро Пакистана (2018). Тенденции занятости 2018 года. Доступен по адресу:

Дүниежүзілік банк (2020б). Жастар арасындағы жұмыссыздық, барлығы. Сілтеме: <https://data.worldbank.org/indicator/SL.UEM.1524.ZS?locations=PK>. Каралған уақыты: 28.11.2020.

Дүниежүзілік экономикалық форум (2020а). Қайта құрылып жатқан революция: 2030 жылға қарай миллиард адамға жақсы білім, жақсы жұмыс орны, жақсы білім. Сілтеме: <https://www.weforum.org/press/2020/01/the-reskilling-revolution-better-skills-better-jobs-better-education-for-a-billion-people-by-2030/>. Каралған уақыты: 28.11.2020.

Дүниежүзілік экономикалық форум (2020б). Дағдылар арасындағы алшақтықты жою. Сілтеме: <https://www.weforum.org/projects/closing-the-skills-gap-accelerators>. Каралған уақыты: 28.11.2020.

Deloitte (2018). Өнеркәсіптің біліктілік айырмашылығы туралы 2018 зерттеу. Сілтеме: <https://www2.deloitte.com/us/en/pages/manufacturing/articles/future-of-manufacturing-skills-gap-study.html>. Каралған уақыты: 28.11.2020.

Manpower Group (2020). Дағдыларды жою: қызметкерлер не қалайды. Сілтеме: https://go.manpowergroup.com/hubfs/MPG_WhatWorkersWant_2020.pdf?hsLang=en. Каралған уақыты: 28.11.2020.

Пәкістанның статистика бюросы (2018). Жұмыспен қамту тенденциясы 2018 ж. Сілтеме: <http://www.pbs.gov.pk/sites/default/files/Pakistan%20Employment%20Trend%20%20Reprt%202018%20Final.pdf>. Каралған уақыты: 28.11.2020.

Пәкістан үкіметі (2017). 2023 жылға дейінгі өсу стратегиясы. Сілтеме: https://pnd.punjab.gov.pk/system/files/PGS_2023%2019-21-145.pdf#overlay-context=economic_growth_strategy. Каралған уақыты: 28.11.2020.

Халықаралық еңбек ұйымы (2020). Жұмыспен қамтудың жаһандық тенденциялары. Сілтеме: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_737648.pdf. Каралған уақыты: 28.11.2020.

Шакил, Ахмад (2018). Жас Пәкістанның әлеуетін ашу. Сілтеме: <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL>. Каралған уақыты: 28.11.2020.

<http://www.pbs.gov.pk/sites/default/files/Pakistan%20Employment%20Trend%20%20Reprt%202018%20Final.pdf>. Дата обращения: 28.11.2020.

Шакил, Ахмад (2018). Раскрытие потенциала молодого Пакистана. Доступен по адресу: <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL>. Дата обращения: 28.11.2020.

КУЛЬТУРА КАК РЕСУРС МЯГКОЙ СИЛЫ ЖҰМСАҚ КҮШ РЕТІНДЕ МӘДЕНИЕТ

Гулнар Надирова*

Термин «мягкая сила» был введен Джозефом Найем в 1990 году как стратегия развития американской геополитики в контексте завершившейся “холодной войны”. Усилия экспертов были направлены на создание позитивного имиджа страны, который вызывал бы симпатии народов [Най, 1990].

Желание формировать повестку дня мировой политики сохранялось, но по мере того, как военная мощь и политическое давление в мировом масштабе быстро теряли привлекательность, методы такого влияния необходимо было пересмотреть. Суть концепции мягкой силы состояла в том, что государства стали применять методы позитивного привлечения и убеждения для достижения внешнеполитических целей. Под мягкой силой Най подразумевал способность «оказывать влияние на других для достижения желаемых результатов» [Най, 2004], и, как он считал, этот процесс «побуждает людей сотрудничать, а не принуждает их» [Галларотти, 2011].

За десятилетия после окончания “холодной войны” мир стал гораздо более единым и цельным в значительной степени под влиянием глобализации, и более демократичным под влиянием идей либерализма. Принуждение и угрозы больше способны вызвать эффект отторжения. Растущее экономическое сотрудничество привело к заметному росту гражданского общества, а также ценности безопасности и устойчивого развития во всех без исключения регионах мира при помощи и поддержке Организации Объединенных Наций (ООН). Мягкая сила стала рассматриваться как намного более целесообразный вариант, чем жесткая сила [Хак, 2019].

«Жұмсақ күш» терминін Жозеф Най 1990 жылы қырғи қабақ соғыстың аяқтауы кезінде американдық геосаясаттың дамуын сипаттайтын стратегия ретінде ұсынды. Осы стратегияның көмегімен сарапшылар халықаралық қатынастардағы елдердің пайдасына оң имидж қалыптастыратын жанашырлық құралдарын құруды мақсат етті [Най, 1990].

Әлемдік саясатта күн тәртібін қалыптастыруға деген ұмтылыстың әлі де болуы, әскери күш пен әлемдік масштабтағы саяси қысым өзінің тартымдылығын жоғалта бастағаны үшін жаңа әдістерді енгізу керек болды. «Жұмсақ күш» ұғымының мәні сыртқы саясаттағы мемлекеттердің мақсаттарына жетудің тартымды және сендіретін әдістерінен құралады. Най «жұмсақ күш» ұғымын «қалаған нәтижеге жету үшін басқалардың мінез-құлқына әсер ету» қабілеті ретінде сипаттайды [Най, 2004]. Най бұл үдеріс «адамдарды мәжбүрлеудің орнына, оларды біріктіру» деп сенді [Галларотти, 2011].

Қырғи қабақ соғыс аяқталғаннан кейінгі онжылдықта әлем жаһандандудың әсерінен әлдеқайда интеграцияланған, біріккен және либералды идеялардың әсерінен демократиялық сипат алды. Мәжбүрлеу мен қорқыту әрқашан бас тарту нәтижесін тудыруы мүмкін. Экономикалық ынтымақтастықтың артуы азаматтық қоғамның едәуір өсуіне және Біріккен Ұлттар Ұйымының (БҰҰ) көмегі және қолдауымен әлемнің барлық аймақтарында тұрақты қауіпсіздік пен дамудың маңыздылығына алып келді. Жұмсақ күш қатты күшке қарағанда әлдеқайда тиімді нұсқа болып көрінуде [Хак, 2019].

Жұмсақ күш аясында мәдениет «қоғам

* проф., к.и.н., Евразийский научно-исследовательский институт, Казахстан. gulnad@mail.ru

В контексте мягкой силы культура определяется как «совокупность практик, создающих смысл для общества». Это включает высокую культуру, такую как литература, искусство, а также телевидение, кино и музыка, ориентированные на массовые рынки развлечений. Мысль о том, что под влиянием мягкой силы мир стал более гуманным, позитивным и свободным от насилия кажется исключительно привлекательной. Но так ли это? Способствуя взаимопониманию между странами и народами, искусство, к примеру, может строить мосты и содействовать взаимопониманию, помогает преодолевать разногласия, учиться уважению и менять образ мышления и поведения людей [Дозер и Нисбетт, 2017]. Однако представители различных сообществ задаются тревожным вопросом. Оставляет ли широко пропагандируемое искусство пространство для других, местных форм искусства, или оно подавляет их со всей мощью профессионально созданной привлекательности? Другой вопрос для обсуждения – это возможность измерения эффективности мягкой силы.

Эффективность, как и ресурсы жесткой силы, обычно была более очевидна и, как следствие, более действенна, чем социально-гуманитарные параметры, такие как политические взгляды, культура и внешняя политика, которые Дж. Най выделил как три основных элемента мягкой силы [Мягкая сила 30, 2017]. Для проверки этой стратегии в рамках проекта «Мягкая сила 30» был разработан индекс с использованием более 75 показателей по шести подкатегориям, основанных на данных международных опросов. Проект ставил целью анализ возможностей измерения и сравнения ресурсов мягкой силы ведущих стран мира [Мягкая сила 30, 2019].

Следующие показатели были выбраны как индикаторы культурной привлекательности: общее число прибывающих туристов, средние расходы на туриста, число фильмов, показываемых

үшін мағына тудыратын тәжірибелер жиынтығы» ретінде анықталады. Бұған бұқаралық ойын-сауық нарықтарына бағытталған әдебиет, өнер, теледидар, кино және музыка сияқты жоғары мәдениет жатады. Жұмсақ күштің әсеріндегі әлем адамгершілікке ие, позитивті және зорлық-зомбылықсыз екендігі туралы идея өте тартымды көрінеді. Бірақ бұл рас па? Мысалы, өнер елдер мен халықтар арасындағы өзара түсіністікке ықпал ету арқылы көпір құра алады және өзара түсіністікке ықпал ете отырып, ол алауыздықты жеңуге, сыйластықты тудырып, адамдардың ойлау және өзін-өзі ұстау тәсілін өзгертуге көмектеседі [До-зер және Нисбетт, 2017]. Алайда, бұл әр түрлі қауымдастық өкілдерінің алаңдаушылық туғызатын мәселесіне толық жауап емес. Қатты қолдау көрсетілген және насихатталған өнер, басқа жергілікті өнер түрлеріне орын қалдыра ма, әлде кәсіби тұрғыда мінсіз жасалған тартымдылығы және бар күшімен басымдылық көрсетуде ме? Талқылауды қажет ететін тағы бір мәселе - жұмсақ күштің тиімділігін өлшеу мүмкіндігі.

Қатты күш көздері сияқты тиімділік көбінесе айқын көрінетін. Сондықтан Найдың жұмсақ күштің негізгі үш элементі ретінде анықтаған саяси құндылықтар, мәдениет пен сыртқы саясат сияқты әлеуметтік-гуманитарлық параметрлерге қарағанда тиімдірек болады [Жұмсақ күш 30, 2017]. «Softpower30» жобасы шеңберінде осы стратегияның тиімділігін тексеру үшін халықаралық зерттеулерден алынған мәліметтер негізінде алты суб-индекс үшін 75-тен астам индикаторларды қолдана отырып индекс жасалды. Зерттеу жобасы әлемнің жетекші елдерінің жұмсақ күш көздерін өлшеу және салыстыру мүмкіндіктерін талдауға бағытталған [Жұмсақ күш 30, 2019].

Осы зерттеу үшін таңдалған мәдени тартымдылық көрсеткіштері келесідей; келген туристердің жалпы саны, бір туристке орташа шығындар, ірі кинофестивальдерде көрсетілген фильмдер

на основных кинофестивалях, число иностранных корреспондентов в стране, число объектов всемирного наследия ЮНЕСКО, ежегодная посещаемость 100 музеев мира, объем музыкального рынка, число альбомов, входящих в десятку лучших в зарубежных странах, число олимпийских медалей, рейтинг Международного олимпийского комитета ФИФА (мужчины), качество национального авиаперевозчика, рестораны со звездами Мишлен и критерий "Power Language Index" (систематический способ оценки влияния и охвата языков с использованием 20 показателей для измерения пяти основных возможностей). Вся эта информация поступает от Всемирной туристской Организации ООН, Всемирного банка, статистических данных UNESCO Statistics и других международных источников. Международный опрос по индексу проводится во всех регионах мира; образцы по каждой стране представляются по возрасту, полу и региону [Мягкая сила 30, 2019].

Согласно последнему опросу 2019 года, в пятерку стран с точки зрения культурной привлекательности входят Франция, Великобритания, Германия, Швеция и США. На основе данных за несколько лет реализации проекта аналитики также отмечают тенденции по распространению мягкой силы, а именно, постепенный сдвиг центра силы с Запада на Восток и от государственных к негосударственным игрокам. Кроме того, чрезвычайно высокая скорость распространения, доступность и рост влияния международных сетей становятся все более заметным явлением глобальных отношений [Мягкая сила 30, 2019].

Тем не менее, в контексте неустойчивой структуры мирового порядка эксперты предостерегают от полного принятия мягкой силы в качестве лучшей альтернативы стратегическому развитию мира. В последние годы все чаще высказывается мнение о необходимости установления «золотой середины» между мягкой и жесткой силами, или «умной

саны, елдегі шетелдік репортерлар саны, ЮНЕСКО-ның Бүкіләлемдік мұралар тізіміндегі жерлер саны, әлемнің үздік 100 музейінің жылдық қатысуы, музыка нарығының көлемі, шет елдердегі ең жақсы 10 альбомның саны, Олимпиада медальдары, FIFA халықаралық олимпиада комитетінің рейтингі (ерлер), ұлттық әуе компаниясының сапасы, Мишelin жұлдыздары бар мейрамханалар және Power Language Index (бес негізгі мүмкіндікті өлшеу үшін 20 индикаторды қолданып, тілдердің әсері мен қол жетімділігін бағалаудың жүйелі тәсілі). Бұл ақпараттың барлығы БҰҰ Дүниежүзілік туристік ұйымынан, Дүниежүзілік банктен, ЮНЕСКО статистикасынан және басқа да халықаралық ақпарат көздерінен жинақталған. Индекс бойынша халықаралық сауалнама бүкіл әлемде жас, жыныс және аймақ өкілдіктерін ескере отырып өткізіледі [Жұмсақ күш 30, 2019].

Соңғы 2019 жылғы сауалнамаға сәйкес мәдени тартымдылығы бойынша Франция, Ұлыбритания, Германия, Швеция және АҚШ алғашқы бестікке кіреді. Жобаны бірнеше жыл бойына іске асыру туралы мәліметтерге сүйене отырып, сарапшылар жұмсақ күштің таралуымен бірге жүретін тенденцияларға, яғни күш орталығының батыстан шығысқа және мемлекеттерден мемлекеттік емес субъектілерге біртіндеп ауысуына назар аударады. Сонымен қатар, халықаралық желілердің таралу жылдамдығы, қол жетімділігі және ықпалының артуы жаһандық қатынастардың барған сайын көрінетін құбылысына айналуға [Жұмсақ күш 30, 2019].

Алайда, сарапшылар әлемдік тәртіптің тұрақсыз сипаты тұрғысынан жұмсақ күшті әлемнің стратегиялық дамуының жақсы баламасы ретінде қабылдамауын ескертеді. Соңғы жылдары сарапшылар арасында елдердің әсер ету әлеуетін толық іске асыру үшін жұмсақ және қатты күш немесе «ақылды күш» арасындағы «алтын ортаны» қалыптастыру қажеттілігі туралы пікірлер артып келеді [Галларотти, 2015].

силы», если страны хотят полностью реализовать свой потенциал влияния [Галларотти, 2015].

Если казахстанские политики хотят оказывать влияние на внешний мир, им необходимо искать ресурсы или активы мягкой силы в Казахстане, чтобы разрабатывать стратегии на основе объективных факторов. Дизайн, планирование, хорошее управление, публичная дипломатия, финансовые инструменты, доступность материальных и нематериальных активов и артефактов - все эти ресурсы можно использовать для строительства своего пространства и взаимоотношений в системе международных связей и внешней политике.

Если рассмотреть индикаторы, отмеченные в проекте, то первым является общее количество туристов в стране. Сегодня мы имеем следующие обстоятельства: Казахстан занимает 20-ю позицию в списке наиболее быстро развивающихся туристических направлений в мире по данным "The Independent" со ссылкой на Всемирную туристскую организацию ООН. По данным ЮНВТО, в 2019 году количество туристов в Казахстане увеличилось на 10% и составило 979781 человек [Independent, 2020]. Основным источником туристов традиционно являются страны бывшего СССР, на которые приходится 91,7% прибытий и 70,6% расходов. Гости из других стран составили 8,3% от общего числа посетителей, но 29,4% расходов. Внутренний туризм также находится на подъеме [Globalair.asia, б.д.].

В список ЮНЕСКО входят два культурных, один природный и восемь исторических объектов, и еще 13 культурно-исторических памятников включены в Предварительный список ЮНЕСКО (расположены на маршруте Сырдарьинского участка Великого шелкового пути) [Unesco.org, б.д.]. В 2019 году студия «Казахфильм» сняла 25 фильмов. 43 фильма приняли участие в 124 международных кинофестивалях. Было получено 43 награды (три Гран-при, один из кото-

Казақстандық саясаткерлер сыртқы әлемге әсер еткілері келсе, өздерінің стратегияларын жасау үшін елдің жұмсақ күш ресурстарын немесе активтерін қайта қарауы керек. Дизайн, жоспарлау, тиімді басқару, қоғамдық дипломатия, қаржылық құралдар, материалдық және рухани құндылықтар мен артефактілердің болуы сияқты осы ресурстардың барлығы халықаралық қатынастар мен сыртқы саясат жүйесіндегі жұмсақ күш аймақтары мен қатынастарын құру үшін пайдаланылуы мүмкін.

Егер жобада көрсетілген көрсеткіштерді қарастыратын болсақ, олардың біріншісі - елге келген туристердің жалпы саны. Бүгін жағдай келесідей; БҰҰ Дүниежүзілік туристік ұйымының (БҰҰДТҰ) негізінде дайындалған «тәуелсіз» есептерге сәйкес, Қазақстан әлемдегі ең қарқынды дамып келе жатқан туристік бағыттар тізімінде 20-шы орында тұр. БҰҰДТҰ мәліметтері бойынша, Қазақстандағы туристер саны 2019 жылы 10%-ға өсіп, 979.781 адамға жетті [Independent, 2020]. Келушілердің негізгі көзі бұрынғы кеңес елдерінің азаматтары болып табылады, олар жалпы туризм кірісінің 70,6%-ын және келушілердің 91,7% -ын құрайды. Басқа елдерден келушілер туризмнің 29,4% кірістерімен 8,3% шамасында ғана қалды. Екінші жағынан, ішкі туризмнің көрсеткіштері жоғары [Globalair.asia, т.ж.].

ЮНЕСКО тізімінде екі мәдени, бір табиғи және сегіз тарихи орын болса, ЮНЕСКО-ның уақытша тізімінде (Ұлы Жібек жолының Сырдария бөлімінде орналасқан) 13 мәдени және тарихи орындар бар [Unesco.org, т.ж.]. 2019 жылы «Казахфильм» де 25 фильм түсірілді. 124 халықаралық кинофестивалінде 43 фильм қатысып, 43і марапатқа ие болды, (үш Гран-при, оның бірі А класындағы Гран-при) [Inbusiness.kz, 2020].

ФИФА Қазақстанға 1142 рейтингпен 122-орын берген болса, 2018 жылғы Олимпиада нәтижелері 1 қола медальмен Пхенчханда қарапайым жетістік-

рых – это Гран-при фестиваля класса А) [Inbusiness.kz, 2020].

FIFA дает Казахстану 122-ю позицию с рейтингом 1142, а Олимпийские результаты 2018 года выглядят более чем скромными – 1 бронзовая медаль в Пхеньяне [Жарков, 2020; Ахметов, 2018]. Национальный авиаперевозчик «Эйр Астана» восемь лет входит в рейтинг World Airlines в категории «Лучшая авиакомпания Центральной Азии и Индии» [Airastana.com, 2020]. По музыкальному рынку нет данных, и ни один из музеев Казахстана не вошел в число лучших 100 музеев мира. Кроме того, нет рестораторов, отмеченных звездой Мишлен [Еланцева, 2012].

Итак, если оценивать ресурсы Казахстана согласно параметрам культурного влияния, очевидно, что, даже при заметных успехах музыкальной молодежи, совершившей прорыв в международное музыкальное пространство (Димаш Кудайберген, Данелия Тулешова и др.), не все культурные активы позволяют нам стать субъектами мягкой и умной силы на международной арене в ближайшие годы.

Источник:

Airastana (2020). (2020). Награды и сертификаты. Доступно по адресу: <https://airastana.com/uk/ru-ru/O-nas/Obzor/Nagrody-i-sertifikaty>. Дата обращения: 03.01.2021.

Ахметов, Альберт (2018). Итоги выступления казахстанцев на Зимних Олимпийских играх 2018: тенденция или провал? Доступно по адресу: <https://www.sports.kz/news/itogi-vyistupleniya-kazahstantsev-na-zimney-olimpiade-2018-tendentsiya-ili-proval>. Дата обращения: 03.01.2021.

Галларотти, Джулио (2015). Мягкая сила: что это такое, почему она важна и условия, при которых ее можно эффективно использовать. Отдел II Публикации факультета. Статья 57. Доступно по адресу: <http://wesscholar.wesleyan.edu/div2facpubs/57>. Дата обращения: 29.09.2020.

Галларотти, Джулио (2015). Умная сила: определения, важность и эффективность, Журнал стратегических исследований, т. 38, №3, 245-281 с. Доступно по адресу: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/01402390.2014.1002912?forwardService=showFullText&token>. Дата обращения 06.01.2021.

ке жетті [Жарков, 2020; Ахметов 2018]. «Эйр Астана» ұлттық авиакомпаниясы соңғы сегіз жыл ішінде World Airlines әуекомпаниясының «Орталық Азия мен Үндістандағы ең жақсы әуе компаниясы» санатында орын алды [Airastana.com, 2020]. Музыкалық нарық және Қазақстандағы әлемнің ең үздік 100 мұражайына келушілер туралы мәліметтер мен Мишelin жұлдызды мейрамхана жоқ [Еланцева, 2012].

Сонымен, егер біз Қазақстанның ресурстарын мәдени ықпал параметрлері бойынша бағаласақ, халықаралық музыкалық аренаға шыққан музыкалық жастардың керемет жетістіктеріне қарамастан (Димаш Кудайберген, Данеля Төлешова және басқалар), барлық мәдени құндылықтар бізге жақын аралықта халықаралық аренада жұмсақ және ақылды күштің ойыншысы болуға мүмкіндік бере алмайды.

Дереккөз:

Airastana (2020). Мапанаттар мен сертификаттар. Сілтеме: <https://airastana.com/uk/ru-ru/O-nas/Obzor/Nagrody-i-sertifikaty>. Қаралған уақыты: 03.01.2020.

Ахметов, Альберт (2018). Қазақстандықтардың 2018 жылғы қысқы Олимпиада ойындарындағы нәтижелері: үрдіс пе, сәтсіздік пе? Сілтеме: <https://www.sports.kz/news/itogi-vyistupleniya-kazahstantsev-na-zimney-olimpiade-2018-tendentsiya-ili-proval>. Қаралған уақыты: 03.01.2021.

Галларотти, Джулио (2015). Ақылды күш: анықтамалар, маңыздылық және тиімділік, Стратегиялық зерттеулер журналы, т. 38, № 3, 245-281 б. Сілтеме: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/01402390.2014.1002912?forwardService=showFullText&token>. Қаралған уақыты: 06.01.2021.

Галларотти, Джулио (2011). Жұмсақ күш: бұл не, ол не үшін маңызды және оны тиімді пайдалану шарттары. II бөлім Факультеттің басылымдары. 57-доклад. Сілтеме: <http://wesscholar.wesleyan.edu/div2facpubs/57>. Қаралған уақыты: 29.09.2020.

Дизер, Джеймс және Нисбетт, Мелисса (2017). Жұмсақ күш өнері. Сілтеме: <https://www.kcl.ac.uk/cultural/projects/2017/art-of-soft-power>. Қаралған уақыты: 29.09.2020.

Еланцева, Виктория (2012). Аспаздық Оскар. Сілтеме: <https://forbes.kz/life/view/kulinarnyy-oskar>. Қаралған уақыты: 07.01.2021.

Жарков, Владимир (2020). Қазақстан құрамасы

Дозер, Джеймс, и Нисбетт, Мелисса (2017). Искусство мягкой силы. Доступно по адресу: <https://www.kcl.ac.uk/cultural/projects/2017/art-of-soft-power>. Дата обращения: 29.09.2020.

Еланцева, Виктория (2012). Кулинарный Оскар. Доступно по адресу: https://forbes.kz/life/view/kulinary_oskar. Дата обращения: 07.01.2021.

Жарков, Владимир (2020). Сборная Казахстана закончила 2020 год на 122 месте рейтинга ФИФА. Доступно по адресу: <https://kursiv.kz/news/sport/2020-12/sbornaya-kazakhstan-zakonchila-2020-god-na-122-m-meste-reytinga-fifa>. Дата обращения: 03.01.2021.

Globalair.asia (n.d.). ЮНЕСКО в Казахстане. Доступно по адресу: <http://globalair.asia/ru/kazakhstan/unesco/>. Дата обращения: 02.01.2021.

Inbusiness.kz (2020). Более 40 призов завоевали казахстанские фильмы на международных фестивалях в 2019 году. Доступно по адресу: <https://inbusiness.kz/ru/last/bolee-40-prizov-zavoevali-kazhastanskie-filmy-na-mezhdunarodnyh-festivalyah-v-2019-godu>. Дата обращения: 02.01.2021.

Independent (2020). Самые быстрорастущие туристические направления в мире, от Узбекистана до Ирана. Доступно по адресу: <https://www.independent.co.uk/travel/news-and-advice/tourist-countries-popular-uzbekistan-iran-myanmar-egypt-visitor-numbers-a9314311.html>. Дата обращения: 07.01.2021.

Институт правительства (2011). Новые средства убеждения II. Глобальный рейтинг мягкой силы 2011 г. Доступно по адресу: https://www.instituteforgovernment.org.uk/sites/default/files/publications/The%20New%20PersuadersII_0.pdf. Дата обращения: 29.09.2020.

Най, Джозеф (1990). Мягкая сила. Внешняя политика, № 80, 1990, стр. 153–171. JSTOR, Доступно по адресу: www.jstor.org/stable/1148580. Дата обращения: 07.01.2021.

Най, Джозеф (2004). Мягкая сила: средства к успеху в мировой политике, 192 стр. Нью-Йорк: Public Affairs.

Мягкая сила 30 (2017). Что такое мягкая сила? Доступно по адресу: <https://softpower30.com/what-is-soft-power/>. Дата обращения: 29.09.2020.

Хак, Сабиха (2019). Мягкая сила, культурализм и развивающиеся экономики: пример Global Ibsen. Доступно по адресу: <https://www.nature.com/articles/s41599-019-0255-4>. Дата обращения: 29.09.2020.

Мягкая сила 30 (2019). Глобальный рейтинг Soft Power 2019. Доступно по адресу: <https://softpower30.com/wp-content/uploads/2019/10/The-Soft-Power-30-Report-2019-1.pdf>. Дата обращения: 29.09.2020.

Центр всемирного наследия ЮНЕСКО (2021). Доступно по адресу: <https://whc.unesco.org/en/tentativelists/state=kz>. Дата обращения: 07.01.2021.

ФИФА рейтинінде 2020 жылды 122-орында аяқтады. Сілтеме: <https://kursiv.kz/news/sport/2020-12/sbornaya-kazakhstan-zakonchila-2020-god-na-122-m-meste-reytinga-fifa>. Қаралған уақыты: 03.01.2021.

Жұмсақ күш 30 (2017). Жұмсақ күш дегеніміз не? Сілтеме: <https://softpower30.com/what-is-soft-power/>. Қаралған уақыты: 29.09.2020.

Жұмсақ күш 30 (2019) Жұмсақ күш 2019-тің ғаламдық рейтингі. Сілтеме: <https://softpower30.com/wp-content/uploads/2019/10/The-Soft-Power-30-Report-2019-1.pdf>. Қаралған уақыты: 29.09.2020.

Най, Жозеф (1990). Жұмсақ күш. Сыртқы саясат, том 80, 1990, 153–171 б.

Най, Жозеф (2004). Жұмсақ күш: әлемдік саясаттағы жетістікке жету құралдары, 192 б. Нью-Йорк: қоғаммен байланыс.

Globalair.asia (nd). ЮНЕСКО Қазақстанда. Сілтеме: <http://globalair.asia/ru/kazakhstan/unesco/>. Қаралған уақыты: 02.01.2021.

Inbusiness.kz (2020). 2019 жылы халықаралық фестивалдарда қазақстандық фильмдер 40-тан астам жүлдені жеңіп алды. Сілтеме: <https://inbusiness.kz/ru/last/bolee-40-prizov-zavoevali-kazhastanskie-filmy-na-mezhdunarodnyh-festivalyah-v-2019-godu>. Қаралған уақыты: 02.01.2021.

Independent (2020). Өзбекстаннан Иранға дейінгі әлемдегі ең жылдам дамып келе жатқан туристік бағыттар. Сілтеме: <https://www.independent.co.uk/travel/news-and-advice/tourist-countries-popular-uzbekistan-iran-myanmar-egypt-visitor-numbers-a9314311.html>. Қаралған уақыты: 07.01.2021.

Үкіметтік институт (2011). Жаңа сендірушілер II. 2011 ж. Жұмсақ күштің ғаламдық рейтингі. Сілтеме: https://www.instituteforgovernment.org.uk/sites/default/files/publications/The%20New%20PersuadersII_0.pdf. Қаралған уақыты: 29.09.2020.

Хук, Сабиха (2019). Жұмсақ күш, мәдениеттілік және дамушы экономикалар: Глобалды Ибсеннің мысалы. Сілтеме: <https://www.nature.com/articles/s41599-019-0255-4>. Қаралған уақыты: 29.09.2020.

ЮНЕСКО бүкіләлемдік мұра орталығы (2021). Тізімдер Сілтеме: <https://whc.unesco.org/en/tentativelists/state=kz>. Қаралған уақыты: 07.01.2021.

БАКУР СУМЕР

Доцент, доктор Вакур Сумер, с сентября 2017 года являющийся директором Евразийского научно-исследовательского института при Международного казахско-турецкого университета им. Ходжи Ахмеда Ясави, получил докторскую степень по специальности «Международные отношения» в Ближневосточном техническом университете в г. Анкаре, Турция. Он является преподавателем кафедры международных отношений Университета Сельчук в г. Конья, Турция. Вакур Сумер был постдокторантом в Институте глобальных исследований в Университете Северной Каролины в г. Чапел-Хилл, штат Северная Каролина, США, а также приглашенным исследователем на Факультете экологических и политических наук Калифорнийского университета в г. Дэвис, США. В 2012 году он был исследователем в Институте Макса Планка в г. Гейдельберге, Германия. Вакур Сумер является автором научных публикаций в таких журналах, как «Uluslararası İlişkiler», «Water International» и «Journal of Peacebuilding and Development». Он является одним из редакторов тома «Устойчивое водопользование и управление», опубликованного издательством Springer в 2015 году. В 2016 году издательством I.B. Tauris была опубликована его книга «Вода и политика в Турции: структурные изменения и вступление в ЕС». Он является участником ряда международных и национальных научных конференций, а также работал в качестве эксперта-консультанта в Европейской комиссии в оценке многочисленных проектов. В круг его научных интересов входят водные проблемы и трансграничные реки, вопросы экологической политики, а также вступление Турции в Европейский Союз. Доктор Сумер является членом Ассоциации международных исследований (ISA), в том числе Секции экологических исследований ISA, и Международной водной ассоциации (IWA).

Доцент, доктор Вакур Сумер, 2017 жылдың қыркүйегінен бастап Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің Еуразия ғылыми-зерттеу институтының директоры болып жұмыс істейді, ол Түркияның Анкара қаласында орналасқан Таяу Шығыс Техникалық Университеті Халықаралық қатынастар факультетінен PhD ғылыми дәрежесін алды. Конья қаласындағы Сельджук университетінің Халықаралық қатынастар факультетінде оқытушы болып қызмет атқарды. Доктор Сумер АҚШ-тың Солтүстік Каролина штатындағы Чапел-Хилл Солтүстік Каролина Университетінде пост-докторантура бағдарламасын тәмамдады. Сондай-ақ, Калифорния-Дэвис Университетінде ұсыныс етілген ғалым ретінде жұмыс атқарады. 2012 жылы Германияның Гейдельберг қаласында орналасқан Макс Планк Институтында ғылыми қызметкер болып жұмыс істеді. Uluslararası ilişkiler, Water International және Journal of Peacebuilding and Development журналдарында көптеген мақалалар жариялаған Сумер, 2015 жылы Springer баспасынан шыққан «Су ресурстарын орнықты пайдалану және басқару» атты кітаптың редакторы болды (Уолтер Лейлмен бірге). Сонымен қатар, 2016 жылы I.B. Tauris баспасынан «Түркиядағы су және саясат: құрылымдық өзгерістер және Еуропа одағына кіру» атты кітабы жарыққа шықты. Ол сондай-ақ бірқатар халықаралық және республикалық ғылыми конференцияларға қатысып, Еуропалық Комиссияда көптеген жобаларды бағалауда сарапшы қызметін атқарды. Оның зерттеу салалары: трансшекаралық су саясаты, экологиялық саясат және Түркияның Еуропалық Одаққа кіруі. Доктор Сумер Халықаралық зерттеулер қауымдастығы (ISA), ISA Экологиялық зерттеулер бөлімі мен Халықаралық су қауымдастығының (IWA) мүшесі болып табылады.

ЖЕНГИЗХАН ЖАНАЛТАЙ

Женгизхан Жаналтай получил степень бакалавра в КИМЭП, завершив обучение на кафедре социальных наук факультета международных отношений в 2010 году. Он защитил магистерскую диссертацию на тему «Интеграция оралманов в общество Казахстана: казахи из Турции» на факультете международных отношений КИМЭП в 2014 году. Женгизхан Жаналтай присоединился к команде Евразийского научно-исследовательского института в январе 2015 году, начав трудовую деятельность в должности младшего научного сотрудника. С сентября 2017 года работает в должности заместителя директора Института.

Женгизхан Жаналтай опубликовал ряд научных работ и статей в различных казахстанских, а также зарубежных журналах, таких как Bilig, Perception, и Central Asia Program. Он также выступил в качестве соавтором доклада под названием «Анализ двусторонних торговых отношений между Турцией и Российской Федерацией». В настоящее время входит в коллектив авторов, работающих на книгу «Внешняя и внутренняя миграция в Центральной Азии». Сфера его научных интересов включает вопросы миграции, рынка труда, международной миграционной политики, экономики труда, трудовой миграции, социальной и экономической интеграции этнических мигрантов, динамики денежных переводов и двусторонних торговых отношений.

Женгизхан Жаналтай 2010 жылы КИМЭП университетінде халықаралық қатынастар мамандығы бойынша бакалавр дәрежесін алған. 2014 жылы «Оралмандардың Қазақстан қоғамына интеграциясы: Түркия қазақтары» атты диссертациясын қорғап, магистратураны тәмамдайды. 2015 жылдың қаңтарында Жаналтай Еуразия ғылыми-зерттеу институтында ғылыми қызметкер ретінде жұмыс істей бастайды. 2017 жылдың қыркүйегінен бері директор орынбасары болып қызмет атқарып келеді.

Женгизхан Жаналтайдың бірнеше ғылыми мақалалары түрлі қазақстандық журналдарда, сондай-ақ Bilig, Perception және Central Asia Program сияқты шетелдік журналдарда жарияланды. Жақында шыққан «Түркия мен Ресей Федерациясы арасындағы екіжақты сауда қарым-қатынастарын талдау» атты мақаланың бірлескен авторы. Қазіргі уақытта Жаналтай «Орталық Азиядағы сыртқы және ішкі миграция» атты кітаптың авторларының бірі болып табылады. Оның ғылыми-зерттеу жұмыстарының бағыты көші-қон, еңбек нарығы, халықаралық көші-қон саясаты, еңбек экономикасы, еңбек мигранттары, этникалық мигранттардың қоғамға әлеуметтік және экономикалық интеграциясы, еңбек мигранттарының ақша аудару динамикасы және екіжақты сауда қатынастары деген тақырыптарды қамтиды.

СУАТ БЕЙЛУР

Доктор Суат Бейлур получил докторскую степень в Университете имени Йылдырма Беязита в Анкаре на факультет социологии и степень магистра в Университете Хаджеттепе на факультете международных отношений. Ранее Суат Бейлур работал в качестве эксперта, директора и начальника отдела и консультативных должностей в Министерстве культуры и туризма (YTB). С 2019 года работает заместителем директора в Евразийском научно-исследовательском институте Международного казахско-турецкого университета им. Ходжа Ахмета Ясави. Он имеет различные научные исследования о Центральной Азии и на Балканах, и основными направлениями его исследования являются социальные изменения, отношения между религией и государством, диаспоры, публичная дипломатия и международные образовательные политики. В указанных областях Суат Бейлур работал менеджером проектов и участвовал в национальных и международных конференциях. Кроме того, он был назначен Организацией по безопасности и сотрудничеству в Европе (ОБСЕ) на краткосрочные должности и принимал участие в проектах Европейского союза (ЕС). Он участвовал в сертификационных программах, таких как «Подготовка инструкторов по борьбе с преступлениями на почве ненависти», выпущенных ОБСЕ, и провел множество семинаров по вопросам образования и региональным вопросам в стране и за рубежом.

Доктор Суат Бейлур, докторантураны Йылдырым Бейазыт университеті Әлеуметтану бөлімінде, магистратураны Хаджеттепе университеті Халықаралық қатынастар бөлімінде оқыған. Бұған дейін Мәдениет және туризм министрлігінде (YTB) маман, директор, бөлім басшысы және кеңесші қызметтерін атқарған Бейлур, 2019 жылдан бері Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті Еуразия Ғылыми-зерттеу институтында директор орынбасары болып қызмет етуде. Бейлур Орталық Азия және Балқан аймақтарына қатысты ғылыми еңбектер жазумен қатар, әлеуметтік өзгеріс, дін-мемлекет қатынасы, диаспора, қоғамдық дипломатия және халықаралық білім беру саясаттары аясындағы тақырыптар бойынша да зерттеу жасайды. Атап көрсетілген салалар бойынша көптеген жобаға жетекшілік еткен Бейлур, ұлттық және халықаралық конференцияларға қатысумен қатар Еуропадағы Қауіпсіздік және Ынтымақтастық Ұйымы (ЕҚЫҰ) тарапынан қысқа мерзімге қызметке тағайындалып, Еуропа Одағы (ЕО) жобаларына қатысқан. Бейлур, ЕҚЫҰ тарапынан берілген «Өшпенділік негізінде жасалған қылмыстарға қарсы жаттықтырушыларды оқыту» сертификат бағдарламасына қатысып, ел ішінде және шет елдерде білім және аймақтық тақырыптар жөнінде көптеген семинарлар өткізген.

ОМИРБЕК КАНАЙ

В 2009 году окончил факультет казахского языка и литературы в Центральном университете национальностей в Пекине. В 2008-2009 году учился по обмену на кафедре тюркологии в Гиссенском университете имени Юстуса Либиха в Германии. С 2010 по 2013 год изучал тюркологию на том же факультете. С 2010 по 2012 год участвовал в проекте «Kasachisch im postsowjetischen Kasachstan» кафедры Тюркологии Гиссенского университета имени Юстуса-Либиха и в апреле-ноябре 2011 года участвовал в проекте «Weltsichten - Blick über den Tellerrand» в музее имени Линдена в Штутгарте. С ноября 2013 года по май 2016 года работал в Институте истории и этнологии имени Ч.Ч. Валиханова Министерства образования и науки Республики Казахстан. С мая 2016 года работает старшим научным сотрудником в Евразийском научно-исследовательском институте Международного Казахско-турецкого университета им. Ходжа Ахмеда Ясави. Омирбек Канай опубликовал множество статей в различных научных журналах Казахстана. Помимо переводов глав и переводов книг, его статьи были опубликованы в таких международных научных журналах как «Ural-Altaic Studies», «Golden Horde Review», «Bölgesel Araştırmalar Dergisi» и «Altaistics, Turcology, Mongolistics» и т.д. В частности, он занимается исследованиями истории Казахстана, этнокультурных, политических и социально-экономических изменений в Синьцзяне, тюркологии, центральноазиатско-китайских отношений и внешней политики Китая.

2009 жылы Қытайдың Орталық ұлттар университеті Қазақ тіл-әдебиеті факультетін бітірді. 2008-2009 жылдар аралығында Германияның Юстус-Либиг атындағы Гиссен университетінің Түркология кафедрасына студент алмасу бағдарламасымен барып, 2010-2013 жылдар аралығында сол бөлімде түркология мамандығын оқыды. 2010-2012 жылдар аралығында Юстус-Либиг атындағы Гиссен университеті Түркология кафедрасының «Kasachisch im postsowjetischen Kasachstan» атты жобасына және 2011 жылдың сәуір-қараша айларында Штутгарт қаласындағы Линден мұражайының «Weltsichten - Blick über den Tellerrand» жобасына қатысты. 2013 жылы қарашадан 2016 жылдың мамыр айына дейін ҚР БҒМ ҒК Ш.Ш.Валиханов атындағы Тарих және этнология институтында жұмыс жасады. 2016 жылдың мамыр айынан бері Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті Еуразия ғылыми-зерттеу институтында аға ғылыми қызметкер болып жұмыс істеп келеді. Өмірбек Канай Қазақстанның түрлі ғылыми журналдарында мақалалар жариялап, кітап тараулары мен кітап аудармасын жасаумен қатар, «Ural-Altaic Studies», «Golden Horde Review», «Bölgesel Araştırmalar Dergisi» және «Altaistics, Turcology, Mongolistics» сияқты халықаралық журналдарда да ғылыми мақалалар жариялады. Әсіресе, Қазақстан тарихы, Шыңжаңдағы этно-мәдени, саяси және әлеуметтік-экономикалық өзгерістер, түркология, Орталық Азия-Қытай өарым-қатынастары және Қытайдың сыртқы саясаты туралы ғылыми зерттеулер жүргізеді.

ДЛЯ ЗАМЕТОК:

